

ДИМИТЪР
ДИМОВ

ТЮТЮН

КНИГОИЗДАТЕЛСКИ
КОМПЛЕКС
• ТРУД •

ДИМИТЪР ДИМОВ ТЮТЮН

chitanka.info

След 41 години истинският роман „Тютюн“ се връща отново на читателите.

През февруари 1952 г. два доклада и 23 изказвания на секция „Белетристика“ към Съюза на българските писатели разпъват на кръст автора и творбата му.

Оценките са:

... Произведението не е художествено;

... Романът „Тютюн“ е провал за Димов;

... Безспорно се чувства атмосферата на сексуалност и еротичност;

... Димов остава в плен на буржоазнореакционното фройдистко схващане за човешката личност;

... Димов трябва да преработи сериозно своя роман, като вземе за пример съветските писатели...

Димитър Димов е бил принуден да преработи романа. Така се получават два романа с един автор и едно заглавие. Истинският беше забравен от издателите. Сега той е в ръцете ви благодарение на Издателски комплекс „Труд“.

ПЪРВА ЧАСТ

I

Гроздоберът беше към края си.

От малките вили и кирпичените постройки сред лозята се разнасяха ту задружни песни, бързи и жизнерадостни като хоро, ту самотни и провлечени гласове на един само певец, наситени с печал, която се издигаше към синьото небе. Слънцето грееше меко, листята на черниците, крушите и дюлите, засадени около вилите, капеха при всяко полъхване на вятъра, а жълтите пръчки на лозите, привързани с лико, висяха огънати безпомощно под тежината на изобилния плод. По песъчливата и рохкава почва между дънерите сновяха с кошници гроздоберците — повечето млади хора. Те се смееха весело и се закачаха помежду си. От време на време прекаляваха и биваха нахоквани от по-старите. Памида те изтърсваха небрежно в каци и кошове, а кехлибареножълтия болгар и мискета, покрит със синкав прах, нареждаха грижливо в плитки сандъчета, за да го поставят после в трици, които щяха да го запазят до късна есен. Когато се събираха около каците или сядаха да закусят, те започваха да се замерват със зърна, виковете им ставаха някак лудешки, а закачките — горестни и настойчиви, защото знаеха, че това опиянение от слънце, любов и сладък плод щеше да трае само няколко дни.

Ирина — дъщерята на Чакъра, старши стражар от околийското управление, известен на целия град, също вземаше участие във веселието. Дори тя си позволи свободата да пофлиртува с един приятен и разглезен младеж, който беше дошел в бащиното си лозе ей така, от ексцентричност, само за да погледа гроздобера, но не и да работи и през всичкото време въртеше около показалеца си кордона на кучето от вълча порода, с което ходеше навсякъде. Той беше син на народен представител и спадаше към първенците на града. Но той не й хареса, защото шегите му бяха много смели. Стори й се, че той не би разсмивал по тоя начин едно момиче от своята среда. Оскърбена малко и потисната от собственото си държане — не трябваше да се смее на остротите му толкова високо — тя реши да си отиде в къщи. Взе една кошница с десертно грозде и незабелязано от никого се отдалечи от

лозето, без да се обади дори на братовчедата си Динко — едно селско момче с шаячни дрехи и цървули, на което Чакъра даваше малко скъпернически безплатна храна и квартира, за да учи в гимназията. Срещу това роднинско благодеяние Чакъра го използваше през лятото за полската работа в лозето и тютюневата си нива.

Ирина тръгна между лозята по остатъците на един древен римски път, за който учителят по история в гимназията твърдеше, че е от времето на император Траян. До зидовете, които укрепваха наклона, за да не се рони почвата, растяха градински чай и къпини, пожълтели от есента, и шипки с оранжеви плодове. Някои от лозята бяха вече обрани и пусти. Само плашилата, с изтърбушени сламени туловища и фантастични шапки, висяха самотно на коловете си и тъжно поклащаха от ветреца дрипите си. От многоцветната и умираща растителност, от имортелите и жълтурчетата край пътя се излъчваше някакво примирение, което тишината и мекото слънце насищаха със сладостна печал.

Римският път излезе на шосето. Като стигна до него, Ирина отпочина малко, после взе тежката кошница в другата ръка и продължи към града. Хълмовете с лозята останаха зад нея. Тя се обърна и хвърли поглед към тях. Мисълта, че и този гроздобер, и това лято, и тази година бяха отминали, без да се случи нещо особено, я накара да почувствува тъга. Тя не можеше да се отпусне да стане близка с момичетата на съседите, нито да вземе участие в закачките им с ергените от махалата. Те бяха прости, грубовати, дори малко небрежни към външността си девойки, които не съзнаваха това, защото им липсваше наклонност към книгите и жажда за друг живот. Бащите им бяха дребни занаятчии, разсилни в общината или майстори в складовете, които допълваха доходите си от някоя тютюнева нива край града, от лозето или от варене на ракия. Тези момичета се показваха на улицата с налъми, невчесани, разхождаха се по площада в пъстри рокли и не мечтаеха за други мъже, освен за тия, които ги ухаждаха. С дъщерите на интеллигентни семейства тя също не дружеше, защото високомерието им я оскърбяваше. Те отговаряха надменно дори на учителите си и ако някоя от тях получеше в гимназията за срока петорка вместо шесторка, бащата отиваше веднага да иска обяснение от директора.

От двете страни на шосето се простираше вълнообразна червеникава равнина, засята с тютюн. Тук-таме по нивите все още беряха „горната ръка“ — „учовете“ и „ковалашите“, които представляваха най-благодарните и скъпи листа на тютюна. След малко по шосето мина двуколката на младежа, който беше забавлявал Ирина на лозето. Той ѝ се усмихна разсеяно и снизходително. Той също се връщаше в града, но дори през ум не му мина да я покани в двуколката при себе си. Да го видят в двуколката с едно момиче от народа, с дъщерята на обикновен стражар — беше несъвместимо с достойнството му на човек от местния хайлайф.

Ирина наведе глава. Не бе нито уморена от пътя, нито оскърбена от постъпката на младежа, а само съзна, че и той беше нищожество — едно от тия провинциални нищожества като учителя по пеене с лъснатата от брилянтин коса, който я ухажваше, като неизвестните драскачи, които ѝ изпращаха анонимни любовни писма, като цялата тази паплач от мъже с тъпи лица, с грижливо подстригани мустачки и ярки вратовръзки, която вечер се разхождаше по площада и ядеше семки в киното.

Тя въздъхна. Само веднъж да свършеше гимназия и да отидеше в София, да се запишеш в медицинския факултет... Тя знаеше как да живее и какво да постигне. В съзнанието ѝ изпъкна чистият и жълт паваж на „Цар Освободител“, неоновите реклами, които мигат тайнствено в синия здрач, сладкарниците с елегантни мъже и хубави жени по масите, кината с големи екрани, с удобни меки седалища и с изискана публика, а не с тълпа от гамени, която мирише на чесън и плюе семки.

Един мъжки глас, внезапен и остър, пресече неочаквано мислите ѝ.

— Чакай!... — рече гласът. — Дай ми един грозд!...

Тя се уплаши изведнъж от самотата на мястото и от тоя небрежен и неучтив мъжки глас, който така грубо я върна към действителността. Повдигна глава и с разтуптяно сърце видя сина на Редингота, сина на учителя по латински.

Той беше усоен, неприветлив и саможив младеж, без определено занимание откакто беше изкарал гимназия. Момичетата от града го отбягваха, но и той не се интересуваха много за тях. Ирина го бе виждала в двора на гимназията, срещаше го често по улиците и винаги

оставаше удивена от това, че той не си даваше труд да я разгледа. Той беше по-скоро дребен и слаб — белег на оскъдицата и недояждането, сред които живееше учителското семейство на Редингота. Имаше бледно лице и тъмни, дълбоко поставени очи, които гледаха остро. Обикновено, след като го отминаваше, Ирина продължаваше да мисли за него. Струваше ѝ се, че това студено и правилно лице би харесало на жените, за които четеше в романите. Но на нея не се харесваше особено. В часовете на вечерния здрач, когато почиваше от четене или от работа през деня, тя си бе изработила идеалния тип за красив мъж. Човекът, в който щеше да се влюби, трябваше да бъде висок и сух, но здрав, с дълги крака, с тънки и красиви ръце и с ъглесто лице, по което личат следи от дълбоки страсти. Синът на Редингота не беше такъв, но все пак в него имаше нещо, което я смущаваше. Той не приличаше на никой друг младеж в града.

Сега той стоеше пред нея с не много високия си ръст, със студеното си лице, гологлав, с измачкан евтин костюм и прашни обувки. В ръката си държеше малка подвързана книга, а от джоба на самото му се подаваха вестници. Той имаше вид на човек, който беше прекарал следобеда на открито, под сянката на някое дърво, и сега се връща в къщи. И както винаги, не я забелязваше. Навярно я бе помислил за някое момиче от крайните квартали, полугражданка-полуселянка, която изнася грозде за продан в града.

— Ще ми дадеш ли грозде? — попита той.

— Вземи си! — каза тя троснато.

Безцеремонният начин, по който ѝ заговори, я разгневи. Баща му имаше същия навик — да се обръща към ученичките с обидна пренебрежителност, говорейки им на „ти“.

— Аз ще платя, разбира се — заяви той, като извади две никелови монети и ги погледна критично, сякаш това бяха последните му пари.

— Ти грешиш!... — рече тя. — Аз не съм продавачка.

Той я погледна равнодушно, но после изведнъж очите му трепнаха. Най-после той я видя... Най-после той забеляза, че тя беше хубава и от малко по-друго тесто.

— Верно, ти не приличаш на продавачка — поправи се той без смущение.

Очите му се спряха последователно върху вехтата блуза, избелялата пола и платнените обувки, които бе сложила на бос крак. Тя имаше хармонично тяло и красиво лице, наситено с удивителна жизненост. Изобилната кръв придаваше на кожата ѝ, леко обгорена от слънцето, бакърен оттенък. Тя бе свила доста претенциозно гъстата си черна коса на руло, а орловият нос придаваше на красотата ѝ нотка на осъзната и малко високомерна сериозност. Всичко това му се стори забавно. Той продължаваше да я обижда с учудването в погледа си. У него имаше нещо несъзнателно арогантно. Ала вместо да се разсърди, тя извърна към него лакета си, върху който висеше кошницата, и рече:

— Вземи си.

Ръката ѝ беше силна, мургава и загоряла от слънцето, но с нежна китка, с чисти и равно подрязани нокти.

Той постави книгата в джоба си и взе един грозд.

— Каква е тази книга? — попита тя жадно.

— Една немска книга върху тютюнците.

— Отегчително!... Как можеш да четеш такива книги?

— А какво би трябвало да чета?

— Романи!...

— Не, аз не чета никога романи — каза той.

Тя стисна устните си и направи презрителна гримаса. После го покани да вземе още един грозд и се приготви да си върви.

— Ще те придружа до града — рече той, като хрупаше гроздето с удоволствие.

Ирина се усмихна равнодушно. Нямахте нищо против.

— Аз съм Борис Морев, син на Редингота — представи се той, като че беше решил да се забавлява с баща си. — Познаваш ли Редингота?

— О, и как!... — произнесе тя с комична гримаса на ужас. А след това си спомни за упоритата мания на учителя по латински да не поставя никому шесторка. Това можеше да попречи на влизането ѝ в медицинския факултет.

— Откъде го познаваш? — попита той.

— От гимназията.

— Значи, ти си ученичка в гимназията!... — Удивлението му ставаше все по-голямо. — В кой клас?

— В седми.

— А как си с латинския?

— Добре.

— Не вярвам. Как е възможно да бъдеш добре при такъв смахнат човек?

— Кой е смахнат? — учудено попита тя.

— Баща ми.

— Той не е смахнат, а строг.

— Не, направо смахнат! — настоя той.

— Аз ще бъда освободена от матура по латински — каза тя.

— Така ли?... Тогава ти сигурно знаеш наизуст речта на Цицерон срещу Катилина и можеш да я повтаряш като грамофонна плоча?

— Не, не я зная. Нито пък баща ти я иска. — Тя поправи с ръка рулото на косата си и попита живо: — Защо се представяш чрез баща си?

— Защото той е много известна личност и хората казват, че приличам на него.

— Ти не приличаш на него и вероятно си доволен от това.

— Да — рече той, като се изсмя някак горчиво и злобно.

— А как се казва твоят баща? — попита той след малко.

— Той е също много известна личност... Чакъра, старшията от околийското, ако си чувал?

— Да, зная го, разбира се.

Настъпи мълчание, което изпъкна в контраст с бързия им и непринуден разговор преди малко.

— От какво се учудваш? — попита тя остро.

— От нищо — произнесе той безразлично.

Тя го погледна бързо. Стори й се, че имаше нещо еднакво в съдбата им. И двамата се стесняваха от бащите си — сякаш не можеха да им простят, задето не бяха станали министри или народни представители.

— Аз не се срамувам от баща си — каза тя твърдо.

— Нито пък аз от моя — заяви той също. — Но не мога да му простя, че е смешен.

— С какво е смешен?

— С всичко... Като всеки даскал.

— Това са ученически коментарии.

— Сегашните ученици са по-умни от учителите си и затова им се подиграват. Да се учи латински е глупост.

Тя отвърна с книжните доводи на Редингота върху необходимостта от латински за ония, които смятат да следват в университета. Борис я изслуша разсеяно и не възрази. Той се удиви само на гладкия начин, по който течеха мислите ѝ. Но това не го развълнува никак. Дългите години на печално детинство и на хроничната учителска бедност на баща му бяха наслоили в душата му студ и горчивина към света, които винаги му пречеха да се вълнува достатъчно.

Двамата бяха тръгнали неусетно по шосето и когато приближиха града, Борис съзна, че трябваше да я остави. Той подаде ръката си и попита дръзко:

— Искаш ли да се видим утре?

Бързият му и неочакван въпрос я смути. Нямаше никакво вълнение в гласа му, нито в очите му. Това бяха познатите остри, тъмни и пронизващи очи, без влажната сладникавост на учителя по пеене, без овчата покорност на влюбените ѝ съкласници. Тия очи сякаш проникваха в нея, без да издават тайната си, и съдържаха онова далечно, парливо и непознато нещо, което намираще само в книгите. Тя се помъчи да се изтръгне от властта им с уклончивото обяснение, че утре ще бъде заета. Но той я пресече бързо:

— Отговори веднага! Да или не?...

И тогава тя каза глухо:

— Чакай ме утре на същото място... След обед... При бреста...

Тя се прибра в къщи задъхана и смутена, но изпълнена с приятно вълнение. След това разсъди и се упрекна в лекомислие. Нима едно почтено момиче трябваше да приеме среща въвн от града с един непознат мъж още при първия разговор? Бе неприлично още и това, че тя самата, в своята забърканост, предложи да се видят при бряста, а не в някоя от малките сладкарнички на града, където изобщо младите хора можеха да се срещат открито, без да предизвикват големи клюки. Тя изпитваше към сина на Редингота само любопитство — едно особено, натрапчиво и напрегнато любопитство към ловкостта, с която водеше разговора, към студения пламък, който светеше в очите му и го

отличаваше от другите мъже в града. А после ѝ се стори, че в лицето му имаше нещо от нейния „тип“, който беше извлекла от книгите и допълнила от киното. Постепенно тя съзна, че би желала да му хареса на свой ред, а после ѝ хрумна дори лошата мисъл да му позволи известна свобода със себе си. Но веднага отхвърли тази мисъл с пламнали бузи.

За да се успокои малко, тя седна в градината под ореха и зачете. Тя четеше всичко безредно и страстно, поглъщайки отровните страници, които ѝ разкриваха чужди, недостъпни светове. Тези светове я привличаха и омайваха с фалшивите усилия на героите си да се спасят от себе си с упадъчната красота на драмите и пороците си. Ако целомъдреното ѝ тяло не беше тъй силно и жизнено и ако природата не я беше надарила щедро с физически чар, с естествено и непринудено кокетство, което завладяваше всеки мъж, тя сигурно щеше да изпада в пристъпи на меланхолия, защото светът, в който живееше, беше еснафски и ограничен, а тоя, за който мечтаеше — приказен. Но въздействието, което упражняваше върху мъжете, я изпълваше с жизнерадост дори в еснафския свят. Тя съзнаваше, че беше красива и остроумна и че в края на краищата това струваше повече, отколкото ако беше грозна и глупава, а баща ѝ — богат адвокат или лекар, вместо стражар. Съкласниците я ухаждаха, а младият учител по пеене с лъснатата от брилянтин коса се стараеше непрестанно да привлича вниманието ѝ. Любовни писма, обикновено без подпис, тя получаваше често. Всеки от авторите им се надяваше тъжно, че любимата му ще отгатне кой е и ще дойде на срещата, която ѝ определяше. Тия свенливи провинциални донжуани не смееха да открият своята самоличност, отчасти защото никак не бяха сигурни в успеха си, отчасти защото се боеха документът за дързостта им да не попадне в ръцете на Чакъра. Ирина не се подиграваше на тези писма. С инстинкта си на пламенно същество тя съзнаваше, че любовта е трагично и силно чувство, което човек трябваше да уважава дори у глупавите хора. Писмата тя просто унищожаваше, без да ги показва никому.

Чакъра се върна от работа уморен, но в добро настроение.

Той беше едър петдесетгодишен мъж с грамадни плещи и гладко избръснато лице, което му придаваше благороден и властен вид, почти съвсем неочакван за провинциален стражар. Той постави фуражката си на дървената закачалка във вестибюлчето, разкопча горното копче на мундира си — това правеше само в къщи — и седна на масата, приготвена за вечеря. Срещу него заеха местата си жена му и дъщеря му.

Чакъра беше от село, но жена му произхождаше от семейство на западнали македонски занаятчии, избягало от Солун след Балканската война. В начина, по който бе сложена масата, в чистотата на стаята, както и на цялата къща, личеше чевръста и грижлива женска ръка — домакинският инстинкт на българка от народа, която беше скъсала с първобитната грубост на селската обстановка и умееше да използва градските удобства. Кърпите и покривката бяха от грубо домашно платно, изгладени и много чисти. Хлябът, нарязан на правилни, тънки филийки, стоеше в плитка кошничка. Приборите лъщяха от чистота. Това бяха все неща, които селянките от тукашните места, преселени в града, не можеха да усвоят лесно. А съпругата на Чакъра ги знаеше от майка си още преди да се омъжи за него.

Тя бе напета и хубава, с матова кожа и тъмни очи. Чакъра я хареса преди осемнайсет години, въпреки бедността ѝ, през време на големите стачки след войната, когато полицията нахлуваше в тютюневите складове да усмирява работниците. Тогава тя работеше в склада на „Никотиана“ като обикновена пасталджийка.

От стаята, която служеше едновременно за спалня и трапезария, лъхаше свежа еснафска простота и педантично чувство за ред, сякаш предметите не можеха да мръднат от местата си. Железните кревати с пиринчени топки бяха покрити с дебели шарени черги. Хасените калъфи на възглавниците издаваха дъх на синка и гладене. Дъските имаха розов оттенък, понеже всяка седмица се изтъркваха със счукани керемиди. В басмените перденца на прозорците, в саксиите с гераниуми, в боядисаната гипсова статуя на Наполеон, купена от някакъв панаир и поставена на специална масичка, в потъмнените портрети на бащи, майки и близки сродници, в полуселски, полуграждански облекла, имаше нещо успокоително и приятно, което правеше Чакъра извънредно привързан към семейството си. Когато излизаше от работа, той бързаше да се прибере по-скоро в къщи и не

обичаше да се застоява с приятели в кафенето и кръчмата. Изобщо семейството на Чакъра водеше прост и щастлив живот.

Вечерята мина оживено и весело, както винаги. Много рядко някой от семейството биваше недоволен или сърдит. Хранеха се със сметка, но изобилно. Освен имотите на село, Чакъра притежаваше край града лозе и нива, засята с тютюн, които бе купил износно от неизправни длъжници, използвайки пред лихварите авторитета на службата си и приятелството си със съдебния пристав. Така той мислеше, че бе улеснил както длъжниците, така и себе си — в ущърб на лихварите. След вечерята Чакъра запали цигара и почна разговор за лозето и нивата. За гроздето му бяха обещали добра цена, а от тютюна също се надяваше да вземе доста пари.

— И тая година ще дам максула на генерала — важно заяви той.

Старшията имаше предвид запасния генерал Марков, директор на местния клон на „Никотиана“. Като спомена за генерала, той се обърна към Ирина и попита внезапно:

— Ти познаваш ли синовете на Редингота?

Ирина се уплаши и побледня.

— Не! — гузно отговори тя. — Откъде мога да ги познавам?

Чакъра я погледна малко учудено.

— От гимназията — каза той.

— Чакай, сетих се!... Познавам най-малкия.

— Стефан, изключения ли?

— Да.

— Е... Какво?

— Нищо... Вървеше добре в гимназията... Умно момче.

— Умно, но за пакост!... — произнесе Чакъра, като изпусна бавно дима на цигарата си. — И останалите му братя не са цвете за мирисане... Най-големият беше комунист, лежа в затвора и после избяга някъде. А средният и досега скита без работа.

— За него ли питаш?

— Да, генералът иска да го вземе на работа.

Вълнението на Ирина се засили.

— Нека го вземе — дрезгаво рече тя.

— И аз му казах това. — Чакъра разкопча още едно копче на мундира си. — Може да излезе човек. Ти какво си чувала за него? Да не е и той комунист?

— Не!... — Бузите на Ирина се заляха с руменина. — Той не е комунист.

— Откъде знаеш?

— Не съм го виждала да ходи с комунисти.

— Значи го познаваш? — намръщено произнесе Чакъра, раздразнен от вълнението на дъщеря си.

Ирина не отговори и помогна на майка си в разтребването на масата. Раздразнението на Чакъра се уталожиха постепенно. Той излезе на двора, покатери се на една стълба и почна да откачва низите с тютюн от дървените летви, заковани върху лицето на къщата. Ирина поемаше низите, сдипляше ги грижливо и ги отнасяше в бараката до малката зеленчукова градинка. Това се повтаряше всяка вечер, за да не пострада тютюнът от нощната роса. Сушенето на тютюна изобщо беше сложна операция, от която зависеше цветът и благоуханието му. Листята не биваше да се излагат веднага на слънце, защото щяха да изсъхнат много бързо и да станат чупливи, а трябваше да се оставят два или три дни на закрито място, докато увехнат. След това низите се поставяха последователно ту на слънце, ту на сянка, докато хлорофилът на листята им се превърнеше в златистожълт пигмент. Именно в това редуване на слънце и сянка Ирина беше постигнала вече голяма опитност. Тя пречупи един лист и го показа важно на баща си. Макар листът да беше добил хубав, кафеножълт цвят, от средния му нерв все още изтичаше сок. Низите трябваше да съхнат още малко.

Като влязоха отново вътре, те послушаха музика от евтиното радио, а после Ирина се прибра в стаичката си — ослепително чиста и бедничка. Парите, които Чакъра беше спестил, щяха да отидат не за чеиз, а за следването ѝ в медицинския факултет. В стаичката имаше само желязно легло, маса, върху която стоеше просто елипсовидно огледало, и етажерка с книги. Над масата, върху дълъг шнур, висеше електрическа крушка с тенекиен абажур. Ирина взе от етажерката „Палми край тропическото море“ и четеше до късно. След това отвори прозореца, съблече се и легна. Въображението ѝ почна да скита из чудни задморски страни. Тя не забеляза как лицето на нейния „тип“ доби неусетно пълна прилика с чертите на втория син на Редингота.

Градският часовник удари полунощ. Отвън долиташе шумът на близката пенлива река и тънко благоухание на съхнещ тютюн. Някъде

упорито лаеше куче, а върху чистото небе трепкаха ярки есенни звезди.

На другия ден тя се събуди късно. Майка ѝ не ѝ позволяваше да върши тежката работа в къщи, от която ръцете ставаха червени и груби. През отворения прозорец грееше мекото октомврийско слънце и се виждаха керемидените покриви на съседните къщи, реката, блещукаща на слънцето, и гъсти букети от пожълтели дървета. На изток се издигаха склоновете на планината, забулени в прозрачна есенна мъгла, през която прозираха петна от кармин на дъбови сечища и тъмна зеленина на борови гори. По улицата скърцаха бавно волски коли, натоварени с грозде. Майката — чевръста и хубава — с шарена кърпа на главата, метеше двора, обсипан с окапалите листа на ореха. В курника, ограден с телена мрежа, се разхождаха бавно кокошки и пуйки, а до бараката, в която слагаха въглища, грухтеше басово едра свиня.

— Ще ходиш ли на лозето? — попита майката, като прекъсна метенето и се загледа изпитателно в лицето на Ирина. — Баща ти заръча да идеш сутринта.

— Не мога сутринта — начумерено отвърна Ирина. — Трябва да напиша първо домашните.

Тя излъга — което ѝ се случваше рядко — и се зачерви от срам. Домашните по алгебра и латински беше написала още в петък вечерта — първия ден от тридневната ваканция на учениците за гроздобера. Искаше да отиде на лозето следобед, понеже това беше най-удобното време за срещата ѝ с Борис. Тогава баща ѝ беше дежурен в участъка, майка ѝ трябваше да стои в къщи, за да наблюдава разтоварването на гроздето, а Динко помагаше на работниците в лозето. Тя слезе долу, закуси и после отново се прибра в стаичката си — чиста като душата ѝ до вчера. Вместо уроците си — тя ги запомваше отлично с едно бързо прочитане в междучасията — свърши „Палми край тропическото море“ и почна „Гирлянди от Хавай“, потъвайки в тръпките на сладостната меланхолия, които събуждаше прочетеното.

Чакъра се върна на обед малко сърдит от това, че Ирина не беше отишла на лозето сутринта. Вчерашното ѝ смущение го бе изпълнило с подозрения. Той поръмжа, понахока малко непокорството на дъщеря

си, но доброто ядене и хубавото вино поправиха бързо настроението му. Лозето даде добър плод, а и цената на тютюна се вдигаше. Той дремна малко, после лъсна ботушите си и отиде на работа.

Ирина се приготви за излизане. Косата си тя бе навила на руло още сутринта. Много ѝ се искаше да облече някоя от по-хубавите си дрехи — една бяла ленена пола и тъмносинята копринена блуза с къси ръкави, — но се боеше да не събуди подозрение у майка си. Задоволи се само да сложи новите си спортни обувки и една евтина сребърна гривна — подарък от баща ѝ след продажбата на тютюна от миналата година. Когато излезе от къщи и тръгна към лозята, обзе я тревога. Това не бе страх — силна като пантера, тя не се боеше физически от мъжете — а по-скоро смущение, което идеше от неувереност в себе си. Защо отиваше на тази среща? Може би това щеше да усложни живота ѝ, да разбърка следването ѝ, да разстрои плановете ѝ... Не беше ли по-добре да се върне? Ала нещо неуловимо и силно я теглеше към безработния младеж с вехт костюм, с красиво лице и хладни очи.

Гроздоберът беше на привършване и само тук-там в някое лозе имаше още хора, които се забавляваха с песни, акордеони и китари. По шосето пристъпваха коне, натоварени тежко с последните кошове грозде. От храстите свиреха щурци. Един заек изскочи отнякъде и хукна лудешки по тютюневите стърнища. От синьото небе, от слънцето, което грееше меко, без зной и омара, от планината, полето и хълмовете, потънали в пламъци на умираща, растителност, лъхаше спокойствие, наситено с тъга и тихата чувственост на южна есен.

Той лежеше под бряста върху пожълтялата трева и подпрян на лакета си, четеше книга. Четеше вдълбочено, сякаш беше излязъл от града, за да прекара деня именно така, без да се интересува дали Ирина щеше да дойде или не. Когато я забеляза, той се изправи спокойно и постави книгата в джоба си.

— Аз не те очаквах толкова рано — каза той, като подаде ръка.

— Трябва да се прибера в къщи преди седем — обясни тя.

— Строги ли са родителите ти?

— Да, като всички прости хорица. Но аз съм свикнала да уважавам предразсъдъците им.

— Това е добре... — Той я погледна изпитателно, сякаш се мъчеше да анализира нещо в характера ѝ. — Това показва умение да избягваш излишни конфликти.

— Правя го, защото обичам родителите си.

Тя почувствува смущение от хладното му и красиво лице с тъмни, дълбоко поставени очи.

— Обзалагам се, че идваш за първи път на среща — произнесе той, като забеляза вълнението ѝ.

— Не е за първи път — излъга тя оскърбено. — Отивала съм и друг път.

— Как?... Вън от града ли? — попита той с шеговито възмущение.

— Да, вън от града. С възпитани мъже, разбира се.

— Ти не умееш да лъжеш.

— А ти си лош, ако искаш да ме накараш да лъжа.

— Аз не съм толкова лош!... — възрази той насмешливо и после добави: — Тук има много прах и минават хора, които ще си въобразят, че сме любовници. Искаш ли да се изкачим към параклиса над боровата гора?

Към параклиса!... Но това беше много далеч. Щеше да закъснее, да се върне в къщи след идването на баща си. Ала несъзнателното ѝ желание да преживее нещо я накара да се съгласи.

По тясна и стръмна пътека те минаха през боровата гора, постлана с кафява иглолистна настилка и напоена с дъх на смола. Хълмът бе висок. Параклисът се намираше на върха му всред поляна, обрасла с глог, шипки и бурени. От поляната се спускаха отвесни скали и стръмни сипеи, в подножието на които свършваше гората. Мястото беше усойно и диво, но от него се разкриваше хубава гледка към града и долината на реката. Когато излязоха на полянката, той свали сакото си и го постла върху изсъхналата трева. Двамата седнаха срещу слънцето с лице към града, къщите приличаха на малки зарове, разпилени около реката, а между тях, из улиците и площадите, подобно на мравки, пъплеха хора. Следобедният влак, идейки от София, приближаваше гарата като малка ленива гъсеничка. През гората те бяха изчерпали няколко дребни теми и сега мълчеха.

— Значи, медицина!... — рече той малко подигравателно, като запали цигара.

— Да.

Тя се загледа в хоризонта. Нежните ѝ мургави бузи се бяха зачервили от изкачването.

— А няма ли да се омъжиш? — Той се усмихна, но Ирина не забеляза това.

— Първо ще свърша университета.

Тя уточни проектите си, вплитайки в тях и идеята да работи в далечни, южни страни. Борис я наблюдаваше с хладния блясък на очите си.

— Това е добър план... — произнесе той най-сетне. — Това е тъкмо животът, който трябва да води момиче като тебе... Но колкото за южните страни, боя се да не те разочароват.

— Защо? — попита тя.

— Защото имам един брат, който живее дълги години в Южна Америка и се оплаква от разни тропически болести.

— Къде е той сега? — възбудено попита Ирина.

— Не зная точно. Навярно в Аржентина... Той е комунист.

— Колко жално!...

— За какво?

— Задето е комунист.

— О, да!... С тази глупава идеология той зарази и малкия ми брат... Причиняваше хиляди неприятности и лишения на семейството. Изобщо той се оказа глупав и неблагодарен човек.

— Баща ти трябва да е много беден — съчувствено забеляза тя.

— Да, варварски, ужасно беден!... — високо и натъртено произнесе той. — Впрочем това е известно на целия град. Ние постоянно дължим суми на разни бакали, хлебари и месари в града. И затова едва ли има нещо, което да мразя повече от бедността.

— С какво се занимаваш сега?

— С нищо.

— Как с нищо?...

— Ей така!... Изучавам тютюневия бранш.

Тя помисли да му каже за снощния разговор с баща си, но реши, че е по-добре да мълчи.

— Какво може да ти донесе тютюневият бранш?

Борис направи лека гримаса и не отговори. Едно момиче не можеше да разбере нищо от възможностите, които обещаваха тютюнят.

— Защо не отидеш да работиш в София и да следваш университета? — продължи тя, като го гледаше с топлите си кафени

очи.

— Защото не съм глупак като братята си — отговори той.

— Но какво ще постигнеш с тютюна? — Тя беше почти огорчена от враждебността, с която посрещна съвета ѝ. — Ще станеш майстор... директор на склад... най-много експерт в някоя тютюнева фирма... Ще стигнеш до тях с нехигиенична и убийствена работа, с угодничество и влачене по корем... Ти нямаш никакви връзки с едрите тузове, нали?

— Да, никакви — мрачно потвърди той.

— Значи, амбицията ти е съвсем безнадеждна!... Прости ми, че ти говоря така.

— Аз не бих позволил другиму да ми говори така.

Тя го погледна и произнесе:

— Но може би ще успееш.

Настъпи мълчание. Тя съзна, че само един миг я отделяше от това, за което беше дошла. Слънцето клонеше към запад и гънките на планината се очертаваха ясно. Полъхна вятър. Водните пари по течението на реката се бяха сгъстили в дълга ивица от синкава мъгла.

— Ще видим! — произнесе той неочаквано.

А после, сякаш това беше напълно естествено и не можеше да не се случи, той я прегърна и привлече към себе си. Тя не оказа никакво съпротивление. Устните ѝ отвърнаха с тръпчива неопитна целувка.

Слънцето залязваше.

Когато слязоха в града, вечерният здрач се беше сгъстил. От дворовете на къщите долитаха весели гроздоберски песни, придружени от свирене на акордеони.

След като се разделиха, той тръгна към центъра на града, продължавайки да усеща вкуса на устните ѝ, които не умееха още да целуват. „Малко любов“ — помисли той иронично. Думата „малко“ го накара да се усмихне студено на себе си. Той измерваше всичко в количество. Приключенията от този род оставяха в душата му тръпки на досада и съжаление за изгубено време, но бяха единственото удоволствие за младеж без пари. Дори играта на моникс в кафенето струваше пет лева, които невинаги се намираха в джоба му. По природа той не беше нито развратник, нито аскет и затова момичетата

се хлъзгаха по повърхността на живота му, без да оставят възторзи или печал. Ирина беше просто едно от тия момичета. И понеже си оставаше винаги пренебрежителен към жените, а мисълта му беше заета с миража на тютюна, той не съзна, че тръпчивият вкус на устните ѝ го бе развълнувал много по-дълбоко, отколкото мислеше.

Той престана да мисли за нея, когато излезе на главната улица и се разгневи на тълпата, която му пречеше да върви. По тротоарите се движеха самодоволни търговчета, сполучили да разработят някое дребно предприятие, лениви държавни чиновници, току-що излезли от канцелариите, провинциални франтове с модни дрехи и отегчени лица, девойки с миловидни главички, но с дебели крака, което отнемаше цялата им привлекателност. И всички тия хора се блъскаха, хилеха и поздравяваха, като че излизането им по главната улица през часа на модната разходка беше върховната цел на живота им. „Гадна тълпа“ — помисли той с отвращение, ядосан от навалищата, която го блъскаше и принуждаваше да върви на зигзаг. Нима не би продал душата си, за да изплува над тая сган?... Той отдавна беше решил да я продаде, но липсваше добър купувач и това го отегчаваше. Даваха му много ниска цена. Предлагаха му да стане полицейски агент, селски учител, помощник-аптекаар, касиер в кино и дори любовник на една възрастна жена. Всичко това той отхвърли спокойно, без възмущение, като дребни оферти, които не заслужават внимание. Естествената му злъч към света, натрупана от бедността, не се дразнеше от моралното падение, а само от нищожността на възнаграждението. За дребните, но почтени службици той знаеше, че щяха да го изхабят, а полицейски агенти и платени любовници на жени ставаха само умствено осакатени глупци. Ала все пак той трябваше да почне нещо и като захвърли гимназиалната си диплома, постъпи в един тютюнев склад. И тук пред него блесна за пръв път златният мираж на тютюна. Тук съзна, че със своя ум и презрение към хората можеше да властвува над тях. Жълто-кафените тютюневи листа с наркотично благоухание, които нареждаше на пастали и стягаше в денкове, можеха да се превърнат и за него в разкошен дом, в американска кола, печалби и могъщество... Трябваше само да усвои подробно манипулацията, такта на покупките, хитрините на „шкартото“, счетоводните похвати за укриване на печалбите, изкуството да се дават рушвети и полицейските начини за усмиряване на стачките. Трябваше само да прескочи преградата от

директори и майстори, от простаци, шмекери и крадци на дребно, която пазеше ревниво местата си и затваряше пътя към тайнствения и недостъпен свят на едрия капитал, на акционерите, генералните директори и главните експерти. Понякога той успяваше да зърне хората на тоя недостъпен и всемогъщ свят. Те идваха с лимузини, които струваха половин милион, преглеждаха внимателно някоя голяма партида и след това отиваха да ловят с въдица риба в планината. Едни от тях имаха интелигентен вид, бяха фини и мълчаливи, други, напротив, го поразяваха със своя шум и простация, с парадното и нахално показване на богатството си. Между последните се срещаха хора почти без никакво образование, бивши кръчмари и месари, вулгарни и безскрупулни като джамбази по панаирите, но успели да станат собственици на петдесет или сто милиона. Какво му пречеше да постигне същото? Отношенията му с хората бяха по-гъвкави, мисълта му по-остра, волята по-безскрупулна. По цели нощи той разсъждаваше върху това и тютюнът се превърна в огнена мечта, която изгаряше въображението му.

Но още през първите дни миражът му показва жестокостта си. Наркотичната миризма на тютюневите листа му се стори непоносима. Отровният прах, който поглъщаше през деня, вечер се къртеше от дробовете му с остра, мъчителна кашлица и жълтеникави храчки. Лицето му стана бледно, виеше му се свят и често повръщаше, облян в студена пот. Това бяха признаци на остро отравяне с никотин у начинающите, които се престараваха и оставаха след работното време, за да спечелят благоволенieto на майстора. Усърдието продължи три месеца и Борис се надяваше на повишение. Но майсторът беше предвидлив човек и не му позволи да мръдне по-нагоре от денкчия. След още три месеца този младеж, благодарение на ума и образованието си, можеше да измести дори директора. Тютюневата търговия процъфтяваше и главните експерти търсеха под дърво и камък такива хора. Един ден майсторът се обезпокои до такава степен, щото намери за по-добре да уволни Борис.

От два месеца Борис скиташе без работа, но сега се надяваше да постъпи в „Никотиана“, най-солидната и най-богатата тютюнева фирма. Службицата беше нищожна и канцеларска, но даваше възможност за учене на нови неща и размах в техническата работа, без да диша непрекъснато отровния тютюнев прах.

Той стигна до голямото кафене на площада, влезе в него и огледа масите, търсейки генерал Марков. Генералът, с моравочервено апоплектично лице, бръсната глава и светъл спортен костюм, играеше табла с директора на „Родопски тютюн“, но така стръвно, че Борис не посмя да го обезпокои и да попита за назначението си. Публиката беше същата както на улицата, но по-ленива и напълно безразлична към любовните въпроси, киното и разходките по тъмно, които вълнуваха младежта. Тя се състоеше от пенсионери с почервенели от ракия носове, от писарушки, безделници и местни първенци, от разпалени стратегии и капацитети по международните въпроси, които бяха в същото време виртуози на белот и шампиони на моникс. Но сега по-голямата част от тия провинциални глупци бе оставила щеките, заровете и картите, за да слуша радиото. И понеже приличаха на тълпа от кряскащи маймуни — собственото им мнение беше по-важно от това, що чуваха — заглушаваха гласа на говорителя.

Борис седна отпуснато на една свободна маса и си поръча кафе.

— Какво предават? — попита той, когато келнерът му донесе кафето.

— Речта на Хитлер — небрежно отговори келнерът.

— Казва ли нещо интересно?

— Зъби се на евреите.

Борис погледна разсеяно към масата на генерала, от чието благоволение зависеше съдбата му. Генералът нямаше никакво намерение да се признае за победен и яростно нареди пуловете за нова игра. Борис съзна, че беше нетактично да се приближи до него сега. Той плати кафето и излезе на улицата.

Вечерният хлад го накара да потрепери. Той имаше зимно палто, но нямаше пардесю или мушама, които бяха тъкмо за това време. Електрическите лампи на улицата образуваха броеница от трепкащи светлини, които есенната вечер правеше да изглеждат студени и остри. Борис тръгна към северната част на града. Лампите ставаха все по-редки, а улиците по-тесни и по-тъмни. Стигна до площада на баните, оживен през летния сезон, сега пуст, и отмина джамията, върху минарето на която светеше лампа. Модерните постройки от центъра на града — символ на търговско благополучие — отстъпиха място на изтърбушени паянтови къщички с дървени порти, овощни градини и

широки дворове, сред които горяха огньовете. Жените вареха мармалад, а мъжете опушваха бъчвите или стягаха казаните за ракия.

В една малка паянтова къща на този квартал живееше семейството на Редингота.

II

Бе изминала една година от деня, в който Борис постъпи в склада на „Никотиана“ като стажант от интеллигентните безработни. Ирина взе матура с пълно отличие и почна да се готви за медицинския факултет.

Градецът вегетираше сънливо и тихо в дребни клюки и благоухание на съхнещ тютюн. Само от време на време хората се стряскаха от някое македонско убийство или внезапни арести на комунисти, които после, оковани с вериги, бяха изпращани към близкия областен град.

В семейството на Чакъра царуваше спокойствие.

Но един горещ ден, към края на август, старшията се прибра за обед в лошо настроение, което изрази още сутринта в дребнава придиричивост към подчинените си. На няколко млади стражари в околийското управление той се скара за немарливо отнасяне към оръжието, на постовия пред общината направи строга бележка, че не е обръснат, а на жена си, която беше приготвила всичко навреме, той викна грубо:

— Слагай масата!... Какво чакаш?

Жена му го погледна учудено, защото масата беше отдавна сложена.

Чакъра седна на мястото си намръщен и разтърка в супата една малка, лютива чушка, от която пълнокръвното му лице стана още по-червено. След това хвърли свиреп поглед към жените, които поглъщаха зальците си страхливо и всеки миг очакваха избухването на бурята.

— Дай гювеча!... — изкомандува той на жена си, а после, още по-строго, изръмжа към Ирина:

— Дай виното!

Двете жени станаха почти едновременно и донесоха гювеча и виното. Гювечът беше тлъст и приготвен както старшията го обичаше: с картофи, със сини домати и малки, лютиви чушки. Като отпи една глътка вино, той пак погледна жените и забеляза, че те почти не ядеха. „Кучки — помисли той гневно. — Ако не се боят от мене, ще се качат на главата ми.“ Ирина поне се беше качила вече на главата му.

Той се наобедва, запуши и по навик, който беше добил в службата при разпит на арестувани, помълча зловещо, за да изплаши още повече виновния и вдъхне почит към истината. Настъпи оловна тишина, която увисна над масата и накара двете жени да наведат главите си. Майката започна да сгъва кърпите, правейки това с излишно усърдие, а Ирина, леко побледняла, се мъчеше упорито да изтрие с хляб петното от една капка вино върху покривката.

— Срам!... — избуча най-сетне гласът на Чакъра. — В земята потънах, когато ми казаха.

— От какво срам?... Какво ти казаха? — сопнато попита майката.

— И ти ли се правиш, че не знаеш? — гневно кресна старшията.

— Не зная нищо.

— Ако не знаеш, питай хората!... Дъщеря ти е станала любовница на един вагабонтин.

— Я не слушай много какво приказват хората — бързо рече майката.

— Мълчи!... — яростно изрева Чакъра.

Червеното му лице стана мораво, а краищата на устните му се изкривиха надолу и това го направи да изглежда още по-свиреп. Майката стана обидено, излезе от стаята и сърдито тръшна вратата след себе си. Но в малкото вестибюлче тя се спря и доволна от постъпката си, почна да слуша. Тя знаеше, че излизането ѝ щеше да стресне Чакъра и да намали гнева му на половина. Колкото за Ирина, тя наистина трябваше да получи един малък урок. Беше време за това.

След излизането на жена си Чакъра примигна бързо няколко пъти и се почувствува безпомощен. Туй то!... Изтървеш ли веднъж жените, върви ги гони да ги умириш отново. Ах, какъв бой заслужаваха те!... Но после старшията съзна изведнъж, че грубостта нямаше да му помогне за тях. Жена му не беше като тукашните, които човек можеше да набие. Още по-малко това се отнасяше за дъщеря му.

— Какво има, татко? — внезапно попита Ирина.

Чакъра отдъхна. Гласът на девойката беше развълнуван, но невинен и чист. Това накара старшията да попита малко по-спокойно:

— Тази сутрин ми казаха, че си ходила по срещи с Рединготчето. Верно ли е това?

— Да, верно е — отговори Ирина.

Лицето на Чакъра отново стана мораво, вените на слепите му очи почнаха да бият силно и върху челото му се появиха ситни капчици пот. Той не можа да оцени самопризнанието, но запази спокойствие, необходимо за по-нататъшния разпит.

— Откога? — мрачно попита той.

— От миналата есен.

— Къде се срещахте?

— При параклиса.

— А през зимата?

— Вечер, при дървеното мостче, зад склада на „Никотиана“.

— На друго място срещахте ли се?

— Не.

— А какви планове имате? — гласът на старшията стана ироничен и зъл. — Този поплювко иска да се ожени веднага, нали?

— Ние нямаме никакви планове.

Чакъра я погледна и занемя. Той беше от старото поколение с пуритански характер и любовта без ангажименти му се струваше подлост, с която някои безсъвестни типове използваша глупостта на жените.

— Значи тъй, никаквице!... — изкрещя той във от себе си. — Ти си приела да го забавляваш като леко момиче!...

— Знаеш, че не съм... не мога да бъда леко момиче — гордо заяви тя.

— Зная само, че ходиш с просяците на града и хората ми се смеят... Поне да беше някой приличен човек, а не самохвалко и лентяй! Едва го приеха по милост в склада, а бълнува за милиони. Поплювко с поплювковците!...

Ирина наведе глава. Чакъра млъкна, доволен от ефекта на думите си. Той беше ударил дъщеря си по най-чувствителното място — гордостта. После погледна дебелия си старовремски часовник с турски циферблат и направи гримаса — беше закъснял за работа. Стана бързо, опасва сабята си и като хлопна силно вратата след себе си, излезе навън.

Майката влезе в стаята. Ирина плачеше тихо и по пълничките ѝ мургави бузи се търкаляха сълзи. Рулото на косата ѝ се беше развило и паднаше в безпорядък върху шията. С несъзнателни движения на ръцете

си тя се мъчеше да го поправи, но без да иска, с това го разваляше повече. Изостреното ѝ чувство за достойнство беше оскърбено до смърт от думите на Чакъра. Майката се приближи и я погали по бузата. Без да иска, Ирина целуна ръката ѝ. Стори ѝ се, че в тази нежна милувка, в тази задебяла, но топла ръка имаше някакво дълбоко съчувствие и разбиране, което не беше подозирала досега. Майката се наведе над нея, улови я за брадичката и кротко извърна лицето ѝ към себе си.

— Каж ми всичко!... Случило ли се е нещо?

Ирина разбира въпроса и отговори твърдо:

— Не, бъди спокойна... Нищо не се е случило.

Тя усети целувка върху челото си и неволно, с дълбокия инстинкт от детинство, скри лице в гърдите на майка си. От топлината им се излъчваше чувство за сигурност, нещо прекрасно, мило и нежно, което я накара да се разхлипа още по-силно.

Майката попита:

— Имате ли някакви намерения?

— Не сме говорили нищо определено досега... Аз трябва да свърша университета, а той иска да се издигне... да спечели много пари.

— Всеки иска това. Но дали може?

— Аз зная... напълно сигурна съм, че може.

Майката въздъхна загрижено.

— Каква заплата получава сега?

— Хиляда и двеста лева.

— Малко. Няма да стигне дори за него.

— О, не гледай какво получава сега!... Главният експерт на „Източни тютюни“ му предлага дванадесет хиляди месечно в централата.

Майката се усмихна снизходително.

— Той ли ти казва това?

— Да. Но той има причини да не напуска „Никотиана“. Ти не знаеш... не разбираш какво е тютюнът.

Майката погледна замислено към прозореца и въздъхна пак. В паметта ѝ изникна миналото, когато работеше в складовете на „Никотиана“ и „Родопски тютюн“. Спомни си кафявия прах, който през безкрайния работен ден се наслойваше в дробовете ѝ. Спомни си

отровната миризма, която замайваше главата, убиваше свежестта на бузите и сякаш изсмукваше кръвта от тялото. Спомни си дните на стачки, когато полицията разтурваше събранията и безмилостно гонеше работниците с палки и бичове. Господи, колко отвратително ѝ се струваше това сега!... Но практичният усет на майката, която обмисляше бъдещето на дъщеря си, я накара да си спомни също така и главоломното забогатяване на няколко души, които бяха започнали с тютюна от нищо и на които преди години Чакъра даваше пари на заем да се нахранят в гостилницата. Това бяха хора хитри, безскрупулни, ала все пак способни и енергични. А нима Рединготчето, чийто баща-повлекан беше известен на целия град, имаше тия качества? Можеше ли да стане нещо повече от истифчи-башия, от обикновен майстор? Та нима Ирина беше за човек като него? Не, не!... Майката я притисна към себе си и произнесе решително:

— Ти трябва да го забравиш сега... Нека се издигне и спечели пари, а после ще видим.

Ирина я погледна с пламъче на враждебност, после тъжно наведе глава. Нима една ограничена и неука жена можеше да каже друго нещо!

— Баща ти по никой начин не ще позволи да се срещаш повече с него — продължи майката. — Помисли си добре!... Ако не разбереш това, може да се разсърди и да не те изпрати да учиш в София.

— Остави ме!... — внезапно избухна Ирина. — Ако направи това, ще му работя като Динко на нивата... Той не заслужава да има друга дъщеря.

Тя се прибра в стаичката си и отново заплака горчиво, понеже в дъното на душата си съзнаваше, че упрекът на баща ѝ беше справедлив. Нещо липсваше в отношенията ѝ с Борис, нещо ги разделяше един от друг, нещо правеше връзката им несигурна и случайна. Тя искаше да повярва в неговите планове, в неговия мираж, но не можеше и понякога се съмняваше дори в истинността на дребните факти, които ѝ съобщаваше. Имаше ли смисъл да остава в „Никотиана“, ако главният експерт на „Източни тютюни“ му предлагаше наистина дванадесет хиляди лева в централата? Защо всички хора му се струваха глупци, които можеше да надхитри? Толкова ли лесно се печелеха милиони? Той беше преуморен, отслабнал и жълт, кашляше остро от тютюневия прах, но бълнуваше

непрестанно за плановете си, измисляше невероятни комбинации, основаваше гигантски предприятия с филиали в чужбина. И всичко това го караше още повече да прилича на болен от треска златотърсач, на побъркан иманяр, на нищожен и жалък бедняк, който ще прекара целия си живот в търсене на средство да спечели пари, без да постигне нищо. Какво означаваха парите за него? Може би нещо, което сам не съзнаваше и нямаше нищо общо с обикновената им употреба, но което го привличаше неотразимо, тъй като беше свързано с власт над хората и откъсване за бедността. Дори когато я целуваше, студентите му очи оставаха устремени в това далечно нещо, което го откъсваше от живота, от любовта.

Изведнъж тя се почувствува унижена. Родителите ѝ бяха прави. Може би не трябваше да го вижда повече. Може би в София щеше да го забрави постепенно и неусетно. Ала мисълта да не го вижда повече ѝ се стори непоносима. Спомни си часовете, които бе прекарвала с него при параклиса. Високите върхове на планината блестяха ярко, все още покрити със сняг, но наоколо беше пролет, цъфтяха шипки и глогове, жълти лютичета обсипваха поляната, обрасла с избуяла трева. Във въздуха се носеше нещо топло и златисто, нещо безумно радостно и щастливо, което опияняваше и двамата. Тогава студентината му, която го правеше тъй далечен, изчезваше, той внезапно ставаше нежен и започваше да я целува... Да, все пак той я обичаше, все пак той намираше у нея нещо, което нито работата, нито амбициите, нито мечтите му можеха да му дадат. И тя заплака отново.

Стреснаха я ударите на градския часовник. Имаше среща с Борис. Бяха уговорили да се видят в една малка сладкарничка, близо до площада, в която рано следобед не отиваше никой. Тя се облече бързо и със свито сърце излезе от къщи.

Наближаваше края на август и макар горещината да беше все още много силна, в посърналата зеленина и уморения блясък на слънцето се долавяха първите тръпки на есента. Акациите по улицата ронеха тъжно дребните си пожълтели листа, а реката шумолеше приспивно и глухо. От време на време някъде сънливо изкукуруигваше петел. Фасадите на къщите, измазани с глина или вар, бяха покрити с низи от прясно набран тютюн, излъчващ упойваща и сладникава

миризма, която се смесваше с благоуханието на карамфили и шибой от цветните лехи в дворовете.

Ирина тръгна бавно по тротоара на пустата улица. Всеки ъгъл, всяка ограда, всяка къща ѝ напомняше минали дни, когато, задъхана и щастлива, бързаше по тази улица, за да излезе на шосето и оттам да тръгне по пътеката към параклиса. Но колкото по-силно я завладяваха спомените, толкова по-голям ставаше хаосът в душата ѝ. Суровите думи на баща ѝ се смесваха с кротките съвети на майка ѝ. Оскърбената гордост се бореше с любовта ѝ. Съзнаваше, че трябваше да се раздели с Борис и все пак това ѝ се струваше невъзможно.

Измъчена от мислите си, тя прекоси площада, павиран с гранитни блокчета, и влезе в сладкарницата. Вътре беше прохладно и тъмно, миришеше на ванилия. В дъното виновно се раздвижи някаква двойка, а съдържателят, препасан с бяла престилка, дремеше до тезгяха, отрупан с тави баклава и разноцветни провинциални пасти. Стените бяха украсени с календари на патриотични организации, майсторското свидетелство на сладкаря и обща снимка на футболните играчи от националния тим.

Борис седеше на една маса пред паничка със сладолед. Той носеше все още овехтелия си миналогодишен костюм. Ирина седна до него и конвулсивно стисна ръката му. Сълзите, които бе съдържала досега, бликнаха изведнъж от очите ѝ.

— Какво има? — с досада попита той.

— Татко е научил всичко.

Той се засмя, но после го обзе неприятно чувство, сякаш Чакъра го беше омотал в мрежа, от която не можеше да се отърве лесно.

— Добре!... — каза той с привидно спокойствие. — Какво от това?

— Как какво?... — Тя го погледна с упрек в разплаканите си очи.

— Да се хвърлим под влака ли?

Суровият му глас я прониза и стресна.

— Няма нужда да се шегуваш — тихо произнесе тя. — По-добре би било...

Тя искаше да каже: „По-добре би било да обмислим какво да правим“, но вместо това млъкна изведнъж. Нещо я задуши. Съзна внезапно унижителното положение, в което се намираще. Нима

можеше да му каже: „Ходихме заедно и баща ми е научил за това. Трябва да се оженим.“ Тя беше съвсем неспособна да постъпи така.

— Аз не се шегувам и мисля, че ние не трябва да се виждаме повече — рече той, като долови борбата, която ставаше в нея, и се помъчи да я използва.

Връзката с Ирина му тежеше отдавна, а тревогата от дребните усложнения, които можеха да настъпят, го караше да мисли за скъсване. Сега беше дошел удобен момент да направи това.

— Никак ли да не се виждаме?... — прошепна тя изумено.

— Да, никак... В края на краищата нашите отношения не могат да траят вечно. Аз ти намекнах в началото за това. Не ме гледай така.

— Борис... — прошепна тя отчаяно.

Той се уплаши от сцени на плач и каза по-меко:

— Ти ще отидеш да следваш в София, а аз трябва да остана тук. — Гласът му стана изведнъж груб: — Моля те, не плачи, защото ни гледат и ни се смеят!... Не ставай простачка.

Той млъкна и след малко продължи отново:

— През тия две-три години ще стъпя здраво на краката си... А после ще видим... Но сега не мога да поема никакъв ангажимент. Ясно ти е защо, нали?

Тя не отговори. Гледаше мрачно и втренчено пред себе си. Сълзите ѝ се попиваха от горчива мъка, от тихо и безропотно примирение. Да, ясно ѝ беше. Той не искаше да загуби свободата си, да ограничи възможностите си с едно провинциално момиче, което не можеше да му донесе нито пари, нито връзки с недостъпния свят. Дали безумните му планове не стигаха до ония красиви и потънали в лукс жени, които понякога идваха с лимузини в градеца, придружени от съпрузите, бащите или любовниците си? Не, той нямаше нито външност, нито характер, които можеха да се харесат на тези разглезени жени. Ала все пак тя произнесе горчиво:

— За да почнеш с тютюна, ти трябва да имаш много пари.

— Ще ги намеря — уверено каза той.

— Откъде?

— Ще потърся съдружник или варантен кредит... Мога да изплащам на производителите след продажбата на готова партида... Има цял куп възможности.

Той погледна нетърпеливо стенния часовник и почна да барабани с пръсти върху масата.

— Ще се видим ли още веднъж? — глухо попита Ирина.

Той повдигна рамене и каза великодушно:

— Можем.

— При параклиса?

— Добре. При параклиса.

— Закъде бързаш сега?

— Имам работа в склада. Утре пристигат чорбаджиите. Трябва да стегна всичко.

Ирина се усмихна тъжно. Той си въобразяваше, че само няколко години го разделят от милионите. Имаше драма и в неговото безумие. Но тъкмо това я караше да го обича по-силно.

— Ти ли ще стегнеш всичко? — попита тя.

— Кой друг?

— Това е работа на директора.

— О, директорът!... — Борис се изсмя презрително. — Цялата му работа лежи върху Баташки и мене... Впрочем той пак е заминал някъде да държи реч и дори не знае за идването на чорбаджиите.

Ирина се намръщи. Генерал Марков минаваше за покровител на Чакъра и редовно купуваше тютюна му за „Никотиана“.

— Трябва да му съобщиш по някакъв начин — произнесе тя с упрек.

— На кого?

— На генерала.

Борис небрежно махна с ръка:

— Не съм длъжен да правя това... Но бъди спокойна. За Спиридонов е все едно дали генералът е тука или не. Марков е само патриотично украшение за местния клон на фирмата. Спиридонов си знае работата.

Още от дете Ирина беше чувала за Спиридонов. Името му я изпълваше с необяснимо чувство на страх и враждебност. От Спиридонов и от сделките му в чужбина зависеха много неща в околията. Той решаваше започването на покупките, отварянето на складовете, цената на суровия тютюн, размера на шкартото, големината на надниците, глада или жалката ситост на хиляди бедни семейства. Той ставаше причина за протести на депутати в Народното

събрание, за внезапното избухване на стачки, за сбивания между работниците и полицията, в които се излагаше животът на баща ѝ. И сегашното идване на Спиридонов отново изпълни Ирина с враждебност.

Тя изяде мълчаливо и тъжно един сладолед.

— Мислиш ли, че Спиридонов ще те забележи сега? — попита тя внезапно.

— Не зная — отговори той. — Но ако не го направи, толкова ползе за „Никотиана“. Ще постъпя веднага в централата на „Източни тютюни“.

Ирина трепна горчиво: значи хвалбите му, че главният експерт на „Източни тютюни“ го викаше в централата, може би не бяха измислица.

Борис свърши работата в околийското финансово управление, за която беше излязъл от склада, и тръгна към долната част на града — квартала на тютюневите складове. Горещината беше намалела. Той измина „чаршията“ с нейните ханове, кръчми, сарачници, налбантници и железарски магазинчета, пред които всеки съботен ден еврей-продавачи и селяни се отдаваха на оргии от безкрайни пазарлъци. От дворищата на ханове лъхаше миризма на застоял животински тор, а кръчмите издаваха противен дъх на вкиснато вино и ракия. Пред железарските магазинчета между лопати, търнокопи, сандъци с пирони и чували със син камък седяха възрастни белобради евреи с нечисти калпачета на главите си. Те ронеха зърната на броениците си с някакъв особен и неразбираем за минувачите екстаз на душевен мир, докато синовете им, бледи и рахитични, шетаха вътре. Киното до синагогата звънеше настойчиво, обещавайки на зрителите си вълнуваща серия от подвизите на Буфало Бил. Борис трепна вътрешно. Само преди една година му предлагаха да стане касиер в това кино, а сега го канеха в централата на „Източни тютюни“. Една година — през която той не беше изостанал назад, а тютюневият мираж беше засиял по-ярко.

Той отмина чаршията и зави към реката по тесните и миризливи улички на най-бедната част на града. Тук нямаше почти никаква зеленина. Жалките едноетажни къщици, измазани с вар, се притискаха

една към друга, сякаш се срамуваха от изгледа си. В тесните дворове, през които течеха миризливи помийни вади, се мяркаха непривлекателни жени, готови да се скарат истерично за най-дребното нещо. Никой не бе учил тия работнически жени на приветливи обноски и безбройните грижи на нищетата разкъсваха нервите им. По улицата играеха деца. Най-малките се търкаляха в праха само по ризки и при всяко обръщане показваха голите си мършави задничета. По-големите, чиято възраст беше още недостатъчна, за да бъдат изсмукани в тютюневите складове, играеха на ашици и се караха ожесточено помежду си. Никой не беше показал на тия деца красотата на човешкото достойнство и озлоблението нахлуваше в душите им още от най-крехка възраст.

Най-сетне Борис излезе от тоя грозен квартал и стигна до складовете. Това бяха големи, многоетажни постройки, които струваха милиони. В плоските им фасади, в малките им квадратни прозорчета, в модерния им стил имаше нещо студено и бездушно като света, който ги бе построил. Складът на „Никотиана“ приличаше отдалеч на допотопно чудовище и сякаш искаше да смаже с големината си съседните складове на другите фирми. Върху стената му, до желязната двукрила врата, през която се влизаше в двора, имаше плоча със златен надпис:

НИКОТИАНА

АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО ЗА ИЗНОС НА ТЮТЮНИ

По-надолу следваха имената на банките, дружествата и предприятията, които участваха в могъщия ѝ финансов конгломерат. Борис поздрави небрежно пазача-македонец, застанал до входа, и влезе в дългия, но не много широк двор. През него минаваха работниците, за да влязат в манипулационните зали, и камионите, които идваха да откарат изработения и ферментирал тютюн. Някога тук влизаха и керваните от камили, които пренасяха стоката на юг, към пристанищата на Бяло море. Но тия кервани, изпращани от гръцки търговци и навяващи романтиката на минали времена, отдавна бяха престанали да идват. Те бяха заместени от камионите на „Никотиана“. Спиридонов се гордееше с това, че пръв беше успял да влезе във връзка с чужбина и да освободи българския тютюн от опеката на

гръцките търговци. Ала нито производителите, нито работниците бяха станали по-щастливи от това.

Един дълъг висок зид отделяше двора от градината, засадена с овошки и цветя. Зад градината се простираше ливада, оградена с бодлив тел, и алея от малки, грижливо поддържани тополи. Входът в градината беше забранен за работниците, но в нея можеха да почиват директорът и административният персонал. Между градината и ливадата се издигаше двуетажна постройка в стил рококо — някогашното жилище на Спиридонови, ключът от което беше поверен на касиера. В тази къща — мебелирана със старомоден и разточителен лукс — почиваха чорбаджиите или главният експерт със своите гости, когато идваха в града да прегледат някоя партида или се връщаха от лов на пъстърви в планината.

Борис стигна до дъното на двора и през една малка врата с гранитни стълбички, която се намираше срещу входа на градината, влезе в канцеларското помещение. От дългия, полутъмен коридор, който водеше в другите отделения на склада, идеше глъчката на манипулационните зали, шум от вентилатори и остра миризма на тютюн. Кабинетът на директора беше отворен и празен — преминалият на търговска служба генерал още не бе дошел, а касиерът и счетоводителят, използвайки отсъствието му, бяха влезли в стаята на машинописката и се състезаваха пред нея в духовитост. Машинописката пушеше несръчно и отговаряше на шегите с остър и неприятен смях. Влизането на Борис прекъсна флирта им и ги накара да млъкнат. Нито машинописката, нито касиерът и счетоводителят го обичаха. Първата се дразнеше от безразличието му, а останалите — от работата му. Настъпи враждебно мълчание, в което касиерът пусна обичайната си стрела:

— Как сте, господин експерте? — язвително попита той.

Касиерът — противен тип с червендалесто лице и дръзки, опиянени от хитрост очици — беше сестрин син на генерала и минаваше за човек с бъдеще в тютюневата кариера. Той беше усвоил криво-ляво техническата работа и отдавна възнамеряваше да измести майстора в покупките или поне да стане съучастник в кражбите му. Но макар да беше твърде сигурен в себе си, както и във влиянието на вуйчо си пред Спиридонов, усърдието на Борис го дразнеше.

— На мене наистина ми предлагат да стана експерт — отговори Борис, — а ти цял живот ще си останеш канцеларско леке.

Той облече работната си престилка от кафяв док и спокойно излезе от стаята.

— Върна ти го тъпкано — възхитено рече машинописката след излизането на Борис.

Касиерът драсна кибрит да запали цигара, но от яд изтърва клечката и без малко щеше да изгори новия си костюм.

— Маниак!... — произнесе той, като почервения от гняв. — Също като баща си... Още довечера ще кажа на директора да го уволни.

Като излезе от стаята на машинописката, Борис се усмихна на инцидента и по тъмния коридор тръгна към манипуляционното помещение. Той съзна за хиляден път, че всички го мразеха — и директорът, и чиновниците, и майсторите, и работниците — но късно се сещаха да му пречат. Всички усещаха бруталното му и ледено превъзходство на способен човек без милост. Каквото предричаше — излизаше вярно, каквото намисляше — свършваше добре, каквото кажеше — удряше силно и на място. Директорът отхвърляше инициативите му, но после ги провеждаше, за да ги припише на себе си. Майсторите го ругаеха, но тайно подобряваха работата си. Работниците го мразеха, но му се подчиняваха. Той сякаш бе роден, за да преуспее в света на тютюна. Наистина той беше лишен от топлиите и сърдечни качества на обикновените човеци, но светът на тютюна не се интересуваше от това. Студеният закон за печалбата търсеше и издигаше тъкмо такива хора.

Най-сетне той беше изплувал над черната работа в склада, над упойващата миризма, над отровния и коварен прах, който разяждаше дробовете и докарваше малокръвие. Техниката на тютюневото предприятие му се беше подчинила. Той можеше да почне някак и сега. Но защо му е да бъде дребен търгащ, да продава малки партиди на едрите хищници, да печели по два-три лева на килограм, когато след няколко години, с още малко труд и търпение, можеше да граби десеторно повече. Пътят към малкия, но всемогъщ кръг на олигархите, от който започваха международните връзки, минаваше през „Никотиана“.

Той влезе в един от салоните за манипулация и веднага му се стори, че някой натъпка в ушите му памук — тъй глухо и уморително

бръмчеха вентилаторите, които никога не успяваха да прочистят достатъчно въздуха. Залата беше изпълнена както обикновено с жълтеникав тютюнев прах, който висеше над работниците като вълна от отровен газ. Имаше нещо отвратително и жестоко в тоя дразнещ, лютив, ситен като мъгла прах, който проникваше веднага в очите, носа, устата, в гърлото и белите дробове, в косата и във всички гънки на дрехите, така че дори когато човек излезеше от склада, пак не можеше да се отърве от него. Той имаше някаква особена, смолиста, подобна на опиум миризма, която отначало беше приятна и действуваше като благоухание, а после насищаше и ставаше сладникава и противна. В салона имаше и друга миризма, също противна, но не тъй вредна, която идеше от изпаренията на хората, от анемичните и мършави работнически тела, заковани по тезгяхите, изпотени мъчително в горещината и задухата на летния ден. Тук работеха бременни жени, които осъждаха плода си на хилав живот още в утробата, навъсени мъже, които мислеха за безработицата през зимата, меланхолични девойки с изпита жизненост, момчета без бъдеще, загрижени и нерадостни хора от всякаква възраст, които бяха намерили изход от нищетата срещу продажба на здравето си в склада на „Никотиана“. И цялата тази тълпа от измъчени хора, за които някога разправяха, че продават свободно труда си, сега работеше трескаво, бърбеше злобно, кашляше остро, гълташе туберкулозни хрчки и бършеше потта си с мръсни и влажни кърпи, по които се беше наслоил тютюнев прах. Пожълтели и мършави пръсти сортираха бързо отровните листа, нареждаха пастали, връзваха денкове. Вдървени от неподвижно седене колена правеха опити да се раздвижат. Задръстени от праха гърди копнееха за чист въздух. Уморени лица и възпалени очи чакаха звънеца, който щеше да прекрати най-сетне безкрайния работен ден.

Все още беше времето, когато поне начинът на манипулацията не предизвикваше спорове между господари и работници. Тютюнът се обработваше на „широк пастал“, който позволяваше манипулацията да почне от ранна пролет и така скъсяваше тежкия сезон на безработицата. Селските бали се развързваха от „актармаджиите“, които сортираха тютюна на отделни купчинки според качеството на листята му. Тия купчинки се нареждаха на дъсчици и отнасяха на „пазара“, където стоеше майсторът или помощникът му. Майсторът — и затова именно беше майстор — събираше купчинките от еднакво

качество в други, по-големи еднородни купове, като проверяваше работата на актармаджиите и изпращаше куповете по „тезгяхите“. При всеки тезгях работеха по една „чистачка“ и три „пасталджийки“, които пък от своя страна се деляха на „левачка“, „деснячка“ и „капакчийка“. Чистачката сортираше листята, изпратени от пазара, на „дясно“, на „ляво“, на „десен капак“ и „ляв капак“. Пасталджийките вземаха от листята, които чистачката беше разпределила, и ги редяха на калъпчета, на „леви“ и „десни“ пастали и на „капаці“. Пасталите се отнасяха при „денкчията“, който ги „чистеше“ отново, т.е. отстраняваше и поставяше на съответните места погрешно сложените листя. След това денкчията започваше да „гради“ денка в специален сандък, чиито вътрешни стени бяха покрити с платно, като поставяше пасталите в редове — „сари“ — и то така, че десните пастали и десните капаці идваха вдясно, а левите — вляво. Отгоре и отдолу на денка се поставяха по един непрекъснат ред от капаці. Така приготвеният денк се отнасяше в помещенията за ферментация.

Тази наглед проста работа далеч не се извършваше тъй механично, колкото изглеждаше. Сортирането на листята, разпознаването на неуловимите за обикновения наблюдател белези, по които се различаваха един от друг, изискваше напрежение, което фирмите мислеха, че заплащат твърде щедро, та по разни начини, чрез малки възнаграждения, заобикалящи забраната на закона да се работи на парче, се стараеха да повишат интензивността на труда. И така, докато прахът и отровата разяждаха здравето, желанието да се прибави чрез допълнително усърдие някой друг лев към надницата, изхабяваше нервите. Постоянно избухваха спречквания между актармаджиите и помощник-майстора при пазара, между чистачките и майстора, между пасталджийките и денкчията, тъй като грешките и постиженията се отбелязваха в графите, които Борис беше въвел за всеки работник. Кавгите и борбата за хляб правеха мъжете жестоки, а у жените убиваха всяка свенливост. Озлобени и ядосани гласове ругаеха нервно. В края на краищата всичко се струпваше върху пасталджийките — най-низшата и безропотна категория работнички. Майсторът ги заплашваше с уволнение, ако продължават да чупят листята на скъпоценния „каба кулак“. Те се разплакваха и пожълтелите им сухи пръсти започваха да пипат по-внимателно, но тогава пък работата вървеше бавно и мирът се нарушаваше от протестите на денкчиите,

които искаха да прибавят към надницата си премията за един денк повече.

Когато Борис влезе в залата, дребнавите кавги и полугласните разговори стихнаха. Помощник-майсторът, който седеше при пазара и до тоя момент само от време на време изругаваше някого, стана внезапно много делови и се развика възмутено срещу работниците. Тия кучи синове ги мързяло да работят. Ядели хляба на фирмата „бадява“ и щели да докарат чорбаджиите до просяшка тояга. Той беше дребно четиридесетгодишно къосе, с гъста коса и писклив глас на евнух. Работниците не му обърнаха никакво внимание. Те знаеха, а също и Борис, че това беше една от неврастеничните подлости на майстора, който се нагаждаше ту към едната, ту към другата от враждуващите страни. Пред работниците говореше срещу чорбаджиите, а пред чорбаджиите и чиновниците им ругаше работниците. В съзнанието му имаше постоянна тревога, че е заплашен от гнева на господарите, от стачките на работниците, от интриги, уволнение или безработица. Той разбираше от работата си, но беше нещастен и болезнен подлизурко, слухтеше непрекъснато и съобщаваше „под секрет“ на директора най-фантастични подозрения. Ледената самоувереност на Борис той тълкуваше чисто посвоему: Борис беше шпионин, поставен от чорбаджиите, за да следи кой как работи. И това го накара да удвои усърдието си. Той изригна срещу работниците писклив водопад от най-мръсни ругатни. Но и сега никой не му се озъби. Напротив, всички се наместиха върху дъските и сламените възглавници и почнаха още по-усърдно да редят пасталите. Настъпи тишина. Чуваха се само бръмченето на вентилаторите и стъпките на актармаджиите, които носеха на пазара дъсчици с купчинки тютюн. Присъствието на Борис сковаваше всички. Това проклето хлапе забелязваше безпогрешно най-малките опущения, вписваше ги в тефтерчето си, докладваше на директора и накрай — уволняваше всички, които работеха бавно или разсеяно. Езикът му беше отровен като жило и никой не смееше да му възрази.

Борис обиколи салона, като се взираше внимателно в купчинките от червеникави тютюневи листа. При денкчиите той се спря. Изненада го присъствието на един нов работник, когото не беше виждал досега. Непознатият бе между тридесет и четиридесет години, с червена коса

и подпухнало, обсипано с лунички лице. Работеше мълчаливо и сърчно.

— Как се казваш? — попита Борис.

Работникът довърши последната сара и бавно повдигна глава. Сивите му очи посрещнаха с досада острия поглед на Борис.

— Мене ли питаш? — рече той глупаво, сякаш искаше да спечели време за отговора си.

— Тебе, ами кого!...

— Макс Ешкенази — каза работникът.

— Откъде дойде?

— От София.

— В коя фирма работеше там?

— В „Джебел“.

Ръцете на непознатия бяха задебелили, мазолести, но погледът му издаваше достойнството на образован човек. От месец насам разузнаването на фирмите донасяше, че между работниците са плъзнали комунистически агитатори. Озлобеното, безполезно и разпокъсано хленчене срещу ниските надници беше сторило място на подозрително мълчание — сигурен белег, че работниците подготвяха акция.

— Защо се премести тук? — попита Борис.

Лицето на денкчията прие глупав и добродушен вид, сякаш този интимен въпрос го поласка.

— Аз се сгодих — ухилено обясни той. — Хареса ми тукашна мома.

— А кой те препоръча в нашия склад?

— Господин Костов, главният експерт.

„Добре си се осигурил“ — иронично помисли Борис. После той извади тефтерчето си, записа името на Макс Ешкенази и постави срещу него едно кръстче, което значеше „подозрителен“. Сивите очи на работника проследиха враждебно и мрачно тефтерчето.

— Продължавай — каза Борис.

Той мина в съседния салон, където на един тезгях почти всички изключени от гимназията ръководители на маркс-ленинските кръжоци се бяха събрали сякаш на конференция. Приемането им в склада беше една от най-големите глупости на директора, който си въобразяваше, че думите „цар“ и „отечество“ можеха да трогнат дори джебчиите от

криминалното отделение на затвора. При разглеждането на делото им изключените дадоха съмнително обещание да станат добри граждани, а това създаде такъв пристъп на патриотично великодушие у генерала, щото той още на другия ден ги прие на работа в „Никотиана“. Така тези нехранимайковци сполучиха да се отърват от затвора и сега сееха отново комунистическа зараза. Всичко това щеше да струва скъпо на фирмата. Но имаше и друго, което още по-силно вбесяваше Борис. Между тези типове се мъдреше и Стефан, малкият му брат. Какъв коз в ръцете на директора, на чиновниците, на главния майстор, на цялата паплач от бездарници и шмекери, която спъваше напредъка на Борис в „Никотиана“! Да имаш брат комунист беше семеен порок, незаличимо и мръсно петно, което отнемаше всяка възможност за напредък.

Двамата братя, големият и малкият, се втренчиха мрачно един в друг. Стефан беше навършил седемнадесет години и минаваше за най-хубавия от трите сина на Редингота. Той беше висок, мършав, с черна коса и правилно лице, което имаше матов оттенък. Срещу него седеше някакво момиче с изпъкнали скули и чип нос. То имаше остри зеленикави очи, които гледаха присмехулно. Това момиче беше дъщеря на железничар и също изключено от гимназията. Останалите младежи, момичета и момчета, макар и по-дребни на ръст, не отстъпваха по дързост в изгледа си.

Когато Борис стигна до тезгяха им, те млъкнаха изведнъж и се съсредоточиха в работата си. Но имаше нещо предизвикателно и двусмислено в усърдието им. Лицата им си останаха присмехулни и самоуверени, движенията отсечени, гръбнаците изправени, а това сякаш оскърбяваше скъпоценната стока, която манипулираха. Когато трябваше да поемат листята от пазара или да предадат пасталите на денкчията, те правеха това с вирнати глави и небрежна усмивка, сякаш искаха да кажат: „Ние нямаме намерение да правим кариера от тази работа.“

„Гамени“ — гневно помисли Борис. През главата му мина серията от полицейски мерки, които щеше да поиска от държавата срещу тях, ако станеше тютюнев магнат. В мрачното безсилие на своята бедност той беше обмислил дори това.

— Чистач!... — внезапно произнесе дъщерята на железничаря.
— Вие поставяте надясно счупени листя.

Тя вдигна един счупен лист и го показа на Стефан, който беше чистачът. Гласът ѝ, заедно с обръщението на „вие“, прозвуча условно, с явна тенденция да предизвика смях. Няколко младежи се изкикотиха. Стефан грабна счупения лист и го хвърли в купчината на левите капаци.

— Повече съзнание!... — назидателно рече девойката, а после внезапно преправи гласа си и викна пискливо като помощник-майстора: — Вие ядете хляба на фирмата „бадява“.

— Кучи синове! — добави някой с остър фалцет.

Кикотенето стана всеобщо и заля целия салон. Лицето на Борис се изкриви от гняв.

— Ще мълкнете ли? — яростно викна той. — Гамени!

— А майсторът възпитан господин ли е? — попита девойката.

— Вие го карате да се държи така — високо произнесе Борис. — У вас няма никаква съвест.

Настъпи мълчание, в което внезапно се чу гласът на Стефан.

— Слушай, момче — обърна се той към брат си. — Я не ставай толкова съвестен!... Човек би помислил, че си главен акционер във фирмата.

Борис направи няколко крачки към него, сякаш искаше да го удари, но се спря изведнъж. Стефан седеше неуязвимо от другата страна на тезгяха. Двамата братя се гледаха злобно, предизвикателно, готови да се хвърлят всеки момент един върху друг.

— Хулиган!... — изсъска Борис. — Не забравяй, че имаш дело в полицията.

— Ще помня винаги.

— А-ха, почваш пак?...

— Върви да докладваш.

Задушен от гняв, Борис тръгна към истифчийското отделение, искайки да избегне скандала.

„Истиф“ наричаха ферментацията на тютюна. Истифът беше толкова важен, колкото и самата манипулация. Балите се поставяха да ферментират в различни положения — на „плака“, на „калъч“ или на „побивка“ — за да придобият и запазят своя „таф“ или нормално съдържание на влага. Влажните бали поставяха в горните етажи, а сухите — в долните или в избата. Ако ферментацията не се извършеше правилно, тютюнът мухлясваше или изсъхваше. Тогава партидата се

считаше за „изтървана“, което влечеше загуба в качеството и количеството ѝ. Понякога изтърваните партиди се обезценяваха напълно. Ако някои от балите почваха да ферментират бързо, те овлажняваха и се затопляха. Тогава им се правеше „тарак“ — разхлабване на канапите, с които бяха вързани, или пък ги разваляха напълно и поставяха пасталите им да изсъхнат върху кръгли дъски — „текерлъци“. На останените да ферментират бали се правеше и „алабура“, която се състоеше в поставянето на долните отгоре и обратно, пак според състоянието на влагата, в която се намираха. За всички тия манипулации, чиято навременност също изискваше опитна преценка, се грижеха „истифчиите“ и техният шеф — „истифчи-башията“. Във ферментационните помещения нямаше толкова прах, но затова пък тук миризмата на тютюна беше още по-остра и замайваща. Вентилатори изобщо не се допускаха, тъй като вкараният въздух можеше да повреди тафа. Дори прозорците, които бяха малки, квадратни, затворени с кепенци и плътни пердета, се отваряха само в определени часове на деня. В тия грамадни, полуосветени с електричество помещения ферментираха стотици хиляди килограми тютюн. Балите излъчваха цяла гама от миризми, в която опитното обоняние можеше да различи дисонансите на мухъл и спареност от хармоничното благоухание на смолисти вещества и етерни масла. Само никотинът не издаваше миризма. Невидимата му отрова действуваше главно в салоните за манипулация, така че истифчиите бяха по-запазени. Но имаше трагедия и в техния занаят. Отначало на всеки истифчия се поверяваха по триста или четиристотин бали. С напредването на ферментацията обаче грижата около балите намаляваше и този брой се увеличаваше постепенно до две хиляди, за да не товари с излишни разноски „каймето“ — средната цена на изработения тютюн. Тогава истифчи-башията намаляваше броя на подчинените си, като уволняваше излишните работници и задържаше само ония от тях, които жертвуваха най-усърдно здравето си за печалбите на фирмата.

Борис обиколи етажите, извади тефтерчето си и задраска имената на четирима души, които истифчи-башията щеше да уволни днес. Спиридонов не трябваше да забележи излишни работници в склада.

III

— Колко е сега? — попита Зара.

— Виж показателя!... — отвърна басово мъжът, който седеше зад кормилото. — Деветдесет километра... Дребна работа.

— Чудесно!... Направете ги сто.

— Папа, не се вдетинявай — внезапно предупреди Мария.

Свистенето на вятъра отнесе думите, но Спиридонов долови ясно сърдития тон на дъщеря си, който го накара веднага да намали скоростта. Стрелката на циферблата се завъртя на петдесет километра в час — смешна скорост за автомобил по добре поддържано и право шосе.

— Мария, боиш ли се? — разочаровано произнесе сочният глас на Зара.

Той беше кадифен и звънлив. Тембърът му подчерта сухата острота в гласа на Мария.

Зара усмихнато се обърна назад. Мургавото ѝ бедуинско лице имаше чертите на одалиска. То бе красиво, порочно и лекомислено, с цветната яркост на Lady's Home Journal, който беше единственото ѝ четиво. Светлосиният тюрбан, омотан около главата ѝ, засилваше тази яркост и подчертаваше безупречната елегантност на костюма ѝ. Върху ревера на сакото ѝ човек очакваше да види значката на американския колеж в Цариград, но подобна безвкусица не можеше да се допусне от дъщерята на бивш депутат. Прочутият колеж трябваше да личи по неуловимото съвършенство на личността. Думите на Зара бяха игрив упрек срещу хладната наблюдателност на Мария и знак към Спиридонов, че играта продължаваше.

Тя беше почнала тази игра отдавна, след дълги колебания, с известна мудност — дано станеше нещо, което да я осуети — и преди два дни беше стигнала до решителната ѝ фаза, която се изрази в това пътуване. „Върви“ — помисли тя с горчиво доволство, а после съзна, че бе невъзможно, недопустимо да не върви. С възрастта на Спиридонов тя можеше да се примири — макар да приближаваше шестдесет години, тялото му беше още високо и здраво, а в орловия

нос и хищните очи на едрото му лице имаше някаква пиратска красота. Но той беше баща на Мария и това я смущаваше. Какво проклето положение!...

Зара се замисли мрачно върху паричните въпроси в къщи и съзна изведнъж, че нямаше друг изход. Дълговете на баща ѝ бяха пораснали катастрофално, а пенсията му и продажбата на последните бижута едва стигнаха да посрещнат нуждите ѝ на елегантно момиче през летния сезон. Тя беше загубила и надеждата да се омъжи за приличен млад човек и вече отдавна обръщаше погледа си към тъмни компромиси. Под приличен човек тя разбираше богат и весел мъж, лишен от пуританската ограниченост на дребната буржоазия. Но тия мъже напоследък бяха поумнели значително и предпочитаха да правят фините момичета от бедния хайлайф свои любовници вместо съпруги.

Мария прие забележката безстрастно, с мъдрото примирение на човек, който разбираше неизбежния ход на събитията. Тя се ограничи да каже:

— Не флиртувай с баща ми, когато кара колата.

Сега думите ѝ се чува ясно. Лицето на Зара трепна виновно и малко уплашено, а Спиридонов безуспешно се помъчи да определи дали в гласа на дъщеря му имаше истинско негодуване или само закачка. Все пак той съзна, че Мария не желаше да я смятат за идиот. Зара съзна същото и чувство на дълбока виновност изпълни гърдите ѝ. Мария беше единственото същество, което не трябваше да се лъже.

— Ти почваш да ревнуваш — рече Зара, като се обърна втори път.

— Боя се само да не обърне колата. Той е правил вече това.

— Сърдиш ли се наистина?

— Не. Но не го карай да върши глупости.

— Нека да го развеселим малко.

Красивият и стареещ пират не страдаше никога от меланхолия, но обяснението беше приемливо. Разговорът се водеше на английски. И начинът, по който мислеха, беше пак английски — логика на индивиди, които от усет за приличие се преструваха на идиоти. Дори те бяха готови да повярват наистина в една лъжа. Мария кимна с глава. Да, добре беше да го развеселят. Нека почине от работата. Това можеше да се повярва. Важното за Мария беше да не се съгласи външно с грубата очевидност, с противния факт, че Зара флиртуваше с

баща ѝ, че беше решила да му стане любовница. Това бе еднакво унижително за тримата. Мария направи гримаса и макар пушенето в открития автомобил да не беше много приятно, извади мъничката си сребърна табакера. Шофьорът, който седеше до нея, побърза да запали цигарата ѝ. Той направи това почтително, ловко, пазейки с длани от въздушното течение пламъка на кибритената клечка. Но в очите му липсваше оня скрит котешки пламък, с който прелъстяваше слугините, и би поднесъл по същия начин огън към цигарата на Зара. Мария не привличаше, не вълнуваше, не смуцаваше мъжете по друг начин, освен с богатството на баща си.

Чертите на лицето ѝ наподобяваха неговите. Но вместо твърдостта и властната жизнена сила на пирата, от сивите ѝ очи, от тънките ѝ, почти безкръвни устни лъхаше меланхолия на дъждовен ден. Това чувство, което будеше лицето ѝ, се засилваше от пълната липса на грим. Тя също бе омотала главата си в цветен тюрбан, който правеше бледното лице и пепеляворусата ѝ коса още по-невзрачни. Единственото физически привлекателно нещо у нея бяха краката ѝ — високи и стройни, но техният ефект се убиваше веднага от плоските гърди, от момчешката студенина в личността ѝ.

Тя пое дима и се загледа неподвижно в полето с печалните си, лишени от блясък очи. Сутрешната прохлада изчезваше и над ожънатите ниви се спущаше омарата на летния ден. Тук-там край селата пухтеха с бавен темп мотори на вършачки. Почернели от слънцето мъже със сламени шапки разтоварваха снопи. По изгорелите от сушата селски мери лениво пасяха овци. Дрипави овчарчета, подпрени на гегите си, гледаха втренчено автомобила, който се хлъзгаше по шосето, и хората в него. Кучетата им се спущаха към колата, тичаха след нея, а после изоставаха назад и лаеха злобно и продължително.

След разговора със Зара Мария почувствува облекчение. Така!... Формулата беше намерена. Флиртът на Зара щеше да бъде просто ексцентрично и невинно хрумване да се разсее един уморен човек. Сега вече Мария нямаше да се стеснява от подозрителната нежност, с която приятелката ѝ се облягаше върху рамото на баща ѝ, от намеците, които двамата си разменяха под формата на шеговити реплики. Тя си спомни и една друга формула, чрез която се отърва по същия начин от стеснението да понася в къщи любовника на майка си. Той беше

ротмистър от гвардията, една кукла, един пуяк в червена униформа. Мария не можеше да го търпи, но трябваше да бъде любезна с него, за да създаде илюзията, че той идваше в къщи заради нея. Имаше трета формула, чрез която се спасяваше от досадата да бъде груба. Това беше преструвката, че се мисли за съблазнителна. Глутници от обожатели ѝ се кълнеха в любов и на всекиго тя трябваше да отговаря, че вярва в думите му, но не е решила още да се омъжва. Имаше четвърта формула — да приема раболепните ласкателства на професионални музиканти и да си дава вид, че е пианистка от класа; пета формула — да спасява гордостта на бедните си приятелки; шеста формула — да не я мислят за саможива. Целият ѝ живот беше оплетен с мрежа от формули, с които обличаше и маскираше нищожеството, паденията и глупостите на хората, между които живееше. Сега тя си спомняше тия глупости една след друга и внезапно почувствува дълбока умора от търпението, с което ги понасяше. Ала тази умора не беше нравствено възмущение, ни бунт срещу тяхната необходимост. Тя просто искаше да почине, да се отърве за малко от мрежата им. Обзе я желание да остане сама, да не вижда никого, да поживее в място, където не я познаваха. Усещаше нужда от десетина дни прост, естествен живот, без дансингите и компаниите на големите летовища, без миризмата на гума и бензин в София. Свиреше ѝ се на пиано в тишината на вечерния здрач, когато боровете шумоляха, от планината полъхваше вятър и луната огряваше всичко с печална зеленикава светлина. Тя можеше да намери този покой в Чам Кория, където имаха вила, но сега там летуваше майка ѝ заедно с пуяка, облечен във венгерка и нагизден със сребърни бранденбурги. Не искаше да разваля идилията им. Майката и дъщерята се бяха споразумели — пак чрез формула — да не си пречат взаимно.

Мария беше наследила от баща си неговата интелигентност, способността да прониква в хората, отчасти егоизма и дори малко от грабителския му инстинкт. Но тя беше лишена напълно от бликащата му жизненост. Умът ѝ пречеше да затъва в глупостите на майка си. Тя не беше ни зла, ни великодушна. Способността ѝ да прониква в хората и да разбира условностите беше притъпила моралното ѝ съзнание от детинство. А сега беше напълно уверена, че доброто и злото в действителност не съществуваха и че нямаше никаква нужда да се прави разлика между тях. Тя разбираше света, който я уморяваше с паденията си, но гледаше на него хладно и безразлично. Не беше нито

щастлива, нито нещастна. И много често тя съзнаваше, с тихата ирония на философ, че беше само сива, никому непотребна вещ.

Моторът зафуча пак и стрелката скочи отново на деветдесет километра. Татко Пиер — така го наричаха роднините и всички чиновници от фирмата — беше обладан пак от демона на скоростта. Зара събуждаше у него дивашката екзалтираност, която на младини го караше да се хвърля и да печели в най-рисковани предприятия. Той беше забравил пак артериосклерозата, миокардита и остатъците от паралич в десния клепач след последния удар. Мария се наведе напред и хвърли поглед върху циферблата на скоростта. Стрелката показваше сто километра в час. Каросерията трепереше от напрежение, въздухът свистеше, а дърветата и храстите отлитаха назад като пометени от вихрушка. Е, папа го прекаляваше!... Мария беше готова да викне сърдито, но си спомни за формулата и замълча. Тя не се боеше от катастрофа. Почувствува се само унижена от вдетиняването на баща си и от това, че Зара отново почваше да шарлатанствува с него. Двамата щяха да продължат на юг, към Солун, а може би и до Атина. Все пак това беше по-добре, отколкото да се показват заедно в София или Варна. Ако продължеха към Гърция, Мария щеше да остане в градеца, да почине, да отдъхне сама в къщата до склада, за която едва си спомняше от детинство.

Зара се беше приближила до татко Пиер и го докосваше леко с рамото си. Тя се дръпна изведнъж, уплашена от мисълта, че Мария наблюдаваше отзад играта. Мария видя и това шарлатанство, но се престори, че не го забелязва и вместо гняв изпита съчувствие към приятелката си. Стори ѝ се, че последната приличаше на безправна робиня, която беше изложена на пазара за продан и нямаше собствен избор. Всеки, който разполагаше с достатъчно пари, можеше да я купи. Небесносиният тюрбан, шоколаденият цвят на лицето, добит във Варна, и големите тъмни очи придаваха на красотата ѝ нещо пламенно, отчаяно и трагично. Робинята търсеше собствения си купувач. Дали Мария не можеше да направи нещо и да я спаси? Да ѝ заговори направо? Да ѝ даде пари? Да я посъветва кротко да се откаже от снобизма и разсипничеството си, да не отива от къщи до сладкарницата с такси, да не прави по пет бални рокли на сезон? Не, всичко щеше да бъде напразно. У Зара имаше някакво безумно лекомислие, създадено от света, в който живееше. И това лекомислие,

съчетано с липсата на доходи, я осъждаше поначало на падение, на безпътица, на хаос от унижения. След един месец тя отново щеше да почне игра с някой богат възрастен мъж. Имаше ли значение кой е той?

Ала въпреки това Мария продължаваше да изпитва съчувствие към приятелката си. Зара беше неопитна в новия път и може би си правеше илюзии за баща ѝ. Никой досега не беше успял да оскубе както трябва татко Пиер, а най-малко с това можеха да се похвалят жените. На любовниците си той подаряваше най-много по евтин тристаен апартамент и не много щедра издръжка, докато траеха връзките. Това беше нищо за богатството му. Сигурно нямаше да бъде по-великодушен и към Зара, освен ако последната не съумееше да изстиска от него с таланта на глезенето си малко повече, както успяваше да убеди баща си да подписва полици за роклите ѝ.

Мария се усмихна печално. Всичко това беше унижително и щеше да предизвика клюки. Пак трябваше да се търси формула, която да обясни доходите на Зара и новите отношения. Например тя би могла да мине за секретарка на баща ѝ. Но кой ли щеше да повярва в това?

Мария отново почувствува умора от формулите и престана да мисли. Татко Пиер намали скоростта. Шосето навлезе в хълмиста местност с червеникава пясъчлива почва. Житните поля сториха място на тютюневи ниви с ярка отровна зеленина.

Наближаваха градеца.

Пристигането на татко Пиер предизвика известна паника, след която бързо настъпи успокоение. Чорбаджията не прояви никакъв интерес към работата в склада. Очевидно той беше дошел на разходка. Присъствието на двете момичета — дъщеря му и приятелката ѝ — потвърди това предположение и тревогата у другите фирми, че покупките можеха да почнат „на зелено“, утихна след няколко часа. Татко Пиер размени няколко думи само с главния майстор Баташки, на касиера и счетоводителя не обърна никакво внимание, а отсъствието на генерала изобщо не забеляза. След това той се разходи с момичетата из ливадата, разказвайки им весели случки от младостта си. Към единадесет часа, когато стана горещо, тримата се прибраха в къщата до склада и останаха в нея. Шофьорът и прислужницата от канцеларията им донесоха ядене от най-добрия ресторант в града.

Между това в истифчийското отделение на склада стана един инцидент, който мина незабелязано. Закъснял и разсърден от лошата случайност, която му отне щастието да види чорбаджията, генералът изслуша мрачно тревожния доклад на племенника си за поведението на Борис. Двамата се отправиха бързо към истифчийското отделение, в което Борис преглеждаше балите и правеше някакви изчисления. Разговорът беше кратък. Генералът съобщи на Борис, че го уволнява. Обиди и непристойно държане в канцеларията не могли да се понасят. „Никотиана“ е предприятие, в което работели скромни и честни служители, а не кариеристи. Който е недоволен от това, можел да си търси място в друга фирма, където неразумни експерти могли да издигнат всеки негодник.

— Негодници сте вие — спокойно отговори Борис.

След това се усмихна презрително и напусна работата.

Къщата бе строена преди двадесет години заедно със склада, след първите търговски успехи на татко Пиер и „Никотиана“. Лошият вкус на госпожа Спиридонова беше претъпкал вътрешността ѝ с банални и скъпи мебели, купени от чужбина. Позлатени дървени резби се съчетаваха разточително с блясък на огледала и тъмночервен плюш. Тук имаше и бездарни картини от местни художници, и пъстри вази, и смешни паравани, и стереоскопи с изгледи от Швейцария, където млечнобялата госпожа Спиридонова беше изучила френски в един пансион за девиси. Ако човек влезеше в тази къща, веднага познаваше, че това беше къща на милионер — но на провинциален милионер. Когато „Никотиана“ обхвана с пипалата си всички тютюневи центрове и татко Пиер стана толкова богат, че дори персоналът на хотел „Адлона“ почна да забелязва идването и щедростта му, съпрузите се преселиха в София. Къщата в градеца обаче те запазиха непокътната и тя остана символ на предишния им охолен и безвкусен, но много поздрав живот от сегашния.

През време на обета татко Пиер пи вино — макар лекарите да му забраняваха изрично това — и стана още по-приказлив. Зара добиваше все по-голяма смелост. Мария установи с изненада, че формулата за секретарка беше намерена вече от тях. Татко Пиер подхвърли идеята съвсем предпазливо, а Зара я подвзе веднага.

— Оставете шегата настрана — рече тя, дъвчейки печеното с апетита на здраво животно. — Аз ви предлагам наистина да стана ваша

секретарка.

— Ако позволи Мария — ухилено отвърна татко Пиер.

— Мария ще даде добри референции за мене.

— Да, ти си полиглот. — Гласът на Мария направи усилие да се покаже естествен, но остана глух. — Идеята не е лоша.

— Тогава да направим опит — предложи Зара. — Вземете ме в Гърция още сега.

Дори татко Пиер се почувствува стеснен от липсата ѝ на такт.

— О, мила!... — рече той. — А баща ти?

— Ще го предупредя веднага по телефона.

— Но ти нямаш паспорт.

— Ще изпратим шофьора да го извади в София.

Мария почервеня, сякаш почувствува срама, който трябваше да изпита Зара. Глупавата прибързаност на приятелката ѝ проваляше дори най-удобните формули. Мария знаеше, че паспортът на Зара беше изваден вече, а в куфара ѝ се намираха вечерна рокля, костюм от шантунг и разни дреболии, необходими за топлия климат. Отиването на баща ѝ по работа в Атина, придружаването му от Зара и Мария дотук и всичко, което приказваха сега, беше само жалка комедия, която трябваше да скрие истината, че двамата предварително бяха решили да заминат за Гърция сами. Дори Мария, която беше свикнала с формули, мъчно понасяше това. Но комедията трябваше да се изиграе докрай.

— Шофьорът би могъл да извади за един ден паспортите ви — рече татко Пиер, сякаш обмисляше предложението на Зара.

Паспортите?... Татко Пиер говореше за тях в множествено число и Мария пак почувствува раздражение от това, че я смятат за идиот.

— Чакайте!... — каза тя. — Става дума само за един паспорт, нали?

— Как за един!... — лицето на татко Пиер изрази престорено негодуване. — Ще дойдете и двете с мене.

Той погледна въпросително дъщеря си и зачака с тревога отговора ѝ. Не беше изключено Мария да промени внезапно решението си и да тръгне с тях. Но някакъв остатък от морално съзнание, смешен и безполезен, го караше да покаже, че виждаше необходимостта от формулите и уважаваше поне дъщеря си.

Мария заяви сухо:

— Аз няма да дойда с вас.

След като се наобядваха, татко Пиер полегна в стаята на Мария, чиито прозорци гледаха към ливадата с тополите. От изпитото вино сърцето му започна да бие неправилно. Това беше потискаща, неприятна аритмия, която трябваше да се лекува с режим и поради това изпълваше татко Пиер с гняв и презрение към лекарите. Та защо бяха, дявол да го вземе, тия шарлатани, ако не можеха да излекуват миокардита му?... Напук на лекарите той запали пура и реши да не обръща внимание на съветите им. По някаква причина, която окончателно затвърди убеждението му, че лекарите са глупци, пурата сякаш успокои сърцето му и аритмията изчезна. Татко Пиер се унесе и заспа.

Зара и Мария легнаха в широкото двойно легло на спалнята, в която съпрузите Спиридонови бяха проспали младините си. Макар прозорците през цялата сутрин да бяха стояли отворени, в стаята все още се чувствуваше дъх на мухъл и необитавано жилище. Сега той се смесваше с благоуханието на ориган и лаванда от пижамите на девойките. В жълтеникавия полумрак на стаята блещукаха старомодни мебели и огледала с позлатени рамки. В ъгъла, на малка масичка, стоеше иконостас, а над съпружеското легло висеше картина, изобразяваща Амур и Психея.

Мария се беше извърнала настрана, прекарваше разбъркано през паметта си спомени от детинство и се мъчеше да заспи. Зара също се мъчеше да заспи, използвайки бръмченето на един бръмбар, който се блъскаше в стъклата на прозорците и създаваше сънлив акомпанимент на разводнените ѝ мисли. От Атина можеха да се купят разни елегантни неща. Може би щяха да срещнат изискани чужденци, предимно английски туристи, и да прекарат забавно... Сънливото бръмчене на насекомото продължаваше и в мъглата на дрямката от изпитото вино мечтите на Зара ставаха все по-неясни. Но едно бързо и нервно раздрусване на пружината я разсъни изведнъж.

Мария се повдигна от леглото и облегна върху лакета си, запали цигара. Спомените от детинство бяха разпръснали за миг дъждовните облаци на сплина, който от години притискаше душата ѝ. А после внезапно, без видима причина, те се бяха схлупили отново и тя усети пак предишната печал, равна и тиха като безкраен простор,

който отвсякъде заобикаляше живота ѝ. Зара познаваше тия внезапни промени на настроението ѝ още от колежа.

— Няма ли да спиш? — попита тя.

— Не.

Гласът на Мария прозвуча враждебно.

„Подозира“ — помисли Зара и мълчанието, което настъпи, ѝ се стори непоносимо. Мария хвърли към нея поглед, изпълнен с досада. За миг двете изпитаха желание да поговорят открито, но това желание се удари веднага в стената на формулите.

— Беше забавно, нали? — рече Зара.

— Кое?

— Флиртът с баща ти. („Не се преструвай“ — помисли тя.)

— Да, той има нужда от малко почивка. (Колко си мръсна!)

— И аз помислих това.

— Но все пак двамата не трябва да прекалявате.

— Ах!... Добре, мила.

Зара се повдигна и облегната върху махагоновото табло на кревата, също запали цигара. Диалогът с думи, между които безмълвно се провираха мислите им, продължи отново.

— Мислех, че ми се сърдиш — рече Зара след малко.

— За какво? (Не симулирай чувствителност!)

— Задето отивам с баща ти в Гърция.

— Ваша работа.

— Защо не дойдеш и ти с нас?

— Защото е горещо.

— С автомобила няма да бъде горещо.

— Добре, ще помисля. (Престани да лицемериш. Мога да дойда и да разваля всичко.)

— Аз настоявам да дойдеш, защото ми е неудобно да пътувам с татко Пиер сама.

— Ах!... Така ли? — Мария се разсмя. (Значи, търсиш параван!)

— Да, мила!... (Само ти ли имаш право да пазиш реномето си!)

— Съжалявам много... Не ми се пътува далече. (Нямам желание да се потя в горещината, за да пазя реномето ти.)

— Добре тогава. — Зара напрегнато обмисляше положението. — Ако останеш тук, после можем да кажем, че си била с нас.

— На кого да кажем това?

— На всички.

Настъпи мълчание. Мария изпуши цигарата си, стана от леглото и почна да се облича.

— Къде отиваш? — попита Зара.

— В ливадата. Тук е много горещо.

— Ще дойда и аз с тебе.

— О, моля те!... Остави ме сама.

Мария взе едно одеяло и излезе навън. Лъхна я миризма на тютюн, на гума и бензин. Шофьорът беше гарирал колата на сянка в градината и седнал на пейката, четеше увлекателен детективен роман, в който се описваха подвизите на един неимоверно престъпен тип от висшето общество. До него, също на пейката седеше един младеж в износен костюм. За да отиде в ливадата, Мария трябваше да мине покрай тях. Когато ги наближи, шофьорът скочи и се поклони учтиво, а младежът, без да става, само едва-едва кимна с глава. Мария забеляза, че той имаше бледно, красиво и надменно лице с тъмни очи, които гледаха остро. Устните му бяха тънки, свити и техният особен израз на горчива студенина я порази. Тя почувствува нужда да се обърне, за да го види повторно, и когато направи това, погледът му, устремен в нея, стана изведнъж малко насмешлив. Това я раздразни. Стори й се, че той някак подигравателно очакваше обръщането й. Тя ускори ленивите си крачки към ливадата и когато нагази в тревата, забрави за него.

Следобедната горещина беше почнала да намалява. От планината полъхваше прохлада, а наблизко, пенлива и бърза, шумеше реката. Тревата беше свежа, висока, избуяла и обсипана с яркожълти лютичета, по чиито цветове пълзяха калинки. Отнякъде се чу рев на магаре, който заглъхна меланхолично в сънливата тишина.

Мария обиколи ливадата, търсейки сянка, под която да легне, и най-сетне намери удобно място под едно малко орехово дръвче близо до къщата. Тя постла одеялото и се изтегна върху него, като постави дланите си под тила. В съзнанието й изплуваха отново спомени от детинство. Бездънната синевина на небето създаваше общия фон на чувство за безкрайност, върху който се рееха прозрачни и чисти образи, размесени с тъмни сенки на досада или печал. Ето Мария като

петгодишно дете, русо, пълничко, с вечно удивени очи, между купове от играчки в стаята си, или припкащо в ливадата под бдителното око на прислужницата. Никой не предполагаше, че това весело дете ще се превърне в меланхолична девойка, страдаща от нервно заболяване, което бавно напредваше и което лекарите не можеха или не желаеха да назоват. Ето майка ѝ преди двадесет години, красива, нежна и млечнобяла, преди да оглупее, преди да почне да подарява сребърни купи за конните състезания и да търси любовници между офицерите от гвардията. Ето татко Пиер в началото на своя път към богатството, енергичен и силен, преди да стане почитател на оперетните актриси и да почне да им купува апартаменти. Ето камилите, натоварени с тютюн — странни, митични същества, които я пренасяха в царството на приказките — и водачите им турци, с широки кожени пояси, с червени фесове и разноцветни чалми. Ето няколко деца приятелчета, които идваха на гости в къщи с майките си. Едно от тях беше момченце, красиво и тъжно, с парализиран крак. Слугинята го взе в количка. После то заболя от дифтерит и умря. Мария изпитваше към него обич и нежност. Споменът от тази обич продължаваше да грее и досега в душата ѝ като меко сияние. Образите от детинството ставаха все по-лъчисти, плуваха в някакво море от светлина и блаженство. И тогава тя заспа неусетно.

Когато се събуди, сянката се беше отместила и слънцето грееше в лицето ѝ. Мария стана, премести одеялото и легна отново. По небето летяха гълъби, реката шумеше напевно и въздухът беше наситен с благоухание на свежа трева. Лъчезарните образи от миналото изплуваха отново в съзнанието ѝ, но сега те бяха наситени с пронизваща тъга. После неусетно те изчезнаха, остана само тъгата и Мария се върна отново към обикновеното си равно, меланхолично настроение, към неприятните усещания, които идеха от тайнствената болест на нервите ѝ. По рамото ѝ сякаш пълзяха мравки, кожата върху едно от стъпалата ѝ като че беше загубила своята чувствителност, левият ѝ клепач тежеше, смъкваше се надолу и тя трябваше да прави постоянни усилия, за да го държи отворен. Мария си спомни сериозните загадъчни лица на лекарите, които правеха консулти и я лекуваха с инжекции. Нищо не излизаше от тяхното лекуване. И подобно на татко Пиер, тя ги намрази, считаше ги за шарлатани, които я измъчваха.

Тя въздъхна дълбоко и тъжно, но примирено. Все пак тука беше приятно. Намираще поне спокойствие и след заминаването на Зара и баща си можеше да свири колкото иска за себе си, без да я слуша никой. Трябваше само да намери акордьор за пианото. То беше съвсем разстроено. Дали в града имаше акордьор? Ако нямаше, трябваше да повика от София.

Тя полежа още малко, гледайки гълъбите, които летяха като малки бели ангели, окъпани в злато и синевина. После стана, прибра одеялото и тръгна към къщи. Минавайки през градината, тя видя, че шофьорът и колата ги нямаше, но младежът с износения костюм още седеше на скамейката. Какво търсеше тук? Присъствието му ѝ се стори нахално. Когато те са тук, никой нямаше право да влиза в градината. Тя не съзна, че раздражението, което изпита, се дължеше именно на интереса ѝ към него. Тъмните му и остри очи пак се устремиха в нея, но сега вече без предишната насмешливост, сякаш се готвеха да ѝ поискат нещо. Съмнението ѝ за това изчезна, когато той се изправи внезапно и тръгна към нея. Мария неволно забави стъпките си. Сега, в няколкото мига, които протекоха, докато се приближаваше, тя успя да го разгледа по-добре. В лицето му имаше нещо твърде студено, твърде остро и металическо, за да се нарече приветливо. Но то не беше ни грубо, ни просташки самоуверено, ни досадно упорито. То беше просто лице на човек, който притежаваше някаква сила, някаква неумолима решителност, някаква стоманена воля, която обхващаше другите и ги подчиняваше веднага на себе си. Мария изпита безсмисленото усещане, че беше виждала много пъти това лице. А после съзна изведнъж, че не го беше виждала никъде и че това беше лицето на мъжа, който бе желала, очаквала, търсила да види!... Тя искаше да отклони от него погледа си, но не можеше.

Борис каза:

— Искам да видя господин Спиридонов.

— За него ли чакате? — попита Мария.

— Да. Но не зная дали е станал.

— Може би е станал. Часът е пет.

— Искам да поговоря с него.

— Баща ми познава ли ви?

— Не. Но аз съм чиновник от фирмата. Тази сутрин директорът ме уволни. Бих искал да кажа няколко думи на баща ви във връзка с

това.

Мария притежаваше способността да прониква в хората изведнъж, по мигновените рефлексии в израза на лицата им, по неуловимото трептене на погледа и гласа им. Тъжната необходимост да приема всекидневните притворства на хората, между които се движеше, я беше научила на това. Значи този младеж беше уволнен. Но нищо в личността, в говора и лицето му не показваше, че това уволнение се дължеше на неспособност, на леност или на вулгарно мошеничество. Той изглеждаше само амбициозен, премного амбициозен и уверен в качествата си, за да понася заповеди или да бъде дребен чиновник във фирмата, за какъвто го издаваше износеният костюм и търпеливото чакане. Тази увереност в себе си беше отпечатана в израза на лицето му. Тя беше някак остра, нетърпелива и едва ли се харесваше на шефовете му. Но тъкмо тя го спасяваше от подозрението, че беше тежко провинен в службата си и придаваше известна пламенност на твърдите му и ледени черти. Думата „уволнен“ накара Мария да изпита съчувствие, но някакъв такт, някакъв женски инстинкт, който сега внезапно се беше събудил у нея, я накара да се покаже равнодушна към това хладно лице. Обзе я парливо желание да му помогне, но едновременно с това и порив да продължи разговора с него. Пристъпите на меланхолията отдавна бяха убили вкуса ѝ към подобни игри и това внезапно, странно желание я удиви. Нима ѝ се струваше толкова интересен този съвсем непознат, дребен провинциален чиновник от фирмата им? Смешно беше да открива с въображението си нещо у него. Тя произнесе:

— Аз не зная дали баща ми ще се съгласи да разисква този въпрос с вас. Грижете за персонала той предоставя на директорите си.

Той я погледна, сякаш беше изненадан от нейната осведоменост и равнодушие. Две мрачни ледени пламъчета светнаха враждебно в очите му.

— Въпросът, по който искам да говоря, засяга първо интересите на фирмата, а после уволнението ми — хладно забеляза той.

„О-хо!... — помисли тя. — Веднага побърза да ме намразиш. Това показва, че си доста сприхав и горделив. Но не мисли, че аз съм като баща си... Не мисли, че интересите на фирмата могат да ме накарат да ти помогна или не. Аз съм малко по-друга, отколкото мислиш.“

— Тогава обърнете се към директора — посъветва го тя разсеяно.

— Та нали ви казах, че директорът ме уволни.

— Ах, да!... Това е жално.

— Не, не е толкова жално — гласът му издаде внезапен гняв срещу разсеяното ѝ безразличие. — Аз мога да постъпя веднага в друга фирма на по-висока длъжност.

„Горделив — пак помисли тя. — Не обича да пълзи и да използва качествата си пред жените. Или може би върши това много умело, като се държи именно така.“

Тя попита учудено:

— Защо не го направите?

— Защото преди това искам да разкрия някои неща в интереса на вашата фирма и да направя опит да остана в нея.

— Какво искате да разкриете?

— Това са неща, които не представляват интерес за вас.

„Значи, не разчиташ на мене? — помисли тя. — Добре, ще видим!“

— Аз предполагам, че баща ми няма да ви изслуша. За отделните клонове той държи отговорни само директорите и не се бърка в работата им.

— Случаят е по-особен.

— Той няма навик да отстъпва от принципите си.

— Все пак аз ще направя опит да го видя.

— Не ви предричам успех.

Той се усмихна иронично, като че искаше да каже: „Ти си упорита, самомнителна и разглежена — истинска дъщеря на милионер!... Но не си въобразявай, че си интересна или хубава.“ После изведнъж лицето му стана мрачно. Може би планът му щеше да се провали. Той нямаше да успее, ако всичко не се обяснеше на Спиридонов подробно и ясно. Не се касаеше за уволнението на Борис, за кражбите на Баташки, за бюрократичната леност на директора и чиновниците, а за въвеждане на тонгата повсеместно и изведнъж във всички складове на „Никотиана“. Това щеше да бъде лъвски удар. Това значеше колосален гешефт, помитане на всички конкуренти в германския пазар. Джобовите на Борис бяха пълни с изчисления, таблици и листчета, върху които бяха отбелязани схематично, по

точки, главните моменти за извършването на покупките, манипулацията и спогодбите, с оглед на промените, които изискваше ударът. Бяха предвидени всички възможни противодействия от работниците, конкурентите, политическите лица и стопанските институти, както и начините за тяхното преодоляване. Като че всички специалисти на фирмата бяха взели участие в изготвянето на този план. Той струваше на Борис много безсънни нощи, изтощително и напрегнато мислене, къртовска работа с таблици и статистики след отровната атмосфера и уморителния работен ден в склада. Ала великият човек, господин генералният директор на „Никотиана“, едва ли имаше време да изслуша поне две думи от фантастичното предложение на своя нищожен, дребен, уволнен чиновник, когото дори никога не беше виждал. Може би дъщеря му имаше право. Може би почивката за него беше тъй скъпа, както и работата. Тогава на Борис не оставаше нищо друго, освен да напише изложението на пишеща машина и да го изпрати в централата или дома му като ония манааци, които изпращаха до влиятелни хора планове за вечен мотор или за спасяване на света от икономически кризи. Но това щеше да го изложи веднага на подозрението, че представляваше един от тези манааци. Оставаше още една много малка надежда: да заговори на Спиридонов в момента, когато последният излизаше от къщи да се качи в колата си. Но тъкмо в такива моменти големите хора бяха най-разсеяни, тъкмо когато бързат за някъде, просеците, глупците и манаците ги отегчават най-силно. Не, и това нямаше да помогне. Едва сега Борис съзна колко труден беше пътят, по който искаше да тръгне, но пак не се отчая. Оставаха други възможности, други фирми, в които също можеше да опита.

Мария забеляза как върху лицето му се появи израз на гняв и презрение, сякаш искаше да каже: „Ти и баща ти сте надути пуяци, но аз не обръщам внимание на това. Важното е да свърша работата си.“ Тя не знаеше, пък и не можеше да знае нищо за плановете му. За нея той си оставаше само обикновен, дребен чиновник, който искаше да бъде върнат на службата си. Може би в тая безработица уволнението означаваше за него дълги месеци на лишения и хлопане по чужди врати, но той не желаше, не се опитваше да я помоли за помощ дори с една коректна фраза, която нямаше да го унижи, дори поне с един намек в очите си. В тези тъмни, остри и хладни очи имаше някаква

студена гордост, някаква неуязвима надменност, която по-скоро можеше да се изрази във верига от безскрупулни действия, отколкото да моли. И тогава тя пак съзна, че той се отличаваше напълно от всички мъже, които беше срещала досега, от всичките ѝ ухажори, които така напразно и угоднически я уверяваха, че беше хубава, интересна, талантива и съблазнителна. И тогава пак я осени парливото и странно усещане, че толкова жизнен и толкова твърд трябваше да бъде мъжът, когото желаше да срещне и за когото мечтаеше в самотните часове на сплина и меланхолията си. Но тя все още не беше уверена в откритието си. Много пози и много хитрости я бяха разочаровали. Тя искаше да провери характера му докрай. Може би достатъчно беше да му направи само един двусмислен знак, че ѝ харесваше, за да освободи веднага пружината на раболепието му и дръзкото желание да опита щастията си по-нататък. Много мъже бяха правили същото. Наистина тя рискуваше за малко гордостта си, но после можеше да я възстанови с един удар. Нека опита.

Тя повдигна глава и срещна очите му. В продължение на няколко секунди погледите им останаха втренчени един в друг, сякаш се мъчеха да проникнат в загадката на израза си. После тя се усмихна — това беше бледа, слаба, но все пак трептяща от кокетство усмивка на сивите ѝ очи, на безкръвните ѝ устни, която се явяваше у нея много рядко и приличаше на уморен слънчев лъч през разкъсаните облаци на дъждовен ден. Тази усмивка казваше: „Всичко зависи от мене.“ Тя почака малко, след това добави с погледа си: „Ти си доста особен и би могъл да ми харесаш.“ Пак почака, но и този аванс остана без отговор, удави се в непроницаемото спокойствие на очите му — тия остри, хладни и красиви очи. Сега те не изразяваха ни гняв, ни насмешливост, ни дръзката поза на човек, който съзнаваше, че го харесват, но това не бяха също и очи, които се смущаваха, бягаха или искаха да се скрият. Те бяха просто неуязвими, отчайващо недостъпни, пълни с неизвестност. „Хитрува — помисли тя. — Очаква да види докъде ще стигна.“ — Тогава тя хвърли последната си карта и произнесе смело:

— Ще говоря на баща си за вас.

— Опитайте — каза той. — Може би ще ме приеме.

Но пак нито помен от предишната насмешливост, нито следа, че се чувствуваше поласкан от усмивката ѝ или че е глупак, който не я разбираше. Никаква раболепна благодарност в очите му и никакво

желание да използва неуспеха ѝ след аванса, който му отправи. Нищо, освен един малък, вежлив, безразличен поклон.

Тя измина бързо разстоянието до входа и влезе в хола. Изпитваше дълбоко вълнение, сякаш някакво откровение беше разкрило всичката красота на живота, която сплинът и неврастенията скриваха досега от погледа ѝ.

Много пъти като дете тя беше влизала в този хол с гипсови украшения по тавана, с големи огледала и мраморни масички в ъглите, и винаги беше правила това с някакво радостно усещане за откритие на неща, хора или събития, които беше видяла навън в ливадата, двора или градината. Сега изпитваше същото усещане, същото желание да изтича в трапезарията и да съобщи на баща си, в пристъп на детинска радост, за откритието, което беше направила. Дойде на себе си веднага. Двадесет и четири години бяха издълбали бездънна пропаст между някогашното дете и бащата. Може би той щеше да направи всичко, което тя пожелаеше, но нямаше да я разбере. От хола тя чу басовия глас на баща си в трапезарията, който се мъчеше да говори английски с ужасно произношение. Зара разтягаше напевно и живописно звънливото си сопрано и го поправяше. Дватамата се забавляваха отлично и бяха почнали да пият чай, без да чакат Мария. Това ѝ се стори много грубо и неучтиво.

Все пак тя влезе в трапезарията, като поздрави весело, и премести върху желязната подложка горещия електрически чайник, който Зара беше забравила небрежно върху покривката. Зара се извини плоско, като излъга, че го е оставила така само за миг. Тя беше навлякла ярък син пеньоар, който се отваряше при всяко движение и разкриваше доста безсрамно коленете и деколтето ѝ. Татко Пиер се мъчеше да разпръсне лошото впечатление от всичко това, като се преструваше, че не го забелязва. Той се намираше в много добро настроение и постоянното, някак враждебно стеснение, което изпитваше от дъщеря си, сега се беше превърнало в чувство на благодарност, задето тя отказа да продължи пътуването до Атина. Той забеляза с изненада руменината върху бузите ѝ. Човек не можеше да си представи нищо по-рядко от това — да види Мария оживена.

— Е, какво?... Изглежда, че ливадата ти харесва — рече той. — Аз също бих останал тук, ако не беше тоя проклет французин от режията, когото трябва да видя в Атина...

Никакъв французин нямаше нужда да вижда той в Атина. Дори напротив, заради приключението със Зара той отлагаше една важна среща с холандски търговци в Хамбург. Но Мария не обърна внимание на лъжата му и каза бързо:

— Навън чака един младеж, който иска да ти говори. Моля те да го приемеш веднага.

— Какъв младеж?... — попита татко Пиер.

Видя му се невероятно дръзко да го безпокоят по това време.

— Един уволнен чиновник от склада.

— Вероятно ще ми досажда — небрежно каза той. — Нямам време да се занимавам с дреболии.

— За него уволнението не е дреболия. Искам да го изслушаш и да го върнеш на служба веднага — повторно заповяда Мария.

Татко Пиер и Зара се объркаха неочаквано. За първи път Мария издигаше глас да иска нещо. Тя въобще не проявяваше никакви капризи или ексцентричности. Татко Пиер можеше да се гордее с тази пестелива, разумна и отмерена дъщеря, която никога не излизаше от добрия тон, от установените правила, от еднаквото си, вежливо, но малко студено държане към всички. Може би и тя имаше своите приключения, но никога не ги афишираше. Тя се движеше в обществото като сив, безшумен призрак, който оставяше зад себе си респекти и малко досада. Никой не я беше виждал увлечена във флирт. Никой не я беше забелязал да поддържа крайни мнения или да дава предпочитане на някого. И внезапното ѝ, подчертано и настойчиво желание сега изглеждаше невероятно.

— Къде е този младеж? — все тъй объркан попита татко Пиер.

— Чака в градината. Ти можеш да го поканиш при нас. Той изглежда възпитан момък.

Имаше проникателни хора, които твърдяха, че Мария ще си намери съпруг неочаквано в лицето на човек, който нито я е ухажвал, нито е мислил да я ухажва. Татко Пиер познаваше отлично човешките слабости и спадаше към тия хора. Значи, Мария... Да, добре! Той нямаше нищо против. Озадачи го само обстоятелството, че всичко беше станало тъй светкавично бързо. Човек никога не можеше да

разбере какво точно жените търсят, предпочитат или обичат у мъжа. Все пак той си представи неизвестния щастливец като ония надути, безполезни и самомнителни типове, които идваха на приемите ѝ с калъфи за цигулка или виолончело и спадаха към тъй наречения музикален свят — една категория хора, която татко Пиер нито мразеше, нито обичаше, а просто считаше за досадни, но безвредни мухи. Стори му се само някак горчиво, че животът до такава степен го беше отделил от Мария, та двамата изглеждаха съвсем чужди един на друг. За да добие съдействието му, което той беше готов да ѝ даде на драго сърце, тя залагаше изведнъж всичката си настойчивост. Бедната Мария!... Той знаеше, че тя не одобряваше живота му, но никога не предполагаше, че отношението ѝ към него ще стигне до такава враждебна отчужденост. Та нима беше тиран? Разбира се, че не! Нека Мария си върши каквото иска. Той беше съгласен. Като разсъждаваше така, татко Пиер не съзнаваше, че великодушието му идеше от чувство за виновност, причината на което беше историята със Зара. Още помалко съзнаваше той, че Мария беше решила да скъса с формулите и че сега за нея нямаше значение какво ще помислят околните.

— Та покани го най-сетне!... — нетърпеливо каза тя сред паузата, в която татко Пиер и Зара гледаха като онемели. — Няма да станем прокажени, ако прием чай с един дребен чиновник.

Да, разбира се... Нямаше никакво значение дали младежът, на когото Мария искаше да помогне, е дребен чиновник. Но татко Пиер се удиви малко, когато съзна, че това наистина е без значение. Той стана и отиде при отворения прозорец. Един младеж с беден, но доста приличен изглед седеше на скамейката в градината.

Татко Пиер му викна приятелски:

— Хей, момко!... Мене ли търсиш? Влез вътре.

Вродена дарба на психолог и дълга търговска опитност бяха научили татко Пиер да разпознава веднага и безпогрешно основните качества на хората. Когато Борис влезе в трапезарията, въведен от Зара, която изгаряше от любопитство да го види и се беше втурнала да го посрещне, татко Пиер почувствува пред себе си един дързък и хладнокръвен младеж. Това беше първото му впечатление, към което се прибави веднага и усещане за бързата му съобразителност.

Младежът сякаш изведнъж разбра как трябваше да се държи и не се смути ни най-малко от необикновената любезност, с която го приеха. Той благодари на Мария с лека усмивка, но понеже искаше да види само господин генералния директор на „Никотиана“, присъствието на момичетата остана напълно безразлично за него. Татко Пиер го определи бързо като тактичен и студен хитрец. Такива хора човек можеше да опипа в разговора от всички страни, без да разбере какво мислят. Имаше и друго: острите му очи можеха да хвърлят мигновен поглед върху нещо и след това да замръзнат, като че не са го забелязали. Това бяха идеални очи за покер, за надлъгване, за търговски преговори или за удар от засада, който трябваше да се подготви незабелязано и нанесе решително. Дали беше енергичен и работлив? Татко Пиер знаеше, че леността, както и всички други пороци, се отпечатва върху лицето. Чертите на този обесник бяха изопнати и твърди, очите — упорити, а краищата на устните му — малко свити. От него се разнасяше остра миризма на тютюневи листа, която се смесваше с благоуханието на лаванда и ориган от дрехите на девойките. Косата и порите на кожата се напоиваха с миризмата на склада така, когато човек прекарваше от сутрин до вечер в манипулационните помещения. И най-сетне този младеж беше приличен, почти хубав — мъж, на който прилягаше да бъде елегантен, да отсяда в хотел „Адлона“ и да импонира на чужденците.

— Ще пиете ли чай? — сладко попита Зара.

Жадният ѝ поглед не изпущаше нито едно движение на непознатия. Чудно как не го беше забелязала първа! Той принадлежеше вече на Мария, но тъкмо затова трябваше да бъде мила с него.

— Разбира се!... — побърза да каже татко Пиер. — Той ще закуси с нас.

Мария хвърли поглед към Борис. Тя очакваше да види поне сега върху лицето му следа от смутена признателност, от вълнение за това, което беше направила за него, но не видя нищо, освен предишната непроницаема затвореност. Какъв беше той? Свенлив, безчувствен или просто глупак? Дискретен мъж, който умееше да пази достойнството ѝ, преструвайки се, че не забелязва авансите ѝ, или безскрупулен пресметач, който съзнаваше, че с тази непроницаемост ще достигне по-голям успех? Нищо не можеше да се разбере по лицето му. Той

прие поканата почтително, но без никакво вълнение, с вид на човек, който съзнаваше много добре, че господин генералният директор не го беше удостоил с никакво особено внимание, а просто не желаше да прекъсва закуската си, и каза спокойно:

— Боя се да не ви отегча.

— Не изглеждате стеснителен — звънливо изчурулика Зара.

— Може би изглеждам нахален — бързо отговори той. — Но въпросът е много важен както за фирмата, така и за мене.

— Моля ви се, оставете го за после. — Тя му наля чай и произнесе живо: — Вие никога няма да направите кариера в „Никотиана“.

— Защо? — попита той.

— Защото не умеете да използвате разположението на шефа й към дамите.

— Може би го използвам вече.

Борис погледна татко Пиер.

— Не, момко, не!... — ухили се татко Пиер. — Фирмата още не е стигнала до нещастията да се управлява от жени.

— Аз разчитам именно върху това.

— О, не бъдете толкова сигурен — извика Зара. — Ако продължавате да говорите така, ние ще ви провалим.

— Не ги слушайте, късно е вече!... — заяви татко Пиер, комуто Борис все повече харесваше. — Какво сте завършили?

— Само гимназия — каза Борис.

— Това ми харесва. Обикновено хората с висше образование бягат от тютюна, защото работата им се вижда еснафска.

— Жалък предразсъдък.

— Да. Каква служба заемахте във фирмата?

— Стажант от интелигентните безработни.

— От колко време?

— От една година.

— Научихте ли техническата работа?

— Мисля, че да.

— А защо ви уволниха?

— Формалният повод е глупав и неоснователен. Заради едно скарване.

— А!...

Татко Пиер беше по-скоро приятно изненадан. Той очакваше да чуе смотолевени оправдания срещу обвинение в някаква небрежност или мошеничество.

— Значи, вие умеете и да се карате!... — някак одобрително констатира татко Пиер. — С кого се скарахте? С някой от работниците ли?

— Не!... С касиера, който е племенник на директора.

Татко Пиер разглеждаше момъка с все по-голям интерес.

— Е!... Ясно — каза той. — И директорът се разсърди. Но защо обидихте касиера?

— Личен повод — сухо обясни Борис. — Той беше усвоил навика да ме нарича иронично господин главен експерт.

Татко Пиер се разсмя.

— Разбирам. Вашето усърдие му е било неприятно. Той аспира за мястото на Баташки, но аз никога няма да махна майстора. Баташки е измамник и шмекер, но превъзходен техник.

— И аз мисля същото — потвърди Борис.

— Казахте, че скарването е само формална причина за уволнението ви. Друго имаше ли?

Борис погледна девойките, като че се боеше да не ги отегчи. После кимна с глава и каза едно учтиво „Извинете“.

— Моля ви, говорете свободно — каза Мария.

Той почна с малък увод за своя интерес към тютюна, преди да постъпи в склада. Призна откровено, че „Никотиана“ го е привличала с големите си възможности за авансиране. След това направи къса характеристика на директора, на останалите чиновници и на майсторите, като преценяваше обективно качествата и работата им. Вършили са грешки, за които той е посочвал, че могат да се избегнат и които му навлекли известна неприязън от тяхна страна. После изброи осъществените подобрения в организацията на клона, в провеждането на покупките и манипулацията. Тези подобрения са извършени по негова инициатива. Спокойно, сдържано, той обвини директора и майсторите, че са приписвали заслугите за тях на себе си. Между това, в приемането на тютюна от производителите и при изплащането му са почнали да се вършат някои нередни неща, които Борис спокойно

нарече кражби. За да не бъде голословен, той показва документи (разписки на производителите), които доказваха това. Някои от чиновниците се опитвали да крадат и да интригуват помежду си с цел да се злепоставят пред централата. Това безспорно се отразявало върху качеството на манипулацията. Борис посочи номерата на много развалени бали, които всеки момент могат да се видят във ферментационните помещения. Липсвала здрава ръка, която да стегне всичко. Борис се мъчел да направи каквото можел, но срещал само съпротива и враждебност, която завършила с уволнението му.

Всичко това той разправи спокойно, сдържано, ясно и убедително, като го подкрепваше с доказателства, които бяха очевидни или можеха да се проверят. Същевременно той вмъкваше в разказа си живописни подробности и духовити забележки, които размиваха девойките така, че те не се отегчиха ни най-малко от него. Но татко Пиер оставаше сериозен и неподвижен като мумия. Погледът му се впиваше все по-втрещено в очите, в лицето и движенията на Борис. Мисълта му съзнаваше все по-ясно, че тоя ден беше направил откритие, за което мечтаеше отдавна, но смяташе, че няма да се осъществи в днешния свят на инертна и бездейна младеж. Това откритие засягаше еднакво и него, и „Никотиана“. А Борис продължаваше да говори с тон, който беше ту сериозен, ту забавен и лек, като по тоя начин отнемаше всяка неприятна самоувереност в това, що казваше. Неусетно той прехвърли разговора върху тонгата, а от нея премина много ловко върху някои хрумвания за трансформиране на манипулацията във връзка с немския пазар. Тия хрумвания се свързаха постепенно в един добре обмислен, замайващ план, чиито възможности Борис подкрепи с цифри и таблици.

Татко Пиер слушаше поразен. Никога досега той не бе чувал дори най-способните си сътрудници и директори да излагат нещата така ясно и убедително. Никога досега не бе виждал друг човек освен себе си, който да обхване с ума си така правилно и сигурно целия водовъртеж около производството, преработването и търговията на тютюна. Да ти хрумне, че с бързо въвеждане на тонгата във всички клонове на фирмата можеш да използваш конюнктурните условия, да добиеш изведнъж предимство на немския пазар и да направиш голям гешефт, не беше никак трудна работа. Но да изработиш плана в подробности, като установиш за всичко определени срокове, да

откриеш неподозирани връзки, от които можеха да изникнат предимства и трудности, да съпоставиш, използваш или неутрализираш тия трудности и накрая да изведеш вероятностите за общия успех — всичко това можеше да се постигне само от татко Пиер или от млад, енергичен тип като този, който седеше пред него. Много пъти напоследък той беше мислил върху евентуален удар с тонгата, но считаше последния за неосъществим. Спираше го досадата от подробностите, а може би и апатията, която го беше обзела с първите пристъпи на старостта. Костов, главният експерт на фирмата, също старееше и беше станал инертен. Трябваше да се проучват, да се прокарват в пълна тайна и с неотслабваща енергия толкова много неща. Трябваше да се правят оферти, да се сключват договори с досадни и педантични до втръсване немски фирми. А татко Пиер се чувствуваше напоследък уморен от желанието да печели повече пари. Когато човек е натрупал триста милиона, не се вълнува особено пред възможността да ги превърне в триста и двадесет с още един удар, ако това е свързано с главоболия. Да, татко Пиер се чувствуваше вече уморен, търсеше все по-често удоволствията на живота, отдаваше се като главния си експерт на риболовен и автомобилен спорт, на приключения с млади жени. Фирмата преуспяваше бавно, тежко, като мощна и сигурна машина, пусната по инерция, но не се стремеше към нови постижения. Татко Пиер приличаше на надзирател, който спокойно е скръстил ръце и пуши цигара. Само от време на време той стягаше бурмите й, като мъмреше и уволняваше директори, натискаше някой лост с неочаквани заповеди до районните експерти, или правеше хода й по-лек, като спущаше рушвет в джобовете на държавниците. Но ето, че сега у него се беше събудило някакво остро и отдавна забравено вълнение, апетитът на вълк, който почива в леговището си и усеща внезапно топлата, подлудяваща миризма на плячка. В светкането на очите, в гласа и думите на този младеж имаше магия. Той му спомняше младостта — годините, в които татко Пиер притежаваше същата обтегната като стоманен лък воля, същия остър ум, същата хладна пресметливост и пламенен устрем към властта на златото.

Борис говореше за тютюна и показваше удивително подробни знания за качествата му по райони и околии. Намекваше за прочистване на персонала, като във фирмата се оставят само енергични и високо платени хора. Предлагаше да се намерят по-

предани на фирмата, т.е. по-безскрупулни агент-купувачи, които да пускат между производителите лъжливи слухове и така да дискредитират другите фирми и да подбиват цените. Искаше тази година покупките да почнат внезапно, навръх Коледа, и с това да се изпреварят конкурентните фирми. Дълги размишления беше посветил той и на въвеждането на тонгата. Машините трябваше да се доставят незабелязано. Избрани хора трябваше да се обучат тайно. Понеже този нов, рационален начин на манипулиране щеше да остави голяма част от работниците без препитание, можеха да се очакват стачки и безредици. Трябваше да се поведе енергична борба с левите елементи, да се заинтересуват правителството, полицията, пресата, патриотичните организации, да се пуснат детективи между работниците в складовете, да се изхвърлят и арестуват веднага заподозрените. И за още много неща говори той, и така увлекателно и ясно ги излагаше, че дори момичетата се бяха превърнали на слух.

Татко Пиер го гледаше все тъй неподвижен, все тъй втрещен в лицето му и само от време на време протягаше ръка, за да вземе цигара. Какъв обесник, какъв тип, интелигентен, безскрупулен и дяволски хитър, пълен с енергия и безкрайни възможности!... Не беше планът му, който омайваше татко Пиер. Този план можеше да сполучи, но можеше и да се провали от конкурентните фирми. Германците водеха преди всичко политика и после търговия, за да водят след това търговия и после политика. Те можеха да предпочетат временно „широкия пастал“ пред тонгата, ако това им дадеше възможност да дръпнат успешно конците на някоя своя кукла в правителството или камарилата на двореца. Борис не знаеше, не можеше да знае това. Но татко Пиер беше поразен от дарбата му да обхване едновременно връзките между много неща, от енергията, която светеше в очите му, от жаждата и страстта му да печели пари. Никакви любовници, никаква светска суетност и разпуснат живот не биха могли да го отклонят от тази страст, докато се умори. Така щеше да протече истинският, младият, пълният му живот. А после?... После нищо. После и той щеше да се превърне като татко Пиер в уморен, стар човек и да намери жена, подобна на Зара. Татко Пиер беше напълно уверен, че животът на хората не можеше да протече по друг начин.

Тъй разсъждаваше той, гледайки Борис, и в душата му се разливаше някакво философско спокойствие, което го освобождаваше

от трескавата спазма на живота, от тягостното усещане, че с идването на старостта му фирмата щеше да се разпадне и алчни хиени да разкъсат тялото ѝ. Най-после той беше намерил човека, на когото можеше да остави златната и могъща „Никотиана“ без тревоги и съжаления.

Когато най-после Борис свърши, Мария изпита усещането, че се събужда от сън. Зара гледеше с трескаво любопитство ту него, ту Мария. Тук почваше нещо!... Имаше какво да се разказва по чайовете на зяпнали от изненада приятелки — как Мария го видяла случайно, как го въвела при татко Пиер и как този умен и хубав младеж съумял веднага да изплете кошничката си. Но Зара почувствува и една особена горчивина, която щеше да разваля винаги удоволствието на разказа ѝ. Никога досега тя не бе виждала по-добре силата на богатството и никога не бе съзнавала по-остро колко тъжно е да бъдеш млада и хубава, да се движиш в добро общество и да нямаш пари.

Татко Пиер остана няколко секунди загледан в покривката на масата, сякаш обмисляше нещо. После протегна ръката си и я сложи върху рамото на Борис.

— Да, младежо!... — каза той. — Всичко това е чудесно... Планът ви е превъзходен, много добре обмислен, но едва ли ще го приложим. Немците са говеда. Само дяволът знае какво може да ги накара да работят с едни фирми и да отхвърлят други. Но това е без значение. За мене е по-важно, че ви открих. Отсега нататък вие ще работите в централата като помощник на главния ми експерт. Разбирате ли какво значи това? Щом аз го казвам, значи много...

Татко Пиер запали пура и продължи:

— Утре заминавам за Атина и след две седмици ще бъда отново тук... През това време почивайте, мислете, работете, вършете каквото искате, но от днес сте на заплата в централата на „Никотиана“. Още тази вечер ще напиша писмо до Костов. Сега той се е запилял с колата си някъде из Швейцария... След десет дни трябва да бъде в София и тогава ще му се представите с писмото. Той отдавна мърмори да му намеря помощник. Аз не ви познавам, но съм свикнал да преценявам хората по очите им, по начина на говоренето им... Вие гледате и говорите добре дори когато се опитвате да скриете намеренията си. Не се мръщете!... Излишно е, драги!... Аз виждам какво криете. Вие искате да се изкатерите догоре, да пипнете международните връзки и

да заработите сам... Е, добре, когато видя, че станете годен за това, аз сам ще ви подкрепя. Но дотогава никаква игра, никакво шикалкавене, никакви фокуси зад гърба ми... Инак ще ви съсипя, ще ви направя невъзможен дори за обикновен майстор в която и да било тютюнева фирма!... Разбирате ли ме? Да, вие сте умен, виждам, че ме разбирате...

И татко Пиер продължи да говори за лоялността, енергията и трудолюбието, за насладата от постигнатия успех, за умерения живот, за безсмислицата да се пръскат пари... И за още много неща спомена той, понеже беше умен мъж и добър психолог, макар че повечето от добродетелите, за които говореше, не можеха да се илюстрират с примери от личния му живот.

Върху лицето на Борис се бяха появили от вълнение няколко розови петна. Мария съзна тъжно, че не тя, не помощта, която му даде, а само татко Пиер и „Никотиана“ бяха причината на това вълнение. Тя си знаеше, че беше безцветна, сива като дъждовно утро и у никого нямаше да предизвика бурна страст. Но все пак тя изпитваше някаква тиха, съдържана радост, която я правеше почти щастлива.

— Чаят ви е съвсем изстинал — каза тя на Борис. — Подайте чашата си да ви наляя друг.

Когато излезе навън, Борис почувствува умора — тъй дълбоко беше вълнението му и усилието, което употреби да го крие от Спиридонов и момичетата. Стори му се, че всичко наоколо беше станало дребно и незначително. Какво представляваше сега този двор, този склад, този камион, от който разтоварваха тютюневи бали пред входа на ферментационното помещение? Само малка, съвсем малка част от грамадното богатство, от милионите килограми тютюн на „Никотиана“. Директорът, майсторите, чиновниците от канцеларията приличаха на жалки пигмеи, послушни и раболепни изпълнители на заповедите, които Борис щеше да дава от централата в София. Като че някаква сила го беше издигнала над всичко и му даваше неограничена власт над хората. Като че работниците, излизаци на рояци от склада, го гледаха, бутаха се и повтаряха страхливо: „Виж, това е помощникът на главния експерт на «Никотиана»! Внимавай да не те забележи!“ И всичко това му се струваше невероятно и чудно. Ала в ушите му още

гърмеше басовият глас на Спиридонов, обонянието му още усещаше дъха на лаванда от дрехите на Мария. Никога досега той не беше дори помислял, че можеше да му се случи нещо подобно. Готвеше се за бавно, упорито и мълчаливо катерене нагоре, а вместо това беше направил изведнъж невероятен скок, беше стигнал почти до самия връх на „Никотиана“. Впрочем по същия начин беше започнал и евреинът Коен — с един случаен разговор в купето на влака с Кнор, директора на Немския папиросен концерн. След идването на Хитлер Коен беше скъсал с Немския папиросен концерн, основа собствена фирма и сега печелеше милиони от режииите. Почти така, в няколко съдбовни мига бяха изградили успеха си арменецът Торосян от „Джебел“ и Барутчиев от „Източни тютюни“. Всичкото е да не пропуснеш момента, да увиснеш на случая. Борис беше увиснал блестящо.

Работниците го настигаха и отминаваха на групи — бързи, нервни, кресливи. Говорът и тракането на нальмите им се сливаше в отегчителен шум. Внезапно Борис чу зад себе си познат враждебен глас:

— Вие какво?... Още ли се мъкнете тук?

Беше директорът — едър, червендалест, с бръснато теме и светъл спортен костюм. Борис го погледна с досада и не отговори.

— На вас казвам!... Ако утре ви видя пак, ще заповедам на пазака да ви изхвърли кат парцал!...

Борис се усмихна презрително.

— Разбрахме ли се?... — изсумтя заплашително о.з. генералът.

И той отмина, посинял внезапно от гняв, защото цял живот в къщи, в казармата и в обществото беше свикнал хората да се плашат от него, и забърза към пивница „Булаир“, където го чакаше компанията му.

След малко Борис беше настигнат от главния майстор Баташки, който интимно постави върху рамото му дебелата си и потна ръка.

— Ти какво?... Нещо с чорбаджията, гледам... Шушу-мушу, а?

— Няма нищо, Баташки — сухо отговори Борис.

— Така ли?... Разправяй на шапката ми... Ти си бил голям шмекер, ей... Защо остана два часа при чорбаджията? Видях всичко от третия етаж.

— Щом си видял, най-добре е за тебе да мълчиш.

Ухиленото и лукаво лице на Баташки стана изведнъж сериозно.

— Разбира се, никому ни дума — обеща той. — Но сигурно е нещо голямо, а?... Слушай!... Ние двамата можем да вършим добра работа... Малко партидки, комисионки, туй-онуй... Разбираш ли ме?

— Стига си дрънкал — предупреди Борис. — Аз не съм като тебе.

— Е, още си зелен... — снизходително възропта Баташки. — Ще научиш и тия неща, но по-нататък. Искаш ли да пийнем по една ракийка?

— Не искам. Върви си по пътя.

— Добре, добре!... Но аз съм твой човек... тъй да знаеш. И Баташки гузно отмина напред, дебел, нисък, с каскет, с мазно и лъснато от пот сако.

Редингота и семейството му живееха към края на града, близо до гимназията, в една малка паянтова къща, чийто наем, плащан нередовно, беше източник на постоянни раздори между учителя по латински и собственика й. Къщата беше едноетажна, грозна, с олющена фасада и стрехи, които висяха като крила на прилеп.

Когато Борис влезе в тревясалия и постлан с камъни двор, лъхна го миризма на помийна вода, която изтичаше от умивалника на кухнята и се събираше в широка застояла локва точно пред входа. В къщата липсваше водопровод. Апатията на бедността караше членовете на семейството да прескачат тази локва съвсем равнодушно и никой не мислеше за премахването й. Тя бе все пак една от най-малките неприятности в къщи. Преди да влезе вътре, Борис се загледа в смачканата тръба на умивалника, мислейки колко тъжна и грозна беше домашната обстановка. Майката шеташе нещо в кухнята, а Редингота, по чорапи и жилетка, се беше изтегнал върху леглото в стаята на Стефан и четеше вестник. Борис го видя през отворената врата в обичайната поза, която познаваше от детинство; Редингота беше късоглед, държеше вестника съвсем близо до очите си и дългите му крака лежеха върху леглото като греди. Той беше висок, мършав и начумерен мъж, с плешиво теме и студено лице, които заедно с мъчните текстове по латински вдъхваха у гимназистите завинаги отвращение към древността.

Като видя Борис, той остави вестника и попита подигравателно:
— Е, какво?... Прие ли те Спиридонов?

— Прие ме — сухо отговори Борис, раздразнен от вечната ирония в гласа му.

Редингота беше известен в града с неизменното си саркастично и заядливо високомерие към гражданите, към другите учители, към гимназистите и дори към собственото си семейство. Като че всичко беше пълно с дух на мошеничество и дребни сметки, като че всички нямаха друга цел, освен да го измамат или да хвърлят, макар и съвсем безполезно, прах в очите му. Тоя черен песимизъм се дължеше отчасти на бедността, отчасти на презрението му към днешния свят. Само древността беше дала образци на характер и граждански добродетели. Паметта му беше пълна с величествени епизоди от историята на Рим, с които отегчаваше слушателите си при започване на учебната година или раздаването на зрелостните свидетелства. Материалната учителска нищета екзалтиреше гордостта му, а величието на латинските автори го превръщаше в непоносим педант. Той беше умен човек, но осакатен от системата, която срещу мизерна заплата го беше впрегнала да възпитава младежта с добродетелите на миналото. Един забележителен факт доказва на всички класическото му съзнание за граждански дълг: с горчива, но твърда решителност, която направи впечатление дори в министерството, той изключи от гимназията за левичарски идеи дори собствения си син.

Борис влезе в стаята си и затвори вратата. Но Редингота все още се интересуваше от разговора със Спиридонов. Той стана от леглото и като си даваше великодушно примирителен вид, влезе в стаята на Борис. Макар и да живееше с манията, че ще стане милионер, Борис беше все пак най-разумният от синовете му, понеже не се увлече като другите двама от левичарство.

— Значи, прие те!... — каза Редингота.

И той погледна Борис полусъчувствено, полуснизходително. Да останеш без работа е лошо, но да градиш планове за забогатяване, без да имаш лев в джоба си — беше наивно и смешно.

— Разговаряхме два часа — отговори Борис, като запали цигара.

— Ха!... — Редингота отново стана ироничен. — Че много сте разговаряли!...

— Да, много — каза Борис.

Той погледна баща си с ненавист и видя познатите старешки, горчиво-подигравателни очи, у които бедността и педантизмът бяха убили всяка надежда за съществуване по друг начин, освен чрез жалък и раболепен мравешки труд. Редингота схвана мисълта на сина си и върху лицето му се появи израз на равнодушен, неуязвим от хорската глупост мъдрец.

— Аз оставам в „Никотиана“ — сухо произнесе Борис.

Редингота не очакваше друго, но попита язвително:

— Само това ли?

— Нали считаше, че и това е много — троснато отговори Борис.

— За тебе, да — каза Редингота.

— Защо? Да не съм некадърник?

— Ти си просто фантазьор — презрително рече Редингота.

— А ти какъв си? — внезапно се озъби Борис.

— Аз съм това, което вие никога няма да стигнете.

Артериосклерозата накара Редингота да почувствува тъжно и сладостно доволство от думите си. Той се сравни мислено с добродетелен, но нещастен *civis romanus*, когото боговете бяха наказали с неблагоприятни и дръзки синове.

— Ти си даскал!... — гневно извика Борис. — Жалък, нищожен, побъркан даскал... Ти не можеш да ни понасяш, не можеш дори спокойно да разговаряш с нас, защото си оглупял от бедността, от подигравките, от униженията... защото единственото, което ти остава, е да се надуваш като пуяк с просяшката заплата и медала, който министерството ти окачи миналата година... Ето, такъв си ти!... И затова ние, децата ти, също не можем да те търпим. Затова всеки от нас тръгна по свой път.

— За да станете комунисти, простаци, работници по складовете.

— По-добре такива, отколкото глупци като тебе.

— Мълчи!... — изрева Редингота.

— Достатъчно съм мълчал.

— Ще те изхвърля от къщи!

— Аз и без това си отивам.

— Махай се още сега!

Редингота излезе от стаята, като тръшна вратата след себе си.

Стаята беше почти гола, с неравни напукани стени и нисък таван, който през цялото детинство беше потискал душата и радостта у Борис. В нея имаше само едно просто дървено легло, маса, покрита с вестници, и окачалка за дрехи. От малкия отворен прозорец с железни пръчки и олющени черचेвета лъхаше миризмата на помийната локва в двора. Същата бедност, същата отчайваща голота царуваше и в другите стаи. Цялата покъщнина на семейството можеше да се вдигне само с една кола. Учителската заплата на Редингота се поглъщаше от разходи за храна, облекло или болести. Все не оставаха пари да се купят най-необходимите мебели.

Като остана сам, Борис се отпусна върху леглото, продължавайки да мисли за „Никотиана“. Разправията със стария не му направи никакво впечатление. Такива кавги, почти без повод, избухваха често в семейството на Редингота. Бедността раждаше всички видове недоволства и озлобяваше както децата против бащата, така и последния срещу тях. Само майката оставаше като неутрална и мълчалива сянка, която никой не смееше да упрекне.

От кухнята долиташе тракане на вилици и чинии. Майката слагаше за вечеря. Прибра се и Стефан. След малко четиримата седнаха около масата в тясната кухня, сред потискащото и враждебно мълчание на озлобените един срещу друг мъже. Все имаше някаква неприятност, парична или друга, която разваляше настроението на всички. Само в деня, в който Редингота беше получил медал за гражданска заслуга, около трапезата царуваше известно оживление и по тоя случай бяха купили вино. Но в това оживление участвуваше само Редингота. Синовете му гледаха презрително жалкото парче лъскав метал, който пратеникът на министерството беше окачил върху изтрития ревер на сакото му.

Майката бе висока и слаба, преждевременно състарена, с леко посивели коси и ситни бръчки около очите. Дългите години на героична борба с нищетата и досадният характер на Редингота бяха придали на лицето ѝ някакво подчиняващо спокойствие. Тя беше единственото същество, с което дори учителят по латински не смееше да се заяде безпричинно. Всички в къщи я уважаваха по особен, мълчалив и студен начин, тъй като знаеха, че парите, с които разполагаше за домакинството, не можеха да се употребят по-разумно и пестеливо, отколкото го вършеше тя. И обичта, която изпитваха към

нея, беше също тъй мълчалива и студена. Характерът на Редингота потискаше чувствата у всички. Тя нарязва на тънки филийки студения къс задушено говеждо месо и ги разпредели по равно между мъжете. На себе си остави само от гарнитурата — няколко картофи и макарони.

— Ами за тебе? — мрачно попита Борис.

— Аз съм на диета за сърцето.

Никаква диета не пазеше тя, а просто искаше да се нахранят мъжете. Борис взе половината от месото, което беше сложила пред него, и го постави насила в чинията ѝ. Но той знаеше, че тя пак нямаше да го изяде, а щеше да го остави за сутринта — да закуси Стефан, който беше слаб и се нуждаеше от силна храна.

Отново настъпи мълчание. Редингота ядеше бавно, важно и някак тържествено. Разправията с Борис го беше накарала да изпадне в самотното величие на непримиримостта. От време на време той се намръщваше и свиваше устните си — тъй, без нужда, само за да закове по-силно мълчанието, което му правеше удоволствие. Стефан беше навел красивата си глава и лапаше бързо месото, за да стане по-скоро от масата и дочете тайно един том от съчиненията на Ленин, които криеше в избата.

Борис се навечеря и запали цигара. След разправията преди малко пушенето пред баща му беше нахално, тъй като Редингота не можеше да понася тютюневия дим. За да предотврати ново скарване, майката рече:

— Има писмо от Павел.

Думите ѝ прозвучаха като в стая без хора — тъй пусто беше мълчанието, в което се удавиха. Павел се намираще в Аржентина и от време на време се обаждаше с писма, които адресираше до майка си. Редингота не се интересуваше вече от него, а Борис го считаше за пропаднал глупак. Само очите на Стефан светнаха възбудено.

— Какво пише? — попита той след малко.

— Нищо ново — отговори майката. — Работи още в петролната област.

— Ще си намери заслуженото — поучително каза Редингота. Майката започна да прибира чиниите. Тя вършеше това спокойно, плавно, мълчаливо. Тя също презираше непоносимия характер на Редингота, но се беше издигнала над дребнавите му прояви с равнодушно и студено мълчание. Нищо не я вълнуваше вече — нито

глупавата му заядливост, нито разклатеното му здраве, нито себеотрицанието, с което беше работил толкова време, за да поддържа семейството. Тя се вълнуваше само от това, дали парите щяха да стигнат до края на месеца, дали Стефан продължаваше да отслабва, дали Борис щеше да напредне в „Никотиана“ и дали Павел нямаше да изчезне завинаги в необятната и далечна страна.

Стефан излезе от стаята, като хвърли приветлив поглед и кимна с глава само на майка си. Редингота извади от джоба на жилетката си кибритена клечка, подстри я грижливо и почна да чисти зъбите си. Това продължи около две минути. После той поговори с жена си за някаква застрахователна полица и отиде да си легне. Той си лягаше рано и ставаше рано като древен мъдрец.

Когато останаха сами, Борис каза на майка си:

— Днес постигнах много.

А тя рече:

— Аз не се боя за тебе.

— Да!... — В гласа му прозвуча слабо вълнение. — Ти си единствената, която имаше доверие в мене. Знаеш ли какво ми каза Спиридонов днес?

— Не — отговори тя. А после добави, страхувайки се да не е много смела: — Може би ти намериха щатна длъжност в канцеларията?

— Аз ставам помощник на главния експерт. Разбираш ли какво значи това?

Майката не отговори. В очите ѝ блеснаха сълзи.

Следващите дни Борис прекара в къщи, погълнат от сутрин до вечер в разработването на плана за въвеждане на тонгата, за реорганизация на покупките и по-рационалното използване на работниците в манипулацията. Всичко това той написа във форма на изложение, от което после Спиридонов можеше да извлече обща заповед до клоновите директори на фирмата. Отделните преустройства се сливаха в един съгласуван и цялостен план, който централизираше управлението на фирмата и улесняваше контролата върху работата на районните и клоновите директори. Така се избягваха злоупотребите при покупките на селските макули и вземането на тайни комисионни,

когато директорите препоръчваха купуването на малки партии от дребни фирми. Така се постигаше максимално използване на труда и големи съкращения на разходите по манипулацията. На мястото на досегашното традиционно и донякъде ориенталско функциониране на фирмата Борис въвеждаше принципите в организацията на западноевропейско предприятие, които беше изучил подробно в немски ръководства и които заместваха доверието с наказателна отговорност и автоматичен контрол. След това Борис взе от склада една пишеща машина и се залови да препише изложението на чисто.

— Искаш ли да ти помогна? — попита една вечер Стефан. Той беше научил вече от майка си за успеха на Борис.

— Не — сухо отговори Борис.

— Аз бих могъл да ти диктувам от ръкописа.

— Нямам доверие в тебе.

— Ти продължаваш да бъдеш маниак.

— А ти си нечестен човек.

— Какво разбираш под честен човек?

— Всеки друг, но не и комунист.

— А кои са честни?... Търговците на тютюн ли?

Той използва гнева на брат си, приближи се до масата му и прочете няколко реда от написаното. Борис забеляза това и подскочи като ужилен.

— Вън от стаята ми, подлец!... — гневно извика той.

— Аз видях каквото ми трябваше — намръщено произнесе Стефан. — Вие въвеждате тонгата.

Борис улови яката на вехтата горна риза, с която Стефан ходеше навсякъде. Износената риза се съдра шумно.

— Полека — рече Стефан, — нямам друга дреха.

— Не заслужаваш и да имаш — злобно изсъска Борис. — Ако изнесеш оттук само една думица, ще те поставя в затвора.

Няколко секунди двамата братя се гледаха като вълци, готови да се разкъсат. Погледът на Стефан стана внезапно унил.

— Пусни ме!... — тъжно каза той.

Борис го тласна грубо към вратата.

IV

Лъчите на лятното слънце проникнаха в стаичката на Макс Ешкенази, огряха лицето му и го събудиха. Той се опита да заспи отново, но не можа и по навик запали цигара в леглото. Това беше последният остатък от навиците на предишния му живот.

Той произхождаше от бедно семейство на многоброен и пръснат по цяла България еврейски род. Едни от сродниците му бяха тенекеджии, а други банкери. Между тенекеджиите и банкерите съществуваха адвокати, лекари, равини и търговци на дребно, които се наричаха все Ешкенази. Мястото на Макс се намираше някъде в низините на тази социална пирамида, чиято основа образуваха тенекеджиите, а върха — банкерите. Той беше беден като тенекеджия и умен като равин, а от лекарите, адвокатите и търговците се отличаваше по това, че бе непрактичен. Вместо да използва образованието си за печелене на пари (един богат и непредпазлив Ешкенази го кредитира да свърши търговия в Германия), той потъна в изучаване на Спиноза и Маркс и философската страст го докара отново до нивото на тенекеджиите. След като го изгониха последователно от няколко предприятия, богатите сродници го провъзгласиха със съжаление за пропаднал интелгент. Макс не ги намрази, защото ги считаше нищи духом. Но той намрази и техния кален, дребнав, търгашески свят, и обикна още повече партията, която го беше изпратила да работи тук.

Сега Макс беше тютюнорботник и ходеше по улиците с каскет, евтина туристическа блуза и вехти панталони.

Като изпуши цигарата, той стана, обръсна се и слезе да се измие в кухнята на хазаите. Още докато слизаше по разкривената и скърцаща дървена стълба, лъхна го миризма на зехтин, на нечиста и застинала в традициите на гетото еврейска къща. Хазаинът Яко беше сарач и произвеждаше първобитни селски самари. Най-големият му син помагаше в работилничката с намерение да поеме занаята на баща си, средният работеше в манифактурния магазин на някакъв заможен сродник в София, а най-малкият — още дете — се учеше самостоятелно в първите стъпки на търговията, като продаваше

амбулантно безопасни игли. В семейството имаше и дъщеря, която наричаха Рашел и която всички считаха за товар. Гордостта на Яко не позволяваше да я дадат работничка в тютюневите складове, както постъпваха най-бедните евреи с дъщерите си, но от друга страна, той се грижеше да прави минимални разходи по нея. Тя беше тънка, бледа седемнадесетгодишна девойка, с лице обсипано с лунички и ходеше вечно с една и съща басмена рокличка на цветчета. Яко често мислеше с досада, че трябваше да ѝ даде зестра.

Когато Макс влезе в кухнята, Рашел се уплаши и побягна като смахната, а майка ѝ, дебелият и властна Ребека, постави кана с вода до умивалника, по който имаше немити чинии от вечерта. В къщата на Яко липсваше водопровод, защото прокарването му предполагаше излишни разходи. Жените прекрасно можеха да носят вода от чешмата при синагогата.

— Слушай, майко!... — каза Макс на нейния средновековен испански език, изкълчен от италиански и турски думи. — Кога най-после ще прокарате чешма?

— Няма нужда от чешма — равнодушно отвърна Ребека. По отношение на пестеливостта тя се солидаризираше винаги с Яко.

— Но на мене ми омръзна да се мия с нечиста вода — троснато продължи Макс, когато видя, че в каната плуваха разни нечистотии. — Най-после и за вас е по-добре да бъдете чисти. Ти знаеш ли, че евреите умират много лесно от тифус?

— Зная — отговори Ребека. — Това казва и доктор Пинкас. Но нито аз, нито мъжа ми, нито някое от децата ми са умрели, от тифус. А дъщерята на доктор Пинкас, който е богат и има баня и много чешми в къщата си, умря лани от тифус.

Макс се приготви за къса популярна лекция по хигиена.

— Това е случайно, Ребека... — почна той.

— Никак не е случайно — бързо го прекъсна еврейката. — Аз зная от старите хора, че тифусът се пренася с водата. Ако искаш да не се разболееш от тифус, мий се и пий вода от чешмата при синагогата. Ние затова не прокарваме водопровод.

Ребека не беше твърде сигурна в думите си, но притежаваше забележителна дарба да се аргументира. Макс зърна враждебния, готов за словесен двубой пламък в тъмните ѝ шпаньолски очи и намери, че беше по-добре да отложи лекцията по хигиена за друг път.

— Ела да ми поливаш! — кротко помоли той.

— Няма да ти поливам — отвърна Ребека.

Макс беше по тънка памучна фланелка с къси ръкави. Голотата на ръцете и гърдите му, покрити с червеникави косми, се стори на Ребека крайно неприлична.

— Това е глупост — кипна той. — Защо не искаш да ми поливаш?

— Защото не съм ти слугиня.

— Но аз никога не съм те считал за слугиня... Искам ти просто една услуга.

— Ако искаш удобства, да си стоял на работа у bankerите Ешкенази. Тогава сигурно си могъл да плащаш за стая с чешма и порцеланов умивалник, както у доктор Пинкас.

Макс трепна.

— Какво знаеш ти за bankerите Ешкенази? — попита той смутено.

— Зная много неща — враждебно отговори Ребека. — Ти си бил на служба у bankerите Ешкенази, но те са те изгонили, защото си станал комунист.

— Говориш дивотии... Кой ти каза това?

— Равинът.

— Кажи на равина, че е глупав клюкар. Сигурно ме смесва с някой друг.

— Не, не те смесва с никой друг. Ти си комунист, защото никога не идваш в синагогата... Ти си прокълнат, изгонен от общината син.

— Не е вярно, Ребека... Аз съм просто беден еврей като вас. Как е възможно да стана работник, ако преди това съм бил на служба у bankerите Ешкенази? Трябва да съм луд!

— Да, ти си наистина луд — мрачно потвърди Ребека.

Тя го изгледа подозрително, после излезе от кухнята, като тръшна гневно вратата след себе си.

Макс се изми, плюейки нечистотиите, които влизаха в устата му. Докато правеше това, той се замисли върху изключените младежи от гимназията, които работеха в склада на „Никотиана“. Трябваше да разучи Стефан. Имаше неразрешимо противоречие между смелите акции, които това хлапе беше провело досега, и мълвата за успехите на брат му във фирмата.

Макс се избърса и продължавайки да мисли за Стефан, се качи в стаичката си. Докато той се миеше долу, Рашел беше донесла и поставила на масата закуската му между купищата от руски, немски и френски книги. Закуската влизаше в наема и се състоеше от чаша мляко и парче хляб. Млякото беше разрежено веднъж от млекарите и втори път от икономичната Ребека.

Макс изяде закуската си и тръгна към градската градина. Лятното утро беше свежо и във въздуха се носеше празнично биене на камбани. От кулата на градския часовник гугукаха гълъби. Общинската пръскачка поливаше тържествено главната улица. По тротоарите вървяха наконтени млади хора, които бързаха към градината или боровата гора над града. От вестникарската агенция изскочиха внезапно окъсани дечурлига и като врабци, пуснати от кафез, се втурнаха в разни посоки, крещейки високо имената на сутрешните вестници.

Макс зави по главната улица, засадена с акации, която водеше към градската градина. Празнично облечената тълпа не пробуди у него никаква носталгия към миналото. Само за миг в съзнанието му изпъкнаха светлината на едно ателие, мирисът на блажни бои и античната еврейска хубост на жената, която бранеше принципите на своето студено, замръзнало в догми изкуство. Видението изчезна веднага.

Той мина покрай един затворен стъкларски магазин и се видя огрян от слънцето в огледалото, заковано до витрината му. Сега някогашният Макс Ешкенази представляваше един грозен червенокос евреин с мазен каскет, с блуза на квадратчета и оръфани панталони. Работата в тютюневия склад и нощите, прекарвани в четене, го бяха състарили. На мястото на изчезналите тлъстини под очите, около устните и шията му стоеха дълбоки бръчки. Преди два месеца една група антисемити, която редовно устройваше засади на евреите, му беше избила предните зъби. Когато отваряше устата си, празнината им зееше грозно. Но изведнъж, чрез образа си в огледалото, той се почувствува издигнат високо над дребнавия, егоистичен и самодоволен свят, от който умът и сърцето му се бяха отказали. Дори прекрасното антично видение, което се появи отново, замръзна изведнъж като

студен идол, подобен на хиляди други бездушни, никому ненужни идоли, които отчаяната от бедствия тълпа вече не почиташе.

Стефан чакаше нервно пред водоскока на градината. Най-после той забеляза високата червенокоса фигура на евреина всред тълпата от провинциални контета. Дългите ръце на Макс изглеждаха прикрепени някак изкуствено върху тесните му рамене и се люлееха като махала.

— Тук има много хора — каза Макс. — Искаш ли да тръгнем към гората?

Стефан го погледна с изненада. Стори му се, че евреинът напускаше обикновената си резервираност и се готвеше да разкрие картите си. Двамата тръгнаха по алеята към боровата гора. Няколко минути вървяха, без да приказват. Но после, измъчен от мълчанието, Стефан каза решително.

— Струва ми се, че имаш право. Фирмите наистина се готвят да въведат тонгата.

— Откъде знаеш? — спокойно попита Макс.

— От брат ми.

— Той ли ти каза?

— Не. Видях го в едно написано от него изложение. Разсърди се много, когато забеляза, че го чета.

— Как успя да го видиш? — с известно подозрение попита евреинът.

— Ей така... Наведох се и прочетох няколко реда с риск да получа удари. Но той раздра само ризата ми. Виж!...

Макс погледна внимателно вехтата риза, която майката беше вече закърпила.

— Това е обяснимо — каза той. — Те крият.

— Ти какво мислиш по този въпрос? — храбро попита Стефан.

— Мисля, че фирмите имат интерес да въведат тонгата.

— Разбира се — каза Стефан. — Тонгата намалява разноските по манипулацията. Но през мъртвия сезон работниците ще гладуват два пъти по-дълго.

Лицето на Макс остана безучастно.

— Това изглежда само привидно така — каза той неочаквано. — Държавата създава закон за осигуровки срещу безработицата. Износът

на нашите тютюни в Германия ще се увеличи. Тонгата е по-хигиенична, машинизирана обработка. Фирмите ще закупуват, манипулират и изнасят повече тютюн. Работният сезон може да се удължи... В края на краищата тонгата може да се окаже от полза и за работниците.

— Така ли мислиш? — попита Стефан.

— Да — отговори евреинът.

Разговорът не беше довел до нищо. Макс погледна доволно зачервеното от гняв лице на младежа и спокойно запали цигара. „Провокатор — тревожно помисли Стефан. — Този човек е провокатор, агент на фирмите или полицаи.“ Но на това подозрение се противопостави веднага допускането, че евреинът можеше да бъде предпазлив и много опитен другар. Доволният поглед и усмивката в очите му подкрепиха това впечатление, но в края на краищата Стефан остана отново в мъчителна неизвестност. Все пак имаше още няколко въпроса, които можеха да му се подхвърлят. Стефан се зае да подготви почва за тях.

— Но ти знаеш, че държавата ще събере фонд за осигуровките пак от джоба на работниците — каза той, — а надниците няма да мръднат нито с лев по-високо. Самите осигуровки са жалки късчета хляб, които отнемат сега от залька ни, за да ни ги подхвърлят през гладния сезон. Държавата се управлява от капиталистите, а те не правят нищо, което би могло да отнеме дори стотинка от печалбите им.

— Разсъждаваш сектантски — възрази Макс.

Погледите им се срещнаха. Стефан видя отново в очите на събеседника си предишната усмивка, смесена с добродушно лукавство. Но играта ставаше отегчителна и Стефан се намръщи.

Това причини видимо удоволствие на евреина.

— Може би съм детектив? — усмихна се Макс.

— Явно е, че не си. Но да престанем с разузнаването, ако обичаш.

— Мисля, че престанахме — каза Макс.

— Тогава бъди по-искрен.

— А ти искрен ли си?

— Извинявай, но почвам да те мисля за глупав.

— Нищо — търпеливо отвърна евреинът.

— Аз те разбрах веднага. Ти си анархист, който се преструва на социалдемократ, но това не пречи да се съгласим по известни въпроси, нали?

Макс се разсмя и широко разтворената му уста показва подвига на антисемитите — челюстите с избити зъби.

— А какво ще кажеш за себе си? — попита той.

Сиво-сините му очи станаха изведнъж сериозни.

— Това, което предполагам, че знаеш вече — отвърна Стефан. — Симпатизирам на комунистическата партия. Моята дейност почва от гимназията. Разпространявах нелегална литература, завеждах кръжоци, после откриха това и ме изключиха. Изключването впрочем се дължи на баща ми. Той е учител по латински... Побъркан... мухлясал човек.

— Зная — рече евреинът.

— Значи си се интересувал за мене?

— Защо не?

— Анархист ли си? — пак попита Стефан.

— Не. Продължавай.

— Можеш да ми изиграеш неприятен номер, ако си тесногръд фанатик, но ще трябва да продължа. Предполагам поне, че не си агент на фирмата или полицаи. Миналата неделя, когато те срещнах при ловния дом, забелязах, че държеше немска книга. Е добре, рекох си, един човек, който знае немски и разговаря така, не би се унижил да постъпи на служба в полицията.

— И това е възможно — произнесе Макс. — Има интелигентни работници, заблудени от фашистите.

— Казах, че рискувам да говоря, за да не тъпчиме на едно място. Като ме изключиха, почнах агитация между работниците и на първи май миналата година направих конференция в планината. Когато се върнах, арестуваха целия първомайски комитет. После заведоха съдебен процес и стоях в затвора...

Гласът на Стефан се беше повишил патетично.

— Това е дребна работа — небрежно произнесе Макс.

Стефан се усмихна подигравателно. Евреинът му се стори малко самомнителен.

— Да, съвсем дребна работа — сухо продължи Макс. — По това време без никакъв съд в София застреляха трима другари.

Стефан трепна развълнувано. Дишането му стана изведнъж побързо и по-дълбоко. Загадката, която го измъчваше от няколко дни, се беше разрешила. Макс свали каскета си и червената му коса, мокра от пот, лъсна на слънцето като перука от медни жички. Стефан вървеше до него развълнуван дълбоко и забрави да му поиска дори паролата. Впрочем това беше вече напълно излишно. Двамата се отбиха от алеята и навлязоха в борвата гора, газейки тъмнокафявата иглолистна настилка.

— Защо ми се обаждаш едва сега? — попита Стефан.

— Защото трябваше първо да проуча някои неща. Да седнем тука.

Двамата се изтегнаха върху килима от сухи борови листа. На Стефан се стори, че погледът, говорът и движенията на Макс бяха придобили изведнъж някаква острота, на която трябваше да се подчини. Но късното обаждане на Макс го раздразни.

— Значи се усъмнихте в мене? — произнесе той горчиво. — И градският комитет ти е възложил да ме контролираш?... И може би се уплашиха да не издам и връзката, та затова я няма никаква?

Евреинът го потупа приятелски по рамото.

— Не бързай, момче!... Не сме се уплашили от нищо. Тук се касае за съдбата на хиляди работници, а ти имаш само опита от гимназията. Колкото за съмнението ми, то е всъщност предпазливост. Аз наистина имам право да обмислям твоята морална издръжливост след успехите на брат ти в „Никотиана“.

— Добре — каза Стефан. — Обмисляй!

— Ние никак не се съмняваме в твоята искреност сега. Но брат ти е намерил най-после разковничето на успеха. От стажант става направо помощник на главния експерт. Чудесно, нали?... И ако всичко се дължи, както разправят, на бележитата госпожица Спиридонова, могат да се очакват по-нататъшни успехи от този род. Брат ти може да глътне цялата „Никотиана“... Но това значи блестяща кариера и за тебе.

— Ти мислиш... — почервенял от гняв, възрази Стефан.

— В момента не мисля нищо — спокойно го прекъсна евреинът. — Или по-точно, допускам само едно на хиляда, едно на десет хиляди... Да, допускам само една нищожна вероятност да ни измениш. Но когато колелото на борбата се завърти, когато хиляди стачници ще

разчитат на нас и животът на десетки другари ще виси на косъм, ние трябва да вземем предвид тази вероятност. Ние сме мозъкът, който ръководи, и затова трябва да предвиждаме всичко. Разбираш ли ме?

— Да — глухо произнесе Стефан. Настъпи мълчание. В гората се чуваше само появяването на вятъра, който шумолеше между боровите клони, и далечните жизнерадостни гласове от градината.

— Какво мислите да правите? — попита той след малко.

Макс забави отговора си.

— Решихме да не ти възлагаме нищо — каза той.

— Но вие не ме познавате... Аз не издадох нищо, дори когато агентът почна да ме удря с пистолета си по главата.

Гласът на Стефан потрепери от негодуване и в тъмните му очи се запали мрачен пламък.

— Ние знаем, че сега ти си отличен другар — каза Макс след малко. — Решението беше просто да ти дадем една година отпуск. Това не трябва да те оскърбява. Ти можеш да използваш времето в работа над себе си и да размислиш върху бъдещето. Ние не сме секта от фанатици, а организация от свободни хора, които поемат жертвите доброволно. Тия жертви са тежки. Ти знаеш с какво е изпълнено попрището на един партиен деятел... Нелегален кучешки живот, зверски изтезания и куршум... Да, куршумът е цяло щастие, ако разполагаш с него, преди да те заловят, или когато палачът милостиво го изпрати най-сетне в главата ти. Около тебе животът ще кипи, а ти ще се промъкваш в него като тъжна, бледа сянка. Ти ще видиш как хората се любяат, образуват семейства, раждат деца, а твоят живот ще мъждее като пламък на забравено кандило. Понякога ще изпитваш самотност, ужасна, разкъсваща нервите самотност... Тогава у тебе ще се появи желание да имаш съпруга и деца, да ги целуваш и галиш, да се радваш на богатата, които културата е създала, но ще бъде късно... Настръхналите и безумни господари на този свят ще те преследват навсякъде. Да, братко, това е ужасно... Аз съм го виждал у много другари.

Макс замълча. Слабото въздушно течение, което идеше от планината, подухна пак и борове зашумолиха тихо. От градината долетяха звуците на военната музика, която свиреше „Травиата“. След малко еврейният продължи:

— Тази година ще ти даде възможност да провериш силите си... Ако искаш, тръгни след брат си. Там те чака спокойствие и лукс. Ние не създаваме насила герои. Ние не сме банда от съзаклятници, която отъмщава на бившите си членове. Зад нас стои каузата на всички потиснати, сърцата на милиони бедни в света. Но ако устоиш на изкушението, ти ще бъдеш завинаги наш. Тогава няма да страдаш от кучешкия живот, от страха пред палачите и от страшната самотност на мъж без семейство... Тогава целият свят ще бъде твоето отечество, а партията — семейството ти.

— Но не е ли прекалено да ме държите под карантина цяла година? — внезапно го прекъсна Стефан. — Ако аз не тръгна подир Борис сега, няма да го направя никога... Ако вие нямате в мене доверие сега, няма да го имате никога.

— Чакай, момче!... — В гласа на Макс прозвуча предишната строгост. — Не се касае само за недоверие, а и до опитност... Тютюнорботниците са преди всичко жени и момичета. Погледни как се карат и си скубят косите всеки ден! Това са най-окаяните, най-безбожно експлоатирани работници у нас. По-голямата част от тях все още не съзнават силата си, не вярват в нищо... Това е, разбира се, чудесно за господарите. Ето тази озлобена, отчаяна, тъмна, кипяща и несъзнателна маса от мъже и жени партията трябва да организира и подготви за голямата стачка. Но това е много трудна работа... Затова трябва да се проучат условията, да се установят методите, да се пипа внимателно. А това още не е по силите ти. Ти си още млад. Ти би могъл най-много да ръководиш агитацията в някой отделен тютюнев склад, така че, ако направиш грешка, да не се разстрои общият план за стачката в града.

— Аз ще остана в склада на „Никотиана“ — твърдо произнесе Стефан.

Макс не отговори веднага и замислено се загледа във върховете на боровете, през които прозираше дълбокото синьо небе.

— Остани — отговори той след малко. — Да, остани!... Ние ще поддържаме връзка с тебе.

Те поговориха още малко, после станаха и дишайки с наслада чистия въздух, изкачиха се до върха на хълма, обраснал с борова гора. От време на време те кашляха дълбоко и къртеха от гърдите си тютюневия прах, с който „Никотиана“ беше задръстила през седмицата

дробовете им. Когато слизаха по една от алеите на хълма, хе видяха върху шосето колата на Спиридонов, която отиваше към манастира. Красивата бедуинска глава на Зара беше омотана във воал, а Спиридонов носеше сив каскет и тъмни очила. Мария и Борис седяха на задните места и разговаряха оживено.

Макс рече с усмивка:

— На брат ти му върви.

През следващите дни в местния клон на „Никотиана“ станаха събития, които развълнуваха тютюневите среди на града. Татко Пиер отложи заминаването си за Атина с още няколко дни, а директорът на клона подаде оставка в знак на протест срещу връщането на Борис във фирмата. Генералът си въобрази наивно, че драматичните жестове могат да развълнуват търговците. Но татко Пиер прие оставката съвсем неочаквано и назначи на мястото му главния майстор Баташки. Тогава генералът намекна многозначително за отражението, което инцидентът ще има в Съюза на запасните офицери. Ала този намек само раздразни татко Пиер и го накара да забележи, че фирмата му не се управлява от запасни офицери. Събитието даде повод за безкрайни сплетни из кафенетата, в които се събираха „тютюнджии“. Баташки, единственият човек, който можеше да осветли положението, мълчеше загадъчно.

— Не зная — важно отговаряше той. — Нищо не мога да кажа... Но Борис е вече голям човек.

— С какво се занимава сега? — питаха любопитните.

— От сутрин до вечер прави сметки.

— Гледай ти, нашето Рединготче!... А разхожда ли се още с чорбаджиите?

— Не зная. Негова работа.

И Баташки бързаше да промени разговора с вид на човек, който беше осведомен, но не желаше да приказва повече. Постепенно тютюнджиите престанаха да наричат Борис „Рединготчето“ и почнаха да поздравяват дори баща му с почтително сваляне на шапка. След като се увери, че хората наистина третираха сина му като големец от „Никотиана“, учителят по латински почна да ходи в кафенето и когато му честитеха, отговаряше небрежно:

— Аз винаги съм имал вяра в Бориса... Той е най-добрият ми син.

Мълвата за успехите на Борис стигна и до семейството на Чакъра. Една вечер, когато откачваха низите с тютюн, той каза на дъщеря си:

— Разправят, че Рединготчето ще се жени за щерката на Спиридонов.

— Възможно е — глухо произнесе Ирина.

— Нека това ти послужи за урок — добави старшията.

Ирина не отговори. Тя се прибра в стаичката си, но не заплака. Някаква мрачна и тиха твърдост изпълваше цялото ѝ същество.

Когато Спиридонов и Зара отпътуваха за Атина, Мария остана в къщата заедно с една прислужница, която беше повикала от София, а Борис отново потъна в трескава работа. Все нови и нови идеи узряваха в главата му. Сега той искаше да оправдае доверието на господин генералния директор и да го изненада при завръщането му от Атина с действителни постижения, с практическа проверка на онова, което предлагаше да се въведе във всички клонове на фирмата. И затова той остави новите идеи настрана. Подобренията в манипулацията, на които бившият директор се съпротивляваше дребнаво само защото идеха от Борис, се прилагаха от бруталната енергия на Баташки, който бързаше да покаже усърдието си пред новия големец. Борис въведе премии за още няколко категории работници. Срещу малки добавки в надниците работниците удвоиха напрежението си и разноските по манипулацията спаднаха с два процента. Като намали броя на надничарите в други категории и засили дисциплината на останалите, той понижи разноските с още един процент. Два нови процента изстиска той, като уволни всички болнави и несръчни работници, които не можеха да покрият нормите. Така разноските по манипулацията спаднаха с пет процента. Изтощените и отровени от никотин същества напругаха силите си до последния предел, но законът за печалбата не се интересуваше от това. Между работниците почна брожение. Някои подканяха открито да се бойкотират премиите. „Ние работим всъщност на парче — основателно протестираха те, — а трудовите закони изрично забраняват това.“ Но двама от философите, които разсъждаваха така, имаха стари грехове пред полицията и бяха арестувани веднага, петима изхвъркнаха от склада, а останалите се

уплашиха и престанаха да роптаят. Като освободи склада от тия коментатори на трудовото законодателство, Борис забеляза, че разносните по манипулацията спаднаха с нови два процента. Станаха всичко седем процента. Сега вече татко Пиер можеше да види на дело първото постижение на новия си експерт.

След това Борис се залови да уточни плана за бъдещите покупки. Планът съдържаше цял куп нови хитрости, които никому не бяха хрумнали досега. Главното му достойнство се състоеше в изиграване на конкурентните фирми чрез изненада и бързина, но в него не липсваха и осветените похвати срещу производителите. Той предвиждаше разширяването на една особена категория от платени негодници по селата, която пускаше лъжливи слухове и сключваше публично симулативни договори на ниски цени. После фирмата заплащаше максулите на тия шмекеки високо, но мнозинството от селяните се увличаше по тях и отстъпваше тютюна си на сравнително ниски цени, боейки се да не остане непродаден.

Докато Борис се занимаваше с всичко това, Мария се отдаде на свирене. Тя свиреше непрекъснато, по цели часове, и акордите на пианото ѝ, смесени с бученето на вентилаторите, стигаха глухо до канцеларията, в която работеше Борис. Понякога това свирене беше меланхолично и тихо и приличаше на оплакване, друг път ставаше бурно и страстно като протест, сякаш Мария се мъчеше да отхвърли чрез него заплахата на нещо неизбежно, на някаква гибел, която непрекъснато връхлиташе върху нея. След такива часове тя излизаше от стаята си и Борис я виждаше от прозореца на канцеларията да се разхожда сама в ливадата или градината. И твърде скоро той съзна, с острата си способност да прониква в хората, че Мария живееше в някакъв собствен мир от звуци и невесели настроения, който нямаше нищо общо нито с удоволствията ѝ, нито с калната и жестока действителност на склада.

В своя малък и откъснат свят тя се беше отдала на вълнението, което изпитваше от Борис. Тя преживяваше това вълнение посвоему, без външни прояви, наслаждавайки се някак извратено от него. Това, което изпитваше, беше любов — сивата, студена, нерадостна и потисната любов, която животът поднасяше най-сетне на разядената от сплинове и неизлечима болест Мария. Тя беше достатъчно умна, за да не си въобрази, че този мрачен и особен младеж можеше да изпитва

същото чувство към нея. Но тя беше доволна от това, че поне я уважаваше. Тя се радваше тихо на хубавата му външност, на чувството му за такт, на това, че не показваше никакво намерение да използва интереса, който беше проявила към него. До гуша ѝ беше дошло от угодници, които симулираха чувства. Тя си знаеше, че у никого нямаше да събуди дълбока страст, но искаше поне да не я оскърбяват с преструвки. И чувството, което изпитваше сега към Борис, се подхранваше тъкмо от неговата сдържаност и студенина.

Една сутрин Мария го зърна през решетката на градината, когато той влизаше в канцеларията, и му направи знак да дойде при нея. Тя отиваше да чете в градината. Носеше светла лятна рокля, тъмни очила и обувки с ниски токове, обути на бос крак. Носът и челото ѝ бяха зачервени от слънцето. Не беше красива, но изглеждаше нежна и миловидна. Когато Борис дойде при нея, тя подаде слабата си, млечнобяла, прошарена със синкави вени ръка, и каза приятелски:

— Снощи ми се обади по телефона експертът. Той е вече в София и можете да му занесете писмото, което остави баща ми.

— Мисля, че е по-добре да му се представя, когато се върне баща ви — отговори Борис.

— Защо? — попита тя учудено.

— Защото господин Костов не е чувал нищо за мене и може да му се сторя досаден. Неприятно е, когато един съвсем непознат човек отиде при някого и му се представи безцеремонно като помощник.

— Да, наистина!... — Мария се засмя. — Костов е малко особен, а папа не държи сметка за това.

Тя се замисли, после добави внезапно:

— Слушайте, аз мога да го повикам тук и тогава ще ви представя... Умно, нали?

— Не, стига вече — бързо произнесе Борис. — Аз нямам право да използвам повече добрината ви... Половината град дрънка, че моят успех в „Никотиана“ се дължи само на вас.

Мария почервения, но овладя бързо смущението си и каза весело:

— Така ли?... И вие се разтревожихте за доброто си име?

— Не, никак!... Аз и без това минавам в града за безсъвестен тип. Въпросът е за вас.

— Не се грижете за мене — каза тя. — Костов ще бъде утре тук. Дайте писмото.

Борис извади писмото от портфейла си, гледайки лицето ѝ с известна тревога: За първи път Мария прочете в погледа му вълнение, което изчезна бързо.

— Разчитайте на мене — увери го тя просто. — И напук на клюките, идвайте да пием чай заедно.

Борис измърмори някаква суха, вежлива благодарност. Жилите на слепите му очи биеха силно. Мария тръгна към ливадата, усещайки радост, която я накара да запее тихичко.

Пристигането на Костов хвърли тютюнджиите в нова тревога. Някой пак пусна слуха, че „Никотиана“ се готви да почне покупките „на зелено“. Баташки опроверга слуха, но така двусмислено, че след половин час директорите на „Джебел“ и „Родопски тютюн“ хукнаха с колите си по селата да организират своите агент-купувачи. Те се прибраха в града изпотени, прашни и ядосани от напразната обиколка в жегата. Доволен от отмъщението си, Баташки им се ухили вечерта ехидно и мазно в кафенето. Директорът на „Джебел“ го беше разиграл миналата година по същия начин.

В това време Костов показваше на Мария новата си американска кола, която бе купил в Швейцария. Той опитваше механизмите ѝ, палеше и гасеше фаровете ѝ, обясняваше съвършенствата на мотора ѝ. В движенията и говора му имаше нещо кокетно, което забавляваше Мария. Той беше висок, петдесетгодишен ерген, с продълговато розово лице, със сини очи и сребърнобяла коса. Носеше сако от кафява панама, светъл голф и великолепни спортни обувки. От цялата му твърде красива фигура лъхаше неповторима елегантност и снобизъм, с които Мария беше вече свикнала. Той я беше държал в ръцете си като пеленаче и прекрасно можеше да ѝ бъде баща, но намираще удоволствие да блести и пред нея с качествата си на светски мъж.

— Колко платихте за тази кола? — попита Мария.

— Четиристотин и двадесет хиляди — с въздишка отговори Костов.

— Дребна работа за вас.

— О, Мария!... Ти продължаваш да се подиграваш с бедняците.

Мария се разсмя. Тя знаеше, че татко Пиер даваше щедро четиринадесета заплата на районните си директори и възнаграждение

от половин милион на главния си експерт. Но тя не знаеше, че в склада работеха туберкулозни девойки срещу двадесет и два лева на ден.

— Време е да вечеряме — каза тя.

„Беднякът“ хвърли последен поглед към разкошната си кола, в която приятелките му от операта щяха да преживеят вълнуващи минути във от града. Следвайки Мария, той се отправи към къщата, чиято трапезария беше осветена ярко. Мария бе заповядала на слугинята да приготви хубава вечеря и дори сама взе участие в нареждането на масата. Костов огледа сложената маса критично и остана поласкан от вниманието на Мария. Да, тя имаше естетичен усет, беше момиче от стил. Като установи това за лишен път, той седна срещу нея и пристъпи обрядно към вечерята. Към яденето господин главният експерт на „Никотиана“ беше толкова взискателен, колкото към облеклото, автомобилите или приятелките си. Някои от роднините му в провинцията и досега носеха калпаци и сядаха да вечерят, като подгъваха единия си крак под седалището, но самият той беше образец на изтънченост. Той бе донесъл от София бутилка специално вино и говорът му ставаше все по-оживен. Между бифтека и десерта от орехова торта, която той много обичаше, Мария каза:

— Прочетох във вестниците, че сте избран в международния комитет за зимните състезания в Гармиш.

— О, да!... — Главният експерт на „Никотиана“ почервения от удоволствие. — О, да!... И знаеш ли, Мария, че тази малка чест към България се дължи на граф Остерман, с когото те запознах миналата година?

Мария се усмихна скептично и мило. Тя знаеше, че граф Остерман беше чиновник в австрийската режия. Ала тя не знаеше, че по не твърде благороднически начин графът беше поискал тайна комисионна за тютюнните, които „Никотиана“ предлагаше на режията. Тя знаеше също, че изборът задължаваше Костов да похарчи най-много половин милион за угощения и банкети в скъпите хотели на Гармиш. Ала тя не знаеше, че половината от работниците в „Никотиана“ обядваха само с хляб и чесън.

След вечерята Костов продължи разговора за приема, който ротарианците му устройли в Базел, за лошото здравословно състояние на Барутчиев-стария, който боледуваше от туберкулоза, и за новите фантастични планове на Торосян, който възнамеряваше да основе

филиали от фирмата си в Цариград и Кавала. Костов говореше за Торосян с известна снизходителност, тъй като арменецът, макар и да беше вече натрупал към сто милиона, все още минаваше за парвеню. След това Костов направи едно от постоянните си оплаквания, че се усеща преуморен. Моментът да се заговори за Борис беше дошел.

— Папа ви намери помощник — съобщи Мария безразлично.

— Така ли? — Клепките на Костов замигаха бързо.

Той отдавна желаше това, но не виждаше подходящ човек. Помощникът му трябваше да бъде едновременно способен и честен, а тия качества се съчетаваха рядко у главен експерт.

— Да — каза Мария. — Прочетете това писмо.

Тя му подаде писмото на татко Пиер за Борис. Костов извади от едно много елегантно калъфче очила с рогови рамки и зачете писмото напрегнато. В него татко Пиер изброяваше качества на Борис и заповядваше изрично да се назначи за втори експерт на фирмата. Той определяше дори заплатата му — тридесет хиляди лева на месец. Костов сгъна писмото и се намръщи.

— Какво е това чудо? — сухо попита той.

— Утре ще ви го покажа.

— А какво общо имаш ти с него?

— Аз го открих.

Лицето на Костов прие объркан и разтревожен вид.

— Нищо не мога да разбера — бързо каза той. — Обясни ми.

— Аз го открих — повтори Мария. — А папа го прецени внимателно от всички страни... Този младеж е тъкмо човекът, за когото отдавна мечтаете.

— Мария!... — Гласът на експерта прозвуча почти с укор. — Аз зная, че ти не си по случайните флиртове... Не мога да допусна, че някой глупак ти е завъртял ума.

— Той не е глупак — каза Мария с усмивка. И после добави тихо: — Утре ще го видите.

От вълнение експертът запали пура, което не трябваше да прави, тъй като страдеше от леки пристъпи на гръдна жаба. Вълнението му се засили, когато Мария показа ясно, че не желаше да разговаря повече за Борис.

— Искате ли да ви посвирия? — попита тя.

— С удоволствие — рече Костов.

Той бе музикален, но сега не му се слушаше никак. Мисълта му беше погълната тревожно от невероятния, изненадващ факт. Той гледаше съчувствено бледното анемично лице на Мария с пепеляворуса, опъната зад ушите коса, с безкръвни устни и лишени от блясък очи. Левият ѝ клепач висеше малко по-спуснат от десния, а ъгълът на устните ѝ от същата страна изглеждаше леко удължен. Движенията ѝ бяха бързи, отсечени. В тях имаше някаква странна, сякаш произволна острота, като движения у човек, който бе пил много кафе. Нещо в нервната ѝ система не беше в ред и това можеше по-скоро да се отгатне, отколкото да се забележи. Ала Костов, който *знаеше всичко*, едновременно го отгатна и забеляза. И тогава той помисли: „Бедното дете!“

Мария почна да свири нещо от Шопен, но след малко съзна, че свиреше лошо. Осени я потискащото, отдавна познато усещане, че пръстите ѝ не се подчиняваха. Мелодията плуваше в съзнанието ѝ, прекрасна и нежна, ала това, което излизаше под ръцете ѝ, бе само речитатив от механични акорди, стереотипът на упражненията, безпомощна и суха техника, заучена при скъпо платени майстори. Тя чуваше, усещаше, преживяваше истинския Шопен и знаеше как да го предаде, но не можеше, защото пръстите ѝ не се подчиняваха, защото рефлексите им бяха поразени от страшната и напредваща болест. Тя приличаше на художник с прокажени, окапали ръце. И като съзна това, тя престана да свири, после се наведе, покри лицето си с ръце и заплака тихо.

Костов отиде при нея и почна да повтаря безпомощно:

— Мария, успокой се!... Всичко ще мине!... Лекарите възлагат големи надежди върху последната серия от инжекции, която ще почнеш наесен...

Но той знаеше, че и тази серия нямаше да ѝ помогне.

На другия ден Костов и Борис обиколиха целия склад, след това останаха на дълъг разговор в канцеларията. Когато експертът се прибра да обядва, лицето му беше изопнато и замислено. Той седна на масата, без да приказва. Мария го гледаше въпросително.

— Е?... — попита тя най-сетне.

Костов трепна, сякаш въпросът ѝ го изтръгна от онова, което още мислеше за Борис.

— Умен младеж!... — каза той сухо. — С големи възможности и безупречни познания в работата.

— Само това ли? — някак разочаровано попита Мария.

— С добри маниери и хубава външност — добави експертът, като се усмихна слабо.

— Само това ли? — пак попита Мария.

— И студен като камък — с неочаквана острота произнесе Костов. После добави изведнъж: — Какво ти харесва у този човек?

— Всичко! — каза тя тихо.

Костов помисли отново за безнадеждната ѝ болест. После той съзна, че за Мария беше по-добре да има връзки с Борис, отколкото с някой от разглезените франтове, които я ухажваха в София.

Той отпътува с колата си следобед.

Привечер, след късо колебание, Мария отиде при телефона и покани Борис да пият чай. След като направи това, лицето ѝ се освежи, доби розов оттенък, стана почти красиво.

Денят беше дъждовен. От прозорците, отворени към ливадата, лъхаше миризма на озон, дъх на мокра земя и полски цветя. И тогава онова, което беше решила, ѝ се стори прекрасно в самотата на къщата, в топлата влага и умиращите светлини на дъждовния ден.

V

Ирина излезе от къщи, погледна часовника си и тръгна бързо към Медицинския факултет. Беше закъсняла за упражненията по анатомия.

Тя живееше срещу зоологическата градина в опушен и сив кооперативен дом. Когато я доведе в София, Чакъра ѝ намери квартира в едно чиновническо семейство. Хазаите бяха млади, бездетни, донякъде стиснати и дребнави, но много почтени хорица. Старшията веднага забеляза това и се съгласи на не много ниския наем, който поискаха. Много важно беше дъщеря му да бъде настанена у добро семейство.

Есента беше започнала рано с мъгли и дъждове. Оловното небе почти докосваше покривите на високите здания по „Цар Освободител“, а Витоша, която при идването на Ирина беше тъй красива с петната си от кармин, сега не се виждаше, забулена от мъглите. От север духаше студен вятър, който гонеше по булеварда жълтите и окапали листа на дивите кестени. По паважа се хлъзгаха безшумно такситата и лимузини. Един гвардейски взвод с барабан, тромпети и със стегната маршировка отиваше към двореца да смени караула. Подпоручикът, който го водеше, се пъчеше гордо в елегантния си шинел и от време на време с гримаса бавно обръщаше главата си назад, за да види дали войниците маршируват добре.

Минавайки покрай Ректората, Ирина почна да си повтаря безбройните клонове на тройничния нерв и вътрешната челюстна артерия, върху които главният асистент изпитваше неумолимо при предаването на препаратите. Тя направи това отчасти от необходимост, отчасти за да потисне притъпеното си, но постоянно усещане на тъга, безнадеждност и празнота, което я измъчваше. Колко много се различаваше животът в София от онова, което си въобразяваше!...

Зданието на Медицинския факултет беше старо, тъмно и мрачно, а от подземията му, в което се намираха дисекционните зали, лъхаше зловеща миризма на карбол, трупове и формалин. Ирина свали палтото си и облече бяла, чиста престилка.

Всеки път, когато правеше това, тя си спомняше първото влизане в залите за дисекции. Последните представляваха лабиринт от мрачни помещения с двадесетина маси, върху които лежах сиво-кафяви трупове, завити с платнища. Над всяка маса висеше лампа с рефлектор. Студентите гледаха потресени скръбната неподвижност на труповете. Под платницата се очертаваха глави и крака. Тук-таме стърчеха някое ходило или пръсти на ръка. Колко много мъртъвци!... Нима всички тия бедняци, изоставени или продадени от близките си срещу нищожна сума, платена от Медицинския факултет, са били някога хора, които са се радвали, обичали и мразили! Студентите се озъртаха плахо и разговаряха полугласно. Едно момиче започна да повръща. Ирина изпита потискащо чувство за крехкостта на живота и силата на смъртта.

Но сега тя беше вече свикнала с това чувство и влизайки в залата, поздрави равнодушно младия асистент. Последният бе още нов, учеше материята със студентите и се смуцаваше лесно. Студентите използваша това да се забавляват, като го питаха за несъществени и маловажни подробности, който прочитаха предварително в някой обемист учебник. Главният асистент, напротив, беше успял да натъпка в казана на паметта си всички тия подробности. Той можеше да говори в продължение на два часа за невероятния брой разлики, които съществуваха между петата на левия и десния крак и показваше замайващи знания върху вариациите на кръвоносните съдове. Но след като усвои тия тънкости на науката, той бе започнал с тих садизъм да изтезава за тях и студентите. Лицето му имаше меланхоличен, изпит от анатомични знания израз. Той изпълняваше акуратно заповедите на шефа си, произвеждаше колоквиумите с педантството на бъдещ доцент и на изпита много подло си припомняше кой е посещавал редовно упражненията и кой не.

Ирина се отправи към масата с трупа, върху който работеха студентите от нейната група. Тази група се състоеше само от трима души и беше донякъде лишени от спойка. В нея влизаха Ирина, която всички смятаха за надменна, шумният Чингис, изтъкнат оратор на левичарите в курса, и Бимби, приятен и тих младеж, който предпочиташе да флиртува, вместо да си губи времето в учене или политически разпри. Бимби правеше впечатление със своята елегантност. Той беше красив, добре сложен и рус младеж, носеше

винаги хубав костюм и копнинена риза, а всеки вторник вечер отиваше на кинопремиерите в театър Роял с някаква не особено привлекателна германка. Чингис, напротив, беше нисък, широкоплещест, доста грубичък, с черна като смола коса и съвсем монголоидно лице — поради което именно му викаха Чингис.

Когато Ирина дойде при масата, Бимби, в пристъп на необичайно усърдие, препарираше нещо върху главата на трупа, а Чингис, наведен над него, следеше тревожно движенията на ножчето му.

— Стой!... — ядосано извика Чингис. — Срязва мандибуларния клон на тригеминуса!... Пипкав си като баба в ръцете... От тебе ще излезе най-много интернист или психиатър.

Бимби остави ножчето и се ухили виновно.

— Не знаеш ли, че между двата птеригоидни мускула минава мандибуларисът?... — продължи да се кара Чингис. — Да работиш над нерви и кръвоносни съдове, без да знаеш още мускулите, е дивотия... Само развали препаратата ни.

Бимби излезе в коридора да пуши. Той не беше научил още не само мускулите, но даже и костите.

— Откъсни един косъм от главата си — каза Чингис на Ирина. — Дръпни силно, но внимавай да не развалиш рулото си... Така! Дай го насам.

Чингис ловко превърза краищата на прерязания нерв с косъма, който Ирина му подаде.

— Чети сега! — рече той.

Ирина отвори учебника и почна да чете на глас, но скоро стана ясно, че нямаше да научат нищо. От околните маси идеха врява и смехове. На другия ден беше празникът на Университета, в който медиците затъмняваха с подвизи дори студентите от юридическия факултет. И лудешкото настроение ги обхващаше още отсега. Под силната светлина на рефлекторите, с глъчката, виковете и смеховете си залата приличаше на място, в което пируваха канибали. Главният асистент беше излязъл за малко и студентите, използвайки отсъствието му, почнаха да играят баскетбол с човешки глави и да се гонят между масите с отрязани ръце и крака.

— Виж!... — каза Ирина. — Това вече на нищо не прилича...

— Да! — Чингис се намръщи важно — Никакво уважение към човешката материя... И затова утре няма да бъдат лекари, а само търговци.

Изразът беше силен — от драматичния, ораторски стил на Чингис. Тъкмо в тоя момент една човешка глава падна върху учебника на Ирина. Чингис улови главата и с всичка сила я запрати право в лицето на студента, който я беше хвърлил. Удареният изохка и с разкривено от яд лице тръгна към Чингис, но после изведнъж се спря. Гневното лице и боксьорските плещи на Чингис го разколебаха. Вместо да иска обяснения, той отиде да се измие.

Чингис отново се залови да препарира.

— С кого ще празнуваш? — попита той след малко.

— С корпорацията — отговори Ирина.

Тя не беше решила още това, но нарочно отговори така. Корпорацията обединяваше студенти, които бяха донякъде политически неутрални. Но Чингис не можеше да понася равнодушно дори тях.

— Значи, окончателно се определи там? — рече той, като погледна Ирина сърдито.

— Да — сухо произнесе тя.

— При мижитурките, които си гледат спокойствието... — Чингис се изсмя враждебно. — А догодина вероятно ще добиеш смелост да се запишеш в „Братството“.

— Не, няма да ти направя това удоволствие. — Гласът на Ирина стана раздражен. — Ти си нетърпим!...

Чингис внезапно усвои миролюбив тон:

— Аз искам да се запишеш в „Братството“, за да видиш колко е мръсно. Тогава сама ще дойдеш при нас.

— Това няма да стане никога.

— Аз се надявам да стане. — Чингис я погледна с острите си монголоидни очи. — Освен ако се омъжиш за богат мъж.

— Стига си се занимавал с мене! — избухна Ирина.

Тя направи гримаса на досада и почна да прибира чантата си. Човек не можеше да размени с Чингис нито една дума, без да се сблъска с политиката и да излезе от кожата си.

Тъй като главния асистент все още го нямаше, а бъркотията в залата нарастваше, Ирина тръгна да си върви. Но Чингис я спря.

— Дай ми за два дни учебника си — каза той без никакво умилкване. — Разбира се, ако няма да учиш...

Ирина извади втория том от учебника си по анатомия и му го подаде заедно с един хубав немски атлас. Лъскавите и черни като галош очи на Чингис замигаха от удоволствие. Той беше съвсем беден, нямаше пари за учебници и вечер, когато другите почиваха или учеха, работеше в някакъв ресторант като келнер. Ирина излезе, без да го поздрави, но Чингис, погълнат от разглеждане на атласа, не забеляза това.

През това време Бимби пушеше в коридора, наблюдавайки флегматично лудориите на студентите. Той се числеше официално към „Братството“, но не вземаше участие нито в изстъпленията, нито в домогванията му. Нямаше смисъл да рискува кокалите си в побоища срещу комунистите. Това правеха само глупци, които срещу обещание за служба в София или безплатна разходка в Германия оглушаваха света с патриотизма си. Той беше налучкал много по-лек начин да се снабдява със средства, да води елегантен живот и да пътува сам, а не с шумни, плебейски групи в чужбина.

Сега той наблюдаваше с присвятия си, чувствен и винаги някак сънлив поглед височката фигура на Ирина. Тя бе момиче, с което човек можеше да се покаже навсякъде. Имаше чудесни крака, матово лице и високо чело, с фин профил и малко орлов нос, а косата ѝ, свита винаги на руло, отразяваше светлината с плътен, металночер блясък. Същевременно от нея лъхаше нещо топло и нежно, което Бимби отдаде изцяло на непокътнатата ѝ девственост. Той имаше особено, шесто чувство, с което определяше веднага дали една жена бе целомъдрена, или не.

Докато Бимби я наблюдаваше, Ирина отиде при гардероба и свали престилката си. Тя беше ядосана от думите на Чингис, от хаоса в залата и от неспособността на младия асистент да умири студентите. Гневът ѝ се прибави към тежкото чувство на празнота и самотност, което я измъчваше постоянно. Бяха изтекли две години от раздялата с Борис, но раната в душата ѝ не зарастваше. Тя беше много горда, за да покаже, че страда, много пламенна, за да се примири, и много ревнива, за да му прости. Така тя потискаше у себе си един постоянен хаос от болка, горчивина и раздразнение, от любов и накърнено честолюбие, който я караше да се затваря още по-непроницаемо.

Докато обличаше палтото си и отново, по навик, се беше отдала на мъката си, към нея се приближи Бимби. Ирина почувствува досада. Той я дразнеше необяснимо с леността си, с присвитите си и сънливи очи. Тя смрази намерението му да любезничи, като го погледна хладно и въпросително, но после изведнъж се разкая. В какво беше виновен този младеж? И докога щеше да отблъсква, да мрази така безпричинно хората? Целият курс я считаше вече за момиче с неприятен и саможив характер.

— Излизаш ли? — попита тя приветливо, като си даде вид, че е готова да го почака.

— Да — веднага каза Бимби.

Той съвсем не беше решил да излезе, но се облече бързо и когато тръгнаха в полутъмния коридор, попита учтиво:

— Ще отидеш ли утре на тържеството в театъра?

— Нямам карта — отговори тя.

— Аз мога да ти взема от „Братството“.

— Не. Не искам услуги от „Братството“.

Бимби се усмихна и веднага намери друга възможност.

— Част от поканите са предназначени за легациите — каза той.
— Аз имам една позната, която работи в немската легация... Ще седнем с нея в една ложа, докато простолюдието се блъска из партера.

Ирина го погледна малко учудено.

— Присъствието ми може да е неприятно на твоята позната — рече тя.

— Не се безпокой. Госпожица Дитрих е много приятна жена. Дори аз веднъж ѝ споменах за тебе.

— По какъв случай? — попита тя.

— Казах ѝ, че имаме една много способна студентка, която заслужава стипендия в Германия.

Ирина се усмихна. Преди да почне флирта, Бимби се опитваше да я подкупи. Той изглеждаше малко глупаво, ала безобидно и добродушно момче.

— Благодаря — сухо каза тя. — Ще си помисля.

— Какво има да мислиш? — възмутено рече Бимби. — Запознаването ти с госпожица Дитрих може да се окаже много полезно за тебе.

Те се разделиха, като уговориха да се срещнат на другия ден за тържеството.

Ирина тръгна към къщи. Чувството на самотност и празнота, което изпитваше, беше намаляло. Едно дребно приключение с Бимби не изглеждаше толкова неприятно. Той имаше красиво лице и доброто телосложение на студентите, които ходят редовно на ски.

Вятърът беше утихнал и над града падаше сива есенна мъгла. Беше студено и влажно, но тихо. Поради някакъв празник, в който занаятчиите не работеха, из улиците се тълпяха чирачета, калфи и малки слугинчета. Те се закачаха с крясъци, ядеха вафли или ходеха важно, прегърнати през кръста. Имаше нещо печално в този дребен, загрубял и безправен свят, в тия малки, дошли от селото същества, които стоеха на най-ниското социално ниво и нямаха друго бъдеще освен черния труд и друга радост освен скитането в празник по улиците. Над сивите здания се виеха ята от гарги. В мъглата звънеше трамвай. От някакъв евтин танцувален салон, в който се събираха улични жени, а нерядко влизаха и студенти, се разнасяше лоша джазова музика.

Ирина се прибра в къщи. Стаята ѝ беше затоплена. От трапезарията се чуваше говорът на хазайте. Те водеха много еднообразен живот, разговаряха винаги само за яденето, покупките или разни домакински неща, от време на време ходеха на кино и чакаха някакво малко наследство, от което мъжът беше намислил да си купи ловна пушка, а жената — кожено палто. Той работеше в немска фирма, бе малко ревнив и ходеше да пазарува сам, а жената, отегчена от скучния му характер, го презираше тайно, но не смееше да му изневери.

След малко хазайката влезе в стаята на Ирина и съобщи с възбудени от любопитство очи:

— Преди половин час те търси един фелдфебел-школник.

— Фелдфебел-школник ли? — рече Ирина.

— Да, едно едро, русо и хубаво момче... С ей такива плещи!

И жената възхитено показа с ръце какви.

— Трябва да е един мой братовчед — каза Ирина. — Малко простоват, нали?...

— Не, напротив!... Разговаряше много добре. Остави ти бележка.

Ирина си спомни, че след свършване на гимназията Динко бе постъпил в школата за запасни офицери. Но тя не го беше виждала оттогава. Мисълта за него я накара да си спомни за досадните роднини от селото на баща ѝ, които в съботен ден идваха на пазар в града и вмирисваха къщата им на чесън. Те правеха това не толкова от бедност, колкото от скъперничество, за да не похарчат някой друг лев в хана. Същото раздражение предизвикваше у нея и Динко. Той идваше в гимназията с дебели шаячни дрехи, с цървули и шарена торбичка през рамо, в която носеше книгите си. Ала тя не съзнаваше, че онова, което я дразнеше повече, бяха дрехите и говорът на селските ѝ роднини, отколкото скъперничеството и добродушната им безцеремонност.

Ирина отвори бележката. Динко ѝ съобщаваше, че утре следобед ще мине да я види и молеше да се разходят заедно. Тя почувствува досада, но реши да излезе с него.

Госпожица Дитрих бе дълго, подобно на върлина същество, с воденисти очи и загоряло от ски лице. Онова, което я спасяваше от нещастieto да бъде напълно грозна жена, беше именно скиорският тен на лицето, липсата на грим и простата елегантност на облеклото. Тя приличаше по-скоро на добре платена машинописка в немска фирма, отколкото на чиновничка в легацията. Носеше малка шапчица, широко палто от светлосив плат и ниски обувки с подметки от суров каучук. Върху палтото ѝ блестеше малка значка с пречупен кръст — емблема на месията, който искаше да разсели свръхчовеците по света.

Тя беше около тридесетгодишна, мъчеше се да фъфли на български и когато Бимби ѝ представи Ирина, лицето ѝ доби вид на жена, която знае много подробности за добро държане в обществото. Веднага след запознаването тя заговори за времето, сякаш се боеше да не я помислят за отегчително мълчалива, после се оплака от липса на сняг и накрая предложи да тръгнат към театъра. След малко Ирина съзна, че госпожица Дитрих, въпреки добрия си вкус към обличането, не бе или не заслужаваше да бъде нещо повече от обикновена канцеларска чиновничка, която е докопала случайно неизползвани покани в легацията. Докато отиваха към театъра, тя срещна два пъти погледа ѝ. В очите на германката имаше някаква кухота, съчетана с

упоритост, която навярно дразнеше шефовете ѝ. Те гледаха втрещено, бяха студени и неподвижни като очи на тритон.

Театърът се пълнеше бързо с народ. В ложата Ирина и госпожица Дитрих седнаха отпред, а Бимби зад тях.

Първите редове на партера бяха заети от професорите, дошли на тържеството с почтените си съпруги. Зад тях, в строга йерархия, следваха редовните и частни доценти, многобройната кохорта на асистентите и представители на корпорации с внушителни, хунски имена. Професорските дами гледаха с безстрастната сериозност на мумии или разговаряха тихо за астмите, диабетите или бъбречните разстройства на именитите си съпрузи, чийто блясък те отразяваха с анемичната светлина на кротки, бледи луни. Много от професорите бяха скарани помежду си около някой доцентски избор, не се поздравяваха и враждуваха до смърт, а други, напротив, образуваха неразбиваема фаланга през цял живот. Асистентите се кланяха на доцентите, а доцентите на професорите. Правилникът за университетската йерархия беше такъв, че ако някой искаше да се изкачи по стъпалата ѝ, трябваше да показва със смирение и покорство години наред своята вяност към шефа, който милостиво го бе приютил.

Дојде ректорът, придружен със свита от стареещи, но пълни с академична енергия декани, после министрите и най-сетне монархът, облечен цивилно. Докато професорското тяло го поздравяваше с ръкопляскане, а представителите на хунските корпорации викаха „ура“, от втория балкон се разнесе хор на гласове, който скандираше неприятно: „Да живее просветата.“ Все по-силен ставаше тоя хор. Тук вече не можеха да се обвиняват комунистите, които изобщо „Братството“ не допускаше в залата. Невъзпитаната постъпка се дължеше на земеделци. Те показваха враждебната си хладина към царя чрез по-голяма привързаност към просветата. Няколко плешиви декански глави се наведоха смутено една към друга, но монархът сам прекрати неудобното положение, като побърза да седне в ложата си.

Когато Ирина, Бимби и госпожица Дитрих излязоха от тържеството, послушни безпартийни студенти от корпорациите „Крум“, „Кардам“ и „Гервел“, командувани от силни личности на „Братството“, образуваха мил шпалир, през който монархът мина, поздравен с овации. През това време комунистите и полицията играеха

на гоненица из съседните улици. Те прилагаха тактиката на мигновено разпръскване и бързо събиране, но не можаха да освиркат монарха.

Бъркотията и препускането на конни стражари обаче създаде неприятно впечатление у госпожица Дитрих.

— У вас има много комунисти, е?... — произнесе тя с упрек, когато тръгнаха по тротоара.

Бимби се постара да я увери, че това е само привидно така. Имало малки групи, които вдигали голям шум.

— А правителството защо не се справи с тях, е?...

Бимби отговори, че това било предстоящо.

При всеки въпрос, на края на фразата си, госпожица Дитрих прибавяше по едно „е?...“, което издаваше снизходителност, нетърпение и капризно кокетство и което дразнеше дори Бимби. Той знаеше, че по същия начин се глезеха в Берлин келнерките и продавачките в магазините за колбаси. Ирина доби впечатлението, че госпожица Дитрих имаше оскъдно образование и упорит, но не много симпатичен характер. Бимби предложи да я изпратят до дома ѝ. Германката живееше под наем в една доста красива кооперация на улица „Аксаков“. Преди да се разделят, тя подаде ръка и каза, гледайки Ирина в очите:

— Ще ви чакам на гости в събота, е?...

Но Ирина отказа под предлог, че е заета в Университета. Земноводните очи на госпожица Дитрих я стрелнаха гневно. Тя имаше сърдития вид на човек, комуто Ирина напразно беше отнела предиобеда.

Когато се връщаха към „Цар Освободител“, започнаха да прехвъркват снежинки, които Ирина гледаше с чувство на ведрина. Запознаването с госпожица Дитрих като че беше освободило душата ѝ от някакво мътно вълнение, което събуждаха хубавото лице и високият ръст на Бимби. Явно беше, че между него и германката съществуваше здраво приятелство по много линии.

— Не трябваше да отказваш!... — намусено рече той, като извървя десетина крачки, без да приказва.

— Защо?... — насмешливо попита Ирина.

— Защото първо беше неучтиво... И второ, от госпожица Дитрих можеше да спечелиш много нещо. Но ти не умееш да използваш случая.

— Може би не искам — поправи го Ирина.

— Тъкмо това е глупавото. Защо не искаш?

— Защото тя е проста и некултурна жена. Не виждам никаква полза от дружбата с нея.

— Грещиш!... — Бимби нервно запали цигара. — Тя има големи заслуги в националсоциалистическото движение... Приятелството ѝ търсят дори секретарите от легацията. Чрез нея ти можеше да влезеш в много добра среда. И друго... Какво би казала, ако тя ти намери работа, която би могла да вършиш покрай следването си?

— Каква работа?... — смаяно попита Ирина.

— Например дописница на някой вестник.

— Но аз не зная добре немски.

— Не е необходимо... Тя просто ще ти дава теми, които интересуват немските читатели. Ти събираш сведенията и ги написваш на български под форма на статия. По-нататък не се интересуваш. Госпожица Дитрих има грижата за всичко останало.

— И ти наричаш това дописка?

— Какво друго?

Ирина не отговори.

От гърдите на Бимби се изтръгна остър, прекалено висок смях.

— Така!... — рече той. — Ето резултата от глупостите, с които Чингис редовно пълни главата ти... Значи, ако аз напиша статия за Рилския манастир и я публикувам в някое немско списание или се възхищавам от немската култура, или считам германците за наши естествени съюзници, ще бъда агент на немска служба... Така ли? Моля ти се, имай чувство за пропорция и си дай сметка за това, което помисли. За комунистите е предател всеки, който се облича прилично и дружи с немци... А може би тъкмо такива като Чингис, които дрънкат най-много, са платени агенти на Съветския съюз.

Ирина пак не отговори. Тя съзна само, че Бимби харчеше най-малко десет хиляди лева на месец, а Чингис понякога нямаше пари да си плати семестриалната такса и вечер работеше в евтиния ресторант.

— Довиждане!... — внезапно произнесе Бимби.

Раздразнен от мълчанието ѝ, той подаде сухо ръка. Ирина почувствува угризение. Под воала на снежинките, които сега падаха бързо и гъсто, лицето на Бимби беше зачервено и разкривено от гняв.

— Чакай!... — разкаяно каза тя, като задържа ръката му. — Ти се обиди. Съжалявам за това.

— Няма нужда. Червените приятели ще те утешат.

— Сега ти почна да дрънкаш глупости. Аз нямам никакви приятели, а най-малко червени.

Бимби продължаваше да има горчиво обиден вид, но думите на Ирина го трогнаха.

По булеварда минаваха шумните студенти от корпорациите с хунски имена. Те се връщаха от шпалира, след като бяха викали до прегракване „ура“ на монарха. Носеха червени шапки и трикопърни ленти. Въпреки това конните стражари ги гледаха враждебно и подозрително, тъй като със същите шапки, но без ленти, се маскираха понякога комунистите. Една фашистка група от корпорацията „Хан Кардам“ си беше направила древно, прабългарско знаме от конска опашка. Но палмата на безвкусицата се държеше пак от казионната организация на патриотите. От двете страни на знамето ѝ вървяха студенти с изтрити балтони и жалки, ръждясали шпаги. Дори Бимби се засрами от това сиромашко подражание на немските студенти. Гледката беше едновременно обидна, жалка и смешна, ала в „Братството“ имаше глави, които не се спираха пред никаква глупост.

— Какво мислиш да правиш довечера? — попита Бимби, като обърна гръб към палячовците с шпагите.

— Нямам никаква програма — отговори Ирина. — Но ми се иска да изляза някъде.

Бимби я погледна победоносно. Опитът му с жените беше много голям, но твърде еднообразен. И тъкмо това го накара да заключи с увереност, че Ирина щеше да се предаде.

— Ела с мене в „България“ — важно предложи той. И после добави саркастично: — Ако не се боиш, че това ще те изложи.

— Ще дойда с удоволствие — каза тя. — Но бъди уверен, че нищо не може да ме изложи.

Тя отдавна искаше да отиде в „България“, но нямаше с кого и предложението на Бимби я зарадва. Една вечер, връщайки се с хазайте си от кино, тя видя пред ресторанта дълга, черна кола с

лимоненожълти фарове, от която слезе ефектно млада двойка. От бледата, пепеляворуса жена, загърната в астраганово палто, се излъчваше меко сияние на бисер. Може би тази вечер двойката щеше да дойде пак в ресторанта. Някакво болезнено, наситено с горест и мъка любопитство караше Ирина да види Мария отблизо.

Ирина и Бимби обядваха набързо в аперитив „Хъшове“, където една компания от по-смели бохеми на корпорацията „Хан Крум“ буйстваше още отсега, с тенденция да изтрезнее и да се напие отново вечерта. Компанията представляваше дива и пламенна сбирщина от разни факултети, на която виното бе екзалтирало патриотичните чувства. Членовете ѝ водеха ожесточен спор за програмата през вечерта. Най-смелите искаха да изпочупят прозорците на югославската легация, докато други, по-умерени, предлагаха да ознаменуват празника само с побой над евреи и повреди в синагогата. Ала тъй като легацията и синагогата се пазеха добре от полиция, всичко щеше да свърши както обикновено — с чупене на беззащитни и невинни витрини.

Когато Ирина се прибра в къщи, Динко беше вече дошел и пиеше кафе с хазаите. Двегодишното стоене в школата беше развило и без това силното му тяло до атлетични размери. Фигурата му стърчеше цяла глава над другите с мощна, но лишена от тремавост стойка на боксьор или гладиатор. Той имаше ниско остригана глава с римския профил на Чакъра, бледозелени очи и грамадни ръце, които сякаш можеха да извият шията на вол. Униформата му стоеше красиво. Динко наистина беше станал хубав момък, но у него пак прозираше нещо, което изпълни Ирина с досада. Кожата на врата му беше груба и прорязана с бръчки. От острия поглед и пълните му стиснати бърни лъхаше непоклатима упоритост, която на Ирина се стори просташка и груба. Три пъти Чакъра го беше смазал от бой, задето мъкнеше в къщи нелегална литература, но и трите пъти Динко беше излизал победител над тираничния си и властен чичо, като продължаваше да чете забранените книги под носа му. Най-сетне Чакъра вдигна ръце и го остави да върши каквото си иска. Тази упоритост се проявяваше и в досадния начин, по който Динко беше влюбен в Ирина още от

гимназията. Сега тя си спомни отново това и неприятното чувство към втория ѝ братовчед се засили.

— Колко си пораснал!... — все пак рече тя, като го тупна приятелски по рамото.

Те поседяха малко при хазаите, после излязоха и решиха да отидат на кино.

Паважът и тротоарите бяха побелели от сняг. Ирина изпита нелепа досада от мисълта, че познати студенти можеха да я видят с Динко. Но после тази досада намаля. Дори елегантните дами, които минаваха по улицата, се заглеждаха в него и с кокетна, едва забележима усмивка срамежливо навеждаха глава. Ирина съзна, че може би външността му не беше толкова груба, колкото ѝ се струваше.

— Каква е тази значка? — попита тя, като посочи една розетка върху шинела му.

— Награда — равнодушно отговори той. — Излязох трети по успех в школата.

— Браво!... Свършваш, значи... И какво мислиш да правиш по-нататък?

— Предложиха ми да влеза във Военното училище, но аз отказах.

Той я погледна насмешливо.

— Така и предполагаш — рече тя, като се намръщи. — Ти винаги си бил вироглав.

Динко внезапно стана сериозен и отговори сухо:

— Аз имам принципи, от които не мога да отстъпя. Никога няма да служа на олигархията.

Двамата повървяха малко, без да приказват, защото темата беше опасна и можеха да се скарат. Към пропастта, която ги разделяше от детинство, се прибавяше и разликата в убежденията.

В известна степен тя го съжаляваше. Той беше просмукан до дъното на душата си от враждебния мироглед. Но на Ирина се струваше, че постъпките му се дължеха на някакъв първобитен селски инат, който рано или късно щеше да разбие главата му. Досега той се спасяваше от разправии с полицията само благодарение на хладнокръвието и бързия си ум. Влизането му във Военното училище беше единственият начин да не остане в низините на живота, ала той се отказа от това.

— Тогава защо прие да отидеш в школата? — попита тя раздразнено.

— Защото школата дава военни знания — отговори той.

— Едрата буржоазия ще стигне скоро до въоръжен конфликт с работниците и дребните селяни... Аз трябва да се подготвя за него.

— Това ли е предречено във вашите книжки?

— Да, това.

— А защо не се усъвършенствуващ във Военното училище? — саркастично попита тя.

— Защото школата дава достатъчно знания. От Военното училище излизат само лакеи на монарха.

— Навярно си въобразяваш, че негово величество е глупав като вас?

— Той е не само глупав — раздразнено отвърна Динко, — но тъп и жесток. И затова тронът му се люлее отдавна от заговори в самата армия.

Двамата продължиха да се карат още няколко минути. Ирина беше почервеняла от гняв. Той знаеше чувствата ѝ към царя и можеше да бъде поне учтив, като не я дразни с отговорите си. Ала упреквайки го в това, тя беше забравила, че костите на баща му, убит през войната, лежеха някъде из пущинаците на Албания.

— Но тогава какво остава пред тебе? — попита тя, като се примири с глупостта му.

— Ще стана селски учител в Средорек.

— И ще правиш от дечурлигата малки комунистчета?... Така ли? Той се усмихна:

— Да, малки, твърди като костилки комунистчета... които после ще станат големи.

В киното нямаше билети. Те се върнаха на улицата и застанаха на тротоара. Снегът продължаваше да вали и образуваше дебел, пухкав килим, по който вече се хлъзгаха шейни.

— Какво да правим сега? — попита Ирина.

— Можем да се разходим в градината — рече той. — Виж какъв сняг!... В такова време е много приятно да отидеш в гората за дърва.

— Ако станеш даскал в Средорек, ще имаш възможност да правиш това до насита.

— Да. — Той се престори, че не забелязва подигравката ѝ.

— Когато престане да вали, в такъв сняг зайците оставят пресни дири и се бият много лесно.

— Тъкмо, тъкмо за тебе!...

— Искаш ли да отидем в градината?

— Не, не ми се ходи — каза тя отегчено.

Около тях гъмжеше навалица, минаваха хора, свиреха клаксони, трескаво кипеше животът. Той се поколеба за миг, после внезапно улови ръката ѝ, като произнесе тихо и мрачно:

— Ирина!... Искам да поговорим още веднъж... за последен път.

Под булото на снежинките зелените му очи гледаха с копнеж, лицето му беше мъжествено и красиво, но тя не забеляза това.

— За какво да говорим?

— Аз те обичам... Непрестанно мисля за тебе.

Тя настръхна като разсърдена котка и дръпна бързо ръката си. Безумието му продължаваше още!... За трети път вече той се осмеляваше да ѝ говори за любовта си — тъжната любов на бедно, селско момче, израсло в неспирния труд по хълмовете, засети с тютюн. Първия път го съжали, втория ѝ стана досаден, а сега — нетърпим. Какво си въобразяваше този ратай, просмукан с разрушителни убеждения и отгледан по милост от баща ѝ? Че можеше да му стане жена ли? Та тя едва понасяше селския му диалект, изгорения и набръчкан от слънцето врат, грубите му червени ръце... При това двамата бяха втори братовчеди. В чувството му имаше нещо неестествено, нещо противно, мрачно и тъжно, което я отвращаваше.

— Махай се!... — произнесе тя въвн от себе си.

Той се опита да каже нещо, но тя изсъска още веднъж:

— Махай се!... Махай се веднага отпреде ми!...

След малко тя видя високата му фигура с широк гръб, дълъг войнишки шинел и сабя, която се отдалечаваше в навалицата. И тогава внезапно тя усети тъга. Никога вече той нямаше да я потърси сам. И с него сякаш се отдалечаваше нещо ведро и лъчезарно от детинството им, което любовта му бе помрачила, но което щеше да остане чисто и да ги свързва винаги.

Професорите и асистентите се събраха на скучен банкет в един от салоните на „България“, тихо злословеха за отсъстващите или се

хвалеха помежду си с научни постижения, като пиеха предпазливо вино и повече минерална вода. Студентите от корпорацията „Хан Крум“ пируваха в едно бирхале, разбиваха чаши и поглъщаха огромни количества вино, а студентите от корпорациите под патронажа на хановете Кардам и Тервел имаха вкус към салонни прояви и бяха комбинирали пиенето си с флирт, танци и джазова музика. Студентите комунисти се забавляваха също, но без да забравят агитацията и патоса на борбата. Тук-там в някое ресторантче прокънтяваше „Интернационалът“ или разгорещен оратор вдигаше чаша за Съветския съюз. Група шегобийци от агрономическия факултет поставиха в ръцете на един свой другар силна батерия с електрически звънец и нахлузиха върху него бъчва, която после увиха с трикоълор на знаме. Придружена с охрана от здрави селски момчета и раздавайки церемониално поклони, бъчвата обиколи всички ресторанти, в които пируваха корпорациите. И само някои се досетиха, че тази празна, звънтяща и обвита с трикоълор бъчва представляваше всъщност „Братството“. Ала те не посмяха да се нахвърлят върху бъчвата, защото момчетата, които я охраняваха, носеха бастуни и ръгаха с тях всеки, който се опитваше да се приближи до нея.

Плебейската врява от всичко това не достигаше до снобовете, които се срещнаха в тихата сладкарница на „Цар Освободител“, за да отидат след това в „България“. Ирина носеше хубавичка тъмна рокля, а Бимби — изваян светлосив костюм.

— Защо си се облякъл в декември като през май? — попита тя учудено.

— Сега е модерно това — отговори Бимби.

И той запълни невежеството ѝ по светските работи, като добави, че всички елегантни мъже, които след малко щяла да види, носели през тая зима светли костюми. Понеже стана дума за облекло, Ирина го попита как намира роклята ѝ.

— Малко демодирана — установи Бимби с известна досада. — Но ти си много хубава и това компенсира.

— Извинявай!... Роклята ми е почти нова — обидено произнесе тя. — Уших я миналата есен.

Върху лицето на Бимби се появи снизходителен израз.

— В доброто общество роклите остаряват след един месец — каза той с усмивка. — А в София има и жени, които не обличат никога

една и съща рокля два пъти.

— Те трябва да са положително луди.

— Не. Просто елегантни и богати жени.

— И вероятно мъжете им са за оплакване.

— Напротив. Човек би могъл да им завиди. Те печелят достатъчно.

— От какво? — малко раздразнено попита Ирина.

— От всичко — с меланхолична завист отвърна Бимби. — От износ на яйца, бекон, пулпове, тютюн...

Ирина се намръщи. Тя си спомни, без да иска, червените песъчливи хълмове, по които потни селяни беряха под знойното слънце тютюн.

— Защо се разсърди? — попита Бимби.

— Не, не съм се разсърдила за нищо.

— Не се тревожи за роклята — великодушно я успокои той.

— Дори на ум не ми идва да правя това.

Той повика келнера и плати.

Когато излязоха от сладкарницата и тръгнаха към „България“, снегът продължаваше да вали. Бимби махна с ръка наедно празно такси, но шофьорът не спря, защото ги помисли за пияни студенти, които нямаше да платят. Никой не се лъжеше тази вечер да прави услуги на студенти.

— Друго какво е модерно? — попита Ирина, като разтвори чадърчето си.

— Друго ли?... — Бимби вдигна яката на елегантното си черно палто. — Модерно е например дамите от висшето общество да припадат от най-малко вълнение.

— Защо така?

— О, не зная!... Вероятно, за да изглеждат невинни.

— Друго?

— Модерно е също възрастни дами да вечерят в ресторант с млади момчета.

— Какво от това?... Може да са техни синове или племенници.

— Именно — каза Бимби. — В такива обстоятелства момчетата могат да минат за синове или племенници.

Пред входа на „България“ имаше тълпа от студенти, които уверяваха портиера, че не са пияни, и молеха да ги пусне в бирхалето.

Но портиерът, научен от опита, не искаше да чуе дори това. Бимби разблъска безцеремонно тълпата и като показа на портиера някаква карта, влезе веднага, последван от Ирина.

— Каква беше тази карта? — попита тя, докато се събличаше в гардероба.

— Журналистическа — сухо отговори той.

Вътре беше приятно и топло. От салона над сладкарницата, в който професорите имаха банкет, идеше отегчително шумолене, а от стълбите към дансинга — звуци на джаз.

Бимби поведе Ирина към една хубава маса до самия дансинг, която бе ангажирал предварително. Тя вървеше малко замаяна от силната светлина и непознатата обстановка. Стори й се, че всички хора, които седяха по масите, я гледаха втренчено. Бимби поздрави няколко души, едни с много учтив поклон, а други — разсеяно и небрежно. Между учтиво поздравените беше една двойка, която танцуваше — някаква дама с красиво бедуинско лице и пълничък господин с мустачки. Бимби размени с него къс поздрав на френски.

Ирина дойде на себе си едва когато седна на масата. Стесняваха я непознатият и студен блясък на заведението, чуждите и враждебни погледи на жените, които я проследяваха втренчено и после изведнъж отвърщаха очите си от нея. Танцуващите се люлееха в бавния ритъм на танго, а над тях висеше облак от синкав тютюнев дим. На съседната маса седеше млад рус човек с очила и някак отегчено пиеше вермут. Дамата му вероятно танцуваше. Бимби поздрави със средна любезност и него.

— Това е Хайлборн — каза той. — Трети секретар от немската легация. Но вероятно ще го отзоват.

— Защо?

— Немците сменят дипломатическия си кадър.

Дамата с бедуинското лице и господинът с мустачките отново се бяха изравнили с масата, на която седяха Ирина и Бимби.

— Значи, ти разговаряш съвсем свободно немски и френски? — каза Ирина.

— Да — разсеяно отговори Бимби.

Той гледаше наоколо, сякаш търсеше познат из тълпата.

— Къде си ги учил?

— В Париж и Берлин.

- А какво си правил там?
- Следвах и се забавлявах.
- Медицина ли?
- Не. Машинно инженерство.
- Завърши ли го?
- Не. Видя ми се скучно.
- А медицината харесва ли ти?
- Никак. Но старият настоява да свърша нещо.
- Бимби се изсмя — вероятно по адрес на баща си.
- Гледаш много леко на живота — забеляза Ирина.
- Защо да го правя тежък?

Бимби се разсмя пак и подаде картата на Ирина. Тя си избра паниран шницел — най-евтиното ядене. Но Бимби свирна презрително, дръпна картата и поръча за двамата вечеря от ордъовър, пуйка с кестени, десерт и вино, като даваше подробни наставления на келнера кое как да се донесе. Докато келнерът записваше поръчката, Ирина съзна, че с парите, които щеше да струва вечерята, Чингис можеше да се храни цял месец, без да мие до полунощ чинии в ресторанта.

В това време тангото свърши и дамата с бедуинското лице, придружена от кавалера, с когото танцуваше, се отправи към масата на Хайлборн. Когато минаваха покрай масата на Бимби, последният се наведе към нея и произнесе полугласно:

- Зара, кажи на Кршиванек, че искам да го видя.
- Добре — по същия начин отвърна Зара.

Хубавите ѝ вежди трепнаха деловито, но само за миг, без да променят любезно-разсеяния израз на лицето ѝ. Тя седна при Хайлборн, който я погледна отегчено и равнодушно, а господинът с мустачките се отдалечи от масата им след малък поклон.

Ирина гледаше Бимби замислено, мъчейки се да проникне отчасти в живота му. Сега той ѝ се стори не толкова млад. Когато се усмихваше, около очите му се появяваше мрежа от ситни бръчици. Но усиленото спортуване правеше лицето му много свежо.

- Навярно получаваш от баща си доста пари — каза тя.
- Когато не получавам, печеля ги.
- Как?

— Уреждам търговски сделки и вземам комисионна — обясни той.

— Това не е толкова лесно.

— Да, разбира се!... — потвърди Бимби. — Трябва да знаеш езици и да имаш връзки. Аз се движа между чужденци и българи, които се занимават с износ. Всичко се свежда да убедя чужденците да купят дадена партида тютюн например не от един, а от друг.

Ирина трепна.

— Ти разбираш ли от тютюн? — бързо попита тя.

— Абсолютно нищо.

— Но тогава как успяваш да убеждаваш?

— Чрез връзки.

Ирина си спомни внезапно воднистите очи и мършавото, скиорско тяло на госпожица Дитрих, лишено от най-елементарните чарове на жена.

— Трябва да имаш много връзки — каза тя.

— Доста — скромно призна Бимби.

Келнерът донесе виното и ордьовъра. Ирина и Бимби почнаха да вечерят.

— Но тогава защо следваш медицина, а не отвориш търговска кантора? — попита тя, като се чукна с Бимби и отпи от виното.

— Защото веднага ще ме пипнат войник. От друга страна, старият държи на всяка цена да му покажа диплома. В противен случай заплашва да ме лиши от наследство.

— Какъв е баща ти?

— Прекрасен, но малко опак човек. Бивш съдия.

Виното беше започнало да действа вече на Ирина. Стори й се, че Бимби говореше полушеговито и всичко, което казваше, не трябваше да се взема за пълна истина. Тя усети под масата допира на коляното му, зачерви се, но не отдръпна крака си.

— Добре си наредил живота си — каза тя.

— Всеки може да го нареди.

— Как всеки?

— И ти например.

— Но аз съм жена!...

— Какво от това?... Виждаш ли момичето на съседната маса? — Бимби посочи с леко движение Зара. — Оня ден то спечели в пет

минути цяло състояние.

Ирина се разсмя. Виното беше замаяло малко главата ѝ, но убеждението, че Бимби се шегуваше, изчезна неочаквано.

— Как? — попита тя.

— Между две партии бридж то просто убеди представителя на френската режия да купи от една фирма триста хиляди килограма тютюн.

Сега Ирина усещаше съвсем ясно действието на виното, но някакво внезапно чувство за реалност, придружено с усещане на горчивина, я накара да изтрезнее малко. Тя си спомни колко грижи и черен труд изискваше отглеждането на тютюна в бащината ѝ нива. Тютюнът трябваше да се сади, прекопава, плеви и бере... да се ниже и суши... да се манипулира. Хиляди селяни изгаряха под слънчевия пек върху червените песъчливи хълмове при отглеждането му, хиляди работници се задушаваша в складовете при обработката му... И нима част от печалбата на този огромен труд падаше така лесно в ръцете на някакво момиче между две партии бридж? Но изведнъж тя съзна характера на комисионната и се разсмя. Бимби остана сериозен.

— Какви качества се изискват за тази убедителност? — попита тя.

— Приятна външност, добри маниери и такт.

— Само това ли?

Бимби се намръщи.

— Не ставай смешна — рече той. — Момичето, което ти посочих, е от най-почтено семейство.

— Не съм казала противното.

— А защо се смееш?

— На изкуството да се убеждава.

— Да пием за него!

— Добре.

Ирина изпи почти цялата чаша наведнъж. Сега тя усети, че виното е много силно, но, разбира се, не бе пияна и се владееше напълно. Изпитваше само чувство на оптимизъм и снизхождение към глупостта на Бимби. Все пак животът беше приятен. Вечерта ѝ харесваше. Един младеж от съседната маса, макар и далече, правеше опити да флиртува с поглед. В джазовата музика имаше нещо смешно и безсмислено, но възбуждащо. Върху осветената отвътре кожа на

големия барабан се четеше превзетото име на оркестъра, а палката му, движена с крак, отмерваше ритъма на безумно бърз фокстрот. Цимбалите звънтяха. На Ирина се стори, че саксофоните приличаха на хор от друсаци се пияни мъже, цигулката на диригента се кикотеше като уличница, а ударите на пианото се ронеха като звън от падащи монети. Тя съзна, че всичко това не изразяваше нищо, бе просто музикална шизофрения, ала действуваше поразително върху низките и тъмни етажи на мозъка. След малко мелодията пресекна изведнъж, като рев на гангстер, екзекутиран от електрически ток, за да стори място на разкъсано от ревност аржентинско танго. Всред горчиви клетви и тъжно хлипане някакво същество копнееше за любов. В тази мелодия можеше да се долови вече, макар и изкълчена, човешка тъга.

Ирина и Бимби довършиха десерта си.

— Ще се раздвижим ли? — попита той.

— Виното ме хвана — каза Ирина.

— Така ще танцуваш по-добре.

Той я улови през кръста, но толкова плътно, щото телата им се прилепиха едно до друго от коленете до гърдите. Ирина искаше да се отдръпне, но нямаше сила и против волята си стисна рамото му. Фигурите на танцуващите се багреха с преливане от червената, оранжева и виолетова светлина на прожектора и се движеха като призраци в бавния ритъм на тангото. Уродливо ниски дами танцуваха с високи господа. Възрастни мъже с изцъклен поглед притискаха млади момичета. Лицата на всички бяха придобили някаква идиотска неподвижност. Ирина усети, че бузата на Бимби се докосна първо до косата ѝ, а после до челото ѝ. Това ѝ се стори вече нахално, но тя пак не намери сила да отдръпне поне главата си. По гръбнака ѝ преминаха парливи тръпки. Тя помисли иронично: „Низшите центрове на гръбначния мозък влизат в действие.“ Нещо ѝ подсказваше винаги да се пази от тази чувственост. Ала какво трябваше да пази сега? Една унижена гордост, едно оскърбено честолюбие, една отгъпкана любов. Нима тази вечер не я спасяваше от самотата и разкъсващата мъка в къщи? Нима физическата радост на тялото ѝ в този момент не струваше повече от изгарящия копнеж за Борис? Някакъв мътен импулс, който беше освободен от виното и идеше от първобитните слоеве на мозъка ѝ, я караше да се хвърли в живота, да завърши вечерта с безразсъдна постъпка. Това усещаше тя сега и съзнателно се

впиваше все по-силно в тялото на Бимби. Ала това беше само горчив и отмъстителен порив, бунт срещу гордата и затворена мъка, която ѝ беше причинил Борис. Тя знаеше, че мигновеното ѝ падение щеше да свърши с края на тангото, че втори път нямаше да излезе с Бимби. С горещата ѝ кръв бе сраснал здраво инстинктът за почтеност, който ѝ забраняваше сладострастие без любов.

— В неделя следобед съм поканил гости — рече Бимби. — Ела и ти.

— Къде?

— В къщи.

— Сам ли живееш?

— Да. Разполагам с апартамент.

— Ще си помисля.

— Какво има да мислиш?

Тя дръпна глава назад и се разсмя. Не отказа направо, понеже не искаше да има вид на изплашена глупачка. Но Бимби взе смеха ѝ за пълно съгласие и я притисна още по-силно.

— Кой са другите гости? — попита Ирина.

— Госпожица Дитрих, която вече познаваш, един симпатичен австриец на име Кршиванек и още няколко двойки.

— А ние ще представляваме ли двойка? — попита тя.

— Това зависи от тебе.

Ирина се разсмя пак.

— Ами госпожица Дитрих?

— Ти прекаляваш!... — разсърди се Бимби. — Госпожица Дитрих съвсем не е глупава и ревнива жена. Ние ще представляваме само търговска двойка.

— Добре. Ще помисля.

Джазът млъкна, лампите светнаха и танцуващите се отправиха към местата си.

— Престани да си въобразяваш само глупости — каза Бимби, когато седнаха на масата. — Искаш ли да поговорим сериозно?

— Да, разбира се.

Той ѝ наля вино. За да насърчи глупостта му, Ирина го изпи. Бимби се усмихна самодоволно.

— Предлагам ти само едно най-почтено сътрудничество — продължи той. — Бих желал да се увериш първо в това. От какво

семејство произхождаш?

— От еснафско.

— В какъв смисъл?

— Баща ми е дребен чиновник.

В кухите, сънливо-присвити очи на Бимби блесна иронично пламък на доволство. За първи път Ирина не почувствува гняв, а само съжаление към снобизма на мъжете от добри семејства.

— Така!... — измърмори той. — Не личи никак. В края на краищата това е без значение. Ти имаш вид на многоfino момиче.

Тя отново отпи няколко глътки вино. Не се боеше от замайването, тъй като беше свикнала от къщи. Чакъра ѝ позволяваше да пие обед и вечер по чашка вино. Тя съзна, че виното от лозето на баща ѝ беше много по-хубаво от този подправен мискет в запечатани бутилки.

— Какво искаше да ми кажеш? — попита тя спокойно.

Бимби отново стана самоуверен.

— Нищо неприемливо дори за едно момиче с предразсъдъци като тебе. Ти трябва да имаш пълно доверие в мен... Аз ще ти помогна да влезеш в изискана среда, която инак би била недостъпна за тебе. Ти имаш качества, които могат да ти осигурят успех.

— Мислиш ли?...

— Да. Наблюдавам те отдавна. Ти не обичаш живота, който водят останалите студенти... Баща ти трябва да е заможен?

— Сравнително.

— Аз го уважавам, задето е решил да ти даде образование. Среќал съм такива хора в провинцията. Но питаш ли се какво ще стане с тебе след пет години? Селска лекарка!... Нищо повече. Ти съзнаваш много добре, че това е съвсем недостатъчно за тебе, нали?

— Да — откровенo призна Ирина.

— Значи, трябва да намериш още сега среда и връзки, които да те спасят от това.

— Как да ги намеря?

— С приятната си външност и дарба да разговаряш. Ти трябва да посещаваш чайове у добри семејства, да играеш покер и бридж. Лятото ще прекарваш във Варна или Чам Кория, а зимно време няма да пропускаш нито един приличен бал.

— Но за това трябва пари.

- Ще ги спечелиш!
- С убеждаване ли?
- Да, но не ме разбирай вулгарно.
- За съжаление, разбирам те именно така.

— Това се дължи на твоята неопитност — каза Бимби. — Изслушай ме докрай!... Представи си, че днес пристига някой сериозен чужденец. Госпожица Дитрих или други ни поставят веднага във връзка с него. Превзетите глупци го чакат да се заинтересува сам за тях. Ние обаче не го оставяме да скучае в хотела. Показваме му София, отвеждаме го с кола до Чам Кория, запознаваме го с приятна компания и докато го забавляваме така, събираме и правим оферти за всичко, което го интересува. Това е напълно естествено, когато човек е общителен, има връзки и знае чужди езици. Нашето предимство е, че не сме нито отегчителни, нито алчни. Ето това положение ще използваме ние.

— Защо казваш ние? — попита Ирина.

— Ти и аз.

— Но защо съм ти аз?

— Слушай!... — каза Бимби с най-делови тон. — Когато поканя някой изискан чужденец на вечеря, аз искам масата да бъде украсена. Ти ще бъдеш за него екзотичната роза.

— И какво трябва да правя?

— Ще чуруликаш мило. Това е достатъчно, за да бъдат предпочетени приравни условия нашите оферти.

— Но ако чуруликането е недостатъчно, а чужденецът се окаже взискателен?

— Работата няма да стигне дотам — с гримаса на негодуване каза Бимби. — Не бих позволил.

— А защо се спиращ именно върху мене? В курса има доста пикантни момичета.

— Защото ти си много хубава и с крайно почтен вид, а това е от значение... Друга жена, макар и пикантна, не би имала голям успех. Не зная дали разбираш тънкостта на работата.

Ирина почувствува бурно желание да се изсмее, но не направи това. У Бимби имаше някаква наивност, която го правеше почти забавен и неспособен да предизвика гняв. Дали Ирина разбираше тънкостта на работата? Как не?... Тя направи бърз анализ на

предложението и си представи мислено, че го приема. И така, тя продължава да следва медицина, влиза в света, който досега ѝ се струваше недостъпен, изплита мрежата и улавя успеха си. При повече ловкост всичко би могло да мине незабелязано, без да опропастява реномето си. Само глупавите и тъпи жени се превръщат в евтино платени любовници за показ. Никой не би дръзнал да се усъмни в нейната почтеност. И това щеше да бъде почтеността на обществото, в което можеше да влезе, на хората, които танцуваха тук, на младежа, с когото разговаряше сега. Това щеше да бъде почтеността на госпожицата с бедуинското лице от съседната маса, която между две партии бе спечелила комисионна от продажба на тютюн. Това щеше да бъде най-сетне почтеността на самия Борис, който така умело се беше издигнал в „Никотиана“ чрез Мария. Наистина у Борис липсваха глупостта и нищожеството на Бимби. Той притежаваше съзнание за силата си и гордостта на хищник, но морално не се различаваше от Бимби и също като него беше използвал жена. Нима Ирина не можеше да последва примера му и да използва мъж?... Ала тя пак съзна, че това бяха само горчиви и глупави мисли, които никога нямаше да осъществят. Здравият ѝ инстинкт на почтеността дори не можеше да се шегува и забавлява с тях, ако Бимби в своята наивност не приличаше на смешно, покварено дете.

— Ще си помисля — каза тя с най-сериозен вид.

Погледът ѝ описа дъга — знак на кокетно притворство, който Бимби изтълкува в полза на каузата си. Жените, които познаваше, размисляха винаги върху предварително решени неща. Той предложи да изпият трета бутилка вино, но Ирина отказа.

Хората си отиваха и заведението бе почнало да се изпразва. На дансинга се въртяха само двойки, които се кълчеха екстравагантно. Джазът свиреше вече отпуснато, а келнерите проверяваха сметките си. Бяха настъпили уморените, меланхолични часове на нощта. Ирина предложи да си вървят.

— Чакай!... — рече Бимби. — Ще идем в бара.

— Какъв бар?

— Горест има великолепен бар, отворен през цялата нощ... Част от публиката се премести вече там.

Ирина отказа категорично и Бимби се примири. Като помисли малко, той реши, че тази вечер беше завоювал достатъчно терен. Но

когато се облякоха и излязоха навън, сърцето на Ирина се разтупа изведнъж. До тротоара, между другите автомобили, чакаше голямата черна кола с лимоненожълти фарове. В колата седеше само шофьорът. Нейните собственици, понеже ги нямаше в ресторанта, трябва да бяха отишли направо в бара.

За пръв път в живота си Ирина прибягна до непочтена маневра с мъж.

— Ти каза, че в бара поднасяли коктейли за изтрезняване? — рече тя.

— Да — отговори Бимби. — Прери-аустерн!... Смес от коняк, яйца и черен пипер с разни други гадости... Но пресича веднага.

— Бих изпила един...

— Нали те поканих!

Бимби я улови под ръка и завлече обратно към бара. Само той имаше нужда от прери-аустерн, защото беше изпил втората бутилка почти сам. По стълбите слизаха развеселени старички професори от университетския банкет и последните посетители на дансинга.

Барът представляваше не много голям салон с персийски килими и завеси от червено кадифе. До стените имаше масички, върху които стоеха лампи с кремав абажур. Десетина посетители бърбеха лениво, изтегнати в дълбоки удобни кресла. По средата, върху килима, една двойка танцуваше доста прилично румба под звуците на усилвател, който предаваше свиренето на джаза в ресторанта. Атмосферата беше замрежена от синкав тютюнев дим, в който се усещаше благоухание на пура.

Ирина и Бимби седнаха на една от свободните масички, под благосклонните погледи на посетителите, които ги наблюдаваха още от ресторанта. Дватама представляваха симпатична двойка. Бимби заръча прери-аустерн и запали цигара.

— Много бързо стигнахте до прери-аустерн — весело каза един женски глас.

Бимби се обърна ухилено, а Ирина — малко стеснено. На съседната маса седяха пак Хайлборн и момичето с бедуинското лице.

— Сега е празникът на студентите — обясни Бимби.

Германецът гледаше Ирина с лека, скучаеща усмивка.

— Ти медицина ли следваше? — разсеяно попита Зара.

— Да.

Но тя прекъсна разговора. В това време на масата им дойде тънък, висок мъж с малко плешива глава и свободните движения на човек, за когото барът представлява среда, в която се чувствава отлично. Той носеше също светъл костюм.

— Лихтенфелд, вие изпуснахте нощта!... — рече Зара на немски.

— Затова пък спечелих деня — отговори германецът, като повика с небрежен жест келнера.

— Как? — попита Хайлборн.

— Шефът отиде в Чамкория, а ние с Прайбиш — на лов за зайци.

Лихтенфелд обиколи бара с надменен и дързък поглед. Очите му се спряха само върху Ирина, изцъклиха се за миг неподвижно и после замигаха бързо.

— Какво е това момиче? — попита той бързо.

— Съвсем непознато — отговори Зара, като повдигна рамене.

— Харесва ли ви? — попита Хайлборн.

Лихтенфелд постави на окото си монокъл и го махна веднага.

— Това е богинята на лова!... — каза той възхитено.

След това се обърна към келнера и заповяда отсечено:

— Вермут!

Но Ирина не забеляза, че говореха за нея. Тя гледаше към дъното на бара. Там, на една маса, смучейки цитронада, седеше жената, която ѝ беше отнела Борис. Там, на една маса, разговаряше някакво пепеляворусо, безцветно, лишено от блясък момиче, с печални и сиви като дъждовно утро очи, с безкръвни като увехнал цвят устни. По лицето му нямаше никакъв грим. Ала тъкмо тая липса на грим, заедно с простата безупречна прическа и с рокля без украшения, придаваха на личността ѝ нещо благородно и фино, което не притежаваха нито една от жените, дошли в бара. Беше странно, но Ирина съзна, че не мразеше това момиче. И в същия миг я осени мисълта, че това бледо, кротко, подобно на бисер създание навярно не подозираше драмата ѝ и също нямаше основание да я мрази. До Мария седеше Борис в тъмносин шевиотен костюм, а от другата ѝ страна — високият и красив господин с бяла коса, който придружаваше баща ѝ през време на обиколките из района. Ирина се беше научила тази вечер да различава модните и елегантни мъже. Костов, подобно на Бимби, Хайлборн и Лихтенфелд, носеше също много светъл костюм.

В това време погледите на Ирина и Борис се срещнаха. Той направи вежлив, равнодушен поклон. Ирина отговори по същия начин с кимване на глава.

Бъбренето на Бимби пресекна изведнъж.

— Откъде познаваш новия експерт на „Никотиана“? — смаяно попита той.

— Ние сме от един град.

— Защо не си ми казала това досега?

— Има ли някакво значение!...

— Близка ли си с него?

— Не — сухо отговори Ирина. — От къде на къде?

— Питам. Откъде се познавате?

— Учехме в една гимназия.

— Той вероятно те е ухаждал!...

— Ти си пиян и почваш да дрънкаш глупости.

Бимби изглеждаше едновременно възбуден и разярен. Той гледаше към масата на Борис със злобно присвити очи. Ирина долови съвсем ясно в очите му завистта на слабия, нищожен чакал към едрия и могъщ хищник.

— Защо мислиш, че ме е ухаждал? — иронично попита тя.

— Защото всички казват, че е много опитен женкар... — злобно произнесе Бимби. — Зная историята му. Той бил обикновен писар в склада, но тормозел чиновниците и задирял жени... Казват, че обърнал внимание на Мария, като я причаквал всеки ден в една ливада, където отивала да чете... Рядък тип наистина!... Баща му бил някакъв учител и маниак, на когото се подигравал целият град. Майка му пък просела от бакалите сирене...

— Всичко това е измислица — възмутено произнесе Ирина.

— Така приказват.

— Завиждат му. Баща му сега е директор на гимназията, а майка му е превъзходна жена.

— А как мислиш е привлякъл Мария?

— Не зная. Предполагам, че всичко е станало по любов.

— Ами, любов!... — цинично рече Бимби. — Той просто умее да завърта и използва жените. Инак как може да се обясни, че за двадесет и четири часа е станал от писар помощник на главния експерт на фирмата?

— Той е способен и упорит.

— Всички казват, че е наклонен към спекулации и ще докара катастрофа на фирмата... Татко Пиер е извършил голяма грешка с този тип.

— Едва ли — каза Ирина. — Но на тебе, изглежда, ти е доста неприятен?

— Аз го мразя — откровено призна Бимби. — Той ми попречи на една сделка, от която щях да спечеля много. „Никотиана“ обсебва всички чужденци и задушва дребните фирми и комисионери. Тя е картел от разбойници, който монополизира печалбите и не дава на хората да дишат...

Ирина се усмихна. Онеправдан икономически, Бимби беше стигнал до истината, която повтаряха комунистите. Точно по същия начин говореше за едрите предприятия и Чингис.

— Защо се смееш? — сърдито попита Бимби.

— На картела от разбойници — отговори тя.

Бимби не беше твърде сигурен в това и се почувствува унижен пред Ирина от парвенюто, което седеше в дъното на бара. Вместо да пресече действието на виното, прери-аустернът му докара по-голямо замайване и го направи обидчиво-чувствителен към дребни неща. Ирина, напротив, усещаше възбудата от коктейла приятно.

— Аз ще го накарам да ме запомни — самоуверено заяви Бимби.

— Кого?

— Този тип.

— Не мога да си представя как.

Очите на Бимби замигаха безпомощно, после го обзе желание да покаже своята значимост в търговския свят. Прери-аустернът го беше направил бърбив.

— Ей така!... — рече той, опиянен от съзнанието за силата си. — „Никотиана“ иска да вземе лъвската част от доставките на Немския папирсен концерн... Но това няма да ѝ се удаде. Един австриец на име Кршиванек образува дружество, което ще грабне всичко. В това дружество влизам и аз.

Бимби се наслади от ефекта на думите си върху лицето на Ирина и продължи:

— Този Кршиванек е близък на госпожица Дитрих и зет на Бромберг, министър на новото правителство на Райха... Разбираш,

нали? Няма съмнение, че Немският папиросен концерн ще възложи доставката върху дружеството на Кршиванек. Остава да преодолеем само съпротивата на трима дръвници от представителството на концерна в София, които искат да работят с Барутчиев-младия или „Никотиана“. Но единият от тия дръвници е вече спечелен.

— Кой го спечели?

— Момичето от съседната маса, с което говорих.

— Браво, браво!... — Ирина вече се забавляваше много добре.

— А останалите двама?

— На единия готвим такъв номер, че няма да може да мръдне, а другият, когато получи заповед от Берлин, просто ще козирува... Разбираш, нали? И онова парвеню от „Никотиана“ ще остане с пръст в уста.

— Спечеленият не е ли на съседната маса? — внезапно попита Ирина.

— Да, това е същият, който те погледна с монокъла... Казва се барон Лихтенфелд.

— Боя се, че има намерение да ме покани за танц...

Тя не довърши. Дългият елегантен мъж с малко плешива глава стана от креслото си, дойде при масата им и се поклони учтиво.

В това време снобовете от „Никотиана“ бяха решили да си ходят, но Костов направи знак да останат още малко. Той седеше с лице срещу масата на Зара и Бимби и видя как баронът се поклони пред Ирина.

— Става забавно!... — рече той. — Баронът кани за танц вашата съгражданка, а тя му отказва. Гледайте, Лихтенфелд стои като прът и хората го зяпат. Потресающа сцена!... Е, най-сетне кавалерът представя Лихтенфелд на дамата си и го кани да седне на масата, а нашата Зара симулира равнодушие... Положението е спасено.

— На всеки случай момичето е прекрасно!... — каза Мария, като извади от табакерата си цигара.

Костов ѝ поднесе огън.

— Да, необикновено красиво!... — потвърди той. — Но кавалерът ѝ е мошеник и половина... Постоянно го срещам с Кршиванек и не мога да си представя по-подходяща двойка от двамата.

— Не е ли същият, който е предлагал някаква партида на италианците? — внезапно попита Борис.

— Да, същият — отговори Костов. — И после Зара прокара тази партида във френската режия през главата на Торосян.

— Това показва, че между двамата има връзка.

— Положително работят заедно. И сега Лихтенфелд се залепя при тях. Моят съвет е да не разчитате повече на Зара.

— Ние ще я използваме за контраудар.

— Как?

Борис не отговори. Двамата мъже разговаряха тихо и Мария едва долавяше думите им. Тя чу само името на Зара, споменато от Костов, и това я раздразни.

— Кога ще престанете да се занимавате с това нещастно момиче? — с упрек попита тя.

— Ние не се занимаваме с нея, а тя с нас — отговори Костов. — Сама идва да ни продава фалшиви сведения от немската легация.

Мария се засмя:

— И затова пристигането на Лихтенфелд ви стана известно едва тази вечер в бара... Вие ме забавлявате.

Мария се засмя пак спокойно, тихо, без гняв. Тя протестираше само срещу жестокия похват да се използват в търговското разузнаване жени.

Настъпи мълчание. Костов гледеше неподвижно Ирина, която пиеше втори коктейл с Лихтенфелд и приятеля на Кршиванек. Той изпитваше желание да остане в бара и да я гледа още. Стори му се, че в лицето на това момиче имаше нещо одухотворено и красиво, което измъчваше, което се отпечатваше в съзнанието завинаги и оставяше след себе си тъга, копнеж и усещане за недостижимост. Мария се бореше с едно нелепо и глупаво подозрение, което се въртеше около нея като досадна муха. Тя се мъчеше да го пропъди, но не можеше. В съзнанието на Борис плуваше споменът за параклиса и първото докосване до две горещи устни, които не знаеха още да целуват. Той се опита да се откъсне от спомена, като погледна жена си, която му бе донесла „Никотиана“, но не можа. Устните на Мария бяха студени, тънки, безкръвни...

Костов победи тъгата си, като почна да мисли за примадоната, с която щеше да прекара няколко дни в Чамкория. Мария пропъди нелепото подозрение, когато съзна, че две години от живота ѝ бяха протекли в тихо и равно щастие. А Борис се освободи от спомена за

паклиса, като се отдаде на трескави мисли за спечелването на Немския папиросен концерн.

Но когато излязоха от бара, те отнесоха със себе си някаква горестна угнетеност, сякаш Ирина приличаше на хвърлен камък, който беше развълнувал спокойствието им през тази вечер.

В колата Мария каза на Борис:

— В бара забелязах нещо, което не си вършил никога. За половин час изпи три чаши коняк.

— Бях уморен — разсеяно произнесе той.

— Може би си ядосан от Кршиванек?

— Не... Просто уморен — каза той. — Развитието на работите не ме тревожи никак. Всичко зависи от фон Гайер и аз зная как да постъпя.

Лихтенфелд отведе с колата си Ирина и Бимби до квартирите им. Дватамата не можаха да изтръгнат от нея никакво обещание да излязат повторно. Тя се прибра в стаята си с размътена от коктейлите глава, тъжна, уморена и огорчена.

Снегът продължаваше да вали. Улиците бяха пуси. Лихтенфелд подкара колата към една вила в Бояна. Когато излезе на безлюдното шосе, той спря колата и повърна шумно.

VI

Господин генералният директор на „Никотиана“ слезе от колата си и по ниските, но широки стълби са отпрати към входа на зданието, в което се помещаваше търговската централа на фирмата. Той изглеждаше спокоен, млад и красив. Носеше елегантно тъмно пардесю, цветно копринено шалче и модна шапка с тясна периферия. Минаването му през първия етаж създаде, както винаги, известно напрежение у чиновниците, които го срещнаха в коридора: главният счетоводител оправи инстинктивно вратовръзката си, която никога не умееше да върже добре, и се поклони дълбоко; една машинописка едва не се подхлъзна от вълнение, а разсилният до стълбите, който беше запасен фелдфебел, застана мирно и каза: „Здраве желаем.“ На всичко това господин генералният директор отговори само с леко докосване на пръста до периферията на шапката си.

Можеше да се види, че е съвсем млад, но острият леден поглед караше човека да не разчита на младежката му отзивчивост. Можеше да се помисли, че е неопитен, но отмерената сигурност на думите му отнемаше веднага желанието да почнеш игра с него. И най-сетне можеше да се предположи, че е сприхав, но всички знаеха спокойната неумолимост, с която уволняваше чиновниците за най-дребното опущение.

Всъщност никой не можеше да каже, че господин генералният директор не разбираше от работата си. Бяха изминали две години от назначаването му за втори експерт на фирмата, почти една година от женитбата му с Мария и едва осем месеца от смъртта на стария Спиридонов, чието място зае веднага. Всички очакваха катастрофа и ликвидация на фирмата, тъй като новият директор показваше забележителна наклонност да закупува огромни количества тютюн, без да притежава солидните международни връзки на тъста си. Но стана тъкмо обратното: „Никотиана“ погълна акционерните дружества „Струма“ и „Бяло море“, като ги превърна във филиали; уплете в златната мрежа на дивидентите си още няколко министри и почна да измества малките фирми от режиите. Само еврейските връзки на Коен

с Немския папиросен концерн останаха неуязвими за подмолните ѝ действия, въпреки идването на хитлеристите. Това беше активът в борбата с конкурентите. Що се отнасяше до производителите и работниците, „Никотиана“ ги стисна така здраво за гушата, щото останалите фирми побързаха веднага да последват примера ѝ.

След няколко минути господин генералният директор седеше пред бюрото на кабинета си, мебелиран в най-бездушен американски стил. Върху стъклената плоча на бюрото имаше само телефон, поставка за стило, бележник и пепелница. Сега господин генералният директор изглеждаше по-пълен и по-свеж, отколкото преди две години. Изгладнялото и орфанно провинциално момче се беше превърнало в мощен диктатор на тютюневия свят. В израза на очите му също имаше промяна: те бяха станали още по-остри, по-студени и някак безпричинно зли. Зениците им трепкаха нервно като у звяр, който дебне и се готви да се хвърли върху плячката си. Облеклото му носеше всички белези на изискана и малко небрежна елегантност. Той беше същински *homme d'affaires*.

Господин генералният директор натисна копчето на звънеца. Влезе секретарят му, почти два пъти по-възрастен от него, и с бележник в ръка застана до бюрото. Борис отпрати към него студен, въпросителен поглед. Правилото беше да се спазва максимална икономия на думи. Секретарят отгатна въпроса и осведоми късо:

— Господин Барутчиев-младият чака в салона.

— Ще го приема след малко — каза Борис.

Секретарят отиде да съобщи това на Барутчиев-младия. Когато се върна, извади подострения си молив и се приготви да стенографира. Най-напред Борис продиктува няколко телеграми до клоновите директори, които щяха да бъдат предадени чрез шифър. В тях той заповядваше ускоряване на манипулацията. Два милиона и осемстотин хиляди килограма тютюн от миналогодишната реколта трябваше да бъдат готови за износ един месец преди определеното време.

В кратката пауза, която последва, секретарят се почеса доволно с молива си по бузата: миришеше на голям гешефт. Може би господин генералният директор щеше да отпусне на персонала в централата четиринадесета заплата. Но металическият глас на Борис прозвуча отново. Сега той почна да диктува търговски писма до чужбина. „Никотиана“ приемаше цените, посочени в контраофертите на няколко

чуждестранни фирми. Писмата следваха монотонно в сух, търговски стил. Но опитният аналитичен ум на секретаря отгатваше бързо значението им. Не, не беше гешефт. По-скоро имаше далечни признаци на предстояща криза. „Никотиана“ бързаше да се отърве от тютюнците си с неимоверни ниски печалби и това предвещаваше липса дори на тринадесета заплата. Дяволски усет имаше това студено, бездушно като камък момче. Може би то беше подушило навреме падането на цените през последната си обиколка в чужбина. В дъното на душата си секретарят го мразеше необяснимо и това беше омразата на мъчителния нравешки труд срещу лесното грабителство на хищника. Надеждата за четиринадесета заплата изчезна, но въпреки това секретарят почувствува глупаво злорадство и се почеса отново с молива по бузата.

— Внимавате ли? — внезапно попита Борис.

Ледените му очи го стрелкаха неумолимо. Секретарят се изплаши.

— Да, разбира се!... — каза той.

— Прочетете написаното.

Съжалявайки за мигновеното си злорадство, което го разсея, секретарят прочете стенограмата. Борис му посочи сухо две грешки.

— Извинявам се!... Простете!... — жалко измънка секретарят.

Борис отново почна да диктува.

Най-сетне писмата бяха стенографирани и секретарят, със струичка от студена пот по гърба си, тръгна към вратата.

— Поканете господин Барутчиев да влезе — каза Борис.

Имаше трима Барутчиеви — кръвни братя. Двама от тях враждуваха помежду си като претенденти за корона, а третият, пласирайки тютюнците им в чужбина, водеше безгрижен живот из европейските курорти и се намираше в много добри отношения с Немския папиросен концерн и хитлеристите. Барутчиев-младият — в това време старият лекуваше туберкулозата си в един санаториум, а средният се забавляваше из Баварските Алпи — бе нисък, пълен и образован мъж, с орлов нос и малко надменни очи. У него бе много развито чувството за парадност и външен блясък. Той жадуваше да стане всемогъщ като брат си, ала не притежаваше неговите качества и

грандоманията го лишаваше от най-елементарна търговска предпазливост.

Когато Барутчиев-младият влезе в кабинета, лицето му имаше израз на скръбно достойнство, което не се засягаше от постъпката на един парвеню. Това до вчера никому неизвестно хлапе го беше принудило да чака.

Борис го покани с равнодушна вежливост да седне. Барутчиев-младият се отпусна в креслото и когато срещна студения му поглед, мигна безпомощно.

Настъпи мълчание.

— Аз идвам отново при вас, господин Морев... — каза най-сетне Барутчиев. — Делото е насрочено към края на месеца.

— Да!... — Борис извади кутия с цигари и я поднесе безразлично към госта си, но Барутчиев отказа, обиден от чакането.

— Благодаря. Не пуша преди обед.

Борис употреби половин минута да запали цигарата си.

— Да, разбирам!... — произнесе той най-сетне. — Но боя се, че трудно ще взема решение да дам показанията, които желаете.

Барутчиев-младият остана за миг с трагично разтворени очи. Отговорът го изпълни с покруса и възмущение, но все пак оставаше вратичка за изход. Хлапето имаше намерение да продължи с изнудването.

— От вашата преценка зависи изходът на делото — каза Барутчиев и в гласа му прозвуча по-скоро горчиво презрение, отколкото ласкателство.

— Разбирам — хладно отговори Борис. — Но аз трябва да мисля и за собствените си интереси.

— В какво се накръняват вашите интереси, ако кажете истината?

— Вие не съзнавате още, че истината не е във ваша полза. — В очите на Борис светна студено, насмешливо учудване. — Ако не я кажа, ще се скарам с банката на вашия брат, а това е против интересите на „Никотиана“.

— Господин Морев!... — драматично извика Барутчиев и в гласа му прозвуча паниката на милионер, изправен пред разорение. — Кой морал, кой човешки закон позволява на една банка да прекрати кредита ми в средата на покупките, след като съм раздал девет милиона капаро?... И кой разумен институт би направил това, преди да вдигна

тютюна поне от производителите?... Не!... — Барутчиев се изправи внезапно и почна да жестикулира. — Не!... Ваш дълг е да погледнете човешки на една стара семейна вражда, която заплашва с гибел съществуването ми... Моят брат е туберкулозен ипохондрик... един завистлив човек... една зла мумия... чудовище!... Моето издигане го дразнеше!... Моите печалби го вбесяваха!... Усецах как ме дебнеше подло... вероломно... и нанесе удара изведнъж! Имотите, къщата, мебелите ми... всичко е описано! Нямам ли право да се браня, да водя дело, да искам обезщетение?

— Е, да!... — равнодушно се съгласи Борис. — Но не и да скарвате „Никотиана“ с брат си.

— А справедливостта, господин Морев?

— С нея се занимават съдиите.

— Но те ще решават въз основа на вашите показания като вещо лице.

— В такъв случай трябва да бъда обективен.

— Аз ви моля тъкмо за това.

— И аз ще постъпя именно тъй!... Вашият брат просто е пазил интересите на банката си, докато вие искате да кажа, че е действувал с умисъл да ви разори... А това е невярно! Ако кажа така, ще бъде лъжа. Това значи да измъкна от банката му тридесет милиона и да ги сложа във вашия джоб... Това значи да се скарам и с политическите фактори, заинтересувани около нея, и утре да не мога да разчитам на никакви услуги от тях. С други думи, за да ви помогна, вие искате да изложи интересите на „Никотиана“!... Е, добре!... Питам се, срещу какво?

От гърдите на Борис се изтръгна нисък, хладен смях. Той взе втора цигара и я запали със същата бавност.

Барутчиев-младият отдъхна с облекчение. Най-после!... Хлапето беше разкрило вече картите си и показваше готовност да направи услуга, но, разбира се, съвсем не безвъзмездно. Жалък парвеню и плебей! Манталитет на дребно шмекерче!... Барутчиев забрави, че не пушеше преди обед и запали от собствените си цигари. Най-много след една година той щеше да стъпчи това хлапе като червей заедно с цялата неуязвима досега „Никотиана“. Но, търпение!... Посивелият, боледуващ от грандомания вълк глътна благоуханния дим на цигарата си и с бащински смях потупа младото вълче по рамото. Вълчето се усмихна също, но очите му останаха хладни.

— Слушайте, момко!... — Барутчиев се бе вече успокоил. — Виждам, че старият Пиер е оставил достоен заместник!... Чудесно!... Точно тъй бих действувал и аз. Да поговорим откровенно!... Значи, питате срещу какво? — Гласът на Барутчиев стана изведнъж много тържествен. — Срещу това, че утре единствен купувач на нашите тютюни ще остане Райхът и аз ще посочвам на Немския папиросен концерн между кои фирми да разпределя доставките си... Ясно ли ви е?

Барутчиев-младият погледна Борис, за да види ефекта на думите си. Но вълчето безстрастно изпуснаше дима на цигарата си. Дръзките му и хладни очи си оставаха все тъй невъзмутими.

— Днес не е утре — спокойно произнесе Борис.

— Тогава ще ви кажа какво е положението сега. Осемдесет на сто от продадените тютюни не получиха миналогодишните цени. Деветдесет на сто от всички партии чакат още купувач. Знаменателно, нали?... Но нашите търговци са глупци, които не виждат нищо.

— Временна стагнация на цените — с привидна глупост произнесе вълчето. — Аз също задържам партидите си и ще чакам по-добри цени.

— Грешите!... — великодушно извика Барутчиев-младият. — Грешите, драги мой!... Приближава невиждана икономическа криза. Цените на земеделските произведения и тютюна ще спаднат катастрофално. Паниката и фалитите идат. Знаете, че в тая област съм много добре осведомен, нали? По дворцова и дипломатическа линия... И по еврейска, ако искате... Забележете, и по еврейска!... Парадоксално, нали?

— Не, никак не е парадоксално — рече Борис. — Всеки знае, че вие сте довереник на Коен, а в същото време се показвате пред хитлеристите като антисемит... Впрочем песента на Коен в Немския папиросен концерн е вече изпята и главната заслуга за това се дължи на вас.

— Клюка!... — извика Барутчиев. — Как можете да говорите тъй? Всичко това е клюка... Коен ми е приятел. Аз имам връзки с немците, но не взимам никакво становище към отношенията им с евреите.

— Не!... Вие много добре си подготвяте почва за работа с немците, като ги гъделичкате по еврейския въпрос. Коен спокойно можеше да си работи с немците, ако не бяха интригите ви, че той наляво и надясно говори срещу тях... Но фактите около Коен са без значение за нашите отношения, драги господин Барутчиев...

— Да!... Нека оставим клюките настрана! — върху челото на Барутчиев се появиха ситни капчици пот. — Не заслужават!... — добави той с фалшиво презрителен смях. — Думата беше за това, което научих вчера от Берлин... Вие знаете, че брат ми, който живее в Германия, тия дни става пълномощен министър в Берлин, нали?

— Да, зная!... И е много близък с фон Гайер, новия директор на отдела за източни тютюни в Немския папиросен концерн.

— Не сте осведомен зле — самодоволно рече Барутчиев.

— И така, фон Гайер е споменал пред брат ми, че Немският папиросен концерн ще спре за известно време купуването на тютюни от Изток. Знаете ли какво значи това?

— Значи хитлеристка маневра за политически натиск. Ние ще плувнем скоро в германски води. И ако настъпи криза, Немският папиросен концерн може да купи всичките ни тютюни, но на смешно ниски цени... Всичко това е твърде жалко, господин Барутчиев!...

— Не толкова, не толкова, драги момко!... Не бъдете песимист! Немският папиросен концерн ще купува на ниски цени, но в големи количества, и печалбите ще останат същите... Говоря за избраните фирми, които ще останат да търгуват с немците — добави той многозначително.

— Кой ще бъдат тия фирми? — спокойно попита Борис.

— Нашите!... — тържествено отговори Барутчиев. — Моята и вашата. Ние ще получаваме лъвските контингенти, а другите ще събират трохите.

— Това е въпрос на бъдеще — безразлично каза Борис. — Повече ме интересува какво можете да направите за „Никотиана“ днес. Очите на Барутчиев се втренчиха изпитателно в хитрото вълче.

— Не е ли по-разумно да мислите за утре? — попита той.

— Свикнал съм да разчитам само върху неща, които могат да се свършат днес.

— Аз бих могъл да кажа за себе си същото.

— Доказателство за доверие дава първо оня, който го търси.

— Доверие?... — Барутчиев го погледна надменно. — Съмнявате ли се в моите връзки с немците?

— Никак!... Но те са чисто платонични.

Върху устните на Борис заигра пак предишната ледена усмивка.

— Разсъждавате повърхностно, драги!... Моралният фактор за германците е по-важен.

— Може би утре да, но днес не... За да проникнат политически у нас, те трябва да действуват първо с материалния.

— Прав сте!... — рече Барутчиев, като се замисли малко. — Но какво искате да кажете с това?

— Съвсем просто нещо. Вие не бихте могли да заемете днес мястото на Коен, въпреки симпатиите, с които се ползвате пред немците.

— Защо?

— Не сте овладели политическия сектор.

Барутчиев се замисли пак и лицето му взе малко глупаво изражение. Тия неща не му бяха идвали на ум досега.

— Ще го направя — каза той след малко.

— Не можете. Липсват ви пари.

— Ще ги получа от немците.

— Изключено!... Немците никога няма да бръкнат в собствените си джобове, докато имат възможност да принудят към това другиго... Ясно, нали?

Барутчиев не разбираше или се правеше, че не разбира. Борис стана съвсем конкретен.

— Да говорим като търговци от нашия ранг, господин Барутчиев!... Става дума за политическите мъже и за конците, с които се дърпат... Вие нямате никакъв куклен театър, а моят функционира безупречно. Немците биха могли да го използват, ако осигурят пласмента на тютюните ми чрез Папиросния концерн.

Посивелият мъж остана с отворена уста, а хлапето го гледаше с мрачните си очи спокойно, хладно, невъзмутимо. Какъв цинизъм! Каква дързост!... Не се ли срамуваше, не се ли поне боеше да говори така? Ето новото поколение!... То не си даваше дори труда да лицемери. Но след смайването, което го обзе, Барутчиев почувствува гняв и злоба. Сега условията на Борис му станаха съвършено ясни.

— Вие искате... — гласът на Барутчиев изхриптя почти болезнено — да заемете мястото на Коен... и „Никотиана“ да получава лъвската част от контингентите на Немския папиросен концерн?... Това искате, нали?

— Точно това, господин Барутчиев!... Вие можете да го предложите на германците с всичките предимства, които съдържа за вас и за мене. Можете да организирате и дворцовата линия.

— Никога!... — злобно изсъска Барутчиев.

— Защо?

Гласът на Борис не се беше променил никак.

— Защото аз чакам това за себе си от две години. Хм... Слушайте, момко!... Вие ставате дързък, обиждате всички и се надценявате... Не се ли боите? Начинът, по който говорите, става опасен.

В очите на Барутчиев светна скрита заплаха.

— Опасен е преди всичко за вас. — От гърдите на вълчето се изтръгна остър, металически смях. — Шансовете да спечелите делото могат да станат нищожни.

— Аз ще бъда силен утре — глухо изръмжа Барутчиев.

— Не повече от днес, защото ви липсват качества. — Гласът на Борис се повиши и стана неимоверно дързък. — Вие ще посочвате на фон Гайер тази или онази фирма, ще прокарвате дребни, лошо манипулирани партии, но лъвският дял ще ви отбягва винаги, защото сте неспособен търговец. Немците знаят, че не разбирате нищо от тютюна, от качествата и манипулацията му. Те виждат, че сте обикновен самохвалко и грандоман, който изсипва пред тях само приказки, без да притежава реалната сила на парите и влияние над политически лица.

Барутчиев скочи от креслото си.

— Това е нахалство!... — извика той. — Вие ме обиждате!

— Говоря истината във ваша полза.

— Аз ще я кажа където трябва във ваша вреда!... Всички знаят, че имате братя комунисти.

— Е, та?...

Гласът на Борис трепна леко, но само за миг.

— Мислете и за моите нокти!

— Делото ще ги изреже. Ако не го спечелите, вие сте загубен. Мислите ли, че немските ви приятели не го следят?... Допускате ли, че Немският папиросен концерн ще ви отпусне кредит да закупите десет милиона килограма тютюн, ако се докаже, че парите, които е отпускала банката на брат ви, са били употребени да си построите най-разкошната къща в София и да купите апартамент на любовницата си?

Лицето на Барутчиев побледня внезапно.

— Това е подлост!... — прегракнал от гняв, извика той. — Чувам го за първи път.

— Разисква се между съдиите и в обществото.

— Ще заведе дело и срещу вас!

— Отлично!... Мога да посоча от кого съм го чул.

— Посочете веднага!

— Не сега. В съда.

— Вие сте нечестен... подъл човек!... — от устата на Барутчиев почна да пръска слюнка. — Вие сте интригант!... Вие сте разрушителен... антисоциален тип!...

— Тук вече никой няма да ви повярва.

— Ще кажа... ще ви изложа, че братята ви са комунисти!... Ще ви изоблича пред немците... в двореца... навсякъде!

— Но делото ви срещу банката ще пропадне. Бъдете абсолютно сигурен в това. Зная какво трябва да изтъкна като нещо лице в съда. И не забравяйте, че министърът на правосъдието е акционер в „Никотиана“ и че... О, вие знаете какво!... Дори най-честните съдии развързват очите на Темида, когато разглеждат дело за тридесет милиона.

— Жалко правосъдие!... Нещастни съдии!...

— Те са от демократическата партия, на която е лидер брат ви.

Барутчиев улови главата си с двете ръце и почна да се разхожда из стаята като луд.

— Успокойте се и седнете, господин Барутчиев!... — учтиво предложи Борис. — Нека завършим разговора спокойно.

Барутчиев се отпусна тежко в коженото кресло. Дишаше трудно. Лицето му беше посиняло и по него се стичаха ситни капчици пот. Той извади кърпа и се обърса. Борис го наблюдаваше с хладината на същество, неспособно да изпита гняв, омраза или съчувствие. Само

черният блясък на зениците му показваше тържеството над поваления противник.

— Какво предлагате? — глухо попита Барутчиев.

— Да се изясним още малко, за да видите, че и вие имате полза. Не говоря само за изхода на делото... Дори ако заемете мястото на Коен, вие не можете да се справите с една огромна доставка за Немския папиросен концерн. Липсват ви похват, организация, технически персонал... На следващата година немците ще възложат доставката другиму. Да, тъй ще бъде!... Вие сам го предчувствувате много добре. Това е само техническата страна на въпроса. Но немците искат да упражнят и политически натиск, а вие не разполагате с никакво средство за това, освен хората в двореца, които не желаят да се излагат още. „Никотиана“, напротив, има връзки с правителството, депутатите, опозицията... с пресата и запасните генерали... с всичко!... Глупаво е да мислите, че можете да спечелите тия хора сам. Това е трудна и в много отношения рискована работа. Аз работя с хора, които съм получил, така да се каже, заедно с „Никотиана“ от татко Пиер. Не смея да се свързвам с нови... Има шмекери, които доят от две крави!... Има скрити левичари, които могат да ви изложат с интерпелация в камарата... Чудно ми е, как не сте разбрали тия прости неща досега?

Барутчиев мълчеше, гледайки мрачно пред себе си.

— И така, положението е следното — продължи Борис: — вие имате добри връзки с немците, но в момента сте безполезен за тях. Аз пък нямам тия връзки, но държа в ръцете си важни лостове за смяна на политическия курс. Чудесно, нали? Щом е така, ние сме съюзници и няма никакъв смисъл да си нанасяме удари из засада. А сега няколко думи за вас. Ще дам показанията, които желаете. О, не се безпокойте!... Аз мога да удавя съдиите в аргументи, в изчисления и технически доводи... А можем просто да изплашим банката и да я принудим към износно споразумение. Това е най-добрият изход според мене, за да не се скарате с разни политически негодья, които банката ще насъска срещу вас... Прав съм, нали? По този начин вие спасявате къщата, имотите, името си, възстановявате престижа си на благоразумен търговец... Аз пък поемам доставката за Немския папиросен концерн и на края на годината изсипвам десет процента от

печалбата в ръцете ви, без да сте мръднали пръста си, без да сте рискували нищо...

— Десет процента е малко!... — изпъшка Барутчиев.

— Как малко!... — сурово рече Борис. — Никак не е малко.

— Аз мисля, че е правилно поне да делим.

— Изключено!...

— Тогава четиресет процента!... Друго не искам... не мога да приема...

— И аз не мога.

Гласът на вълчето беше неумолим. Настъпи мълчание. Барутчиев отново избърса потта от лицето си.

— Ще си помисля — каза той най-сетне.

— Не бива да мислите дълго. Фон Гайер и Прайбиш са може би вече тук и внимавайте да не ги изтървете!... Оная вечер видях Лихтенфелд.

— Невъзможно!... — изумено произнесе Барутчиев. — Къде го видяхте?

— Пиеше в един бар... Можете да считате, че Лихтенфелд е вече загубен за вас. Бандата на Кршиванек го е уплела в мрежата си.

— Но Кршиванек е криминален тип... Няма да постигне нищо.

— Не бъдете толкова сигурен в това. Шурейт му е министър в новото правителство на Райха.

Барутчиев гледаше глупаво, с разкривено от изненада лице.

— Приемате ли предложението ми? — попита Борис.

— Приемам!... — Глухо изпъшка Барутчиев.

След излизането му Борис повика главния експерт и го задържа час и половина на разговор. Двамата мъже се обвиха в синкави облаци от цигарен дим. Борис говореше спокойно, ясно, почти без прекъсване. Костов кимаше с глава и си вземаше бележки. От време на време той си позволяваше да прави възражения, които Борис оборваше веднага, но без суровата надменност, с която се отнасяше към другите чиновници. Благодарение на Мария между тях се беше установило пълно доверие, което сплетните, пускани от другите фирми, не можеха да разколебаят. Костов беше сноб, прахосник и малко ленив, но умен и много честен. Борис внимаваше да не засегне честолюбието му и след

смъртта на татко Пиер беше удвоил заплатата и годишното му възнаграждение. Костов пък ценеше у Борис широкия замах и трезвия му живот. Ала едновременно с уважението, което изпитваха един към друг, двамата мъже се презираха скрито и това се дължеше на разликите в характерите им. Борис беше студен и жесток към хората, а Костов — отзивчив и човечен. Първият, излязъл от низините, съзнаваше опасността от бунта на гладните и разбираше, че привилегията на ситите беше несигурна и заплашена. Вторият, израсъл в охолство, считаше тази привилегия за естествена и не мислеше, че човек трябва да разваля спокойствието си с грозни и безскрупулни действия към работниците.

Когато деловата част на разговора свърши, Борис попита експерта си шеговито:

— Костов, какво мислите за всичко това?

— Ако въведем тонгата, работниците ще отговорят със стачка.

— Ще я задушим!

— Не обичам кръв.

— Пак сантименталности!... — Борис се изсмя. — Вие живеете като свръхчовек, а разсъждавате като мравка.

— Обратното на вас — отговори експертът.

— Кой начин е по-добър?

— Естествено моят. Аз винаги се намирам в по-добро настроение.

— А нима аз изглеждам мрачен?

— Да, ужасно мрачен — потвърди експертът. — Вие приличате на играч, който непрекъснато тегли карета, но се бои, че противникът му може да покаже кент-флош.

Борис се замисли.

— Животът е действие, Костов!... — рече той след малко. — Борба... напрежение... Тъкмо в това намирам удоволствие.

— Сега да!... Но после ще ви омръзне.

— Защо?

— Защото с това действие не осъществявате нищо.

— Как така? Ами „Никотиана“?

— „Никотиана“ е само куп злато. А златото няма никакъв смисъл, ако не се превърне в човешко щастие.

— Вие как го превръщате в щастие?... — Гласът на Борис стана неочаквано зъл. — Като раздавате коледни подаръци на десетина работници ли?... Това бих могъл да правя и аз, но го намирам за безполезно.

Борис погледна часовника си и каза сухо:

— Отивам у Торосян.

Той седна в автомобила и запали цигара, но я угаси веднага.

Пушеше много, не ходеше пеш и водеше твърде скован и нехигиеничен живот. А от дробовете му сякаш нищо не можеше да изчисти катрана и праха, които първата година от работата „Никотиана“ беше наслоила в тях. Като съзна това, той заповяда на шофьора да спре, слезе от колата и тръгна пеш.

Падналият преди няколко дни сняг се беше стопил и в тихия декемврийски ден по склоновете на Витоша пълзяха мъгли. Железносивото небе се отразяваше в паважа с мътна белезникава светлина. От Докторската градина лъхаше мирис на изгнили, влажни листа. Някакъв гвардейски поручик галопираше в кръг с безумно усърдие по алеята на Царския манеж и от време на време подвикваше на коня си.

Борис почна да мисли с тревожна досада за Кршиванек.

Жилището на Торосян съответствуваше винаги на успеха му в търговията. Когато пропадеше, арменецът наемаше евтин апартамент, а когато се издигаше, живееше като княз. Той притежаваше чудна способност да загубва богатството си в няколко месеца и да го спечелва след това още по-бързо. Щедростта му създаваше политически връзки навсякъде, а приказното му ориенталско въображение го караше да лъже и да се хвали постоянно, така че никой не можеше да разбере дали подготвя някакъв удар, или бездействува.

Сега Торосян се радваше пак на завидно богатство, което бе спечелил от връзките си с американски фирми и френската режия. Къщата му беше разкошна и само малкият дворец на разсипника Барутчиев я надминаваше с лукса си.

Все тъй отегчен от мисълта за Кршиванек, Борис влезе в някакъв старомоден, но много изискан салон. Торосян бе купил къщата от наследниците на един починал banker. По креслата, около малък

подвижен бар на колелца, седяха десетина мъже, които Борис познаваше много добре.

Торосян изтича да го посрещне и като одалиска, която го чакаше с нетърпение, му протегна едновременно двете си ръце. Арменецът беше слаб, нисък и пъргав мъж, с руси мустачки и хитро лице. Приличаше на гиздава лисичка.

— Хайде, чакаме те... — заяви Торосян, като стисна ръцете на госта си така горещо, сякаш бе готов да го разцелува.

Борис погледна часовника си. Разговорът с Костов го бе задържал.

— Трябваше да почнете — небрежно каза той.

— Как така?... — Торосян сервира веднага един от сочните си комплименти: — Нима можем да решиме нещо без тебе?

„Стига си дрънкал“ — с досада помисли Борис. Той подозираше, че арменецът беше свикал съвещанието, за да опита почвата за фронт срещу Немския папиросен концерн. Торосян наистина продаваше чрез Коен долнокачествените си партиди на концерна, но това нямаше да компенсират загубата на американския и френския пазар, ако немците монополизираха търговията с България.

Борис се ръкува с останалите мъже и седна в едно кресло между тях. Повечето стиснаха ръката му с лицемерна любезност. Те приличаха на вълци, готови да се изядат взаимно, но понякога се случваше така, че имаха общи интереси и тогава действаха заедно. Това ставаше най-вече, когато трябваше да се нанесе удар върху кооперациите, да се узакони някоя измама срещу държавата, да се изцедят по-добре производителите или да се ликвидира с общи усилия голяма стачка. Тогава всеки почваше да дърпа конците на своя куклен театър. И понеже сега липсваше такъв повод за солидарни действия, Борис заключи с увереност, че Торосян се вълнуваше от нещо, което засягаше само собствената му черга.

Гиздавата лисичка изтича до бара и попита любезно:

— Какво предпочиташ, Морев?... Коняк, мастика или сливова с четиресет билки?

— Сливова с билки!... — отговори Борис. — И приказки без билки, за да свършим по-скоро.

Седящият до него Коен се изсмя високо. Въпреки мрачните изгледи за евреите, той си оставаше в добро настроение. Всичкото е да

бъдеш предвидлив. По сложни пътища Коен беше започнал да прехвърля капиталите си в чужбина и работата вървеше успешно.

Торосян напълни чашката. Борис отиде да си я вземе, тъй като от тези съвещания беше отстранено дори ухото на слугите и милионерите си прислужваха сами. Когато Борис се върна на мястото си, евреинът продължаваше да се смее. Той бе симпатичен, рус, с червено като рак лице и сини очи. Върху плешивото му теме имаше няколко грижливо вчесани косми.

— Пригответи се да слушаш арменски вицове за Немския папиросен концерн — рече Коен.

— Нямам намерение да го слушам докрай.

— И аз също. Трябва да излеза към един часа.

— Но за тебе вицовете могат да се окажат интересни — произнесе Борис.

— Само забавни!... — разсмя се Коен. — Торосян просто ще каже, че Немският папиросен концерн е приготвил бесилки за всички и ще ви предложи да се самоубиете сами... Но това не е интересно. Смешното е, че той е предварително уверен в неуспеха на акцията си.

— Но тогава защо ни губи времето?

— За да се напръска с одеколон, преди да стане френски поданик!... Тоя опит да защити интересите на Франция пред десетина глупци, които са се събрали тук, ще стане известен в Ке д'Орсе, а Ке д'Орсе ще натисне директорите на *Compagnie generale des tabacs* да купуват източни тютюни от Гърция и Турция чрез Торосян... Ясно ти е, нали?... Той е вече регистрирал филиали на фирмата си в Кавала и Цариград.

— Ще го вземат дяволите!... — гневно произнесе Борис.

— Аз ти казах, че е забавен!...

— Отивам си веднага.

— Не още. Чакай да се посмеем.

— На кого?

— На нашите дръвници, които след малко ще се разпенят в полза на немците... Сега всички са станали патриоти... Хитлер ще даде на България Беломорието, Македония, Протоците, Цариград... даже колонии!

Коен се разсмя изведнъж.

— Защо!... Невъзможно ли е?... — сухо попита Борис.

Евреинът го погледна учудено:

— Ти си сериозен човек, Морев!... — каза той. — Благодаря за услугите, които ми направиха твоите хора, и от сърце желая да ме заместиш в доставките на Немския папиросен концерн... Но позволи ми да ти кажа, че България отива към гибел.

Настъпи мълчание, в което се чуваше само гласът на Торосян. Арменецът обясняваше на гостите си как си е доставил ракията с четиресет билки.

— Може би разсъждаваш субективно — произнесе Борис.

— Да, може би — каза евреинът.

— Идва ли Барутчиев при тебе? — внезапно попита Коен.

— Да. Тази сутрин.

— Е?... Какво?

— Постигнахме съгласие, но не зная доколко е искрен.

— Натискай го безпощадно — рече Коен. — Той е в ръцете ти.

Борис отпи от ракията с четиресет билки. Тя му се стори противна.

— Боя се от Кршиванек — рече той.

— Кршиванек е обикновен мошеник от австрийската режия — небрежно произнесе Коен. — И немците рано или късно ще узнаят това. Но той може да стане много опасен, ако изтървете Лихтенфелд и Прайбиш.

— Лихтенфелд е вече изтърван — песимистично осведоми Борис.

— Видиш ли? — В гласа на евреина трепна съчувствие. — Как е станало това?

— Предполагам, че Зара го е спечелила за Кршиванек.

— Но Зара, доколкото ми е известно, се мотае из Немската легация и събира сведения за вас?

— Тя е любовница на Кршиванек — сухо каза Борис. — Научих това вчера.

Шушукането между Борис и Коен — те бяха седнали малко по-настрана от другите — обърна внимание на всички, но най-много на Торосян.

— Срещу кого заговаряте? — любопитно попита арменецът.

— Срещу коняка ти — високо отговори Коен. — Ракията е отвратителна.

— Тогава ще докарам бара до вас.

Измъчен от любопитство, но с безобидно хилене, Торосян дотътри бара при тях.

— Искате ли да почнем? — попита той.

— Стига си приказвал и почни най-сетне!... — каза някой.

Коен се намести удобно в креслото с вид на човек, който се готви да гледа представление, а Борис обиколи с поглед лицата на присъстващите. Повечето бяха сурови, безчувствени лица. Две или три имаха толкова тъп и ограничен израз, щото Борис изпита необяснима омраза към тях и се попита какво всъщност беше помогнало на тия хора да се издигнат. Той се утеши с мисълта, че това бяха обикновени простаци, които печелеха случайно и щяха да се удавят бързо в предстоящата криза. Само лицата на Коен и на Барутчиев-стария говореха за култура и широк ум. Торосян приличаше на ментарджия по панаирите, а върху лицата на всички останали прозираха издайнически липсата на комбинативни способности и наклонност към вулгарно мошеничество.

Отегчен и малко изолиран от другите, с възмущено лице и хлътнали очи, седеше Барутчиев-старият. Шумът го бе изтощил. По тялото му минаваха вълни от горещина, които се редуваха с обливане от студена пот, а тютюневият дим го дразнеше и задушваше. Но той не искаше да помоли колегите си да не пушат, тъй като с това щеше да издаде влошаването на болестта си и да им позволи да злорадствуват. А той безспорно заслужаваше да е здрав и да бъде пръв между тях. Акциите на „Източни тютюни“, една банка, един вестник и цялата демократическа партия бяха в ръцете му. Той усещаше приближаването на кризата, но страдаше от апатия и не реагираше. В складовете му лежеха огромни количества непродаден тютюн. Боеше се от пътуването в чужбина, от напрежението на преговорите, от настинка, бронхит и бързо влошаване на болестта си. Някаква особена умора притъпяваше остротата на мисълта му и го караше да се залъгва, че спадането на цените не беше признак на криза, а само нервност след събитията в Германия.

Той имаше красиво лице с остър нос и тънки, безкръвни устни. Приличаше на римски сенатор. Мъртвешката белота на ръцете му се

очертаваше зловещо върху черния костюм, а очите му гледаха неподвижно и мрачно. Всичко у него изглеждаше мрачно. Дори самото начало на богатството му се губеше в мрачна легенда. Говореше се, че е подправил завещанието на чичо си. Но тая легенда почиваше върху измислици. Той бе получил наследството законно и го увеличи стократно чрез търговия. В характера му отначало не липсваше известно чувство за безвъзмездна обществена дейност. На младини той беше участвувал като четник в лявото крило на македонското революционно движение, след това стана кмет без заплата в родния си град и го изчисти от миазмите и тифуса, като прокара водопровод. Богатството му започна да расте бързо, когато заедно с покойния Спиридонов изнесе първите български тютюни в чужбина. Но колкото повече забогатяваше, толкова повече отпадаха силите му и характерът му ставаше по-мрачен и по-затворен. Общественото му чувство се изрази в грубо обсебване на демократическата партия за търговски цели, а младежкото му великодушие се превърна в алчност. Макар и с проядени дробове, той продължаваше да обикаля клоновете на фирмата си, слизаше в хладните подземия на складовете, обикаляше с кърпа на уста прашните салони за манипулация и дишаше напоения с отровни изпарения въздух на истифчийските помещения.

Сега той изглеждаше на върха на могъществото си, беше един от най-богатите хора в България и вестникът му направляваше общественото мнение. Лидерите на демократическата партия му се подчиняваха сляпо, а царят го викаше на коронни съвети. Но могъществото му всъщност беше започнало да залязва. Конците, с които управляваше властниците, се късаха, а „Никотиана“ и другите едри фирми го задушаваша. Сега той беше само стар, болен и грохнал човек, когото всички — дори близките му — чакаха да умре. Борис равнодушно отмести погледа си от посивялата му сенаторска фигура.

Чудна беше историята на Коен. Той имаше умни, сини очи. Това бяха пак студените очи на грабител и хищник, но без грандоманията на глупците, които седяха около него. Дълбоко в синевината им прозираше спокойната ирония на дух, посветен в тайната на парите. Издигането му вървеше по златната нишка на социалдемократията. Подробностите не бяха много ясни, но историята му можеше да се резюмира така: през 1918 година еврейският социалдемократ Кнор беше изгонен от болшевиките и намери убежище в Германия. Вместо

пари в джоба си Кнор носеше друго, много по-голямо, богатство в главата си. След две години той стана собственик на малка фабричка за папириси, която откупи от някакви си братя Нилзен. Тогава социалдемократът Щреземан даде на социалдемократа Кнор правото да отчита бандерола от цигарите на фабриката си след продажбата им. Това бе сполучливо измислен безлихвен заем от държавната каса. Малката фабричка се наду, започна да расте като плазмодий и да задушаваша или поглъща всички фабрики за папириси, които се опитваха да я конкурират. След още няколко години бившата фабрика на братя Нилзен се превърна в могъщ папиросен концерн, управляван от доктор Кнор. Тогава именно стана още едно събитие. Социалдемократът Кнор срещна на някакво събрание в Хамбург социалдемократа Коен и го натовари с доставката на тютюн от България. На какво се дължеше доверието? Гледайки умните иронични очи на Коен, Борис съзна, че социалдемократията беше нова форма на древното изкуство да се управлява светът чрез пари.

На другия край на салона, далеч от Барутчиев — понеже беше скаран с него — седеше Чукурски. Трудно можеше да се намери по-неблагодарен човек. Преди двадесет години той беше постъпил във фирмата на Барутчиев като обикновен писар, след това стана счетоводител, после експерт и най-сетне генерален директор. Сега търгуваше самостоятелно. Егоизмът му стигаше до неблагоприятие. Всички знаеха, че той беше отказал да приеме на работа дори човека, който го беше пренесъл на гръб през границата, когато Стамболийски преследваше забогателите от войната. Знаеха също, че той беше напуснал „Източни тютюни“ в критичен момент — когато Барутчиев трябваше да се лекува в санаториум — и не отстъпи пред молбата на последния да управлява фирмата до завръщането му. Поради всичко това едва ли някой щеше да му се притече на помощ в случай на нужда. Той имаше ниска и пълна фигура, бе надут като пуяк и обикновено мълчеше. Притежаваше известни качества на търговец, но ходовете му бяха сковани от голяма предпазливост и скъперничество, а това го правеше безопасен. Борис го отмина с погледа си небрежно.

Зад Чукурски седеше Груев. Той беше простичък, но умен и схватлив мъж с кръгло червено лице. Неговата стихия бяха покупките в селата. Острите му очи следяха отдалеч разговора между Борис и Коен, мъчейки се да отгатнат съдържанието му по мимиката на лицата

им. Но това не му се отдаваше и любопитството го караше да са върти неспокойно в креслото си. Той беше започнал с поднасяне на ракия в кръчмата на баща си, мина през школата на дребни търговийки и най-после се залови с тютюн. Първата му голяма сделка свърши с фалит, който опропасти една банка с влогове на дребни спестители. Сега беше главен експерт и съдружник на Торосян. Практичният му и трезвен ум служеше като неоченима спирачка за горещото въображение на арменец. Борис се сблъскваше с него обикновено през кампанията на покупките в селата. Амбициите на Груев не отиваха по-далеч. Липсата на образование му пречеше да прави точни изчисления, отнемаше му възможността да излезе сам на международния пазар. Той щеше да си остане винаги само една прибавка на Торосян.

Погледът на Борис продължаваше да скита разсеяно върху лицата на присъстващите. Това бяха вече безинтересни, случайно забогатели типове, които не заслужаваха внимание. Оскъдният ум и дребнавостта им пречеха да осъществяват гешефти в голям мащаб. Алчността, с която бяха свикнали да чакат всяка година големи печалби, ги правеше сигурни жертви на кризата. Всички виждаха спадането на цените, но не желаеха да продадат партидите си и красноречието на Торосян, който сега ги уверяваше в предстоящия опит на Франция да измъкне страната от лапите на немците, засилваше твърдоглавието им. Те бяха късогледи глупци, които задръстваха пазара и за голямо удоволствие на Борис щяха да се удавят.

Когато събранието свърши, князете на тютюна бършеха гневно потните си зачервени лица.

Торосян изля водопади от красноречие, но слушателите му го удавиха с възраженията си. Празнословието не можа да победи глупостта. Предложението на Торосян да се образува фронт срещу Немския папиросен концерн пропадна. Ако французите искаха да спасят страната от монопола на немците, нека купуват. Но да се дразни единственият сериозен купувач в тоя момент — бе чиста лудост. Не, господата не желаеха да се обвързват, да рискуват, да мръднат от купищата на златото си, та ако ще и светът да се сгромолясаше върху тях!... Всички бяха уверени, че политическото съперничество между големите страни води само към повишаване на цените.

Но имаше дребни неща, върху които се съгласиха с Торосян. Всички изявиха готовност да въведат напролет тонгата.

VII

Когато Борис излезе от Торосян, шофьорът, предупреден по телефона, го чакаше с колата пред входа. Валеше сняг — тих, пухкав, на едри парцали — и бялата му пелена изпълваше минувачите с възбуда и радост. От зданието на Ректората излезе тълпа от студенти, които веднага започнаха да се бият с топки. Едно луксозно куче, пуснато на свобода, изтича стремглаво по тротоара, спря се за миг и хукна обратно към прислужницата, която го беше извела на разходка.

Борис седна в колата. Сивите вълнени завески на прозорчетата бяха напоени с дъха на лаванда — парфюмът на Мария. Над седалището стоеше прикрепено букетче от карамфили. Това бяха приятни следи. Мария ги оставяше нарочно, когато използваше колата, за да напомня за себе си.

Снежинките се лепяха по стъклата на прозорчетата. Борис гледаше как се стопяваха и превръщаха в нежни капчици вода. Стана му приятно и леко. След това изведнъж, по силата на контраста, той си спомни за мрачните дни на първия сняг, когато се прибираше в къщи с продънени обувки и мокри крака. Учителят по латински беше тъй беден, щото купуваше обувки на синовете си само на две години веднъж, и първият сняг се посрещаше от семейството винаги с досада. Но сега всичко това се стори на Борис като полузабравен, кошмарен сън. Сега той беше собственик на „Никотиана“.

Автомобилът стигна до хубавата му къща. Един слуга отвори бързо вратата на главния вход и Борис влезе в преддверието. Тази къща, съвсем нова и модерна, беше подарък от татко Пиер на младото семейство. Тя се намираше достатъчно далеч от къщата, в която остана да живее вдовицата му. Госпожа Спиридонова не можеше да прости още плебейския, чиновнически произход на зетя си.

От преддверието се виждаше вътрешността на първия етаж: обширен хол, трапезария, салон и зимна градина. Една извита дървена стълба, украсена с големи керамични вази и субтропични растения, водеше към втория етаж. Мария беше разигравала месеци наред

архитекти и декоратори, докато нареди всичко в издържан модерен стил.

Борис изпита доволството, което го обземаше при всяко връщане в къщи. Колко хубав беше домът му!... Луксът и модерните удобства се съчетаваха идеално с прави линии, с удължени четириъгълници в нежен колорит. Вътрешността наподобяваше простото, но неповторимо и елегантно облекло на Мария. Борис си представи акварелното ѝ, бледно и възгрозничко лице, слабото тяло и дългия, стегнат в кръста пенъоар от тежка розова коприна, с който ходеше из къщи. Обзе го слабо вълнение, което приличаше на нежност. Мария нито го отегчаваше с упреци, нито му пречеше в работата, нито му изневеряваше. Впрочем тя не беше красива и след омъжването ѝ обожателите я забравиха изведнъж. Живееше уединено, вече почти не свиреше и може би страдеше от мисълта, че нямаше да има дете. Борис почувствува угризение. Той си спомняше за нея само когато се прибираще в къщи.

— Госпожица Зара е тук — съобщи слугата.

— Къде е? — бързо попита Борис.

— В малкото салонче.

— Добре.

Зара чакаше от половин час. Мария беше отказала да я приеме горе. Между двете приятелки от колежа сега съществуваха само хладни, официални отношения. Борис се съблече бързо и влезе в малкото салонче до преддверието.

— Така — произнесе той вместо поздрав.

Зара хвърли ядосано стария брой от някакво английско списание, който прелистваше.

— Госпожата може да се държи по-учтиво — каза тя почервеняла от гняв. — Не съм шивачката ѝ да ме водят тук.

— Казвай!... — сухо произнесе той.

Зара го погледна възмутено.

— Понякога и двамата ставате свършени простаци... Маниачка и парвеню!

„Уличница“ — помисли Борис. Но се овладя и зачака. Лицето му беше станало неподвижно като мумия. Веждите на Зара трепнаха неспокойно.

— Какво значи това? — попита тя с променен глас.

— Нищо!... — Той се усмихна вероломно. — Мария е болна.

— Никак не ме е грижа за това!... — Зара бързо възстанови нахалството си. — Разглезените дами заболяват най-често от безделието и глупостта си.

„Същинска уличница“ — пак помисли Борис. Бедуинските очи на Зара обхванаха злобно и тъжно прекрасната обстановка. Стори й се, че ако притежаваше всичко това, може би нямаше да бъде тъй подла. Но подлостта сега я изпълваше със злорадство.

— Какво ново? — попита Борис.

— Нищо особено!... Снощи бях на приема в легацията и фрау Тренделенбург ме представи на мъжа си. Говори прекрасно английски... Хайлборн очаква всеки момент да го отзоват, а Лихтенфелд е гамен и половина... Почвам да мисля, че този тип има нещо общо с Немския папиросен концерн.

— Така.

— Ти подозираш ли?

— Не.

Веждите на Зара пак трепнаха неспокойно. За да го увери в своята искреност, тя каза нещо, върху което трябваше да мълчи.

— От половин година в легацията работи една чиновничка... Някоя си Дитрих. Хайлборн подозира, че е от тайната полиция на хитлеристите... Но е проста и глупава като тиква.

— А какъв е този Кршиванек?

Върху лицето на Зара се появи уплаха.

— Кршиванек ли?... Не, не зная!... Кршиванек!... Чакай, спомням си... Мисля, че е един австриец, който се опитва да получи немско поданство.

— Занимава ли се с тютюни?

— Не, не зная. Но мога да науча.

Настъпи мълчание, в което Зара се окопоти.

— А твоите работи как отиват? — бързо попита тя. — Научи ли нещо ново?

— Не — мрачно отговори Борис.

— А с Барутчиев докъде стигна?... Позволи ми да оправя вратовръзката ти... Така!... Той също беше на приема.

— Отказа да ми помогне.

— Но ти... — Зара се поколеба.

— Какво?
— Разчиташе много на него, нали?
— Кучка!... — внезапно изхриптя Борис. — За Кршиванек ли разузнаваш?
Зара побледня.
— Нищо не разбирам... Каква е тази глупост?
— Иди да му кажеш, че уличниците не вършат работа в търговията.
— Борис!...
— Махай се веднага оттука!...
— Това са клюки!... Виждала съм го само два пъти у Вагнер... Спомняш ли си го?... Представителят на анилинови бои?
— Махай се веднага оттука!...
— Изслушай ме!... Той наистина се опита да изкопчи нещо от мене, но не можа... Честна дума!
— Напусни веднага къщата ми! — Гласът на Борис кипеше от гняв. — И още утре да освободиш апартамента, в който живееш!... Чуваш ли?
— Апартамента ли?... — Зара настръхна — Апартаментът е мой.
— Не. Не е твой.
— Какво говориш?... Татко Пиер ми го подари.
— Не. Не ти го е подарил.
— Борис!... — В очите на Зара блесна пламък на истерия. Приличаше на уличница, на която отнемат спестените пари. — Какво искаш да кажеш?
— Ако не излезеш доброволно, ще те изхвърлим с полицията.
— Кой?... Ти и Мария ли?
— Акционерите на „Никотиана“.
— Но аз ще докажа, че апартаментът е мой! — Гласът на Зара прозвуча жално и безпомощно. В очите ѝ блеснаха сълзи. — Ще видиш!
— Нямах крепостен акт.
— Ще го извадя.
— Той е изваден и е у мене.
Сълзите вече течаха по хубавите нежно-мургави бузи на Зара.
— Ти... вие с Мария... сте чудовища... Има съд.

— Съд ли?... — Борис се изсмя жестоко. — Нима ще почнеш да доказваш по съдебен ред, че си била любовница на татко Пиер?

— Да!... — В гласа на Зара прозвуча мрачна решителност.

— Ще изложи тъста ти... жена ти, на която бях приятелка.

— Жена ми няма нищо общо с любовниците на баща си — гневно изсъска Борис. — Но какво ще кажат за тебе?... Представи си изумлението на фрау Тренделенбург, на Хайлборн, на всички почтени семейства, които посещавах!... Да, води дело, ако искаш... Законът ще те изхвърли по-лесно.

Лицето на Зара се изкриви, устните ѝ затрепераха. Никога опасността да пропадне, да бъде отритната от пиршеството на живота, не я беше заплашвала тъй силно. И то тъкмо сега, когато бе наредила най-сетне живота си, когато я канеха и уважаваха навсякъде, когато с парите, които печелеше, можеше да играе ролята на независима жена от висшето общество... Колко глупава беше тази история с Кршиванек! Нима трябваше да се отказва от Борис срещу паница леца?... А той беше същински демон, не познаваше милост.

Зара се наведе и заплака тихо.

— Какво ще спечелиш?... — хълцаше тя. — Защо е всичко това?

— Защото си мръсен червей — каза той. — Защото си неблагоприятна и подла като всяка уличница... Очаквах да извършиш всичко друго, но не и това.

— Борис!... — прошепна тя внезапно.

Очите му се втрениха студено в мокрото ѝ разплакано лице.

— Борис!... — продължи тя с ободрен глас. — Чакай, остави ме да говоря!... Аз мога да обърна всичко в твоя полза... Мога да ти кажа неща, с които да провалиш напълно Кршиванек...

— Гад!... И мислиш, че ще ти повярвам?

— Моля те, изслушай ме докрай!... — В очите на Зара се появи израз на просветление. — Фон Гайер и Прайбиш са отдавна тук... Живеят в една вила в Бояна и изучават сведенията за нашето стопанство, които им дава Тренделенбург... Лихтенфелд вече плува в наши води, но фон Гайер и Прайбиш упорствуват... И Кршиванек е решил да устрои на Прайбиш шантаж...

— Какъв шантаж?

— С жени... Той ще го фотографира, когато гуляе с жени, и ще изпрати снимките в Берлин... Най-малкото ще го заплаши с това.

— Кой ще бъдат тия жени?

— Едната съм аз... Разбираш, нали?

Гласът на Зара бе станал тих. Той звучеше тъжно, почти горчиво.

— Така!... — ехидно произнесе Борис.

Той запали цигара и седна на едно кресло. Умът му почна да работи като сметачна машина. Зара използва момента да се напудри и заличи следите от сълзите си. Борис не беше възмутен, а само смаян от глупостта и детинския похват на Кршиванек. И ако последният действително се опитваше да направи това, провалянето му щеше да бъде катастрофално.

Когато Борис повдигна глава, Зара се беше вече напудрила.

— Аз съм готова на всичко, което искаш — заяви тя тихо.

— Добре. Ако действуваш умело, ще получиш крепостния акт и установеното възнаграждение през тази година... но ако изиграеш нова подлост и Кршиванек не предприеме нищо, няма да си намериш място в София... Разбираш ли ме?

— Да... — някак отчаяно произнесе Зара. — Какво трябва да правя?

— Ще вършиш всичко, което ти каже Кршиванек. Останалото е моя работа... Върви си сега!...

Той я изпрати до вратата на главния вход, след това отиде при телефона и се свърза с Барутчиев.

Гласът на Борис беше рязък, сякаш даваше заповед:

— Искам да ми уредите веднага лична среща с фон Гайер... Можете да присъствувате и вие.

— Добре — отговори Барутчиев. — Аз се канех да му говоря вече за вас.

Борис остави слушалката и бавно тръгна по стълбите за втория етаж. Сега той не мислеше нито за Кршиванек и Зара, нито за фон Гайер, Прайбиш и Лихтенфелд. Съзнанието му беше обхванато само от това, че „Никотиана“ можеше да доставя на Немския папирсен концерн годишно десет или дванадесет милиона килограма тютюн, че той можеше да стане най-богатият човек в България, много по-богат от татко Пиер и туберкулозния Барутчиев. А после?... После върху хоризонта на мечтите му се очерта новият грандиозен етап. Той щеше да основе филиали в чужбина, да командува банки, да стане търговец от европейски, от световен мащаб.

Но изведнъж той се спря.

При последното стъпало, облеганата с ръка върху лакирания парапет на стълбата, стоеше Мария. Очите ѝ следяха бавно изкачването на Борис. Когато той се изравни с нея и се наведе да я целуне, погледът ѝ остана все така втренчен, сякаш в личността му беше открила нещо ново и неочаквано, което я поразяваше. Дори тя направи леко усилие да се изтръгне от прегръдката му. И тогава Борис съзна изведнъж, че тя беше чула разговора му със Зара. Бледосивите ѝ очи го гледаха неподвижно, с някаква странна вцепененост.

— Нима ще вземеш участие във всичко това? — попита тя глухо.

— В кое?... В глупостите на Зара и Кршиванек ли? Просто ги оставям да вършат каквото са намислили... В търговията не мога да се грижа за морала на другите.

— Но това не е търговия!... Това е шантаж! — произнесе тя тихо.

— Нямам нищо общо с него.

— А се готвиш да го използваш... Дори насърчи Зара с обещание за подаръци, вместо да го предотвратиш.

— Добре!... — засмя се Борис. — Откъде знаеш, че няма да го предотвратя навреме?

— Но само защото имаш изгода от това... След като тикна една покварена жена към още по-голямо падение... след като се унижи да преговаряш с нея... след като се изравни с Кршиванек...

Гласът на Мария се задуши от негодуване.

— Когато се боря с подлеци, не мога да избирам средствата.

— Не се ли гнусиш от калта им?

— Уличната кал може да изпръска всекиго.

— Борис!... — гласът на Мария стана отпуснат и тъжен. — Татко имаше хиляди недостатъци, но не постъпваше така... Не съзнаваш ли, че Зара става подла, защото животът я поставя в безизходност? Не падаш ли по-ниско от нея, когато използваш това?

— Та нима баща ти, когато я направи своя любовница, не действуваше именно така?

— Да, но не я използваше другаде... Постъпката му се дължеше на личен каприз. Във всичко останало пазеше достойнството ѝ на

жена.

— Значи, от кавалерство към уличните жени трябва да позволя на един подлец да изиграе „Никотиана“?... Хубава работа!...

— Предпочитам това.

— Аз пък „Никотиана“.

— Ами достойнството ти? — мрачно попита тя. — Спечелваш играта, като изнудваш една беззащитна, паднала жена. Тя нямаше да ти признае постъпката си, ако не я беше заплашил с отнемане на апартамента.

— Исках просто да се запазя от нея.

— Нямах право.

— Как да нямам право?

Очите на Мария бяха добили внезапно кух, лишен от съдържание израз.

Борис трепна. Той се натъкна пак на онова странно нещо, което наблюдаваше у Мария от една година насам. Тя ставаше все по-меланхолична, по-саможива и като че оглупяваше. Беше изоставила музиката. В мисълта ѝ понякога се появяваха празнини, лишени от всякаква логика. Отначало това го дразнеше, после започна да го безпокои. В същото време у нея настъпваше и физически упадък. Тя ставаше все по-бледа, прозрачна и тънка. Кожата ѝ беше добила болезнен, жълтеникав оттенък, а под очите ѝ тъмнееха сенки и бръчици.

— Нямах право!... — с чудновата и тъпа упоритост повтори Мария.

— Но, мила, съзнаваш ли какво говориш?... Ако някой те удари, няма ли да реагираш?

— Апартаментът е на Зара — произнесе тя. — Когато татко умираше, той ме извика насаме и ми каза да отстъпим този апартамент на Зара. Крепостният акт остана у нас. Помоли ме да го прехвърлим върху нея, когато всичко се забрави, за да не я изложим и да не дразним мама.

— Добре!...

Борис отдъхна. Сега той мислеше само за Мария. Мисълта ѝ отново беше потекла правилно. Но след малко тя произнесе пак:

— Ти нямаш право да се пазиш от нея.

— Защо?

— Така.

— За Бога, обясни ми!... Защо Зара да ме шпионира и издава на неприятелите, а аз нямам право да се пазя от нея?

Бледосивите очи на Мария трепнаха отново с кух, безпомощен израз. В този миг у тях липсваше всякакво съзнание за причинна връзка. И Борис почувствува пак тревожната пукнатина на мисълта ѝ.

— Мария!... — Той я притисна към себе си. — Обясни ми, какво мислиш в този момент?... Татко Пиер е оставил апартамента на Зара... Добре, ще ѝ го дадем. Но защо да ѝ позволя подлости, които ми вредят?... Защо да нямам право да се пазя от нея?... Разбираш ли какво те питам? Обясни ми връзката между двете неща! Кажете някакъв довод!... Разсъждаваш ли, Мария?

Той я разтърси. Но сивите ѝ очи го гледаха тъпо. В стъклената им неподвижност прозираше някаква страшна празнота. И тогава той съзна пак, че нишката на мисълта ѝ продължаваше да бъде скъсана.

— Мария!... Мария!...

— Какво искаш? — попита тя внезапно.

— Разсъждаваш ли?

— Да!... Що за въпрос?

Пукнатината на мисълта ѝ като че беше изчезнала изведнъж. Тя го погледна уплашено.

— Какво те питах преди малко? — произнесе той.

— Питаше странни неща... Но понеже татко остави апартамента на Зара, ти нямаш никакво право да се пазиш от нея, дори ако тя се опитва да ти вреди. Не ти ли е ясно?... Защо изкрещя така името ми?

— Мария!...

— Наистина, какво става с тебе?

— Нищо — отговори той.

— Ти се преуморяваш — каза тя съчувствено. — Може би затова не съзнаваш унижението си, като използваш Зара и я тикаш към ново, още по-голямо падение. За тебе тя е подлец, когото трябва да смажеш като другите. Но тя е жена. Нима можеш да смажеш една слаба, беззащитна жена?

Сега тя разсъждаваше пак с кристална, човечна яснота. Мисълта ѝ беше тръгнала по други нишки на мозъка, които не се прекъсваха. Или може би това кратко прекъсване бе вече изчезнало, за да се появи отново, по-дълго и по-страшно, след няколко дни.

— Обедът е готов — каза тя.

Двамата влязоха в малката трапезария на втория етаж и седнаха на масата. Слугинята почна да носи яденето. Говореха за дребни, безразлични неща.

По средата на обедата Мария каза:

— Моля те да направиш нещо.

— Какво?

— Прехвърли следобед върху Зара нотариалния акт. Постави й като условие за това да се откаже от шантажа с Кршиванек. Опитай се да я спасиш.

— Добре — обеща Борис.

Той бе доволен, че Мария не искаше да се натоварва с тая добродетелна постъпка сама. Прехвърлянето на апартамента можеше да се представи пред Зара като великодушен аванс. Нито през ум не му мина да я разубеждава. Нима трябваше да се съгласи с донкихотската глупост на жена си и да пропусне удара върху Кршиванек? Но сега тревогата за Мария го беше обхванала напълно.

— Не мога да разбера само едно — произнесе той предпазливо като лекар, който вкарваше в раната сонда, — защо трябва да мислиш, ако апартаментът е на Зара, че аз нямам право да се пазя от нея? Обясни ми връзката между двете неща!... Има ли изобщо някаква връзка между тях? Моля те, кажи ми!

Той говореше бавно, като натъртваше думите си, а след това зачака отговора с мъчителна напрегнатост. И в двете възможни форми последният щеше да потвърди най-страшното. Ала той искаше да се увери повторно.

Мария го погледна с широко отворени очи.

— Кой е твърдял подобна глупост? — учудено попита тя. Нишката на мисълта й се беше свързала отново.

Борис наведе глава. Нямаше вече никакво съмнение. Ужасната и неизлечима болест на Мария се развиваше с трагична яснота. Борис изпита към нея съжаление, но заедно с това и една особена, непозната досега досада, смесена с чувство на физическо отвращение.

VIII

Синкавобелите ледени цветя по стъклата на прозореца станаха розови, след това избледняха отново, но добиха по-ярки очертания и блеснаха ослепително, когато слънцето изгря. Ясното зимно утро надникна бавно в стаята на барон Лихтенфелд.

Не можеше да се каже, че тази стая и въобще вилата бяха достойни за един Лихтенфелд. Но те се оказаха предостатъчни за фон Гайер и Прайбиш, които гледаха преди всичко работата, после удобствата и съвсем не държеха на естетиката. Просташкият гардероб, леглото и нощното шкафче приличаха на мебелите в евтин хотел. Подът беше постлан с линолеум на ярки квадрати, а върху невероятно глупавия, светлозелен фон на стените се мъдреше портретът на царя. Грозната тухлена печка бумтеше весело и сякаш се присмиваше на лошото настроение на барона.

Лихтенфелд се протегна сънливо под юргана, чието жълто атлазено лице не беше ослепително чисто. Юрганите във вилата дразнеха барона най-много. Дори понякога му се струваше, че от тях лъхаше тънка и противна миризма на пот, която плебейското обоняние на Прайбиш не можеше да долови. Фон Гайер обаче сигурно я долавяше, но не желаше да ѝ обръща внимание. Лихтенфелд се възмущаваше още от далечината и наема на вилата. Собственикът ѝ — някакъв алчен и мазен депутат, който говореше немски — бе поискал сума, с която можеше да се прекара цял месец в Ривиерата. Но фон Гайер се съгласи да го плати без възражение.

За да пропъди лошото настроение, чийто първоизточник си оставаше трудът — тежкият, еднообразен и отегчителен труд, към който го принуждаваше фон Гайер, — Лихтенфелд почна да мисли за лов на мечки. Всяка сутрин, откакто беше паднал снегът, баронът се отдаваше на сладостни мечти за лов на мечки. Дали и в тая планина нямаше мечки? Не, всички казваха, че няма. Но в България положително имаше от тия чудесни зверове. Само че трябваше да се отиде по страшно лоши пътища до Рила или Родопите. Кршиванек разправяше как българските селяни ловели мечките по особен начин

— само с въже и нож. Лихтенфелд си представяше вековната и тиха гора, с дълбок сняг и ледени висулки по боровете, и българина, който вкарва плътно омотаната си с въже ръка в леговището на звяра — така разправяше Кршиванек, — докато самият Лихтенфелд, възбуден до пароксизъм от ловджийската страст, стои няколко крачки по-назад с пръст на спусъка на пушката си. Да, чудно нещо би било да вземе човек участие в такъв лов на мечки!... Ала всичко това се струваше на Лихтенфелд чиста измислица. Или пък може би му харесваше тъкмо защото беше измислица.

След като помечта за мечките, Лихтенфелд се замисли дълбоко за кучето си, после за пушките си, после за една каса с избрани френски вина, после за жените в България и на последно място — за работата. Беше горчив, но верен факт: един Лихтенфелд трябваше да работи. Това се дължеше на цяла редица обществени причини, настъпили след Първата световна война, и на цял куп приключения с киноартистки, преживени от Лихтенфелд в Ривиерата. При това той трябваше да се залови с една съвсем долна и унизителна работа — да стане шеф на експортното и ревизионно бюро на Немския папиросен концерн в България. Той трябваше да я приеме, едно, защото липсата на пари ставаше вече непоносима, и второ, защото по тоя начин, макар и насила, приобщаваше личността си към труда на милиони германци за величието на Райха. Но колко тежка му се струваше тази работа!...

Само патриций, превърнат в роб, можеше да разбере смъртната скука, която всяка сутрин обхващаше Лихтенфелд при мисълта за предстоящия работен ден. Фон Гайер проучваше целия стопански живот на България. Проучваше го бавно, методично, всестранно и изчерпателно, с търпението на истински германец, с точността и усърдието на побъркан учен. Фон Гайер приличаше на сметачна машина, а Лихтенфелд беше просто клавиш в тази машина. Но тъкмо защото беше само клавиш, а не нещо повече, фон Гайер го удряше немилостиво и постоянно. И на Лихтенфелд се струваше, че щеше да полудее от ударите. Работата му се състоеше да прави извадки и резюмета от все нови и нови статистически годишници, от все нови и нови доклади и преписки от доклади, които търговските аташета изпращаха от легацията. Впрочем същата работа, но без да протестира, изпълняваше и Прайбиш.

Някакъв стенен часовник удари осем. Фон Гайер изискваше неумолимо работата да почва в девет. Лихтенфелд се прозина лениво, изпуши една цигара, за да се разсъни напълно, после ритна гневно омразния юрган и стана от леглото си.

Той беше висок, мършав и рус. Имаше малка глава, с горчиво-кисело лице и очи, които гледаха винаги някак обидено. Той отиде в банята и когато се върна от нея, обръснат и свеж, направи си фрикция с одеколон и облече ново бельо, което сменяше през ден.

След малко той влезе в трапезарията. На масата беше сложена закуска: кафе, мляко, кифли и варени яйца. Прайбиш седеше до печката и четеше „Die Woche“, след като се бе върнал от всекидневната си разходка до селото. Фон Гайер щеше да влезе както винаги точно в осем и половина.

Лихтенфелд се изправи до прозореца с ръце в джобовете. Утрото сияеше в слънчев блясък и ледена синевина. Равното поле беше покрито с чист, девствен сняг, а над София висеше огромен плосък облак от червеникава мъгла и сив каменовъглен дим. Над облака лъщяха като златни шлемове кубетата на „Александър Невски“. Далеч по хоризонта се протакеше безкрайна верига от снежни планини — царството на мечките. Понеже не се вълнуваше никак от пейзажа, Лихтенфелд погледна надолу към двора на вилата. До чешмата, полугол до пояс, се разтриваше със сняг фон Гайер.

— Този е луд!... — каза Лихтенфелд. — Ако заболее от пневмония, ще бъде цяло щастие за Немския папиросен концерн, но не по-малко и за нас.

— Нищо няма да му стане — с известна гордост отвърна Прайбиш, като повдигна очи от списанието.

Той беше нисък, добродушен шишко от селски произход и с особено удоволствие дочиташе статията, в която се разправяше как внуците на кайзера благоволили да станат членове на хитлеристката партия.

— А аз твърдя, че ще пукне!... — рече баронът. — Такива падат изведнъж... Спомняте ли си Зайфелд?... Зайфелд се пъчеше като него, но умря от инфекция на кръвта при някаква хрема... Какво ще правим днес? — попита той внезапно.

— Днес?... — Прайбиш затвори списанието. — Ще работим като вчера.

— Но днес е събота!... — натъртено заяви Лихтенфелд. — Аз държа за края на седмицата. Предполагам, че ще ме поддържате и няма да мигате като новобранец, когато му кажа това.

— Ще му го кажете ли? — попита Прайбиш с известно съмнение.

Той знаеше, че в последния момент смелостта на барона пред фон Гайер се изпаряваше винаги.

— Разбира се!... — иронично отвърна Лихтенфелд. — Понеже ни третира като обикновени чиновници, ние ще го заставим да спазва работното време.

Лихтенфелд намекна това преди всичко с оглед към себе си. Той беше напълно убеден, че службата му — поне неговата — трябваше да бъде чисто представителна, т.е. почти дипломатическа. С техническата страна на въпросите, преглед на мостри, изчисления и разни други гадости трябваше да се занимава само Прайбиш.

— Грешите!... — възрази Прайбиш. — Ние сме негови съветници.

— Съветници ли?... — Баронът се обърна с ръце в джобовете и погледна сърдито тлъстичкото лице на Прайбиш. — Само обикновени секретари!... Той взема решенията сам.

— Нищо подобно!... — Експертът сви дебелия си бърни и неодобрително тръсна глава. Педантичното му чувство за дисциплина се раздразни от своеволието, с което баронът тълкуваше нещата, с цел да злепостави фон Гайер. — Ако говорите за Кршиванек, решението зависи от трима ни.

— Слушайте, Прайбиш!... — Лихтенфелд седна на масата. — До гуша ми дойде от препирни с кого да работим и с кого не... Защо не харесвате Кршиванек?

Умните плебейски очици на Прайбиш погледнаха барона учудено.

— Защото няма да върши работа... Никакви политически връзки, тепърва ще създава организация, слаба техническа опитност... И най-сетне сведенията за миналото му са лоши. Какво искате още?

— А другият?

— Другият е солиден човек. И Тренделенбург го препоръчва.

— Но всички сведения говорят, че е ужасно хитра лисица.

— Ние да не сме глупави?... Значи, ще ни бъде полезен.

— Ами писмото от Бромберг?

— Първо ще гледаме интересите на Германия и концерна, а после роднините на Бромберг.

— Прав сте!... — Баронът призна лоялно здравата логика на човека от третото съсловие. — Но „Никотиана“ има връзки с Полша, Америка и Холандия.

— Какво от това?

— Може да ни играе. Остава с малко развързани ръце.

— Ще ги стегнем после.

Лихтенфелд се замисли. Дойде ред да покаже собствената си съобразителност.

— Аз мисля, че бихме могли да направим това и сега — каза той.

— Как?

— Ще дадем една малка част от доставките на Кршиванек, за да държим „Никотиана“ в шах.

— Това е умно — забеляза Прайбиш, след като помисли малко. — Кажете го на фон Гайер.

— Не!... — отговори Лихтенфелд. — Кажете го вие! Фон Гайер мисли, че аз се боя от Бромберг, а това е глупаво и ме нервира. Един Лихтенфелд не може да се бои от никого. Аз гледам интересите на концерна, но не желая да минавам за страхливец... До гуша ми дойде от разпавии и намеци...

Той млъкна внезапно. От коридора се чува неравномерните стъпки на човек, който куцаше.

Фон Гайер влезе в трапезарията.

Той обиколи стаята с ледения си поглед, поздрави сухо по хитлеристки и седна на масата. Мургавото му лице бе силно зачервено от студа. Той имаше ниско, атлетическо тяло, голяма уста и металносиви очи. Смачканият му работен костюм изпъкваше контрастно пред модната елегантност на барона. Върху ревера на сакото му беше пришита лентичката на железния кръст. От цялата му личност лъхаше романтиката на минали феодални времена, бездушната коравина на прусак и спокойствието на работлив германец. Ако у фон Гайер се беше вплотил средновековният дух на рицар-разбойник, в сравнение с него Лихтенфелд приличаше на изродено

придворно конте. През Първата световна война фон Гайер беше летец от прочутата ескадрила на Рихтхофен. Куцаше от падане при въздушен бой.

Веднага слез влизането му прислужникът донесе от кухнята мляко и кафе. В трапезарията настъпи студено, почиттелно мълчание. Прайбиш разряза една кифла и я намаза с дебел слой масло. Баронът сръбна от чашата си и направи гримаса: млякото не беше прецедено от каймака.

Фон Гайер втренчи в лицето му ледените си очи.

— Лихтенфелд?... — попита той. — Къде бяхте онази вечер?

— В легацията — отговори Лихтенфелд, — фрау Тренделенбург ме покани на бридж.

— С кого?

— С Хайлборн и Хаазе.

— А после къде отидохте?

— После?... — Лихтенфелд повдигна вежди, сякаш се мъчеше да си спомни маловажна подробност. — В един бар.

— Кой ви разреши?

— На мене ли? — обидено попита Лихтенфелд.

— На вас естествено!... — свирепо повиши гласа си бившият летец. — Колко пъти ще повтарям да не се афишира идването ни?

— Кой ще ме види в някакъв бар?

— Шпионите!... — извика фон Гайер, почервенял от гняв. — Шпионите!... Тъкмо тия, които не трябва да знаят, че сме тук. Още утре враговете ни ще предложат търговски преговори на българското правителство.

— И никога няма да сключат спогодба.

— Престанете!... За нас всеки ден струва година. Лихтенфелд не отговори и героично изпи всичкия каймак.

В гърдите му се надигна глуха омраза срещу Немския папиросен концерн, срещу Хитлер и всички националсоциалисти, които така своеволно потъпкваха свободата на един Лихтенфелд.

Той бе взел решение да се запише в хитлеристката партия през една влажна пролетна вечер, когато по „Унтер ден Линден“ маршируваха огромни тълпи с факли и шлемове, пеейки „Хорс Весел“, а по площадите изгаряха книги. Думкането на барабаните и тактът на хиляди чизми го бяха опиянили. Вечерта завърши с диви крясъци в

едно бирхале, където влезе заедно с другите, за да подчертае симпатиите си към народа. Аристократи, капиталисти и работници се кълнеха във вяроност към човека, който им обещавахе целия свят. Е, по дяволите!... Лихтенфелд не вярваше вече в изгодите на всичко това. Сега всеки глупак можеше да му заповяда каквото си иска. На един Лихтенфелд!... Безобразие!

Баронът се приготви да отговори тихо, но достойно, ала видя отчаяните гримаси, с които Прайбиш го съветваше да мълчи.

— Кой е дал адреса ви на Кршиванек? — мрачно продължи фон Гайер. — И каква е тази дама, която пита по телефона от негово име за вас?

— Секретарката му — сполучливо отговори Лихтенфелд.

— Що за интимност?

— Кршиванек е групенфюрер на тукашните австрийци — произнесе баронът.

Фон Гайер не отговори. Лихтенфелд се почувствува на здрава почва и реши да премине в контранападение.

— Струва ми се, че прекалявате с държането си към мене — рече той горчиво. — Всичко това може да стигне до партиен съд.

Тежките оловни очи на прусака се повдигнаха бавно.

— Внимавайте, Лихтенфелд!... В този съд ще обвинявам аз.

Фон Гайер прекрати работата точно в дванадесет часа. След това той облече един тъмен, малко по-изгаден костюм и заяви на Прайбиш и Лихтенфелд, че ще прекара следобеда и утрешния ден с Тренделенбург в Чамкория.

— Вие какво ще правите? — строго попита той.

— Мислим да отидем още веднъж на лов за зайци — невинно отвърна Прайбиш. — Един селянин обеща да ни заведе.

Малко преди да замине, фон Гайер влезе в стаята на експерта и му каза:

— Прайбиш, тази вечер ви предстои да се преструвате на глупак.

— Това няма да бъде трудно за мене — добродушно отвърна Прайбиш. — По отношение на жените аз съм наистина глупак.

Върху лицето на фон Гайер се появи гримаса, която приличаше донякъде на усмивка.

— Вие сте превъзходен човек, Прайбиш!... Значи така! Аз ще ви изнадавам към полунощ. Но дотогава внимавайте Лихтенфелд и Кршиванек да не усетят нещо... Ние трябва да отворим добре очите на нашия барон и да му покажем какъв мошеник лансира пред Немския папиросен концерн... Изобличаването на Кршиванек ще сложи край на клеветите в Берлин срещу нас.

— Съвсем вярно, Herr Hauptmann.

— Трябва да се държите естествено и не се бойте от обектива на Кршиванек... Първото нещо, което ще направя, е да извадя ролката с филма. Ясно, нали!... Няма никаква опасност за вас.

— Разбирам, Herr Hauptmann!

Фон Гайер, придружен от Прайбиш, облече палтото си и слезе по стълбите към широката алея в градината, където го чакаше колата му. Към тях с иронична почителност се присъедини и Лихтенфелд.

— Хайл Хитлер!...

— Хайл!

Фон Гайер тракна вратичката. Той не отиваше в Чам Кория, а на обед у Барутчиев, който беше поканил и Борис. Веригите върху задните гуми на автомобила издрънкаха глухо по замръзвания сняг. Над Люлин се спущаше червеникава мъгла. Между храстите на леденото поле с печални крясъци се издигаха и спущаха врани. От Витоша полъхваше тих смразяващ ветреца. Някъде в селото блееха овци.

— Махна се най-сетне — с облекчение въздъхна Лихтенфелд.

Черният работен ден за барона беше свършил. Почваше weekend-ът и Лихтенфелд знаеше как да се възнагради за прекараната в труд седмица.

— Вие сериозно ли мислите да отидете на лов? — обърна се той към Прайбиш.

— Ще поскитам малко.

— Няма да видите дори следа от заек. Аз обикалях напразно миналата седмица... Защо не останете при нас?

— Вие какво ще правите?

— Чакам гости. Ще дойде Кршиванек с две дами.

— Не е за мене — срамежливо произнесе Прайбиш.

Двамата тръгнаха по заледената алея към вилата. Прислужникът цепеше в задния двор дърва и ударите на брадвата му отекваха глухо в

мразовития въздух. Няколко изгладнели врабчета цвъртяха и подскачаха около прозорците на трапезарията. Ниското слънце започна да се забулва с мъгла.

— Вие сте глупак, Прайбиш!... — каза Лихтенфелд. — Ще си умрете с отворени очи.

— Аз съм женен — намекна Прайбиш. — Имам и деца.

— Та що от това? — Лихтенфелд се изсмя. — Да не мислите, че ще вършим безобразия?

— Какви са тия жени? — предпазливо се осведоми Прайбиш.

В гласа му прозвуча тревожно любопитство, което баронът изтълкува съвсем правилно като колебание. Всяка вечер Лихтенфелд влизаше в стаята му с бутилка френско вино и му разправяше безбройните си приключения. Той правеше това отчасти от суетност, отчасти, за да убие скуката и безсънието си. Отначало Прайбиш възприемаше историите със снизходителна усмивка и вътрешно негодуване. Но постепенно този свят на модни курорти, пикантни жени и замайващи сладострастия като че почваше да му става интересен. На барона се стори, че Прайбиш неволно сравняваше своята дебела, вярна и плодовита жена с тия чудни и лекомислени създания, които правеха живота тъй приятен. При това баронът даде да се разбере, че любовниците му съвсем не бяха паднали жени. Прайбиш охотно се съгласи с твърдението му. Идеята на Прайбиш за паднала жена се изчерпваше с представата му за кабаретни актриси и момичета, които спират мъжете по улиците на големите градове. Той не бе прибягвал към тях поради страх от болести и вродена пестеливост. Но макар и богат — концернът му даваше крезовска заплата, — Прайбиш никога не беше мечтал за жените, до които имаше достъп баронът. И ето, че сега Лихтенфелд намекваше — не намекваше, а просто казваше, — че и Прайбиш можеше да разбере от тях.

— Тия дами са от висшето общество — рече баронът. — Напълно порядъчни жени, но малко по-свободни от другите.

Прайбиш показва срамежливо, че тъкмо за такива жени беше мечтал винаги. Да не бъдат развалени, а само свободни. Насърчен от това, Лихтенфелд почна да бие върху еснафските скрупули в живота му. Да, отдавна беше станало време Прайбиш да заживее като богат човек! Защо се стеснява? Докога ще влачи със себе си тая селска

срамежливост? Нима няма достатъчно висок ранг в служебната йерархия на концерна? Не, Прайбиш би могъл да стане също приличен светски човек. Трябва само по-голяма смелост пред жените, за да има успех. Колкото за външността, можеше да се признае, че Прайбиш не бе тънък и строен, но Лихтенфелд го увери в каприза на фините жени да предпочитат понякога мъже с грубовата външност и здрави мускули.

— Добре!... — съгласи се Прайбиш. — Ще дойда... Но аз съм много стеснителен и не умея да забавлявам.

— Бъдете напълно спокоен — увери го Лихтенфелд. — Те са много приятни жени и вие ще се отпуснете веднага.

Следобед, почивайки в стаята си, Прайбиш съзна, че предстоящата вечер го изпълваше с доволство и вълнение. Доволството идеше от това, бе Кршиванек щеше да бъде изобличен, а вълнението — от служебното участие в гуляй с жени, който иначе не би посмял да си позволи никога.

Към полунощ Зара излезе от трапезарията в студения, слабо осветен коридор, огледа се и отиде безшумно към закачалката, върху която висеше шубата на Кршиванек. От трапезарията се чуваше свирене на пиано и фалшивият глас на барона, който пееше някакъв шлагер.

Като потършува малко из шубата на Кршиванек, Зара намери в джобовете ѝ фотографическия апарат, който търсеше, след това откачи мантото си и със същите безшумни стъпки тръгна по стълбите към втория етаж на вилата. Пред стаята на фон Гайер тя се спря и почука на вратата.

— Herr Hauptmann...

— Да!... — отговори дрезгавият глас на прусака.

Стаята беше осветена само от червеникавото сияние на печката. Германецът бе оставил вратичката ѝ отворена и се грееше на жаравата ѝ. Когато Зара влезе при него, той се изправи бързо и със суха учтивост я покани да седне.

— Не, благодаря... — отказа тя. — Време е да се измъквам... Дайте ми само една цигара.

Фон Гайер ѝ поднесе табакерата си.

— Колко снимки направихте? — попита той, докато палеше цигарата ѝ.

— Повече от десет!... Достатъчно пикантни, за да възмутят една почтена съпруга или един шурей.

— Прайбиш успя ли да направи снимки на Кршиванек?

— Говоря именно за тях.

Фон Гайер не се засмя. Той не умееше или не желаше да се шегува. Може би искаше да чуе подробностите само от Прайбиш. Осветено от жаравата, едрото му лице изглеждаше почти зловещо. Зара съзна изведнъж, че той я презираше. Тя смукна бързо два пъти от цигарата си и я хвърли в жарта.

— Трябва да вървя.

— Автомобилът ви чака.

— Но те ще чуят шума от мотора и ще разберат.

— Сега това е без значение.

Той ѝ помогна да облече коженото си палто, взе апарата и я придружи до шосето, където чакаше колата.

— Лека нощ!... — произнесе Зара.

Германецът не отговори.

Върху небето блещукаха ледени звезди. Фон Гайер тръгна към вилата с мрачно доволство. Снегът под обувките му скърцаше тихо. Той влезе в коридора и вече, без да прикрива шума от куците си стъпки, тръгна направо към вратата на трапезарията. Отвори я грубо и шумно. Върху масата имаше чаши с вино. Лихтенфелд седеше пред пианото и свиреше с небрежно умение някакво танго. Една червенокоса жена се изправи изплашено. Кршиванек бързо остави бутилката, с която се канеше да напълни чашите, и се поклонил смутено. Само Прайбиш остана невъзмутим. Мъничките му тъмносини очици се извърнаха лукаво към Лихтенфелд, който продължаваше да свири, без да подозира нищо.

— Престанете, дявол да го вземе!... — внезапно извика фон Гайер. — Лихтенфелд, престанете!...

Пианото млъкна като внезапно затворено радио. В стаята настъпи пълна тишина. Лихтенфелд се беше извърнал назад и гледаше с широко разтворени очи. Фон Гайер измъкна ловко ролката на филма и постави апарата на масата.

— Приберете го!... — каза той спокойно на австриеца. — Ако продължавате да ни безпокоите, ще изпратим в Берлин снимките, които Прайбиш направи преди малко... Ясно, нали?

Кршиванек се опита да възрази нещо, но фон Гайер затвори вратата с трясък и куцайки, тръгна нагоре по стълбата.

— Тя ни е издала!... — произнесе червенокосата жена.

— Кой? — внезапно попита Кршиванек.

— Зара.

От гърдите на жената се изтръгна вулгарен и дрезгав смях. Тя беше съвсем пияна и не знаеше защо се смееше. После изведнъж тя се сепна и погледна уплашено барона. Но Лихтенфелд я беше вече пипнал за ръката и с гневен глас крещеше над лицето ѝ:

— Казвай, глупачке!... Какво е издала?

— Успокойте се, Лихтенфелд — рече Прайбиш. — Това беше един шантаж, за който госпожица Зара ни предупреди навреме... Шефът и аз направихме каквото трябваше.

Лихтенфелд изведнъж разбра всичко. Той пусна червенокосата и тръгна към Кршиванек, който, гледайки Прайбиш изумено и уплашено, отстъпи инстинктивно назад. Няколко секунди след това юмрукът на Лихтенфелд, описвайки широка дъга, се стовари върху лицето на австриеца. Кршиванек се просна на пода, а жената изпищя. Без да губи време, Лихтенфелд я улови за мишницата, вдигна с другата си ръка дребния и зашеметен Кршиванек и ги повлече навън.

— Чакайте!... — извика Прайбиш, като се затича след него. — Вие сте полудял!...

Но Лихтенфелд не чуваше. Прайбиш видя само как баронът отвори вратата на главния вход. Телата на гостите излетяха навън. Лихтенфелд се върна до закачалките, взе палтата им и ги хвърли след тях в снега.

— Donnerwetter!... Какво правите? — уплашено мърмореше Прайбиш.

— Давам им заслуженото!... — изсумтя Лихтенфелд.

Прайбиш погледна през прозореца. Жената плачеше и обличаше палтото си, а Кршиванек, триейки бузата си, се надигаше бавно от снега.

IX

В полите на планината, между ниски заоблени хълмове, които пролет и лете зеленееха от тютюн, се гушеше село Средорек. В средата на селото имаше неравен площад, заобиколен от схлупени къщици. Една от тия къщици бе двуетажна и над входа ѝ висеше опушена табелка с надпис: „Кръчма, гостилница и хотел Средорек“. Под този надпис имаше друг — „Цигари и колониял“, — който бе много по-едър и свеж.

В кръчмата, до джамлъка към улицата, седеше посърнал Стоичко Данкин — дребен и свит селянин с бледо сипаничаво лице, рядка руса брадица, която бръснеше само на Великден, и големи червени уши. Под оръфания му кожух се подаваха остатъци от риза и някаква, отдавна загубила цвета си, фланела, а потурите му бяха тъй изкърпени, щото събуждаха известно съчувствие дори у бирника. Стоичко Данкин имаше светли, сини като мъниста очици, които обикновено се въртяха присмехулно, но сега гледаха тъжно и мрачно.

Мръкваше се, снегът ставаше все по-синкав и очертанията на селските къщурки се разводняваха бавно в здрача. Прозорчетата им пламваха едно след друго с мъждеещи червеникави светлинки. По улицата минаваха коне, натоварени с дърва, а стопаните им вървяха зад тях и разговаряха весело, доволни от тихото време. На другия ден те щяха да закарат дървата за продан в града. Стоичко Данкин също караше дърва в града, продаваше ги и с получените пари веднага купуваше брашно. Но занапред той не можеше да прави вече това, защото конят му беше умрял.

Всичко се случи бързо и неочаквано — само за една седмица. Стоичко Данкин се загледа в синия здрач и отново си спомни подробностите около нещастиято, което го изпълваше с безнадеждност и мъка. Отначало конят само кашляше, после престана да яде, след това от ноздрите му почнаха да текат лиги. Стоичко Данкин го заведе при цигани, които разкървавиха ноздрите му с нокти и втриха в тях червен пипер, после при врачка и най-сетне при ветеринарния лекар в съседното село. Но тъкмо пред лечебницата конят падна, затрепери,

протегна безпомощно шията си и умря. Стоичко клекна безпомощно до главата му и почна да се вайка и тюхка, след това одра животното, продаде кожата му на циганите и от мъка се напи. Тръгна към Средорек едва привечер, като носеше самара на умрелия кон върху гърба си и псуваше непрекъснато. В къщи той изруга жена си и наби едно от децата. Докато викаше и псуваше така, той изтрезня малко, после си легна, зави се с чергата презглава и заплака отчаяно. Всичко това се беше случило вчера. Стоичко Данкин въздъхна дълбоко, извади пунгия с контрабанден тютюн и почна да свива цигара в късче от вестник.

В кръчмата имаше само двама непознати, които бяха пристигнали от града преди малко и се грееха и разговаряха тихо до печката. Те носеха каскети и топли, но оръфани градски дрехи. Единият беше червенокос, с избити предни зъби, а другият — още съвсем младо момче с мургаво лице и големи тъмни очи. Приличаха много на дребни чиновници. След малко в кръчмата влезе Фитилчето — касиерът на кооперацията, — едър момък с кръгло червендалесто лице. Той погледна изпитателно към кръчмаря, който се престори, че не забеляза влизането му, и седна при непознатите. Разговорът на тримата стана още по-тих. След малко Фитилчето се обърна внезапно и поръча високо:

— Джони, дай сливова!

Джони, кръчмарят, остави вилиците, които бършеше с една кърпа, и наля три шишенца сливова. Той имаше плешива глава с продълговато безучастно лице, но тесните му хитри очи изразяваха винаги готовност да поведе разговор. Той се беше отказал от потурите и носеше почти гражданско облекло, за да внушава по-голямо доверие у тютюнджиите към чистотата на двете единствени стаи в хотела си. Викаха му Джони, защото през войната при Дойран беше пленил един англичанин. Като доказателство за това служеше една глинена бутилка за ром, поставена върху специална поличка над тезгяха. В подвига с еднакъв риск беше участвувал и Стоичко Данкин, но славата си остана у Джони.

Фитилчето изпи ракията наведнъж, червенокосият — дополовина, а младият с тъмните очи едва докосна устните си до шишенцето. Загрижените и печални очици на Стоичко Данкин проследиха завистливо как парливата течност се изля в гърлата им.

Обзе го пак желание да пие и да забрави умрелия кон, но не искаше да увеличава дълга си към Джони. Той беше дошел при него само за брашно, подгонен от клетвите на жена си и хленченето на децата. Като на стар побратим от войната, Джони му даваше на кредит брашно и газ, а Стоичко Данкин му се издължаваше след продажбата на тютюна. Само че, за да осигури кредита и през следващата година, Стоичко продаваше тютюна си винаги на „Никотиана“, чийто агент-купувач бе Джони. И в продължение на петнадесет години дори на неграмотния Стоичко Данкин беше станало ясно, че веднъж го обираше „Никотиана“, а след това Джони. Но той не виждаше никакъв изход от положението и считаше „Никотиана“ и Джони за свои благодетели.

Стоичко сви цигара, изтри влажния си нос в ръкава на кожуха си и кротко отиде при печката за огън. Фитилчето и двамата непознати прекратиха веднага тихия си разговор. Стоичко се наведе, запали цигарата от един въглен и отново седна на мястото си. Червенокосият изгледа съчувствено дребната му парцалива фигурка.

— Разправяш, че нямало почва за работа — полугласно каза червенокосият. — Този кулак ли е?

— Опитай се да го убедиш ти — с тих смях отвърна Фитилчето.

— Искаш ли? — троснато попита момчето с тъмните очи.

Върху лицето на Фитилчето се появи израз на тревога.

— Тихо, не вършете глупости!... — намръщено прошепна той. — Кръчмарят подслушва и ще съобщи на кмета.

— Какво от това?... Ти искаш да работиш без никакъв риск. Тогава защо ни покани в кръчмата?

— Защото идването ви у дома щеше да събуди по-голямо подозрение... Следят ме.

Настъпи мълчание, в което червенокосият изпи остатъка от ракията си. Фитилчето викна към Джони за втора поръчка, но непознатите отказаха.

— Време е да тръгваме — рече момчето.

— Как, сега ли?... — смаяно попита Фитилчето.

— Студено ли ти е?

— Къде ще вървим по тъмно?... В околностите са се появили вълци.

— Е, та що?

Касиерът на кооперацията срещна тъмните пламтящи очи на момчето и наведе глава смутено.

— Ние можем да отидем сами — хладно забеляза червенокосият.

— Разбира се — веднага потвърди Фитилчето. — Така е по-добре и за вас... Инак ще събудим подозрение.

— Не!... И ти ще дойдеш — упорито и гневно произнесе момчето.

— Но утре е Бъдни вечер — почна да мънка Фитилчето. — Заклахме прасето... Имам работа в къщи.

— Слушай!... Искаме да ни свържеш с другарите в Шишманово. Ще го направиш ли?

Гласът на момчето прозвуча властно и Фитилчето се съгласи.

— Добре — рече той. — Отивам да се облека.

— Времето ни е скъпо — предупреди червенокосият.

Касиерът на кооперацията взе бастуна си, загърна се в шалчето си и излезе навън.

— Почва да ме безпокои — тихо произнесе Стефан.

— Работата в селата е винаги трудна — замислено отвърна Макс.

— Вие какви сте? — любезно попита Джони след излизането на Фитилчето. — Не съм ви виждал досега.

— Инспектор от Земеделската банка — отвърна Макс.

— Какво ви води насам?

— Пътуваме служебно.

— Да не е нещо по тютюневата кооперация, а?... — клюкарски намекна Джони.

— Да!... Не я бива вашата кооперация... Няма опитни и честни ръководители.

— Всички са айдуци!... — с неочаквана язвителност се намеси Стоичко Данкин.

— Какво?... И ти ли изгоря? — попита Макс.

— Не, не съм!... Да не ми е чавка изпила ума? Аз никога не давам тютюна си на кооперацията... Казвам за другите.

Стоичко Данкин знаеше, че изявления от този род се харесваха на Джони и дори заслужаваха едно шишенце ракия. Той погледна кръчмаря, но последният, погълнат от непознатите, не забеляза отровната стрела, отправена към кооперацията.

— Ти на кого продаваш? — попита Стефан.

— На „Никотиана“.

— Познава се по кръпките на потурите ти.

Джони се намръщи, а Стоичко Данкин почервения от срам и неволно сви бедра, за да скрие белега на нищетата си.

— Гледай си работата, момче — злобно произнесе Стоичко. — И фирмите не са цвете, но поне не завличат всичко.

— А кооперацията?

— Кооперацията завлече две реколти и плати по десет на сто на баламите... Това е кярът от нея.

Стоичко Данкин пак погледна към кръчмаря. Но дори при тия думи Джони, скъперник по природа, не се сети да го почерпи с ракия. Стоичко замълча и помисли злобно: „Пинтия си, сине майчин!... Като лихварина от града, който продаде нивата на баща ми.“

— Вината е ваша — каза Стефан. — Защо търпите в управителния съвет агенти на фирмите?

— Улави сме — саркастично отвърна Стоичко Данкин. — Откъде да знаем кой е агент и кой не?

— Аз ще ви кажа — рече Стефан. — Колко ниви има председателят на кооперацията ви?

— Една при гробищата!... — нарочно почна да изброява Стоичко Данкин, като хвърли отмъстителен поглед към Джони. — Друга при Белия вир... Две при воденицата... Всичко четири.

— Видиш ли?... И от тях е събрал към пет хиляди килограма тютюн.

— Не се знае колко, но максулът му е голям — потвърди Стоичко Данкин.

— Е, добре!... А знаете ли колко е внесъл в кооперацията?

— Колко? — мрачно попита Джони.

— Само осемстотин килограма!... Само шкартото, което фирмите купуват по осем или десет лева... Останалият тютюн е в складовете на „Никотиана“.

— Това са приказки — каза Джони.

— Не, не са приказки. Чиста истина.

— Откъде знаете?

— Знаем от банката.

Джони не успя да възрази. В кръчмата влезе Фитилчето. Той бе облякъл бричове и къса кожена шуба. Макс погледна часовника си.

Стори му се, че касиерът на кооперацията се беше забавил повече, отколкото трябваше, за да се преоблече в къщи.

— Тръгваме ли? — попита Фитилчето, като плати ракиите. Макс и Стефан се изправиха.

— Има ли вълци към Малиново? — високо произнесе евреинът, искайки да заблуди Джони за посоката, в която отиваха.

— Натам няма, но по Твърдишката кория са се появили — отговори кръчмарят.

Той погледна непознатите изпитателно, мъчейки се да запомни лицата им. Те му се струаха все по-неприятни и подозрителни. Палтата им бяха много оръфани, за да бъдат инспектори.

През последните години Джони беше спечелил много пари, но загуби спокойствието си.

— Познаваш ли ги? — попита той, когато непознатите излязоха.

— Не — отговори Стоичко Данкин.

— Иди виж дали кметът е у дома си.

— Няма го. Отиде в града.

Джони се замисли. Непознатите приличаха много на типовете, с които Фитилчето дружеше едно време, преди да се ожени за чорбаджийската щерка от съседното село. А всеки знаеше, че Фитилчето беше комунист, макар сега да разправяше тайно пред първенците, че е приятел на властта. Защо тримата влязоха в кръчмата му? Очевидно, за да я огледат предварително. Току-виж нощеска пламнал огън от всички страни!... Или хвърлят бомба през прозореца!... Или му теглят куршума от засада!... Тревожните мисли бързо нахлуваха в главата на Джони. Той изпадаше често в пристъпи на болезнен страх, който го измъчваше по цели дни. Това беше страх на доносчик, който издаваше комунистите, страх на лъжец, който подбиваше цените на тютюна, страх на грабител, който даваше пари под лихва, страх на изнудвач, който принуждаваше селяните да продават тютюна си на „Никотиана“. От много неща имаше да се страхува Джони и мисълта за двамата непознати, които излязоха с Фитилчето, го разстрои внезапно. Още довчера трябваше да отиде при кмета и да му съобщи за съмнителното поведение на касиера на кооперацията. Но Джони знаеше, че кметът щеше да се изсмее на

подозрението му. Кучи син беше тоя кмет!... Не си гледаше работата, а само закачаше булките. За да се успокои малко, Джони напълни едно шишенце с ракия и го изпи наведнъж.

— Наздраве, Джоне!... — жално произнесе Стоичко Данкин.

Джони се стресна. Парцали вата фигурка на съселянина му, която чезнеше в синия здрач до джамлъка, се свърза с представата му за двамата непознати. Джони съзна веднага, че това беше безсмислица, но все пак не можа да преодолее изведнъж мигновеното и нелепо чувство на страх от Стоичко Данкин.

— Ти какво бе?... Още ли си тука? Докога ще киснеш?

— Чакам за брашно — рече Стоичко.

— Няма брашно.

Стоичко Данкин го награди с една сочна псувня, която между жителите на Средорек служеше като увод за близък и приятелски разговор. На Джони дойде на ум, че нямаше да бъде зле, ако запазеше добри отношения поне със Стоичко Данкин.

— Ти какво се беше раздрънкал за кооперацията? — внезапно попита той. — Искаше да ти затворя устата с ракия, нали?

— Их, Джоне!... — ухили се гузно Стоичко Данкин.

— Каква си ми лисица!... — произнесе Джони, като поклати заканително глава. — Колко брашно искаш?

— Дай там десетина оки да не реват децата.

— Имаш да ми даваш вече над пет хиляди.

— Ще ти ги върна, като продам тютюна. Завлякъл ли съм те досега?

— Искам полица.

Стоичко Данкин знаеше, че това беше само заплаха, ухили се и махна с ръка.

— Не давам полица.

— Тогава няма брашно.

— Е, аз пък ще продам тютюна на братя Фернандес — каза Стоичко Данкин.

Но и Джони знаеше, че това също беше само заплаха. Стоичко Данкин никога нямаше да продаде тютюна си на братя Фернандес, нито на коя да е друга фирма, защото после нямаше кой да му дава брашно на вересия през зимата. Той беше единственият човек, на когото Джони, в името на бойното другарство от фронта, не се

решаваше да отнеме имота чрез полица. Впрочем Стоичко Данкин притежаваше само една колиба и нива от три декара. От друга страна, Джони компенсираше великодушието си с произволно изчисляване на лихвата.

Той отключи вратичката между кръчмата и бакалницата. Двамата приятели влязоха в тясното помещение. Стоичко Данкин усети опияняващ дъх от недостъпни бакалски стоки. Тук имаше кашкавал, маслини и солен паламуд, който изпълни устата му със слюнка. Но това бяха все неща, които можеха да си позволят само чорбаджиите на селото и Баташки, когато последният идваше да купува тютюн. Стоичко Данкин измъкна от пояса си една вехта, вмирисана на чубрица торба. Джони я напълни с брашно, претегли я на кантара и грижливо прибави в тефтера си стойността на брашното към пасива на длъжника. Върху сипаничавото лице на Стоичко Данкин се появи щастлива усмивка.

— Шмекер!... — снизходително произнесе Джони, като отрязва великодушно и едно парче кашкавал. — На, за децата!...

Давайки брашното, Джони почувствува внезапно облекчение от страховете си. Ведрата усмивка на Стоичко Данкин му спомни годините от фронта. Тогава смъртта вилнееше около тях, англичаните засипваха позицията с ураган от снаряди, а после атакуваха в гъсти редици, но след сражението Джони заспиваше спокойно и не се боеше от нищо. Тогава той нямаше ни пари, ни голям имот, ни кръчма и бакалница, но на душата му беше леко и подобно на хилядите други войници чакаше с копнеж деня, в който щеше да се върне отново в селото си, да види жена си и децата си. Ех, че хубави бяха тия години!... Джони не съзна, че това, което му липсваше сега, беше спокойствието.

Когато се върнаха в кръчмата, той напълни съвсем неочаквано две шишенца и тикна едното пред приятеля си.

— На, къркай, дяволе!... — рече той.

— Наздраве!... Да са живи децата ти — отвърна Стоичко Данкин и грапавото му лице се набръчка като увехнала ряпа от усмивката му.

Двамата приятели се чукнаха и с бавни глътки изпиха ракията. Джони отново напълни шишенцата. Спомените от миналото нахлуваха в съзнанието му, ставаха все по-ярки и сладостни. Той си спомни ония дни, когато след демобилизацията се връщаха със Стоичко Данкин към

родното село. Двамата говореха възбудено и жизнерадостно, а слънцето грееше по изгорялото поле и всяка измината крачка ги приближаваше към жените и децата им. Страшната война и лишенията не бяха разстроили нервите им. Наистина Джони бе заболял от ревматизъм, а Стоичко — от малария, но родният въздух щеше да ги възстанови, както слънцето и сокът на земята изправят повалените фиданки. Войната беше отминала за тях като лятна буря.

Докато Джони плуваше в спомените за отлетелия си душевен мир, силната ракия се разливаше по жилите на Стоичко Данкин, като изпълваше цялото му същество с отмора и блаженство. Сега Стоичко беше забравил напълно и умрелия кон, и клетвите на жена си, и хленченето на децата си в тъмната и студена колиба. Той беше забравил също и кърпените си потури, и ниските цени на тютюна, и безмилостното шкарто, и веригите на дълга за газта и брашното, с които го беше оковал най-добрият му приятел Джони. Сега той беше щастлив, защото имаше десетина оки брашно за децата си и пиеше ракия. И всред това щастие той съзна изведнъж, че ако имаше и един кон, с който да прекарва дърва в града, не би желал нищо повече. Дали Джони, след продажбата на тютюна, нямаше да се съгласи да не прибере както винаги цялата сума за себе си, а да отсрочи плащането на половината от борча за после? В такъв случай Стоичко можеше да си купи кон!... Това беше внезапна и парлива мисъл, която завладя съзнанието му изведнъж.

— Джоне!... — каза той небрежно, вземайки, уж без да съзнава, една цигара от кутията на приятеля си. — А тютюнът как е?... Какво се говори за покупките?

Думата „покупки“ накара Джони да излезе изведнъж от сладостния свят на спомените си. Бледото му лице се изпъна и удължи, а очите му пламнаха алчно. Мракът отново беше нахлул в душата му.

— Добре че ме сети!... Слушай!... Покупките почват на Божич!

— Как на Божич?... — изумено попита Стоичко Данкин.

— Ей така, на Божич... — повтори Джони. — Що от това?... Чорбаджиите са решили да почнат на десети, но нашият ще ги изиграе и ще пипне пак най-хубавия тютюн. Добре намислено, а?... Слушай сега, дяволе!... На тебе тая година с Баташки ще дадеме добра цена, ама на всички ще разправяш, че си продал тютюна с тридесет лева по-долу, та да почнем с евтино кайме... Разбра ли?... Ще има и за кон.

Стоичко Данкин покорно кимна с глава. Той получаваше заповед да лъже редовно, всяка година. Но сега се смути. Дори възможността да купи кон не го зарадва толкова, колкото очакваше. В съзнанието му се пробуди усещане, че Джони искаше нещо нередно. Това беше смътен, морален рефлекс, който у Стоичко Данкин взе формата на религиозен страх.

— Джоне!... — рече той. — Да лъжа хората на връх Божич... Аман, грешно е, братко...

— Голтак!... — презрително изруга кръчмарят. — Улав си се родил и улав ще си останеш... Слушай, да не изтървеш езика си?... После няма да видиш ни грам брашно.

Макс, Стефан и Фитилчето излязоха от кръчмата, загърнаха се в палтата си и тръгнаха надолу по течението на реката към края на селото. Върху ясното небе светеше луна. Не духаше вятър, но мразът беше силен и затрудняваше дишането. Схлупените къщурки се гушеха в снега, скован от студ. Над селото висеше меланхолична, ледена тишина. Само тук-там упорито лаеха кучета или скърцаха тъжно веригите на кладенец. На запад все още светеше червеникаво сияние, върху което се очертаваше камбанарията на черквата и голите замръзнали силуети на тополите около нея. Тримата вървяха един зад друг и газеха дълбокия сипкав сняг. Когато стигнаха до площада пред общината, Макс внезапно зави надясно и поведе другарите си към недовършеното училище. Тухлените му, неизмазани и лишени от покрив стени стърчаха печално в снега и сякаш оплакваха мършавия бюджет на общината.

— Къде оставихте двуколката? — попита Фитилчето.

— У Динко — отвърна Макс.

— Хм!...

— Какво?

— Динко ме съмнява малко — процеди Фитилчето.

— Защо те съмнява? — ядосано избухна Стефан.

Подобно на Макс и той бе забелязал дългото бавене на Фитилчето след излизането му от кръчмата. Без да помисли нещо определено, това го беше раздразнило, а глупавият намек за Динко превърна раздразнението му в гняв. Фитилчето не отговори.

— Защо те съмнява? — повторно попита Стефан.

— Тъй! — Все в общината кисне.

— Кисне, но събира сведения и върши работа... А ти дори за акцията против шкартото нищо не си направил.

— По-тихо!... — предупреди Макс. — Приказките после.

Тримата влязоха в малък селски двор, ограден с плет. В дъното му светеше прозорче на ниска къщурка. Срещу нея имаше обор, а до него — стряха. От затвореното с решетка прозорче на обора лъхаше топла и влажна миризма на тор. Под стряхата се намираха малка купа сено, дърва за горене и една разпрегната двуколка.

Стефан нагази в снега, отиде при прозорчето и без да сваля ръкавицата си, чукна три пъти върху него. Вратата се отвори и на прага ѝ се показа едрата фигура на Динко. Той носеше тъмнокафява фланелка, кожухче без ръкави и панталони от селски шаяк. Лицето му беше обраснало с гъста руса брада, небръсната от няколко дни. Той отвърна хладно на поздравата на Фитилчето, после влезе мълчаливо в обора и изведе оттам един хубав, загладен кон.

— Бре!... — почна да се чуди Фитилчето. — Откъде намерихте тоя кон?

Никой не отговори на въпроса му. Настъпи тягостно мълчание, фитилчето се престори, че не го забелязва, и нахално почна да си подсвирква някаква песен, като оглеждаше коня под лунната светлина и се мъчеше да запомни отличителните му белези. Динко изтегли двуколката в средата на двора. Стефан и Фитилчето останаха под стряхата и запалиха цигари, а Макс отиде да помага при впрягането на коня.

— С вас ли ще дойде? — тихо попита Динко.

— Да — отговори Макс. — Не искаше, но ние настояхме.

— Не му позволявайте да се отделя... Искате ли да ви придружа?

— Няма нужда да се излагаме и тримата. Ти гледай да свършиш работа тук. Аз ще направя събрание в Шишманово, а Стефан ще инструктира отговорните другари в Митровци. Ако сполучим да подготвим и протестната акция срещу шкартото, успехът на стачката е сигурен.

— Какво ще правим с Фитилчето?

— Няма да му възлагаме повече нищо и ще го заплашим да мълчи.

— Само това ли? — разочаровано попита Динко.

— А ти какво искаш? — остро произнесе Макс.

— Да му строша някоя вечер врата.

— Мисли му, ако посмееш!...

Динко гневно нахлузи юздата върху главата на коня. Стори му се, че другарите от града пипаха хлабаво. „Интелигентски глупости“ — помисли той, като забрави, че самият бе вече интелигент.

— Динко!... — прошепна Макс.

— Какво?

— Ние трябва да водим борбата неумолимо, но един истински комунист посяга върху човешки живот само когато няма друг изход.

— Той ще ни издаде — тихо изръмжа Динко. — Може би го е направил вече.

— Не сме уверени в това.

— А каква полза, ако се уверим, след като стане провал?

— Тогава нашите другари ще го съдят.

Динко не отговори. Той отиде от другата страна на коня и стегна чевръсто ремъците на стърчишката, които Макс беше закопчал хлабаво.

Макс, Стефан и Фитилчето се качиха в двуколката.

След лъкатушенето по кривите селски улици те излязоха на шосето за Шишманово. Конят понесе двуколката в равен тръс. Около тях се простираше безмълвно и пусто снежно поле. Само коловозите по снега и двата реда тополи показваха посоката на шосето. В далечината, под лунната светлина, в прозрачния и леден въздух, се очертаваше билото на хълмовете, които трябваше да прехвърлят, за да стигнат в Шишманово.

— Няма жива душа — недоволно произнесе Фитилчето.

— Страх ли те е? — попита Стефан.

— Само от вълци.

— Не се бой. Носим пистолети.

Фитилчето изпита смътна тревога. Стори му се, че Стефан говореше малко натъртено. Той извърна лицето си първо към Макс, а после към Стефан. Евреинът държеше поводите на коня и гледаше право пред себе си. Лицето му бе спокойно, но изглеждаше някак

зловещо. То бе обрасло с гъсти червеникави косми и се люлееше равномерно от друсането на двуколката.

В ъгъла на устните му стърчеше угаснала цигара. Младежкото и свежо лице на Стефан, напротив, беше красиво, но в израза му имаше подигравателна враждебност.

— Какво има? — попита той, като срещна погледа на Фитилчето.

— Нищо!... — произнесе касиерът на кооперацията, сякаш искаше да се окуражи сам. — Ще стигнем скоро... Ей, къде е!

— Ще стигнем и ще продължим — каза Стефан.

— Как!... — възкликна Фитилчето.

— Рекох, че ще оставим Макс при другарите в Шишманово, а ние ще продължим до Митровци.

— Но защо съм ти аз?

— Ей така. За компания.

— Ти си луд!... Дърво и камък се пука от студ, а ние ще минаваме дефилето.

— В такова време комунистите пътуват най-безопасно — рече Макс.

Той се изсмя тихо.

— Но аз не познавам никого в Митровци!... — В гласа на Фитилчето прозвуча паника. — Каква нужда има от мене там?

— Ще потърсим Цветана. Сега Университетът е във ваканция и тя сигурно се е прибрала на село... Просто ще ме свържеш с нея.

Касиерът се замисли.

— Слушайте!... — каза той след малко. — Аз не мога да отида в Митровци... Едно време се занасях по Цветана. Неудобно, нали?

— Това е без значение.

— И после, болен съм!... — глупаво допълни Фитилчето. — Истина ви казвам!... Оня ден клах прасето... Настинах.

— Стига си манкирал! — остро произнесе Стефан.

Касиерът изведнъж съзна глупостта си, но прие вид на обиден човек.

— Какво значи това? — оскърбено попита той.

— Значи, преди всичко, да не ни считаш за глупци. Разбра ли?

Фитилчето почна да трепери.

— Къде отиде, след като излезе от кръчмата? — внезапно попита Макс.

Дъхът на Фитилчето пресъхна. В съзнанието му изплува ужасната мисъл, че другарите му носеха оръжие.

— Къде!... В къщи!... — обясни той с променен от уплаха глас.

Макс и Стефан не отговориха. Дъхът на касиера пресекна отново. Все пак той намери сила и произнесе задавено:

— Вие... се съмнявате в мене?

Настъпи мълчание.

— Защо трепериш? — мрачно попита Макс.

Мисълта на Фитилчето се напрегна до крайност. Цялото му тяло трепереше, а зъбите му изтракаха. И тогава изведнъж той намери спасителната мисъл.

— Боя се от вас... — призна той. — Вие сте недоволни от мене и може...

— Може какво...

— Да ме пречукате.

Пак настъпи мълчание. Зъбите на касиера изтракаха отново.

— Глупак!... — рече най-после Макс. — Ако не вършиш подлости, няма да те закачаме.

Фитилчето отдъхна. Опасността беше преминала. Значи само подозираха, но не знаеха нищо. Обзе го самоувереност.

— От що сте недоволни? — горчиво попита той.

— От поведението ти — натъртено и строго произнесе Макс. — От бездействието, от страхливостта, от манкирането ти... Ти не си никакъв комунист.

— Следят ме... — почна да се оправдава Фитилчето.

— Мълчи!... — прекъсна го Стефан. — Следят те!... Кого не следят сега?

— Миналата година без малко щяха да ме арестуват...

— А Макс е осъждан и лежал в затвора.

— Ще се поправя... — виновно измънка касиерът. — Дайте ми време... Не ме плашете... Моля ви се!...

— Размисли добре!... — сухо произнесе евреинът. — Имаш възможност да се оттеглиш настрана, без да вършиш глупости... Засега ти казваме толкова.

Бяха стигнали до мястото, от което шосето започваше да се катери по хълма, образувайки серпантини. Макс спря коня. Стефан скочи от двуколката, загърна грижливо животното с дебелия чул,

отчупи от ноздрите му ледени висулки и запали цигара. Луната се беше издигнала високо. Сега тя светеше по-ярко и наоколо сред потискащата ледена тишина се простираше безкрайният саван на снега, върху който голите клони на дърветата и храстите хвърляха зловещи сенки. След като животното почина няколко минути, Стефан прибра чула и се качи в двуколката. Потеглиха бавно по стръмнината. Замръзналите главини на колелата скърцаха тихо.

Изведнъж конят изцвили неспокойно, като насочи ушите си напред. Едва доловимо някъде далеч, може би през хълмовете, долетя проточен и тъжен звук. Той наподобяваше ридание на възрастен мъж, а след това изтъня постепенно като плач на дете.

— Вълци!... — задавено произнесе Фитилчето. — Връщайте веднага назад!...

Макс се засмя. Стефан откачи спокойно от пояса си един маузеров пистолет и го пхна във външния джоб на палтото си. Зъбите на касиера почнаха да тракат отново.

— Въздушното течение е срещу нас — каза евреинът, за да го успокои. — Няма да ни усетят.

— Връщай!... Връщай!... — истерично закрещя Фитилчето. — Връщай, докато сме още в полето... Аз съм израснал на село. Знаете ли как нападат вълците в такова време?

— Знаеме — сухо отговори Стефан.

Касиерът забеляза с ужас, че дори безстрашните лица на спътниците му се бяха изопнали мрачно. Макс изплю угасналата цигара, стисна устните си и шибна нервно коня. Животното забърза с ускорен ход нагоре. Ушите му продължаваха да бъдат насочени тревожно напред.

Зловещото виене долетя отново все тъй наситено с мъката на глада, с печал и жестокост. Конят изцвили повторно и забави крачките си, сякаш се колебаеше дали да върви напред. Макс улови поводите само с едната ръка, а с другата извади пистолета си и няколко пачки с патрони. Фитилчето се разскача отчаяно. Той улови единия от поводите и почна да го дърпа силно. Конят направи внезапен завой към канавката на шосето.

— Внимавай, глупак!... — сърдито извика Макс. — Ще обърнеш двуколката.

Стефан хвана бързо поводите, за да даде възможност на евреина да приготви пистолета си.

— Вие сте луди!... — почна да крещи касиерът. — Вълците са от другата страна на хълма и ще ни усетят тъкмо на билото... През такива нощи те се събират на глутници и се хвърлят наведнъж... Ще убиеете два, най-много три... Ами другите?... Конят ще хукне подплашен надолу по стръмнината и ще ни разбие в някоя скала... Дори огризаните ни кости няма да намерят после... Отиде ми животецът, майчице!... Връщайте назад!... Назад!...

Гласът на Фитилчето кънтеше отчаяно в безмълвната ледена шир.

— Млъкни, диване!... — извика Стефан, като го удари сурово с лакътя на ръката си. — Ако тебе те е страх, ние трябва да свършим работа.

Ударът накара касиера да дойде малко на себе си. Но лицето му беше разкривено, а изцъклените му очи гледаха с тъп ужас. Конят изкачваше бавно стръмнината. Виенето не се чу повече. От лявата страна на шосето се издигаха високи, отвесно изсечени скали, а от дясната — белият простор на равнината.

Фитилчето млъкна и почна да мисли безнадеждно за дългия път, който трябваше да изминат през лабиринта от хълмовете, докато стигнат до Шишманово. После мисълта му се върна в къщи. Той имаше млада пълничка жена, която бе взел от съседното село и която му донесе зестра дванадесет декара овощни градини. Притежаваше и прасе, което бяха заклали преди няколко дни. Фитилчето сам осоли филето и помогна на жена си да направи суджуци. Имаше и хубаво червено вино в избата си, а тази вечер се готвеха да ядат пържоли... Представата за всичко това изпълни касиера с отвращение към партията и другарите му. Веднъж да се отърве от тях!... Но след малко мисълта му се върна отново към вълците. Сега те му се струваха поопасни от всичко останало и в главата му се въртяха представи от страшни разкази, които бе слушал в детинството си.

Конят теглеше с мъка двуколката нагоре. За да облекчи товара му, Стефан слезе и тръгна пеш. Така вървяха около половин час, докато най-сетне приближиха билото на хълма. Но оставаха още няколко хълма и няколко впадини, които трябваше да превалят, за да стигнат до Шишманово.

Изведнъж виенето на вълците се чу отново, все още далечно, но много по-ясно от преди. После към него се прибави още едно и още едно... А когато изтъня и се превърна в болезнен плач, към него се присъедини и воят на други вълци. Всичко това долетя с поразителна отчетливост в безмълвната ледена нощ.

Фитилчето замря от ужас.

— Качи се в двуколката — каза евреинът на Стефан.

— Още са далече — отговори младежът.

Мрачният хор на гладните зверове почна отново и продължи около две минути. Стефан се качи в двуколката. Конят запръхтя и тръгна по-бързо, като от време на време цвилеше късо и нервно.

— Три... четири... — почна да ги брои касиерът с прегракнал глас. — Повече са!...

— Нищо подобно — отвърна Макс. — Най-много два... Но ехото повтаря воя им и затова изглеждат повече... Дръж поводите!

Касиерът улови поводите. Ръцете му трепереха.

— Задържай колкото можеш коня, за да не се подплаши, а ние ще стреляме.

Бяха стигнали до билото на хълма. Надолу се простираше дълбока впадина, зад която следваха други, по-високи хълмове — пусти, ледени и покрити със сняг. Повървяха още малко.

— Ей!... — внезапно извика един детски глас.

Не се виждаше никакъв човек. Макс и Стефан веднага забравиха вълците и стиснаха пистолетите си.

— Ей!... — отвърна Стефан. — Къде си?

— Тук на дървото! — отвърна гласът.

Тримата забелязаха изведнъж едно малко дърво на двадесетина крачки от канавката на шосето. Сред клоните му тъмнееше човешка фигура.

— Какво правиш там? — извика Стефан.

— Има вълци!... Не ги ли чувате?

— Ти ще замръзнеш там, бе!... — рече Макс. — Ела при нас!

— Аз замръзнах вече — немоцно отговори момчето. — И не мога да слеза сам... Помогнете!...

Стефан се приготви да скочи от двуколката, но Макс го задържа.

— Кой си ти, бе?... — сурово попита евреинът.

— Момчето на Стоичко Данкин от Средорек... Ей, Стефане!... Не ме ли познаваш?... Ротфронт!...

— Браво бе, малчуган!... — отвърна Стефан. — Познах те... Ти се казваше Стойне, нали?

— Същият!... — отговори момчето. — Дето хвърлих позиви на първи май в учителската стая...

— Не дрънкай много какво си вършил.

Стойне се раздвижи между клоните, но после изведнъж падна като труп от дървото и остана да лежи неподвижно върху снега. Макс и Стефан съзнаха веднага, че ръцете на момчето трябва да бяха вкочанели от студ.

Зловещото и далечно виене на вълците прозвуча отново, после заглъхна неочаквано. Свръхчувствителното им обоняние беше усетило плячката. Глутницата се приближаваше и вероятно преминаваше някаква гънка на местността. Нямаше време за губене. Стефан и Макс скочиха от двуколката и се затичаха бързо към падналото момче. Стойне се мъчеше да се изправи, но вдървените му крака не можеха да го удържат. Той бе дребно, русо, шестнадесетгодишно момче — най-бедното и диво селянче в гимназията, което Стефан беше опитомил и привлякъл в Комсомола с голям труд.

— Какво има бе, Стойне?

— Стефане, бягай!... Предадени сте!... — успя да издума момчето.

От силния студ лицето му беше посиняло. Носеше оръфано кожухче и скъсани цървули. За да защити по-добре ходилата си от студа, той бе омотал около тях парцали, стегнати с канап. Стефан и Макс почнаха да разтриват ръцете му.

— Говори тихо!... — рече Стефан. — Кажу какво се е случило!... Уплашил си се като заек... Горее главата, момчето ми!... Ротфронт!

— Ротфронт!... — немощно отвърна комсомолецът.

Той направи усилие да свие вкочанялата си ръка в юмрук, но не можа и само я повдигна във въздуха.

— Ха така!... — насърчи го Стефан. — Един комунист не трябва да се бои от нищо... Разправяй сега!

— От града пристигна камионетка с полицаи — задъхано почна момчето. — Арестуваха Цветана и сега ви чакат в засада около къщата

й... Фитилчето е предупредил кмета по телефона, че отивате в Шишманово, а кметът веднага е съобщил в града.

— Откъде научи това?

— Иван, разсилният в общината, ми каза... Чул всичко през вратата. Той е наш човек.

— Браво! А ти?...

— Аз бях отишъл в Шишманово да поискам малко брашно от другарите... Когато научих за полицията, тръгнах веднага назад и малко по малко стигнах дотук... После чух вълците и се качих на дървото да ви чакам... Добре че е студено... Инак полицаите щяха да тръгнат с камионетката да ви пресрещнат на шосето.

Макс и Стефан се погледнаха мълчаливо.

— Остави го на мене — сухо произнесе Стефан.

Евреинът поклати глава отрицателно.

— В никакъв случай!... — каза той. — Нямаме право без партиен съд.

Двамата поведоха премръзналия Стойне към двуколката. Сега воят на вълците бе станал съвсем близък, а конят цвилеше и подскачаше непрекъснато. Фитилчето правеше големи усилия да го задържи. Само мисълта, че не носеше оръжие и вълците можеха да настигнат двуколката, го спираше да не изостави другарите си и препусне надолу сам.

— Вие сте си загубили ума!... — почна да крещи той, когато видя Стойне. — С него ще претоварим двуколката!... Оставете го по дяволите!

— Подлец!... — тихо изхриптя Стефан.

— Не му се карай — прошепна Макс.

В това време вълците се показаха при канавката на шосето. Те бяха цяла глутница. Удължените им сенки се хлъзнаха бързо по синкавия, огрян от луната сняг. Те се хвърлиха към двуколката. Фитилчето нададе диви писъци, а конят хукна напред. Но след няколко метра двуколката се закачи в нещо и спря. От зверовете се чуваше само зловещо ръмжене. Нещо в двуколката изпраця. Макс и Стефан се затичаха към нея, но видяха само ужасната сцена с Фитилчето, който беше паднал до колелото и се бореше със свирепите зверове, докато конят цвилеше, подскачаше и риташе назад. Макс и Стефан почнаха да стрелят почти едновременно. Един от вълците подскочи и скимтейки

задавено, се просна на снега, а останалите побягнаха на няколко метра, изплашени от гърмежите и святкането на изстрелите. Два от тях се върнаха обратно, но Макс ги повали веднага с куршумите си. Евреинът беше овладял нервите си и стреляше добре, докато ръката на Стефан трепереше. Стойне се мъчеше да каже нещо, но издаваше само заекващи и неразбираеми звуци. Остатъкът от оцелялата глутница се отдалечи във впадината, но само на стотина метра, като издаваше злобно и тъжно ръмжене. На Стефан се стори, че зверовете приличаха на хора, които се готвят за ново нападение. Макс се спусна към Фитилчето. Касиерът лежеше съвсем неподвижно, с лице заровено в снега. Евреинът повдигна главата му. Зад ухото на Фитилчето зееше дълбока рана от куршум.

— Ние сме ударили него — дрезгаво произнесе Макс.

Стефан не отговори. Той продължаваше да трепери, макар да съзнаваше, че опасността беше преминала, след това отиде при коня и почна да го успокоява, като го тупаше и галеше по шията. Макс отмести трупа на Фитилчето, който бе паднал до колелото.

След малко тримата се качиха в двуколката и конят ги понесе по нанадолнището.

Трупът на Фитилчето остана да лежи неподвижно. Луната грееше кротко, а в ледената тишина заехтя пак, жестоко и тъжно, воят на гладните зверове. После той престана изведнъж. Стефан дойде на себе си едва когато двуколката стигна полето и тръгна по равното шосе към града.

— Минали ти?... — попита Макс. — Ти беше много нервен.

— Да — отговори Стефан, — но струва ми се, че спокойствието, в което се намирам сега, е отвратително.

Конят караше с бавен, уморен тръс. Преди малко Стефан искаше да убие собственоръчно Фитилчето, след това се изплаши от вълците, а сега изпитваше угризения от спокойствието си. Макс се замисли тъжно върху суровостта и противоречията на човешката личност.

— Не, не е отвратително... — рече той след малко, — ако го запазиш и в момента на собствената си смърт.

Х

Цяла нощ бе валило и по небето летяха дъждовни облаци, но в топлия въздух, в буйната зеленина, в дъха на мокра пръст и цветя благоухаеше пролетта. Ирина излезе от къщи и се отправи към Медицинския факултет. Южният вятър беше напоен с мирис на цъфнали гори и поля. Тя почувствува усещане за физическо здраве и душевен мир, но не изпита дивата и опияняваща радост, с която пролетта я изпълваше преди години. През тази топла облачна сутрин тя не си спомни дори за дните, когато се срещаше при параклиса с Борис, нито за пълните с неџа часове под цъфналите дръвчета на бащиния си дом, в който мечтаеше за далечни страни. Най-сетне тя беше стъпила здраво на земята. Съзнаваше напълно, че реалният свят беше много по-широк и богат от мечтите. Сега тя искаше само едно: след като завърши факултета, да остане на научна работа в него. Привличаха я клиниките, чистата и бяла престилка, лъскавината на микроскопа, дългите редици от медицински списания в библиотеката. Привличаха я спокойният и трезвен живот, лоялните отношения с колегите, тихата радост на труда...

Но дали беше достатъчно всичко това? Тя усети изведнъж, че все пак нещо ѝ липсваше през този дъждовен пролетен ден, нещо, от което бе имала нужда винаги, но което прогонваше съзнателно, за да не я върне към миналото ѝ. Тя го усети внезапно и бурно. Това не бе вече Борис, а само вълнението, което изпитваше от него, само сълзите и радостта, с които някога я изпълваше той.

По улиците се движеха възбудено малки разпръснати групи от студенти. Те сновяха по всички посоки, спираха се, разменяха тайнствено по няколко думи и бързо отминаваха. Около Синода и пред Държавната печатница се бяха притаили отделения от конна полиция — вечният враг на студентите. Полицаяте въртяха нетърпеливо бичовете си и сякаш се отегчаваха от бездействието, а конете им биеха нервно с копитата си паважа. Пред Ректората чакаха две камионетки с пеши стражари. Те носеха дървени палки и чакаха заповед да нахлуят

в аудиториите, ако станеше нужда. Ирина се сети: днес беше първи май.

Тя влезе в двора на Медицинския факултет, където се суетяха безцелно неутрални студенти. Най-страхливите — и същевременно най-любопитните — бяха влезли в аудиториите и под закрилата на другарите си, които пазеха входовете с палки, заемаха удобни и безопасни наблюдателни места по прозорците. Из улицата сновяха комунисти. Те не искаха да влязат в двора на факултета, тъй като последният щеше да се превърне в безизходен капан, ако дойдеше полиция. По-смелите от тях се опитваха да правят на улицата пропаганда сред неутралните. Но при всяко повишаване на патоса им върху тях налитаха бойните групи на противниците им. Така избухваха постоянно схватки, за голямо удоволствие на неутралните, които им се наслаждаваха безопасно от прозорците. Имаше вече доста счупени глави, но деканът, който се осведомяваше за всичко по телефона от къщи, все още не се решаваше да прекрати официално занятията.

Ирина разбра, че тая сутрин нямаше да има лекции, но понеже бе стигнала до факултета, реши да се осведоми лично. Неколцина комунисти се покатериха на оградата с намерение да я проагитират, но бяха обсипани веднага с градушка от тухли и счупени керемиди. Десетина диви хлапета от първия курс бяха застанали до една недовършена пристройка в дъното на двора и действаха като артилерия. Хвърлените късове от тухли и керемиди изпочупиха няколко прозорци на отсрещните къщи и предизвикаха гневни протести от страна на стопаните им. Всичко това изпълни неутралните с небивал възторг. Те заскимтяха от удоволствие и се опитаха да насърчат с ръкопляскане както едната, така и другата страна.

— Ирина, твоето място е при нас!... — внезапно извика някой от улицата.

Ирина позна гласа на Чингис. Той се беше покачил върху оградата на двора. Възмутени от дързостта му, хлапетата от първия курс изпратиха към него нов залп от тухли и керемиди. Но той се сниши ловко зад дървената ограда, така че снарядите прелетяха над главата му, без да го засегнат.

Като видя бъркотията, Ирина се върна на улицата. Но тогава внезапно — може би имаше условен сигнал — всички студенти от улицата се затичаха по посока към Ректората. Ирина остана сама.

Когато стигна до ъгъла, при който улицата излизаше на площада, тя забеляза, че към Ректората тичаха и студентите от Физико-математичния факултет, които до тоя момент се разхождаха на разпръснати групи около Ботаническата градина. Конното полицейско отделение, което стоеше пред Държавната печатница, се спусна да им пресече пътя, но не успя. Едни от студентите го изпревариха и, преди да се разгъне в широка верига, минаха покрай фланговете му, като прескочиха телените огради на градинките и нагазиха в буйната и зелена трева. Други хукнаха между Държавната печатница и паметника на Левски направо към Ректората. Полицаяте закъсняха и не можаха да спрат тълпата. Но неколцина от тях, разярени от неуспеха си, заобиколиха един малък студент със смешно дълго палто и почнаха да го бият немилостиво с бичовете си по главата. Студентът безпомощно вдигна ръце, за да се предпази от ударите, но след това залитна и падна върху паважа. Един от стражарите препусна към Ирина. Когато стигна до нея, той стегна юздите на коняци животното се изправи на задните си крака. Ирина отстъпи само две крачки встрани.

— Ти каква си?... — свирепо изрева полицаят.

— Гражданка!... — сърдито отговори Ирина, като го гледаше гневно в очите.

— Тогава натам!

Полицаят посочи с бича си към улица „Раковски“. Ирина зави послушно и тръгна по тротоара към Двореца, но след това видя, че по улица „Московска“, все по посока към Ректората, тичаха и студенти от Музикалната академия с черни кадифени шапки. Част от ескадрона, който стоеше до Синода, хукна срещу тях. Но щом го забелязаха, студентите завиха веднага по улица „Бенковски“ към булевард „Цар Освободител“. Ирина направи гримаса и се върна назад. Конните стражари бяха отминали към Ректората, а дребничкият, пребит студент още лежеше върху паважа. Ирина се затича да му помогне. В това време на тротоара пред Медицинския факултет излязоха юначагите с палки, учудени от внезапното изчезване на противниците си.

— Ирина, върни се!... — извика един от тях. — Конете ще те стъпчат.

Те се озъртаха плахо и нерешително. В моменти на гняв полицията започваше да бие безразборно всички.

Ирина не обърна внимание на виковете им. Тя стигна до падналото момче и му помогна да стане. Едното око на студента беше подуто и червено, а от носа му течеше кръв. Ирина избърса лицето му с кърпичката си.

— Мръсници!... Кръвопийци!... — тихичко стенеше студентът.

— Защо се месиш в такива безредици? — попита тя.

— Как защо?...

Студентът я погледна учудено със здравето си око и не добави нищо. На паважа се търкаляше чантата му, от която бяха изхвъркнали тетрадки и един скъсан учебник по аналитична химия. Ирина прибра всичко и му подаде чантата.

— Благодаря ти — каза студентът.

— Иди да те превържат. На ъгъла „Сан Стефано“ и „Регентска“ има аптека. Раната ти не е опасна.

Прегърбен, с чанта под мишница и кърпичка на носа си, студентът тръгна по „Регентска“ към аптеката.

— Браво, Ирина!... — започнаха да се хият студентите от Медицинския факултет, които носеха палки, но не смееха да се отдалечат от тротоара.

— Вие сте гамени — скара им се тя гневно. — Видяхте ли какво докарват вашите глупости?

Тя тръгна към Ректората, за да пресече булевард „Цар Освободител“ и се прибере най-сетне у дома си. Шумът и глъчката около него се бяха отместили към Народното събрание и Двореца. Конната полиция беше разпръснала студентите, но последните се събираха на малки групи в съседните улици, за да подновят манифестацията. Ирина стигна до площада пред Народното събрание, но когато го пресичаше, видя отново по булеварда гъста, безредна тълпа от студенти, която идеше от Двореца и пееше Интернационала. Главите на мнозина бяха окървавени и превързани. На Ирина се стори, че имаше нещо безразсъдно и драматично в смелостта им. Тълпата нарастваше бързо от групи, които прииждаха от съседните улици. Тя приближаваше Външното министерство и пеенето ѝ ставаше все по-мощно и патетично. И тогава изневиделица, от другия край на булеварда, срещу нея се понесе в галон ескадрон от конни стражари. Пеенето прегракна, но не спря. Ирина погледна с ужас към безумните студенти, които продължаваха да вървят напред. Край нея, по паважа

на булеварда, профучаха галопиращите коне. Тя се вмъкна бързо в сладкарницата до ъгъла.

Пеенето замря изведнъж и се превърна в разбъркан шум от писъци, викове и тропот на конски копита.

Тя чете през целия следобед в къщи, а надвечер отиде в библиотеката да прегледа главата за херниите в един многотомен немски учебник по хирургия. Когато излезе оттам, бе станало време за вечеря. По улиците се стелеше здрачът на дъждовната вечер. Мокрият паваж отразяваше светлините на лампите, забулени в изпарения, а от юг полъхваше топъл и влажен ветреца.

Ирина се отпрати към ресторанта, но когато пресичаше „Московска“, попадна във фаровете на една кола, която идеше от площад „Александър“. Колата спря изведнъж, с бърз удар върху спирачките. Заслепена от фаровете, Ирина побърза да стигне до отсрещния тротоар и се обърна с досада към колата. От последната слезе един мъж, който забърза към нея. Ирина помисли, че това е шофьорът, който искаше да я изругае, задето го принуди да спре така внезапно. Непознатият беше облечен в пардесю, но гологлав. Близката лампа осветяваше половината от лицето му. И тогава тя го позна.

— Борис!... — прошепна тя с горчиво, неопишуемо вълнение, което я задави изведнъж.

— Ела да вечеряме някъде — каза той просто.

За пръв, за единствен път Ирина долови, че и в неговия глас имаше вълнение. Обзе я безпомощност.

— Къде?... — премаляло попита тя.

— Все едно — отговори той. — Може и в къщи.

Ирина го погледна слисано.

— Ти не си на себе си!... А Мария?

— Мария вече не съществува.

Той се усмихна студено и тъжно. Ирина не разбра нищо. Познатият глас, тъмните очи парализираха мисълта ѝ, подчиняваха волята ѝ, обхващаха цялото ѝ същество с магията на октомврийския следобед преди четири години, когато го видя за първи път. Някаква сила я тласкаше отново към мъчителното и сладостно чувство на миналото. Тя направи опит да се овладее, но не можа.

— Качи се в колата — рече той.

— Трябваше поне да ме предупредиш!... — прошепна тя. — Жестоко е да действуваш така... Трябваше да имам време да помисля.

— Аз те видях случайно.

— Няма значение... Ужасно е да постъпваш така.

— Добре. Да се махна ли?

— Моля те!... — произнесе тя отчаяно.

Той се изсмя тихо и мрачно, сякаш на себе си.

— Няма да те оставя — рече той. — Качи се в колата.

— Ще го направя, не бързай!... Остави ме да дойда на себе си... Боиш се да не те видят ли?

— Не. Това е без значение.

Ирина седна до него на предното място. Той подкара колата бързо.

— Къде отиваме? — попита тя.

— В „Юнион“.

— Бих предпочела ресторанта, в който се храня всяка вечер... На „Кракра“ и „Цар Освободител“.

— Добре.

Пред Външното министерство той направи остър завой, за да избегне сблъскването с един камион, и не обърна никакво внимание на постовия стражар, който му изсвири да спре.

— Внимавай да не направиш катастрофа — предупреди тя. — Утре вестниците ще пишат, че съм била в колата ти.

— Има ли кой да се разсърди?

Той я погледна мрачно.

— Да, баща ми!... — каза тя. А после добави: — Ти си загубил последното нещо от преди: увереността, че те обичам.

Тя изпитваше смесено чувство на тъга, страх и щастие. В ресторанта нервите ѝ се уталожиха малко. Все същият си оставаше той!... Говореше топло, почти нежно, но тъмните му и мрачни очи следяха напрегнато рефлексите върху лицето ѝ. Може би се опитваха да отгатнат решението ѝ, може би го отгатваха вече, но със същата ужасна, затворена пресметливост както преди. Той отново стоеше пред нея: студен, непроницаем и сигурен в себе си както в оня есенен следобед, когато се срещнаха за първи път. Нищо не се беше променило у двамата оттогава. Те само почваха отново. Дори начинът, по който почваха, бе същият. Навярно тази вечер той щеше да я

изпрати до къщи, без да се докосне до нея, за да достигне целта си сигурно на другия ден. Колко чудна бе тази способност у него да използва хората, без да ги разбира!...

Тя се загледа в аскетичния, юношески израз на лицето му. В него нямаше отпуснатост, излишък на тлъстини, следи от безпътен живот и злоупотреба с удоволствия. Парите още не бяха покварили живота му. И тогава тя пак съзна това, което беше почувствувала през оня есенен следобед: че той не беше ни подъл, ни алчен, ни развратен в обикновения смисъл на думата, а само човек, ожесточен от бедността и тикнат от нея по златния път на „Никотиана“. Сега той обръщаше погледа си назад. Нещо му липсваше. Може би това бяха часовете при параклиса. Навярно искаше да постигне в душата си някакво равновесие, което за него беше изобщо не достижимо. Той притежаваше изкуството да постига всичко, но след успехите му постигнатото се оказваше недостатъчно. Устремът към действие и чудовищната машина на „Никотиана“ го откъсваха от истинския живот. За филистерите богатството беше достатъчно, но той мъчно можеше да се нарече филистер, въпреки ограничената и суха пресметливост в духа си. Всъщност той беше измъчен и нещастен човек. Каква ненаситност, каква тревога, каква напрегнатост имаше в тия тъмни ледени очи!... Той беше осъден да загине. Златната треска на тютюна го водеше към гибел. И само Ирина, която го обичаше и познаваше, виждаше тази гибел.

— Защо ме гледаш така? — насмешливо попита той.

— Защото изиграваш десетки хора и мислиш, че можеш да надхитриш и себе си... — отговори тя. — Ти не съзнаваш какво става тази вечер с нас!... Ти не виждаш, че се връщаш към мене, защото не можеш да вървиш по пътя си сам... Не любовта, а чувството на самотност и страх те тика отново към мене... И може би си уверен, че аз нямам сила да се противя.

— Не, не съм уверен — каза той.

— Пак ставаш комедиант!...

— А ти почваш да оскърбяваш себе си... Нямам никакво намерение да те правя любовница.

— Лъжеш!... В тоя момент съзнаваш като мене, че можем да бъдем само любовници.

Той не отговори и я погледна с мрачна нежност.

— Как отиват работите ти? — попита тя, когато свършиха вечерята.

— Много добре — равнодушно отговори той.

— Почваш с германците?

— Да, в голям мащаб.

— И ще печелиш много?

— Да, повече от преди.

— А какво ще правиш с толкова пари?

— Ще превърна „Никотиана“ в концерн. Възнамерявам да открия филиали в чужбина... Но ти имаш съвсем погрешна представа за парите. Парите са нищо... При парите остават само глупците. Много по-важни са властта и могъществото, които създават... Впрочем ти ще оцениш това по-нататък.

Ирина се намръщи.

— Какво отношение имам с парите ти? — сухо попита тя.

— Не бързай!... Не ме карай да говоря неща, които не съм обмислил добре.

— Моля те да не ги обмисляш изобщо... Аз не мога да разделям под каквато и да било форма търговския ти успех.

— Зная много добре това.

— Тогава не ме преплитай с плановете си. Къде мислиш да ме водиш сега?

— В къщи.

— О; тъй значи!... Но може би ще ти хрумне да ме представиш и на Мария?

— Мисля да направя тъкмо това.

Тя го погледна тъжно. Явно, той се шегуваше!... И животът му с Мария трябва да бе станал непоносим, за да прави това. Може би тя не можеше да понася егоизма, хладината, тиранията му. Тя не беше успяла да го задържи, защото бе го купила с „Никотиана“, и сега, като всеки купен човек, той ѝ принадлежеше само физически.

Когато излязоха от ресторанта, времето се беше разяснило и върху черния небосвод трепкаха ярки пролетни звезди. В колата през ума ѝ минаха разбъркани, горчиво-сладостни мисли. Целият спокоен, равен и малко тъжен свят, сред който живееше от три години насам, се

беше сринал в един миг. През оня обагрен от есента следобед на гроздобера тя беше обикнала Борис също в един миг. И навярно още много промени в живота ѝ щяха да настъпят пак в един миг. Слабите, неуловими, всекидневни пориви към Борис се бяха натрупали през тия години като вода в язовир и сега потичаха с бясна и разрушителна чувственост, която помиташе всичко. Тя съзна, че пустотата на аскетичните часове, прекарвани в библиотеката, тъжното спокойствие в къщи и високомерната гордост бяха подготвили тая вечер на пълно отрицание на морала, с който живееше досега. Осени я чувство за бликащ от сила живот, изпълнен с неизвестност, но наситен с вълнение. Мечтата да се прояви в науката ѝ се стори глупава, а средата, в която живееше — досадна. Истинският, действителният живот идеше само от Борис.

Той натисна спирачките и колата спря. Ирина забеляза внезапно, че се намираха пред дома му.

— Имаш ли ум?... — прошепна тя, като го улови за ръката.

— Не се бой!... Трябва да разбереш всичко веднага.

— Какво мислиш да правиш?

— Просто ще влезем вътре.

— Не!... — извика тя. — Трябва да намериш друго място.

— Аз те моля да имаш доверие в мене. Трябва да видим Мария.

— Това е лудост!... Значи, искаш да ме представиш на жена си и да предизвикаш скандал?... Всичко си има граници.

— Не се бой от скандал — рече той. — Просто искам да се увериш, че е невъзможно да живея повече с Мария.

— Значи, карате се постоянно... Защо непременно трябва да видя това?

— Защото после искам да ти кажа нещо и да зная решението ти... — Гласът му трепна смутено. — Ако не я видиш, ще ме упрекваш винаги.

— Нищо не разбирам — произнесе тя безпомощно. — Какво значи това?

— Влез и ще видиш!...

— О, става смешно!...

— Моля те!

Свежият нощен въздух бе прояснил мисълта ѝ. През главата ѝ минаха разни неща. После я осени внезапно подозрение, което я

накара да почувствува тръпки на студ и прогони злорадството, което изпитваше към съперницата си. Тя си спомни слуховете, че Мария страдеше от неизлечима и тежка болест.

— Какво ѝ е на Мария? — бързо попита тя.

— Мария е много зле — отговори той.

— Тогава ще вляза, разбира се... Значи си я оставил болна сама? — В гласа ѝ прозвуча упрек, от който Борис се страхуваше. — От какво е болна?

Той не отговори и натисна бронзовото копче на звънеца. Вратата се отвори. На прага се показва руса прислужница в тъмна рокля и малка бяла престилка. Тя се дръпна веднага назад и направи път. Ирина и Борис влязоха в преддверието.

Сънливите очи на прислужницата — тя бе много уморена и жадуваше за сън — не изразиха учудване, а само погледнаха критично здравата фигура и матовото лице на Ирина, чиято жизненост изпъкна поразително с болното и окаяно същество, за което се грижеше горе. „Да, добра е“ — възбудено помисли прислужницата. Като всички слуги, тя анализираше нещата в къщи и отдавна очакваше да види жената, с която господарят ѝ щеше да замести болната. Защото — тя беше умна и прозорлива — това заместване ѝ се струваше вече необходимо. В лицето на Ирина липсваха белезите, които издаваха отрицателните качества на богатите вдетинени жени. Стори ѝ се, че това младо и спокойно лице никога не би се сгърчило от неврастения, от безпричинен или дребнав гняв към слугите. Тя пое шлифера на непознатата със скрита симпатия.

Борис даде на прислужницата няколко къси нареждания.

— Кажи на шофьора да не прибира колата... След малко ще се качим горе. Госпожицата е лекарка.

Прислужницата кимна равнодушно с глава.

— Как е госпожата? — глухо попита Ирина.

— Допреди малко свиреше на пиано, а сега прелиства ноти.

— Значи, не е толкова зле?

— Днес е особено зле — малко учудено натърти прислужницата.

— Доведи я след малко — каза Борис, сякаш нареждането му се отнасяше за някакво дете. — Тя сигурно е обърнала стаята си наопаки, а това е неприятно за гледане.

Прислужницата пак кимна с глава и тръгна безшумно по стълбите. Борис се обърна към Ирина:

— Ела да пием нещо.

След това тръгна напред, като палеше лампите една подир друга. Пред очите на Ирина светнаха последователно обширният хол, голямата и дълга трапезария за гости, един салон, зимната градина... Скритото осветление, лъскавите геометрични повърхности от акажу, коприна и кадифе с хармонично съчетани цветове придаваха на цялата обстановка нещо приказно.

Значи, този невиджан, ослепителен лукс му беше донесла Мария!... Изведнъж Ирина се почувствува потисната и смазана, сякаш се беше изправила внезапно пред пропастта, която разделяше два свята. От едната страна стояха неизмеримата материална мощ на парите и хората, които ги трупаха, а от другата — сивият труд, послушното търпение на хиляди нищожни, самодоволни, записани в глупостта си човечета, които намираха съдбата си за естествена и служеха безропотно. Сега тя съзна изведнъж, че баща ѝ, полицаите, всички чиновници, всички разпенени студенти от корпорациите със смешни хунски имена, цялата потънала в самодоволство и бръщолевене средна класа бяха такива нищожни и глупави човечета, които работеха покорно за хората, живеещи в подобни къщи. Ирина беше също едно от тия глупави и послушни човечета и макар да не работеше още за олигархите, щеше да прави това в бъдеще и да понася безмълвно властта им. Тя си спомни как една вечер през детинството ѝ баща ѝ се прибра в къщи с превързана глава, ударен с камък от стачници, как Баташки миналата есен беше шартирал четиридесет на сто от тютюна им, как Мария ѝ беше отнела Борис... Защо тази къща я изпълваше с такава потиснатост? Може би смущението, глухото недоволство, които изпитваше, идеха от завистта? Не, не беше от завист. Никому не завиждаше тя и никаква ясна мисъл, никаква определена омраза не изпитваше сега. Но тя съзираше смъртно как в този смазващ и погълнал милиони лукс, по тия килими, вази и мебели от акажу, по кадифетата и атлазите струеше потта на бедни селяни и туберкулозни работници.

Тя вървеше подир Борис, стараейки се да задуши, да не издаде тъжното си озлобено чувство срещу някаква несправедливост, с което я изпълваше тази къща. „Сигурно завиждам“ — пак помисли тя с

упрек към себе си, но после отново съзна, че това не беше завист, а само неопределен бунт срещу много неща, на които не беше обръщала внимание досега. Най-сетне те стигнаха до дъното на хола, при един изящен бюфет. До него имаше масичка за пушене, заобиколена с кресла.

Борис извади от бюфета бутилка коняк и две чаши.

— Аз не мога да пия повече — каза Ирина.

Тя се бе овладяла напълно и гласът ѝ прозвуча естествено.

— Искам да глътна няколко чашки — произнесе той. — Тази вечер съм много напрегнат.

— Ти не трябва да свикваш с това — каза тя.

— Да, не трябва!... — съгласи се той разсеяно, като изпи две чашки една след друга. — Впрочем аз пия рядко.

Ирина съзна с облекчение, че той беше уморен или погълнат от мисълта за Мария, та не се интересуваше от впечатлението, което ѝ правеше обстановката. Борис запали цигара, след това я остави върху пепелницата и си наля още една чашка коняк.

— Ще бъде страшно за тебе, ако се научиш да пиеш — повторно забеляза тя.

— Какво?... Да пия ли?... — гласът му прозвуча фалшиво и неуверено. — Бъди спокойна!... Аз никога няма да злоупотребявам с това. Работата ме поглъща напълно.

Но тя съзна, че той вече злоупотребяваше, защото в ресторанта също беше изпил няколко чашки. Може би към това го тикаше безумното напрежение в живота му. После той дойде при нея, наведе се бързо и я целуна. Няколко секунди устните им останаха слети, след това тя го отблъсна леко, защото мястото, на което седяха, беше открито и всеки миг някой можеше да ги види. Но когато се отделиха, и двамата съзнаха, че часовете при параклиса никога нямаше да се върнат и че през тия три години много нещо беше изчезнало от любовта, от младостта и от душите им.

— Сега трябва да имаш пълно доверие в мене — произнесе той, сякаш искаше да заличи това, което бяха съзнали.

— Няма значение — отговори тя бързо. — Няма никакво значение какво ще стане след тази вечер.

От втория етаж се чу скърцане на врата. Ирина и Борис погледнаха бързо към стълбата.

По стъпалата ѝ слизаше Мария.

В първия миг Ирина изпита злорадство, после смущение, след това уплаха и най-сетне чувство на физически страх и желание да побегне. Но тя се окопоти, не мръдна и с върховно напрежение продължи да гледа страшния призрак, който идеше отгоре. Значи, това беше жената, която ѝ бе отнела Борис, която я бе накарала да изпита толкова ревност, толкова мъки и горчивина!... Значи, това беше господарката на тази къща и този лукс, единствената наследница на „Никотиана“, чудното и елегантно същество с опалов блясък, което бе поразило Ирина преди пет месеца в бара!... Сега Мария носеше замърсен пенъоар от дебела розова коприна, под който стърчеха грозно ъглите на измършавялото ѝ като скелет тяло. Лицето ѝ наподобяваше пожълтял и смачкан пергамент — тъй дълбоки бяха бръчките върху него, а оредялата ѝ, почти окапала коса му придаваше някаква ужасна прилика с лице на мъртвец, излязъл от гроба. Секунда подир това Ирина различи кухня блясък в очите ѝ — трагични очи без мисъл и съзнание, безумни очи, у които липсата на израз засилваше поразително глупостта на идиотската и самодоволна усмивка върху лицето и вдървеността на тялото, изпънато в поза на надменно величие. Ужасното видение слизаше по стъпалата с отсечени движения на автомат, а след него вървеше прислужницата с тревожно разперени ръце, сякаш следеше дете или някаква механизирана кукла, която всеки миг можеше да падне.

— Защо я пускаш да слиза долу необлечена? — строго попита Борис.

— Защото щеше да получи припадък — с досада отвърна прислужницата. — Тя мисли, че госпожицата е дошла да изслуша концерта ѝ.

Ирина бавно извърна ужасеното си лице към Борис.

— Виждаш ли? — произнесе той хладно.

Ирина изведнъж разбра всичко. Сега пред нея стоеше не омразна съперница, а само един автомат без мисъл и съзнание. Безупречната отмерена Мария, зад която сияеше златото на „Никотиана“, се беше превърнала в окаяна човешка развалина. Меланхоличното спокойствие на лицето ѝ бе сторило място на тъпа, маниакална усмивка. Умните, студени и печални очи, които по-рано Ирина мразеше, защото в тях имаше нещо, което можеше да привлече Борис извън парите, сега

гледаха с умствената слепота на същество, което не виждаше, не чуваше, не разбираше смисъла на нищо.

Все тъй изправена, с вирната нагоре глава, лудата се спря внезапно и с жалка поза на величие погледна Ирина. Борис седна уморено на едно кресло в хола.

— Мария, познаваш ли госпожицата? — глухо попита той.

— Познавам всички арменци в Пера — важно отговори болната. После кимна с глава и добави надменно: — Седнете!... Ще ви изсвирия концерта.

— Какъв концерт? — попита Борис.

— Концентриран концерт — произнесе болната. — За арменци.

Борис извърна глава към Ирина. Върху лицето му се появи усмивка, чиято хладна, насмешлива безчувственост ѝ се стори непоносима.

— Ти слушала ли си такъв концерт? — попита той.

— Не — сериозно отговори Ирина. Тя се обърна към лудата:

— Спомняте ли си къде сме се виждали?

Мария като че разбра въпроса и за миг високомерната и замръзнала гримаса на лицето ѝ стори място на глупешко учудване. Някъде в периферията, в здрача на съзнанието ѝ, пропит със завист и възхищение, плуваше споменът за това красиво матово лице с кафени очи. Но този спомен се блъскаше и скачаше безпомощно с разбити останки от други спомени, с безредни асоциации и отломки от предишното ѝ съзнание. Болната продължаваше да мига безпомощно, съзнавайки смътно неспособността си да разсъждава, и това я изпълваше със също такъв смътен срам, с гняв и болка, които се стараеше да прикрие. После изведнъж споменът за Ирина се блъсна и закачи неочаквано с един все още запазен блок от представи в паметта ѝ. Съзнанието за безпомощност изчезна и тя каза самоуверено, като напълно здрав човек:

— Да, спомням си!... Вие сте сестрата на Алис Бакляян, моята съученичка от колежа в Цариград... Вие живеете в Пера.

Дори Борис и прислужницата останаха изненадани от логичната цялост на това изречение. Но пътеката на мисълта свърши изведнъж пред пукнатина. Веднага след него болната добави тъпо:

— Вие имахте много пера.

А после по незнаен път в съзнанието ѝ се появи отново абсурдната идея за величие и лицето ѝ пак замръзна в предишната си високомерна гримаса. Тя заяви, че е велика, несравнима артистка... Давала концерти на пиано в Лондон, Ню Йорк и Париж. Пътувала непрестанно, обикаляйки целия свят. Публиката ѝ хвърляла букети и с нестихващо ръкопляскане я викала на бис. Всичко това беше изказано с гордо и смешно въртене на главата, с неясно фъфлене, с жалки и несвързани думи, които подбираше не по смисъл, а по външна, звукова прилика. Тя се похвали, че притежавала сто от най-хубавите рояли в света, а когато Борис я попита къде са, отговори, че ги заключила в гардероба, за да не ги пипа прислужницата. След това тя се поклони величествено и с вирната глава, с изправена и вдървена стойка на тялото си тръгна към рояла, за да даде своя концентриран концерт. Замърсеният и скъп пенъоар се развя като бална рокля и тогава Ирина усети, че от него се разнесе неприятен дъх. Ах, това ли беше Мария, зад която стоеше „Никотиана“ и която бедните девойки от родния ѝ град считаха за недостижимо и приказно същество!...

Ирина, Борис и прислужницата бавно тръгнаха към салона и седнаха на креслата близо до рояла.

— Ако заговори, не трябва да ѝ противоречиш — тихо предупреди Борис.

— Отдавна ли е така? — попита Ирина.

— От няколко месеца.

— Лекувате ли я?

— С какво?... — Върху лицето на Борис се появи привичната студена усмивка и в нея сякаш имаше доволство от това, че болестта на Мария беше неизлечима. — Салварсанът не дава никакви резултати... Сега докторите опитват нови лекарства, които мобилизират белите кръвни телца... Има ли надежда?

— Не, никаква — отговори Ирина.

Между това болната отвори капака на рояла, постоя няколко секунди неподвижно, после се обърна назад и направи към публиката си малък, отсечен поклон. Борис и прислужницата изръкопляскаха веднага. Ирина гледаше потресена несвързаните движения на болната, окапалата ѝ коса, жалката ѝ костелива фигура.

— Ръкопляскайте!... — каза прислужницата. — Инак ще се развика.

Ирина плесна няколко пъти с ръце.

Жълтеникавите мъртвешки ръце на болната се протегнаха и почнаха да удрят безразборно върху клавишите. Музиката, която излезе от рояла, приличаше на говора ѝ: трагичен шум, безреден поток от дисонанси, бликащ изпод тия ръце, които само преди една година свиреха още с механично съвършенство. Но после изведнъж пръстите ѝ налучкаха запазена верига от рефлексии. Какофонията стори място внезапно на откъс от Дебюси, който неочаквано премина в Бетовен и завърши с невероятен хаос от миньорни тонове. Веригата от запазени рефлексии свърши пак пред пропаст от разстроени центробежни функции на главния мозък. Грозният шум на рояла продължи така около четвърт минута, после движенията на пръстите ѝ се овладяха отново от цялостен блок на съзнанието и почнаха да свирят „Ноктюрно“ от Шопен. Нито Борис, нито Ирина, нито прислужницата бяха сведущи в музиката, за да го разпознаят. Разстроените рефлексии на болната го превръщаха в пародия на истинско свирене. Но тоя откъснат, скитащ и все пак цялостен блок от слухови представи и съзнателни импулси за произвеждане на тонове плуваше бавно в здрача на Марииното съзнание като ледена планина, огрята от слънцето. Каква бе тази чиста, ослепителна светлина, която се излъчваше от него? Тя не говореше нищо на отегчените слушатели, но изпълваше болната с някакво смътно, парливо, неизразимо приятно усещане. Нито Ирина, нито прислужницата знаеха нещо за оня топъл дъждовен следобед, в който лъчите на залязващото слънце пронизваха облаците и в който Мария беше изсвирила на Борис това ноктюрно. Но сега звуците му, чрез смътния спомен за преживяното вълнение, свързаха тайнствено разкъсаните нишки между представите в съзнанието на болната. Все по-силна ставаше светлината, която се излъчваше от него, и все по-ясни образите, които огряваше. Разсъдъкът бавно разпръскваше полумрака на лудостта. И най-последно дойде моментът, в който Мария съзна отново предишната си личност, част от миналото и всичко, което се бе случило между нея и Борис. Сега тя знаеше, че приключението им беше почнало, когато Зара замина с баща ѝ за Гърция, че беше жена на Борис и бе свирела ноктюрното след щастливата минута на отдаването си. Тя усещаше недостатъците на свиренето си и съзнаваше някак учудено, че нито пръстите, нито краката, с които натискаше педалите, ѝ се подчиняваха

правилно, за да предаде ония отгънъци в свиренето, които желаше. Това я поразя дълбоко. Вероятно болестта ѝ се беше влошила. Сякаш чужди, неподчиняващи се на волята ѝ ръце удряха върху клавишите.

Сега тя разсъждаваше нормално и съзнаваше, че свири в първия етаж. После тя забеляза изведнъж, че беше облечена в пенъоар и че ръцете ѝ не бяха особено чисти, а ноктите ѝ поразиха с грозната си изпочупена форма. Кога ли ги беше обезобразила така? След това я обляхна неприятен спарен дъх, който идеше от собственото ѝ тяло. Как беше възможно да допусне всичко това? И защо свиреше в първия етаж? Учудването на Мария ставаше все по-голямо. Тя чу зад себе си кашлицата на Борис и драскане на кибрит, а после някакъв женски глас, който шепнеше полугласно. Значи, в салона имаше чужди хора. Тя се засрами от лошото свирене и от това, че беше слязла облечена така небрежно при тях. Тогава тя престана да свири и се обърна назад.

Ирина и Борис забелязаха веднага, че гримасата на лудостта беше изчезнала от лицето ѝ, а очите ѝ, макар и забъркани от смущение, гледаха с разумен поглед, който преценяваше обстановката. Това бяха болни, разгледани, но с израз на мислещо същество очи. В нееднакво разширените им зеници светеше съзнание за всичко, което ставаше около тях. Ирина и Борис усетиха неясно смущение от това, че булото на лудостта, което ги отделяше от съзнанието на болната, се беше смъкнало изведнъж.

Отначало Мария се изчерви от срам. Присъствието на чужда жена я накара да помисли за лошия вид на външността си. После тя бавно разпозна Ирина и почувствува горчива болка от овала на здравето ѝ лице, от линията на хубавите ѝ рамене и гърди. Какво търсеше това момиче тук? Красотата и свежестта му се забиха в честолюбието ѝ. Тя си спомни, че го бе виждала преди няколко месеца в един бар и подозираше смътно да не е бивша любовница на Борис. Обзе я ревност и гняв. Е, Борис го прекаляваше!... Нима трябваше да я води тук? Тя забрави да се попита как момичето се беше озовало тъй внезапно пред нея, но гневът ѝ порасна изведнъж. Стори ѝ се, че кафените му омразно красиви очи я гледаха с нахална втрещеност, почти дръзко и предизвикателно, сякаш искаха да кажат, че бяха забелязали нечистите ѝ ръце с изпочупени нокти и останалите недостатъци на външността ѝ. Стори ѝ се, че цялата личност на момичето взе да става враждебна и заплашителна, като че то ей сега

щеше да се хвърли върху нея и да ѝ направи нещо. Мария съзна смътно, че страхът, който изпитваше, беше глупав и смешен, ала растеше всяка секунда. Мисълта ѝ направи отчаяно усилие да го отхвърли, но не успя. Все по-ужасен ставаше този непреодолим страх. Най-после тя отстъпи, престана да се съпротивлява срещу него и потъна всред някакъв мрак, в който избухна отново експлозията на лудостта ѝ, а отломките на разбитото ѝ съзнание, на мигновено оживелия истински спомен се разпиляха безследно. В следващия миг лудешката идея отново стана господар на съществуването ѝ. Сега ѝ се струваше, че момичето, което седеше пред нея, беше най-злият ѝ враг, който я гонеше и искаше да я убие, да изяде ръцете, мозъка, дробовете ѝ. Все по-големи и страшни ставаха кафените му очи. Сега то чакаше само сгоден момент, за да се хвърли върху нея. Внезапно лицето на Мария се изкриви от ужас, цялото ѝ тяло затрепера. Тя скочи изведнъж и надавайки див, пронизителен вик, хукна по стълбите за втория етаж.

Прислужницата изтича след нея.

— Тя ме позна!... — произнесе Ирина, ужасена на свой ред.

— Да, тя те позна — потвърди Борис. — И после съзнанието ѝ се замъгли отново... Това беше само мигновено просветление. Но тя не помни нищо... Все едно че не те е видяла.

Ирина сложи ръка на челото си и се облегна на креслото. Пронизващият вик на болната още кънтеше в ушите ѝ.

— Страшно е!... — каза тя напълно разстроена.

— Искан да я видиш и ти.

— Защо?

Тя внезапно повдигна глава. Познаваше отдавна този хладен, спокоен, цинично звънтящ тон. Гласът на Борис го придобиваше винаги, когато искаше да оправдае някакво решение.

Той съзна, че предисловията бяха излишни и каза направо:

— Защото искам да се разведа с нея.

— Ти нямаш право да извършиш това *сега!*... — извика Ирина, почти настръхнала от думите му.

— Как да нямам право?... — Гласът на Борис прозвуча със същия леден цинизъм. — Законът ми позволява. Говорих с адвокатите.

— Не бъркай закона с човешкия дълг!... — Ирина се задави от възмущение. — Ти не трябва да я оставяш сега... Ти не можеш да я захвърлиш като парцал, след като умря баща ѝ, след като си присвои „Никотиана“ чрез нея!... О, Борис!...

Тя го погледна разочарована, негодуваща и все пак с онова съчувствие, което изпитваше към всичките му постъпки, без да знае защо.

— Аз искам да се ожения за тебе — каза той с равен глас, сякаш се касаеше за съвсем обикновена постъпка.

Ирина усети, че сърцето ѝ се сви от вълнение, от блаженство и гордост, но отговори твърдо:

— Няма да приема.

И веднага съзна, че решението ѝ не можеше да бъде друго.

— Ти винаги отсичаш въпросите сприхаво — произнесе той с примирена горчивина, понеже очакваше този отговор. — Най-хубавите години от живота ни ще минат, като изкупвам всичко с една луда... Е, и после?...

— Какво после?

— Когато животът отmine?

— Не се бой, животът няма да ни отmine... Това, което извърши, не бе грешка. Без „Никотиана“ ти нямаше да бъдеш щастлив.

— Но сега „Никотиана“ е моя и второто, което ми липсва, си ти... Трябва да помислим за себе си.

— А Мария? — попита тя.

— Животът за Мария умря. Нима има смисъл дългът към един автомат без съзнание?

— Да, има!... — Тя обхвана с поглед хармонията и лукса на малкия дворец. — Ти никога не би могъл да завладееш „Никотиана“ без нея... Тя ти създаде дом. Предполагам, че всичко това е подбрано и наредено от нея... И най-последно, видя сам преди малко, че съзнанието ѝ може да се връща.

— Но тя изпада в това състояние много рядко.

— Помисли си за мъката ѝ през тия мигове.

— Тя ги забравя веднага.

— Но аз не мога... Аз ще помня винаги израза на очите ѝ, който видях преди малко.

— Тогава какво ни остава да правим?

Върху лицето му се появи вълнение, оная мрачна и пламенна нежност, която тя бе забелязала в ресторанта.

— Нищо — отговори тя. — Ще бъда само твоя любовница.

— Но ти не си от тия жени, които могат да приемат лесно това...
Ще ме намразиш.

— О, не се бой!... Аз мразя само „Никотиана“.

Той се замисли, после каза бързо:

— Това е недостатъчно... Това може да разруши живота ни. Аз те обичам, искам да станеш моя жена, да имам деца и семейство...

— Деца и семейство ли?... — повтори учудено тя.

Стори ѝ се странно, че у него можеше да съществува такъв порив.

— Да!... — произнесе той. И после добави сурово: — Значи, трябва да чакаме смъртта на Мария?

— О, не говори за смърт!... По-добре би било да помислиш къде да се срещаме.

— Ще купя за тебе къща или хубав апартамент.

— Никаква къща!... — избухна тя гневно. — Достатъчно е да наемеш малък апартамент, в който да правим само срещите си... Нямам никакво намерение да ставам поддържана жена.

Той млъкна, за да не я оскърби повече. Ирина погледна часовника си. Отдавна бе минало полунощ. Когато тръгнаха да излязат, тя чу пак безредния и трагичен шум от пиано, върху чиито клавиши удряха две безумни, поразени от тежката болест ръце. Болната беше започнала отново да свири своя концерт.

XI

През отворения прозорец лъхаше прохладата на юнската вечер, дъх на гума и бензин. Глъчката по булеварда беше затихнала, а от Зоологическата градина ревеше лъвът. Джазът на „Ариана“ свиреше „Червени рози“ и сладникавата, омръзнала до втръсване мелодия ставаше все по-натрапчива сред замиращите случайни шумове.

Костов изпуши една цигара, като се питаше гневно докога щеше да продължава неприятното положение, в което се намираще от половин година насам. След заболяването на Мария просторният му апартамент на булевард „Цар Освободител“ беше станал известен на цяла редица нови посетители, които го отегчаваха и които Борис не можеше да приема в къщи. Тук идваха да играят покер един министър, няколко депутати и банда от журналисти. След един или два часа те си отиваха очаровани от гостоприемството му. Главният експерт на „Никотиана“ притежаваше финеса на хората от старото поколение, които спускаха рушвета незабелязано. Той умееше да губи на покер и бридж. При важни случаи той губеше цяла нощ, небрежно, разсеяно, великодушно, с оная щедрост, с която човек пръска чужди пари, а призори, с натезала от вермут и тютюнев дим глава, равнодушно вписваше проиграните суми за сметка на „Никотиана“. Щастливите играчи натъпкваха банкнотите в джобовете си (беше неудобно да се дават чекове), а понякога банкнотите бяха тъй много, щото и джобовете им не стигаха. Тогава те ги увиваха във вестници и даваха на шофьорите си по хиляда лева бакшиш.

Апартаментът беше станал любимо място и на барон фон Лихтенфелд. Лихтенфелд никога не допускаше, че в една варварска страна можеха да се срещнат толкова фини хора.

Най-сетне доста редовно, но по-безкористно, тук прескачаха красиви, но повехнали дами от висшето общество, свежата примadona на операта, няколко застарели скучни снобове и един офицер от гвардията — прочут ездач, — който от време на време украсяваше апартамента с тъмносинята си венгерка.

Но това общество беше започнало да омръзва вече на Костов. Иронията към света, която черпеше от клюките, не го развличаше никак. Покровителството на млади момичета от артистичния свят почваше да го отегчава. Участието в разни спортни комитети прахосваше безсмислено времето му, а галантните приключения го изморяваха.

Накъсо — Костов старееше и тази вечер той се усещаше по-отегчен, по-уморен и по-самотен от всеки друг път. Очакваше посещението на един министър — не тоя, с който играеше покер, — а на другия ден му предстоеше обиколка с Борис и германците. Министърът щеше да дойде късно след вечеря, сякаш нощният мрак го караше да се чувствава по-удобно, отколкото дневната светлина. За да убие времето с нещо полезно, Костов седна пред бюрото си, запали лампата и отвори папката с последните договори, сключени от „Никотиана“.

Тия договори вещаеха политическата съдба на България и показваха невероятната ловкост, с която Борис беше успял да запази „Никотиана“ от кризата. Още преди да почне катастрофалното падане на цените, той беше сключил сравнително износни сделки с италианската и полската режия, с холандски, американски и чехословашки фирми. В Америка му помогна Коен. На сделката с французите попречи Торосян. Изглежда, че арменецът раздаваше подкупи и във Франция. Режията купи лошите му тютюни и отказа със смешни обяснения далеч по-износните оферти на „Никотиана“. Сделката с австрийците беше осуетена от отмъстителния Кршиванек. Ала това бяха дребни неуспехи. Борис загуби френската и австрийската режия, на които продаваше малки количества от средни партии, но сключи договори с Немския папиросен концерн. Отсега нататък Немският папиросен концерн щеше да купува всяка година от „Никотиана“ по осем милиона килограма тютюн. Ударът беше незапомнен и смая всички. Студеното и мълчаливо хлапе, на което предричаха катастрофа, се превърна неочаквано в колос, който се изправи спокойно, сред хаоса и паниката на започващата икономическа криза.

Костов уморено повдигна глава от книгата. Стори му се, че Борис приличаше на фойерверк, който щеше да изгори ослепително върху мрака на някаква безсмислица. Защо му беше всичко това?

Когато Борис застарееше, щеше да изпита същата умора, същото безразличие, същата досада от света, която сега изпитваше Костов. Дори може би той щеше да се почувствува още по-зле — преуморен физически или смазан от някаква тежка болест като татко Пиер или стария Барутчиев, който сега умираше. Бе свършено безсмислено да се работи само за трупане на пари. Човек можеше да живее еднакво добре с десет или сто милиона зад гърба си. Защо притежателите им изпитваха този безумен порив да прибавят още към тях? Поне в това отношение Костов беше прекарал живота си разумно. Почти никой от най-богатите хора на България не бе обиколил като него с автомобил всички кътчета на Испания, не бе пътувал в Египет и Мароко за удоволствие, не бе скитал от остров на остров из гръцкия архипелаг, опиянен от синевината и слънцето. Но и това в края на краищата не спасяваше сигурно от досада, от лошото настроение и чувството на самотност, които го измъчваха сега. Може би човек трябваше да се ожени, да има семейство и деца. Костов си спомни главния счетоводител на „Никотиана“, който беше полуослепял от годишните баланси и сега лекуваше очите си в една клиника. Този човек имаше голямо семейство и ако ослепееше, последното оставаше на улицата. Но Костов нито веднъж не го беше видял кисел или отегчен. Ала може би и това — семейството и децата — беше пак самоизмама. Може би инстинктът за продължение на рода бе също тъй абсурден като желанието да трупаш пари. Нима имаше някакъв смисъл Борис да желае деца от Мария?

Като помисли за Мария, Костов изпита тъга, но после се ядоса, стана от бюрото си и запали цигара. Умственото ѝ разстройство беше предизвикало бъркотия в протоколната служба на „Никотиана“. Борис не искаше нито да я отстрани от София, нито да приема гости в къщи. Поради всичко това Костов беше натоварен да изпълнява службата на домакин при всички приеми и вечери, с които „Никотиана“ трябваше да предположи чужденците към себе си. След вечерите следваха традиционните гуляи в кабаретата, а после обиколки из провинцията. Нерядко се случваше някой от чужденците да е риболовец и Костов трябваше да го забавлява с часове до някой планински поток, преструвайки се на дълбоко заинтересуван от живота на пъстървите. Особено досаден, поради своята учтивост, в това отношение бе Прайбиш, докато Лихтенфелд нахално искаше да му се устрои лов на

мечки. Борис бе заповядал изрично да се задоволяват всичките им прищевки.

Но угаждането на тия прищевки бе мръсна работа, не подхождаше за характера на Костов, миришеше на раболепие. Костов си спомни с отвращение сцени, които бе виждал в Атина и Цариград: пияни гръцки князе на тютюна целуваха коляното на фон Гайер, а в хотел „Токатлиян“ турски милионери ставаха сводници на Лихтенфелд. И всичко това вършеха, за да продадат партидите си на Немския папиросен концерн, за да се спасят с поносими загуби от грозните лапи на кризата.

Ураганът от падащи цени беше почнал в Съединените щати, прекоси океана, забушува в Европа, обхвана като стихийно бедствие целия свят. От що произлизаше тази дяволска пропаст между индустриални и земеделски цени? Коя мрачна сила караше фермерите от Айова и Тексас да употребяват житото си вместо гориво, докато в Индия и Китай милиони хора умираха от глад? На младини Костов беше размишлявал до втръсване по тия въпроси, за да успокои най-после съвестта си със заключението, че насилственото премахване на капиталистическия строй води към още по-големи злини.

Много фирми през тази година не посмяха да закупят никакъв тютюн, бездействиюваха или закриваха клоновете си. „Джебел“ продаде тютюните си под костуемата цена. „Тракийски тютюни“ се отърва навреме с тридесет милиона пасив. „Бяло море“ се разтърси из основи, но издържа удара, тъй като зад него стоеха няколко мощни банки. „Родопи“ свърши с фалит, като удави след себе си и банката, която го кредитираше. Не се знаеше какво става с Торосян. Пред едни арменецът оплакваше съдбата си на почтен търговец, който губи, защото е честен, пред други разправяше, че очаква колосални печалби от продажби в Америка. После се разбра, че той нито губеше, нито печелеше, а просто вдигаше по навик шум около себе си и продължаваше да купува боклуци за френската режия.

Много зле тръгнаха работите на Барутчиев. Костов го беше посетил веднъж в Чамкория. Барутчиев лежеше завит с одеяло, пожълтял и сух, на един шезлонг върху терасата на вилата си и гледаше със сурова печал пролетното небе над вековните борове, синкавия лабиринт от снежни върхове и ливадите, по които цъфтяха планински цветя. Костов седна до него.

— Е!... — каза Барутчиев. — Вашият шеф отърва „Никотиана“ от кризата и грабна лъвския дял от печалбите... Кого ще спасявате сега?

— Никого — скръбно отговори Костов.

Той се стесняваше от мисията, за която бе дошел.

— Да!... — Барутчиев се изсмя горчиво. — Това е златното правило в търговията!... Когато някой се дави, натисни главата му дълбоко, за да имаш един конкурент по-малко... Но така се колебаеше да постъпва дори старият Пиер. Е, какво?... Интересуват ли ви моите средни партии?

— Интересуват ни. Дойдох тъкмо за това. Шефът е съгласен да ги купи по осемдесет и два лева.

— Осемдесет и два ли?... — Смехът продължаваше да гърчи жълтото лице на умирация милионер. — Те ми струват по деветдесет лева манипулирани, а вие ще ги продадете на Немския папирсен концерн по деветдесет и три въз основа на договора, който имате с него... Чудесен удар, а?...

Барутчиев се закашля изведнъж.

— Не се вълнувайте — рече Костов.

— Нищо!... — Болният махна с ръка, а върху бузите му пламнаха розови петна. — Значи, по осемдесет и два?... А защо не предложи да му ги подаря безплатно?... Слушайте, Костов!... Кажете на шефа си, че предпочитам да изгоря тютюна, но няма да му продам нищо... Кажете на германците и на моя брат, че плюя върху тях, задето отказаха да купят тютюна ми без посредничеството на „Никотиана“... Кажете им, че могат да подкупят всички министри и цялото Народно събрание, че могат да ме опропастват, но пак ще си останат мръсници и каналии, които печелят богатството си само с подлостии...

Болният се закашля пак. Костов знаеше, че вълнението можеше да му докара кръвоизлив, и се разкая за идването си. Мърморейки някакви извинения, той се приготви да си върви.

— Останете, Костов!... — Болният изплю в кърпичката си една розова хрчка. — Вие не сте виновен... Искате ли коняк?

Барутчиев позвъни. След малко на терасата се появи болничната сестра, която се грижеше за него. Милионерът я помоли да донесе на госта коняк. Той се успокои и почна да гледа замислено върховете на боровете.

— Сега е най-важното да се поправите!... — опита се да го утеши с фалшив оптимизъм Костов.

— С мене е свършено!... — каза болният и в хрипливия му глас прозвуча мъка, огромна и безнадеждна досада от света. — Аз си отивам, но все пак имам съзнанието, че създадох нещо... Аз изнесох пръв нашите тютюни в чужбина, а по стъпките ми тръгнаха старият Пиер (господ да съди делата му) и другите хиени... Подадох ръка на десетки хора, които ми се сториха работливи... Но сега виждам, че съм помагал на тъпи шмекери и бандити... Костов, светът, класата ни, отиват към гибел!... Ще ги погуби егоизмът. По цели дни лежа неподвижно, броя часовете, които ми остават да живея, и разсъждавам върху миналото си, върху живота и хората... И все по-ясно виждам, че нашият свят ще загине от алчността си. В търговията винаги е управлявал законът за печалбата, но ние не се заслепявахме от него. А днешните се самозабравят... Ето аз мразех стария Пиер... Завиждах на енергията му, но презирах разгулния му живот, любовниците му, безумното му пилеене на пари... Той също не можеше да ме търпи и се подиграваше на приличния ми семеен живот... Ние дори не се поздравявахме. Но тази вражда, това съперничество не минаваше известни граници. Ние злословехме един срещу друг, но с мярка, конкурирахме се, но не вършехме подлости, които уронват личното ни достойнство... А сега ни заместиха крадци, изнудвачи, раболепни парвенюта, способни да се продават всекому за паница леща... Сега ни мачкат мазници и блюдолизци!... Костов мълчеше.

— Между тези типове не поставям вашия шеф — продължи туберкулозният, като пое дъха си, — макар че той ги надминава стократно по подлост и талант на изнудване... Той е способен и умен. Предполагам, че развратът, пиенето и глупавата суетност няма да го похабят като тъста му. Но той е морално тъп!... Запомнете, кажете му, че той е морално тъп и че това ще докара гибелта му!... Не всички хора са без достойнство, не всички се свиват от страх, не всички мислят само за удоволствия и се стремят само към пари... Това е поуката, която съм извлякъл от своя живот.

Барутчиев говори дълго. Когато Костов се върна в София и разправи за посещенията си у болния, Борис се усмихна небрежно:

— Казах ли ви, че нямаше нужда от учтивости? — подигравателно забеляза той. — Трябваше да му съобщите

контраофертите писмено.

Но Борис се изненада неприятно от категоричния отказ на Барутчиев да продаде тютюна си на безценица. Може би тая умираща туберкуозна лисица възнамеряваше да го хлъзне на Немския папиросен концерн чрез някоя от генералските фирми. Напоследък никнеха като гъби нови дружества за износ на тютюн — търговски конкубинати между запасни генерали и безработни експерти от фалирали тютюневи фирми. Борис забелязваше с тревога множество признаци, че тия дружества се кредитираха тайно от Немския папиросен концерн. Бавно, но сигурно, като широка река, чието течение никой не можеше да отклони, износът на българските тютюни се насочваше само към Германия. Все по-малобройни ставаха другите купувачи. Борис знаеше, че това е лошо, но неизбежно, и побърза да стегне още по-здраво връзките си с немците. Той купи един вестник, няколко публицисти и още десетина народни представители, които почнаха шумна кампания за дирижирано стопанство. Немският папиросен концерн отвърна признателно, като увеличи контингента за „Никотиана“ на десет милиона килограма.

Костов седна отново пред бюрото си. Да, мръсно и неизбежно беше всичко, което Борис вършеше напоследък!... Мръсни и неизбежни бяха тия подкупи на правителствени лица, ако „Никотиана“ искаше да се запази и процъфти като предприятие, тия раболепни учтивости към фон Гайер, Прайбиш и Лихтенфелд!... Мръсно и неизбежно беше поведението на Борис към държавата, към народа, към другите търговци, към собствената си болна жена и момичето, с което я замести!... Мръсно и неизбежно беше епикурейското равнодушие, с което Костов понасяше всичко това!

Костов не можа да намери в поемните условия сведението, което му трябваше за утре, и с досада затвори папката. После стана, запали цигара и почна да се разхожда из стаята. В мисълта му изпъкна натрапчиво новата приятелка на Борис. Миналата седмица тримата вечеряха в „Юнион“. Костов беше поканен да служи за параван, но остана доволен от вечерята. В тази девойка имаше нещо прекрасно, топло, сърдечно... Все по-приятна ставаше мисълта за нея. Той се опита да пропъди образа ѝ, но не можа. А след това съзна постепенно, че нервността, досадата, мизантропията, които го притискаха сега, идеха и от съжалението, че не беше срещнал едно такова момиче по-

рано, преди да влезе в есента на живота си. Той съзна също, че онова, което в тоя момент го спираше да напусне „Никотиана“, бе именно възможността да вижда това момиче често, постоянно, винаги...

Министърът, който Костов очакваше, завеждаше вътрешните работи — най-мършавия сектор в управлението. Той беше дребно, мрачно човече с тих глас, с плешива глава и зли меланхолични очи. Единият от телохранителите му остана да се разхожда долу по тротоара, а другият се качи до площадката на апартамента, в който живееше Костов. В първия миг посещението изглеждаше лишено от корист, но при главния експерт на „Никотиана“ идваха безкористно само повехналите красавици от хайлайфа. Костов си спомни веднага, че министърът беше заинтересован от една малка, но бързо напредваща тютюнева фирма, която ръководеше зет му.

Експертът погледна госта си нетърпеливо и въпросително. Услугите на „Никотиана“ не можеха да продължават безкрайно. Но господин министърът на вътрешните работи сякаш не разбираше това. В очите му, студени и втречени като очи на змия, светна раздражената самоувереност на човек, който не изпуска лесно положението от ръцете си.

— Партидата не е приета — мрачно произнесе министърът.

— Ах!... Така ли?

Костов си спомни една шифрована телеграма от районния експерт, на която пропусна да отговори. Телеграмата гласеше: „Партидата на «Марица» е лоша. Чакам нареждане.“

— Ще видим!... — рече Костов. — Да, ще разуча въпроса... Утре заминавам на юг.

— Изглежда, че вашият експерт е прекалено взискателен — продължи министърът. — Очаква да му предложим комисионна, що ли!... Но „Марица“ не желае да постъпва така...

Министърът сви устни и повдигна рамене. Той се възмущаваше от покварата на чиновниците в частните фирми, но бе забравил себе си.

— Не е това! — раздражено го пресече Костов.

Той знаеше, че районният експерт беше честен и не вземаше тайно комисиони. А дружество „Марица“ се състоеше от некадърници

и паразитствуваше върху „Никотиана“, използвайки връзките си с министъра. Последният приличаше на стражар, който те е пипнал за шията и е съгласен да те пусне само ако го почерпиш ракия. Услугите, които правеше на Борис, се въртяха повечето около поведението на Стефан и бяха нищожни. Той щеше да стане необходим само в случай на стачка. Костов се ядоса изведнъж от изнудваческото му посещение.

— Ще уредя въпроса — каза той раздражено. — Но и вие трябва да гледате работата си.

— Коя работа? — сухо попита министърът.

— Вашата!... — гласът на Костов стана още по-раздразнен. — Вие трябва да стегнете пресата!... Левите вестници се пълнят с антрефилета срещу „Никотиана“. Това е недопустимо!... Искате да купим тютюна на „Марица“, а не се питате кому ще го продадем!... Немците шушукат, намекват, упрекват открито... Да, да!... Те искат да знаят с комунистическа страна ли търгуват или не...

Костов млъкна изведнъж, раздразнен от гнева си срещу министъра, който го накара да каже повече, отколкото трябваше.

— Свършихте ли? — мрачно попита министърът.

— Да.

— Значи, немците питат с каква страна търгуват, комунистическа или не?

Костов отново пламна в омраза срещу това злобно, невъзмутимо човече.

— Питат ме!... Да, да!... — многозначително подчерта той. — И ще бъде съвсем лошо, ако докарате работата да попитат министър-председателя или Двореца официално.

— Добре!... — Змийският поглед на министъра стана още потрещен и студен. — Тогава аз ще им отговоря: — вие търгувате с комунистическа страна. Братът на директора на най-голямата фирма, с която работите, е комунист!... Моята полиция го арестува снощи.

Очите на Костов се разтвориха широко. Той разбра защо министърът бе тъй самоуверен.

— Вие трябва да го освободите веднага — рече експертът.

— Ще си помисля.

— Тъй ли?... — Костов го погледна с ново раздражение. — Не заслужава да главоболим с тая работа Министерския съвет.

— Казах: ще си помисля — повтори министърът. — Има много неща, които могат да се поставят на разискване в Двореца и Министерския съвет...

Когато гостът на Костов си отиваше, въпросът за освобождаването на Стефан и партията на „Марица“ беше напълно уреден. И тогава главният експерт на „Никотиана“ съзна пак колко неизбежно мръсен и подъл беше светът.

На другия ден по шосето за Х. отпътуваха две коли.

В първата кола — за да не гълтат праха — седяха господата фон Гайер, Лихтенфелд, Прайбиш и генералщабният майор Фришмут от Райхсвера. Майор Фришмут беше, разбира се, в цивилно облекло и твърде мъчно можеше да бъде обвинен, че е дошел в България с друга цел, а не търговска. Колата представляваше обикновен „Мерцедес“. В направата ѝ прозираха първите белези на пестеливост, които времената налагаха на немската индустрия. Също такава пестеливост имаше и в нареждането, с което Немският папиросен концерн бе забранил на чиновниците в чужбина да купуват коли от негермански произход. Поради това един от четиримата ѝ пътници, а именно барон фон Лихтенфелд, мислеше с известна горчивина за елегантния „Студебейкър“, който се хлъзгаше зад тях.

В „Студебейкър“-а пътуваха генералният директор на „Никотиана“ и главният ѝ експерт. Костов шофираше и мислеше гневно за рибарските принадлежности на Прайбиш, които бе забелязал на тръгване в немската кола. С не по-малко негодуване го изпълваха пушката, кучето и ловджийските гетри на Лихтенфелд. Всичко това означаваше скитане в планината.

Над узрелите житни поля трептеше синьо небе и пееха чучулиги, а от горите лъхаше прохлада и мирис на здравец. По зелените хълмове пасяха стада и песента на звънците им се носеше мелодично в свежия въздух, наситен с дъх на росна трева. Юнският ден сияеше в злато и синевина.

— Костов!... — внезапно произнесе Борис.

— Какво?... — попита експертът.

Гласът му прозвуча троснато, но Борис беше свикнал с това и се престори, че не забелязва недоволството му.

— Какъв обед поръчахте?

— Майонеза с пъстърви, телешко, пилета, щрудел, сладолед и плодове.

— А жената на счетоводителя умее ли да поднася?

— Мисля, че умее... Свършила е американски колеж.

— Какво има за пиене?

— Нося една каса от моите испански вина.

— Много добре — доволно произнесе Борис. — Имате ли още от тях?

— Това е последната!... — ядосано осведоми експертът.

— Трябва да поръчате още.

— Митото е много високо.

— Няма значение... Всичко е за моя сметка.

Борис се изсмя.

— На вас ви е смешно, а аз се срамувам — каза експертът.

— От що?

— От тия любезности... Остава да ни поискат и жени... Да, скоро ще почнем да им търсим жени и тогава ще заприличаме съвсем на гърците.

— Значи, ще станем добри търговци.

— Вие да, но аз не.

— Пак скрупули... Никак не умеете да презирате хората!... Значи, боите се да използвате моралната слабост на някакви си германци?... Имах по-високо мнение за вас... Тогава да станем порядъчни! Нека оставим свръхчовеците да ни стрижат като овци!...

Последва смях — равен, тих и непродължителен, на който не можеше да се възрази — мрачен смях, който идеше не от липса на гордост, а от пълно отрицание на всичко човешко.

Костов помисли малко и каза твърдо:

— Вие няма да свършите добре. — После реши да промени темата: — Какво да правя, ако Лихтенфелд започне да упорствува?

— Ще повикате Прайбиш.

— Но и Прайбиш е свикнал да гледа тютюна само под облачна светлина.

— Тогава ще се отнасяте до фон Гайер и мене. Няма да правим никакви отстъпки.

— Лесно е да се каже това — изръмжа Костов. — Всичко ще трае най-малко три дни.

— Може и повече.

— Омръзна ми да забавлявам немци!... — изруга експертът.

— Правете като мене!... Вие се забавлявайте с тях.

— Имам по-друг вкус.

— Вкусът е относителна работа... Аз пък не мога да понасям вашите скучни снобове.

— Прав сте — рече Костов. — От тях не може да се спечели нищо.

— Значи, аз съм по-честен от вас... Не върша нищо срещу природата си. А вие роптаете, но не се отказвате от заплатата си в „Никотиана“. — Борис се усмихна. — Право ли е това?

— Щеше да бъде отвратително... Но аз съвсем не стоя във вашата „Никотиана“, за да получавам заплата. — Костов се изплю драматично настрана. — Аз съм достатъчно богат!...

— Но тогава защо стоите?

— Ей така!... От душевна леност, от навик, от скука, от инертност... Наистина аз се презирам понякога.

— Видяхте ли?... А си позволявате да ругаете един работлив търговец.

— Вие не сте търговец — рече Костов. — Вие сте гангстер!...

Борис го погледна учудено и се засмя пак. Дори тази дръзка шега не можа да развали доброто му настроение след нощта, която беше прекарал с Ирина.

— Костов!... — произнесе той след малко.

Експертът осигури с поглед липсата на препятствие пред колата и обърна за миг лице към шефа си.

— Значи, „Никотиана“ до такава степен ви е омръзнала?... — с лукаво прискърбие произнесе Борис.

— Омръзнала е малко... Противна ми е!...

— Нима съм толкова лош?

— Лоши са средствата ви.

— Значи, самата ми личност не е дотам черна?

— Вие сте фантаст — отговори Костов след малко. — И това ви оправдава донякъде.

— Добре. Искате ли да станете съдружник на един фантаст?... С процентно участие в печалбите и мое ръководство?

— Не — рече Костов, — не искам.

— Значи, сериозно сте решили да ме напуснете?

— Не съм казал още това.

— А какво значи отказът ви?

— Само това, че не искам да ви стана съдружник... Защо ви е съдружник?

— Боя се да не постъпите като експерта на Барутчиев... Вие сте единственият мъж, с когото мога да разговарям приятелски.

— Е, да!... — горчиво произнесе Костов. — Необходим съм ви.

— Не поставяйте въпроса така. Вие просто ми харесвате като човек. Кажете сега категорично: оставате ли в „Никотиана“?

— Да, оставам. — В гласа на Костов прозвуча смешен гняв. — Но съдружник не!... Срамувам се да ви стана съдружник.

В първата кола зад кормилото седеше Лихтенфелд, до него Прайбиш, а на задните места — Фришмут и фон Гайер. И четиримата носеха тъмни очила, за да предпазят светлите си северни очи от ослепителния блясък на юг. Прайбиш и Лихтенфелд разговаряха тихо.

— Едно е ясно!... — горчиво произнесе баронът. — Ние не им внушаваме никакъв респект.

— Какво искате да правят? — попита Прайбиш.

— Хм!... — Лихтенфелд освободи за миг лявата си ръка от кормилото и направи презрителен жест. — Вие не сте били в Солун и Атина!... Знаете ли какво нещо са гърците, Прайбиш? Яхти, вили, жени... всичко предоставят на ваше разположение!... Пожелаете общество — веднага ви представят в най-отбрания клуб. Искате да правите снимки — развеждат ви из цялата страна. Споменете за лов — на другия ден ви пренасят в планината. Богат, щедър, вежлив народ!... Имат истинска търговска аристокрация.

— Тук са по-бедни — справедливо забеляза Прайбиш.

Думата „аристокрация“ го раздразни малко.

— По-бедни ли?... — с ненавист произнесе баронът. — Обърнете се и вижте лимузината, която иде след нас. Такива коли съм виждал само в Довил и Биариц.

— Вие забравяте, че те са собственици, а ние чиновници — скромно възрази Прайбиш. — Освен това трябва да пестим за

войската.

Лихтенфелд пак направи презрителен жест с ръка и млъкна. Прайбиш беше селяк, мравка от народа, и не можеше да разбере нищо. Напразно Лихтенфелд се опитваше да му внуши по околен път — прекият бе опасен — гордостта на императорска Германия, непоковарена от еснафщината на Хитлер. Но Хитлер твърдеше, че германците са богоизбран народ, обещаваше им реванш и богатствата на целия свят. Това именно беше накарало Лихтенфелд да стане националсоциалист въпреки всичко през оная пролетна вечер, когато думкаха барабани и хиляди чизми маршируваха по „Унтер ден Линден“.

Като се увери за лишен път, че Прайбиш е неподатлив към нюанси в политическите убеждения, Лихтенфелд се върна отново към липсата на респект у българите.

— Как ви се струва държането на техния експерт? — попита той. — Не забелязахте ли с какво презрение изглежда кучето и ловджийската ми пушка?

— Не — с известна досада отвърна Прайбиш.

Прекалената мнителност на барона почваше да го дразни. Той бе забелязал само неучтивото искане, което Лихтенфелд отправи към българите, да вземат кучето му в колата си.

— Костов искаше просто да ми внуши, че нашите развлечения го дразнят — продължи Лихтенфелд като сърдито дете. — Хм!... Вие сте взели въдицата си... — Той погледна иронично калъфа с рибарските принадлежности на Прайбиш. — Да не си въобразявате, че ще ви поканят на лов за пъстърви?

— Ако не ме поканят, няма да отида — равнодушно отговори Прайбиш.

— Трябва да ги стегнем, Прайбиш!... — уверено произнесе баронът. — Ще видите как ще приемам тютюна им аз!...

На задните места фон Гайер и майор Фришмут също разговаряха тихо, но за по-сериозни неща. Двамата гледаха внимателно една карта, която бяха разтворили върху коленете си.

— По долината на тази река могат да се концентрират най-малко четири дивизии — каза фон Гайер, като посочи с дръжката на лулата

си върху картата.

— Да!... — Фришмут кимна с глава. — Има широки полета за летища и маскирани лагери... Значи, от Южна България биха могли да потеглят едновременно към морето три успоредни колони.

— Добре е да поискате и мнението на Военното министерство — предложи фон Гайер.

— На българското ли? — замислено попита майорът.

— Да. Те имат опита от три войни и познават основно местността.

— Зная — каза Фришмут. — Но струва ми се, че е рано... Броман съобщи, че офицерският им корпус още не е изчистен напълно от антимонархически елементи. А и Тренделенбург настоява да не бързаме... Впрочем това са подробности. По-важни са пътищата!... — Майорът загрижено поклати глава. — Вижте този завой например!... Съвсем неправилно разрешение!... Оттук не биха могли да минат танкове и тежка моторизирана артилерия.

— Те могат да поправят шосетата бързо — каза фон Гайер.

— Това трябва да им се внуши още сега.

— Искате ли да видите целия път? — попита бившият летец.

— Докъде?

— До гръцката граница.

— Много добре, ако няма да събуди подозрение.

— Не се безпокойте!... — Фон Гайер запали угасналата си лула. — Докато Лихтенфелд и Прайбиш приемат тютюна, ние ще продължим на юг... Ще видите и немски гробове от миналата война.

— Гробове?... — Майор Фришмут повдигна равнодушно глава от картата, върху която опитното му око беше забелязало някои неточности. — Да?...

— Гробове!... — с малко особен глас повтори бившият летец от ескадрилата на Рихтхофен.

Тия останки от миналата война го привличаха и вълнуваха странно. Но майор Фришмут не можа да почувствува вълнението му. Той беше скучен педант, обикновена генералщабна машина за смятане. Като събираше данни за изработване на плана на бъдещия поход, той никак не мислеше за гробове.

— Гледат ли ги добре? — попита майорът от учтивост.

— Да, доста добре!... — отговори фон Гайер. — Българите почитат мъртвите.

След един час автомобилът влезе в бедните и ниски квартали на Х. Всички почувствуваха застоял дъх на плодове, на съхнещ тютюн и жилища без канализация. В прахта на улицата между лениви кучета и остатъци от плодове се търкаляха нечисти, полуголи деца с рани около устните. По зидовете на дворовете и ниските схлупени къщици съхнеше говежди тор, който щеше да служи за гориво през зимата. Имаше нещо пронизващо и тъжно в тая бедност под толкова синьо небе, в тия нерадостни квартали с полуселско и работническо население, което се изхранваше главно от надници в складовете. Но сега тия складове бяха почти затворени и нищетата на безработицата го притискаше жестоко. Минаването на автомобилите предизвика враждебно оживление. Унили мъже гледаха мрачно и продължително след колите на господарите. Жените, които перяха в нечистите дворове, преставаха да се карат, повдигаха глави от коритата си и почваха да кълнат. Те правеха това кресливо и злобно, с яростта на майки, чиито деца гладуваха. Няколко окъсани момчета хвърлиха камъни, които удариха шумно калниците на колата, в която седяха германците.

— Няма ли полиция тук? — възмутено попита Лихтенфелд.

Той се обърна гневно назад, сякаш искаше да се скара на хората в задната кола. Фришмут гледаше безстрастно, докато веждите на фон Гайер се бяха намръщили.

— Тук е работнически квартал — осведоми Прайбиш.

— Да — изръмжа фон Гайер. — Голяма бедност!... Българите са икономически много зле.

— Но това е всъщност добре!... — важно изтрака сметачната машина от генералния щаб. — Ето още една причина да тръгнат с нас!...

Никой не му възрази. Фришмут почна да мисли пак за лошите планински шосета на България, по които не можеха да минават танкове и тежка, моторизирана артилерия. Лихтенфелд ругаеше в ума си нахалството на простолюдието. Прайбиш извърещаше глава, за да не гледа нечистите и слаби деца, чиято мизерия разстройваше

бащинското му чувство. Той имаше четири момчета. А фон Гайер потъна отново в мрачната и сладостна възбуда, която го обземаше пред призрака на бъдещата война. Той мислеше за германската мощ и вековния ѝ противник — славянството, за гигантските сражения, които щяха да се развихрят по континентите, океаните и въздуха, за величието на победата и мрачния жребий на поражението. Той преценяваше еднакво последиците както на победата, така и на поражението, защото не беше ограничен и скован като сметачната машина от генералния щаб, която седеше до него. Той преценяваше огромните сили на врага от изток и вероятната гибел на милиони германци, смъртоносното действие на новите оръжия и разрухата на цветущи градове. Но той не преценяваше само едно: колко безумно и мрачно беше да мисли непрекъснато за новата война дори от дните на последното поражение, дори от часа, в който беше съблякъл униформата на летец от бойната ескадрила на Рихтхофен...

Най-после автомобилите излязоха от озлобения беден квартал, минаха през центъра, отпуснат и сънлив, и завиха в посока на гарата, към склада на „Никотиана“.

Идването на господарите предизвика обичайната суматоха и надпреварване. Пръв ги посрещна Баташки, сега директор на клона. Борис се здрависа с него любезно. Ползата от енергията, която Баташки развиваше при покупките в селата, надминаваше многократно щетите от кражбите му. Господарите го ценяла.

Но сега Баташки съзна горчиво, че си оставаше прост, недодялан човек, лишен от възможност да напредне по-нататък. Напразно се опитваше да привлече повече вниманието на господарите, напразно се потеше под горещото слънце в колосана яка, лачени обувки, райе панталони и сако меланж, които си беше ушил за подобни случаи по съвета на аптекаря — старомодно конте, с което всяка вечер играеше табла. Борис и главният експерт забравиха Баташки веднага, а немците едва го погледнаха. Официалният му костюм изпъкваше смешно пред светлите и удобни дрехи на господарите. Запотен от горещина и стеснение, Баташки проклинаше светските познания на приятеля си.

Напротив, голям успех пожъна новият счетоводител, който посрещна гостите по бели панталони и риза с къси ръкави. По заповед на Костов той живееше в къщата до склада, а жена му се грижеше да поддържа в изправност скъпата ѝ мобилировка, да готви, да поднася и

да бъде приятна. Той говореше немски, понеже бе свършил търговия в Германия, а жена му знаеше от колежа английски и френски. Добре се бяха наредили тия синковци!... Ядяха и пиеха заедно с господарите, докато Баташки си оставаше онеправдан и трябваше да търпи шегите им за цвета на вратовръзката си, за брилянтина, с който мажеше острата си коса, за стъклото с одеколон, което носеше в джоба си... А всеки знаеше, че Баташки вършеше истинската работа в склада. Баташки ръководеше манипулацията, Баташки скиташе по селата сред кал и студ да купува тютюна, Баташки понасяше ругатните на селяните и заканите на работниците... Наистина сега господарите го поканиха на обеду, но това стана от немай-къде и през всичкото време той се потеше, червеше и мълчеше от срам, задето не умееше да разговаря с изтънчени хора. Да, грозно нещо беше липсата на образование... Никога Баташки не беше преживявал по-тежък пристъп от мъка и горчивина и никога амбицията му да излезе от това положение не го беше изгаряла по-жестоко.

След изобилния, добре сервиран обеду, от който дори Лихтенфелд остана доволен, господарата се оттеглиха да починат. Фришмут приведе бележките си в изправност, като ги преписа на чисто, легна и веднага заспа. Лихтенфелд страдаше от киселини в стомаха, взе сода и отегчи Прайбиш — за двамата беше определена обща стая — с горчиви сравнения между живота, който бе водил в Ривиерата, и жалкото съществуване, към което съдбата го принуждаваше сега. Но Прайбиш пак не разбра намека за неправилното отношение на фюрера към аристократите.

— Трябва да се примирите — сурово каза той. — Сега държавата има нужда от девизи за покупка на сурови материали. Ако спечелим войната, за която се готвим, вие отново ще можете да прекарвате ваканциите си в Ривиерата.

— А мислите ли, че ще я спечелим?... — кипна изведнъж баронът. Той бе толкова ядосан от киселините в стомаха си и селската тъпота на Прайбиш, щото викна високо и забрави всякаква предпазливост. — Всичко е объркано, всичко е с главата надолу!... Един Лихтенфелд е поставен тук да рови тютюневи листа, а пристави от полицията стават легационни съветници!...

— Но вие сте вече специалист по тютюна — възрази Прайбиш.

— Да, „вече“!... — горчиво произнесе Лихтенфелд.

После се разсмя, внезапно успокоен пред неизбежността на съдбата и иронията, която почувствува към себе си. Значи, дотам беше стигнала работата!... Той, Лихтенфелд, изоставен и самотен, но пълен с непримиримата гордост на прадедите си, търсеше отдушник на гнева си пред един Прайбиш!... Но, разбира се, всичко това той правеше снизходително, от ексцентричност, като всеки благородник. Баронът се помъчи да се убеди, че не беше ядосан от грубостта на простолудието никак.

— Може би по-късно ще успеете да се върнете в дипломатическата кариера — съчувствено произнесе Прайбиш.

— Да се върна ли?... — Баронът изпадна в нов пристъп на гняв и забрави своята снизходителност. — Няма да приема никога!

— Какво ще правите тогава?

— Ще си остана в концерна.

— Това е най-умното — загрижено посъветва Прайбиш.

Лихтенфелд му досаждаше, но въпреки това Прайбиш изпитваше против волята си дълбока загриженост към съдбата на барона. Поколения наред селяни Прайбиш бяха обработвали на изполица земите на барони Лихтенфелд. И поколения наред селяни Прайбиш бяха свикнали да се замислят почтително над глупости, казани от барони Лихтенфелд. Сега феодалните времена бяха минали, но последният Прайбиш, който заемаше висок пост в йерархията на Немския папиросен концерн, се замисли с наследствен рефлекс по същия почтителен начин върху глупостта на последния Лихтенфелд.

— Добре е да не изразявате мненията си високо по тия деликатни въпроси — благоразумно добави Прайбиш.

— Защо?... — подигравателно попита Лихтенфелд.

В гласа му прозвуча дързост, която Прайбиш никога не би посмял да прояви.

— Защото нарушавате единството — каза Прайбиш.

Той искаше да каже: „Защото може да чуе някой.“

— Смешно, Прайбиш!... — Содата почна да неутрализира киселините в стомаха на барона и това го направи по-примирителен. — Аз съм германец и никога няма да наруша единството, но държа за честта на рода си... Лихтенфелдовци съществуват от три века!... Лихтенфелдовци са дали много на Германия!

— Е, да, разбира се!... — съгласи се почтително Прайбиш. — В миналото вашите прадеди...

Той не довърши, защото помисли, че баронът се беше уморил и най-сетне щеше да заспи. Но нелепата наследствена почит, която изпитваше към него, се удави неочаквано в лек якобински гняв. Глупости!... Недоволството на Лихтенфелд произлизаше от това, че държавата пестеше за въоръжаването си и не позволяваше на аристократите да прахосват валута из модните летовища в чужбина.

— Значи смятате, че аз съм излишен сега?... — оскърбено попита Лихтенфелд.

— Напротив!... — Прайбиш се поправи смутено. — Вие станяхте добър тютюнев експерт... Имате заслуги на икономическия фронт.

Той не съзна новата обида, която нанесе на барона.

Лихтенфелд замълча горчиво. После, когато тежестта в стомаха му изчезна напълно, той си даде сметка колко опасно беше да критикува националсоциалистите дори пред Прайбиш. Лихтенфелд съзнаваше вече отдавна, че хитлеризмът беше напаст, чума, цяло нещастие за Германия. Хитлеризмът обхващаше като плесен и аристокрацията. Дори фон Гайер, потомък на стар бранденбургски род, изглеждаше заразен неизлечимо от него.

И Лихтенфелд се попита тревожно дали фон Гайер не беше чул този опасен разговор.

Но фон Гайер не беше чул нищо.

Той лежеше изтегнат върху дивана в някогашната стая на Мария и в полудрямката от хубавото вино съзерцаваше мечтата за немското могъщество. И както винаги, тази мечта се струваше на фон Гайер необозрима, величествена и тайнствена, съществуваща сякаш сама по себе си, извън човешкото съзнание, извън времето и пространството, и беше пропита с чувство на горест и драма, като звуците на Вагнерова опера. Откъде идеше тази горест?... Може би от това, че мечтата беше страстно желана, ала недостижима. В тоя тих слънчев следобед и полудрямката от виното той съзна ясно, че мечтата беше недостижима. Колосалните армии щяха да се сблъскат, но в хаоса от сблъскването им мисълта му съзираше само поражението.

Ала въпреки това фон Гайер изпитваше някакво вълнение, някаква парлива възбуда, която го примиряваше с войната. Може би

това вълнение идеше от минали, феодални времена, от инстинкта на прадедите му, които, гонени от глада и привлечани от златото, се бяха нахвърляли върху римските легиони. Може би този инстинкт живееше още у фон Гайер, у хората, които управляваха Германия, у всички германци!... Не, вълнението не идеше от това. Не беше възможно днешните германци да приличат на дивите си прадеди отпреди хиляда и петстотин години, които тръгваха на война, без да мислят за гибелта си. Никой не знаеше по-добре от фон Гайер, че войните сега се предизвикваха от съперничество за пазари, от борбата между конгломерати на тръстове и концерни. Вълнението, което фон Гайер изпитваше от призрака на войната през този слънчев следобед, идеше от чувството за нейната неизбежност и от надеждата за победа. Кой знае, може би, може би Германия щеше да победи!... И фон Гайер, чиновник и послушно колело в машината на Немския папиросен концерн, не съзна, че беше германец отпреди хиляда и петстотин години.

Той се унесе и заспа. В следобедната тишина сънливо изкукурига петел.

Към шест часа Прайбиш и Лихтенфелд станаха от сън и пиха кафе, което им направи жената на счетоводителя, а после, все още зачервени от спането, слязоха в градината. Веднага щом ги видя, счетоводителят излезе от канцеларията си и дойде при тях. Може би господата се нуждаят от нещо? Не, от нищо. Те просто бяха в добро настроение и желаеха да изпуснат по една цигара, преди да почнат работа.

Горещината бе намаляла и слънцето клонеше към запад. По небето летяха гълъби. Следобедната тишина премина в оживлението, което настъпваше привечер. От склада се разнесе равен и продължителен звън на електрически звънци. Работата в манипулационните зали привършваше. След малко излезе Костов. Той поздрави барона и Прайбиш вежливо, но без прекалената любезност, която трябваше да се очаква от експерт, комуто предстоеше да предава на купувачите тютюн.

— Искате ли да почнем? — попита Костов.

— След малко — отговори баронът.

Лихтенфелд беше застанал до решетестата врата между двора и градината, гледайки втренчено през нея работничките, които излизаха на шумни тълпи от склада. Задухът, горещината и умората след дългия работен ден им отнемаха всякаква привлекателност. Но тук-таме се мяркаше все още някое младо и свежо лице, което мизерията не беше успяла да похаби. От време на време се издигаше все още някой жизнерадостен и кокетен смях, който грижите не можеха да задушат. Мяркаха се изящни фигурки, под бедните роклици от пъстра басма се очертаваха хубави бюстове, закръглени и стройни бедра.

Изпъкналите воднистосини очи на барона гледаха все повтренчено, добиваха жадния, напрегнат и присмехулен израз на сатир. Хрумна му оригинална и смела идея. След една задължителна баня няколко от тия създания можеха да се окажат достойни за вниманието му. Защо не?... Ако главният експерт на „Никотиана“ не беше така див, би трябвало да устрои в чест на Лихтенфелд един малък гуляй с две-три от тия момиченца. Едно от тях нямаше повече от осемнадесет години и се стори на барона особено привлекателно. Сякаш за да подчертае своята прелест, то се наведе неочаквано и почна да закопчава ремъчето на сандала си, при което босият му нежно-мургав крак показва и голотата на част от бедрото си. Баронът отдавна имаше вкус към девствени момичета от простолюдието. Тяхната първобитна страст, съчетана със свенливост, му създаваше особено приятни усещания. Той си спомни с трепет една малка оргия в Кавала, която любезните гръцки експерти му устроиха с момичета от складовете. Разбира се, и тук би могло да се уреди нещо подобно, но българите не се сецаха. Внезапно малката работничка повдигна глава и забеляза втренчения му поглед. Баронът се усмихна лъстиво и щедро. Очите на девойката се разтвориха широко. Лицето ѝ доби смаян израз, който после стана възмутен, а след това гневен. Но след малко тя помисли, че непознатият се смееше на скъсания ѝ сандал и му се изплези живописно. Лихтенфелд прие това като особен вид аванс и без да се смущава ни най-малко, се изплези на свой ред по същия начин. Тогава у девойката настъпи ново, още по-голямо смайване. После тя нададе висок подигравателен вик и като посочи с ръка барона, веднага обърна внимание на минаващите върху закачката му. Разнесе се висок дружен смях, а някой извика презрително: „У-у-у!...“ Но работничките не се

спряха, защото бяха уморени и бързаха да се приберат по-скоро по домовете си. Девойката отмина с тях.

Всичко това бе забелязано от счетоводителя, Прайбиш и Костов.

— Малко смях, а?... — учтиво каза счетоводителят на немски.

Той беше поразен невероятно от постъпката на барона, но не смееше да издаде учудването си пред толкова високопоставена личност. Прайбиш се изчерви от срам, но се помъчи да заглади станалото с широка усмивка, като че това бе една от дребните духовитости и безобидни оригиналности на барона.

— Харесва ли ви това девойче?... — внезапно попита Костов.

Всички почувствуваха колко злорад и доволен беше тонът му.

— Да!... — отговори баронът. — Аз обичам да се шегувам с народа.

Само счетоводителят повярва наивно колко голяма беше обичта на Лихтенфелд към народа. Костов му заповяда да предупреди Баташки, че преглеждането на тютюна ще започне след малко. Пестеливият Прайбиш отиде да облече под престилката си едно вехто сако, което носеше в куфара си и на което опитната фрау Прайбиш беше замрежила изкусно оръфаните лакти.

Когато останаха сами, Лихтенфелд направи последен опит за разбирателство с главния експерт на „Никотиана“. Той улови Костов под ръка и го поведе по алеята. Най-ужасното нещо тук била скуката и баронът решително искал да се отърве от нея. Лихтенфелд призна това чистосърдечно, като не пропусна да намекне, че добрият ход на приемането ще зависи до голяма степен от настроението му.

— Е?... — попита Костов, почервенял от гняв. — С какво можем да ви развлечем?

Баронът беше изоставил мечтата за лов на мечки пред по-силната страст, която изпитваше сега, и съобщи на Костов идеята си за момичетата.

— Изключено!... — сухо отговори експертът.

Но после изведнъж лицето му прие много съчувствен и, доброжелателен израз. Той улови на свой ред барона под ръка и му каза приятелски, с вид на човек, който не влага никаква подигравка в думите си:

— Слушайте, Лихтенфелд!... Ако довечера тръгнете по тъмната улица зад казармата, ще срещнете много улични жени... Вие можете да си изберете цяла компания, според вкуса, а фирмата ще ви предостави с удоволствие една стая да се забавлявате с тях.

— Unsinn!... — като ужилен изписка баронът с тънкия си фалцет.

Но той не каза нищо повече, защото към тях идеха Фришмут, Прайбиш и фон Гайер.

На другия ден фон Гайер и Фришмут продължиха с колата на юг. Костов се залови на работа с Прайбиш и Лихтенфелд, а Борис прие една делегация от безработни в града.

Двама измършавели и бедно, но чистичко облечени мъже и една дребна женица, чийто брат беше стражар в Околийското управление, застанаха почтително пред бюрото на господин генералния директор. Кметът им бе дал подробни наставления как да се държат. Те трябваше да поднесат молбата смирено и учтиво. Впрочем като гаранция за това служеше тяхната безпартийност.

Пръв заговори по-възрастният от мъжете. Той имаше кротко и тъжно лице с бистросини очи, които му придаваха вид на клисар. Под вехтото, отдавна загубило цвета си сако той носеше сватбената риза на жена си, тъй като нямаше друга, а пред директора трябваше да се яви чисто облечен. Но мисълта, че носеше женска риза, го смущаваше и караше да затваря постоянно с ръка реверите на сакото си. Той почна със заекване, но после се овладя и каза много верни неща. Каза ги просто, ясно и убедително, защото не измисляше нищо, а мъката излизаше направо от сърцето му. Гласът му хълцаше умолително:

— Едвам я караме, господин директоре... От осем месеца сме без работа. Изхарчихме и последната скътана пара, а трябва да се живее. Децата ни боледуват. Нямаме пари ни за доктор, ни за церове. На черква да идем, дете се казва, няма с какво свещ да запалим... А ние не сме лоши хора, стоиме далече от комунистите, държиме за царя и за отечеството... Само работа искаме.

Той направи къса пауза, в която искаше да подреди мислите си, за да продължи по-нататък. Но другарят му, който стоеше до него, вдигна внезапно ръка с два пръста нагоре, сякаш беше на събрание и

искаше думата. Борис му кимна с глава да говори. Този работник беше красив младеж с игриви тъмни очи. Косата му беше грижливо вчесана назад, а външността му издаваше известно кокетство — може би кокетството на младостта, която винаги обича любовта и живота. Той носеше вехто, изядено от молци, но добре скроено сако — подарък от аптекаря, който сееше нови идеи между работниците — и черна риза с бели кантове — униформата на една родолюбива организация. Тия ризи се подаряваха щедро от богатите на бедните членове на организацията.

— Аз влизам в комитета от името на патриотичните работници — гръмовито заяви той. — Нашето положение е много тежко, виждате го... Така не може, господин директоре!... Погледнете какво става в Италия и Германия!

Речта му беше дръзка, почти заплашителна. Тя апелираше към някаква неясна справедливост, която можеше да разреши всичко, ако господарите и работниците станеха патриоти. Тя можеше да се хареса и на Борис, ако работникът беше послушал съвета на кмета — да говори по-кратко. Но аптекарят — душата на най-новата мода патриоти в града — го беше наелектризирил с помощта на триста лева и продупченото от молци сако.

— Вие безработен ли сте? — попита Борис.

— Да, безработен съм — отвърна работникът, поразен от равнодушния глас на Борис.

Господин генералният директор на „Никотиана“ обърна разсеяно лицето си към работничката.

— Гладуваме, това си е... — горчиво потвърди дребната женица, когато забеляза, че беше удостоена с поглед. — Мене остави, не гледай, но три деца имам... На крастави котета са заприличали сиротинките... Имах златен мъж, но македонците му изпиха кръвчицата, господ да ги убие...

— Твоите лични работи не са важни!... — прекъсна я младият работник.

Жената млъкна, смутена от страх, че бе казала нещо нередно.

— Ясно!... — рече Борис. — От кризата страдаме всички.

Всички ли?... Дори в очите на кроткия безпартиен работник, който приличаше на клисар и за чието овчедушие гарантираше кметът, светна ироничен пламък. Но той не посмя да възрази нищо, от страх да

не мине за комунист. Той не беше лош човек, почиташе царя и отечеството, но някаква бездънна глупост го караше да мисли, че това щеше да му помогне.

В стаята настъпи мълчание.

— Е, добре, говорете!... — В гласа на Борис прозвуча досада и нетърпение. — Какво искате от мене?

— Работа!... — почти едновременно отговориха работниците.

— Но откъде да ви намеря работа?... — враждебно попита господин генералният директор. — Аз приех толкова работници, колкото ми са необходими. А да приема повече, не мога. „Никотиана“ не е благотворително дружество.

— Но ние гладуваме!... — тъжно забеляза работникът, който беше облякъл сватбената риза на жена си.

— Какво да правя?... — Борис повдигна рамене. — Потрайте до следващия сезон.

— Дотогава ще изпукаме, синко!... — произнесе жената. — Ще измреме от глад.

— Не се умира толкова лесно.

— Питай охтичавите!

— За охтичавите да си блъска главата докторът.

Борис протегна ръка и натисна копчето на електрическия звънец върху бюрото.

— Как?... Нищо ли няма да направите? — глухо попита представителят на патриотичните работници. — С това излагате комитета на безпартийните и давате коз в ръцете на комунистите.

Борис отегчено запали цигара. Влезе разсилният.

— Повикай Баташки! — каза Борис.

— Дай ни работа, синко!... — почна да хленчи жената, като избърса няколко сълзи. — Господ да дава здраве на тебе, на жена ти и на децата ти...

— Ние не сме лоши хора!... — уверяваше работникът с бистросините очи. — Само дето сме сиромаси... Това е!... Инак почитаме държавата...

Но Борис не слушаше. Делегацията на безработните, хленченето и речите им, смешното им бърбене — всичко това му се струваше досадно и глупаво като случайно стъпване в кална локва.

В канцеларията влезе Баташки, потен и запъхтян.

— Кой ви пусна тука, бе? — изруга той веднага, като видя работниците и отегченото лице на Борис.

— Климе, пазачът... — отговори жената.

— Не ви ли е срам?

— От що да ни е срам? — попита младият работник.

— Така ли се влиза?... Тука да не е аврамов дом?

Баташки погледна виновно господаря си.

— Колко души можем да приемем на работа? — попита Борис.

— Нито един. Избрал съм най-добрите.

— Ще приемеш още десет души!... — заповяда господин генералният директор. — С тези включително.

Той посочи великодушно делегатите. Баташки ги измери враждебно от глава до пети.

— Само толкова ли ще приемете? — горчиво попита делегатът на патриотичните работници. — Какво са десет души?... По списък има хиляда и осемстотин в града.

— А ти какво искаш? — кимна Баташки. — Да храним всичките ли?

Младият работник гледаше тъжно пред себе си. Формулата на аптекаря за помирение между труда и капитала се беше провалила напълно.

— Хайде, измитайте се!... — грубо напомни Баташки. — Какво чакате още?... Нали чорбаджията ви прие на работа!

Младият работник тръгна мрачно към вратата. Другарят му и дребната женица се изнизиха след него, мърморейки щастливо благодарности.

— Гиди шмекери!... — произнесе Баташки, сякаш работниците постъпваха на безплатна издръжка във фирмата.

На третия ден Борис отиде да обядва у родителите си. Той бе построил за тях една малка и удобна къща, която трябваше да реабилитира семейството за миналите унижения.

Бившият учител по латински сега минаваше за един от първите и най-влиятелни хора в града. Той се пенсионира, стана председател на читалището и на местния клон на организацията „Отец Паисий“. В тържествени дни произнасяше пред гражданството речи, изпълнени с латински цитати, които шегобийците запомняха и после повтаряха в кафенето, като обезобразяваха невежо синтаксиса и падежите на

благородния език. След успехите на сина си в търговията той прояви диктаторския характер на древните римски консули. Никакъв почин в града не можеше да се подеме без негово одобрение. Дори упорството му понякога стигаше до такива размери, че кметът, по въпроса за постройката на хали, които щяха да накърнят останките на някаква римска баня, бе принуден да подаде оставка. В тоя спор Редингота прояви желязна неотстъпчивост, като използва връзките и влиянието на сина си в министерствата. Оставката на кмета беше приета и халите се построиха на друго място.

Майката, напротив, сякаш пазеше спомена от горчивината на миналите унижения, си остана затворена. Предложиха ѝ да стане председателка на женското дружество, но тя отказа и прие да влезе само в почетния, но не много известен комитет, който ръководеше издръжката на едно сиропиталище. Тя си остана все тъй тъжна, скромна и загрижена както преди. Болестта на Мария я беше покрусил дълбоко. Катастрофата в семейния живот на Борис я караше да мисли с тревога за бъдещето му. Отмерената и добродетелна Мария трудно можеше да се замести с друга жена. Тя вярваше наивно, че Борис е потресен от нещастieto.

Скоро след нещастieto с Мария тя получи писмо от Павел. Той ѝ съобщаваше, че се намира в Париж и ще замине доброволец в испанската война. От последното му писмо, писано в Марсилия, се разбираше, че е изгонен от Аржентина поради участие в стачки из петролната област.

По същите незнани и опасни пътища на конспирацията вървеше и Стефан. Той беше арестуван във връзка с някакви позиви и пуснат веднага, но това я разтревожи дълбоко. Струваше ѝ се, че някаква невидима опасност го дебнеше навсякъде.

Коя съдба бе тикнала синовете ѝ по толкова различни пътища?

Понякога тя мислеше за тримата, сравняваше характерите им и се питаше кого обичаше най-много. Но всички ѝ се струваха еднакво мили. Във всекиго имаше нещо особено, по което се различаваше от другите и въплъщаваше частица от духа ѝ. Павел беше хубавецът, най-здравият физически и духовно. В него живееше романтиката на младостта ѝ, мечтата за силния мъж, за скитника и бунтовника, който привличаше жените, но нехаеше за тях. Революционният идеал, от който се беше увлякъл, ѝ се струваше необходима форма за бунтовния

му и неспокоен дух. Борис изглеждаше духовно ограничен, но олицетворяваше трезвия реализъм, упорството и волята, които бяха стигнали до богатството. Враждебната хладина, с която той се отнасяше към братята си, я смущаваше малко. Но тя никога не можеше да забрави тъжните дни на бедността и униженията, от които Борис измъкна семейството. В него виждаше твърдостта, с която беше победила негодите на собствения си живот. И най-сетне идеше Стефан. Той беше малко сприхав и самомнителен, вървеше по стъпките на Павел, но го надминаваше по горещината в характера си. В него тя съзираше нещо фанатично, нравствената смелост на мисълта и поведението, към които се стремеше самата, но не можеше да постигне, защото беше слаба, скована от предразсъдъци жена. Опасният път, по който Стефан вървеше, я караше да изпитва още по-голяма привързаност към него.

Тя се гордееше с тримата си сина, еднакво силни и жизнени в това, що преследваха, обичаше ги тъжно и страстно, защото се бяха откъснали от властта ѝ, поемайки своя път в живота, и с неизменния инстинкт на всяка майка мислеше тревожно за съдбата им.

И затова, като видя Борис, тя почувствува отново мъката по своята загубена власт, която някога ѝ позволяваше да поддържа съгласие между синовете си чрез авторитета и нежността на майчините ласки. Борис ѝ се стори още по-далечен и чужд, отколкото преди една година. Сега той идваше у тях за пръв път без Мария. Лицето му беше напълняло, спокойно и самоуверено, сякаш нещастieto с жена му не го засягаше никак.

Той целуна почтително ръката на майка си, поздрави малко принудено баща си и от уважение към родителите не се учуди от присъствието на Стефан. Двамата братя протегнаха ръка един към друг и сключиха мълчаливо съгласие с поглед да се търпят помежду си, докато трае обедът. Но майката долови горчиво условната им любезност. Те щяха да дадат само едно театрално представление на несъществуваща братска търпимост в нейна чест. Нищо вече не ги свързваше... Нищо, освен сантименталната сила на спомена, следата от инстинкта към едно същество, което бе страдало заради тях и което сега те по-скоро уважаваха, отколкото обичаха. Защото любовта към майка им беше отстъпила на заден план пред трескавия устрем към целите, които преследваха в живота си.

Дори външността им издаваше бездната, която разделяше душите им. От загладеното лице и хубавите дрехи на Борис лъхаше егоизмът на богатия, който дори в най-висшите си прояви живееше за себе си и чрез себе си. Напротив, в аскетичната пламенност на очите, в хлътналите бузи и в евтиния, купен на готово костюм на Стефан прозираше саможертвата на човека, който се беше отрекъл от себе си. Единият беше господар и собственик на „Никотиана“, а другият — пролетарий и не притежаваше нищо. Те имаха еднаква кръв и еднаква жизненост, но сърцата им бяха напълно различни.

Майката ги беше поканила на обед, без да ги предупреди, че щяха да се срещнат. Тя познаваше непримиримите им характери. Борис прие поканата по навик, а Стефан — по изключение. Той се беше отделил напълно от родителите и брат си. Издържаше се сам, като заемаше някаква дребна канцеларска длъжност в склада на „Никотиана“. С дребнава гордост той ходеше редовно на работа и отказваше насмешливо каквато и да било подкрепа или авансиране във фирмата. Но един обед... да, един обед заради скръбната и нежна усмивка на майка си той можеше да приеме. Измамата не го разсърди, когато забеляза, че баща му и Борис бяха взели решение да не го дразнят. Дори те го потупаха снизходително по рамото, сякаш той беше още малко момче, на чиито лудории не трябваше да се обръща внимание. Стефан се сети: това беше пак заради майката.

Те седнаха да ядат. Обедът започна сред невинни домашни закачки. Той никак не приличаше на обедите в миналото, когато учителят по латински се връщаше уморен и кисел от гимназията, а децата мълчеха презрително и ставаха от масата полугладни. Сега майката беше приготвила задушени пилета и баклава, които всички лапаха с удоволствие. Редингота непрекъснато разправяше анекдоти и доливаше чашите с вино. Богатството на сина му го беше направило необикновено бърлив и даже духовит. След това разговорът стана по-сериозен. Бившият учител умело започна да изтъква пред сина си необходимостта от общински музей. Читалището притежаваше множество римски предмети, турски ръкописи и документи от Възраждането. Всичко това заслужаваше да се подреди в музей.

— Защо не направите такъв музей? — попита Борис.

— Намерихме помещение, но трябва стъклени шкафове и витрини — отговори Редингота.

— Купете ги!

— Струват скъпо, а читалището няма пари.

— Искаш да кажеш, че „Никотиана“ има?

Редингота се усмихна и каза, че името на сина му трябва да бъде вписано в златната книга.

— Вашата златна книга е просто мазен тефтер!... — рече Борис.

— И тукашните вариклечковци вписват в нея прихода от някой кокошкарите, ако данъкът на сградата е по-голям от наема, който биха получили.

Стефан се изсмия високо. Шегата на Борис му хареса.

— Надявам се, че ти няма да постъпиш като вариклечко — сериозно произнесе Редингота.

— А ти какво мислиш, мамо? — внезапно попита Борис. Майката се сепна. Смяхът на Стефан беше отекнал тъжно в сърцето ѝ. Тя мечтаеше какво би било, ако между двамата братя имаше съгласие и те се смееха все тъй жизнерадостно.

— Струва ми се, че е по-важно сиропиталището — каза тя с риск да разсърди мъжа си. — Децата нямат бельо.

— Тогава да помислим първо за децата — предложи Борис. — А за музея следващия път.

Настъпи тържествено мълчание. Борис извади книжката си и подписа чек за десет хиляди лева. Но дори майката почувствува, че тази сума беше съвсем скъперническа за огромното му богатство.

Слугинята поднесе кафето. Борис и Стефан останаха в дома на родителите си още един час, като дадоха учтиво възможност на баща си да се наприказва. Редингота се увлече и разправи фантастичните си предвиждания за развитието на международното положение. С помощта на Хитлер той унищожаваше договори, разбиваше армии, прекрояваше граници. И сякаш Хитлер нямаше друга цел освен тая, да създаде Велика България. Синовете мълчеха снизходително. Те знаеха, че на болни от артериосклероза не се възразява. След това те си отидоха, а майката се затвори в стаята си и поплака тихо.

XII

Зимата по тия места беше печална и безутешна. Падаха снегове, но топлите беломорски течения, които идеха по долината на реката от юг, ги стопяваха веднага и превръщаха ниския работнически квартал в непроходимо блато. Реката прииждаше, мътните ѝ води заливаха дворовете и оставяха жълти, пълни с миазми локви, чиито изпарения тровеха въздуха чак до късна пролет. В ниските смрадливи къщици горяха съчки и сух говежди тор, които децата събираха из околните баири през лятото. От сивото небе валеше ту дъжд, ту сняг, а по керемидите цвърчеха гладни врабчета. Затоплянето докарваше инфлуенца, а кишата правеше бедността още по-тъжна и грозна. Нерадостен беше животът в тия бордеи, лишени от въздух и светлина.

В задушните стаички, в които човек едва можеше да стои изправен, спяха по пет-шест души. Туберкулозните кашляха и заразяваха здравите. Децата хленчеха за хляб, а жените се караха и кълнеха ожесточено помежду си. Тази година, след безработицата през лятото, имаше глад, а гладът докара болести, скандали и поквара.

Мизерията озлобяваше всички. Един левичарски всекидневник изобличи „Никотиана“ и другите тютюневи фирми, като поиска данък върху печалбите им и попита правителството какво е направило за безработните и гладуващи тютюноработници. Вестникът бе спрял. Избухна малък обществен скандал. Журналистите, които играеха покер с Костов, нададоха тревога за комунистическата опасност. Не трябвало да се спекулира с нещастieto на тридесет хиляди тютюноработници. Българският народ не се състоел само от тютюноработници. Всичко се дължело на кризата, която понасяли героично и самите работодатели. Освен това тютюноработниците трябвало да знаят, че са сезонни работници и да не разчитат само върху надници от тютюневите складове. И накрая можеше да се заключи, че тютюноработниците са лентяи, които предпочитат да гладуват, но не и да се заловят с друга работа.

А в тютюневите центрове, в работническите им квартали продължаваше да върлува хроничният, невидим за ситите глад. В

душите на работниците се наслаяха омраза и гняв. Те съзираха все по-ясно колко егоистичен беше този свят, колко мрачно и безнадежно се очертаваше съдбата им в него, ако не си помогнеха сами. Но всеки опит да направят това се обявяваше веднага за опасно и противодържавно действие. Господарите ги обвиняваха в мързел и алчност, родолюбците ги наричаха предатели, ситите се възмуцаваха от грубостта им, полицията разгонваше събранията им. И тогава те разбраха, че не им оставаше нищо друго, освен да слушат другарите си, които искаха да съборят завинаги този омразен и жесток свят.

Невидими и ловки партийни функционери сновяха из тютюневите центрове и подготвяха борбата на гладните за повече хляб.

Стефан и Макс разбраха скоро, че нямаше да заемат в тази борба ръководните постове, които амбициите им желяеха. Другарите, които държаха нишките на подготовката, ги оставяха в сянка и това оскърбяваше честолюбието им. Макс беше по-сдържан, но Стефан роптаеше.

— Виждаш ли?... — каза веднъж Стефан в стаичката на евреина. — Те не ни съобщават дори партийните директиви до складовите дружества. Прости хора, без никакво образование знаят решенията на градския комитет, а ние гадаем дали ще има стачка, или не.

Макс запали цигара и се загледа замислено навън през прозорчето на стаичката си. Мрачният януарски ден навяваше досада и печал. От синьото небе валиха снежинки, които веднага се стопяваха. По калната пазарна улица, на която се намираха къщата и сарашката работилница на Яко, минаваше кола, натоварена с въглища. Дръгливото конче я теглеше с мъка, а господарят му го биеше и псуваше безмилостно.

— Е, да!... — внезапно произнесе Макс, като извърна глава. — Така трябва.

— Можеш ли да ме увериш наистина в това? — гневно попита Стефан.

— Мога — спокойно отговори евреинът. — Липсва ни моралният елемент.

— Какво наричаш морален елемент?

— Да произхождаш от работническата класа.

— Но това е сектантство, ограничен догматизъм, от който страда курсът на цялата партия.

— Не!... В сегашния отговорен момент това е предвидливост.

— Значи допускаш, че ние можем да изневерим на партията... И таз хубава!...

— Теоретично, да!... Ние имаме възможност да се върнем винаги в света, срещу който се борим. Нещо неуловимо и покварено в душите ни продължава да ни свързва още с него... И това е носталгията към спокойствието, към удобствата му, към лукса и загнилата му красота. Това е понякога мечтата за една светла и хубава стая с книги, за някое женско лице, което те е вълнувало... А от гледна точка на борбата за великата цел, която партията си е поставила, такива хора са несигурни и опасни. Разбираш ме, нали?... Оня ден ти ми разказваше прекалено възторжено за новата приятелка на брат си. Значи, красотата на жените от другия свят те вълнува!... Аз също имам проклети часове, в които не мога да се отърва от спомена за една жена, въпреки омразата, която изпитвам към порочната ѝ душа, към декадентски красивото ѝ тяло. Защо се вълнувам?... Защото в духа ми има нещо отровено от тази жена. С проста акробация на мисълта аз мога да намеря оправдание за света, който я е създал, и в минути на слабост вълнението ще съществува като опасно противоречие в духа ми. А хората от работническата класа са неуязвими срещу такива паразитни вълнения от другия свят. Те идат от низините на социалното робство, от глада, страданието и бедността. И затова в борбата остават непоколебими и твърди като стомана, а ние се огъваме, залитаме, вършим грешки... Затова ще изпитват винаги недоверие към нас, докато съществува светът, от който сме дошли и който може да ни приеме отново... Не, това недоверие не е сектантство!... В момента то е естествено и необходимо!... А сектантството е друго, за което сме говорили много пъти и което ти, в своята сприхавост, не можеш да разбереш... Сектантство е поставянето на непосилни за момента задачи, затварянето в конспиративни черупки, прахосването на ценни кадри в безполезни и лошо подготвени акции, враждебността към елементи, които биха могли да ни бъдат съюзници...

— Ние без заслуги ли сме? — мрачно попита Стефан.

— Ах, да!... Ти все още продължаваш да се въртиш около честолюбието си!... Но успокой се. Нашите заслуги са нищожни в сравнение с тези, които имат други.

— А дейността ни в селата?

— Тя е похвална, но не ни дава право да бъдем генерали.

— Кой иска да бъде генерал?

— Ти.

Макс се усмихна. Стефан намръщено запали цигара и не съзна колко много приличаше на брат си.

— Грещиш!... — каза той след малко. — Аз искам просто стачката в града да се ръководи от интелигентни и образовани хора.

— А Шишко какъв е?

— Само неук и запален работник.

— Не е вярно. Шишко е природно интелигентен, хладнокръвен и честен. А това струва много повече от образованието.

— Не!... — Стефан поклати глава със семейната упоритост на всички Рединготовци. — Шишко е слаб в говоренето и не може да увлече масите... Той ще изтърве кормилото на общото събрание и стачката може да се изроди в икономическа. Не забравяй социалдемократите!... Те имат оратори с меден език и се упражняват в специални кръжоци по риторика. Цялата им група може да нахълта в стачния комитет.

— Е!... — Макс се усмихна. — А ние за какво сме? На събранието ще поддържаме Шишко.

— Значи, ние да вършим работа, а Шишко да командува? Така ли?

— Това дразни ли те?

— Да. Казвам го откровено. Макс го погледна недоволено.

— Пази се от грандоманията и дребнавото честолюбие, които са недостойни за един комунист!... Шишко е превъзходен другар и поддържа връзка с пълномощника на градския комитет. Ние сме длъжни да му се подчиняваме.

Евреинът стана и почна да облича орфаното си зимно палто.

— Къде отиваш? — попита Стефан.

— Обличай се!... Имаме съвещание у Симеон. Поканиха и тебе.

— Няма да дойда — саркастично отговори Стефан. — Аз съм несигурен елемент.

Макс излезе от къщи и по калната пазарна улица тръгна към работническия квартал. Студеният североизточен вятър го накара веднага да вдигне яката на палтото си. Вечерният здрач се сгъстваше, а над покривите се виеха с тъжни крясъци изгладнели ята от гарги. От дворищата на хановете, в които отсядаха селяни, от кръчмите и схлупените еврейски дюкянчета, от калта, влагата и студа лъхаше безнадеждна провинциална грозота.

Когато стигна до моста, Макс зави покрай реката и навлезе в лабиринта от тесни и още по-кални улички, в които тук-там, на големи разстояния, мъждееха електрически лампи. От дворовете се разнасяше миризма на помийни ями. През малките ниски прозорчета, чиито светлини привличаха погледа, надзъртаха нерадостните очи на безработицата и бедността. Линеецо момиченце играеше върху пода с кукла от парцали. Повехнала млада жена переше наведена над корито. Върху одър, постлан с черга, лежеше уморен от напразното скитане мъж и гледаше неподвижно ниския таван. Безработните чакаха края на дългата и мрачна зима. Чакаха го безмълвно и мрачно.

Къщурката на Симеон се намиреше почти на края на града, в сред непроходими пространства от кал. Част от двора ѝ беше наводнен от реката. Макс нагази смело в калта — бариера срещу шпионите и агентите на полицията, които пазеха обувките си и не си даваха труд да стигнат до тия места. От комина на къщурката излиташе дим. Макс почука върху единственото ѝ осветено прозорче.

— Кой е?... — попита един мъжки глас.

Като чу отговора, Симеон отвори вратата и драсна в тъмното антре клечка кибрит. Пламъкът освети един чувал с картофи, върху който бяха нахвърляни каскети и вехти зимни палта. По стените висяха връзки с чесън, а до самия праг бяха натрупани кални обувки. По заповед на жена си Симеон караше посетителите да се изуват. Макс прие това с досада, защото чорапите му бяха скъсани, но се подчини.

В стаичката имаше не повече от пет-шест души, ала понеже бе малка, изглеждаше претъпкана. Мобилировката ѝ се състоеше от сандък за дрехи, тенекиена печка, два стола, маса и одър, покрит с козяк. През средата на стаята беше опънато въже, върху което съхнеха

пеленки, а до печката стоеше корито за къпане на дете. Симеон беше изпратил жена си и детето си у роднини.

Той имаше около тридесет години, дълго сухо лице и спокойни очи. Положението му не бе за оплакване. Той работеше и през зимата като истифчия в склада на „Фумаро“. След влизането на Макс той приклекна до печката и я разпали бързо, за да се стопли новодошлият.

На одъра седеше Шишко, пълен и астматичен мъж на петдесет години, с лъскаво плешиво теме и белези от рани върху лицето. От възрастта и посивелите му вежди лъхаше житейска опитност. Той бе загубил едното си око преди десет години в сбиване с полицията на един митинг, а другото, сякаш за да компенсира недъга му, светеше с някаква особена, мрачна острота. Лицето му беше енергично и бръснато. Задухът в гърдите го караше да диша тежко и шумно дори когато седеше неподвижно. Понеже беше известен на всички комунисти и навсякъде успяваше да разбунтува работниците, фирмите го приемаха на работа само в крайна нужда. Той беше почти неграмотен, но много опитен и добър истифчия.

До него, също на одъра, седеше дребен и непознат мъж с охлузени летни дрехи, които никак не подхождаха за сезона. Той приличаше на вехтошар или амбулантен търговец. Лицето му беше тъй обикновено, че почти не можеше да се запомни. Той поздрави тихо и веднага наведе глава, което подчерта още по-силно и някак умишлено затворената му личност. Макс не можа да улови израза на очите му. Непознатият го криеше по навик.

Столовете бяха заети от Спасуна и Блаже, ветерани и сподвижници на Шишко от минали стачки. Спасуна имаше заплашителна външност и не можеше да се похвали с любезен нрав. Тя беше висока, едра, петдесетгодишна вдовица с басов глас и черни, пламтящи очи. Приличаше едновременно на мъж и на жена. Макар да беше отлична денкчийка, майсторите я приемаха неохотно поради избухливия ѝ характер и сега, подобно на Шишко, стоеше без работа. Когато работниците трябваше да направят митинг или демонстрация, тя идваше с дебел бастун и ако някой стражар се опитваше да я блъсне, веднага стоварваше бастуна си върху него. Злъчните ѝ реплики удряха сполучливо като бастуна. През време на стачки тя ставаше главен надзирател на стачните постове и обикаляше улиците с важността на

полицейски инспектор, докато най-сетне изпращаха за арестуването ѝ цяло отделение от стражари.

Блаже изпълняваше обикновено дипломатически функции през време на преговорите между господари и работници. Той беше дребен, с подвижно и хитро лице, което имаше форма на триъгълник, понеже челото му беше много широко, а брадичката — тясна. Ходеше винаги спретнат и чистичък, дори когато оставаше без работа. Притежаваше пъргав ум и чувство за хумор, с който изобличаваше лъжите и демагогията на господарите. Външно приличаше на повърхностен веселяк, а всъщност беше сериозен, честен и предан другар. Фирмите напразно се опитваха да го подкупят. Той имаше възможност да излезе от низините на бедността и да стане майстор, но дори за миг не помисляше да изневери на другарите си. Макар и да имаше само третокласно образование, наклонността му към четене беше голяма и на идейно-теоретическата му подготовка можеха да завидят дори образовани комунисти. Досадно петно в неговия живот беше жена му. Тя го ругаеше гневно, задето отказваше предложенията на фирмите.

Макс седна на одъра и бързо сви краката си, за да скрие дупките на скъсаните чорапи и голите си, премръзнали пръсти. Той забеляза, че и чорапите на непознатия бяха скъсани. Макс изпита към него тъжно съчувствие. И непознатият изглеждаше скитник, човек без семейство, на когото никаква грижа на съпруга, майка или сестра не сгръваше сърцето.

— Чакаме ли други? — внезапно попита непознатият.

— Не. Всички са тук — бързо рече Шишко.

— Тогава да почнем.

Макс забеляза как маската на безличие и нищожество, върху лицето на непознатия се смъкна веднага. Промяната стана мигновено и бе поразителна. Вдигнатите клепки откриха две твърди металносиви очи. Зад престорения мекушав израз, зад добре изиграната бедняшка свитост, които можеха да заблудят и най-опитния полицаи, се показа внезапно човекът с партийното име Лукан, пълномощникът на Централния комитет, който сновеше нелегално из тютюневите центрове и организираше бунта на гладните. Чертите на лицето му станаха изведнъж неумолими и остри. Макс съзна, че този човек беше

отдал живота си в служба на партията, но от него лъхаше някаква откъснатост от света, някаква смразяваща хладина нещо досуц неспособно да разбере нуждите на момента и да увлече сърцата на работниците. Този човек бе героичен и честен, но сякаш духовно сляп и не можеше да види, че тикаше стачката към недостижима цел, към безполезно прахосване на работническите сили. Макс го виждаше за първи път, но знаеше смисъла на директивите му от начина, по който работеха Шишко и Симеон. Тактиката на Лукан щеше да удави стачката в кръв и заплашваше да убие вярата на работниците в партията.

Лукан, почна бавно, с равен, спокоен глас, без да погледне Макс, когото виждаше за първи път, без да изрази с резервираност тревога или недоверие към присъствието му, но и без да приказва излишни неща, по които можеше да се заключи какъв е и откъде е. В думите му нямаше патос, а само безстрастна, студена логика. Той съкрати до минимум теоретичните разсъждения и се ограничи върху фактите. Описа кризата, жалкото положение на тютюноработниците, предстоящото въвеждане на тонгата и икономическото проникване на немците в България. Само непримиримата борба на комунистите, без отстъпки към когото и да било, може да изведе страната и работническата класа от това положение. Част от работниците трябва да се хвърлят в улична борба, а останалите — да заемат складовете. Това е единственият начин да се принудят господарите към повишаване на надниците, да се укрепят вярата на работниците в партията, да се постигне нещо. Който вижда друг изход от сегашното бездейно състояние в тютюневия сектор, нека го каже.

— От това по-лошо няма!... — мрачно допълни Спасуна. Тя беше нетърпелива и в подобни случаи винаги се изказваше първа. — На добитък заприличахме!... Пера по цял ден в чужди къщи за тридесет лева и комат хляб... Децата ми гладуват. Очите им гноясаха от сухоежбина...

— Трябва да вземем решение и по въпроса за тонгата! — напомни Блаже, прекъсвайки Спасуна.

— Говорете по ред — каза Лукан.

Той погледна Спасуна въпросително.

— Какво ме гледаш?... Така си е!... — сприхаво произнесе работничката, понеже ѝ се стори, че погледът му изразяваше

недоверие. — Ако ще излезем на улицата, да го направим, преди да изпукаме от болести.

Тя сви гневно юмрука си и го размаха заплашително във въздуха. Другарите ѝ се усмигнаха.

— Всички работници ще излезат ли? — внезапно попита Макс.

— Защо да не излезат?

— Не, няма да излезат всички!... Те са се напарили вече от такива необмислени каши. Те знаят, че полицията само ще изпотроши кокалите им, без да постигнат нищо срещу това.

— Ти не ги разбираш тия работи!... — избухна Спасуна и думите ѝ отново предизвикаха смях. — Полицията не смее да пролива кръв на открито. Слушай мене.

— Правилно!... — Лукан хвърли хладен поглед към евреина. — Но дали всички работници са съзнали това?... Ти какво мислиш?

Спасуна повдигна рамене затруднено.

— Нищо не мисля!... — отговори тя гневно. — Като излезе един, тръгват много... Това си е!... Виждала съм го десет пъти.

— Значи, да излезем на улицата слепешката?... — рече Блаже. — А после?

— После ще му мислите вие, учените... Защо ми се перчите с книги?

— Не ме ядосвай, Спасуно!... — търпеливо рече Блаже. — Ти не си дете да не знаеш какво са господарите... Ако излезем на улицата слепешката, само ще изхабим силите си. Никого няма да заболи, ако раздерем от викане празните си гърла или полицията пребие десетина души от нас. Това ще бъде удар във въздуха и господарите радостно ще потрият ръце... Ние трябва да подготвиме акция, която да ги ужили дълбоко, а това може да стане само ако заплашим стоката им, ако избереме за стачката удобен момент, ако проагитираме и спечелим истифчиите на наша страна... Попитайте се какво е положението сега!... Половината от фирмите още не са излезли от кризата и едва тепърва ще почнат да купуват тютюн. Истифчиите се опъват и мрънкат, че в тая безработица надниците им били достатъчни. Те са почти доволни, защото пазят тютюна от развала и господарите им плащат добре, а в случай на нужда могат да удвоят или утроят надниците им... Ние не сме поработили идейно върху тях. Наричаме ги само предатели и толкова!... А и те са работници, наши братя,

експлоатирани като нас. Трябва да ги просветим, а не да ги считаме врагове. Ето, Симеон е спечелил на наша страна всички истифчии в склада на „Фумаро“. Същото можем да постигнем и в другите фирми... Та, искам да кажа, че време за стачка още не е дошло. Ако я обявим сега, ще загубим, ще изложим партията. Работниците ще кажат: „Водили са ни дръвници!... Втори път няма да се излъжем по тях.“ Стачката трябва да обявим едва догодина, и то след като поработим къртовски, след като подготвим всичко. Ако я обявим сега, ще извършим безполезен провал. Бързата кучка слепи ги ражда.

Настъпи кратко мълчание. Думите на умния Блаже бяха убедителни както винаги.

— Свърши ли? — намръщено попита Лукан.

— Свърших.

Лукан погледна въпросително Шишко, който бе следващият по ред.

— Аз не зная какво ще стане догодина — спокойно почна Шишко с басовия си, задъхан от астмата глас. — Но ако и тази пролет останем със скръстени ръце, партията ще загуби и положението на работниците ще стане още по-лошо... Господарите се готвят да въведат тонгата.

— Да, тонгата ще бъде мръсен удар върху нас!... — гневно произнесе някой.

— Те ще я въведат — хладно продължи Шишко. — И това ще им даде възможност да ни мачкат още по-силно. Ако отстъпим пред тонгата, половината от нас напролет ще останат без работа, а тия, които успеят да постъпят в складовете, ще бъдат принудени да продадат труда си на безценица. Не може да се чака повече. Трябва да почнем напролет.

— Разбира се — мрачно потвърди Лукан.

— А как си представлявате вие това?... — внезапно и бурно се намеси Симеон. — Като първомайска манифестация през легално време ли?... Тъй, всички работници ще решат изведнъж да обявят стачка!... Не ставайте деца.

— Прекаляваш, момче!... — спокойно възрази Шишко. — Дори ако сме глупци, няма да обявим стачката по този начин и ти знаеш много добре това.

— Подготвихме ли работниците?... — нервно продължи Симеон.
— Осигурихме ли съюзници?... Изяснихме ли пред работниците за какво ще стачкуват?... Не!... Само шушукане по тъмните ъгли върху някаква тясна програма, с която дори мнозина от нас не са съгласни. Никой не си задава въпроса, как ще повдигнем цялото работничество, как ще се справим с непросветените и подкупените стачкоизменници?

— Както винаги — отговори Шишко. — Стотина души от нас ще рискуват кокалите и здравето си в стачни постове около складовете.

— А останалите две хиляди и петстотин, озлобени от гладната зима, ще ни ръкоплескат, нали?

Настъпи тягостно мълчание. Всички почувствуваха колко жестока беше съдбата на работниците и тежестта на веригите, с които ги беше оковал този свят.

— И така лошо, и инак лошо — песимистично изръмжа Спасуна.

— Аз не съм против стачката — продължи Симеон. — Но аз съм за стачка, която ще облекчи наистина положението на работниците, та да имат и утре вяра в нас. Само така ще укрепим авторитета на партията. Сега аз искам да зная и нека другият го каже ясно, без замазване, срещу кого ще стачкуваме? Срещу държавата или фирмите?

— Значи, ти правиш разлика между държавата и фирмите? — възрази Шишко.

— Аз не я правя, но други я правят!... — сприхаво извика Симеон. — Ние трябва да кажем на работниците, че ще се борят преди всичко за хляб, и да свием временно политическите лозунги, ако искаме да вдигнем всички. Сега работниците се интересуват само от хляб. Всичко друго трябва да остане на заден план.

— Ти си оглупял комунист!... — произнесе Шишко, внезапно разгневен.

— Страх те е, сине майчин!... — допълни Спасуна.

— Не обиждайте!... — Симеон се изправи побледнял и смутен.
— Другари...

Той погледна към останалите, с надежда да срещне съчувствие, но видя само студения, почти враждебен израз на лицата им. Позицията, която зае, беше много примирителна и не се споделяше от никого. Дори Макс и Блаже го гледаха учудено. Как, нима беше допустимо стачката да мине без политически лозунги? Всички съзнаха, че Симеон се боеше, опитваше се да хитрува пред себе си и

пред другите, искаше да остави отворена вратичка, през която да тикне стачката по безопасната линия на икономическата борба и да я хвърли в мрежата на подозрителния арбитраж на трудовите инспектори. Това можеше да стане много лесно, ако под единствения лозунг „борба за хляб“ се тръгнеше заедно със социалдемократите. Изведнъж Симеон съзна горчиво, че беше прекалил в крайната си умереност, че не разсъждаваше като комунист. След женитбата си той прекалено много се боеше да не попадне в полицията, прекалено много мислеше за жена си и детето си... Колко трудно беше да се хвърлиш в пропастта и да направиш с тялото си мост, по който да минат другите!... Но Симеон знаеше, че в решителния момент щеше да се хвърли заедно с хиляди други комунисти.

— Седни и не говори повече!... — безстрастно каза Лукан, доволен от провалянето му.

Бе дошел редът на Макс и Лукан му кимна с глава.

— Нашето поведение трябва да изхожда от генералната линия на болшевишката партия и конкретните условия в България — някак скучно и отвлечено почна евреинът. — По тоя въпрос разногласия между честните и разумни другари няма. Но от голямо значение е доколко ясно виждаме и преценяваме тези условия. У нас, в тютюневия сектор, положението сега е следното: зад господарите стоят правителството, полицията, войската, пресата, цялата организирана в тяхна полза държава. Те разполагат с огромни средства и действуват без скрупули. Парите им подкупват алчните, демагогията и лъжите им заблуждават лековерните, полицията им убива смелите и плаши страхливите... Срещу тях, с голи ръце, са изправени тютюноработниците, гладни, оклеветени, ругани, лишени от политически права. Единственото право, което още могат да заявят, е правото за хляб. Единственото оръжие, което сега могат да противопоставят, е стачката. Но, другари, вие знаете, че тютюноработниците не са сами!... Те имат други права и други оръжия!... Зад тях стои останалата част от работническата класа, всички честни интелегенти, всички бедни и средни селяни, целият български народ, ограбван от върхушката, която го управлява. Тютюноработниците имат потъпкани политически права, които никой не е забравил. У тях е силата на труда, без който тютюнът на господарите може да се развали. Те притежават оръжието на уличната

борба, ако ножът опре до кокала. Право забеляза другарката Спасуна, че полицията не смее да пролива кръв на открито. Господарите се плашат от кръвта по улиците, защото тя извиква у тях призрака на всеобщата революция, кара ги да съзнават, че стоят върху притихнал вулкан от омраза и негодуване. А всичко това значи, че всъщност тютюноработниците са силни. Те имат много съюзници, много права и много оръжия. Но ние трябва да използваме тия оръжия разумно и целокупно. Аз ви споменах в началото за болшевишката партия. Само тази партия може да ни научи как да действуваме. За да дойдат велики дни, трябва да подготвим велики събития. А великите събития не се подготвят лесно!... Не е достатъчно само да ги желаеш и да си готов за жертва. Трябва да разбираш обществения живот и да знаеш кога, как и с кого да действуваш. Не е достатъчно само да изкомандваме стачката и да видим утре как работниците, унижени, измъчени и пребити, ще се върнат отново като покорно стадо в складовете. Това е най-лошият удар, който можем да нанесем върху партията. Сега аз ще кажа конкретно някои неща върху нашата стачка. Ние трябва да я обявим. В това няма никакво съмнение. Инак ще се влачим подир събитията, няма да бъдем никакви комунисти. Вие знаете, че господарите се готвят да въведат тонгата, че след монополното проникване на немския капитал у нас надниците ще станат още по-ниски. Нима можем да останем при тия събития със скръстени ръце?... Стачката трябва да се обяви към средата на пролетта, когато господарите приберат всички тютюн от селата, когато манипулацията е в пълен разгар и отказът на истифчиите да работят може да ги удари зле. Как да обявим стачката?... Другари, това е много важен въпрос!... Няма съмнение, че трябва да вдигнем всички работници, от най-страхливите до най-буйните, от широките социалисти до анархистите. Но там е изкуството: да използваме нашите възможни съюзници, без да допуснем да ни причинят вреда. Мнозина от тях после ще влезат сами в партията ни. Трябва да намерим широка идейна платформа, която да обедини и привлече всички. Това не значи отказ от общите и конкретни цели на партията. Съвсем не, другари!... Това е само единственият и разумен начин на действие, към който трябва да прибягнем в този момент, ако искаме да постигнем нещо, да останем комунисти. Ние трябва да създадем обща, единна платформа!... Ние трябва да обявим стачката под лозунгите за хляб, за политически права и за амнистия на

другарите, които гният в затворите. Стачката не трябва да бъде нито само икономическа, нито само политическа, а едновременно и икономическа, и политическа. Само така ще вдигнем всички и ще добием конкретни резултати: отблъскване на удара с тонгата, повишаване на надниците и политически права. Само така работниците ще видят, че партията е мозъкът на работническата класа, единственият ръководител, който ги води по здрав и сигурен път... Сега няколко думи за тактиката. Другари, да си страхлив е недостатък, но да се изсилваш прибързано — глупост!... Има ли смисъл да излетим неразумно, да хвърлим работниците в улична борба, да говорим за заемане на складовете, да допуснем отделни, терористични актове?... Никакъв!... Безспорно и това са оръжия, но ние трябва да ги вкараме в борбата постепенно, според нуждите на момента и възможностите за действие. Ние трябва да пестим силите си. Борбата между капитализма и работническата класа у нас ще трае още дълго. Тепърва ни предстоят големите изпитания. Сегашната стачка е само една брънка от тази борба и ние не трябва да прахосваме безполезно хората си...

Евреинът млъкна, за да почине. Другарите му, които го слушаха превърнати в слух, се раздвижиха.

— Златна уста имаш, Максиме!... — рече Спасуна. — Умът ти реже като бръснач.

— Всичко, каквото каза, е верно — добави Блаже.

— Бива си го — резервирано потвърди Шишко. — Но искам да задам някои въпроси.

— Не съм свършил — каза Макс.

— Продължавай!... — мрачно произнесе Лукан.

Само той не беше развълнуван от това, което каза Макс. Той гледаше към него някак хладно, с враждебно присвити очи.

— Другари!... — почна отново Макс. — Остава да разгледам най-трудния и най-спорния въпрос. Това е въпросът за подготовката на стачката. Какво сме направили за нея досега?... Ако съдим по положените усилия — Макс погледна бързо Лукан, — ние трябва да признаем, че другарите работят неуморно и самоотвержено от една година насам. Но ако разгледаме подготовката с оглед на тактиката и лозунгите, които очертах, ние не сме направили нищо. Абсолютно нищо, другари!... В какво се изразяваше нашата дейност досега?...

Ние основахме здрави конспиративни групи в складовите дружества, но оставихме социалисти и анархисти да агитират свободно погрешните си теории върху класовата борба. Ние проникнахме само тук-таме в управите на складовите дружества, не навлязохме във всекидневния живот на работниците, отдалечихме се от техните лични болки. Ние живеем откъснато, станахме важни и затворени, уединихме се в някаква революционна романтика. Едва ли не се счита за морално падение, ако някой от нас почне весел и непринуден разговор с работничките. Счита се за разложение, ако седнеш пред чашка ракия с някой широк социалист или анархист, за да го убедиш в погрешните му теории. Голяма част от нашите другари имат смешния навик да се мръщят на веселието, ходят брадясали и кирливи като дервиши, сякаш това ги издига нравствено. Да си призная, самият аз доскоро ходех така. Смешно, нали?... Така не може, другари!... Така не се печелят сърцата на хората. Комунистът трябва да бъде весел, общителен, жизнерадостен, трябва да се движи навсякъде, да дава тон на всичко. Само така можем да печелим привърженици, да разчитаме на подкрепа от масите. Втора грешка: като стоим на тясна идейно-политическа платформа и не правим никакви малки, временни отстъпки от нея, ние отблъскваме групи, които биха могли да ни бъдат съюзници. Между работниците има широки социалисти, анархисти, леви земеделци. Ние само се джавкаме с тях, осмиваме ги, но не търсим никакви допирни точки, не правим дори опит да действваме единно, от страх да не пострада чистотата на нашата политическа програма. И това е неправилно, другари!... На научен език тази идейна неотстъпчивост, това тесногърдие, това буквоедство се нарича догматизъм и води само към изолиране от масите. Догматизмът е по-скоро израз на страхливост и умствена немощ, отколкото на сила. Нашата програма, нашата велика идея е толкова ясна и могъща, та никакъв временен съюз не може да я поквари. Това е, което исках да ви кажа, другари... Накъсо: ние трябва да подготвим стачката, като обхванем безпартийните и осигурим подкрепата на всички възможни съюзници... Ние трябва да я обявим под лозунгите на широка политическа и икономическа програма и най-сетне ние трябва да я проведем спокойно, хладнокръвно, разумно, като поставим в действие всичките си оръжия, но не изведнъж, а според нуждите на момента и не безогледно, прахоснически, а според резултатите, които очакваме да

получим. Мисля, че нещата, които ви казах, са много важни... Ако има нещо недоразбрано, готов съм да го повтора; ако има въпроси, готов съм да отговоря.

Настъпи мълчание. Всички, с изключение на Лукан, бяха като замаяни от ясното и убедително изказване на евреина.

— Свърши ли? — троснато попита Лукан.

— Да, другарю. Чакам въпроси.

— Няма да има нито въпроси, нито разисквания — сухо произнесе Лукан. — Това е само осведомително съвещание.

— Как така?... — нервно попита Макс. — Нима въпросите, върху които говорих, не са важни?

— Важни са — рече Лукан, — но градският комитет на партията е взел вече решения по тях и разискването им е излишно. Аз чух твоето мнение и ще го докладвам. Изказването ти беше хубаво по форма, но вредно и погрешно по съдържание. Ще си позволя да направя само някои забележки. Първо: партията има определена тактика и програма, които не могат да се променят от случайни критики. Именно този непримирим курс на партията, който упрекваш, създаде хиляди самоотвержени борци. Извърши нещо като тях и тогава критикувай... Второ: партията не забранява никому да се забавлява с жени или да пие ракия. Но партията не ще позволи на такива комунисти да ѝ дават съвети.

— Чакай!... — извика Макс. — Ти влагаш съвсем погрешен смисъл в думите ми...

— Просто повтарям това, което каза... — с металически глас продължи Лукан. — Трето: пред нас стоят само работа и отговорности, а зад нас винаги крачи смъртта и затова сме намръщени... Ние не можем да бъдем сбирщина от либерални и весели социалдемократи, които се забавляват по вечеринки и плещят безопасно за политика. Четвърто: ние не сме глупци и знаем защо хвърляме работниците и себе си дори в една безнадеждна акция, в която можем да загинем. Достойната смърт на всеки от нас е жесток удар в лицето на врага, който го разколебава, плаши и деморализира. Пето: стачката ще бъде проведена така, както е замислена и подготвена от отговорни другари. Всяко противопоставяне на това е равносилно на предателство, ще действа много зле на необразованите другари. Ясно ли ти е всичко това, другарю Макс Ешкенази?

— Ние сме прости, ама разбираме — загадъчно произнесе Спасуна.

— Аз мисля, че можем да разискваме — с примирителен тон каза Блаже.

— Не сме вчерашни — добави Шишко, като се намръщи и хвърли хладен поглед с единственото си око към Лукан.

— Нищо не може да се разисква!... — гневно произнесе Лукан. — Колелото е вече завъртяно.

Отново настъпи мълчание, което сега бе досадно и тежко. Макс мислеше тъжно: „Пак фанатизъм, пак тесногърдие, пак слепота!...“ И все пак Лукан беше самоотвержен, честен и умен. Малцина бяха като него. Защо светлината на болшевишката партия не проникваше във всичките кътчета на душата му? Но колелото вече се движеше. Лукан имаше право. Червеят на съмнението за разногласията по върха не трябваше да прониква в простите и честни души на Спасуна, Шишко, Блаже... Колко странно беше, че те долавяха правилното становище и сякаш искаха да го подкрепят!... Ала това щеше да внесе смут в душите им, да ги разколебае тъкмо сега, когато трябваше да бъдат активни и уверени в себе си. Да, Лукан имаше право!... Макс не трябваше да говори пред тях. Извърши грешка. Ала това стана пак по вина на Лукан, пак поради това затваряне в потайна, конспиративна черупка. Защо не беше осведомил никого досега, че решенията са взети?

— Прав ли съм? — внезапно попита Лукан.

— Да — глухо отговори Макс.

Той беше смазан и оскърбен от капитулацията си, но мислеше, че постъпва правилно. Металните очи на Лукан светнаха доволно.

— Колко е часът? — попита той.

— Единадесет — отговори Симеон, като погледна будилника.

Макс се изправи, кимна хладно на всички и отиде в малкото тъмно преддверие да обуе калните си обувки. Симеон го последва, мъчейки се да разсее лошото настроение с коментарии за времето.

Вятърът беше престанал. Някъде далеч, сред мъглата и влагата, мъждееха електрически лампи. Макс се отпрати към тях. Мокрите му продънени обувки цвъркаха тъжно в калта.

Стефан чакаше в квартирата на Макс и изтегнат върху коравото му легло, четеше стари броеве от „Комсомолская правда“.

— Е, какво?... — иронично попита младежът, когато Макс се върна.

— Нищо особено — равнодушно произнесе евреинът. — Само дребни разисквания около складовите дружества.

— Как нищо?

— Ще чакаме директиви отгоре.

— Постави ли се въпросът за стачка?

— Неопределено... Само общи изказвания.

— Останаха ли други след тебе?

— Някои.

— А непознати имаше ли?

— Само един... Вероятно този, когото наричат Лукан.

— Глупости!... — мрачно каза Стефан. — Тебе са те изгонили.

— Да ме изгонят ли?... — Макс разсеяно запали цигара.

— Останаха да разискват дребни въпроси. Искаш ли чай?

— Добре, направи чай!... Но тебе са те изгонили — пак повтори Стефан. — Те правят демонстрации... Явно, искат да се отърват от нас, но действуват предпазливо... Може би ги е страх да не се разсърдим и отидем в полицията. Нищо чудно, ако подозренията им стигнат дотам.

— Прекаляваш!... Няма нищо подобно — рече Макс, като запали тенекиената печка с дърва и постави върху нея чайника.

— Не, не прекалявам!... — сприхаво отговори младежът.

— Това е у тях система. Но аз реших да не се вълнувам повече, знаеш ли?... Нека си чупят главите както искат. Реших да се отдам на теоретична дейност. Малко философия, брошурки... стихчета... туй-онуй!... Как ти се струва? Ще се занимавам безопасно с маркс-ленинизъм за собствено удоволствие.

Стефан се изсмя презрително.

— Не се смей!... — сурово каза Макс. — Ти нямаш право да зарежеш партията, когато ти скимне.

Евреинът втренчи погледа си в мрака на прозореца. Стъклото му отразяваше бедната вътрешност на стаичката, желязното легло, крушката без абажур, грамадните купове от вестници и книги. Навън беше мрак, кална и кишава зима. И тогава неволно, сред някакво мигновено отпусчане на волята, Макс почна да мисли за света, който

беше оставил, и за зимните вечери, когато, облечен в хубав тъмен костюм, кокетираше в ателието на художницата с крайните си теории за изкуството.

Той седна на стола пред печката и бавно изу калните си разкиснати обувки. Загледа се в продънените им подметки някак учудено, сякаш не можеше да повярва, че са негови. А после пак почна да мисли за другия свят и за античното еврейско лице на художницата, което сега го изпълваше с горест и пронизваща тъга.

Водата се стопли и чайникът запя тъжно.

През един кишав мартенски ден в двора на склада ехтяха обичайните ежегодни скандали между Баташки и селяните, които бяха дошли от Средорек да предадат тютюна си на „Никотиана“.

В целия склад кипеше трескава работа с новите машини на тонгата, а в двора гъмжеше навалица.

„Чистачките“ прилежно разпределяха тютюневите листа в малки касетки, събирачът ги отнасяше с количката си, а майсторът ги изсипваше в ситата на машините за пресяване. Наистина тонгата беше по-удобен и по-хигиеничен начин за преработване на тютюна, но оставяше много работници на улицата. Най-напред го въведе „Никотиана“, а след нея всички останали фирми.

Дворът беше задръстен от волски коли, коне и магарета, натоварени с тютюн. Селяните, клекнали под стрехите или насядали върху балите, чакаха ред да предадат максулите си, пушеха лютиви цигари и обсъждаха безобразното поведение на Баташки. Никога майсторът на „Никотиана“, сега директор на склада, не бе се показвал тъй свиреп и неотстъпчив при шкартирането. От време на време от навалицата, която заобикаляше масата му, поставена пред входа на помещението за необработен тютюн, се издигаха продължителни серии от клетви и псувни. Калният двор, покрит с локви, миришеше на тютюн и на тор. Мартенското слънце грееше между бели разкъсани облаци, а топлият вятър топеше снега и водосточните тръби пееха радостно.

Баташки приемаше от сутринта. До масата му, отрупана с тефтери, стоеше децимал, чиято платформа двама носачи товареха и разтоварваха непрекъснато с купове от бали. Понеже нямаше доверие

никому, Баташки лично проверяваше теглилките и сам вписваше килограмите в книгата. Приемането го беше изморило много, но въпреки това той продължаваше да отправя към селяните неизчерпаемия си запас от ругатни и саркастични шеги. Пресипналият му глас ги наричаше непрестанно разбойници и шмекери, които искаха да ограбят фирмата. Той носеше къса шуба, подплатена с вълча кожа, и каскет, под който кръглото му лице добиваше понякога от кръсъците такъв ярък моравочервен цвят, щото селяните очакваха с нетърпение да припадне. Но Баташки не припадаше, тъй като беше отличен комедиант, не се ядосваше вътрешно и се зачервяваше само от физическото напрежение на виковете си. След като шкартираше тридесет, четиридесет и дори петдесет на сто от максула, той втикваше бързо в ръцете на потърпевшия квитанцията и го пращаше при касиера с тюккане и плачливо мърморене, че опропастявал фирмата и чорбаджията щял да го уволни, задето приемал боклуци. Но селяните от Средорек упорито бранеха интересите си. Някои късаха гневно квитанциите, които Баташки втикваше насила в ръцете им, и натоварваха отново тютюна си, за да го закарат обратно на село. Баташки почна да се вбесява наистина. Поведението на селяните миришеше на организирана акция. Дори един средоречанин му заяви направо, че всички производители, които имат повече от двадесет на сто шкартиран тютюн, ще направят оплакване в Народното събрание. Баташки се разпсува и ги нарече комунисти.

Докато ставаше всичко това, Джони стоеше отстрана и в качеството си на арбитър се застъпваше от време на време за съселяните си, като молеше Баташки да намали шкартото. През последните няколко години страховете на Джони се бяха увеличили, правеха нощите му мъчителни и го превръщаха в посмешище на селото. Вече никой не обръщаше внимание на постоянните му оплаквания, че е преследван от злосторници. Поради всичко това Джони беше престанал да бъде добър агент-купувач, страхът разколебаваше безскрупулната му смелост и Баташки мислеше да го уволни.

Тази сутрин, докато наблюдаваше скандалите със селяните и мислеше изтерзан дали някой от недоволните нямаше да запали имота му, Джони забеляза неочаквано нов тревожен повод за страхове. Между работниците, които пренасяха приетите селски бали в

помещението за суровия тютюн, се мяркаше редовно един червенокос мъж. Къде бе виждал Джони този мъж? Непознатият нарамваше балата и се загубваше в склада, после се връщаше запъхтян и отново вземаше товар. При едно от своите идвания той срещна втренчения поглед на Джони и смутено наведе глава. Джони се престори, че не го забелязва, но при следващото си идване червенокосият се издаде сам. Той хвърли към Джони обезпокоен поглед, след това нарами балата и отново изчезна в помещението за неманипулиран тютюн. Страхове бяха създали у Джони почти детективска наблюдателност и поведението на непознатия му се стори съмнително. Да, къде беше виждал този червенокос мъж?... Джони пресея в паметта си десетки подозрителни образи, но не можа да си спомни нищо. Умореното му от страхове съзнание се забъркваше и спираше безпомощно пред най-различни предположения. Най-сетне той се наведе към Баташки и го попита полугласно кой е непознатият. Но Баташки махна ръка с досада и продължи разправиите си със селяните. Той познаваше глупавите, натрапчиви страхове на Джони и не счете за нужно да му отговори. Тъкмо в тоя миг работникът се появи отново. Сега Джони забеляза съвсем ясно, че непознатият го следеше на свой ред и това го изпълни с нова, още по-голяма тревога. Дали червенокосият нямаше да му отмъсти (Джони не се попита защо), ако беше разбрал, че шушукането с Баташки се отнасяше за него?

Смутен от новото подозрение и обиден от Баташки, Джони забеляза отдалеч Стоичко Данкин и отиде при него. Последният, на тръгване от селото, беше разпределил балите си между няколко чужди коли, понеже нямаше собствена, след това ги беше събрал отново на куп и сега стоеше до сиромашкия си максул, чакайки присъдата на Баташки. Стоичко имаше всички основания да се надява, че тя нямаше да бъде много тежка. Джони му беше обещал закрила. Като видя разтревоженото лице на приятеля си, Стоичко разбра, че нов страх трябва да бе влязъл в главата му.

— Какво?... Върви ли?... — попита той.

— Дерее ги!... — отвърна Джони, като хвърли сърдит поглед към дебелокожия, безчувствен към опасностите Баташки. — Живи ги дерее, но ще разплачат някой ден майка му... Та и аз покрай него.

— Какво?... Да няма пак нещо? — съчувствено произнесе Стоичко.

Джони кимна с глава трагично. Стоичко Данкин извърна към него голямото си ухо и сините му очици замигаха бързо.

— Погледни натам!... — каза Джони. — Към децимала. Чакай, не бързай веднага... Видиш ли оня там, с червената коса, дето отнася балите?

Стоичко Данкин извърна малките си очици в указаната посока с такова усърдие, щото остана да се вижда само бялото им.

— Е?...

— Все мене гледа.

— Не се бой, нали сме заедно.

— Не си ли го виждал някъде?

Стоичко Данкин не можа да устои повече и погледна бързо към децимала.

— Бре!... — тихо извика той, стреснат съвсем неочаквано.

— Какво?... Казвай!...

— Та това е оня, дето отведе Фитилчето, преди да го изядат вълците.

— Трай не думай!...

Джони побледня и устните му затрепераха. Той си спомни изведнъж страшната, но вече забравена история с Фитилчето. Аутопсията беше установила върху огризания му от вълците труп следа от куршум в главата.

Той забеляза внезапно, че непознатият гледаше към тях и следеше разговора му със Стоичко. Без съмнение червенокосият си припомняше също къде ги е виждал и разбра, че са го познали. Единственото, което му оставаше, бе да се отърве от двамата свидетели на историята с Фитилчето. Джони не допусна друга възможност и страхът му се превърна в паника.

— Сигурен ли си?... — заекна той.

Стоичко Данкин потвърди уверено, че не се лъже. Свежата му селска памет запомняше безпогрешно всеки, с когото бе разговарял веднъж.

— Ами сега?... — прегракнало попита Джони, сякаш животът му висеше на косъм.

— Сега какво!... Трай си и толкова!... — успокои го Стоичко. — Нали съм с тебе!

— Абе, ти остави тая работа!... — тревожно произнесе Джони.
— Нека ми тегли куршума, пък ти стой до мене колкото искаш. — Джони не съзна, че ако станеше това, Стоичко се излагаше на същата опасност. — Слушай!... Да не запрашиш на село без мене?... Ще се върнем заедно.

— Няма. Къде без тебе!... — увери го Стоичко.

— Аз ще се върна скоро.

И обхванат от внезапно решение, Джони тръгна бързо към изхода на двора.

— Къде бре, Джоне? — попитаха иронично някои средоречани защитника си.

— Бърза работа!... — трескаво обясни Джони.

— Хей, Джони!... — високо извика Баташки, когато видя, че агент-купувачът му изоставяше арбитърската си функция.

Но Джони се престори, че не го чува.

— Гиди страхлива женка!... — изруга Баташки след него. — Пак ти е влязла някоя муха в главата!...

Средоречани се разсмяха високо. Повечето от тях знаеха за болезнените страхове на Джони и Баташки не щадеше вече авторитета му. В това време Джони бързаше към полицейското комендантство.

Когато Макс позна Стоичко и Джони, реши да излезе от склада веднага. Всяка загубена минута можеше да стане фатална. Но пред внезапно настъпилата опасност той почувствува с изненада колко отслабнал беше инстинктът му за живот. Щяха да го арестуват и накарат да признае историята с Фитилчето. Щеше да има разпит, изтезаване и може би разстрел без присъда... Е, та що от това? След инцидента с Лукан той се усещаше изолиран и безполезен. Искаше да се бори срещу погрешния курс, но му липсваше воля — основното качество на всеки комунист. Той беше дошел да работи за партията тук, размишляваше върху новия курс, но дейността му завърши само с образуването на малка групичка от няколко души. Лукан го беше победил.

Макс се усмихна хладно на заблудата си, че е призван да бъде работнически водач. Нещо се противопоставяше на това, нещо, което идеше от самата му личност, а не от трудностите в прокарването на

новата тактика, която поддържаше. И това нещо се дължеше може би на недоверието в него — един пришелец в работническата класа, на подозрението, че беше суетен и желаеше да командува. Напразно бе идването му в тая работническа среда, към която се приспособяваше само външно. Напразни бяха и опитите му да създаде у работниците доверие към себе си. Те усещаха инстинктивно, че си оставаше чужденец. И може би имаха право. Липсваше му способността да ги разбере напълно, не бе закален както трябва от бедността и безправията, не изпитваше достатъчно омраза към миналото. Някакъв суров закон се противопоставяше на усилията му и го караше да разбира все по-ясно защо работниците нямаха доверие в него. Той беше станал безполезен именно затова, че носеше от другия свят остатък от суетността да се възхищава от себе си.

И всичко това раждаше в душата му някакъв тежък конфликт, който го омаломощаваше вътрешно и правеше неспособен за действие или съпротива. Той помисли горчиво: „Изгубих борбата с Лукан и затова се превърнах в безполезен парцал... Сега нямам желание да върша нищо. Един работник не би стигнал никога до това състояние.“

Спокойно, без паника, но с равнодушно съзнание, че все пак трябваше да направи нещо, за да избегне опасността, той отиде при късавия майстор, който надзираваше складирането на селските бали.

— Шчо, бре?... — попита майсторът на македонския си език.

— Неразположен съм — рече Макс. — Боли ме главата.

— И мене гла'аата ме боли, ама работам... — назидателно произнесе майсторът.

— Не мога повече. Отивам си.

— А лѐбот?... Шчо ке ядаш?

Макс не му отговори и го остави. Когато минаваше през двора, дойде му на ум, че трябваше да предупреди за опасността и Стефан. С ускорени крачки той излезе от склада и се отправи към къщата на родителите му. От един месец Стефан живееше при тях и това даваше нов повод за недоверие у работниците. Макс стигна до къщата и позвъня на входа. Излезе майката на Стефан. Евреинът свали каскета си учтиво.

— Стефан ли търсите?... — попита тя. — Няма го... Той замина снощи за София.

Макс отдъхна. В тоя момент за Стефан нямаше никаква опасност.

— Благодаря. Извинете, госпожо.

Той се наклони да си върви, но майката го спря.

— Господин Ешкенази — каза тя. — Влезте, ако обичате. Искам да поговоря малко с вас.

Тя погледна умолително грозното и похабено лице на Макс. Нямаше време за губене, но Макс се съгласи. За пръв път тази учтива, малко тъжна жена искаше да разговаря с него. Влязоха в салона.

— Ето какво, господин Ешкенази... — Майката търсеше думи и сякаш не можеше да ги намери. — Аз зная, че вие сте много умен и образован човек... Не ви ли се струва, че вие и Стефан бихте могли да работите пак за същата идея... как да се изразя... пак за същата кауза, но в друга област... Разбирате ме, нали?... Извинете, аз съвсем не желая да се бъркам в убежденията ви.

— Да, разбирам, госпожо.

— Работата по складовете е... някак си... неподходяща за двама ви... Тя ви изхабява безполезно... Не забелязвате ли?... Това е, което исках да ви кажа... Простете!... И още едно.

Тя се изчерви и смути пак. Евреинът я гледаше с дълбоко съчувствие. Бедната и загрижена майка!... Колко все пак уважаваше убежденията у другите!...

— С първото ви мнение не съм съгласен, но говорете свободно, госпожо.

— Да, благодаря!... Искан да ви помоля, ако не сте съгласен с това, поне да му внушите, че е необходимо да кара едновременно и университета си... Нека вземе първо образованието си като вас... Той има за две години изпити в Юридическия факултет.

— С това съм напълно съгласен и обещавам да го направя, госпожо... — каза Макс. — Дори по мое настояване той се съгласи да се яви на матура като частен ученик.

— Наистина ли, господин Ешкенази?... Много ви благодаря!... Аз имам убеждението, че Стефан ви обича много и слуша само вас.

Тя поръча на слугинята да направи кафе, но Макс се изправи бързо. Обзе го усещане, че губеше ценно време. Като видя бързината и тревогата, с която искаше да си върви, тя не настоя.

Макс излезе от къщата и тръгна към пазарната улица в долната част на града, където се намираше квартирата му. Мартенското слънце изсушаваше бързо земята. Дърветата бяха вече напъпили. Той се загледа в синьото небе, което вятърът беше измел от облаците, и почувствува тих копнеж към пролетта, към живота и света. И тогава той пак си спомни за миналото и в съзнанието му изпъкна жената от другия свят — старовремско бижу от древен еврейски род, който беше дошел преди четири века от Испания и нямаше наклонност към търговия, а даваше само равини, юристи и лекари. В очите ѝ трептеше романтиката на минали времена и подвижна, игрива мисъл, която се подиграваше на традициите, но нямаше сила да скъса с тях. И тогава той пак съзна, че именно поради тая връзка със стария свят, която му пречеше да се приобщи напълно към новата среда, работниците бяха отказали инстинктивно да му дадат сърцата си и Лукан го бе победил.

Той продължаваше да слиза към долната част на града, като мислеше за разни други неща, но оставаше странно равнодушен към непосредствената и близка опасност, която заплашваше живота му. Все по-силен ставаше копнежът му към миналото и все по-голяма досадата от настоящето. Когато тръгна по пазарната улица, той срещна група от безработни, които отиваха към тютюневите складове. Те правеха това всеки ден и висяха с часове пред складовете, като се надяваха, че ако фирмата почнеше да работи, щяха да бъдат ангажирани първи. Но още много малко фирми бяха започнали да манипулират. Улисани в грижите си, работниците минаха покрай него, без да го поздравят, макар че го познаваха и бяха работили с него в склада на „Никотиана“. Това го разгневи. Но после му дойде на ум, че държането им не можеше да бъде друго. Конспиративните ядки на Лукан го бяха посочили като опасен фракционер. Пък най-сетне какво общо имаше сега между Макс и тях? Той се замисли. Може би идеята, може би еднаквата, крайна цел!... Но и това сега му се стори несигурно. В такъв случай той трябваше да се чувства между тях, а не отделно от тях, да работи като редник, а не да очаква команден пост в стачката. Той си спомни, че болшевиките наричаха това „генералщина“. И тогава той пак съзна, че другият източник на вътрешния му конфликт идеше не толкова от погрешния курс на Лукан, колкото от нараненото честолюбие и че на това именно честолюбие се дължеше сега усещането му за безполезност, за разбит живот и равнодушие пред

смъртта. А един работник, излязъл от низините на бедността, нямаше никога да изпадне в това състояние и да се отпусне така.

Най-после той стигна до сарашката работилница на Яко и се качи в стаичката си. Трябваше час по-скоро да вземе куфара си и да тръгне за София. Планът му бе да излезе на шосето и да вземе някой случаен камион, който отиваше натам. Пътуването с влака му се стори опасно и свързано с губене на време. Той почна да прибира вехториите си, хвърляйки ги в напукания картонен куфар, и докато правеше това, изпита отново усещане за безнадеждност, като че животът му беше свършил отдавна и всичко, което можеше да се случи сега, не го засягаше ни най-малко. Цялото бързане му се стори безсмислено, сякаш спасяването от опасността щеше да го изложи на още по-голяма досада. Искаше да избяга в София. А какво щеше да прави там?... Пак чувство на изолираност от другарите, пак унижително просене на дребна чиновническа служба от далечните богати роднини, пак подигравателни намеци, че се връща като блудния син, като глупав фантаст.

Макс прекъсна прибирането, за да запали цигара, и погледна разсеяно през прозореца. На улицата, върху отсрещния тротоар, стоеше висок младеж с бледо подпухнало лице и сиво палто. Едната му ръка беше в джоба.

Макс позна веднага един от цивилните агенти на полицията. Но дори сега той не изпита съжаление, а само извади пистолета си, приготви го за стрелба, седна до масата с лице към вратата и продължи да пуши.

Високият младеж с подпухналото лице чакаше търпеливо на тротоара. Той бе извърнал глава към площада, но очите му хвърляха всеки две секунди бърз поглед към къщата на Яко. Това бяха неприятни, тъжни и зли очи, покварени от жестокост и страх. Този младеж минаваше за виртуоз в биенето при изтръгване на показания, но винаги изпитваше страх. И сега също го беше страх, макар да нямаше особена причина за това. Той чакаше потиснато другаря си, за да арестуват заедно съмнителния. Двамата излязоха от полицейското комендантство едновременно. Единият отиде да търси Макс в склада на „Никотиана“, а другият — в квартирата му. Оня, който беше отишъл

в склада, но не можа да го намери там, се върна в комендантството, откъдето шефът му заповяда да се присъедини към другия, чакащ пред квартирата.

Високият с подпухналото лице се ядосваше и ругаеше мислено бавността на другаря си, но не смееше да влезе в квартирата сам. Той се беше обадил вече по телефона в комендантството и знаеше, че другият е тръгнал оттам. Оня, който трябваше да дойде, се показва най-сетне зад ъгъла на съседната улица. Той беше нисък, дебел, с усмивка на шмекер, който гледа несериозно на работата си. Вървеше, без да бърза, и ядеше фъстъци. „Свиня“ — гневно помисли високият с подпухналото лице, но не го изруга, защото колегата му щеше да се ухили, а това го дразнеше много повече.

— Защо не взе униформени?... — троснато попита високият. Веждите на дебелия се повдигнаха глупаво.

— Нали ти казах по телефона!... — с трагичен глас наблегна високият.

— Хайде, де!... — ухили се лекомислено дебелият. — И за тая дреболия униформени!...

Младежът с подпухналото лице почервения от гняв и мрачно сви устните си.

— Говедо!... — изруга той. — Ти гледаш през пръсти на работата си, но някога ще те надупчат като решето... Не знаеш ли, че политическите са опасни?

Той почувствува презрение към лекомислието на другаря си и омраза към жертвата, която щяха да арестуват. Опасна и кучешка професия бе тяхната!... Гледаш, мижитурка, охлузен бедняк, а когато се приближиш да го арестуващ, изведнъж изпразва цял пълнител в корема или главата ти. Той беше виждал убити колеги в моргата и споменът за тях го преследваше като кошмар. „Политическите са опасни“ — пак помисли той и тъпата животинска омраза, която изпитваше към тях, се засили още повече. От нея се раждаше и жестокостта, с която ги изтезаваше след арестуването. Но при всяко арестуване на нова жертва той изпитваше угнетяващо, непреодолимо смущение. И затова бе тъй нервен и сърдит сега.

— Добре де, добре!... — успокои го дебелият. — Аз ще вървя пръв.

— Хайде да те видим!... — каза високият, сякаш отстъпваше великодушно.

Дебелият го погледна подигравателно, съзнавайки моралното превъзходство на храбростта си.

— Какво ще ме видиш?... — възрази той, като мляскаше фъстъците. — Аз си знам работата и винаги правя това... Не съм пъзльо като тебе.

Високият замълча унизително. Страхът го накара да не разколебава решението на другаря си. Когато минаха на тротоара до къщата, той влезе в сарачницата, а дебелият остана при входа.

В това време Яко се пазареше шумно с някакъв селянин. Агентът с подпухналото лице се приближи до тях и прекъсна безцеремонно разговора им. Яко го погледна тревожно. По самоувереното му влизане той разбра, че това е човек на властта. Евреинът имаше дълга посивяла брада. Тази брада, заедно с кирливото калпаче и кожената престилка му придаваха старинен и чудноват вид, който раздражни агента.

— Имаш ли квартирант? — сурово попита високият.

— Молим?... Квартирант?... Имам, господине.

Бързата мисъл на Яко разбра изведнъж всичко. Той отдавна подозираше, че Макс ще му докара неприятности с полицията, но не искаше да го изгони от алчност към наема на стаичката. И ето ти сега беда!... Като проклинаше сребролюбие то си, евреинът кимна доверително с глава, сякаш искаше да потвърди, че беше съгласен напълно с предпазните мерки на властта.

— Заведи ни веднага в стаята му!... — грубо заповяда агентът.

Яко усети предчувствие за нещо лошо и брадата му затрепера от страх.

— Молим, господине, сега!... — почна да заеква той. — Да не остава празен дукиян... Rebeca!... Ven aqui!...^[1] Молим, господине!... Rebeca, ven aqui, tujer!...^[2] Молим, господине!... Rebeca!... Rebeca!...

Яко викаше, като обръщаше главата си последователно ту към селянина, ту към работилницата, сякаш искаше помощ. Най-после Ребека излезе от една малка врата, бършейки в престилката мокрите си ръце.

— Que hay?...^[3] — сърдито попита тя.

— Quedate aqui!...^[4] — заповяда Яко и кимна с глава на агента да го последва.

Излязоха на тротоара пред работилницата. Високият с подпухналото лице правеше нервни гримаси. Страхът го измъчваше жестоко. Цялата обстановка му се струваше несигурна и пълна с изненади. Дали той тип нямаше да хвърли бомба?

— Върви с евреина!... — заповяда той на колегата си, като се стараеше да се покаже спокоен, макар че зъбите му тракаха от страх.

— Аз ли?... — иронично произнесе дебелият, но с явна готовност да изпълни заповедта.

Той не се боеше никак и паниката на по-старшия му колега го забавляваше.

— А какво?... Аз ли?... — ядно възрази високият. — Ти си помлад и трябва да свикнеш... Ще те представя за награда пред началството.

Дебелият агент се изсмя високо на това обещание и тръгна след Яко, като стисна за всеки случай пистолета в джоба на палтото си. Високият отдъхна и остана на тротоара сам. Един къс тунел съединяваше под втория етаж на къщата улицата с малкото, вмирисано на помия, дворче. В дворчето влизаха две врати: една от сарачницата и друга от жилището. Дебелият и Яко влязоха във втората врата. Като се увери, че жилището нямаше друг изход, високият с подпухналото лице отиде при нея и застана малко настрана, за да може да стреля във фланг, ако съмнителният се опита да избяга. В продължение на няколко секунди той чуваше как дебелият и евреинът изкачваха стъпалата на дървената стълба. Напрежението и страхът му ставаха все по-големи. „Кучешки занаят е нашият!...“ — пак помисли той, като облиза пресъхналите си устни и по заглъхващите стъпки позна, че двамата бяха изкачили вече стълбата. След това настъпи тишина, а после изведнъж се разнесе серия от изстрели, последвана от задавен хриптящ вик. Нещо тежко, вероятно тялото на дебелия, се строполи по стълбата. Високият с подпухналото лице се прилепи до стената и зачака с изваден пистолет, готов за стрелба. Миг след това той чу още един изстрел, а после се разнесе гъгниво и мрачно виене, прекъсвано от неразбираеми, проточени думи на еврейски език. Някой слизаше бавно по стълбата и сякаш се стараеше да избиколи или прескочи нещо върху тях. Високият чакаше напрегнато, но вече без паника, сигурен в

стрелбата от удобната си позиция. Гъгнивото, безпомощно виене стана по-високо. „Евреинът“ — презрително помисли агентът. Той почака още малко. Неразбираемият говор — смес от клетви и плач — му се стори противен и го накара да изпсува. Най-последно от вратата изскочи Яко. С протегнати към небето ръце евреинът хукна към улицата. Лицето му беше разкривено от ужас, а под зиналата червена уста се вееше брадата му, рядка и посивяла. Плиткото калпаче и кожената престилка му придаваха още по-зловещ вид. Агентът изтича бързо и застана пред него с пистолет в ръка.

— Що?... Кой стреля?... — изрева той.

Когато Яко видя пистолета, ужасът му стана неопишуем.

— Мо... мо... мо... — почна да заеква той.

— Идиот!... Говори бързо!...

— Мо... мо... мо... молим...

Главата, ръцете, краката, цялото тяло на евреина трепереха от ужас. Агентът го блъсна грубо настрана и отново зае предишната си позиция. Яко изтича на улицата, надавайки грозни хрипливи викове. Високият с подпухналото лице продължаваше да чака. Отгоре не се чуваше никакъв шум. Най-последно той разбра, че драмата във втория етаж беше свършила и усети егоистична, животинска радост, задето се беше отървал и тоя път. Но реши да не напуска позицията си още малко. Понякога тия типове дори смъртно ранени се вдигаха и стреляха пак. В дворчето влезе стражар. Зад него се събираше уплашена тълпа.

— Полицай!... Дай тревога!... — извика агентът.

След пет минути пристигна Чакъра с отделение от стражари. Малко бледен, но умело и спокойно, старшията блокира къщата и отстрани тълпата. Към обсадения отправиха покани да се предаде, но къщата мълчеше. Чакъра попита има ли доброволец да се качи горе. Никой от подчинените му не отговори. Тогава той стисна зъби, извади пистолета си и тръгна сам. Последва го един млад стражар с красиви черни мустачки, зад когото страхливо и нерешително тръгна агентът. Върху горната част на стълбата, с протегнати ръце и глава надолу, лежеше неподвижно дебелият. Лицето му беше разцепено на две половини от една почти непрекъсната линия гъсто, последователно изстреляни куршуми. Чакъра го прескочи невзмутимо и продължи нагоре. В такива минути той мислеше само за достойнството си на

старши стражар. Вратата на стаичката, в която живееше Макс, зееше полуотворена.

— Предай се!... — високо извика Чакъра. — Къщата е блокирана.

И в същия миг се прилепи до стената от едната страна на вратата. Агентът с подпухналото лице и стражарят се снишиха зад трупа на дебелия. Не последва никакъв отговор. Чакъра направи още няколко стъпки покрай стената и повтори поканата, приближавайки се към вратата. Пак му отговори мълчание, тежко, напрегнато и сякаш лишено от живот. Чакъра погледна към стълбата. Зад трупа на убития се подаваха пистолетите на стражаря с мустачките и цивилния агент. Сега Чакъра помисли за семейството си. След късо колебание той ритна мрачно вратата и надзърна в стаичката.

Върху пода, в сред локва от кръв, лежеше Макс Ешкенази. Той бе изстрелял последния куршум в устата си.

[1] Ребека!... Ела тук!... ↑

[2] Ребека, ела тук, жено!... ↑

[3] Какво има?... ↑

[4] Остани тук!... ↑

XIII

Секретарят на господин генералния директор на „Никотиана“ чакаше със свито сърце звънеца, който щеше да го повика на доклад. Днес той се боеше особено много, понеже имаше неприятни телеграми от провинцията, които можеха да направят шефа заядливо взискателен. От пет минути той препрочиташе телеграмите нервно, като се стараше да прецени коя от тях е най-малко неприятна, за да я постави отгоре. Най-последно звънецът го повика.

Секретарят влезе като провинен ученик, извикан от класния си наставник за мъмрене, и потрепера леко, сякаш беше виновен за нещата, които ставаха в провинцията. Погледът му се втренчи в лицето на шефа и откри с облекчение, че то не беше особено зло. Дори напротив, както винаги в понеделник, то имаше свежия и доволен израз на човек, прекарал празника с любовницата си в Чамкория. Но телеграмите, телеграмите... С плахи крачки секретарят стигна до бюрото. Лицето на шефа прие изведнъж обикновения си студен израз, без който сякаш му беше невъзможно да разговаря с подчинените си.

— Има ли нещо? — небрежно попита господин генералният директор.

— Стачка!... — прегракнало измънка секретарят. — Работниците са предявили искания и заплашват със стачка.

— Стачка ли?...

Лицето на Борис стана бледно, после почервения изведнъж и застина в гневната гримаса на човек, получил внезапно плесница. И това бе действително неприятна плесница, като се вземеше предвид, че тъкмо сега стачката можеше да причини досадни неприятности на „Никотиана“ и да разклати доверието на германците в нея още при първите ѝ доставки.

— Къде? — с мрачен глас попита Борис, като се съвзе от удара.

— Навсякъде!... — отговори секретарят. — По всички клонове, във всички фирми... Изглежда, всеобща стачка.

— Какво искат?

— Много неща... Но главно, право на свободни синдикати, премахване на тонгата и повишаване на надниците.

Секретарят постави телеграмите върху бюрото, чакайки уплашено реакцията на шефа си. Борис ги прочете и захвърли настрана.

— Идиоти!... Те са обезумели!... — изхриптя той.

После запали цигара и остана с наведена глава, обмисляйки първите си действия. Жилите върху бледното му и красиво чело биеха силно. Стачката трябваше да се смаже незабавно, безмилостно. Но как я бяха допуснали?... Ех, че баби са клоновите директори!... И полицията също. Той внезапно повдигна глава. Секретарят го гледаше плахо, с бележник и молив в ръка, измъчен от мисълта дали щеше да стенографира правилно всичките му нареждания. Но Борис не даде още никакви нареждания, само каза:

— Свържете ме с „Джебел“!... После вземете председателя на Съюза на индустриалците и министър-председателя!...

Секретарят изгича при телефона в стаята си. По жиците забръмчаха разговори.

Собственикът на „Джебел“ беше председател на Дружеството на тютюнотърговците, но нищо не можеше да го изтръгне от съня след нощната оргия в кабаре „Империал“. Вместо него се обади главният му експерт.

— Каква е тази работа, бе Папазов?...

— Широко организирана акция, господин Морев... Всички сме изненадани.

— Изглежда, че полицията е спала!...

— Да, скандално!...

— Слушайте сега!... Аз се наемам да ги смажа бързо, ако ме подкрепите.

— Може ли да не ви подкрепим?... Какво искате?

— Само пълномощие да преговарям от името на всички търговци.

— Чакам шефа да се събуди. Ще му кажа, че е необходимо да свика събранието веднага.

— Сигурен ли сте в единодушието?... Има типове, които ще злорадствуват, ако манипулацията на „Никотиана“ закъснее.

— Да — отговори експертът. — Но това са чакали... Пигмеи!... Какъв е вашият план?

— Да изморя стачния комитет с чакане, докато спечелим истифичиите... После ще обявим локаут и никакви отстъпки!... Те са изгладнели през зимата и не могат да упорствуват дълго.

— Идеята ви е много добра, господин Морев.

Борис остави слушалката. Секретарят му трескаво почна да търси председателя на Съюза на индустриалците и сполучи да го открие чак в Габрово.

— Дайте Габрово, моля!... Много бърз разговор, моля!... Господин генералният директор на „Никотиана“ желае да говори с вас, моля!...

Облят в пот от напрежението си, секретарят натисна комутатора и свърза по телефона гласовете на могъщите хора. Единият обличаше цялата българска армия със сукното на фабриките си, другият изнасяше една трета от българския тютюн в Германия. Господин генералният директор на „Никотиана“ молеше с изискана вежливост. Господин председателят на Съюза на индустриалците се съгласяваше с далновидна любезност. Нима беше възможно да не се разберат? И те се разбраха. Господин председателят на индустриалците обеща да пусне окръжно до членовете на съюза да не приемат на работа стачкуващи тютюноработници.

Секретарят отново почна да върти диска на телефона. Сега той търсеше министър-председателя и пак се обливаше с пот. Но министър-председателят, уморен от държавните работи, бе отишъл някъде да почива, а може би и обратното: уморен от почивката, се беше заловил по изключение с държавна работа. Той беше всеизвестен ленивец на лакейска служба в двореца. Имаше подпухнало лице и сънливи, уморени от бридж, очи. Някой му беше внушил, че е незаменим държавник и това го караше да смайва страната и чуждите правителства с непрекъснати дипломатически актове, които приличаха на реверанси във всички посоки. Останалото той предоставяше на чиновниците си. Но сега той не можеше да се намери никъде и секретарят погледна безпомощно през отворената врата господин генералния директор на „Никотиана“.

— Търсете, търсете!... — каза Борис. — Трябва да намерим под дърво и камък този лентяй!...

Секретарят въртеше диска отчаяно, като ставаше все по-дързък към подчинените и домашните на министър-председателя. Той молеше, искаше, настояваше, заклинаше... И най-после той успя да изтръгне от домашните, че господин министър-председателят е отишъл в събота на гости във вилата на един от своите богати приятели и че още не се е върнал оттам. Секретарят погледна шефа си, съобщавайки отговора.

— Потърсете го там!... — спокойно заповяда господин генералният директор на „Никотиана“.

За него президентът на България си оставаше това, което беше за всички останали: един глупав и мързелив държавен чиновник, когото трябва да сритащ, ако спи. Но за разлика от всички останали господин генералният директор на „Никотиана“ можеше да го срита наистина. Президентът се обади с дрезгав, кисел и сънлив глас, който изведнъж стана любезен, щом разбра кой беше насреща. Господин генералният директор тук вече не молеше, а искаше. И той поиска настойчиво да се внушат много неща на министъра на вътрешните работи (с когото „Никотиана“ не беше в добри отношения), на мнозинството от Народното събрание, на директора на полицията, на главния инспектор на труда и на гарнизонните началници в големите тютюневи центрове.

— Да, да!... — отговаряше президентът. — Бъдете спокоен, драги Морев!... Това е политически въпрос, който може да ни изложи в чужбина... Да, да!... Ще ги смажем веднага!... Да, да!... Правителството стои пред вас... Да, да!...

И президентът каза още много пъти „да, да“. Той беше свикнал да отговаря на Двореца и на богатите си приятели винаги с „да, да“, поради което имаше доста влогове в швейцарските банки и мислеше да напусне вече политиката в знак на протест срещу германофилския курс. Така той щеше да симулира пред обществото нещо подобно на характер и нямаше да изглежда, като бившите президенти, на изхабен и захвърлен от Двореца парцал.

Господин генералният директор на „Никотиана“ остави слушалката и без да губи нито минута, почна да диктува на секретаря си писмо-циркуляр до клоновите директори на фирмата. Тук той стигна до върха на жестокото си умение да управлява, което щеше да

постави гладните в пълна безизходност. Той заповядваше на директорите да откажат, след обявяването на стачката, каквито и да било преговори с избраните работнически делегати под предлог, че тия делегати представляват провокаторски елементи. След това те трябваше да искат избор на нови делегати от нови работнически събрания, в които „редът“ щеше да бъде „гарантиран“ от полицията и пълномощията за преговорите — възложени на истински безпартийни. Наредваше се изрично „да не се бърза“ и да се „изчаква“ развитието на събитията, което значеше на прост език да се лъжат и разтакават работниците, докато изхарчат последните си спестени пари и гладът ги принуди да отстъпят. За „спокойното протичане“ на преговорите, т.е. за разтакаването, генералният директор съветваше да се прибегва до местните трудови инспектори, които щели да получат инструкции за „безпристрастното“ изглаждане на конфликта. Писмото завършваше с човеколюбива покана да се запазят „коректни“ отношения с работниците.

Но освен това писмо генералният директор продиктува до клоновете и второ, което носеше надпис „лично поверително“ и в което нещата се разглеждаха по-откровено. Директорите на складовете трябваше да издирят „патриотичните“ и „предани“ на фирмата работници и да ги „склонят чрез възнаграждение“ да влязат в стачните комитети. От само себе си се разбираше, че на работниците комунисти трябваше да бъде обявена „безпощадна война“ с „широкото съдействие“ на полицията. На работническите събрания за избор на нови делегати те трябваше да бъдат изобличени в „своята продажност“ от безпартийните и другите „по-умерени“ елементи. Ако тия елементи изкажеха желание да се върнат на работа при старите условия, трябваше да бъдат приемани веднага. Заповядваше се утрояване на числото на въоръжените пазачи и денонощно дежурство на чиновниците при телефона, за да бъде повикана полицията, а в случай на нужда и войската, ако настъпеха безредици и работниците започнеха да нападат складовете. Забраняваше се на директорите да разискват с избраните делегати каквито и да било условия за прекратяване на стачката. Условията щяха да бъдат съобщени на делегатите от генералния директор при обиколката му в провинцията. Така господин генералният директор си запазваше правото на по-силния да почне преговорите, когато намереше за добре, т.е. когато

гладната, изтощена маса почнеше да се връща на работа при старите условия и работническите делегати престанеха да бъдат вече делегати.

От това писмо на генералния директор, както и от предишните му нареждания, лъхаше студенина, егоизъм и жестокост към хиляди беззащитни същества, които от сутрин до вечер работеха в складовете му срещу окаяни надници. Но той не виждаше, не съзнаваше това, пък и да го съзнаваше, нямаше да се трогне, защото дори слабата младежка чувствителност, която притежаваше по-рано, беше почнала да замръзва в годините на зрелостта, в триумфа на енергията и успехите му.

— Къде е Костов?... — внезапно попита той, когато свърши диктуването на писмата.

— Замина за Рилския манастир — отговори секретарят.

— Кога?

— Тази сутрин.

— Казахте ли му за стачката?

— Да!... Той ме натовари да ви кажа, че напуска работата за един месец и не желае да бъде безпокоен. Извинявам се... Аз ви предавам точно думите му, по негова заповед.

— Значи, и той стачкува!...

Секретарят очакваше светкавица от студен гняв, но вместо това господин генералният директор се разсмя. Секретарят за пръв път виждаше шефа си да се смее, и то при случай, в който всеки друг нормален генерален директор би избухнал в справедлив гняв. Само дяволът можеше да разбере тия тузове!... Секретарят се усмихна на свой ред плахо, механично, от учтивост. Въпреки стачката, господин генералният директор беше в добро настроение. Може би това се дължеше на любовницата му. Секретарят я беше зърнал веднъж в колата му. Тя изглеждаше тъкмо обратното на онова, което можеше да се очаква за любовница на милионер: беше хубаво, но скромно момиче — без грим, без накити, без никакво желание да се показва с него. Секретарят я намираще безинтересна. Той харесваше само блестящите, ефектно облечени жени, на които се любуваше всяка седмица, посещавайки американски филми. Да, чудни хора бяха тия тузове!... Но той пак се разкая за своето учудване. Шефът го гледаше строго и студено. Един секретар не трябваше да се заразява така фамилиарно от смеха на господаря си.

— Пригответе бързо писмата!... — заповяда господин генералният директор. — Ще чакам да ги подпиша.

Той запали цигара и се загледа през отворения прозорец. Беше пролетен ден, към края на април. Небето синееше, а из въздуха се носеше миризма на люляк.

Господин генералният директор на „Никотиана“ получи пълномощия от всички тютюневи фирми и поведе борбата с добре обмислени ходове.

Понеже директорите на складовете в провинцията отказаха да преговарят с работниците, последните избраха делегация, която да поиска среща с господарите в София. Делегацията се състоеше от десетина мъже и две жени. Господин генералният директор отказа да се срещне с тях, като заяви, че те са „агенти на Коминтерна“, и съобщи на главния трудов инспектор желанието си да преговаря само с делегати, избрани в общи работнически събрания, а не от членове на складовите дружества. Той отказа, след като принуди делегатите да чакат четири дни в един евтин хотел и след като се скри доста умело от някои политически лица, които се опитаха да посредничат. От своя страна трудовият инспектор даде настойчиви уверения — които, за жалост, не се сбъднаха, че ще убеди господин генералния директор да се срещне с делегатите. Така се изгубиха напразно още три дни. А през това време директорите на складовете в провинцията изпълниха всички нареждания, които получиха от господарите си. Между работниците се появиха агитатори, които бяха пак за стачката, но искаха нови събрания и избори на нови стачни комитети и нови делегати, защото избраните първия път — казваха те — вземали чужди пари и за сметка на работническите нещастия искали да се отличат пред ония, които им плащали. Едновременно с това агитаторите уверяваха, че господарите не са толкова неотстъпчиви, колкото ги представяли някои и че са готови да се разберат с работниците, без да се стига до стачки, побоища и проливане на кръв. Трудовите инспектори красноречиво потвърждаваха това, като посочваха за пример Италия и Германия.

Дойдоха топлите дни на май и станаха нови събрания с разрешение на полицията, която предварително одобряваше ораторите

и се показва строга, но доброжелателна. В тия събрания, след дълги спорове, бяха избрани едва по една трета от предишните състави на комитетите и нова делегация замина за София. Някои работници съзнаха ясно, че така се загубиха ценни дни от времето, през което тютюнът ферментираше и през което прекъсването на работата, особено от истифчиите, щеше да докара големи рискове за господарите и да ги направи следователно по-отстъпчиви.

Делегатите чакаха нови три дни, докато господин генералният директор на „Никотиана“ се завърна от почивката си в Чам Кория. А когато се завърна, работниците бяха изправени пред друга изненада.

Срещата стана в главната инспекция на труда. Шестимата делегати — между тях беше успял да се промъкне и Блаже — насядаха около масата малко смутени и същевременно поласкани от вежливостта на главния инспектор. Те бяха в чистички вехти дрехи, напоени с тютюневата миризма на складовете, но изчеткани и грижливо изгладени от жените им. Някои бяха сложили дори евтини вратовръзки, което в очите на трудовия инспектор се стори като белег, че спадат наистина към умерени среди. Господин генералният директор на „Никотиана“ показва пълномощното си от тютюневите фирми и почна да говори с леден и сух глас, който изненада неприятно социалдемократите и развали наивното въодушевление, с което бяха дошли на срещата.

Той почна най-напред с тонгата. Тонгата бе, според него, национален въпрос. Премахването на тонгата е немислимо. Без тонгата занаятчийство няма да има ни купувачи, ни търговия, ни манипулация, ни производство на тютюн. Ето защо въпросът за тонгата не трябва въобще да се поставя.

Главният инспектор на труда драскаше с автоматичния молив върху бележника си платноходка и кимаше одобрително с глава. Той беше хубав младеж, завършил право в Германия. Имаше цъфтящо розово лице и черна, мека като коприна коса. Очертаваше се като областен шампион на тенис, но не по-малко и за търговски съветник в легация. Делегатите социалдемократи проследиха с опулени от изненада очи одобрителното кимане на главата му. Та нали местните инспектори на труда дадоха да се разбере, че въпросът за тонгата ще се реши благоприятно.

— А работниците, които ще останат без работа? — внезапно запита Блаже.

— За тях ще се погрижат държавните фактори — равнодушно отговори генералният директор. — Това не интересува фирмите.

— Какво е направила държавата досега? — възрази Блаже. В погледа му светнаха саркастични пламъчета, а гласът му прозвуча предизвикателно. Всички разбраха веднага, че той беше предварително уверен в жалкия изход на преговорите.

— Как какво?... — сърдито изръмжа главният инспектор на труда.

Младостта му будеше отначало у работниците доверие, но сега им стана ясно как се бе издигнал до високия пост. Въпреки изтънчената си, почти женствена външност, този младеж беше изпечен и закоравял подлец. Той изгледа многозначително дръзкия делегат и помоли господин генералния директор да продължи.

Господин генералният директор премина набързо върху другото искане на работниците — правото им да се организират свободно. Това искане също не интересуваше фирмите и той го отмина с презрителна забележка, че работниците не трябвало да усложняват въпроса с политически капризи. Но господин генералният директор се спря подробно върху желанието им да се увеличат надниците с двадесет на сто. В продължение на час и половина той описа изчерпателно как се беше развила кризата в тютюневите цени, какви героични усилия бяха положили фирмите, за да спасят производството, и колко тежко продължаваше още да бъде положението им. Заключение му беше пропито със студена горчивина и съжаление. Фирмите не могат да дадат никакво увеличение на надниците. В настоящия момент фирмите изнемогват. Да, фирмите и производството са пред прага на разорението, ако увеличат надниците. Той извади от чантата си куп книжа и доказа фактите с цифри.

Настъпи мълчание, в което отвън долетя военна музика. Делегатите гледаха втренчено елегантния костюм на директора, сякаш не можеха да проумеят как беше възможно да съществуват толкова хубаво облечени хора, докато хиляди жени и деца водят полугладно съществуване. Те си спомниха неволно за къщата му в най-тихата и сенчеста част на София, която струваше милиони, за американската му кола, за вилите му в Чамкория и Варна. Те си спомниха също тъй за

къщите, вилите и колите на другите тютюневи господари и за грамадните заплати, които получаваха експертите и директорите им. Възможно ли беше да се твърди, че фирмите не могат да увеличат с двадесет на сто жалките надници? Дори неутралните, у които трудовият директор имаше пълно доверие, почувствуваха колко дръзка беше тази лъжа. Но господин генералният директор не се смути от явната ѝ несъстоятелност и продължи с нахалството на по-силния.

— Вие искате увеличение на надниците с двадесет на сто — каза той, като втренчи хладните си очи в лицата на делегатите, сякаш желаше да ги упрекне в тяхното безсърдечие. — Но питате ли се откъде фирмите могат да вземат тия двадесет на сто?... Ние понесохме най-големия товар на кризата, загубихме най-добрите купувачи в чужбина... Ние плащаме най-големите данъци, правим разходи за новите машини и тонгата, подобряваме хигиенните условия, осигуряваме ви в случай на болест и злополука...

Всичко това господин генералният директор подкрепваше с цифрови данни, които делегатите наистина трудно можеха да проверят.

— Вярно... — продължи той с добродушна снизходителност към съсловието, което представляваше. — Ние живеем по-добре от вас... Но затова пък вие нямате нашите грижи и безпокойства. Ако всеки от вас мисли как да нахрани в къщи две или три гърла, ние трябва да държим сметка как ще изплатим надниците на четиридесет хиляди тютюноработници и чиновници... Всъщност ние мислим повече за вашите жени и деца, отколкото вие, когато искате увеличаване на надниците и разорението на фирмите.

Генералният директор млъкна, търсейки в мисълта си други съкрушителни аргументи. Трудовият инспектор довърши с молива си платноходката и почна да рисува ракета за тенис. Ако работата свършеше с пет на сто и фирмите му дадеха обещаното възнаграждение, той щеше да летува във Варна като охолан човек. Мълчанието му показваше недвусмислено, че е съгласен по принцип с директора. След това той щеше да предложи, както бе уговорено, десет на сто, за да се стигне до съгласие между три и пет на сто, ако работниците се окажеха упорити и стачката заплашеше тютюните с разваляне. Но това щеше да стане чак на втората или третата среща. Двамата социалдемократи и безпартийните също мълчеха, чакайки директорът да се изкаже. Те не искаха да възразят остро, защото се

боеха да не бъдат обвинени в комунизъм, и желяеха от сърце въпросът да се ликвидира с десет на сто. Само Блаже се осмели да вземе думата.

— Струва ми се, че има доста голяма разлика между вашите и нашите грижи — гневно забеляза той. — Не ги смесвайте и не мислете, че пред себе си имате глупаци!...

За миг генералният директор се смути.

— Какво?... — произнесе той. — Какво искате да кажете?

— Казвам просто, че не сме малоумни, за да ни говорите такива лъжи... — продължи Блаже с твърд глас. — Ако тютюневата търговия вървеше зле, капиталите ѝ веднага щяха да се пласират в друг сектор. Фирмите работят за собствени печалби, а не за благо на работниците си. Ако мислеха за нас, децата ни нямаше да боледуват от туберкулоза и да правим стачки... Следователно това, което казахте преди малко, не е вярно.

— Значи, вие продължавате да провокирате!... — гневно извика генералният директор.

— Не провокирам — спокойно отговори Блаже. — Но вие твърдите, че мислите за нашите жени и деца, а това е чиста измислица и ни дразни.

Лицето на генералния директор почервения от внезапна ярост, което му се случваше много рядко, и вените на слепите му очи се издуха.

— Слушайте!... — извика той още веднъж, като удари силно по масата. — Вие трябва да млъкнете!...

— Не виждам причина за това. Събрали сме се да преговаряме.

— Именно!... Вие саботирате преговорите.

— Просто отговарям на неверните ви твърдения.

— Млъкни бе!... — грубо извика трудовият инспектор.

Настъпи мълчание, в което всички съзнаха, че преговорите се провалиха. Блаже се обърна към инспектора и каза с усмивка:

— Господин инспекторе, благодаря за арбитража ви.

— Вие прекалявате с дързостта си!... — Гласът на генералния директор стана отново спокоен и сух. — Складовете принадлежат на фирмите и фирмите ще определят надниците в тях. Срещу това имате свободния избор да постъпвате на работа или не. Фирмите няма да дадат никакво увеличение. Ако това не ви харесва, напуснете складовете и не ме занимавайте с глупости!...

След това се обърна към инспектора и заяви небрежно:

— Считам срещата за приключена.

Отново настъпи мълчание. Господин генералният директор на „Никотиана“ почна да прибира книгата си в чантата. Делегатите мигаха безпомощно и неволно обърнаха погледите си към Блаже. Тогава последният произнесе високо:

— Господин инспекторе!... Утре всички тютюноработници в страната ще обявят стачка.

Симеон се събуди рано през този ден, измъчен от кошмарни сънища и напрегнат от мисълта за предстоящите събития. Той влизаше в градския стачен комитет на мястото на Шишко, когото полицията бе отстранила след анулирането на избора в първото работническо събрание. Стачката трябваше да се обяви тази сутрин, в осем и четвърт, след събирането на работниците в складовете. Той бе получил телеграма вчера следобед и до вечерта успя да инструктира всички отговорници на нелегалния професионален съюз.

Той остана няколко минути в леглото, загледан в малкото прозорче, през което руменееше зората на тревожния ден, и почувствува внезапно остра, пронизваща тъга. От другата страна на леглото долиташе равномерното дишане на жена му, а до нея, в коритцето, спеше детето. Симеон извърна глава към тях и като видя лицата им, нежни и замрежени в здрача на утрото, почувствува страх, който се превърна внезапно в горест и смут. Може би ги виждаше за последен път!... Може би днес щяха да го убият, арестуват, изтезават до смърт, да го изпратят по неznайни следствени пътища в София, откъдето нямаше да се върне никога!... Но днес бе първият ден на стачката и той трябваше да я поведе. Ако работниците искаха да покажат силата си, да нанесат удар, да смутят правителството и принудят фирмите към отстъпка, трябваше след обявяването на стачката да направят митинг, с риск на улични боеве и кръвопролитие. Той отдавна беше скъсал с колебанията и поел тежка отговорност. Но сега изведнъж, в последния момент, жената и детето го накараха да се смути. В съзнанието му изплува печалната участ, в която бяха изпаднали семействата на другари, загинали вече в борбата. Нима и той трябваше да се хвърли сляпо и безогледно като тях?... Ами тази

жена и това дете!... Сърцето на Симеон се сви болезнено. Но той бе свикнал вече да преодолява тия пориви към спокоен живот. След арестуването на Шишко и заминаването на Блаже като делегат той беше единственият, който можеше да поведе стачката в града. Зад него стоеха гладът, мъките и доверието на две хиляди и петстотин работници.

Той дръпна решително завивката и стана тихо, за да не събуди жена си и детето си. Но дървеният одър изскърца и жената се събуди. Тя го погледна сънливо и усмихнато, но после изведнъж очите ѝ се помрачиха от мисълта за тревожния ден. Тя знаеше за телеграмата.

— Колко е часът? — глухо попита тя.

— Пет — отговори Симеон. — В шест и половина трябва да излеза.

В гласа му имаше престорено безгрижие, което я накара да почувствува страх. Тя стана заедно с него и докато той се бръснеше, пригответи закуската му. Закусваха оскъдно както всички работници, само с чай и хляб, а млякото, което купуваха, пазеха за детето. Но сега тя наля в чашата му вместо чай мляко, защото знаеше, че днес му предстоеха много тичане и тревоги.

— Какво?... — рече той, когато седнаха да закусят и я видя все тъй омърлушена. — Няма нищо страшно!... Да не си глътнеш езика, ако се вдигне малко врева!...

— Само кръв да няма — въздъхна тя тихо.

— Кръв ли?... — той се изсмя с престорена веселост. — Е, може да има някоя пукната глава, но това е дребна работа... Има ли за детето? — попита той, като сръбна от млякото.

— Ще купя друго — отговори тя.

Въпреки противенето ѝ той отля половината от млякото в нейната чаша и продължи бодро:

— Аз съм от стачния комитет и нас не ни заплашва нищо... Просто ще даваме от някой ъгъл нареждания по хлапетата.

Но тя знаеше, че тъкмо защото бе в стачния комитет го заплашваше най-голяма опасност. Тя си спомни за жестоко потушени стачки в миналото, водачите на които бяха избити или изчезнали. Спомни си дни, в които избухваха работнически вълнения, от площада долитаха викове и писъци, а по улиците препускаха конни стражари и тъпчеха мъже и жени с окървавени глави. Спомни си тревогата,

дългите мъчителни часове и горестния копнеж, с които в такива дни чакаше връщането на Симеон и питаше всеки минавач дали не го е виждал някъде. Всичко това можеше да се случи и днес. И затова сега, в ранните часове на този ден, тя изпитваше пак същия ужас от стачките и безредиците, пак същия копнеж към мъжа си, когото щеше да чака, свита от мъка и страх. Все по-черни ставаха мислите ѝ и все по-пълно я обземаше мрачното предчувствие, че тази сутрин го виждаше за последен път. И тогава тя не можа да се удържи и заплака. Едрите, натежали от мъка сълзи почнаха да се търкалят по бузите ѝ и капеха по тъканата покривка на масата. Тя плачеше безмълвно, тихо, със стиснати устни, така както плачат хора пред неизбежна участ. Тя плачеше за мъжа си, за детето си и за себе си, плачеше от мъка за недостижимия, спокоен живот, от гняв към омразната работническа съдба...

— Е, стига толкова!... — произнесе той строго, когато видя сълзите ѝ. — Стига вече!... Да не ме затварят в зандан, та си заронила сълзи като бабичка... Ще обявим стачката и толкова... Отивам да се посмея на Спасуна.

И за да покаже безгрижието си, той почна да подражава как Спасуна кълнеше и се зъбеше на стражарите. При споменаването на Спасуна жената се разсмя нервно, през сълзи.

— Няма да излизаш напред!... — каза тя, като избърса очите си. — Мисли за детето!... Чува ли?

— Аз съм генерал сега — рече той. — Само ще командвам... Други ще тичат напред.

Но той си знаеше, че няма да бъде така, че трябваше да излезе напред, ако искаше другите да го последват, и че стражарските приклади и куршуми удряха винаги първите. И затова сега, макар да продължаваше да се смее, усети отново пронизваща болка за жена си и за детето си.

Те почнаха да говорят върху разни домашни дреболии, за детето и за някои познати, като с това искаха да разсеят лошите мисли, от които се измъчваха. После той извади парите си и без никакъв определен повод ги даде да стоят у нея. Това беше заплатата му от „Фумаро“ за последната седмица и няколкостотин лева от продажбата на една златна монета, която някога майка му беше получила като подарък от свекър си при сватбата. Той пазеше тази монета за черни

дни, за в случай на безработица или тежка болест. И вчера той я беше продал, защото се боеше, че с него можеше да се случи нещо лошо и не искаше жена му и детето му да останат без пари поне през първите седмици.

Но всичко това накара жена му да заплаче отново, без хлипане, по същия безмълвен начин както преди малко, а той се престори, че не забелязва сълзите ѝ и отиде в дворчето да ѝ нацепи дърва. Когато часът стана шест и половина, той погледна и целуна спящото дете. И тогава внезапно сред мъката, която притискаше сърцето му, той усети сила и бодрост, които сякаш дойдоха от малкото личице на детето. Той съзна изведнъж, че каквото и да се случеше днес, комунизмът щеше рано или късно да покори света, че тази жена щеше да го обича винаги, а синът му щеше да израсте под грижите ѝ като фиданката, която бяха посадили на двора при раждането му. След малко той се сбогува с жена си и тръгна към центъра на града. Кварталът на работниците беше все още тих и безлюден. А над печалните и схлупени къщици, над тесните дворчета, над нищетата и бедността грееше ярко майският ден.

И Спасуна се събуди рано през този ден. Докато децата ѝ спяха, тя се залови по навик с домашната работа, която трябваше да свърши, преди да отиде в склада: донесе с кобилица вода от чешмата на съседите, напръска и помете двора, а после изми лицето и краката си. Като свърши това, тя отиде на фурната за хляб, купи от ранобудния бакалин малко извара за децата, като ругаеше скъпотията и го обвиняваше в спекула, а на връщане се отби против волята си в кръчмата.

— Добро утро, проклетнико!... — рече тя на кръчмаря, който беше поставил столовете върху масите и метеше заведението си. — За добро няма да отвориш толкова рано... Дай ми една ракия!...

В гласа ѝ прозвуча угризение, смесено с яд, сякаш кръчмарят беше виновен за слабостта ѝ да пие. Тя искаше да сръбне съвсем малко, колкото да успокои нервите си, възбудени от предстоящия ден.

— От сливовата ли? — попита кръчмарят.

— От сливовата, господ да те убие!... — викна Спасуна. Тя се разгневи отново на себе си поради угризението, че сливовата струваше

по-скъпо от гроздовата и въпреки това искаше от нея.

— Огън да изгори кръчмата ти и всички, които влизат в нея!...
На децата ми ушите да ядеш!...

— Яж си ги ти!... — ухилено рече кръчмарят, като постави чашка с ракия пред нея.

— И една кутия Томасян трето — добави Спасуна.

— Ще ги платиш ли?

— Когато съм взимала на вересия, бре?

Спасуна хвърли на тезгяха една никелова монета от десет лева. Кръчмарят знаеше, че тя щеше да плати, но искаше да мине за великодушен и да я предразположи към приказки. Той прибра небрежно парите и постави пред нея цигарите.

— Днес пак нещо такова, а?... Шарите, гледам... Да не е стачка?
— попита той доверително.

— Не е твоя работа, урсус проклет!... — грубо отвърна тя, като изпи ракията. — Живеница да те умори, ако питаш повече!...

— Какво, от мене ли криеш?... — горчиво произнесе кръчмарят, сякаш беше предан до смърт на работническата класа.

— Натиснете, натиснете ги тия изедници!...

Но Спасуна не се поддаде на провокацията. Тя запали цигара и смукна жадно острия дим.

— На!... Пийни от мене!... — дружелюбно произнесе кръчмарят, като ѝ поднесе втора чашка.

Спасуна погледна мрачно белите засукани мустаци на кръчмаря и отказа да пие. „Шашкьнин — помисли тя. — Чака алъш-вериш от стачката.“ Кръчмарят разбра веднага, че този ден щеше да стане нещо. Безредиците го плашеха, но стачките носеха печалба. След виковете и заканите обикновено настъпваше унилоост, през която работниците задушаваха грижите си с ракия. Кръчмарят почувствува приятната възбуда на мирен гражданин, който се радва на благоразумието си, докато глупците се гонят и трепят с полицията.

— Кога ще ми дадеш голямото момче за измижар? — попита той, искайки да изрази ново доброжелателство.

Спасуна му се струваше опасен тип, с който не бе зле да поддържа добри отношения.

— Синовете си измижари не давам!... — надменно отсече работничката, като запали нова цигара.

— Какво ще ги правиш?

— Ще ги уча.

— Нека гладуват тогава.

— Може!... — Спасуна изпусна като мъж острия дим през носа и погледна презрително кръчмаря. — В складовете ще ги пратя да работят, но измикари не ги давам.

— Измикарин... работник, все едно!... — небрежно забеляза кръчмарят.

— Не е все едно, господ да те убие!... — неочаквано избухна Спасуна. — Ако го дам измикарин, ще заприлича на тебе!... Ти си почнал с измикаряство.

Кръчмарят я погледна изумен и скандализиран. Намекът за миналото му го накара да почервенеет от гняв, но благоразумието пред избухливия нрав на Спасуна го посъветва да мълчи. От борбата на двете чувства се роди обикновената му мазна и примирителна усмивка.

— Това да видиш!... — рече той самодоволно. — А сега съм чорбаджия.

— Чорбаджия ли?... Ти?... — Спасуна направи къса пауза, а след това избухна внезапно с висок гърлен смях. — Пак си измикарин... Слугуваш на пияниците и старшията.

Тя обърса устните си с длан и като продължаваше да се смее, излезе навън.

— Кучка!... — изръмжа кръчмарят след нея. — Нито да я почерпиш, нито да я напсуваш.

Като се върна в къщи, Спасуна приготви попара и събуди децата. Двете момчета се нахвърлиха лакомо върху паницата. Попарата беше с извара и овчо масло — рядък разкош за деца, свикнали да закусват само с хляб и червен пипер. Спасуна ги гледаше замислено. Едното беше на десет години, а другото на дванадесет. И двете бяха одрали кожата на баща си: същият едър кокал, дълги лица и спокойни светли очи, които излъчваха някакво сияние. Същински бащичковци!... Но дългите им ръце и крака бяха тънички, а лицата — бледи. Всяка пролет очите им се зачервяваха от сухоежбината през зимата — Спасуна ходеше по къщите да пере и нямаше кой да им готви. Слабичко ги хранеше тя!... Да, слабично ги хранеше, защото парите не стигаха, защото трябваше да им купува дрешки, учебници и тетрадки, защото беше решила да ги изучи поне до трети клас — непосилна цел за

самотница без мъж, за работничка в тютюнев склад... Ех, немотия!... Спасуна въздъхна дълбоко. Немотията я накара да си спомни за щастливите дни, когато бе жив мъжът ѝ и двамата работеха в склада на „Източни тютюни“, а децата гледаше майка ѝ.

Момчетата се наядоха и по заповед на Спасуна — всяка нейна дума се изпълняваше послушно — излязоха на двора и почнаха да преговарят уроците си. Спасуна остана сама в къщичката си. Тя изяде остатъка от попарата и запали нова цигара. В тишината на майското утро долетяха ударите на градския часовник. Спасуна ги преброи. Беше седем. Имаше време да изпуши цигарата си, да се отдаде на горестните спомени за мъжа си, когото изедниците отвлякоха. Те го отвлякоха през една топла есенна вечер преди седем години, когато той се бе върнал в къщи с кошница грозде. Спасуна още потреперваше от спомена за тази вечер. Агентите нахлуха изневиделица с извадени пистолети като бандити. Те изкъртиха пода, разпраха сламениците, претърсиха всичко, заплашваха, псуваха, блъскаха и накрая намериха циклостил и някакви позиви, които ги накараха да се ухият зловещо. Спасуна още виждаше разкривените от плач лица на децата си, още чуваше последните думи на мъжа си: „Прощавай, жено!... С мене е свършено... Работи за децата и гледай да ги изучиш.“ След това го отведоха и той не се върна вече, не се чу нищо за него. Споменът за тая вечер изпълваше Спасуна с нестихваща омраза към господарите на днешния свят. Омразата ѝ беше тъй силна, щото мисълта за предстоящия ден, за стачката, за митинга и тичането, през които щеше да къдне, да крещи и да вика колкото искаше, я изпълваше с мрачна радост.

Децата се приготвиха да отидат на училище.

— Мамо, довиждане!... — извикаха те, както им бе поръчала учителката.

— Елате, бре!... — внезапно произнесе Спасуна.

Децата дойдоха при нея с шарените си торбички през рамо. В пристъп на сурова нежност тя ги погали и целуна по бледите лица. А после, сякаш съжалявайки за постъпката си, която можеше да ги разглези, заповяда навъсено:

— Вървете!... И да си опичате ума, брей!... Утре пак ще отида при даскалицата да питам за вас.

Тя изпуши нервно още една цигара, грабна дебелия чепат бастун на мъжа си и тръгна към града.

И Стефан Морев се събуди рано през този ден. След самоубийството на Макс той продължаваше да живее у родителите си. Сега се боеше да не го арестуват, но вероятността за това беше нищожна. Той искаше да си осигури спокойствие, за да отчете грешките на стачния комитет. Че имаше грешки, в това почваше да се уверява дори Лукан. Но че тия грешки се дължеха не на сектантския курс, а само на недопущането на Стефан в стачния комитет — в това можеха да се съмняват само глупците. Така Стефан прояви порока на баща си: да мисли, че нищо в света не можеше да се свърши без него.

Той се събуди бодър и свеж, но когато седна пред хубавата закуска, приготвена от майка му, съзна тъжно противоречията в живота си.

Той беше комунист, но проявите му цъфтяха под сянката на покровителството, което му създаваше името на богатия всемогъщ брат. Той живееше в къщата на родителите си, но тази къща бе купена с парите, които Борис грабеше от работниците и селяните. Днес избухваше стачката, предстоеха безредици, арести, побоища, но той щеше да ги гледа само като зрител, от безопасно място. Хиляди тютюноработници в тоя час броеха последните си пари, пресмятаха колко дни могат да издържат без хляб в започващата борба, а той закусваше спокойно като бездеен и сит филистер. Десетки партийни отговорници в тоя час се хвърляха със сурово мъжество в мрачното и неизвестно бъдеще на стачните дни, през които можеха да бъдат арестувани, изтезавани, разстреляни, а той чакаше дребнаво да види грешките им...

Разстроен от мислите си, той излезе след закуската на терасата, от която се виждаха градината, улицата и част от площада пред читалището. Майското слънце се издигаше над зелените хълмове около града, в градината пееха славеи, а свежият въздух беше наситен с благоуханието на пролетта. Редингота, съблечен по жилетка, поливаше розите в градината. Майката се връщаше от пазар, а зад нея вървеше момичето с мрежата за покупки.

Стефан погледна часовника си. Наближаваше осем без четвърт. По улицата минаваше всекидневният поток от тютюноработници, които отиваха към складовете — върволици от мъже с мършави лица и вехти каскети, тълпи от жени с басмени рокли и налъми. „Тик-тирик, тик-тирик“ — тракаха налъмите по каменните плочи на тротоара. Червен карамфил или малка алена розичка разхубавяваше тук-там някое младо и свежо лице. Имаше нещо особено в изгледа на работниците. Те бързаха възбудено, разговаряха тихо, нервно, откъслечно, съзнавайки значението на съдбоносния ден. Стефан ги гледаше и мислите му ставаха все по-горчиви. Никога той не се беше чувствувал толкова откъснат, толкова нищожен, дребен и жалък, колкото сега. „Тик-тирик, тик-тирик“ — продължаваха да тракат налъмите и сякаш се присмиваха на бездействието му. Той се беше превърнал в празен сноб, в безпринципен честолубец, който скоро можеше да тръгне по стъпките на Борис. „Тик-тирик, тик-тирик“ — смееха се налъмите на работничките. Оставаше му само да кокетира с прогресивни идеи, да се превърне постепенно в човеколюбив маниак като главния експерт на „Никотиана“, който на млади години е бил социалист, а сега, при новината за стачката, избяга с лимузината си на спокойствие в Рилския манастир!... „Тик-тирик, тик-тирик“ — подигравателно чукаха налъмите.

Но всред горчивите мисли, които бушуваха в главата му, той съзна изведнъж, че потокът на работниците събуждаше отново в душата му някакъв пламък, който по-рано беше горещ, силен и подхранван от бедността през комсомолските дни в гимназията. Този пламък беше едновременно порив, надежда и себеотрицание, които се сливаха в гордо съзнание за човешко достойнство и нравствена мощ. Този пламък превръщаше идеята в страстно желана цел, даваше устрем за действие, превръщаше слабите юноши от гимназията в борци за новия свят. И нима той бе угаснал завинаги в душата на Стефан? Да, може би!... Или поне не гореше с предишната сила.

Стефан слезе от терасата и бавно, изпълнен с горчиви и хладни мисли, тръгна към склада на „Никотиана“.

И Лукан се събуди рано през този ден, но не от сън, а от безсъзнанието, в което го бяха повалили палачите в полицията. Той

беше арестуван вечерта, в гостилничката при гарата. Какво беше сега, ден или нощ? Къде се намираше, в ареста или подземиеето? Какво го чакаше, живот или смърт?... Всичко му беше станало все едно, всичко, освен страха да не се помрачи съзнанието му, да не изтърве имената на другарите от нелегалния комитет. Той съзна, че лежеше още в циментовото подземие без прозорци, в което го бяха вкарали след отказа да говори. Подземиеето беше осветено с електрическа крушка. До масата при вратата намръщен фелдшер в униформа прибираше в металическа кутия спринцовката си. Зад него гледаше гузно уплашено младо стражарче с тъпо лице. Фелдшерът мушна кутията в джоба си и каза сърдито:

— Няма да идвам повече при такива случаи.

Агентът с подпухналото лице го погледна враждебно:

— Що?... Какво рече?

— Нищо — сухо отвърна фелдшерът.

Агентът се изкикоти:

— Докторе, внимавай!... Ще изгорят службицата и пенсийката ти.

— Нека изгорят!... — мрачно каза фелдшерът и тръгна към коридора, последван от стражарчето с изплашеното лице.

Инжекцията върна силите на Лукан. Той почна да вижда, да чува и да съзнава по-добре. Едновременно с това и болките в смазаните гърди, в счупената му ръка станаха по-жестоки, по-нетърпими. Но дори в този момент той отново почна да мисли за стачката. Макс, бедният Макс сякаш имаше право!... Ето, ставаше ясно, че не всички работници щяха да вземат участие в стачката... Твърдостта и волята, която комунистите проявяваха сега, можеше да се употреби в порешителен момент за по-съществена цел... Лукан не довърши мисълта си. Адските пронизващи болки отново замъглиха съзнанието му. Остана да блещука само една мисъл, едно чувство, един импулс: да не издаде нищо, да изтрае докрай. Още малко и животът щеше да се прекрати. Още малко и палачът щеше да загуби властта си над него. Само съзнанието му да не се помрачи!... Не, нямаше да се помрачи. Лукан отново съзна, че оставаше господар на духа си.

Агентът с подпухналото лице се наведе над главата му, но видя само безформена маса от съсирена кръв, подути мускули и смазаните хрущяли на носа. А после, всред тази маса, загубила всяко подобие на

лице, се отвориха и погледнаха със свръхчовешка сила две хладни, металносиви очи. Агентът усети страх. Това не бе обикновен, физически страх, а някакво друго, много по-дълбоко смущение, което притъпеното му от ракия съзнание не можеше да определи.

— Куче!... Ще говориш ли? — изхриптя той.

— Нищо не знам — отвърна Лукан.

— Кого чакаше в гостилницата?

— Никой.

Агентът отново почувствува тъмното и дълбоко смущение от тия металносиви очи. Стори му се, че през зениците им гледаха заплашително всички жертви, които беше измъчвал досега.

— Слушай бе, човек!... — каза той. — Ако не проговориш, няма да излезеш жив оттук... Ти имаш ли жена и деца?

— Имам — отговори Лукан.

— Говори заради тях!... Кой от работниците познаваш тук?

— Не познавам никого.

Агентът улови счупената му ръка и я разтърси жестоко. Лукан нададе глух, болезнен стон. С нервно кикотене агентът повтори хватката няколко пъти, после пак се наведе над жертвата си. Лукан не можеше да говори и отново отиваше към безсъзнание, но очите му сякаш казваха: „Звяр!... Аз съм по-силен от тебе.“

И Чакъра се събуди рано през този ден, но не бодър, а измъчен от кошмарните сънища, които беше сънувал през нощта. Някаква зелена отровна змия го преследваше непрекъснато през цялата нощ. Той се опитваше да настъпи главата ѝ с ботуша си, но не успяваше. Змията избягваше някъде, а после отново връхлиташе върху него. Най-после Чакъра се събуди, облят в студена пот. Той не можа да си спомни дали змията го беше ухапала или не. И понеже сънищата имаха голяма предсказваща сила, на сутринта той отвори един малък, пожълтял съновник, останал от баща му. В съновника пишеше: „Змия ако сънуваш, зло от жена ще видиш.“ Чакъра го затвори мрачно. Така!... Сънят му съвпадаше напълно с нещата, които от една година само подозираше, а от вчера знаеше бяло на черно.

Намусен и зъл, Чакъра отиде при умивалника, насапуниса лицето си и почна да се бръсне. Снощи шпионите бяха донесли, че

днес работниците щяха да обявят стачката, но това не го интересуваше никак. Черните мисли идеха от поведението на Ирина. Все по-ясни ставаха хорските намеци от една година насам, че дъщеря му е любовница на Рединготчето, което Чакъра продължаваше да презира. Въпреки способностите му и грамадното богатство, което натрупа, средният син на Редингота си оставаше за него мръсен тип, момче без чест и достойнство. Цялата околия пищеше от шкартото и грабителството на чиновниците му. Понякога Чакъра се мъчеше да открие каква е разликата между един обикновен разбойник и генералния директор на „Никотиана“, който така безнаказано обираше производителите, но не успяваше. В такива моменти Чакъра виждаше много събития под друга светлина. Ето двамата братя на Борис, макар и комунисти, си оставаха сякаш по-достойни за уважение. Малкият например имаше възможност да стане голям чиновник във фирмата и да заживее на широка нога, но ходеше одърпан и ругаеше навсякъде безчинствата на „Никотиана“. Той не изнудваше и не ограбваше никого, не беше скандализирал никакво момиче в града. Защо го наричаха нехранимайко, а брат му — пладнешки разбойник — провъзгласиха за почетен гражданин на града?... Но това бяха еретични, забъркващи мисли, които смуцаваха стражарската чест на Чакъра. Той ги прекъсваше веднага.

Все тъй мрачен и сумтящ недоволен от изхабения бръснач, той продължаваше да стърже бузите си до посиняване. Сега вече той знаеше с положителност, че дъщеря му е любовница на Борис Морев. Разбира се, отначало никой не се осмеляваше да му каже направо това. Той го долавяше само по внезапните замълчавания, по особените погледи на хората, когато ставаше дума за Ирина. Той го усещаше по щедрите цени, на които „Никотиана“ купуваше максула му, по дълбоките до земята поклони, с които Баташки го поздравяваше на улицата. Имаше нещо непоносимо двусмислено в тия поклони и раболепната усмивка, която ги придружаваше. Най-после Чакъра разбираше това и по промяната в държането на самата Ирина. През ваканциите тя идваше в града само за два-три дни, беше разсеяна, отегчена и бързаше да се върне в София под предлог, че имаше усилена работа около стажа си. Нещо свенливо и миловидно беше изчезнало завинаги от израза на лицето ѝ. Наистина, тя беше станала още по-красива, но гъсто начервените устни, острият и сигурен поглед,

уплътненото контраалто на гласа ѝ, заедно със свободните движения и цигарите, които пушеше, дразнеха Чакъра. Все пак той не беше още сигурен в подозренията си и отдаваше всичко на новия живот, който дъщеря му водеше в София. Но вчера — тоя ден беше черен за него — един от колегите му разкри цялата истина. Колегата беше от един набор с Чакъра и родом от градеца, но работеше в София и стоеше на пост пред японската легация. Той беше дошел да прекара малката си отпуска в къщи и след ракията с хубаво мезе, която пиха в една кръчма, попита Чакъра намръщено:

— Как е дъщеря ти?

— Довършва учението — неохотно отвърна старшията.

— Защо ти трябваше да я учиш!... Момиче е — почтеният и възрастен колега от София се намръщи още по-силно. — Аз дадох моята в стопанско училище да ми е мирна главата.

— Защо?... Да не си чул нещо за Ирина? — попита Чакъра, болезнено чувствителен на тая тема.

— Боли ме, но трябва да ти го кажа... — съчувствено рече стражарят от София. — Видях я няколко пъти в колата на Морев по шосето за Чамкория... А вече втори път идва в японската легация пак с Морев и двама германци. Не ми харесва това, Чакъре!... Не е хубаво младо момиче като нея да ходи нагоре-надолу с тия женени чапкъни...

Нещо притисна до задушване гърдите на Чакъра. Зави му се свят. От устата му се изтръгна хриплив звук, подобен на въздишка и безпомощно охкане, но смесен с ярост.

— Ти... видя ли това с очите си?... — глухо произнесе той.

— Че как?... Да не измислям?... — рече старшията от София, а след това почна да успокоява колегата си. — Слушай, брат!... Може пък да няма нищо лошо. Младите обичат да се веселят. И моята хубостница се въртеше с разни калпазани, но после я омъжих, народи деца и миряса.

Побеснял, но ням като камък, Чакъра се прибра в къщи, без да казва нищо на жена си. След обед не отиде на работа — за пръв път проявяваше такава небрежност — и прекара остатъка от деня в мрачно пиене на ракия, все така мълчалив, с помътнели очи. Привечер той се разбесня неочаквано, счупи няколко чаши и ругаейки безумно, удари плесница на жена си, която винаги беше настоявала Ирина да следва в гимназията и университета. Той беше напълно уверен, че всичко

идваше от това. Виковете му събраха съседите, които с искрено съчувствие почнаха да го успокояват. Едни го съветваха да не мисли лошо за дъщеря си, а други, познавайки старите връзки между Ирина и Борис, изказаха предположение, че работата може да вземе добър край. В града знаеха, че жената на Борис страдаше от тежка болест и всеки ден я чакаха да умре. Но тия предположения оскърбиха още повече достойнството на старшията. Като изтрезня малко, той се успокои, а към девет часа вечерта го повика в участъка един от полицейските инспектори. Чакъра се изправи пред него с мътен поглед и стиснати устни.

— Е, бай Атанасе, остави момичето на мира!... — свойски каза инспекторът, осведомен за буйството на старшията в къщи.

Той беше тънък рус младеж, завършил право и полицейска школа, с модерни разбирания върху живота и умни, но странно подвижни и неприятни сини очи. Чакъра мълчеше. Той мислеше тъпо какво точно не му харесваше в тия очи. Това бяха остри, цинични, готови на всичко очи. В тях имаше нещо от бързата схватливост на Рединготчето и умениято му да използва хората.

— Какво от това, че дъщеря ти се е разхождала с някого!... — продължи инспекторът с известна строгост. — Голямо чудо!... Я не ставай за смях пред хората!... На дъщеря ти всеки ще свали шапка, а ти я хокаш... Може ли така?

Чакъра продължаваше да мълчи. Никога и за нищо на света той нямаше да се съгласи, че на дъщеря му е позволено да прави автомобилни разходки с женени мъже.

— Сега друго!... — Гласът на инспектора стана напълно служебен. — Утре тютюноработниците ще обявят стачка... Има сведения, че комунистите готвят митинг, а ти си опитен в тия работи. Това исках да ти кажа... А сега иди да се напиш и да помислиш какво ще правим утре.

Чакъра си тръгна към къщи, но оскърбената бащина чест продължаваше да се бунтува в душата му. На предупреждението за стачката той не обърна никакво внимание. Какво значение имаше стачката сега, когато собствената му черга гори, когато дъщеря му е станала изтървано момиче, развратница, парцал... Той се върна в къщи смазан от деня, легна и заспа. А кошмарният сън за змията, която не бе

никой друг освен дъщеря му, го накара да се събуди още по-мрачен и съсипан сутринта.

Чакъра изкара с бръснача последната контра, изми се и почна да трие моравочервеното си лице със стипца. Той правеше това с отчаян и безпомощен гняв, като продължаваше да не мисли за стачката. Тя оставаше някъде по периферията на съзнанието му. Не го вълнуваше ни тревожното донесение до инспектора, че работниците готвят митинг, ни наблюдението, което беше направил от двадесет години насам, че стачките ставаха все по-големи и потушаването им все по-кръвопролитно. Сега цялото му същество беше погълнато от дивото и мрачно решение, което беше взел и което щеше да изпълни с всичката тирания на непреклонния си характер: да прекрати следването на дъщеря си, да я затвори в къщи като в манастир и да я омъжи за някой прост, но силен мъж, който умееше да се справя с разхайтени жени. Да, той щеше да направи това, без да му мигне окото. Много беше се размекнал напоследък той и много лесно оставяше жена си и дъщеря си да се качват на главата му.

Като взе това решение, Чакъра се успокои и закуси изобилно с мляко. След това облече тъмносиния си мундир със сребърни нашивки върху пагоните, удари с пръчицата си по юфтените ботуши, лъснати грижливо от жена му, и тръгна към участъка, все тъй намръщен и зъл, но изпълнен с достойнството на решението, което бе взел.

И Баташки се събуди рано през този ден. Той отиде в склада към шест часа и провери дали са изпълнени всичките му нареждания. В предпазните мерки за стачката Баташки вложи същото прекомерно усърдие, както при покупките и шкартирането. Във всичките отделения на склада се поставиха маркучи и пожарогасителни апарати. Желязната ограда към улицата беше омотана с бодлив тел, а откритото място към реката, през което работниците в случай на безредици можеха да нахълтат в двора, се превърна за една нощ в непревземаема пехотна позиция — тъй гъсти бяха железните колове и бодливият тел, които го заграждаха. Зад нея пазачите направиха малки окопчета, от които можеха да стрелят. В двора и градината електротехници насноваха жици със силни електрически крушки както при увеселение. Така саботьорите щяха да бъдат открити още преди да влязат в

помещенията, ако през нощта успееха да прехвърлят оградата. Числото на македонските пазачи бе утроено. Баташки нае десетина четници от македонската революционна организация, на която всички тютюневи фирми плащаха редовно задължителен данък, а правителството и Дворецът търпяха отчасти от родолюбив, отчасти защото не можеха да се справят с нея. Това бяха дребни, сухи мъже — наемници по професия. В името на някакъв идеал, който изобщо не мислеха да постигат, те спокойно застрелваха всеки, който се опитваше да им противоречи, а на наивните гостилничари, които се осмеляваха да им поискат сметка, отговаряха небрежно и кратко: „Денеска е лош ден. Некем да платам.“ Баташки ги нае временно, след като уговори някои специални условия с шефа им — войводата Гурльо — тъй като присъствието на тия мъже в склада по всички линии бе доста опасно. Сега те се разхождаха важно с карабините си по двора, сучеха мустаци и правеха намеци пред Баташки да им се опече за довечера агне. Баташки обеща, но при условие да не пият.

Всеки от чиновниците на склада получи отговорности под страх на уволнение. При телефона непрекъснато дежуреха доверени хора, а един от пазачите бе натоварен да наблюдава електрическата и телефонната жица, които свързваха склада с градската мрежа. След като се увери, че всички нареждания на господин генералния директор бяха преизпълнени в двоен размер, Баташки застана до отворения прозорец на кабинета си и почна да наблюдава пристигането на работниците. Начумерени и зли му се струваха те сега. Мъжете хвърляха враждебни погледи към Баташки, а жените отговаряха късо и троснато на майсторите, които ги питаха защо се разтакават из двора, а не влизат в помещенията.

Баташки неволно пипна револвера в задния джоб на панталона си. Той си спомни една стачка преди петнадесет години, когато сам беше работник, но стана стачкоизменник и няколко жени от стачния пост щяха да го убият с железни бастуни. Свити и безпомощни поотделно, работниците се превръщаха в могъща сила, когато се събираха заедно.

Между това работниците почнаха да влизат най-сетне в склада и да заемат местата си в залите. Носачите донесоха разопаковани бали,

електромоторите и вентилаторите запяха уморителната си песен, ситата на машините се затресоха с досадно и сухо тракане. Майсторите високо (и тая сутрин някак учтиво) подканяха към усърдие, но все още никой не се залавяше за работа сериозно. „Чистачките“ разсеяно и погрешно хвърляха тютюневите листа в сандъчетата и объркваша качествата им, работникът с количката ги събираше небрежно, а мъжът при машината, потънал в тревожни мисли, забравяше да ги разпредели равномерно по цялото сито и да отстрани погрешно попадналите качества. Неясно бръмчене от тихи, но напрегнати разговори изпълваше залите. Десетки, стотици лица слухтяха и очакваха възбудено сигнала за стачката.

И тогава, точно в осем и четвърт, в една от залите прозвуча гласът на партийния отговорник — бледна и слаба девойка със светли, пламтящи от мрачно сияние, очи. Тя се качи върху един сандък, а около нея веднага се нареди охраната от стачните постове.

— Другари!... — извика тя високо. — Чуйте новината, която снощи получихме от София!... Нашите искания са отхвърлени и преговорите с господарите пропадат... Делегатите, които изпратихме да преговарят, са арестувани... Трябва ли да понасяме още насилията, тонгата и ниските надници?... Трябва ли да изоставим нашите достойни другари?... Трябва ли да мълчиме и да се подчиняваме като добитък?... Не, другари!... И ние сме хора... И ние искаме да се храним, да се радваме и да живеем човешки... Понеже господарите отхвърлиха исканията ни, общият комитет, избран от делегатите на всички тютюневи центрове, реши да обявим стачка!... Стачка за право на свободни синдикати, другари!... Стачка за премахване на тонгата, която обрича на безработица една трета от нас!... Стачка за повишаване на надниците!... Стачка за амнистия на нашите другари!... Стачка за наказания на престъпниците, които издевателствуват над работническата класа и българския народ!...

Мълчанието, което беше настъпило, се удави изведнъж във взрив от яростни викове.

— Тишина, другари!... — продължи партийната отговорничка. — Искам да ви кажа още няколко думи!... Стачката почва от днес. В наш интерес е да запазим спокойствие, да не се поддаваме на никакви провокации. Ръководството е обмислило всичко и знае как да действа. Имайте доверие в него. А сега всички слезте на двора!...

Оттам ще се отправим на митинг към площада, където ще дойдат и другарите от другите складове. Полицията ще се опита да ни спре, но не се плашете, не отстъпвайте пред нея, другари!... Ние трябва да покажем на господарите и правителството нашата сила... Да живее стачката, другари!... Да живее работническата класа!... Да живее Съветският съюз!... Всички на митинга, другари!...

Отново избухнаха пламенни викове, гневни крясъци, яростни закани. Работниците на „Никотиана“ бяха озлобени достатъчно от телените мрежи и македонските пазачи, които Баташки беше поставил в склада. Те скачаха от местата си, захвърляха необработените селски бали, събаряха касетките с вече сортирани листа, тъпчеха безжалостно жестокия тютюн. Техниците спираха машините. Електромоторите утихваха с басово виене. Ситата на тонгите прегракнало забавяха тракането си и млъкваха, сякаш уплашени от виковете.

Да, добре почна тази девойка — наглед толкова слабичка — и добре възпламени справедливия гняв на другарите си. Тя беше лишена от дара на огнено красноречие, ала в простите ѝ, но точни и силни думи ехтеше протестът на тридесет хиляди угнетени същества, които работеха от сутрин до вечер за господарите на тютюна.

— Долу тонгата!... — викаха от всички страни.

— Не отстъпват ни стотинка!... — обсъждаха едни.

— Арестували делегатите!... Защо?... — възмуцаваха се други.

— Изедници с изедници!... — ругаеха трети.

Но сред настъпилата бъркотия наскочаха агентите на фирмата, подкупените от „Никотиана“ бедняци.

— Другари!... — крещяха те. — Нека обмислим... Да се изкажем... Защо да стачкуваме?

Но яките мъже и жени, определени за стачни постове, ги смъкнаха с юмруци от столовете.

А същото безредие настъпваше и в другите зали. Електромоторите и вентилаторите спираха един след друг. Врявата се засилваше. Грамадният четириетажен склад на „Никотиана“ приличаше на кошер с разсърдени пчели, които гневно изскачаха навън. На двора се беше събрала вече тълпа от няколкостотин души. Македонците разтвориха желязната двукрила врата към улицата и малко смутено подканяха работниците да напуснат двора. Дребни на ръст и слабосилни физически — понеже произхождаха от бедни,

гладуващи планински селца и бяха само наемници на тъмната сила на тютюна — те се боеха от възбудената гълпа и се чувствуваха добре само с карабина в ръка зад сигурно прикритие. Но работниците отказаха да излязат. Те искаха да се съберат всички и да тръгнат заедно към площада. Някакво чувство за солидарност, развито и екзалтирано от партийните отговорници, ги свързваше в единна, мощна и заплашителна маса. Докато чакаха на двора, някои започнаха да пеят „Интернационала“ и това повиши внезапно настроението.

Баташки наблюдаваше гълпата, скрит зад пердето на отворения прозорец. Той беше блед, смутен, но все още господар на себе си. Стачката започваше бурно, със заплашителни признаци на готовност за упорита борба и кръвопролития. Той седна зад бюрото си и послушан тревожно в пеенето на „Интернационала“ и шума, който идеше отдолу, влезе във връзка по телефона с другите фирми. От склада на „Братя Фернандес“ му отговориха лаконично, че работниците са неспокойни, и веднага затвори телефона. Вероятно директорът беше улисан и даваше закъснели нареждания. Той беше небрежен и отпуснат франт, обичаше да свири на китара и събитията го изпреварваха винаги. От „Фумаро“ се оплакаха, че един от пазачите е ударен с тухла, а истифчи-башията — малтретиран. В склада на „Източни тютюни“ бе станало сбиване между анархисти и комунисти в полза на фирмата и директорът се чувствуваше много доволен. Лишена от добър пример на бойките елементи, една четвърт от работниците беше отказала да стачкува и манипулацията продължаваше. В „Бяло море“, напротив, където складовото дружество се считаше за крепост на социалдемократите и работниците минаваха за най-послушни, петима комунисти бяха вдигнали на крак целия склад. Директорът питаше уплашено какво да прави.

— Не зная!... — разсеяно отговори Баташки, доволен донякъде, че и по други места ставаха безредици. — Остави ги да излязат на улицата и затвори склада.

— А после?... — гласът на директора трепереше от паника.

— После нищо!... Ще му ударим по едно шишенце сливова.

И Баташки се разсмя, възгордян от това, че показваше духовитост и хладнокръвие в такъв напрегнат момент. Но той се боеше, при все че запазваше привидно спокойствие и сучеше самоуверено дългите си черни мустаци. Като всеки способен негодник,

който мъчно се поддава на паника, но вижда ясно опасностите, той се боеше определено, физически, боеше се от всяко изпито лице, от всяка пожълтяла ръка, които в тоя момент можеха да се изпречат пред него. В съзнанието му още живееше споменът за настръхналите жени от стачния пост, които някога го бяха повалили с железни бастуни на земята. И затова след разговорите по телефона той пак не посмя да се покаже на прозореца, а продължи да назърта страхливо зад пердето.

Но в тоя момент Баташки се боеше и от друго. Работниците обявиха стачка, ала той не излезе да им говори, не направи нищо, за да убеди поне една част от тях да останат на работа. А в това отношение заповедта на Борис беше изрична и заплашваше с уволнение. Баташки сви разстроено юмруците си. Ами ако шефът поискаше сметка за малодушието му, ако счетоводителят направеше някакъв донос в централата? Напоследък счетоводителят се интересуваше подозрително от салоните за манипулация, усвояваше неусетно техническата работа. Дали не се готвеше да измести Баташки?... И това постоянно шушу-мушу с чорбаджиите, това подхилване заедно с тях по адрес на всичко, което вършеше Баташки!... Ех, че мръсник беше този счетоводител!... Баташки надзърна през прозореца и видя омразния си съперник, застанал спокойно на стълбите между двора и градината. Той беше с цигара в уста, по горна риза и бели панталони. Широко му беше около врата на тоя синковец, нали нямаше никакво вземане-даване с работниците!... Сега вероятно следеше какво ще направи Баташки и с подлия си ум може би съчиняваше вече доноса. Баташки се изпоти. Той си представи гнева на Борис и уволнението, което можеше да последва, ако последният научеше, че не беше направено всичко, за да се задържат работниците в склада. Той си представи горчиво загубата на богато платената служба и на безбройните възможности за странични доходи, свързани с нея. Беше непросимо да се рискува тая златна служба, далаверките при покупките в селата, тайничките комисиони около дребните партии. И при това заради някаква мигновена уплаха!... Е, Баташки не беше страхливец!... Стори му се глупаво да се бои от някакви си мухльовци, които утре нямаше какво да ядат. Дяволите ще ги вземат тия работници!... Той изпи бързо две чашки мастика, която държеше в шкафчето на бюрото си, и слезе смело по стълбите.

Щом се показа на двора, обзе го предишният страх и желание да побегне веднага назад. От всички страни го посрещнаха с грозно и продължително „У-у-у!...“ Той не съзна, че сега работниците бяха десет пъти по-озлобени срещу него заради македонските пазачи и телените мрежи, които беше поставил в склада.

— Ей, мекере!... — извика някой.

— Баташки, не те ли е срам?... — горчиво и строго му се скара друг. — Ние се борим за хляб, а ти насочваш срещу гърдите ни карабини!...

— Момчета!... — опита се да почне Баташки.

Но думите му се преплетоха. Виковете продължаваха и от всички страни го гледаха враждебни, мършави лица на мъже и жени, които до вчера беше ругал, заплашвал и унижавал. На десетина крачки от себе си той забеляза едрата фигура на Спасуна, облечена в избеляло елече и шарена фуста. Тя беше навела глава и здравите ѝ мускулести ръце стискаха заплашително бастуна. Приличаше на лъвица, която се готви за нападение. Баташки отправи към нея невинен и мазен, дори някак огорчен поглед, сякаш искаше да подчертае трагичната безсмислица на социалните конфликти, които развалят личните отношения. Той изобщо не беше се карал с нея. Но лицето на Спасуна отвърна с обезпокоителна, каменна неподвижност. Такъв вид имаше тя винаги, преди да извърши някоя лудория. Все пак Баташки се поокопити малко и почна да говори. Той заекваше страховито, а думите му, мазни и глупави, предизвикаха смях между работниците.

— Аз виждам хала ви!... — уверяваше той, насърчен донякъде от това, че работниците отвърщаха на думите му само със смях и подигравки, но без гневни апострофи. — Ама чакайте малко, бе джанъм!... Помислете си!... Стачка ли е, не ми го хвали... Чунким голяма файда... Зян за нас, гладория за вас... — Гласът на Баташки ставаше все по-самоуверен. — Нека всеки от вас си реши сам!... Който иска, нека си стачкува, пък който не иска, оставете го да се върне...

— Трай, куче!... — внезапно изрева Спасуна.

Гласът ѝ процепи целия двор. Тя повдигна отсечено бастуна си и направи няколко крачки напред, сякаш щеше да връхлети върху Баташки. Като видя това, последният се обърна веднага и хукна панически нагоре по стълбите. Спасуна и работниците почнаха да се превиват от смях.

Докато ставаше всичко това, проявиха се и слабостите в подготовката на стачката. Тълпата все още гъмжеше безредно и губеше ценно време, а ръководството се маеше някъде. Започнаха изклончванията. Страхливите и подкупените офейкваха един след друг, като даваха всевъзможни извинения за необходимостта да се отделят за малко. Един се кълнеше, че жена му щяла да ражда. Друг казваше, че забравил да купи на децата си хляб. Трети уверяваше войнствено, че щял да дойде на площада, но искал да вземе от къщи бастуна си. Ставаха дребни спречквания, разнасяха се дюдюкания и подигравки. В лицата на всички тия шмекери и страхливци прозираха утрешните стачкоизменници. В това време се появи Симеон, който обикаляше складовете, придружен от няколко души на легалния стачен комитет. От входа на двора, без да влиза вътре, той покани работниците към твърдост, дисциплина и спокойствие в започващата борба.

— Ние ще успеем — каза той, — ако покажем, че не се боим и ако всеки от нас изпълни дълга си към работническата класа!...

После той даде някакви нареждания на партийната отговорничка, погледна часовника и тръгна към другите складове. Работниците тръгнаха към площада в гъста маса.

Те вървяха мълчаливо, с безредни, но твърди стъпки. Неколцина шегобийци се опитаха да повишат настроението, но смехът им остана без отговор. Неизвестността потискаше всички. Дори най-самоуверените очакваха тревожно появата на полицията. Тя щеше да изникне ей сега, след две-три улици и тогава щеше да стане нещо съдбовно, от което зависеше ходът на стачката. Някои събираха камъни. Други намериха пред една затворена бакалница празен сандък, разковаха го и взеха дъските със себе си. Мъжете излязоха напред, а жените и момичетата останаха да вървят след тях. Спасуна предложи да стане обратното, като твърдеше, че полицията ще се реши по-трудно да бие жените и децата. Но мъжете не допуснаха това. Все пак те я приеха да върви между тях, в челната група. Тя каза няколко смехории, с които развесели работниците около себе си. Но след това пак настъпи мълчание. Стотици очи се взираха втренчено и очакваха появата на сините униформи.

Зад ъгъла на съседната улица се чу глух тропот от много стъпки. Мълчанието стана пълно. Лицата на работниците се изопнаха, ръцете им стиснаха конвулсивно бастуните, тоягите, камъните. Но после всички отдъхнаха. Зад ъгъла се показва тълпа от други стачници. Бяха работниците от складовете на „Братя Фернандес“ и „Бяло море“, заедно с малката група от „Източни тютюни“, която все пак се беше решила да стачкува. Лавината на гладните се уголеми. Сега тълпата възлизаше на не по-малко от осемстотин души. А в същото време всички съзнаха, че към площада отиваха други маси от други стачкуващи складове. Работниците съзнаха ясно силата си и настроението се повиши отново. Но тъкмо тогава се появиха двама пеши стражари, които щом видяха тълпата, обърнаха гръб и се върнаха тичешком назад. Бягството им развесели малко стачниците и предизвика прибързани, шеговити коментарии. Почти веднага след тях се показва цяло полицейско отделение, разгънато в гъста верига. Стачниците разбраха: инспекторът пазеше конния ескадрон за площада или може би този ескадрон беше зает вече да разгонва стачниците, които прииждаха от складовете в западната част на града. Пред стражарите вървеше тънък старшия с руси мустачки и палка в ръка.

— Назад!... — извика старшията. — Пръскайте се!...

Срещу него се спусна Спасуна, но другарите ѝ успяха благоразумно да я задържат.

— Що бре, катил?... — изрева тя.

— Назад!... Назад!... — все по-истерично и неуверено викаше старшията, смутен от постъпката на Спасуна и грамадното числено превъзходство на стачниците.

Хората му не бяха повече от тридесет души. В настъпилата тишина, в която се чуваше само тропот от обувки, нальми и ботуши, гласът му отекваше някак безпомощно.

— Ще се справим, другари!... — бодро каза някой. — Малко са!...

— Смело напред!... — извика друг.

Разстоянието между полицаите и стачниците ставаше все по-малко.

— Назад!... Ще дам заповед за стрелба!... — продължаваше да крещи старшията.

Той измъкна внезапно пистолета от кобура си. Същото направиха и другарите му. Челната група на стачниците трепна, но продължи да върви напред все тъй непоколебимо. Първата уплаха при вида на полицията беше отстъпила място на предишната мрачна решителност. Сега всички съзнаха, че тридесетина стражари не представляваха нищо пред тълпа от седем или осемстотин души. Дори най-несмелите виждаха, че старшията ще се реши мъчно на кръвопролитие. Впрочем това личеше от паниката в гласа му.

— Зелен е — каза някой.

— Гащите му треперят!...

— Ще ги удавим с плюнката си.

Но докато стачниците се подиграваха така, старшията, а след него и другите полицаи, дадоха внезапно няколко изстрели. Тълпата се спря и като вълна, която се беше ударила в стена, ливна назад. Настъпи суматоха. Чуха се писъци.

— Бягайте!... — панически извика някой. — Стрелят на месо!...

Но това бяха изстрели във въздуха, които изплашиха само жените. Разчитайки на уплахата, стражарите се втурнаха напред и почнаха да бият с палките си. Но Спасуна и ветераните от минали стачки, които бяха в челната група, отговориха на палките с бастуни. Старшията изигра картата си и всички разбраха, че беше новак. Като влязоха в допир с първите редици на тълпата, стражарите не посмяха да напреднат, тъй като можеха да бъдат заградени от нея и тогава положението им щеше да стане плачевно. Един от тях гръмна още веднъж с пистолета си, но стачниците разбиха главата му с камъни. Като съзнаха тактическата грешка на началника си, останалите полицаи хукнаха бързо назад. Първата схватка завърши в полза на стачниците. Старшията съзна унижено това. Лицето му лъщеше от пот. Той беше едновременно уплашен и разгневен. Като се окопити малко, той събра хората си и ги поведе отново напред. Стражарите го последваха неохотно.

— Не се бойте от дознания!... — насърчи ги той мрачно. — Това са предатели... разрушителни елементи... Имаме черно на бяло да ги спрем!...

В същото време той даде изстрел и рани един от стачниците в крака. Удареният изохка глухо, улови коляното си и се строполи в праха. Двама души го изнесоха веднага на тротоара. Това разколеба

задните редици, но челната група на ветераните изсипа отново градушка от едри камъни върху полицаите, които не смееха вече да излязат много напред и почнат ръкопашен бой. Старшията им каза да не се боят от дознания, но не беше дал заповед да се стреля на месо. Искаше да прехвърли върху тях отговорността той синковец!... А после, ако имаше убити и станеше обществен скандал, тяхната службица щеше да изгори. Съзнавайки това, те отстъпваха заднешком пред тълпата, която напредваше към площада все повече и повече. Положението ставаше критично. Разстроен, потен и блед, старшията обръщаше постоянно назад изкривеното си от смущение лице. Къде се бавеше ескадронът?... Защо не идваше ескадронът, който само за една минута можеше да пръсне без никакво кръвопролитие тази ужасна тълпа?... Но той не знаеше, че в този момент полицейският ескадрон тъпчеше и разпръскваше с бичовете си други работнически тълпи. Старшията се обърка съвсем и почна да разсъждава като подчинените си. Тоя страхливец, инспекторът, искаше да прехвърли отговорността върху него!... Лесно е да се пъчиш с късичката си шпага и да даваш неясни нареждания. Старшията почувствува гняв. Той съзна, че сега кариерата и службата му висяха на косъм. Ако не спреше и оставеше работниците да стигнат до площада, там те можеха да се съединят с други стачници и да станат още по-страшни неща. А после началството щеше да търси отговорности и да обвини старшията в негодност, малодушие и липса на такт. Да, в малодушие, ако не стреля, и в липса на такт, ако стреля!... Иди ги разбирай тия какавани!... Само се хият, зяпат жените и пият вечер ракия с директорите на складовете!... Старшията беше природно интелигентен мъж и вечер учеше като частен ученик за гимназиална матура. Понякога, късно през нощта, когато угасваше лампата, пред въображението му изникваше примамливо Висшата полицейска школа, а зад нея — къса шпага и сребърни пагони на инспектор. Да, той се надяваше, че тия пагони щяха да го измъкнат завинаги от низините и грубостта на живота!... Да, трябваше да се стреля на месо, дявол да го вземе... И старшията пое дъх да даде командата. А работниците усетиха сякаш това по израза на лицето му и несъзнателно забавиха крачките си.

Но тъкмо тогава старшията забеляза ново усложнение. Неизвестно откъде, в челната група на стачниците беше изникнало

малкото Рединготче. То разбута другарите си, излезе напред и вдъхна смелост на разколебаните стачници.

— Стражари!... — извика Стефан колкото му глас държи.

— Смеете ли да стреляте?... Мислете за отговорностите!...

— Вие мислете, господин Морев!... — отговори старшията, но толкова тихо и неуверено, че работниците не го чуха, а на стражарите се стори жалък.

Той нарече неволно Рединготчето „господин Морев“ от уважение към могъщия му брат. Той съзна мигновено, че дори инспекторът, дори самият директор на полицията не биха дали никога заповед да се стреля по тълпа, в която се мотаеше братът на големия тютюнев господар. А цялата парадоксалност на положението — това, че единият от братята беше милионер, а другият комунист — той отдаде на някакво особено съглашение между двамата, което не му влизаше в работата. Той беше свикнал само да се приспособява към скритите подбуди на силните. Появата на Стефан му показва един възможен изход от положението: той трябваше просто да остави стачниците да стигнат до площада и нищо повече. Вместо команда за стрелба старшията заповяда на подчинените си да приберат оръжието. Стражарите изпълниха командата с облекчение, а работниците почувстваха, че появата на Стефан ги спаси от кръвопролитие.

— С нас е!... — казаха някои. — А ние не вярвахме.

— Ще видим после — скептично забелязаха други.

— Какво искаш?... Ето го на опасно място.

— Хм!... Опасно, но не и за него... Смее ли полицията да стреля върху брата на Морев?

Ала всички съзнаха, че поне сега малкото Рединготче им беше необходимо. Това убеждение се засили, когато Стефан почна да им говори, че трябва да останат твърди докрай.

— Какво?... Боите ли се?... — викаше той. — Е, ще паднат няколко души от нас, но без това не може.

— Нека паднат!... — отговаряха работниците. — Стига да успеем.

— Всичко зависи само от нас.

— Как само от нас?

— Ей така!... — Стефан вдигна свития си юмрук във въздуха. — Ако им покажем зъбите си на площада... ако видят, че не се шегуваме

и че някоя нощ складовете им могат да пламнат...

— Добре де, а после?... — попита един със скрито съмнение, че Рединготчето беше провокатор.

— После пак всичко зависи само от нас!... Ако сте избрали за постове истински мъже, а не баби, и ако тия мъже се справят с подкупените истифчии... След десет дни тютюнът ще почне да мухлясва дори ако самите господари дойдат да правят алабура на денковете си.

— Вярно!... Там ги боли.

— Там зер!... Тогава ще дадат и тридесет наето повишение, но трябва здрави юмруци и малко кръв.

— Слушай!... — каза един денкчия от склада на „Никотиана“. — Ние сме прости хора и не можем да разберем някои неща... Брат ти е богаташ, а ти вземаш нашата страна. Каква е тази работа?

— Аз нямам нищо общо с брат си!... — гневно извика Стефан.

— А кой те поддържа сега?

— Никой!... Поддържам се сам.

— Разправяй това на шапката ми!... — подигравателно рече денкчията. — Всяка сутрин майка ти ти изпраща по слугинята да закусваш мляко и баници в склада... Нали виждам?...

Неколцина смушкаха денкчията да мълчи.

— Трай сега!... — скараха му се те. — Чест му прави, щом е така и пак е с нас.

Наистина нещо им подсказваше смътно, че все пак Стефан разделяше сега опасността наравно с тях и следователно не можеше да бъде лицемер. И в Максим нямаха доверие те, а после видяха, че този евреин загина като мъж. Но денкчията настояваше възмутено и упорито:

— Сутрин яде баница!... Знаеме ги ние тези.

Ала думите му не можаха да създадат настроение срещу Рединготчето. Напротив, Стефан разпалваше някакво мрачно въодушевление, увличаше и завладяваше всички. Той повтаряше същите неща, които говореха другите агитатори, но ги казваше по-силно, по-красноречиво и по-убедително. Някои ръкопляскаха, други викаха одобрително и разбърканият ход на тълпата към площада ставаше все по-стремителен. Сега старшията правеше само формални усилия да задържи работниците и да изпълни полицейските си

обязаности. Съпротивата на стражарите да спрат множеството се превърна в комично боричкане със стачниците. Някои от работниците ги взеха на подбив:

— Ей, кутрета!... Стига сте се преплитали в краката ни.

— Ще изпрашите чизмите си, бе!...

Други се опитваха да ги деморализират с горчиви упреци:

— Срамота, момчета!... За парче хляб и хиляда лева на месец да стреляте срещу братята си!...

— Заповед!... — тъпо се оправдаваха стражарчетата.

— А бе каква ти заповед!... — изсмя се някой. — Ако ти заповядат да легнеш под колелата на влака, ще го направиш ли?

— Глупави сте, момчета!... — добави друг. — И вие рискувате живота си!... И вие оставяте сираци, за да пазите имането на думбазите!...

Цялото полицейско отделение се тътреше безпомощно, тикано от работниците.

Старшията съзна унижено, че ако инспекторът видеше хората му в това окаяно положение, веднага щеше да подаде доклад за уволнението му. Но и самият старшия не се държеше по-достойно от подчинените си.

— Господин Морев, разберете, не може така!... — жалко и умолително настояваше той, все под хипнозата на внушението си, че между двамата братя имаше съглашение.

И понеже съзнаваше, че не вършеше нищо, мъчеше се поне да подчертае услугата си.

— Разберете, господин Морев!... Не стрелям единствено заради вас!... — раболепно повтаряше той. — Брат ви е добър българин, почтен човек... Ще ме уволнят... Рискувам службата си.

Стефан и работниците се смееха. Най-сетне множеството стигна до площада, скъса тънкия кордон от полицаи, които го охраняваха, и подобно на буйна река се разля в него.

Като видяха, че на площада нямаше конна полиция, която можеше да ги разгони, стачниците се успокоиха и събраха мирно пред читалището. Балконите и прозорците на околните къщи бяха почернели от безделници, които горяха от любопитство, смесено с

приятно чувство на лична безопасност. Площадът им се струваше като арена за гладиатори, на която стачниците и полицията щяха да дадат рядко, възбудително, изтръгващо от провинциалната скука, зрелище. И на нито едно от тия мирни нищожества не дойде на ум, че зрелището беше предвестник на бурни времена, които щяха да развалят първо тяхното спокойствие. По прозорците на читалищното кафене се натрупаха пенсионерите — стратегии в политиката, безработните интелегенти — шампиони на табла, моникс и бiliarд, и няколко поранобудни младежи от градския хайлайф, които сутрин опитваха щастието си на ротативните машинки, а вечер — в любовта. Дори аптекарят, близък идеен приятел на Редингота и теоретик на новите патриоти в града и общопризнат виртуоз на карамболите, се отказа от евтината слава да бие на бiliarд един свой колега от София, чиновник в Народното здраве, който бе дошел да лекува ревматизма си в баните. Двамата оставиха щеките пред по-интересното зрелище, което им обещавахе площадът. Те се изправиха зад една група до прозореца и взеха участие в общия разговор. След гаданията за бъдещите ходове на Хитлер най-злободневната тема за разговор между безработните и пенсионерите беше червената опасност. Не че тази опасност им се струваше близка и действителна, нито пък имаше какво да загубят, ако станеше неминуема, но тя беше просто тема за разговор, давана от вестниците.

Когато видяха, че стачниците се събраха около читалището, посетителите на кафенето усетиха известно безпокойство. Ако станеха безредици, стачниците можеха да нахлуят в кафенето, а това щеше да смути идилията на моникса, таблата и безкрайните трескаво-сладостни разговори за възможностите на Хитлер. Тия хорица всъщност не обичаха бурните събития, а само разговорите за тях.

— Ще излезе голяма каша!... Ще видите!... — каза един пенсиониран учител по математика, като бършеше грижливо пенснето си с ъгъла на носната кърпичка, за да види кашата по-добре.

— Ами!... — небрежно отговори аптекарят. — Ей сега ще ги пръснат.

— Не се пръска лесно такава тълпа — забеляза учителят.

Той беше дребно акуратно старче с плешива глава и бели мустаци. Четиридесет години наред той беше свикнал да движи

мисълта си по студените силогизми на математиката и това му пречеше да вярва във великото бъдеще, което Хитлер подготвяше на българите.

— Полицията си знае работата!... — троснато произнесе аптекарят. — Пък има и войска.

— А бе не ми го хвали, ако стигне до войска.

Аптекарят погледна бързо към вратата зад тезгяха, през която в случай на нужда можеше да избяга, и незабавно използва случая да уязви днешния строй.

— Какво искате, господин Дешев?... Демокрация?... Ето ви демокрация!... Стачки, безредици, класова омраза... всичко друго, но не и творчески труд!... — Той пое с два пръста локума, който келнерът му донесе, и мляскайки, продължи: — Да, всичко друго, но не и творчески труд!... Само германците ще оправят Европа.

Той имаше пълно, избърснато, гладко като порцелан лице и беше облечен със старомодната елегантност на петдесетгодишен ерген. Той изгаряше от желание да вземе главното представителство на Байер Майстер Луциус, да продаде аптеката си и след това да се пресели в София, където си беше купил апартамент. Като изяде локума си, той продължи апологията на творческия труд.

Докато зяпачите по балконите и коментаторите в кафенето очакваха развързката на площада, по телефонните жици на града се водеха драматични служебни разговори. В околийското управление пристигаха тревожни съобщения от всички тютюневи складове. Работниците прекъсваха манипулацията без особени прояви, пазейки нервите си за по-сетнешните изпитания в борбата. Само тук-там изникваха дребни спречквания, главно с истифчиите, на които фирмите бяха повишили надниците и които не желяеха да стачкуват. Но всичко това се надуваше от директорите на складовете, които, по нареждане от централите, преувеличаваха инцидентите с цел да подбудят полицията към по-енергични действия. Директорът на „Джебел“, в чийто склад работниците набиха македонските пазачи и измъкнаха насила истифчиите, питаше възмутено околийския началник дали тукашната полиция възнамеряваше да защити частната собственост, или трябваше да се иска помощ от София. Околийският началник изля гнева си върху инспектора, а инспекторът върху

старшиите. Той изпрати веднага конния ескадрон към склада на „Джебел“. Ескадронът пръсна около двеста работници, които след разправията с истифчиите бяха изморени и донякъде с понижен дух. Но разпръскването им задържа ескадрона и даде възможност на работниците от „Никотиана“, „Източни тютюни“ и „Бяло море“ да стигнат лесно до площада. Същото успяха да направят и стачниците от някои други складове.

Когато работниците се събраха на площада, околийският началник нарече по телефона инспектора „некадърник“. Началникът беше дребен, плешив запасен офицер, който трепереше за службата си по три линии: македонска, политическа и административна. Тъкмо преди малко му бяха съобщили по телефона от София, че управителният съвет на тютюноотърговците се е оплакал в министерството от бездействието на полицията в града. Сега той гледаше през отворения прозорец на кабинета си как тълпата на площада се увеличаваше неспирно и това го караше да изпада ту в пристъп на яростни и безсмислени команди, ту в бездействието на пълна уплаха. Той видя как стачниците издигнаха плакати с обидни за властта комунистически надписи и как един охлузен тип (който трябваше да се застреля веднага) се качи на една маса, взета от дансинга на читалищната градина, и почна да държи предизвикателна реч. Околийският началник помисли с ужас какво щяха да кажат директорите на фирмите, гражданството, кметът, началникът на гарнизона и войводата Гурльо!... Целият град ставаше свидетел на неспособността му да се справи с агентите на Коминтерна!...

През това време инспекторът изпрати по един конен стражар нареждане до ескадрона да се върне веднага на площада. Но конният стражар, който трябваше да предаде устната заповед, се залута да търси другарите си около склада на „Джебел“, а докато ставаше това, ескадронът, в пристъп на служебно усърдие и собствен почин, беше препуснал към склада на австрийската режия, където директорът го посрещна ухилено и работниците въобще не стачкуваха. Така се загубиха още десет минути, през които положението на площада стана нетърпимо и принуди околийския началник да вземе отчаяно решение. Той извика при себе си Чакъра и му заповяда да разпръсне тълпата с полицаите, които охраняваха околийското управление.

Чакъра изслуша заповедта с мрачно стиснати устни. Околийският началник му се стори побъркан.

— Господин началник!... — възрази старшията за пръв път в живота си. — Това е невъзможно.

— Какво?... — изрева околийският.

— Невъзможно!... — с твърд и леко враждебен глас повтори Чакъра. — Двадесет полицаи, макар и въоръжени, не могат да разпръснат тълпа от хиляда и петстотин души... Нека почакаме ескадрона.

— Какво?... Не смееш ли?... — с грозна ярост извика околийският. — Заповедвам!... От София заповедват, разбираш ли?... Фирмите се оплакали на министъра, че не вършим нищо!... Баба!... Предай командването на друг, ако те е страх!...

Чакъра остана още една секунда неподвижен, после удари токовете на ботушите си, отдаде чест и тръгна към вратата. Никога началство досега не му беше говорило с такъв тон и никой не бе засягал така дълбоко служебната му чест. Да предаде командването другиму!... Хайде де!... И фирмите се оплакали на министъра, че не се върши нищо!... Това беше подлост, дивотия!... Но тъкмо тази подлост събуди в закостенелия му от служебни правилници мозък някакво смътно просветление, някакъв странен бунт и горчиво усещане, че полицията всъщност отдавна беше престанала да бъде полиция, а представляваше само пазвант на фирмите. Почти всяка седмица в града ставаха убийства. Убийците се знаеха — бяха хора на Гурльо, — но никой не смееше да ги арестува. Полиция ли беше това?... Участъците гъмжеха от скъпо платени цивилни разузнавачи — декласирани типове, алкохолици и развратници, чието единствено занимание беше да обвиняват хората в комунизъм, да ги арестуват и изтезават незаконно. Полицаи ли бяха това?... В схватките преди малко беше ранен тежко един стражар и вероятно щеше да умре. Той беше бедняк от селото на Чакъра и щеше да остави с мизерна пенсия две деца. Законността ли бранеше този стражар?... Животът му беше пожертвуван, за да се спрат стачниците, които имаха право да поискат по-високи надници от фирмите!... И Чакъра изпращаха сега с шепа хора срещу тия стачници!... Не, полицаите не вършеха истинската си работа, а си отиваха тъй — само за по-високи печалби на фирмите!...

Пак фирмите, всичко се въртеше около фирмите, сякаш животът и честта на хората не съществуваха, а държавата — това бяха фирмите!... Все по-силно ставаше просветлението в главата на Чакъра. Той разсъждаваше бавно, трмаво, но мисълта му, почвайки от конкретни факти, стигаше до общи изводи. Имаше някаква мафия, която управляваше невидимо държавата. Имаше някакъв съюз от много богати хора, от търговци, индустриалци и банкери, който беше подчинил правителството, полицията, войската, който решаваше и направляваше всичко, който нямаше милост и не се спираше пред никакви средства, за да запази властта и грабителството си. И Рединготчето влизаше в този невидим съюз, в тази всесилна мафия. Нима щеше да се намери разумен човек, който да отрече, че фирмите могат да отделят лепта от милионните си печалби, за да повишат надниците? Тютюневите господари живееха в малки дворци, возеха се в лимузини, оскандаляваха семейната чест на хората — тук Чакъра си спомни за Ирина и потрепера от гняв, — а работниците тънеха в безправие, немотия и болести. Всеки знаеше, че големците на много партии влизаха в управителните съвети на фирмите, че министри и генерали участваха с поставени лица в предприятия, на които „Никотиана“ купуваше тютюна и даваше трохи от печалбите си. На всички беше известно, че търговците, банкерите, индустриалците, министрите и генералите се поддържаха взаимно, че мафията им като огромен октопод, с хиляди заповядващи и смучещи пипала, беше обхванала сега целия народ и за да увеличи печалбите си, го тикаше към страната на германците, от които — Чакъра знаеше това от миналата война — не можеше да се очаква нищо добро. Старшията отдавна съзнаваше това, но не смееше да го признае ясно пред себе си, защото същото твърдяха и комунистите. Но сега, когато мафията беше оскандалила дъщеря му, когато го изпращаше на явна гибел, когато му заповядваше да разгони с двадесет души хиляда и петстотин гладни хора, старшията го съзна ясно. Съвсем не беше виновен толкова околийският началник, който трепереше за хляба си и му даваше тази неизпълнима заповед!... Над околийския началник стоеше областният, над областния — министърът, над министъра — правителството, а над правителството — мафията — невидима, всемогъща и безчовечна!... И тогава Чакъра въпреки дребното си благополучие, въпреки лозето и нивата си, въпреки малкия си имотец на село съзна изведнъж, че той и

стражарите, които сега щеше да поведе, бяха само жалки слуги, само мизерно платени наемници на тази мафия, която не даваше ни пукната пара за живота им и гледаше само печалбите си.

Водейки хората си, Чакъра излезе пред тротоара на околийското управление и се спря за миг с трагично изцъклени очи, разстроен от всичко, което мислеше. Под синьото небе и жизнерадостното майско слънце тълпата ликуваше победоносно. Отдавна работниците не бяха успявали да се съберат така, отдавна ораторите им не бяха имали възможност да ги въодушевят в жаждата за свободен и сит живот толкова!... Няколко комсомолци бяха заковали на летви червени знамена, които носеха от къщи, скрити под ризите си, и ги размахваха над главите на множеството. Работниците се усещаха силни и горди. Думите на ораторите събуждаха в душите им чувство за достойнство, караха ги да съзнават, че работническата класа не се бореше само за хляб, а за нещо огромно и велико, което щеше да донесе щастие на цялото човечество. В лъчистото сияние на майския ден пърхаше надеждата за Новия свят, в който нямаше да има унижени от бедността, в който складовете и фабриките щяха да принадлежат на всички, а не на шепа дармоеди, които сега изпращаха въоръжените си слуги да стрелят срещу работниците. Все по-огнени ставаха думите на ораторите и все по-силно въодушевлението на работниците. То събуждаше някакъв порив към справедливост дори у бедните, но сити граждани, които гледаха отстрана, дори у безработните в кафенето, които също размисляха върху своята съдба.

— Не са шега работниците, хей!... — замислено произнесе пенсионираният учител по математика.

— Прави са хората!... — каза един електротехник, който слизаше от стълбата, след като беше поправил вентилатора на кафенето.

— Смелост, момчета!... — тихо подвикна един участъков ветеринарен лекар, който в това време пресичаше с двуколката си площада, след като бе взел от околийския си шеф разни серуми и ваксини.

Като повечето агрономи и ветеринари, той беше прикрит комунист или най-малко — съчувствуваше на работниците.

— Докторе, на добър час!... — приятелски му отвърна един денкчия. — Хапни дробчета и за гладните!...

Но денкчията не знаеше, че ветеринарният лекар отиваше сега да помогне на свои колеги за поголовната ваксинация срещу антракс в едно село. А поголовната ваксинация срещу антракс беше опасна и тежка работа, която щеше да го облее в пот. И затова той съчувствуваше на работниците и селяните, които също се обливаха в пот, и ненавиждаше господарите им, чиито лимузини забулваха често по шосетата кончето и двуколката му с прах.

От градината при читалището изхвъркна уплашено ято врабци. Стражарите, които се опитаха да спрат безуспешно стачниците от „Никотиана“, се бяха събрали на другия край на площада, далеч от митинга, и коментираха враждебно грешката на инспектора, който беше отдалечил така неразумно ескадрона от центъра на града. След схватката преди малко униформите и лицата им имаха доста окаян вид. Тънкият и рус старшия, който ги командуваше, беше с отпран пагон и няколко скъсани копчета. Той се отправи тичешком към околийското управление, за да получи нови нареждания, и когато мина покрай Чакъра, не го поздрави. Между двамата старши съществуваше скрита враждебност. Младият обичаше да гуляе с цивилните агенти, а старият не харесваше това. Докато Чакъра, водейки групата си и замаян от мрачното откровение на мислите си, отиваше с механически стъпки към тълпата, през отворения прозорец се разнесоха истеричните крясъци на околийския началник:

— Напред!... Разпръснете ги!... Стреляйте!... — викаше околийският, обезумял от това как щяха да го изложат и наклеветят в бездействие кметът, фирмите и войводата Гурльо.

Чакъра и хората му вървяха бавно напред, без да обръщат внимание на крясъците. И сякаш разбираха в тоя тежък момент, че някаква зловеща сила им заповядваше несправедливо да изложат живота си на опасност заради печалбите на фирмите. Чакъра съзна: през устата на околийския викаше мафията, която стоеше над всичко и управляваше всичко. И не околийският, а тя заповядваше да се разгонят гладните хора.

— По-скоро!... — отново долетяха крясъците на околийския. — Страхливци!... Ще ви дам под съд!... Ах ти, старо магаре, сега ли почна да трепериш за кожата си!... Предай командването на другия старшия!...

— Приемам го!... — раболепно отвърна младият старшия. Чакъра трепна и дойде на себе си, сякаш го бяха ударили с камшик. Мислите, които го вълнуваха преди малко, изчезнаха изведнъж. В главата му се образува някаква празнота — безсмислицата на нищото, което беше тъпо като всяко нищо, ала го облекчи от трагизма на противоречията. И всред това нищо виковете на околийския началник събудиха у Чакъра само рефлекс на дисциплината, дребното и жалко чувство на служебна чест, което мафията дресираше умело в слугите си. Сега Чакъра съзнаваше само, че околийският началник го обвиняваше в страх и нареждаше да предаде командването другиму. Страх?... От що страх?... Хайде де!... Чакъра изпъчи атлетичните си гърди и стисна бича. Честолюбието и навикът на дългогодишната служба го превърнаха отново от мислещ човек в покорен автомат.

— Стой!... — извика той на младия старшия. — Аз ще командвам хората си!... А ти напирай с другата група откъм хотела.

— Но господин началникът... — опита се да противоречи старшията.

— Марш оттука!... — извика Чакъра.

Той захапа свирката си и даде сигнал. Стражарите притичаха и се състиха около него като послушни пилци. Чакъра им заповяда да се разгънат във верига и ги поведе към тълпата. Същото направи и младият старшия от другата страна на площада. Когато видяха, че полицията отново идва към тях, стачниците се приготвиха да я посрещнат. Въоръжените с тояги и дъски излязоха напред, като образуваха нещо подобно на фаланга, други се състиха около масата, върху която говореше Симеон, а трети, предимно жени и момичета, побягнаха към съседните улици. Старшията стигна до живата човешка стена и произнесе глухо:

— Хайде, момчета!... Вървете по домовете си!...

— Чакъре!... — каза някой. — Защо си дошел да се потиш заради думбазите тук?... Върви да пиеш ракията си в къщи под сянката на ореха.

— Ще го направя — отговори Чакъра. — Но искам да свърша първо работата си с вас.

Той улови смелчагата за яката и с бързо движение го откъсна от фалангата. Стачникът — дребен и слабичък — се строполи от тласъка на земята, но другарите му не реагираха. Едрата атлетична фигура на Чакъра им внушаваше страх. Освен това всички знаеха, че той бе почти единственият честен полицаи в града и не проявяваше никога излишна жестокост.

— Момчета, ще се бием!... — мрачно предупреди старшията, когато видя, че никой не мърдаше.

— Бий, Чакъре, бий!... — горчиво произнесе падналият. — За това ти плащат!...

Той се изправи, но двама стражари го уловиха веднага за раменете.

— Срамота е, бай Атанасе!... — с укор каза друг. — Ти си разбран човек.

— Остави ни да свършим събранието си мирно и тихо.

— Не може така, господа!... — високо извика Чакъра.

Това „господа“ показа служебна строгост, но в него имаше и желание да се избегне кръвопролитие. Употребата на оръжие изпълваше Чакъра с отвращение. Сега той проявяваше съзнателна мудност и разтакаше изпълнението на заповедта с тайната надежда, че през това време ескадронът можеше да пристигне и да разгони тълпата само с бичове.

Но положението се влоши изведнъж от една работничка, която наричаха Църна Мика.

— Ей, кръвопиец!... — извика тя възмутено. — Моревчето направи щерка ти гювендия, а ти си дошел да ни биеш!...

Някои се разсмяха. Стрелата беше отправена сполучливо и удари Чакъра в най-болезненото място.

— Що?... — изрева той като ранен звяр.

— Дъщеря ти е гювендия!... — повтори Църна Мика сред язвителния кикот на останалите жени.

Бичът на старшията описа широка дъга и плесна върху шията и гърдите на Църна Мика, която нададе пронизителен писък. В същия миг един железен бастун се стовари светкавично върху китката на старшията. Чакъра побледня от болка, но не извика. Бичът му почна да нанася безразборни яростни удари върху стачниците. Като видяха това, подчинените му се хвърлиха в атака с палките. Тълпата нададе глухи,

болезнени викове. От другия край на площада екнаха изстрели. Стражарите на младия старшия си служеха отново с пистолети.

В това време Чакъра долови внезапно гласа на един от подчинените си:

— Господин старши, Спасуна!... Пазете се от Спасуна!...

Чакъра се обърна назад и видя разкривеното, облято с кръв лице на Спасуна. Държейки бастуна си като брадва, тя замахваше с всички сила към главата на старшията. Чакъра не успя да направи дори опит да отскочи назад — тъй късно беше предупреждението. Но в светкавично късия миг, преди ударът да смаже главата му, той видя как един от стражарите насочваше почти от упор пистолета си в гърдите на Спасуна. Чакъра се строполи на земята, а върху него, пронизана от куршума, падна Спасуна. В това време тълпата се смути, разколеба и хукна панически към булеварда за гарата. С разпенени коне към площада препускаше полицейският ескадрон.

XIV

На Чакъра устройха тържествено погребение, което изпълни градеца много повече с приказки за дъщеря му, отколкото за заслугите му. Всички съзнаха, че старшията едва ли щеше да бъде изпратен до гробищата с толкова почести, ако господин генералният директор на „Никотиана“ не беше съобщил на Баташки, че ще дойде на погребението. Като научиха това, кметът и полицейският инспектор вложиха такова старание в подготовката на церемонията, щото много родолюбиви граждани, които бяха решили да отидат на погребението от почит към старшията, направиха това по-скоро от любопитство.

Пред дома на Чакъра се беше събрала голяма тълпа от скръбни почитатели, зяпачи и клюкари. Съседите гледаха ту големия орех, под който привечер старшията обичаше да пие ракията си, ту изтърканите със счукани керемиди стълби, по които другарите му щяха да изнесат ковчега с тялото. Тия съседи бяха добри, прости хорица, които искрено съжаляваха за Чакъра. Сега те си спомняха за сприхавия му, ала честен нрав и печално цъкаха с език. Това цъкане изразяваше тъга, съжаление и примирен фатализъм.

Една компания от млади хора, напротив, очакваше церемонията с иронична почителност и свойствения ѝ навик да се подиграва на простолюдието. Тя бе застанала на тротоара пред къщата на старшията и упражняваше остроумието си с къси забележки. Синът на бившия народен представител, чието лозе граничеше с това на Чакъра, бе дошел с кучето си и като преброи свещениците, намери числото им забавно голямо за скромния ранг на старшията. Този младеж беше все тъй хубав, но малко подпухнал от годините и от провинциалния навик да злоупотребява с ракия.

— И началникът на гарнизона е тук!... — каза инженерът от пътно-паважното отделение на общината.

Той произхождаше от околните села, но компанията на хайлайфа го беше приела великодушно в средата си, понеже бе свършил на запад и играеше бридж.

— Липсва само представител на правителството — добави дъщерята на първия адвокат в града.

Тя беше съученичка на Мария от колежа в Цариград и държеше много да не се забравя това.

— А германците?... — попита дебелият собственик на валцова мелница край града. — Къде са големците от Немския папирсен концерн?

— Сводникът ги замества!... — мръсно отговори един хилав и жълт младеж.

Този младеж бе наследил от баща си цял блок от къщи в центъра на града, които продаваше една по една, за да поддържа славата си на донжуан из софийските кабарета. За да уязви по-пълно Борис, той обясняваше успеха му пред германците с Ирина.

— Ти прекаляваш!... — смърри го сърдито дъщерята на адвоката.

Тя не обичаше крайностите на цинизма и се стремеше да запази винаги мярката на добрия тон. Поради това отвращение към крайностите считаха я за добродетелна и лишена от предразсъдъци.

— Не прекалявам!... — отговори хилавият младеж, имитирайки сполучливо начина, по който тя произнасяше „р“. — Тогава защо я развеждат с автомобили по Чамкория?... Защо я канят да играе бридж?

— Глупости!... — Съученичката на Мария почувствува гняв, сякаш бяха оскърбили достойнството ѝ. — Ирина и бридж!... Не ме карай да се смея.

Тя беше почти напълно уверена, че бриджът — мъчна и сложна игра, която по нищо не отстъпваше на алгебрата в колежа — не можеше да стане достояние на случайно забогатели хора от простолудието.

— Е, ако искаш вярвай!... — каза донжуанът от кабаретата, който знаеше колко добре могат да го научат дори бардамите от „Етоал“.

Изведнъж множеството пред къщата се раздвижи възбудено. От долния край на улицата се зададе дълга черна лимузина. Всички разбраха, че господин генералният директор на „Никотиана“ идеше да реабилитира любовницата си, като присъствува на погребението на баща ѝ. От колата слязоха Борис и Костов. Те поздравиха няколко

души от простолюдието, но на хайлайфа не обърнаха никакво внимание.

— Пуяк!... — гневно измърмори синът на бившия народен представител. — До вчера беше нищо и никаква дрипа, а днес се надува като министър!...

— Ние трябваше да влезем и да изкажем съболезнованията си като всички — рече съученичката на Мария.

Тя се възхищаваше тайно от Борис и дори понякога ѝ се струваше, че заради него би се отказала от своя умерено добродетелен живот.

— Влизай, ако искаш!... — изруга я синът на бившия народен представител, като се закани мислено да не се ожени за нея.

Най-после — вероятно чакаха само пристигането на Борис — в къщата и двора на покойника настъпи оживление. Поповете надянаха епитрахилите си. Момчетата с хоругвите и венците се наредиха на улицата и зачакаха отегчено, ядейки вишните, които бяха накъсали от градината на Чакъра. Тънкият и рус старшия изкомандува мирно на почетния взвод от стражари, а четирима други, по-възрастни старшии, с избръснати лица и траурни ленти върху ръкавите на мундирите си, понесоха ковчега навън. Най-напред писнаха жените от село — сестрите, снахите и племенниците на Чакъра, а след тях оплаквачките, които бяха дошли по собствено желание от махалата. Гласовете им се сляха в пронизващ див и печален вой, който предизвика гримаса на досада у някои от официалните лица, непознаващи местните обичаи. Една от оплаквачките изреждаше жаловито достойнствата на покойника, друга питаше кой ще се грижи за лозето и тютюневата му нива, трета оплакваше осиротялото му семейство, а четвърта с древен патос описваше как Чакъра се връща от работа и сяда под ореха да пие ракия. Постепенно лицата на оплаквачките се зачервиха, а по бузите им потекоха истински сълзи. Когато старшиите поставиха ковчега в катафалката, воят на жените стана толкова силен, щото заглуши всичко останало, а представителите на хайлайфа извадиха кърпичките си и закривайки лицата си с тях, почнаха да се кискат гласно. Само съученичката на Мария остана невъзмутима. Добрият тон, получен от колежа, беше убил у нея чувството за комичното и трагикомичното. Тя мърмореше ниско:

— Това погребение е съвсем селендурско!... Ирина претендира за интелигентност и не би трябвало да допусне подобна комедия!... Жалко за Борис.

По стълбите слезе жената на Чакъра, която хълцаше тихо. Зад нея, красива и мрачна, вървеше Ирина. Тя беше в много елегантно траурно облекло и гледаше втренчено пред себе си, но по лицето ѝ нямаше никакви сълзи. Всички съзнаха, че под гъстия креп прозираше вече не предишното момиче Ирина, а жена от съвсем друг, недостъпен свят, която не се засягаше нито от присмеха на местния хайлайф, нито от смешните обреди на простите, неуки роднини. След нея се показва Борис, а после Костов, кметът и началникът на гарнизона — всички с подходящо скръбни и сериозни лица. Липсваше само околийският началник. Той се чувствуваше гузен и положението му беше разклатено. Веднага след пристигането си господин генералният директор на „Никотиана“ беше попитал кмета защо околийският началник е хвърлил в опасния момент най-стария и заслужил полицай. Кметът, който беше в неприятелски отношения с околийския, отговори угоднически:

— И аз не мога да си обясня, господин Морев!... Непростима грешка!... Той е просто некадърен да се справя с положението.

Като нареди по тоя начин шефа си, чието място се надяваше да заеме, кметът се възползува от случая да изтъкне и грешките му по друга линия. А господин генералният директор на „Никотиана“ заяви многозначително, че ще се интересува от постъпките на тоя тип. И така всички знаеха, че песента на околийския началник беше вече изпята и че предстоеше уволнението му.

Поради силната горещина тялото на Чакъра беше почнало да се разлага и ковчегът намирисваше леко.

— Вони!... — невъзмутимо установи съученичката на Мария, като сгърчи малкото си чипо носле.

Тази спокойна забележка предизвика нов пароксизъм от смях у приятелите ѝ. Но тя не обърна внимание на това, а продължи да гледа, за да не изпусне нищо от погребението, което щеше да опише в дълго и подробно писмо до една от приятелките си в София.

Момчетата с хоругвите и венците нагазиха в праха, след тях тръгнаха поповете, изпотени и намусени от чакането, после стражарят, който носеше ордена на Чакъра. Следваше катафалката, а зад нея

близките, почетният взвод и тълпата. Шествието се проточи лениво по слънчевите улици на града, като оставяше зад себе си облак от прах, наситен с противна, смесена миризма от труп, тамян и цветя. От време на време проехтяваше мрачното пеене на свещениците и подрънкване на кадилница. Минувачите се спираха и гледаха учудено как Борис крачеше зад катафалката. Едни преценяваха това като разкажание, а други — като демагогия и нахалство. Само малцина — и те бяха най-проницателните — съзнаха веднага, че той беше вече тъй богат и могъщ, та нямаше нужда нито да се разкайва, нито да демагогствува.

А в това време заравяха набързо трупа на Спасуна. До ямата, в която гробарите хвърляха пръст, стоеха роднините ѝ — работнически жени и неколцина мъже, които бяха свалили каскетите си. Една от жените беше сестра на убитата и хлипаше тихо. Децата на Спасуна, с подпухнали от плач очи, гледаха като малки изоставени кученца. Един мършав възрастен поп свиваше бързо епитрахила си.

Към групата се приближи дребен стражар с вехта куртка и лице, набраздено от ситни бръчки.

— Хайде по-скоро!... — викна той. — Много се бавите.

Той беше получил заповед от инспектора да изгони работниците преди идването на голямото тържествено погребение.

Гробарите ускориха работата си. Върху сиромашкия гроб се образува малка купчина от пръст, на която жените поставиха няколко стръкчета босилек и карамфили. Стражарят с набръчканото лице отново подкани работниците да се разотидат. Гробарите приседнаха на тревата, бършейки потните си лица. Един от тях запали цигара. Работниците се отдалечиха тихо. Последни си отидоха сестрата на Спасуна и някаква бабичка, която поведе сираците за ръка. Напечените от слънцето гробища потънаха отново в сънлива, меланхолична тишина.

След няколко минути по шосето откъм града са зададе дълго шествие, забулено с облак от прах. Идеше голямото погребение на Чакъра.

Ирина се върна от гробищата с майка си и роднините от село, които бяха дошли за погребението предишния ден, но спаха в хана. Ирина ги бе посрещнала враждебно още с пристигането им. За да спестят разноските в хана, те си направиха устата да нощуват в къщи, а това беше неудобно и я разгневи. И Динко ѝ се стори досаден, макар че — по въпроса за спането — той взе напълно нейната страна и принуди роднините да отидат в хана. Мълчанието, с което посрещаше коментариите около смъртта на чичо си, показваше, че той имаше особено мнение по въпроса. Ирина забеляза, че той се взираше намръщено в елегантната ѝ траурна рокля, в маникюра и прическата ѝ. Може би той изчисляваше дали парите, които Ирина получаваше от къщи, можеха да ѝ стигнат за всичко това. Ала после тя веднага съзна унижено, че външността ѝ правеше впечатление на всички. Изискванията на средата, в която се движеше, ставаха все по-големи и от няколко месеца Борис беше поел напълно разходите за облеклото ѝ.

След погребението, въпреки забраната на Динко, роднините домъкнаха от хана ямурлуците и торбите си, натъпкани с провизии. Те искаха да останат за молитвата, която на другия ден попът щеше да прочете на гроба.

Ирина се измъкна незабелязано и отиде в стаичката си. Усещаше се уморена и печална, но изпитваше странно чувство за свобода, сякаш беше доволна, че смъртта на баща ѝ я беше отървала от тираничната му, потискаща власт. Свърши се!... Тя беше освободена завинаги от кошмара на упреците му, от сърдитите му полуграмотни писма, от чувството на униженост, с което я изпълваха внезапните му идвания в София. Чакъра имаше неприятния навик да идва в София с униформата си и да я чака пред вратите на аудиториите и клиниките. Всичко това караше студентите да се усмихват подигравателно. Наистина баща ѝ беше стегнат, хубав и много чист, но ходенето с него по улиците я караше да се черви — глупав и унизителен срам, от който не можа да се отърве никога. Най-после смъртта му я беше освободила от него. Ала като съзна това, тя изпита някакво грозно усещане за безпътица.

В стаичката ѝ нямаше промяна. Същото просто желязно легло, върху което бе мечтала толкова часове през юношеските си години, същата дървена етажерка с книги, същата маса с покривка от домашно,

платно, изтъкано от майка ѝ. През отворения прозорец долиташе клокоченето на реката и тихото шумолене от листата на ореха.

Миналото нахлу изведнъж в главата ѝ. Тя си спомни вълнението, с което мечтаеше за университета, есенните вечери с ярки звезди, когато помагаше на баща си да приберат тютюна. Тя знаеше, че парите от този тютюн се внасяха всяка година в банката. Сумата беше предназначена за следването ѝ в университета. Благодарение на тия пари, които баща ѝ събираще отдавна, тя изкара шест години в София без грижи, без никакви лишения. Колко предвидлив и разумен човек беше всъщност баща ѝ!...

И тогава тя се разплака — за миналото и за баща си. Тя плачеше за това, че под суровия му характер се криеше дълбока обич към нея, за това, че беше честен и приличен човек, за това, че не бе направила нищо, за да пощади еснафската му гордост. И това беше тих, успокоителен плач, чиито сълзи сякаш измиваха угризенията ѝ.

Някой почука. Ирина бързо избърса сълзите си и отвори вратата. Беше Динко.

— Дойдох да се сбогувам — каза той. — Отивам си на село.

Тя му кимна с глава почти враждебно, сякаш не ѝ беше братовчед, а познат, който ѝ досаждаше. Намръщеният му и затворен вид продължаваше да я дразни. Той ѝ досаждаше по същия начин, както ямурлуците и торбите на роднините от село. Към това се присъединяваше и някакво особено чувство на подъл страх: навярно той беше научил вече от съседите за бурния гняв на баща ѝ срещу новите връзки с Борис. Стори ѝ се, че Динко имаше намерение от името на всички роднини да поговори с нея тъкмо върху това. Дали не беше по-добре да разчисти сметките си с тях изведнъж, за да не се бъркат по-нататък в живота ѝ?

— Няма ли да останеш за молитвата? — сухо попита тя.

— Не — отговори Динко. — Отивам си сега.

Тя го погледна малко изненадана от нещо, на което не бе обръщала достатъчно внимание досега: той бе станал едър и много красив мъж. Имаше права руса коса, добре подстригана и вчесана назад, а в зелените му очи светеше някаква острота, която подчиняваше веднага и би се харесала на всяка жена. „Слава богу — помисли тя, — един приличен братовчед, когото бих могла да представя навсякъде, ако се отучи да ходи с костюми от селски шаяк.“

И тогава ѝ дойде на ум, че ако Динко не беше така безнадеждно просмукан от комунизма, можеше да бъде приет от Борис в „Никотиана“ и да напредне много. Но после тя съзна, че Динко никога нямаше да се съгласи на това и отново почувствува гняв към него.

— Иска ти се да поговориш с мене, нали?... — произнесе тя саркастично.

— Няма нужда — каза той. — Всичко е ясно за нас, за съседите и за тебе.

— Аз бих желала да стане още по-ясно. Влез и затвори вратата след себе си.

Динко влезе и седна на единствения стол в стаичката, който изскърца под тежестта му. Ирина му поднесе табакерата си, в която имаше експортни цигари с позлатени краища. Динко втренчи намръщено погледа си в малкия сребърен предмет, украсен с рубини, но не взе от цигарите.

— Е, да!... Това е от него — ядосано произнесе тя. — Хубав подарък, нали?

— Хубав и скъп — равнодушно отговори той, като запали от своите цигари.

Настъпи мълчание, в което Ирина предусети, че той щеше да почне направо. И тя му беше благодарна за това.

— Слушай!... — каза той със спокоен тон, който я изненада и дори някак разстрои. — Аз съм единственият от роднините, който би могъл да те разбере. Дори покойният чичо не можеше да направи това. Той беше честен, но скован от еснафския морал на средата си... И това ти дотягаше, нали?...

— Да — отговори тя тихо.

— Уверена ли си, че аз мога да те разбера?

— Не напълно.

— Тогава да допуснем, че имам поне добра воля за това.

— Нека допуснем — каза тя скептично и равнодушно.

Той погледна мрачно малката ѝ нежно-мургава ръка със златен часовник и тъмночервен маникюр. Червилото на устните ѝ беше оставило следи върху позлатения край на цигарата. Нищо не издаваше отчуждеността на Ирина от семейството така добре, както тази изящна, грижливо поддържана ръка. И все пак в нея имаше нещо,

което напомняше, че беше ръка на момиче от народа. Това бе нейната закръгленост и здравината на мускулите от китката нагоре.

— Да, нека допуснем!... — той се усмихна горчиво. — Тогава аз бих могъл да ти задам няколко въпроса, без да помислиш, че се бъркам в живота ти или се опитвам да ставам опекун.

— Опекун ли?... — повтори тя като студено ехо. — Не, нямаш право... От къде на къде?

— Естествено!... Говоря ти като приятел... Или като представител на семейството, ако думата приятел те дразни.

— Не, не ме дразни. — Тя угаси цигарата си. — Какво искаш да узнаеш?

— Не това, което предполагаш. Оставям външната форма настрана.

— Много добре!... — каза тя и в гласа ѝ прозвуча сдържана признателност. — Аз не мога да се омъжа сега за Борис.

— Не, не е важно дали ще се омъжиш, или не.

Тя го погледна с изненада. Умните му зелени очи бяха втренчени неподвижно в лицето ѝ. От тях се излъчваше ведър и спокоен блясък, който ѝ даваше смелост да говори откровено.

— Тогава какво?... — попита тя кротко. — Ако мислиш, че аз получавам от него големи суми, лъжеш се!... Аз приемам само онова, което ми е необходимо, за да се движа в средата му.

— И това е без значение — продължи той, като я смайваше все по-силно. — По-важно е да бъдеш наясно със себе си... По-важно е да знаеш какво обичаш: самия Борис или неговия свят?

— Мога да ти отговоря веднага. Обичам само Борис.

— А на мене ми се струва, че не го обичаш вече — продължи той с равен, замислен глас. — Ти не би могла да обичаш един мъж, който те захвърли като парцал, за да се ожени за Мария, за да спечели „Никотиана“... Спомняш ли си в какво състояние се намираше тогава?... Как, нима си забравила вече това?

— Аз страдах, защото го обичах — бързо произнесе тя. — И сега го обичам!... И винаги ще го обичам!... На всичко съм готова заради него!... — Гласът ѝ внезапно стана ироничен: — Друго?... — попита тя.

— Не, няма друго!... — каза той с мрачна усмивка. — Това те оправдава напълно.

— Мисли каквото искаш — произнесе тя.

Лицето му отново стана спокойно и сериозно.

— Най-малкото ще бъда уверен, че се самоизмамваш. Той драсна кибрит и запали още една от остриите си цигари. — Значи го обичаш?... — Гласът му прозвуча почти без ирония. — Но едва ли толкова, колкото преди, а това значи много при сегашните обстоятелства.

— Какво например?

— Това, което казах преди малко. Ти обичаш всъщност неговия свят... Сега ти обичаш Борис дотолкова, доколкото държиш за неговия свят... за суетността да бъдеш любовница на мъж, от когото всички треперят.

— Остава да ме наречеш и платена любовница. Все ми е едно.

— Аз се боя именно от момента, в който сама ще се почувствуваш такава.

— А ако се омъжа за него? — попита тя презрително.

— Ще бъде само успех в кариерата ти.

— Това ли искаше да ми кажеш?

— Да, това!... И още едно: съзнаваш ли, че Борис е същинският убиец на баща ти?

— Убиец ли?... — повтори тя слисано.

Подхвърлената дума беше страшна. Тя сякаш изскочи не от устата на Динко, а от нещо, което стоеше извън него, извън омразата му към Борис. Тя дойде от самата действителност, която не можеше да се изопачи от омраза или снизхождание.

— Та нима не си мислила върху това? — продължи той, без да й даде време да се опомни. — Какво, ти си уверена, че стачниците го убиха, нали?... А кой принуди гладните работници да стачкуват?... Кой изпрати баща ти срещу тях?... Кой заповядва на правителството, министрите, околийския началник, полицията?... Кой управлява всъщност тази страна?... Само капиталът!... Само Борис и олигархите като него!... И баща ти, послушно колелце от държавната машина, което вчера се счупи, се управлява пак от Борис!... Борис е всемоушен!... Но всеки честен човек ще се възмути от „Никотиана“ и от постъпките му. Всеки вижда, че той би могъл да повиши надниците и пак да му останат милионни печалби, пак да живее като княз... Но работниците за него са добитък, безправна тълпа, от която той може да изстиска икономии в манипулацията. Тези икономии са за него част

от печалбата... Защо да повиши надниците дори с пет на сто, когато работниците, след още няколко дни, сами ще молят да постъпят в складовете?... Вчера обиколих работническия квартал. Видях мъже и жени, които искаха да разграбят една фурна... Майките няма с какво да нахранят децата си... Видях две момчета, които се сбиха за парче мухлясал хляб... Ето това докарва кликата, която днес е възседнала целия български народ!... Това е твоят Борис, който ти е подарил златен часовник и сребърна табакера с рубини. Но това са всъщност заграбени, откраднати от народа неща...

— Стига!... — задавено изкрещя Ирина.

— А, гневеш се, значи!... — произнесе той саркастично. — Срещу кого?

— Срещу тебе!... Това е чудовищно изопачаване на нещата... Това е завист!... Омраза!... Ти си отвратителен комунист!...

— Да, аз съм комунист!... Но тия неща се виждат и от хиляди хора, които не са комунисти... А ние, комунистите, се различаваме от тях по това, че не стоим със скръстени ръце или поне не мълчим... И затова ставаме отвратителни.

— Стига!... Престани!... Махай се!...

В гласа на Ирина прозвуча истерия. Лицето ѝ се разкриви от вътрешен ужас, от нещо страшно, за което умът ѝ несъзнателно беше избягвал да разсъждава досега.

— Не, няма да се махна — с мрачно спокойствие продължи той. — Щом съм започнал, трябва да свърша докрай. И ако ти си човек с характер, трябва да ме изслушаш, а после да възразиш... Никаква представа нямаш ти защо избухна стачката и как я смазва Борис... Той се гаври с човешкото право на храна и живот... На работниците не се позволява дори едно събрание... Кой разум може да възприеме това?... Завчера убиха баща ти и една работничка, вдовица, която оставя на улицата две деца... Но жестокостите не спират дотук. Преди два дни в околийското управление някакъв човек, вероятно комунист, е бил смазан от бой. Военният фелдшер, който е бил повикан да го свестява с инжекции, е уволнен дисциплинарно и заплашен със съд, задето се е осмелил да протестира... Симеон, водачът на стачниците в града, е изчезнал безследно... Изчезнали са и други работници... Тези хора ще бъдат подложени на зверски изтезания, докато подпишат признание за несъществуваща конспирация. И само свръхчовешката воля сред

мъките, само отказът да подпишат измислени показания представлява малък, несигурен шанс за спасяването им, ако палачите не решат да ги застрелят без съд... Престъплението на тия хора е, че са организирали стачката... Опитай се да помислиш върху всичко това!... Опитай се да видиш откъде идват гневът и недоволството на тия хора, които светът на Борис и ти заедно с него наричате комунисти, предатели, родоотстъпници!... Опитай се да проникнеш в този свят и тогава ще видиш, че той е изграден върху кръв, насилие и грабителство, че Борис не е силен човек, а само хитрец, който завладя „Никотиана“ с помощта на една жена, само тъпо и бездушно търговче, превърнато в грандоман, само филистер без човечност, без пориви!... Утре, когато устоите на неговия свят се раздрусат, ще видиш пълното му морално нищожество, ще видиш колко е жалък, безпомощен и страхлив... В слугите му, в чиновите на армията и полицията, които ни избиват, все пак има нещо човешко... Това е способността им да се жертвуват в борбата с нас, заблудата на фалшивото им родолюбие, жестоката необходимост да се превръщат в убийци срещу парче хляб... Но във финансовата олигархия, която им заповядва, няма нищо!... Нищо освен върховен цинизъм и нравствена тъпота!... Ето това е светът на Борис!... Това е самият Борис!... Такъв ли беше твоят идеал? Нима можеш да го обичаш? Нима си уверена, че и той те обича? Нима ще приемеш заради него да те наричат поддържана жена?

— Мълчи!... — изкрещя тя. — Това е чудовищно!...

— Но така те нарича целият град!... И ние, простите роднини от село, се червим.

— Не ме интересувате!... Презирам този град!... Ще се махна завинаги оттука.

— А майка ти?... — спокойно попита той.

— Майка ми е осигурена материално.

— О, не се касае за това!... Въпросът е, как ще понася срама?

— Какъв срам?... — Ирина го погледна с немислещи, разширени от гняв очи. После изведнъж разбра мисълта на Динко и закрещя диво: — Махай се!... Излез от стаята ми веднага!... Излез!... Излез!...

Късно вечерта тя се опита да заспи, но не можа. Дразнеше я хъркането на роднините, които спяха в коридора, твърдата пружина на

легло и еднообразният шум на реката. Беше отвикнала от цялата обстановка. Дори смъртта на баща ѝ не можеше да я примири с неудобствата. И тогава изведнъж тя се уплаши от себе си. Стори ѝ се, че у нея вече живееше друг човек и че това беше станало отдавна, но го съзнаваше едва сега. Смущаваше я досадата, която изпитваше от къщата, от роднините, от майка си, от еснафската и надута тържественост на погребението. Тя изобщо не се бе развълнувала достатъчно от смъртта на баща си и прие новината поразена, но без скръбта, която трябваше да изпита. Дори когато остана сама и се разплака, преди Динко да влезе в стаичката ѝ, тя направи това всъщност от жалост към себе си. Да, тя беше вече друг човек!... Принадлежеше към друг свят и това беше светът на „Никотиана“ и Немския папиросен концерн, на Борис, на Костов и на фон Гайер, светът на върховната власт, лукса и удоволствията, някогашният свят на Мария. Към този свят принадлежеше тя сега, духовно и физически, и затова не се беше трогнала достатъчно от смъртта на баща си, затова усещаше скрито и несъзнателно облекчение от нея, затова тази бедна стаичка, коравото легло и хъркането на роднините от село я дразнеха.

Но съзнанието за всичко това в самотата на нощта ѝ се стори страшно. То подсказваше, че в сърцето ѝ се беше загнездило нещо кораво и студено като света, сред който живееше. То насочваше мисълта ѝ към други неща, които бяха още по-сурови, по-изобличаващи, по-горчиви. Тя си спомни, че комунистите от Медицинския факултет говореха винаги за някаква връзка между всички събития в света. Сега тази връзка изпъкваше в мисълта и с неумолима яснота. Жестоката истина, която Динко днес ѝ посочи, бе очевидна. Тя съзна, че не дивата Спасуна, не озлобената тълпа, не сприхавият околийски началник бяха убили баща ѝ. Истинският му убиец беше светът на олигархите, светът на Борис, самият Борис!... Тя си спомни как онази вечер в дома на Костов той беше заявил с небрежна самоувереност пред германците, че е осигурил поддръжката на правителството и ще смаже стачниците в няколко дни. И той беше на път да ги смаже. Той ги бе почти смазал, с цената на жестокости, които тя съзнаваше едва сега. О, тя знаеше, че Борис щеше да поиска уволнението на нетактичния околийски началник, че щеше да даде възнаграждение на семействата на загиналите полицаи, че беше дошел на погребението, за да я реабилитира морално пред града, че

показваше готовност да прави всичко за нея!... Но нима това можеше да върне живота на баща ѝ, на убитите работници и стражари? Действително ли обичаше Борис, или това, което изпитваше към него, беше отмъстителен порив на честолюбието, на унизената гордост, на жаждата и за живот — порив, който тя не съзнаваше ясно и се старееше да прикрие от себе си с отказа да се омъжи, с великодушието към клетата и болна Мария? Не, не беше така!... Тя го обичаше още. Тя си спомни октомврийския следобед на гроздобера, когато видя Борис за първи път, когато той беше нищожен провинциален младеж с изтрит костюм и разкривени обувки, без никакво бъдеще, без стотинка в джоба си, мрачен и затворен фантаст, който отказваше да тръгне по друг път освен по тоя, който водеше към златния мираж на тютюна. Ето този младеж обичаше тя!... И нека се увери, че го обича още, че Борис не беше чудовището, за което говореше Динко, че самата тя не бе поддържана любовница, а нежна и любяща жена!... Нека се увери веднага, още сега, защото това, което изпитваше след разговора с Динко, беше страшно и непоносимо!...

С бързо движение тя дръпна завивката, запали лампата и трескаво почна да се облича.

Докато правеше това, тя съзна, че отиването ѝ в тоя късен час при Борис, след деня, в който бяха погребали баща ѝ, щеше да взмути всички. Но тя нямаше сила да остане повече сама и да се бори с мислите си, които ставаха все по-мъчителни. Стори ѝ се, че ако продължи да стои в стаичката си, цялата нощ щеше да мине в безсъница, в морални гърчове и на сутринта щеше да стане от леглото си още по-слаба, още по-неспособна да се справи с хаоса, който сега бушуваше в душата ѝ, който щеше да отрови задълго спокойните дни след победата ѝ в живота, след влизането ѝ в новия, бляскав и могъщ свят. По-скоро при Борис!... По-скоро при човека, когото обичаше, за да се спаси от тоя късен час на самотност, на страх, на морална криза, който нервите ѝ не познаваха, не бяха изпитвали досега. Тя угаси лампата и бавно, като правеше усилие да не вдига шум, излезе в коридора. Лъхна я миризма на спарени тела. Хъркането и задухата от спящите роднини в коридора ѝ се сториха противни. Същевременно тя намери в тях слабо оправдание на постъпката си. Ето, от този груб свят

на еснафи и селяни бягаше тя!... Какво право имаха да се бъркат в живота ѝ? Динко, който си беше вече заминал, ѝ се стори непоносим.

Тя слезе на двора и отдъхна с облекчение. Никой не беше усетил излизането ѝ. Над заспалия град грееше пълна луна. Прозорците на съседите бяха тъмни. От време на време се разнасяше жаловитият кръсък на някаква нощна птица.

Ирина тръгна бързо по улицата и зави през едно обрасло с бурени място към реката, след това мина малкото дървено мостче и по тесните, зле осветени улички на отсрещния квартал, населен с бежанци и дребни занаятчии, отправи се към склада на „Никотиана“. Когато го наближи, срещна патрул от войници със стоманени каски. Едва сега ѝ дойде на ум, че поради стачката складовете бяха охранявани от войска и полиция. За да влезе при Борис, който спеше в къщата зад склада, трябваше да дава първо обяснения на пазачите и да събуди семейството на счетоводителя. Всичко това щеше да я изложи. Тя се смути и разколеба, но мисълта да се върне в къщи, без да види Борис, ѝ се стори ужасна. По-скоро, по-скоро при Борис!...

Най-сетне тя стигна до склада, но се спря изведнъж. Пред железната, омотана с бодлив тел ограда, която го отделяше от улицата, видя малка група от хора. После внезапно под лунната светлина тя забеляза между тях и Борис. Той стоеше наметнат с пардесю и гледаше заедно с другите нещо тъмно, простряно върху тротоара. Тя отдъхна. Слава богу!... Сега влизането ѝ в склада не представляваше никаква трудност. Трябваше само да се приближи незабелязано до Борис и да го бутне по лакътя. Останалите хора около него — бедно облечени жители от квартала, няколко полицаи и един войник с каска — бяха непознати. След малко обаче тя забеляза Баташки и счетоводителя. Какво гледаха всички?

Ирина направи още няколко крачки. Лъхна я миризма на бензин. После тя усети внезапно уплаха, трепна и спря. Тъмната, неразличима отначало маса, която лежеше на тротоара, приличаше на човек и в нейната неподвижност имаше нещо трагично.

Ирина се приближи до един възрастен мъж с каскет и дълги мустаци. Подобно на нея той стоеше също малко настрана, сякаш зрелището, над което другите се бяха навели, го отвращаваше.

— Какво има?... — глухо попита тя.

— Какво!... Не виждаш ли?... Убит човек — троснато отвърна мъжът.

— Кой го е убил?

— Пазачите на склада.

— Защо?

Човекът с дългите посивели мустаци махна с ръка и не отговори.

— Саботьор!... — обясни вместо него един младеж с пъпчиво лице и нов костюм.

— Какъв саботьор?

— Стачник!... — отговори младежът с пресилено висок глас на абитуриент, който е решил да бъде самоуверен. — Познавам го... Още в гимназията си беше анархист, а сега е направил опит да прескочи оградата и подпали склада... Ето кутията с бензин!...

Младежът посочи с ръка една тенекиена кутия от консерва, която се търкаляше в краката на полицаите.

— Куршумът го е ударил в шията... Искате ли да го видим отблизо? — попита той, като улови свойски лакътя на Ирина.

— Не!... — отвърна тя, като блъсна леко ръката му. А после затрепера, но успя да добави: — Моля, повикайте господина с пардесюто.

Младежът я погледна разочаровано, но отиде да изпълни молбата ѝ.

— Ти ли си?... — произнесе Борис, когато дойде при нея. — Какво търсиш тука?

— Идвах при тебе — механично отговори Ирина.

— Е, добре, че си закъсняла — спокойно забеляза той. — Преди малко тук стана един инцидент.

Той я улови под ръка и въведе в осветения двор на склада. Само младежът с пъпчивото лице забеляза това, усмихвайки се цинично.

— Влез направо!... — рече Борис, като направи знак на двамата македонски пазачи да я пуснат. — Вътре има коняк. Изпий една чашка, за да дойдеш на себе си. Аз ще влиза след малко. Трябва да уредя въпроса с тези идиоти.

— С кои?... — попита Ирина все тъй механично.

— С полицаите!... Чакат следователя и не искат да вдигнат трупа. Не мога да допусна утре целият град да се събере пред трупа.

— Добре, върви!... — каза тя.

После тръгна към жилището в градината, доволна от това, че никой не я забеляза. Под лунната светлина с малките си квадратни прозорчета складът приличаше на затвор. Тя мина бързо покрай двамата македонски пазачи, които седяха на стълбите под истифчийското отделение и пушеха мълчаливо, държейки карабините между коленете си. След убийството, което бяха извършили, полицейските формалности не ги интересуваха. Мършавите им лица се обърнаха към Ирина тъпо и равнодушно. Те не се интересуваха много и от жени. Когато Ирина отмина, единият извади от джоба си плоска бутилка с ракия и отпи няколко глътки.

— Унче!... — каза той, като облиза устните и подаде бутилката на другия. — Чорбаджиот ке да̀ет бакшиш!...

— Мо̀ре, ке да̀ет!... Пинтия!...

— Зашчо, бре?... Куртулисахме скла̀дот от о̀гин!...

— Нѐзнам!... — скептично отвърна Унче, като изпи мрачно остатъка от ракията. — Додея ми от кръв!... Ке фанем да тепам и чорбаджии!...

— Дѐтинска работа!... — рече другият, като го погледна критично.

Той бе забелязал отдавна: Унче имаше слаби нерви. След това се унесе в мисли за угощението, което щеше да поиска на другия ден от Баташки.

Ирина влезе в градината и постоя малко под сянката на една липа, докато се увери, че пред осветения двор на къщата нямаше да срещне никого. Прозорците на втория етаж бяха тъмни. Жената и децата на счетоводителя спяха и вероятно не бяха чули гърмежите. Луната грееше все тъй спокойно, а цветовете на липата изпущаха гъсто благоухание. На една от скамейките в посипаните с пясък алеи стояха забравени детски играчки: малко дървено велосипедче и тенекиена кофичка с лопатка. Приятно се живееше в това господарско жилище, отделено с висока тухлена стена от света на работниците. И навярно затова счетоводителят беше толкова предан на фирмата и дискретен към частния живот на хората, които я управляваха. Жена му поддържаше къщата и готвеше хубави ястия за служебните посещения на Костов, а през ваканцията задължително отиваше с децата си на курорт, за да не пречи на срещите между Борис и Ирина. Всичко това счетоводителят и жена му пазеха в пълна тайна. Но сега Ирина

почувствува смущение от късния час, от смъртта на баща си и не искаше да я видят. Тя почака още малко и влезе вътре.

Светлина идеше само от стаята, чиито прозорци гледаха към ливадата — някогашната спалня на Мария. Ирина мина безшумно през хола и влезе в нея. Тази стая беше най-прохладната през горещините на летните месеци и Борис я използваше за спане, оставайки напълно безчувствен към спомените, които можеха да събудят предметите в нея. Нищо не се бе променило в наредбата ѝ от дните, когато Мария я обитаваше. Тази стая беше добре позната на Ирина. Ала сега таванът с гипсови украшения, бледозелените тапети, лъснатият паркет, диванът и мечата кожа пред него, пианото и кръглата лакирана маса по средата изпълниха Ирина с чувство на потиснатост, сякаш беше някаква престъпница, която влизаше тук незаконно. Стори ѝ се, че отнякъде щеше да се появи зловецният призрак на лудата и да се хвърли върху нея с ноктите на тънките си костеливи пръсти.

Ирина седна на дивана и се замисли безпомощно. Тя идеше тук да потърси опора, а се сблъска с нов ужас, който потвърждаваше думите на Динко. Още един труп!... Още един човешки живот!... Сега тя виждаше фактите с очите си и в съзнанието ѝ възникваше стереотипно един и същ въпрос: дали баща ѝ щеше да бъде убит, дали този нещастник, когото видя преди малко, щеше да лежи като застреляно куче на тротоара, ако „Никотиана“ и другите фирми бяха повишили надниците? Наистина ли не можеха да ги повишат? Но ако беше така, защо дивидентите на акционерите им растяха всяка година, защо Костов получаваше освен заплатата си и процентното участие в печалбите един милион годишно възнаграждение? Защо Борис преди две седмици се похвали разсеяно, че скоро ще стане най-богатият човек в България? Имаше някаква страхотна безсмислица във всичко това. И краят на тази безсмислица се губеше в мъгла, в хаос, в тревожна неизвестност, зад която се очертаваше смътно призракът на гибел, на всеобща разруха.

И тогава тя съзна, че към тази разруха отиваха както собственият ѝ малък и безпомощен свят, който искаше да запази непокътнат, така и светът на „Никотиана“. Борис беше точно такъв, какъвто го виждаше Динко, а самата тя — само любовница, поддържана от човека, когото се самоизмамваше, че обича. Но жалко и подло беше да се самоизмамва повече. Напразно беше дошла тук, за да се увери в нещо,

което не съществуваше. Напразно търсеше подкрепа от Борис. Нито той можеше да я даде, нито тя да я получи. Собственият ѝ свят и светът на „Никотиана“ бяха устроени така, че ако искаха да съществуват, трябваше да вървят по определен път. И на Ирина не оставаше нищо друго, освен да извърви този път докрай. Връщането назад бе станало немислимо. Дълбока пропаст я отделяше от еснафския бащин дом, от полуграмотната майка, от неуките селски роднини. Тя не можеше да се върне към техния здрав, но ограничен свят от върха, който беше достигнала с образованието си и Борис, да слезе отново в низината на обикновените, лишени от власт и могъщество хора. Тя не можеше да стане участъкова лекарка в някое затънтено селце, да се потопи в убийствената скука на месеци, които щяха да текат като години, да забрави живота, който водеше в София, да не си спомня за Борис, Костов, фон Гайер. Тя не можеше да тръгне и по пътя на Динко, защото на това се противопоставяше всичко, сред което беше живяла досега.

И тогава тя почувствува, че светът на „Никотиана“ и Немския папиросен концерн бе вкарал в душата ѝ някаква отрова и че от тази отрова се беше превърнала в омаломощено и слабо същество, което вече не можеше да избира собствен път в живота си. Единственото, което ѝ оставаше, бе да организира силите си в света на Борис и да запази каквото можеше от себе си.

И тогава изведнъж я осени мрачно спокойствие.

Борис се върна след малко и седна до нея, между възглавниците на дивана.

— Какво става? — попита Ирина.

— Вдигнаха го!... — доволно отговори той.

И почна да ѝ разправя как беше станал инцидентът.

— Не говори за това!... — прекъсна го тя.

— Да, добре!... — виновно смотолевя той, като запали цигара.

— До гуша ми дойде и на мене... Събитията започнаха да обтягат и моите нерви... Има една банда от комунисти, която трябва да бъде изтребена до крак, за да настъпи мир в складовете.

— Брат ти е от тях!... — забеляза тя мрачно.

През дена Костов ѝ беше разправил за поведението на Стефан в стачката.

— Да, знам!... — каза Борис. — Най-после полицията се реши да го арестува. Забраних изрично на Костов да прави постъпки за освобождаването му. Стефан отдавна има нужда от плесница, която да докара ума в главата му.

— В полицията може да го бият — рече тя все тъй мрачно.

— Няма да посмеят. Той умее да спекулира с името ми.

— Но ти отказа да купиш последната партида на „Марица“ — напомни тя, като гледаше втренчено студения смях в очите му. — А това може да докара лошо отнасяне със Стефан.

— Е, да!... Малко по-строгичко, но не и опасно... Точно такава, каквото трябва, за да дойде един разхайтен младеж на себе си. А че „Марица“ се е разсърдила и министърът на вътрешните работи е в лошо настроение, не ме интересува... Аз няма да развалям заради Стефан партидите си с боклуци... Освен това Кршиванек е побързал да осведоми Тренделенбург, че братята ми са комунисти, и един тип от немската легация е попитал Лихтенфелд дали и аз не съм агент на Коминтерна... Забавно, нали?... А тъкмо сега Кршиванек основава ново дружество и продължава да рови в Берлин срещу спогодбите на Немския папиросен концерн с „Никотиана“. От министерството на вътрешните работи не мога да искам нищо. Това значи да подкрепя доносите на Кршиванек срещу мене... Какво?... Защо ме гледаш така?

— Борис!... — прошепна Ирина с ужас.

Стори ѝ се, че в гласа, в израза на лицето му имаше нещо студено и страшно както през нощта, в която я заведе да види Мария, както пред трупа на застреляния саботьор.

— Стига глупости!... — произнесе той насмешливо, като я привлече към себе си.

От устата му се разнесе дъх на коняк. Той бе пил след вечерята сам, без никакъв повод, освен надеждата да разсее умората си от нервното напрежение през деня. И тогава ѝ дойде на ум, че той правеше това всяка вечер от една година насам, за да прогони *нещо*, което го притискаше тайно. И може би това, което искаше да прогони, бе страхът от възмездието на безправните, които убиваше, и съзнанието, че пропускаше нещо в живота си, което другите успяваха да задържат. Ала каквото и да бе това *нещо*, той искаше да се отърве от

него, сякаш се боеше, че то щеше да го отвърне от пътя, който бе избрал, от безумната цел, която искаше да постигне.

— Стига глупости!... — повтори той и насмешливата нотка в гласа му стори място на уморена сериозност. — Бих желал да заприличаш на мене, да станеш силна, да се отървеш най-сетне от тази смешна чувствителност...

— Ти силен ли си? — попита тя с пуст глас.

— Животът и успехите ми го показват.

— Но тогава защо пиеш всяка вечер? — рече тя, като се озлоби внезапно. — Защо не можеш да заспиш без алкохол? Защо бягаш от съвестта си, когато трябва да й дадеш сметка?

— Аз ѝ давам сметка винаги, но посвоему.

— Не!... Ти вече не можеш да правиш това без алкохол дори посвоему... Ти се боиш, ужасяваш се от себе си!...

— От себе си ли?... — попита той някак учудено.

— Да!... И от възмездието за подкупите, насилията, трупове, с които постигаш успеха си.

Той подсвирна леко и се засмя:

— Много силно!... Последните дни за тебе са тежки, признавам, но това, което казваш, е много силно... И защо го казваш въобще?

В гласа му имаше упрек. Той стана от дивана и си наля коняк.

— Искаш ли? — попита той.

Ирина поклати глава отрицателно. Стори ѝ се, че в бледното му лице, в погледа и в движението, с което си наливаше коняк, имаше нещо демонско, но заедно с това — самотно и тъжно. И навярно такъв беше видът му всяка вечер, когато оставаше сам.

— Защо го казваш?... — повтори той и сега упректът в гласа му се беше превърнал в раздражение.

— Защото всичко, което вършиш, е чудовищно!... — извика тя. Думите се изтръгнаха от устата ѝ гневно и сякаш сами. — Защото ти можеше да повишиш надниците и да предотвратиш стачката, да спестиш живота на баща ми и на всички убити тук!... Ти си толкова богат!...

— Живота на баща ти ли?... — произнесе той, след като изпи чашата на един дъх и я остави върху кръглата лакирана маса. После веждите му се събраха, което беше знак, че размишляваше и се учудваше искрено. — Е, да!... Тука си права!... Ако стачката не беше

избухнала, баща ти нямаше да бъде убит. — Той извади кърпичка и обърса устните си. — Съжалявам, да!... Трябва да ми простиш. Това беше голяма грешка от моя страна. Ако ми беше дошло на ум, че баща ти е полицай и може да бъде убит, щях да повиша надниците в този район или да издействувам да не го пращат никъде...

Той приличаше на чудовище, което се шегуваше зловещо, но Ирина схвана изведнъж, че беше само пиян. Полупразната бутилка и унесената бърбривост, които тя забеляза едва сега, показваха ясно, че той беше почнал да пие дълго, преди да дойде тя. И тази вечер беше пил повече от всеки друг път.

— Слушай!... — извика той с неочаквана грубост. — Кой ти каза всичко това?

— Кое?... — попита тя, като следеше израза на лицето му критично.

Стори ѝ се, че въпреки грубостта, клепачите на очите му мигаха виновно и тъжно.

— Че ако не беше избухнала стачката, баща ти нямаше да бъде убит.

— Легни си!... — каза тя тихо.

— Искам да зная!... — високо настоя той.

Ирина наведе глава, за да не срещне погледа му, и чу ясно как той си наля нова чаша коняк. Тя съзна, че и с него тази вечер ставаше нещо особено. Може би беше потиснат от арестуването на брат си и от твърдото решение да не направи нищо за освобождаването му. А и трупът на убития пред склада човек сигурно засилваше угризенията му. Но всичко това беше недостатъчно, за да го разтърси основно, да предизвика очистителна криза в духа му. Той изглеждаше с успехите си много силен, но всъщност беше слаб и страхлив и се спасяваше от малодушието си с бягство при алкохола. Сега Ирина го виждаше в безпомощната му голота. Той беше само едно морално нищожество, безплодна и дребна душа, оскъден интелект, способен само към безскрупулни търговски операции. Всичко, каквото беше постигнал, можеше да се извърши от всеки аморален хитрец, ако разполагаше със средствата, които му беше дала Мария. В душата му липсваше всякакъв колорит. Тя беше лишена дори от дилетантските наклонности и снобизма, на които се отдаваха другите тютюневи господари. У него нямаше идеал, който да го погълне, нито семейство, към което да

изпитва нежност, нито пороци, на които да се отдаде, нито живописни прищевки, които да изпълнява. Той беше само случайно забогатяло, безцветно и сухо парвеню. И понеже нямаше никакви други интереси, които да го отвличат, обмисляше и вършеше единствената си работа безпогрешно. Това беше работата да печели, да трупа пари, които у него събуждаха само грандоманията на нищите духом и жестокостта на страхливец, докопал случайно властта. Колкото по-мощна ставаше „Никотиана“, толкова по-силно го обземаше лудешката идея да основе филиали в чужбина, която компенсираше чувството му за малоценност. А за да стигне дотам, трябваше да трупа, безспирно да трупа пари, да минава през подкупи, изнудвания, убийства, които за другите бяха невидими, но сам виждаше много добре. И нервите му вече не издържаха. Дребният му морален ръст на нищожество, издигнато случайно от жена, на страхливец и филистер, се огъваше. Не беше все едно да изиграваш хората и да заповядваш действия, които свършват с убийство. Не беше все едно да се надлъгваш с Торосян и да смазваш с насилие стачката на хиляди работници. Той беше смутен, спасяваше се от страха си в алкохола, не приличаше поне на корав разбойник, а само на слаб, жесток и малодушен джебчия. Може би вечер, когато оставаше сам, виждаше призрака на възмездието, което щеше да дойде от всички тия хора, на които отказваше да повиши надниците, които полицията гонеше, отвличаше, изтезаваше, убиваше... Все по-кален, все по-невзрачен и жалък ставаше той пред Ирина тази вечер!... Това ли беше някогашният Борис, когото срещна преди седем години в златистия октомврийски следобед на гроздобера?

— Мълчиш!... — каза той и в гласа му прозвуча чисто пиянска готовност да се скара без повод.

Ирина го погледна мрачно и не отговори. За пръв път го виждаше в такова състояние. В опита му да избяга от страха си, в пиянството му, в желанието му да се кара имаше нещо противно.

— Кой ти каза всичко това? — още по-високо повтори той.

— Трудно ли е да го помисля сама?

Той наведе глава, сякаш съзна безсмислицата на питането си и каза по-разумно:

— Ти имаш вече друго отношение към мене.

— Да. Учудва ли те?

— Зная... — Той направи усилие да запази нишката на мисълта си. — Наговорили са те роднините ти... Как се казваш оня твой братовчед от село?... Познавам го от гимназията... Идваше с шарена торбичка, в която носеше книгите си... Днес ме гледаше през всичкото време така, като че искаше да ме изяде...

— Какво общо има той с двама ни? — попита Ирина.

— Насъскал те е.

— Не съм куче да ме насъсква. Имам собствена преценка за тебе. Той протегна ръка да си налее нова чаша коняк, но Ирина скочи от дивана и му попречи стремително.

— Не!... Няма да пиеш повече.

— Мислиш, че съм пиян?

— Безобразно при това!... Едвам те понасям.

Тай се разсмя и я погали с неочаквана нежност.

— Възможно е!... Бях много уморен.

— Сипи и на мене една чаша — рече тя тихо.

Борис ѝ поднесе чашата мълчаливо.

— Още една!... — повтори тя мрачно. — Искам да бъда като тебе, да не съзнавам нищо.

След това тя се сгуши върху дивана, гледайки пред себе си с пусти очи. Борис седна до нея и сложи ръката си върху рамото ѝ. Сега тя не усети противната миризма на коняк, но чувството ѝ за разруха стана пълно. Стори ѝ се, че в душата ѝ умираше нещо, което нямаше да се върне никога. И това, което умираше, бе радостта от живота, почтеността, вълнението и топлината на любовта ѝ.

XV

Морският бряг беше нисък и равен. Висока пясъчна ивица отделяше солените води на морето от сладководното езеро, което се разливаше през пролетта и образуваше тресавища и блата. Между последните криволичеше насип с път, който водеше към бялото здание на затвора. Зимно време над местността пълзяха мъгли или от морето духаше остър, влажен вятър, който пронизваше до костите и караше дори облечените с шуби часови да проклинат живота си. Лете настъпваха непоносими горещини, задух и треска. Бавно минаваха часовете на сънливия ден, идваше привечер и слънцето потъваше в тръстиките, зад червената мъгла на мочурите и тресавищата. Преди да се скрие, то обливаше всичко със зловеща кървава светлина, която неподвижната вода отразяваше с металния блясък на мед. В тоя час глухата тишина на деня продължаваше още. Но когато слънцето изчезнеше напълно, от тъмните сенки на тръстиките излитаха блатни птици, във вечерния здрач започваха концертът на жабите и свиренето на милиарди комари. Уморен и закъснял пазач се връщаше от града, бързайки по насипа да се скрие навреме зад гъстите противокмарни мрежи на стаята си. Отделение войници с натъкнати ножове, с каски, ръкавици и мустикери отиваше да смени часовете от предишния ден. В затвора през тоя час стотици мъже и жени довършваха бързо оскъдната си вечеря от корав хляб и мършава чорба. Ехтяха сурови команди, тихо замираше глъчка и ритмично, покорно тракане на нальми по каменните плочи на коридорите. Пазачите проверяваха решетките, заключваха килиите, даваха последните си нареждания. После настъпваше тишина — меланхолична, глуха и потискаща тишина на треска и безсъние, на задушна нощ, на затвор сред блата, от който не можеше да избяга никой. Само от време на време, когато стъпките на дежурния пазач се отдалечаваха, от някоя претъпкана килия долиташе сподавен глас, който разправяше тихо историята си, бълнуване на трескав или проклетие на несретник, който сънуваше нещо.

Зловещ и непристъпен беше този затвор, а пазачите му приличаха на зверове. Понякога те откриваха у затворниците вестник или забранена книга, отвеждаха и хвърляха провинените в карцера. Друг път се втурваха призори в единичната килия на някой осъден на смърт политически затворник и го отвличаха към бесилката. Те се хвърляха вкупом, изведнъж, защото очакваха съпротива. Но понякога осъденият не се съпротивляваше и доброволно протягаше ръцете си да бъдат вързани, сякаш с това искаше да изрази презрението си към пазачите. Докато го водеха по коридора, той започваше да пее фалшиво, с прегракнал глас, бойния марш на комунистите. Тогава килиите на политическите затворници се събуждаха и от тях се разнасяше изведнъж безредно, гневно тракане на нальми — единственият начин, по който другарите на осъдения почваха да протестират. Сухото и заплашително тракане се засилваше постепенно, обхващаше всички килии, ехтеше по целия затвор и после замираще в глухата тишина на блатата. В сухотата и безличието му, в невъзможността да се спре и накаже имаше нещо страшно, което напомняше за възмездието и разстройваше нервите на пазачите. Те изливаха гнева си с удари върху главата на осъдения. Но осъденият ставаше още по-дързък и се надсмиваше над безсилието им. И тогава дори тия зверове се смущаваха, защото съзнаваха, че в духа на осъдения имаше нещо, което бе по-силно от смъртта. Те бързаха да го окачат на бесилката и по обичая на палачите от незапомнени времена си разделяха вещите му.

Стефан лежеше върху нара на една от килиите, докато другарите му бяха слезли да обядват. Изтощен и облят в пот след пристъпа на треската, той усещаше заедно с немоцта на тялото си и отслабването на духа си. Тропичната малария, донесена по тия места от сенегалски войници, го беше превърнала в скелет. Все по-натрапчиви, еднообразни и безпомощни ставаха мислите му. Той отдавна вече не мислеше ни за партията, ни за стачката, ни за другарите си. Само едно-единствено желание обсебваше ден и нощ съзнанието му: да влезе във връзка с Костов, който можеше да направи постъпки за освобождаването му и да го измъкне от тази пещ, от този ад, от тия злодеи. Той си спомняше, че имаше някакво безкрайно следствие,

някаква жалка пародия на съд при закрити врата. Спомняше си кръстосани разпити, очни ставки, заплашвания, обещания за помилване. Слаби другари, с помрачен от изтезаването разсъдък, даваха фантастични показания, признаваха несъществуващи факти. Едни бяха вече екзекутирани, други осъдени на затвор, трети освободени. Симеон беше умрял от бой през време на следствието. Шишко, Блаже и Лукан понесоха изтезанията с твърдостта на истински комунисти, не признаха нищо и се отърваха само с по седем години затвор. Стефан се държа добре. Той не бе ни изтезаван, ни увещаван да подпише показания. Фамилното име го спаси от насилия. Обвиниха го само в публично разпространяване на противодържавни идеи и го осъдиха на година и половина затвор. Един стражар му намекна многозначително да очаква помилване, но вместо това изпратиха го в този убийствен затвор. И сега на Стефан се струваше, че щеше да умре.

Той се раздвижи и погледна с отвращение мръсните одеяла, сламениците, просмукани с пот, жалките вързопи на другарите си, слезли да обядват — цялата жестока обстановка, в която бяха хвърлени тия дванадесет политически затворници, натъпкани като сардели в обща килия. Два малки, високо поставени и снабдени с железни решетки прозореца осветяваха килията. През единия се виждаше синьо небе, а на другия стъклото беше махнато и заместено с телена мрежа за предпазване от комарите. Но мрежата беше скъсана и комарите влизаха свободно през нея. Половината от затворниците в килията боледуваха от малария. По стените имаше цинични надписи от криминални престъпници, които бяха държани тук преди идването на политическите.

Стефан потрепера. Обзе го желание да извика от отчаяние, но не направи това, а само стисна зъбите си. Между другарите му в килията имаше работници — неуки, но твърди като скала мъже, които понасяха страданието с повече морална сила от него, образования. Имаше един млад писател с късогледни очи и щръкнала пепеляворуса коса. Той беше разтакаван от затвор в затвор през цялата зима. През тия странствувания веднъж кракът му беше премръзнал, а желязото на оковата се бе впило в подутото му месо и причинило дълбоки рани, които не можеха да се излекуват още. Друг бе докаран в килията с изкълчени стави и посиняло тяло. Седмици наред той не можеше да

мръдне от сламеника си и другарите му го хранеха като малко дете. Стефан не бе видял тия хора нито веднъж да отпаднат духом, да се разкайват или покажат апатия към идеята, за която се бореха. Напротив, те ободряваха слабите, поддържаха чистотата в килията, запълваха времето с просветна работа. Кораби, силни и завършени комунисти бяха тия мъже, истински водачи на гладните, въпреки простия си произход, въпреки малките си претенции, въпреки оскъдното си образование. А Стефан, който се считаше сам призван за големи дела и не беше бутнат дори с пръст от палачите, сега отпаднаше духом, обмисляше жалко как да влезе във връзка с покровителя си от враждебния свят!... Да, слаб и несигурен в себе си беше вече той. Силните изпитания го сломиха. Дързостта и характерът му от комсомолските години в гимназията се бяха стопили.

Той съзна всичко това, лежейки на гръб и гледайки синьото небе през прозореца на килията. Той съзна, че страдаше от същите неразрешими противоречия, от същата скрита болест на духа, която беше докарала равнодушието на Макс пред смъртта. Евреинът имаше право. Невидими остатъци от другия свят разяждаха твърдостта на двамата. Сега Стефан мислеше непрестанно за тихия, спокоен живот, който водеше след забогатяването на брат си, за университета, за книгите...

Той стисна отчаяно юмруците си, за да не извърши постъпката, която щеше да унищожи гордостта му. Но тъкмо сега, когато другарите му се хранеха, бе много удобно да поговори с един от пазачите. Не трябваше да отлага, а той искаше да живее, да живее... И като събра силите си, той извика хрипливо:

— Пазач!... Ей, пазачо!...

Пазачът, който дежуреше в коридора, се изкашля, но не отговори. Той бе свикнал с вечните молби на затворниците за това-онова и не им обръщаше внимание.

— Пазачо, ела!... — повтори Стефан с още по-немощен глас. — Болен съм, не мога да стана.

— Тук не е санаториум — изръмжа пазачът.

— Покажи се!... Ще спечелиш.

Все пак пазачът се раздвижи и косматото му лице с малки, тясно поставени очици се появи зад решетката на прозорчето.

— Що бе, ментарджия?... Какво мога да спечеля от тебе? Гол си като тояга.

Стефан млъкна, защото викането го бе изтощило.

— Цигари ли искаш?... — сурово попита пазачът. — Двадесет лева кутията!... Снощи на гръб съм ги носил от града.

— Искам да напишеш едно писмо.

— Я го гледай!... А да измия краката ти не искаш ли?

— Не се зъби, пазачо!... Ще ти дам адреса на един голям човек в София, който може да ме отърве оттук... Костов се казва... Един милион годишна заплата получава от една тютюнева фирма... С министрите заедно яде и пие... Пиши му анонимно, че съм тука и бера душа... Не носиш никаква отговорност, ако писмото е анонимно.

Пазачът гледаше през решетката, опулен недоверчиво.

— Всички така разправят — измърмори той. — Ти си като криминалните!... Все с големци се познавали.

— Но аз не лъжа!... — каза Стефан. — В джоба си имам двеста лева и часовник... Влез и вземи всичко!... Ако напишеш писмото, ще получиш още пари... много пари... и бутилка гръцки коняк, от който пият само големците.

— Лъжеш, дяволе!... — разколебано произнесе пазачът.

— Знаеш ли името ми? — попита Стефан.

— Знам номера ти.

— Тогавя по номера намери името ми и ще видиш кой съм. Чувал ли си за „Никотиана“?

— Чувал съм... Та що?

— Брат ми е генерален директор на фирмата.

— Момче!... — сърдито произнесе пазачът. — Аз не съм луд да вярвам на празни приказки... Треската ти е повредила ума.

— Ако беше така, нямаше да ти говоря, когато другите са долу... Повярвай, пазачо!... Брат ми е богат, много богат... Цялата „Никотиана“, десетки складове, милиони килограми тютюн са в негови ръце... Министрите му свалят шапка... генералите му се молят да взема на служба роднините им... Ти знаеш, че днес управляват само парите...

— По-тихо, момче!... — разстроено произнесе пазачът.

— Брат ми заповядва на всички.

— Тогава защо си попаднал тук?

— Защото съм комунист.

— А как е възможно ти да си комунист, а брат ти генерален директор на „Никотиана“?

— Така!... Възможно е, пазачо!... Светът е пълен с ангели и дяволи, които понякога се раждат от една майка... Брат ми е грабител и кръвопиец, а аз се борех за гладните...

— Млъкни бе, момче!... Ще ми докараш беля. А защо брат ти не те е отървал досега?

— Защото сме скарани. Мразим се като куче и котка. Пазачът кимна с глава. Суровият занаят бе създал у него психологическа опитност. Ако Стефан лъжеше, не би говорил така, не би предлагал часовника и парите си... Освен това лъжата би могла да му докара само неприятности.

— Сега разбирам!... — каза пазачът. — Навярно брат ти иска да се поправиш и да станеш отново разумен човек... На него ли да пиша?

— Не, не вярвам на брат си... По-добре пиши на експерта... Експертът ми е приятел... Той умее да дава подкупите и знае какво да прави.

— Слушай бе, хлапак!... Зелен си още... Не се говори за тия работи така... — Той се огледа тревожно, после отключи вратата и влезе в килията. — Дай часовника и кажи адреса!... Ако се отървеш от тука, няма да ме забравиш, нали? И на мене ми дойде до гуша от тоя занаят... — Омръзна ми да сънувам нощем обесените.

Стефан извади часовника си и го подаде на пазача. Но усилието, с което направи това, го изтощи. Пред очите му почнаха да играят черни сенки, нещо притискаше гърдите му, спираше дишането му. Обзе го тъп животински страх. После изведнъж очите му се разшириха от ужас и той произнесе задавено:

— Умирам!... Умирам!...

— Не се бой!... — успокои го пазачът. — Ще подсетя директора да те изпрати в лазарета... Ще му кажа, че си от голям род... И той е чиновник, трепери от големците.

След малко силите на Стефан се върнаха. Пламъчето на живота се надигна, разгоря отново. Обзе го копнеж към прохладата, въздух и свобода. В паметта му изникнаха родният град, образът на майка му,

спокойствието и книгите. Борис не му се струваше вече тъй противен. Беше решил да се откаже завинаги от нелегалната дейност. За нея трябваша воля и себеотрицание, които му липсваха. Ала тогава той пак съзна, че някога, през комсомолските години, притежаваше тази воля и това себеотрицание и че сега те бяха вече проядени от покровителството, от спокойния и охолен живот, който Борис беше осигурил на семейството.

Стефан затвори очи в хаоса на противоречията си. Пазачът излезе от килията, а отдолу се чу шум от тракане на нальми. Затворниците се прибираха в килиите си.

Наближаваше края на лятото — късият и мъртъв сезон, през който работата в „Никотиана“ замираще и даваше възможност на генералния директор и на експерта ѝ да помислят за удоволствията си.

Една вечер, към края на юли, Костов посети госпожа Спиридонова и постигна споразумение относно използването на вилите. Мария бе все още жива и някак упорито жива, а това пречеше на юридическото изясняване на въпросите от имуществен характер. Госпожа Спиридонова продължаваше да поддържа известността си на хубава жена с отчаян спартански режим на диета, масажи и гимнастика. Тя се съгласи да прекара остатъка от лятото с гвардейския си ротмистър в чамкорийската вила, а на зетя си и вече официално признатата му любовница предостави не много удобната вила във Варна.

Противно на онова, което можеше да се очаква, госпожа Спиридонова бе простила вече неизвестния провинциален произход на Борис. Всяка година след общия баланс той прехвърляше в банката ѝ средно по пет милиона — законния дял от печалбата, според броя на акциите, които тя притежаваше в „Никотиана“. Така личното ѝ богатство след смъртта на мъжа ѝ не само не намаля, но даже се увеличи, въпреки разточителните разходи, които правеше около капризите на ротмистъра. Тя продаде дори част от наследството на баща си, за да го превърне в златоносни акции на „Никотиана“.

— Не намирате ли, че моят зет е чудесен младеж?... — попита тя, след като въпросът за вилите бе уреден, и задържа експерта на вечеря. — Колко жалко, че клетият Пиер се помина, без да види

всичките му успехи!... Той искаше да остави „Никотиана“ тъкмо в такива ръце.

— Да!... — Костов погледна разсеяно безнадеждните тлъстини на госпожа Спиридонова и се учуди на любовното себеотрицание у ротмистъра. — Но струва ми се, че вие прекалявате... Моят съвет е да не влагате всичко в „Никотиана“.

— Защо?... — попита тя малко снизходително.

— Защото тютюневата търговия е свързана с големи рискове... Погледнете Торосян!... Два пъти стига до пълен фалит.

— Нима Борис е като Торосян?

— Не е, но в международния пазар има непретеглими неща, които дори Борис не може да предвиди. Сега акциите на „Никотиана“ се търсят много. Продайте част от тях и вложете парите в „Гранитоид“ или застрахователните дружества.

Госпожа Спиридонова се усмихна. Позата на делова жена ѝ харесваше. От цялата сложност на финансовия живот тя знаеше, че едни акции носят високи дивиденди, а други — ниски, и че изкуството се състоеше в това да притежаваш само от първите. Тя знаеше също, че смелите играчи печелят на покер винаги.

— Но аз имам пълно доверие у Борис!... — заяви тя, като погледна Костов все тъй снизходително.

Стори ѝ се, че когато мъжете започнат да стареят, стават във всяко отношение досадни и предпазливи. Експертът на свой ред я погледна снизходително.

— Не казвам, че непременно ще се опропастите — търпеливо забеляза той, — но Борис се увлича, а подкрепата от вас го насърчава. Защо не уредите въпроса с наследството?... Той разполага с цялото ви богатство!... Уточняването на вашия дял ще го направи по-предпазлив, а това е от полза за всички, които са вложили парите си в „Никотиана“.

— Вие говорите явно против шефа си — рече госпожа Спиридонова.

— Да!... — отвърна експертът. — Аз съм малко старомоден.

Но изпълнената с младежки пориви госпожа Спиридонова не можа да оцени мъдрия съвет. Тя беше решила да превърне и тази година половината от дивидентите си в акции на „Никотиана“.

Костов излезе от нея към единадесет часа с намерение да потърси Ирина и Борис, които всеки петък вечеряха в „Юнион“. Той седна в колата си и я подкара към клуба. Нощта бе приятна и свежа, от градинката при синода лъхаше благоухание на цветя, по тъмното небе мигаха забулени в изпарения звезди. Ала нито прохладната вечер, нито мисълта, че му предстоеше цял месец безгрижие и почивка, можеха да поправят лошото му настроение. Експертът се беше отдал на мъчителни размишления около изневярата и лукавството на жените. Примадоната на операта бе заминала преди два дни на турне из чужбина, придружена от един млад архитект, който се въртеше около нея подозрително.

Клубът беше почти празен. Тази вечер в него се намираха само една прочута компания за покер, която щеше да осъмне сред купища от жетони и банкноти, един секретар от външното министерство с красивата си жена, един испански дипломат и още няколко души. Почти всички от присъстващите кимнаха любезно на Костов. Главният експерт на „Никотиана“ минаваше за обществено незабележителен, но изискан и приятен човек. Той не бе ни бивш министър, ни известен дипломат, ни прочут лекар, ни ловък адвокат, ни дори много богат човек. Но затова пък приличаше на киноартист и бе едно от несъмнените украшения на клуба. Още щом влезе, всички отдадоха нужната почит на високата му и стройна фигура с удивително запазена сребърнобяла коса и така потвърдиха правото му да бъде забележителен чрез ненадминатата си елегантност. Всички членове на този стар и мъчнодостъпен клуб трябваше да бъдат забележителни с нещо.

Костов седна на едно кресло до отворения прозорец и си поръча вермут. Липсата на Ирина и Борис развали още повече настроението му. Келнерът му съобщи, че двамата бяха излезли преди половин час, без да оставят бележка за него. Костов запали цигара и отново почна да мисли за номера, който му бяха изиграли архитектът и примадоната. Върху съседните кресла бърбеха монотонно съветникът от испанската легация и един български публицист, който беше същевременно редактор на вестник и пълнеше усърдно главите на читателите си с дълги серии от подлистници за блясъка и великолепието на императорска Русия. Така той постигаше едновременно славата на писател и на непримирим враг на болшевиките — убийци на

романтичния свят от императори, хусари и княгини. Докато испанецът беше явно загрижен, публицистът едва успяваше да скрие приятната си възбуда от развитието на международното положение.

— La situation est mauvaise!... Très mauvaise!...^[1] — казваше испанецът.

— Защо?... — Българинът смучеше почти насила хаванската пура, която го бе почерпил представителят на най-новата авторитарна държава. — Аз мога да бъда напълно откровен с вас!... Лошо е за ония, които имат нечиста съвест и потискат малцинства... Но за нас, българите, всеки ход на Хитлер създава нови надежди.

— Ако войната избухне, в нея ще се намеси и Съветският съюз песимистично забеляза испанецът.

— Русите са велик народ!... — призна публицистът, за да не урони достойнството на императорите, хусарите и княгините. — Но трябва да правим разлика между него и режима, който го управлява. Ако Германия реши да се справи със Съветския съюз, руският народ ще бъде естествен съюзник на немската армия.

„Този тип се е побъркал напълно“ — помисли Костов, като извърна главата си на другата страна. Но тогава до ушите му долетя разговорът между един посивял дебеличък господин и секретаря от външното министерство и жена му. Дебеличкият възрастен господин описваше вечерята, която бе дал в клуба на един американец. Той изреждаше кои бяха присъствували на вечерята и кои не. Този господин бе директор на едно от големите застрахователни дружества. Личността му излъчваше спокойствие на човек, който не се тревожи от рискове и получава с математическа сигурност предвидените дивиденди от акциите си. В движенията и говора му нямаше нито следа от трескавата нервност на тютюнотърговците, които тръпнеха при всяко колебание на цените в международния пазар. Върху ръката му блестеше златен пръстен с голям диамант. Някои от по-старите членове на клуба знаеха, че за този искрящ диамант директорът беше заплатил „на времето си“ тридесет хиляди златни лева.

— Буби!... — каза жената на секретаря, след като се сети, че господинът беше поканил на вечерята и тях. — Трябваше да отидем и ние.

— Бях дежурен в министерството — мрачно отговори Буби.

Жената си спомни случая и въздъхна, като сви тъжно пълничките си устни.

— Просто живеем като отшелници!... — рече тя.

Буби понесе с гордо мълчание бунта на жена си срещу робските вериги на кариерата.

— Трябва да поговоря с шефа ви — благосклонно произнесе дебеличкият господин, трогнат от неволята на младото семейство. — Не идва ли ред да ви изпратят някъде?

— Идва!... — саркастично отговори Буби. — В Тирана.

Господинът с диаманта почна да се киска. Отговорът на Буби му се стори много находчив. И за да се понрави на жената, добави сериозно:

— Да видя как ще реагира шефът ви, ако му подшушна нещо за Рим.

Буби поклати глава скептично. Той нямаше голяма вяра в ходатайствата, освен ако последните се провеждаха по изпитана дворцова линия. Той беше мрачен и блазиран красавец с мургава кожа, черна коса и тъмни маслинови очи. Имаше необикновена дарба да прелъстява жени, благодарение на което бе успял да се ожени за дъщерята на един български чокой от Добруджа. Той не бе глупав, но проявяваше наклонност да бродира възглавнички и да носи дълги копринени чорапи, които стигаха над коленете му и които изпъваше с колан и дамски жартиери. Той минаваше също и за голям познавач на старинни ориенталски килимчета. Ала всички тия особености създаваха у шефовете му известно недоверие в него.

Пълничкият възрастен господин произнесе нещо, което Костов не можа да чуе, защото в този момент през салона мина шумно компанията на покерджиите. Постоянен член в нея бе един нисичък, плешив, пълен и необикновено жизнен лекар, който сутрин приемаше в кабинета си, следобед тичаше по визити, а вечер се отдаваше на покер. Той имаше голяма клиентела, бе отличен диагностик и човекът с най-почтените доходи в клуба.

Компанията влезе в игралнята и в салона настъпи тишина. Съветникът от испанската легация и публицистът си отидоха, след като се проагитираха взаимно за гения на Хитлер. След малко ги последваха онеправданият секретар, жена му и дебеличкият посивял

господин, чийто диамант, купен „на времето си“ за тридесет хиляди златни лева, искреше студено и някак хипнотизиращо.

Диамантът привличаше със странна магическа сила погледа на жената, която притежаваше цяло сандъче от абаносово дърво с бижута, но която сега, без да знае защо, изпитваше нелепо желание да прибави и този диамант в него. После тя съзна изведнъж нелепостта на желанието си и потисна една прозявка.

След излизането им атмосферата в салона стана приятно сънлива. Костов помоли келнера да угаси кристалния полиелей. Останаха само светлините на абажурите до масичките за пушене. Жълтеникавата им светлина разводняваше шарките на персийския килим и кадифето на мебелите. От игралнята долитаха задушено гласовете на покерджиите. Вероятно играеха на едро, защото липсваха смехове. Някой направи троен реланс.

— Платено!... — каза докторът.

Настъпи пауза, мигновената и напрегната тишина, която предшества разкриването на картите.

— Фул!... — произнесе докторът.

— Добър е — равнодушно заяви непознат глас.

После се чу сухото триене от прибирането на жетоните.

Келнерът донесе вермута на Костов, вървейки с безшумни котешки стъпки. Експертът изпи чашата наведнъж и погледът му, уморен и пуст, заскита из жълтеникавия полумрак на салона. Бе настъпил часът на среднощната неврастения, часът, в който нямаше вече къде да се иде и какво да се прави, часът на самотност, на меланхолия, на безнадеждна досада от света.

Костов се прибра в къщи към пет часа сутринта, след като замести доктора в покера и загуби равнодушно тридесет хиляди лева, с които едно чиновническо семейство можеше да се изхрани в продължение на цяла година. Докато прибираше колата в гаража, той усети позната тъпа болка в сърдечната област и лявата ръка. Страдаше от началния пристъп на гръдна жаба. Слабата, потискаща болка развали още повече настроението му. Понеже не спазваше никакъв режим, болестта можеше да го повали изведнъж. Безсънната и глупаво прекарана нощ, сумата, която загуби, и тази болка, напомняща

неумолимото приближаване на старостта и смъртта, му докараха усещането, че водеше свършено безсмислен живот. Той въздъхна тежко и позвъня.

Отвори му Виктор Ефимич, руснак, белогвардеец и емигрант, който владееше до свършенство изкуството да бъде слуга у богат стар ерген.

Докато Костов навличаше пижамата си, Виктор Ефимич окачи грижливо костюма му на закачалката и го постави в гардероба, а вместо него извади друг, който експертът щеше да облече сутринта. Костов имаше около петнадесет всекидневни костюма, които обличаше поред, за да почиват и запазват линията си. До костюма Виктор Ефимич постави по-светли обувки, отговарящи на цвета му, и риза и вратовръзка със съответния десен. След това той каза учтиво лека нощ и тръгна към вратата. Той беше хорунжий от Врангеловата армия и пазеше от нея освен навика да се напива през ден и непоколебимото чувство за йерархия, което го правеше много надут към някои от посетителите на Костов. Когато наближи вратата, той забави крачките си, защото знаеше, че господарят му щеше да го задържи, както всяка вечер, на къс служебен разговор върху елегантността.

— Викторе, занесе ли италианския поплин на шивача?... — попита експертът, като се тръшна шумно върху леглото.

— Да — отговори Виктор Ефимич. — Ризите ще бъдат готови утре вечер.

— Кажи му да внимава с яките!... Поставя калъфчетата за банелите много навътре и ръбът на яката се набръчква.

— Ще му кажа — увери Виктор Ефимич, съзнавайки всичката важност на поръчката.

— Внимавай да не забравиш!...

Костов се протегна в леглото. Стори му се, че в грижите, които полагаше за яките си, имаше някаква безкрайна, унижителна глупост.

— Мръсно нещо е животът, Виктор Ефимич!... — произнесе той внезапно.

— Така изглежда винаги след полунощ — сполучливо забеляза руснакът.

— Прав си!... — някак успокоено рече Костов. — Лека нощ.

Виктор Ефимич излезе почтително от стаята. Костов протегна ръка да угаси лампата върху нощната масичка, но пръстите му напипаха вместо бутона едно писмо, което стоеше върху нощната масичка от петнадесет дни и чакаше да бъде отворено. „Трябва да прочета това писмо най-сетне, дявол да го вземе!...“ — гневно помисли той. Много пъти го обземаше желание да скъса и хвърли писмото в коша, без да види съдържанието му. Спираше го само мисълта, че то е написано от някой дребен, несправедливо уволнен чиновник на фирмата, който търсеше застъпничество. И в името на справедливостта експертът го търпеше от две седмици върху нощното шкафче до леглото си, без да намери време да го отвори. Писмото беше в обикновен, син плик, с полуграмотно написан адрес. Костов го взе, но после се разколеба. Късно беше сега!... По-добре утре. Ала той знаеше, че утре щеше да се събуди късно, към единадесет часа, и едва щеше да намери време за заседанието на един спортен клуб, в който беше почетен председател. По-добре сега!... Най-после Костов надви колебанията си, скъса плика и разсеяно зачете писмото. Лицето му изведнъж побледня. Той препрочете писмото още няколко пъти. След това позвъня и заповяда трескаво на влезлия Виктор Ефимич да го събуди в седем часа сутринта.

Целия предиобед на другия ден Костов снова с колата си между кабинети на министри и висши администратори. Към обед той успя да се снабди със заповед за освобождаването на Стефан, а вечерта седна във влака за крайморския град. И в спалния вагон, въпреки умората през деня, той изпита доволство. Едно ново, непознато чувство бе запълнило през този ден празнотата в живота му. Той изпитваше някаква сълзлива и болезнена радост, която беше усетил веднъж, занасяйки коледни подаръци на децата в едно сиропиталище. Най-напред той възнамеряваше да заведе Стефан в някоя дрехарница, после в добър ресторант, след това в удобен чист хотел. Възнамеряваше да постъпи с него така, както се постъпва с хора, спасени от корабкрушение или изтръгнати от нещастие. След това Костов щеше да приобщи младежа към една спортна компания от Тенис клуба, в която влизаха елегантни и хубави девойки от добри семейства, и като му покаже предимствата на буржоазния свят, да го отклони завинаги от

пакостната идеология на комунистите. След това не оставаше нищо друго, освен Стефан да влезе в „Никотиана“ и да се превърне в отличен помощник на брат си. Че работите щяха да се развият именно така, експертът не се съмняваше никак. Трябваше само да се вдъхне, тактично и подходящо, дух на примирителност у двамата братя. Като се увери, че всичко щеше да стане тъй, Костов изпита отново тиха радост. Душата му се беше разведрила, а безсъницата от предишната нощ, тичането през деня и равномерно друсане на влака го унесоха в дрямка.

След малко влезе прислужникът на спалния вагон и пригответи леглото. Костов почна да се съблича. Той окачи внимателно сакото и панталоните си на дървена закачалка, която носеше в куфара си, а в обувките си постави специални пружини, за да не се разваля фасонът им. После облече пижамата си, легна и дръпна глобуса на лампата. Купето потъна в успокоителна синя светлина. Когато Костов пътуваше в спален вагон, ангажираше винаги цяло купе, за да не го безпокоят непознати.

След четвърт час той заспа щастливо като всички безполезни добряци от света на „Никотиана“.

Прислужникът на спалния вагон го събуди сутринта половин час преди пристигането на влака. Когато експертът слезе от влака, лъхна го свеж морски въздух, наситен с дъх на водорасли. Един железопътен инженер в униформа, дошел по служба в града, му отдаде чест, а лостовият стражар пред гарата удари петите си. И двамата го помислиха за министър, за висш администратор или много важно държавно лице, което не бе зле да поздравят — тъй великолепно бяха сребърнобялата му коса и високата фигура, облечена в елегантен костюм. Същата почит събуди той и в хотела, където Виктор Ефимич му бе ангажирал предишния ден стая по телефона. Но стаята се оказа лоша и неприветлива, както във всеки провинциален хотел, и той побърза да излезе. Беше още твърде рано да отиде при областния управител, до когото носеше писмо от министър-председателя. За да убие времето, той пи кафе в една сладкарница, прегледа местния вестник, пълнен с обявления и лъжи за курортните достойнства на града, и тръгна да се разходи по крайбрежния булевард, засаден с

платани и вече оживен от хора с мургави лица, които отиваха на плажа. Небето синееше, повърхността на залива бе набръчкана от леки вълни. Обгорели от слънцето жени, с начервени устни, заглеждаха експерта предизвикателно и сякаш го гъделичкаха с погледите си, а той взимаше отегчен и разсеян вид, който се дължеше по-скоро на навика му да позира, отколкото на действителна досада.

Вървейки по булеварда, той стигна до морската градина и казиното, построено върху стръмния бряг. До плажа се спущаха стълби, чиито площадки бяха украсени с палми и кактуси в големи саксии. Плажът беше дълъг и тесен, с железносив пясък, който, според уверенията на вестника, имаше целебни свойства. Точно до него минаваше дековилна железопътна линия, а от дясната му страна, размесена с мръсотии на пристанището, се изливаше в морето тъмната ивица на миазмите от градския канал. Въпреки ранния час плажът беше вече осеян с голи човешки тела, които висяха по моста, движеха се лениво или лежеха неподвижно върху пясъка като измрели от епидемия. Един високоговорител раздираше въздуха с модни шлагери, от пристанището изрева дрезгаво сирена на параход, а след малко по линията мина влак и обви щастливците на плажа с гъсти кълба от каменовъглен дим.

Костов погледна часовника си. Беше време да отиде при областния управител и раздвижи сложния апарат, от който зависеше освобождаването на Стефан. Той се върна по крайбрежния булевард отново към центъра. Слънцето се беше издигнало високо и започваше да припича, а из въздуха се носеше вече топлата и задушна влага от блатата, които заобикаляха града. От пристанището идеше неприятен дъх на чирози, бакалски стоки и плодове. Главната улица, която водеше от гарата към центъра, сега беше почти безлюдна. Над витрините висяха спуснати платнени навеси, които ги пазеха от слънцето. Пред масите на едно кафене полуголи циганчета събираха угарки от цигари. По сенчестите места на тротоара дремеха нечисти хамали с жълти маларични лица. Беше тихо и някак убийствено скучно. Настъпваха горещите часове, безветрието и сънливата вцепененост на тоя град с лош климат и тропична малария. Настроението на Костов се понижи.

Най-сетне той стигна до областното управление и макар да не беше приеман час, влезе вътре. Двама разсилни бърбеха лениво и тихо

в коридора. Една дама с доста съмнителен полусветски вид се разхождаше нервно из коридора. Върху вратата на управителя стоеше внушителен надпис: „Всички посетители да се обръщат първо към секретаря.“ Костов го прочете разсеяно, почука небрежно и без да чака отговор, отвори вратата. Разсилните се спуснаха към дръзкия посетител, но когато видяха внушителната външност и самоуверения му вид, се стъписаха изведнъж. Настъпи миг на мълчаливо и смаяно възмущение. Управителят вчесваше косата си и се наслаждаваше на външността си пред огледалото върху закачалката. Той извърна глава, гледайки изумено ту Костов, ту влезлия с него прислужник. Но експертът изпревари гнева му и се представи с рутината на чиновник от „Никотиана“, който умееше да респектира държавните служители.

— Какво обичате?... — хладно попита управителят.

Той не познаваше силата на тютюневите фирми, понеже по тия места не вирееше тютюн и нямаше такива. Костов му съобщи причината на идването си.

— Нося заповед и писмо от министър-председателя!... — добави експертът, като подаде два плика. — Предполагам, че няма да ме бавите с излишни формалности.

Управителят бе висок червендалест мъж, който държеше за външното достойнство на поста си. Дори да знаеше силата на тютюневите фирми, той пак щеше да изругае чиновника им, който влизаше в кабинета му като в сладкарница. Но писмо от министър-председателя — това бе съвсем друго!... И гордостта му на силен администратор се удави в благоговението, което изпитваше към министър-председателя.

— Да!... — почна да мънка той, като прочете писмото, което беше кратко и ясно. — Да, помилване!... Вероятно се касае за някой заблуден младеж... Да, ще направя веднага нужното, разбира се... А какво прави министърът? — попита той внезапно.

— Все така!... Преуморява се — рече експертът с вътрешна наслада от хумора си.

Управителят почна да цъка с език, което трябваше да покаже, че е твърде загрижен, задето министърът изразходваше тъй неразумно безценното си здраве. После той заговори и за големите му качества, за гениалните му дипломатически ходове, а Костов кимаше с глава и все тъй хумористично потвърждаваше това. Той знаеше, че някои партии

бяха издигали тиранични, но способни министър-председатели. Ала никога дворецът не беше поставял начело на правителството по-смешна и по-безгръбначна карикатура от тази, която управляваше сега.

Костов и управителят поговориха още малко. Те се увериха взаимно, че са много добри приятели на министър-председателя и че в името на това общо приятелство ще бъдат готови да си правят винаги услуги един на друг. После Костов изяви желание да отиде в затвора и посрещне лично освобождения.

— Затворът е вън от града... — поколеба се малко управителят. — Но би могло... Чакайте!...

Той позвъни на прислужника и заповяда да му приготвят веднага служебната кола.

— Ще отидем заедно — каза той. — О, нищо!... О, моля ви!... О, не се безпокойте!... Прави ми удоволствие да се разходя с вас.

След това той поиска телефонна връзка с директора на затвора. Докато управителят говореше, Костов си представяше ликуващата усмивка на Стефан. Но изведнъж експертът трепна. Лицето на управителя се изкриви, гласът му се повиши внезапно, стана дрезгав, тревожен, разстроен.

— Какво?... — почна да крещи той. — Снощи ли?... Сигурен ли сте, че е той?... Вие носите отговорност!... Ще искам анкета. Ще дойда лично още сега...

После остави слушалката и смотолеви уплашено към експерта:

— Момчето, за което идвате, е починало снощи от малария. В стаята бе горещо, но Костов потрепера от студ.

[1] Положението е лошо!... Много лошо!... ↑

XVI

След стопанската криза и двата преврата — от които единият имаше за цел да ограничи, а другият, напротив, да засили прерогативите на монарха — страната заприлича на древната Аркадия, сякаш в нея нямаше бедност, злодеяния и потисничество. Негово величество продължаваше да кара локомотиви и да смайва чуждестранните учени със знания за пеперуди и редки растения, за които прочиташе набързо в дворцовата библиотека преди аудиенцията. Брат му пък водеше някакво дело за наследство в Чехия и според злите езици се бе позабъркал в тъмни афери около доставката на оръжия.

Много тютюневи фирми процъфтяха, а други, напротив, ликвидираха и продадоха складовете си. Господарите заживяха спокойно, а работниците сякаш се примириха със съдбата си. Комунистите смениха тактиката си, отказаха се от тесногръдното и безплодно сектантство, не прахосваха вече силите си и безшумно подготвяха народа за големи, назряващи събития. Блаже излежаваше наказанието си, Шишко бе пуснат на свобода и се залови с тенекеджийство, тъй като не го приемаха вече в никакъв тютюнев склад. Лукан успя да избяга от затвора. Вдовицата на Симеон стана работничка в едно шивашко ателие, а комунистите от склада на „Никотиана“ даваха всяка събота от оскъдната си заплата по нещо за сираците на Спасуна. Гробът на загиналия старшия бе украсен от семейството му с разкошен мраморен паметник и всеки, който го гледаше, се сещаше веднага, че парите за него са дадени от господин генералния директор на „Никотиана“. От Стефан остана само спомен в сърцето на майка му и на другарите, които бяха работили с него през времето на Комсомола. Но те не знаеха, че преди да умре физически, той бе умрял духовно. Скръбните събития около стачката се забравиха бързо от ония, които не бяха участвували в нея.

Към края на август през последната от тия мирни години в околностите на Варна се събра общество от дворцови хора, безпартийни политици, индустриални аристократи и бляскави парвенюта от търговския свят. Слънцето грееше меко и приятно,

морето блестеше с тиха синевина, овошките и лозята зрееха, превити от плод. Плажовете се изпъстриха с красиви бански костюми, по кортовете за тенис тупаха ракети и летяха гумени топки, а вечер до късно по терасите на вилите младежите танцуваха румба и танго. Забавленията и любовта си вървяха както преди, но из въздуха се носеше нещо тревожно. Навсякъде разговаряха за Полския коридор. Идеше война. Рентриерите и космополитите от „Юнион“ се мръщеа, защото тя щеше да развали спокойствието им, докато индустриалците и търговците я приемаха като събитие, от което можеше да се извлече полза. Вестниците публикуваха дълги статии от запасни генерали, които изтъкваха традиционното немско-българско приятелство, а новият министър-председател — сега царят бе избрал за шеф на правителството археолог — направи тайнствен намек за светлото бъдеще, което чака България.

„Никотиана“ и другите тютюневи фирми изпълниха задълженията си към Немския папиросен концерн. В Германия влязоха тридесет милиона килограма тютюн и грамадни количества вълна, мазнини, пулпове и бекон. Параходите и вагоните, които ги отнасяха, се връщаха натоварени с оръдия, танкове и картечници. Много генерали и полковници си купиха апартаменти, а кобургският принц плати разносните около воденето на съдебния процес за феодалното наследство в Чехия.

Борис прие събитията като неизбежно зло и направи всичко, за да се приспособи към тях. Вече бе невъзможно да се извършват големи продажби в Америка и Холандия. Държавата си присвои правото да търгува с чужди платежни средства и „Никотиана“ вече не разполагаше свободно с доларите и гулдените, които притежаваше в чужбина. Германците изтръгнаха неусетно правителството от властта на местните господари и го направиха послушно оръдие на своето дирижирано стопанство, което превръщаше България в малка колония. Немският папиросен концерн прехвърляше на „Никотиана“ големи суми в книжни марки, които Борис инвестираше веднага в строеж на нови складове и разширяване на предприятието. Така „Никотиана“ растеше, но някак нездравословно, като лакомо дете, на което дават еднообразна храна. Всмукнатите от обращението пари се изсипваха отново по клиринговите спогодби в немските каси. Разбира се, имаше някакво изравняване на цените, но магичното немско счетоводство го

извършваше по такъв начин, щото петдесет килограма тютюн, за които можеше да се купи мотоциклет, се оказваха равностойни на два електрически чайника. Фон Гайер намаляваше невъзмутимо всяка година цените и апелира мъгливо в една вестникарска статия към патриотизма на българите, които трябвало да подкрепят Германия в борбата с общия враг. Едновременно с това той увеличаваше закупуваните количества, така че печалбите на „Никотиана“ си оставаха приблизително същите. Той спря да намалява цените едва тогава, когато Борис и Костов му заявиха, че селяните щяха да престанат да засяват нивите си с тютюн.

„Никотиана“ трябваше да се справя и с друга опасност. Малките тютюневи фирми, никнещи като гъби с участието на дворцови хора и генерали от запаса, се разраснаха като заплашителни конкуренти, понеже Немският папиросен концерн ги кредитираше вече открито и пълно. Сега всички се бяха втурнали да блюдолизничат пред германците и фон Гайер почна да заплаща услугите съвсем ниско — само с три-четири лева печалба на килограм. Немският октопод бе впил хищно пипалата си в организма на „Никотиана“. Но Борис виждаше ясно, че това чудовище бе осъдено на гибел, защото искаше да погълне целия свят. А докато загине, трябваше да се използва, да се чака търпеливо, да се пази спокойствие. Трябваше да се прави всичко възможно за спечелване на благоволенieto на германците и да се превръщат книжните пари в инвентар, тютюн и недвижими имоти.

Ирина прекара тихия следобед в четене на немски и френски списания, които беше донесла от София. Тя още не бе загубила способността си да чете медицинските списания дълго, търпеливо, дисциплинирано, без да се разсейва, с усърдие, което будеше почит у мъжете. От време на време, когато обръщаше страниците, тя повдигаше глава, но после веднага я навеждаше и упорито продължаваше четенето, все тъй затворена, все тъй съсредоточена в себе си. Имаше голяма вероятност за един случай, който бе наблюдавала в клиниките, да се окаже кала-азар. Досега в България бяха описани само два случая от тропична спленомегалия. Третият щеше да бъде установен от нея и това я изпълваше с гордост. По

настояване на професора тя щеше да публикува наблюдението си в едно немско списание.

Когато Ирина свърши четенето, слънцето клонеше към запад и вечерните сенки се удължаваха. Морето приличаше на сребърно огледало, чиято повърхност отразяваше светлините на залеза. Беше топло и приятно. По небето летяха чайки. Сред малахитовата зеленина на лозята, напръскани със син камък, се гушеха ярко боядисани вили. От градината идеше благоухание на узрели праскови, свирене на щурци и несвързаното бръщолевене на Мария, която болничната сестра беше извела от стаята ѝ.

Ирина се замисли тъжно върху съдбата на Мария. Лудата навлизаше в последния стадий на болестта си. Приличаше на рефлексен препарат, на безмозъчното същество, което реагираше на всичко с блажено и безсмислено хилене. Дори сумрачните моменти на съзнанието ѝ бяха изчезнали напълно. Сега тя представляваше само жълта суха мумия, с кухи очи, с безцветни и оредели коси, която бяха довели по настояване на Ирина, за да я лекуват със слънчеви бани. Имаше ли смисъл довеждането ѝ? Никакъв, освен морален. Но и моралният елемент губеше значението си пред толкова жалко и безполезно съществуване. Ирина си спомни бледорусото същество с опалов блясък, което бе видяла преди осем години в бара.

Тя извади табакерата си и се приготви да запуши. В това време на терасата се появи Виктор Ефимич с поднос, върху който стоеха бутилка коняк и три чаши.

— Господата питат дали сте свършили четенето... Искат да дойдат при вас — учтиво произнесе той, като се спря за миг неподвижно.

Нямаше нищо подобно, т.е. господата не питаха, а просто му бяха заповядали да занесе коняка и чашите при Ирина. Понеже Борис искаше да пие, задължаваше да участвуват в порока му и другите, та затова върху подноса имаше три чаши. Но Виктор Ефимич бе човек от старото поколение, бивш хорунжий, слуга по неволя. Той умееше да дава изискан вид на отношенията към дамите.

— Нека дойдат — равнодушно каза Ирина.

Виктор Ефимич остави подноса върху масичката и побърза да запали цигарата на Ирина. Той направи това малко несръчно и смутено, защото Костов му беше забранил под страх на уволнение да

пие през деня и липсата на алкохол докарваше мъчително треперене на ръцете му. Но все пак Виктор Ефимич беше доволен от вилата, от лазурните дни и щастieto да съзерцава красиви жени. Всичко това му напомняше младостта и последните дни от армията на Врангел в Крим. Той дотътри до Ирина два шезлонга и слезе долу, леко опиянен от удоволствието да запали цигарата ѝ.

На терасата се появи Костов. Той бе във фланелени панталони с тютюнев цвят и сребристосив пуловер, който го предпазваше от вечерния хлад.

— Има телеграма!... — каза експертът.

— Каква?

— Много приятна!... Утре пристигат немците, а с тях и Зара... Лихтенфелд няма да се отучи от навика да я мъкне със себе си. Бихте ли се съгласили да се покажете с тях на дансинга?

— Аз нямам право да ѝ се подигравам — тихо забеляза Ирина.

— Защо?

— Защото гражданското ни състояние е едно и също.

— Вие сте несравними величини — рече експертът, като погледна красивото лице на Ирина и медицинските списания върху масата. — Борис е поканил и нея, за да тормози дребните фирми.

Той седна на стола и запали цигара.

— Не разбирам каква е връзката между Зара и дребните фирми?

— Зара е доста скъпо вино, а Лихтенфелд разчита само на заплатата си от Немския папиросен концерн и няма възможност да бъде щедър... Но той може да ѝ угажда, като навира постоянно в очите на фон Гайер лошата манипулация на дребните фирми и преувеличава дефектите на партидите им... Ясно ли ви е?

— Да — глухо произнесе Ирина.

— Имам забележителен шеф!... — саркастично продължи експертът. — Не зная дали се е раждал друг като него... Нетърпението, с което чака германците, ме кара да мисля, че се готви да използва и вашата помощ.

— Какво искате да кажете? — остро попита Ирина.

— Фон Гайер ви се нрави — точно определи Костов.

— Възможно е!... И после?

— Същото разположение изпитва и той към вас.

— Изглежда, че сте посветили доста време на наблюденията си.

— Аз наблюдавам главно работите в „Никотиана“... Положението ѝ престава да бъде вече розово... Лихтенфелд е изтървал пред Зара, че фон Гайер възнамерявал да намали контингентите на „Никотиана“ с една трета, за да могат да лапат и фирмите на дворцовите хора, които сега вършат отлична политическа работа. Но фон Гайер може да не направи това, ако вие... да кажем... го разубедите.

Експертът млъкна внезапно. Гъста червенина беше обляла лицето на Ирина. Ръцете ѝ стиснаха конвулсивно дръжките на стола.

— Не ме ругай!... — изпревари я Костов. — Положението не е такова, каквото ви се струва на пръв поглед... Всичко би могло да се свърши с един обикновен разговор. Фон Гайер е доста своеобразен човек... Искам да кажа, няма вкус към вулгарни приключения и ви уважава достатъчно.

Ирина не отговори. Светлините на залеза отстъпваха място на вечерния здрач, но лицето ѝ продължаваше да бъде ярко. Тя бе в рокля от шантунг с къси ръкави. Кожата на лицето ѝ бе добила от слънцето златист, медночервеникав оттенък, а от закръглените рамене и овалът на гърдите ѝ лъхаше здраве.

— Свършихте ли? — попита тя внезапно.

— Не — отговори експертът. Той запали нова цигара, готвейки се да продължи, но вместо това произнесе с досада: — Тихо!... Шефът иде.

Отпуснат и ленив, с цигара в уста, на терасата се появи Борис. Той беше с панталоните на всекидневния си костюм и цветна риза с отворена яка и запретнати ръкави. Пренебрежението му към дрехите — той никога не мислеше как да се облече — изпъкваше веднага с контешката елегантност на Костов. Видът му не бе вече тъй младежки. Очите му изглеждаха по-хлътнали, а мрачният им поглед, който някога беше очаровал Ирина, сега изглеждаше примесен с израз на подозрителност и свадливост. Този неприятен израз се беше наслоил в осемте години, през които управляваше „Никотиана“.

— Пак ли флиртувахте?... — попита той, като седна до Ирина и побърза да си налее коняк.

— Нима почваш да ставаш вече чувствителен към това? — саркастично забеляза тя.

Костов ѝ направи знак с погледа си да запази спокойствие.

— Този е опасен!... — отговори Борис, като посочи с чашата си експерта. — Плюе и после замазва, а жените много обичат това.

— Не сте ме схванали зле — произнесе Костов.

— На всеки случай завиждам на косата ви — заяде се внезапно Борис, като погледна втренчено експерта.

— Това е перука — заяви Костов.

— Искате да кажете, красива като перука — Борис попипа с ръка оредялото си теме. — Трябва да ми дадете някоя от многобройните си течности.

— Нямате нужда — отвърна експертът. — „Никотиана“ ви оставя твърде малко време да мислите за външността си и за жени.

— Значи, пак сте получили оплакване!... — Борис погледна насмешливо Ирина. — А какво ще стане с „Никотиана“ без мене?

— Каквото и с вас!... Дребен филиал на Немския папиросен концерн.

— Та нали се стараем да избегнем именно това?

— Старанието е едно, а резултатите друго.

— Ще видим тази седмица... Утре пристига фон Гайер и Лихтенфелд!... — обърна се той към Ирина.

— Аз заминавам — отговори тя неочаквано.

Думите ѝ паднаха като камък. Настъпи мълчание.

— Какво значи това?... — дрезгаво попита Борис.

Лицето му загуби изведнъж ленивата си отпуснатост, стана остро и злобно.

— Просто заминавам за София — Гласът на Ирина прозвуча студено. — Професорът ме вика в клиниката.

— По дяволите твоят професор!... — Лицето на Борис се изкриви от гняв. — Няма да заминеш никъде.

— Защо? — попита Ирина.

— Защото ще бъде безобразна простация!... Хората знаят, че си тук.

— Фон Гайер, искаш да кажеш?

— Именно той!... Тъкмо сега предстои да уговорим условията на новия контингент и няма нужда да му правиш демонстрации!... А аз, глупакът, разчитах на тебе.

Отново настъпи мълчание, в което долетяха далечни звуци от джаз. Мракът в градината се сгъстяваше. Полъхна вятър, идещ от

сушата и наситен с дъх на полски цветя. От морето изплува оранжева, забулена в изпарения луна.

— Господин Костов!... — произнесе внезапно Ирина. — Оставете ни за малко сами.

Експертът се изправи виновно, разкайвайки се за вмешателството си.

— Надявам се да не се скарате — пожела той и тръгна бавно към изхода на терасата.

Луната се издигаше бавно над хоризонта и фосфорната ѝ светлина грееше с тихо сияние над морската шир, а отражението ѝ се люлееше върху вълните. В градината прелитаха прилепи. Борис изпи наведнъж още една чаша коняк. Той пиеше вече всяка вечер, без да слуша съветите на Ирина, предупрежденията на Костов и гласа на разума си. Беше избрал гибелно средство за отмора след работа. Попреди това разкъсваше сърцето на Ирина. Сега тя наблюдаваше пиенето му равнодушно.

— Каква е тази комедия?... — попита той, след като почувства приятното замайване от алкохола. — Обижда те присъствието на Зара, нали?... Трябваше да поканя и нея заради Лихтенфелд... Нали сме решили да правим политика?

Той се захили двусмислено.

— Така!... Зара ще забавлява Лихтенфелд, а аз фон Гайер... Въпросът е да бъдат доволни германците.

— Какво неестествено намираш в това?

— Нищо освен липса на достойнство в тебе.

— Костов ти е побъркал ума!... Това старо конте почва да те ревнува от всички!... Какво си внушаваш? Че искам да те използвам като Зара ли?

— А защо настояваш да остана тук?

— Защото имам нужда от тебе. Ти ще действуваш с ума си.

— Както Зара с тялото си.

— Има огромна разлика между двата начина.

— Но целта е една и съща: да се прелъстят мъже, от които ще спечелиш.

— Ако беше моя жена, нямаше да разсъждаваш така... Положението, в което се намираш, те прави чувствителна и аз разбирам това. Но утре отношенията ни ще се оформят. Представи си,

че фон Гайер, или който и да било друг, дойде на вечеря у нас и сред доброто настроение сключим хубава сделка!... Нима би нарекла това прелъстяване? Разбери ме правилно. Днес положението е точно същото.

— Не, не е същото!... Аз още не съм твоя законна жена. И поначало твоята мисъл да приемаш в сделките помощта на жени ми се струва противна.

— Така ли?... От тебе искам само една почтена услуга, само елементарна любезност към фон Гайер, която ще го предразположи да водим преговорите по-лесно. Този човек не е нито ограничен, нито вулгарен... Ти сама ми призна веднъж, че намираш у него нещо мрачно и живописно... Какво лошо има в това, ако и той те харесва, ако и той намира удоволствие да разговаря с тебе?... Допускаш ли, че мога да позволя нещо повече?

Ирина се разсмя тихо, без гняв, без ирония и дори без никаква мъка. Сега Борис ѝ напомняше поразително Бимби.

— О, мълчи!... — каза тя. — Има неща, които не можеш да разбереш.

Тя беше направила още една крачка към разбиране на истинския му образ, виждаше го оголен и тъп, лишен напълно от морално съзнание, от елементарна човешка способност да прави разлика между добро и зло, между подлост и достойнство. Виждаше само един нищожен търгаш, един изрод, един луд...

Дойде ѝ на ум, че дори безскрупулният простак Баташки навярно би отхвърлил възмутено мисълта да употреби жена си за подобна цел. Какво друго можеше да се очаква от Борис, от един сводник, който търсеше жени за германците, от един ограничен и замръзнал филистер, който се интересуваше само от „Никотиана“, който не прочиташе книга, не ходеше на концерти, не стъпваше в театър или изложба. За втори път в душата на Ирина се разгаряше опустошителен пожар, който изгаряше последните чувства от миналото, всички мъки, всички надежди и съмнения. После пожарът утихна изведнъж, така внезапно, както се беше разпалил, и пепелището в душата ѝ се покри с тъжно спокойствие, с тиха и равна печал. И сред тази печал умът ѝ почна да работи студено. Така!... Значи, всичко свършваше, но сега вече без паника, без горчивина и съжаление. Сега тя стоеше здраво на краката си, притежаваше мъдрост, огромна опитност за живота и хората. Тя

можеше да приеме искането на Борис, но вече при определени условия и без да жертвува достойнството, което ѝ оставаше... Тя можеше да действа пред фон Гайер, но без шарлатанство и раболепие. И така тя щеше да бъде господарка на себе си, да се наслаждава на живота си и да победи кризата в моралното си съзнание още веднъж.

Луната светеше високо над хоризонта и отражението ѝ в морето, трепкащо от вълните, ставаше все по-ярко. Цялата околност плуваше в кротко лъчисто сияние, под което дърветата и лозята изглеждаха тъмни. Едно едро, светящо насекомо пълзеше по циментовия парапет на терасата. От отворения прозорец на терасата долитаха звън от прибори и тракане на чинии.

Виктор Ефимич нареждаше масата за вечеря.

Ирина въздъхна дълбоко и облекчено. Противоречията, които измъчваха неспирно душата ѝ, бяха изчезнали. Сега тя се усещаше свободна, силна, самоуверена и не съжеляваше за изтеклите пет години, които ѝ бяха дали възможност да опознае злото, да не прикрива вече компромисите си със самоизмами. После внезапно тя чу до себе си един хриптящ мъжки глас, който ѝ се стори непознат, чужд, далечен. Гласът фъфлеше безпомощно някакви доводи, лъжи, оправдания, които вече не можеха да я засегнат с нищо. Една суха, противна ръка улови китката ѝ, почна да я гали, мъчеше се да бъде нежна. Гласът се умилкваше и молеше:

— Не говори такива глупости!... Нас ни свързват много повече неща, отколкото мислиш... Замини или остани тук... Прави каквото искаш... Няма никакво значение дали Немският папиросен концерн ще намали контингентите, или не.

— Аз ще остана тук — каза тя сухо.

— Така!... — В гласа му прозвуча жалко и противно доволство. — Разбра ме най-последно, нали?

— Да, напълно!... И ще поискам от фон Гайер да не намалява контингентите на „Никотиана“... Но начинът, по който ще направя това, е лично моя работа... Ще действам така, както ми се харесва... И това важи занапред, за в бъдеще, завинаги...

— Какво мислиш да правиш? — попита той.

В гласа му имаше тревога, която идеше от усещането, че тази вечер Ирина се изтръгваше от живота му, от властта и ръцете му. И

това изтръгване оставяше след себе си празнота, която той не можеше да види, да осъзнае ясно, но която го смущаваше.

— Какви мислиш да правиш? — повтори той.

— Каквото намеря за добре — отговори тя уморено и безстрастно.

След това се изправи и тръгна към осветената врата, през която се излизаше от терасата.

Експертът чакаше отегчено в трапезарията, с лакти, опрени на масата, и от скука разглеждаше маникюра по красивите си ръце.

Когато Ирина влезе при него, той отдъхна с облекчение. Лицето ѝ беше спокойно и ведро, както в момента, когато четеше на терасата. Той не обърна внимание на бледното и разстроено лице на Борис.

— Значи, оставате? — попита експертът.

— Да — отговори Ирина, сякаш преди малко не се бе случило нищо особено.

Виктор Ефимич почна да носи вечерята.

— Това е добра репетиция за бъдещия ви брак — рече Костов. — Но вие не крещехте достатъчно силно... При семейните скандали спокойствието на единия от съпрузите обикновено засилва гнева на другия.

Ирина се засмя.

— Няма такава опасност — каза тя.

— Каква?

— Да станем съпрузи.

Костов погледна неспокойно мрачното лице на Борис и наведе глава. Разговорът не вървеше. Настъпи мълчание.

— Има ли други новини от София? — попита Ирина, за да разсее неприятното мълчание.

— Баташки ни напуска — отговори експертът.

— Съжалявате ли за него?

— Разбира се!... Баташки е незаменим!... Изнудва, краде и мами всичко живо, но така, че фирмата все пак има полза от него.

Ирина си сипа доста голяма порция от телешкото, което Виктор Ефимич държеше с благоговение пред нея. Само тя и Костов вземаха участие в скучния разговор.

— Защо ви е такъв тип? — попита тя разсеяно.

— О, той беше идеален чиновник за нашата фирма.

Борис го погледна намръщено, но не каза нищо.

— И къде отива сега? — продължи да се интересува Ирина.

— Образува съдружие с един запасен генерал.

— Не завиждам на генерала. А кой ще ги кредитира?

— За съжаление Немският папиросен концерн.

— Ние ще се справим с това съдружие — каза Ирина. — Нека само да дойде фон Гайер.

Тя се разсмя. Експертът направи същото. Това беше бодър смях на двама души, които оставаха безгрижни пред мрачния хаос в главата на третия.

— Стига!... — внезапно извика Борис — До гуша ми дойде!...
Вие прекалявате!...

Той стана от масата, хвърли приборите и излезе от трапезарията, като остави след себе си досадна и тъжна пустота. Костов престана да яде, но Ирина продължи невъзмутимо вечерята си.

— Е?... — попита експертът.

— Всичко стигна до своя естествен край — отговори тя. — Но засега ви моля да не ме питате за нищо и да не правите никакви коментарии.

Костов наведе глава и се замисли песимистично върху живота и любовта. Ирина довърши десерта си.

— Лека нощ!... — произнесе тя, като стана от масата.

— Лека нощ — отвърна експертът.

Той побъбри разсеяно с Виктор Ефимич върху поправката на някаква ракета за тенис и отиде да играе бридж в една от съседните вили.

Прозорците на вилата, засенчени с японски рози, дива лоза и бръшлян, угасваха един след друг. Постепенно заспиваха и уморените от удоволствия обитатели на съседните вили. Костов се прибра след полунощ отегчен и леко пиан, като си тананикаше мелодията на модния лямбет-уок. Над лозята, вилите и морето блестеше луна. От плажа долитаха сподавено и меланхолично плясък на кротки вълни, а

някъде далеч пееше глас, придружен от звуци на акордеон. В морето мъждееха светлините на параход.

Борис лежеше в стаята си мрачен, потиснат и вцепенен. Когато всичко утихна, той стана от леглото си и натисна дръжката на вратата към стаята на Ирина. Вратата беше заключена. Той почука тихо.

— Не!... — отговори Ирина.

— Искам да поговорим спокойно — каза Борис.

— Не сега — повтори тя.

Гласът ѝ беше сух, твърд, неумолим.

Борис почака малко, после удари с юмрук по вратата. В тишината се чу отново гласът на Ирина, но сега той беше наситен с досада и презрение.

— Ако продължаваш да правиш сцени, ще повикам по телефона такси и ще си замина веднага.

Борис стисна юмруците си безпомощно. В стаята му имаше коняк. Той изпи няколко чаши и се тръшна в леглото си. През отворения прозорец надничаше светлата морска нощ. От плясъка на вълните, от полъхването на вятъра и шумоленето на дърветата се отделяха сподавени звуци, които замираха в нощта.

На другия ден Борис заповяда на болничната сестра да отведе Мария в София. Виктор Ефимич, шофьорът и сестрата натикаха почти насила клетото, безсмислено ухилено същество в автомобила, който трябваше да го откара в Чам Кория. Истинската господарка на вилата беше изнесена като досаден и грозен предмет, който не трябваше да разваля настроението на гостите.

С идването на немците Костов потъна в усърдна служба на „Никотиана“. Той предвиди с най-големи подробности програмата за сутрин, обед и вечер, определи грижливо кои хора от съседните вили можеха да представляват интерес за фон Гайер и даде нареждане да се акордира пианото, на което някога свиреше Мария. Фон Гайер беше музикален. Той имаше навик да свири с небрежно умение Бетовен и Вагнер, което изпълваше Борис с увереност, че германецът бе несериозен човек, който лесно можеше да се надхитри. Пианото беше пренесено в стаята му — най-хубавата в цялата вила. От прозореца ѝ се виждаха морето и плажът е черни, разхвърлени скали, около които

се пенеха вълните. Специални наставления бяха дадени на готвачката и на човека, който ходеше да купува продукти в града. Всичко това Костов извърши не от любов към германците, а просто защото разпорежданията от този род му бяха станали неусетно приятни. Той уважаваше донякъде само фон Гайер.

Но германците дойдоха твърде загрижени, за да оценят удобствата, които им беше приготвил Костов. Те пристигнаха късно вечерта, изморени от дългото пътуване с влака, спаха на другия ден до късно, а следобеда прекараха залепени до радиото, слушайки немските станции. Международните събития поглъщаха всичкото им внимание. Дори Лихтенфелд беше загубил обикновената си надута бърливост. Войната беше въпрос на дни или седмици.

Настроението на гостите се подобри малко след подписването на герmano-съветския пакт. Вечерта мина в оптимистични разговори за светкавичната война. Но дори подписването на пакта разведри съвсем слабо неизвестните грижи на фон Гайер. Нямахше съмнение, че обстановката и летуването му бяха приятни, но още през първия ден той се уедини от другите с хладна и коректна вежливост. Всяка сутрин той ставаше рано и плуваше с удивителна издръжливост по един-два километра навътре в морето, за да се върне във вилата по времето, когато другите свършваха закуската или се готвеха да отидат на плажа. След това той се затваряше в стаята си и четеше, а през време на обета проявяваше еднакво и учтиво, но лишено от топлина внимание към всички. Привечер правеше самичък разходка по стръмната и скалиста част на брега, където не отиваше никой. Въпреки очакванията на всички, които познаваха наклонността му да свири, той не се докосна нито веднъж до пианото в стаята си. Той отминаваше с безразличие дори някои от екстравагантностите на Зара и Лихтенфелд, които в друго време биха го ядосали. Изобщо той се държеше като затворен, но крайно възпитан човек. Ирина почувствува няколко пъти разликата, която той правеше между нея и другите. Но както винаги досега, той не издаваше това с никакъв външен жест или намек пред нея.

Една сутрин Ирина се отправи към тръстиките кабинни на плажа по-рано от обикновено, през часа, в който фон Гайер отиваше да плува в морето. Утрото беше тихо и свежо. В посърналата зеленина, в

соления дъх на въздуха и синкавата мъгла, която забулваше бреговете на залива, прозираха първите белези на есента. Слънцето сякаш бе загубило част от блясъка си и грееше уморено. Морето и небето се сливаха на хоризонта в хладна акварелна синевина.

Плажът беше още пуст. Ирина влезе в една от кабините и почна да се съблича, упреквайки бавността и колебанията си. Дните течеха, а тя все още не бе предприела нищо с фон Гайер, сякаш животът с вълненията и удоволствията си приличаше на лудешки празник, към който не смееше да се приобщи. Тя облече стегнато керемиденочервено майо от коприна. Тялото ѝ не притежаваше модната тънкост на Зара, но от него лъхаше здраве и красота. То бе стройно, със силни бедра и заоблени рамене. Златисто-канеленият цвят на кожата му придаваше вид на бронзова статуя. Тя бе пристегнала гъстата си лъскавочерна коса с панделка, която имаше цвета на майото.

Тя се изтегна върху пясъка, сложи тъмни очила и продължи да мисли върху живота си. Разговорът с Борис върху терасата и поведението, което държеше към него сега, ѝ се струваха глупави. Не трябваше да го дразни. Напротив, по-добре бе да помисли как да го използва. Заедно с любовта ѝ сякаш беше се разпаднала и предишната ѝ личност, беше умряло и миналото. Сега всичко ѝ се струваше като отдавна прочетен роман, в чиято интрига героите запазват разводнени и недействителни очертания като образите в спомените от далечно детинство. Плахото момиче, изпълнено с ужас от тайните срещи, вече не съществуваше. Саможивата и целомъдрена весталка на науката бе изгоряла в живота, за да се превърне в любовница, която обичаше лукса, парите, удоволствията... и науката, разбира се, но вече само като поза и украшение, което не всички останали жени можеха да си присвоят. Сега бъдещето се разстиляше пред нея като разкошна градина, която трябваше да измине, късайки от плодовете на всяко дърво.

Тя се подигна на лактите си и огледа повърхността на морето. Към брега се приближаваше една тъмна точка, която беше забелязала още от височината на вилата. Германецът щеше да излезе на плажа след малко. Ирина се изтегна отново върху пясъка и зачака.

Така!... Тя нямаше да се върне още веднъж назад, да се оттегли унижена и смачкана, да се свие като болна мишка!... Напротив, стори ѝ се, че действителното ѝ съществуване почваше едва сега. Бъдещият ѝ

живот приличаше на покер, наситен с насладата на трескаво напрежение. Фон Гайер ѝ харесваше отдавна. Всъщност флиртът им бе почнал преди две години, но оставаше винаги недовършен и мълчалив, което ги тикаше още по-сигурно един към друг. Това не беше любов, а някакво физическо влечение, смесено с чувство на солидарност и спокойно възхищение един от друг. Не беше ли време да престане да го потиска, да се отърве от последните си скрупули към Борис?... Ала веднага ѝ дойде на ум, че това щеше да я направи твърде евтина както за Борис, така и за фон Гайер, щеше да ѝ отнеме много от предимствата, които имаше сега. Не, по-добре беше да си остане сдържана, да се преструва, че обича Борис, когото всъщност презираше. Така щеше да запази чековата си сметка в банката. Само че в отличие от това, което правеше досега, тя щеше да изразходва тази сметка вече не тъй скъпернически. Пестеливата и скромна приятелка щеше да покаже капризите си, дългите и грабливи пръсти на разточителна метреса.

Тя се надигна и погледна морето още веднъж. Фон Гайер плуваше бързо към брега.

Германецът излезе на плажа, изцеди водата от себе си и след късо колебание тръгна към Ирина. Понеже липсваше останалата част от компанията, стори му се неподходящо да отиде и седне при нея сам. Но приветливата усмивка на Ирина го насърчи и както много пъти досега той изпита усещането, че беше приятен на това момиче, което му се струваше малко затворено и далеч по-почтено от законните съпруги на много мъже. Нито външността, нито маниерите на Ирина се покриваха с представата му за поддържана жена. Тя беше интелигентна и човек можеше да разговаря с нея за всичко, а жените от тоя вид, които фон Гайер бе срещал в живота си, се броеха на пръсти и не бяха идвали никога в по-тесен допир с живота му.

— Ще плувате ли? — попита той.

— Аз въобще не зная да плувам — отговори Ирина.

Тя говореше немски бавно и точно, както човек, който го е учил търпеливо от учители и книги. Но тъкмо това му се стори симпатично. То издаваше методичната ѝ дисциплинирана личност, която можеше да се хареса на всеки германец. „Медицината е тъкмо професията, която отговаря на характера ѝ“ — помисли той одобрително. След това,

куцайки силно, той отиде до кабината, в която бе оставил дрехите си, и се върна с табакерата и запалката си.

— Мога ли да изпуша една цигара при вас? — попита той.

— Естествено!... — отвърна Ирина, без да се учудва на старомодната му вежливост.

Никакъв сигурен слух не потвърждаваше връзките му с жени в София. Той живееше съвсем уединено и беше някак стеснителен, освен когато ругаеше Лихтенфелд, диктуваше на правителството клиринговите спогодби или определяше контингента на „Никотиана“. Навярно такъв вид трябва да бе имал и в младостта си — суров в службата и свенлив пред жените, които му харесваха. Ала Ирина не беше съвсем сигурна в неговата стеснителност към жените. Той изглеждаше по-скоро отегчен от тях.

— Дайте и на мене една цигара — помоли тя.

Фон Гайер ѝ поднесе табакерата си — обикновена, никелова, практична, без монограми и украшения, каквито имаше сребърната табакера на Лихтенфелд. Също такава беше и личността му — прилична, но лишена от модна елегантност. Той бе нисък, широкоплещест и набит, с прибран корем и здрави мускули, които бяха потъмнели от слънцето с оранжев оттенък както у всички руси хора. Единият му крак беше значително по-къс от другия, но тази дисхармония в тялото придаваше на външността му нещо драматично. Човек свързваше веднага недостатъка с миналото му на летец от бойната ескадрила на Рихтхофен. Той имаше сурови очи с цвят на бледа стомана.

Ирина запали цигара и седна върху пясъка. Германецът се изтегна до нея, подпрян на лакътя си. Морето беше все още тихо като езеро. Прозрачната синкава мъгла, която забулваше бреговете на залива, почваше да се разсейва.

— Доволен ли сте от почивката си? — попита Ирина.

— Аз не мога да нарека това почивка — каза фон Гайер.

Той се усмихна.

— Защо?

— Защото човек почива, когато е спокоен, а ние чакаме война и се вълнуваме.

— Но може би войната ще се избегне!...

— О, не!... — Германецът смачка спокойно цигарата си в пясъка.
— Тя е въпрос на дни.

— Не изглеждате развълнуван — каза Ирина.

— Напротив!... — Фон Гайер се усмихна пак, сякаш искаше да каже, че вълнението на немците се проявяваше по съвсем различен начин от това на другите хора. — Но ние сме сигурни в победата си.

На Ирина се стори, че в гласа му имаше банална, фалшива и надута самоувереност, която не подходеше никак на добре уравновесената му личност.

— Тогава от що се вълнувате? — попита Ирина.

— От самата война!... — Фон Гайер продължаваше да се усмихва и тогава Ирина разбра, че всъщност той се смееше горчиво, но някак гордо на себе си. — Да!... — продължи той. — От самата война!... Така са се вълнували нибелунгите, когато Хаген фон Троние убива сина на Кримхилда!... Така се вълнуват германците, които мислят, възпитават и ръководят!... Така се вълнувам и аз... Светът го нарича варварство, но за нас това е чувство на дух, който се бори за осъществяването си... Мразите ли германците? — попита той внезапно.

— Не съм мислила върху това.

— Та това е най-модната тема сега!...

— Аз съм като вас — рече Ирина. — Малко старомодна... — Но за да обича човек германците, трябва да бъде или философ, или търговец на тютюн.

— Вие безспорно сте философ.

— Не напълно!... Не забравяйте, че живея в атмосфера на тютюн.

— Забележката ми харесва!... — усмихна се той. — Тази атмосфера е досадна и за мене. Но какво мислите по цял ред конкретни неща?... Студентите в София се опитали да изпочупят стъклата на легацията ни. Някакъв ученик изобличил класния си наставник в немското училище. Един българин ударил плесница на германец в колбасница...

— Това е становището на средния човек — каза Ирина.

— Одобрявате ли го?

— Не!... — тя се разсмя. — Мъча се да бъда философ.

— Вие стигате до цинизъм.

— Напротив!... — Ирина се разсмя. — Опитвам се да разсъждавам като вас... Вие се вълнувате от осъществяването на немския дух. Няколко хиляди души ще използват материалните облаги от това, а останалите ще се превърнат в пушечно месо... Но тия, които ще загинат, са противни и глупави средни хора, които в неделни дни обичат да ядат кренвирши, да пият бира и да слушат духовна музика... Нима ще одобрите становището им, ако откажат да измрат за осъществяването на немския дух?

Германецът се намръщи.

— Вие ставате доста откровена и това ми харесва — сурово забеляза той. — Но вие тълкувате зле най-добрия ни философ.

— Аз извличам просто обективни последици от философията му.

— И тук именно грешите!... Ницше презира тълпата, но чрез това става най-великият ѝ благодетел. Той иска да я отучи от кренвирши, бира и духовна музика... Това е основният мотив в немската история, философия и музика!... В това се състои великата мисия на немския дух.

— Боя се, че романтиката ви украсява нещата... Тютюневата атмосфера се опитва да се оправдае чрез вас. Удобното във вашата философия е това, че може да обоснове всичко. Но аз не вярвам в нея!... Докато немският дух успее в мисията си, аз предпочитам да си остана среден човек, който разсъждава цинично, но трезво в своя полза... И ще браня това становище във всички бъдещи разговори с вас.

Германецът я погледна удивено с хладните си като бледа стомана очи. Той щеше да възрази нещо, но замълча. Към тях идеше Костов.

Главният експерт на „Никотиана“ беше твърде потиснат от слушането на немските радиостанции, от мрачни мисли върху съдбата на човечеството и от гледката, която завари на плажа. Облеклото му за тоя час на деня се състоеше от бели панталони и модно сако с къси ръкави. То бе твърде младежко за него, но му отиваше. Пристъпвайки бавно, за да не напълни с пясък обувките си (марка „Саламандер“ — най-изисканият модел за сезона), той поздрави разсеяно и влезе в една от кабините за обличане. След малко излезе в майо с шарки от кармин и ултрамарин, които допълваха сполучливо цвета на сухото му,

потъмняло от слънцето тяло. Костов бе постигнал този хроматичен ефект — между шарките на майото и кожата си — с усърдно излагане на слънце, въпреки опасността да получи припадък от гръдна жаба.

Тъкмо когато експертът излизаше от кабината, по пътеката от вилите се зададоха Зара и Лихтенфелд с компания от други летовници. Групата образуваше пъстър букет от натруфени пижами и светли летни облекла. Когато стигна до плажа, тя се пръсна между кабините като ято важни, наперени пауни. Но днес пауните не позираха тъй много. Може би за това допринасяха новините по радиото, края на сезона, умората от флиртовете, хладните тръпки на есента. Мекото слънце, тишината и спокойствието на морето бяха наситени с меланхолия. Като че нещо невидимо си отиваше завинаги с това лято. Смеховете на жените замираха самотно, мъжете смучеха нервно цигари и не се отдаваха на всекидневните си закачки. Възрастните господа разговаряха тихо и сериозно. Младежите обсъждаха реда, по който можеха да се откачат от военната служба и зачестилите допълнителни обучения. И тези хора бяха слушали до късно през нощта като главния експерт европейските станции, бяха стояли отново до радиоапаратите си сутринта, бяха прочели жадно последните вестници и сега разговаряха за събитията. Едни се страхуваха за сигурността на рентите си, други коментираха възбудено възможностите за нови печалби. Мирът агонизираше още. Правеха се безнадеждни и лицемерни опити за спасяването му. Хендерсън пак бе отпътувал за Лондон със самолет.

Може би в последния миг щеше да стане някакво чудо и да отприщи немската лудост на изток, вместо на запад.

Експертът седна в лошо настроение до Ирина и фон Гайер. Край на всичко!... Светът отиваше към гибел, луксът, спокойствието и космополитичният живот щяха да изчезнат в хаоса на страшната война, зад която не се виждаше нищо. Костов погледна разсеяно тълпата около себе си. Идваха нови хора, плажът се оживяше, слънцето започваше да препича. От морето долитаха плясък на вода, смехове и закачки.

Някои от къпещите се имаха въодушевен вид, спореха оживено и превъзнасяха юмука, който разтърсваше спокойствието в Европа. Високите гласове и наивните доводи издаваха веднага новите парвенюта, забогатели от износ на яйца, бекон, плодове и тютюн.

Експертът се почувствува някак оскърбен от тия хора, които никнеха като гъби и обсебваха дръзко всички модни места.

Той извърна глава към Ирина и фон Гайер, сякаш искаше да намери подкрепа у тях. Но той беше седнал почти демонстративно на два метра далеч и не можеше да се намеси веднага в разговора им. Задълбоченият им разговор го раздразни. И тази жена потъваше в разрухата на света, който искаше да преодолее. Експертът се помъчи да определи дали двамата се бяха отдали на търговската сделка, или към нея се присъединяваше и някакво чувство, непокварено от парите. Но разговорът им беше много тих и той не можа да разбере нищо.

— Има ли ново? — високо попита Ирина.

— Немските станции свирят маршове и предупреждават за важно съобщение — с досада осведоми Костов.

— Кога ще го направят?

— Може би на обед. Не определят точно.

— Ултиматум до Полша — небрежно произнесе фон Гайер.

— Може би поляците ще го приемат — каза Ирина.

— Едва ли — отговори фон Гайер.

Германецът втренчи бледосивите си очи в морето. На хоризонта плуваше верига от миноносци — миниатюрната българска флота. Сякаш и тя правеше войнствени демонстрации и подобно на малко безобидно зверче показваше зъбите си в полза на бъдещия съюзник.

— Но това значи война!... — забеляза Ирина.

— Тя е неизбежна — отговори германецът.

Костов се помъчи да разузнае докъде бяха стигнали отношенията им.

— Довечера в града има симфоничен концерт — съобщи той, сякаш ултиматумът до Полша не заслужаваше повече внимание. — Следобед ще ангажирам билети.

— Аз няма да отида — рече германецът.

Отказът му беше естествен. Той не ходеше по никакви забавления.

— А вие? — обърна се Костов към Ирина.

— Аз също няма да отида — бързо отговори тя. — Имам да преписвам на пишеща машина.

Костов се усмихна мрачно. Той знаеше, че Ирина беше преписала вече научната си работа за кала-азара.

— Така и предполагам — произнесе той злобно на български.

Ирина се ядоса.

— Вие се готвите за този концерт от три дни!... — произнесе тя саркастично. — Навярно сте узнали, че и царят ще присъствува на него.

— Не зная дали ще присъствува — отговори сърдито експертът. — Но вие трябва да благодарите на снобовете... Можех да остана във вилата и да ви преча.

— Няма опасност от вас.

— Значи, колелото се завъртя добре?

— Почти неочаквано добре.

Отвратен от света, Костов запали цигара, но я смачка веднага на пясъка. Това беше десетата цигара от сутринта, а той не трябваше да пуши никак. Фон Гайер не разбираше добре български, но следеше изпитателно острия тон на репликите им.

— Война навсякъде!... — забеляза той с тромав немски хумор, когато двамата млъкнаха.

— Нали!... — потвърди Ирина. — Тютюневата атмосфера отравя всичко.

Експертът ги погледна озадачено. Раздразнението го накара да се готви за нова атака, на която попречи идването на Зара и Лихтенфелд. Появата им донесе досада. Ирина реши да си върви. Докато баронът изтегляше върху пясъка дръгливото си и не твърде хармонично тяло (той имаше много високи колена и плоски бедра), Зара постоя известно време права, за да смае всички с новия си бански костюм. Последният представляваше същински ребус от цветове. Цинобърени пеперуди летяха между отровно-зелени цветя. Човек гледаше с изумление шарките му, мъчейки се да открие загадъчната идея в тях, и като не успяваше да направи това, приемаше го като предупредителна окраска на темперамента ѝ. След като показа достатъчно екстравагантния си костюм и почурулика на трите европейски езици (за да чуят всички колко леко си служи с тях), Зара седна на пясъка между фон Гайер и Лихтенфелд. Тялото ѝ беше тънко, върху ноктите на краката си имаше педикюр, а бедуинската ѝ глава, омотана в жълт тюрбан, запазваше още мургавата си юношеска свежест. Само очите ѝ се бяха променили — отчасти поради възрастта, отчасти поради омразата, която изпитваше вече към мъжете. Предишният им израз на

невинно и някак трагично лекомислие бе сторил място на подигравателен цинизъм и добре обмислено, сигурно в себе си нахалство. Макар да беше натрупала завидно състояние от предишните си любовници, тя изстискваше сега Лихтенфелд до последния предел. Баронът теглеше все по-често аванси срещу грамадната си заплата от Немския папиросен концерн и сключваше често заеми от Прайбиш. Зара вече доеше мъжете с изкуството на виртуоз, но въпреки това все още не бе успяла да улови по-голяма плячка от глупак като Лихтенфелд. Той ѝ беше омръзнал до гуша, но връзките с него служеха като доказателство за лоялност пред немската разузнавателна служба, от която също получаваше пари.

Фон Гайер прие идването ѝ като кацане на досадна муха.

Лихтенфелд, който не пропускаше случай да ухажва всяка красива жена, побърза да заеме празното място, което Костов беше оставил между Ирина и себе си. Лихтенфелд предложи за двадесети път на Ирина да я научи да плува, но тя отказа. Баронът се увери, че тази жена представляваше непревземаема крепост. За нея трябваха пари, много пари!... А Лихтенфелд нямаше никак пари. Горчивото съзнание за това се присъедини към лошото му настроение от сутринта. И той бе слушал немските радиостанции почти цялата нощ, и той бе разстроен и гневен от сутринта, задето един мръсен австрийски ефрейтор заповядваше над осемдесет милиона немци, включително и над него — Еберхард фон Лихтенфелд.

Докато баронът показваше пред Ирина уменията си да забавлява жени, Зара наведе над фон Гайер бедуинската си глава и почна да му разправя поверително най-новите слухове между англофилски настроените обитатели на вилите. Украсени от въображението на Зара, тия слухове поразяваха със своята глупост. Германецът направи с ръка движение на досада и я накара да млъкне. Стори му се, че Зариното сътрудничество обиждаше немската разузнавателна служба, но нямаше какво да се прави. Човекът, който завеждаше тази служба в София, беше обикновен полицейски дръвник, когото един провинциален обергрупенфюрер беше издигнал до дипломатически пост.

След малко Ирина стана и влезе в кабината да се облече.

Лихтенфелд и Зара отидоха да плуват, а Костов се премести по-близо до фон Гайер.

— Какво представлява всъщност това момиче? — попита германецът, след като Ирина си отиде.

— Тя е поддържана жена — отговори мрачно експертът.

— Но не в най-вулгарния смисъл на думата, нали?

— Разбира се, че не!... Тя е просто лъгана и разочарована на няколко пъти от господин Морев, който има твърде, малко скрупули към жените. Отношенията им са пред скъсване.

— Така ли?... — иронично произнесе германецът. — И това й тежи?

— Да. Оплака ли ви се?

— По-скоро позира.

— Човек позира понякога, за да спаси достойнството си.

— Жалко!... — разсеяно забеляза фон Гайер. — Значи, те ще се разделят?

— Не съм уверен в това. В известно отношение те не могат един без друг.

— Ако се разделят, губим един интелигентен партньор за бридж. В гласа на германеца прозвуча наистина съжаление.

— Да, губим!... — скръбно потвърди Костов. — Освен ако й намерим някакъв почтен доход, чрез който би могла да остане в нашата среда.

— Какъв? — попита фон Гайер.

— Комисиона например.

Свежото лица на фон Гайер остана неподвижно, но около очите му се образуваха ситни бръчици на хладен, вътрешен смях.

— Трябва да помислим върху това — каза той.

— С нея не може да се постъпи как да е — добави експертът.

Германецът се загледа в синевината на морето, сякаш съобразяваше нещо, и след къса пауза рече с усмивка:

— Вие не страдате ли от твърде големи скрупули по отношение на жените?

— Не — почти грубо отвърна Костов.

— Добре!... Ще наредим нещо. — Фон Гайер се усмихна пак. — Но естествено комисионната ще бъде за сметка на продавача... Аз нямам право да ощетявам концерна заради добрите си партньори на бридж.

Костов кимна с глава. Германецът почукваше равнодушно една цигара върху капака на простата си никелирана табакера.

— Знаете ли?... — каза той след малко, сякаш разговорът за Ирина не беше оставил никаква следа. — Снощи осведомих вашия шеф, че поради някои обстоятелства концернът ще бъде принуден да намали доставките от „Никотиана“.

— Не съм разговарял с шефа от снощи — сухо отвърна експертът.

— Интересите на българското стопанство изискват да разпределим част от доставките между по-дребните фирми — невъзмутимо продължи фон Гайер.

— Да — съгласи се експертът.

А след това помисли: „Значи, почнахте да се грижите вече и за българското стопанство.“

— Ние искаме да го приобщим към нашата програма за социалното преустройство на Европа.

— Това трябваше да се очаква — кисело измънка експертът. (И веднага си каза: „Никотиана“ пречи на концерна да смъкне цените още по-ниско.)

— Може би ви се вижда странно!...

— Обективно казано, никак. („Има си хас да бъдем тъй глупави.“)

— Досега връзките ни бяха напълно лоялни. („Концернът ви даваше почти монополното право да търгувате с нас и да натрупвате грамадни печалби.“)

— Това трябва да се признае — рече експертът. („А вие малко ли печелехте?“)

— Аз се надявам, че и в бъдеще ще останат такива. („Но сега вече ще почнем да стягаме въжето около шията на «Никотиана».“)

— И аз също. („Въжето ви обаче може да се скъса.“)

— Така!... — В гласа на германеца имаше дързък, почти напълно съзнателен цинизъм. — Аз се радвам, че шефът ви зае патриотично становище по тази въпрос. („Концернът не може да търпи монополно предприятие в България и «Никотиана» трябва да бъде постепенно задушена.“)

— Моят шеф е твърде умен човек. („Но докато концернът задуши «Никотиана», вашият смахнат фюрер ще тикне Германия към

пропастта.“)

— И аз се уверих в това. Той съзнава, че съдбата на българския народ е свързана с нашето оръжие. („Ние почваме тежка война. Въпреки пакта положението на изток остава неизвестно.“)

— Безспорно!... („Идиоти!... Тогава защо я почвате?“)

Двамата мъже замълчаха и се погледнаха с притаена ненавист. Те се уважаваха взаимно и даже си бяха приятни един на друг, но сега въпросът се касаеше за тютюн, а това стоеше над всички човешки съображения. Двойственият им диалог свърши, ала мислите им продължаваха да текат — мисли, които се губеха в мрак, в тревога, в неизвестност.

Фон Гайер се изправи бавно.

— Трябва да се прибера — рече той. — Днес стоях много на слънце.

Той поздрави учтиво и тръгна към кабината да се облече.

След малко експертът видя широкоплещестата му фигура, която куцаше по пътеката към вилите. Стори му се, че дори в манталитета на този добре възпитан германец имаше нещо високомерно и дръзко до нетърпимост. Той беше приел да гостува във вилата и накрая вместо благодарност поднасяше на домакина й новината за намаляване на контингента. Но Костов се усмихна горчиво и го оправда. На циничното раболепие германецът отвърщаше с цинично нахалство. На това държане го бяха научили гръцките и турските тютюневи васали.

Експертът се обтегна на пясъка и затвори очи. Светът, в който живееше, му се стори отново осъден на загиване и безнадеждно прогнил. Дори образът на Ирина не го вълнуваше вече. Тя приличаше на красива, но изцапана роза, паднала в тора на всеобщото разтление. Костов почувствува студена печал и се унесе в пляска на вълните.

А в това време фон Гайер крачеше по пътеката за вилите и както винаги, когато оставаше сам, се бе отдал на горестни мечти за величието на немския дух. Хор от философи декламираше патетично поемата за осъществяването му, а надземни звуци от Вагнерова музика я подемаха и разнасяха в безкрая на времето и пространството. Но докато хорът предричаше победа, от музиката, по-безплътна, проникваща и надминаваща мисълта, се откъсваха мрачни дисонанси, в които звучеше грозно заканата на съдбата. Германецът куцаше и бързаше нервно, без да знае защо. После изведнъж той се спря. Стори

му се внезапно, че в тишината на слънчевия ден, в безжизнената неподвижност на морето, в изгорялата трева и гущерите, които пробягваха лениво между камъните, имаше нещо страшно. И това беше враждебната инертност на материята, която отказваше да следва полета на духа. Дори собственото му тяло, изморено от бързането и запотено от горещината, сякаш се отказваше да прави това. Но той се окопити и пак тръгна напред. Материята го освободи от неприятното си присъствие. В съзнанието му прозвучаха отново хорът на философите и Вагнеровата музика, а дисонансите, предупреждаващи за гнева на съдбата, не се чуваха вече. В този момент германецът приемаше и желаше войната както в дните на младостта си, както преди двадесет и пет години, когато в един също такъв, скован от меланхолично затишие, летен ден излиташе за пръв път с изстребителя си срещу врага. Близкият тътнеж на войната сега ехтеше в съзнанието му и събуждаше в него някаква прастара, атавистична възбуда. До избухването ѝ оставаха дни, часове...

Към пет часа следобед всички се събраха отново около радиото в трапезарията, очаквайки съобщението, за което немските станции предупреждаваха от сутринта.

Костов седеше до апарата и въртеше нервно бутоните му, ловейки новини от целия свят. Буреносните облаци се сгъстяваха, съобщенията ставаха все по-тревожни, събитията политаха като лавина, която вече нищо не можеше да спре. Френските и английските станции съобщаваха за хода на общата мобилизация. Москва продължаваше да упреква войната, коментирайки безпристрастно германо-съветския пакт. Папата отправяше сладникави енциклики за мир и подобно на Пилат се стараше да измие ръцете си от вината на злодеянието, в което участвуваше сам. Американското правителство предупреждаваше поданиците си да напуснат Германия. Предавателите на Берлин и Хамбург гърмяха с военни маршове, прекъсвани от описания за полски зверства над немски малцинства. Но дори фон Гайер и Лихтенфелд не вярваха сериозно в съобщенията за тия зверства. От еднообразната им редакция можеше да се заключи, че поляците са решили просто да се самоубият и направят всичко възможно за привличането на немските бомби върху главите си.

Съобщенията се засичаха, смесваха и сливаха в заплашителен грохот на буря, който се предаваше от етера в съзнанието на милиони разтревожени същества. Най-после експертът улови вълните на радио София, което предаваше танцова музика, и уморено стана от стола си. На мястото му седна веднага Лихтенфелд.

— Еберхард, остави да отдъхнем!... — помоли Зара. — Нека послушаме танцова музика.

Но Еберхард я погледна накриво с разногледите си очи и като завъртя винта, почна да търси отново вълните на немските станции. Внезапно радио Берлин съобщи странна новина: Хендерсън бил посрещнат в канцлерството на райха с военни почести. Събраните в трапезарията наостриха уши. През тъмните облаци проникна слаб лъч от надежда за мир. Всички се раздвижиха от скованата неподвижност, с която слушаха радиото. След малко говорителят добави, че важното съобщение се отлага за утре. Съюзниците на Полша правеха последен опит да отправят Хитлер на изток. В трапезарията стана изведнъж повесело. Лъхът на оптимизъм обхвана дори Костов.

— Ще отидем ли на концерта? — попита той, като прибра билетите, които Виктор Ефимич бе донесъл преди малко от града.

— Разбира се — отговори Зара за себе си и за Лихтенфелд.

Борис също даде съгласието си, а Ирина и фон Гайер отказаха повторно.

— В такъв случай трябва да вечеряме по-рано — рече Костов. — Концертът почва в девет часа.

Зара извърна към Ирина аравийските си очи.

— Няма ли да се отегчавате сама? — загрижено попита тя.

— Не — отговори Ирина. — Фон Гайер остава тук.

След вечерята Ирина се прибра в стаята си, седна до отворения прозорец и запали цигара. Синкавият вечерен здрач се сгъстяваше бавно и поглъщаше очертанията на брега, лозята и съседните вили. В градината свиреха щурци, но сега, към края на лятото, песента им звучеше унило и самотно. От сушата духаше хладен ветреца, а върху повърхността на морето мъждееха фосфорни светлини. Ловджийското куче на Лихтенфелд, за което един дърводелец, повикан от града, беше направил специална колиба, виеше жаловито. Воплите му ехтяха

зловещо в тишината и баронът, обхванат от суеверен страх, се мъчеше да го успокои, като му говореше с галени думи. В пискливия глас на германеца имаше нещо скръбно, тревожно и комично, което накара Ирина да се разсмее.

Костов изкара колата от гаража, карайки се сърдито на Виктор Ефимич за някаква дреболия, а после седна зад кормилото и нададе продължителни сигнали с клаксона. Баронът успя най-сетне да успокои кучето си и седна в колата. Експертът продължаваше да нервничи с клаксона, но Борис и Зара не идваха. Най-после те излязоха от главния вход на вилата заедно и някак гузно. Ирина заключи съвсем равнодушно, че Зара може да я замести в спалнята на Борис, но щеше да му бъде съвсем безполезна пред фон Гайер. Костов запали мотора и колата изчезна в мрака с глухо скърцане. Виктор Ефимич затвори железната врата след нея. Настъпи тишина. Ирина почувствува внезапно усещане за пустота и самотност, сякаш тази вечер — и едва тази вечер — бе завършило дългото ѝ приключение с Борис. Стресна я тихо почукване на вратата. Гласът на Виктор Ефимич произнесе дрезгаво:

— Господин фон Гайер ви моли да излезете на терасата.

— Ще дойда — отговори механично Ирина.

Тя запали лампата, поправи прическата си и сложи малко червило на устните си. Всичко това извърши с някакъв вътрешен срам, който я потисна дълбоко. Тя съзна изведнъж, че вроденият ѝ рефлекс на женско кокетство се беше превърнал в преднамерено действие на жена, която *трябваше* да се хареса. И това развали внезапно вълнението, с което я изпълни вниманието на германеца. Почувствува се слаба, безпомощна. Обзе я съзнанието, че ѝ предстоеше да извърши нещо долно и мръсно, което щеше да я оскверни завинаги. Трябваше ли да го извърши наистина?... Моментът за действие беше дошел, но твърдата и цинична яснота, с която разсъждаваше на плажа, се удави изведнъж в срам и отвращение. Нима не можеше да скъса с лука и разточителството, да съществува, без да продава тялото си? Стотици лекари в България живееха скромно, но удобно и почтено от труда си. Защо трябваше да превръща флирта си в търговска сделка, да смесва свежото чувство към фон Гайер с облага и пари? Не, тя нямаше да спомене нито дума за мръсния тютюн на „Никотиана“, който отравяше всичко!...

Фон Гайер беше угасил лампата с абажур, която Виктор Ефимич изнасяше всяка вечер на терасата. Ирина различи само червеното тлеещо огънче на цигарата му и тръгна пипнешком към него.

— Искате ли да запаля лампата? — попита германецът.

— Все едно — отговори тя.

— Тогава по-добре е да не я паля — равнодушно каза той. — Тук има много комари.

Очите на Ирина свикнаха постепенно с тъмнината и тя седна на креслото от плетена тръстика до него. Вечерният хлад беше накарал германеца да облече вълнен пуловер с дълги ръкави. От тялото му се разнасяше лек приятен дъх на сапун. Ирина го бе оставила при радиото и попита за новини.

— Немските дивизии навлизат вече в Полша — спокойно отвърна той. — Преди малко говорих по телефона с легацията.

— Значи, войната почва?

— Да, почва.

— А как ще свърши? — попита Ирина.

Фон Гайер забави отговора си. Под слабото сияние на луната, която щеше да изгрее след малко, лицето му изглеждаше нервно и мрачно.

— Германия ще победи — каза той, но гласът му прозвуча неубедително, разяден от вътрешно съмнение. — Нима се съмнявате в това? — попита той внезапно.

— Просто си мисля за моята страна.

— Ах, да!... — Германецът си спомни, че имаше един малък народ, който минаваше за съюзник. — Ние ще искаме от вас само храни, тютюн и работна ръка... Вие ще понесете съвсем малка част от тежестта на войната. — Той млъкна внезапно, като че обмисляше формата, под която искаше да каже нещо, и продължи със същата нервност: — Предстои например ново понижаване на тютюневите цени... А снощи предупредих господин Морев, че концернът ще намали досегашния контингент на „Никотиана“. Решението произлиза от мене. Струва ми се, че ще бъде уместно, ако печалбите от тютюна се разпределят равномерно между всички български фирми. Знаете ли вече това?

— Да — произнесе Ирина. — Но моля ви да не говорим тази вечер за тютюн.

— Защо? — учудено попита фон Гайер и в гласа му прозвуча лека насмешка.

— Разговорът ми е неприятен.

— Аз искам да го направя приятен!... — От гърдите на бившия летец се изтръгна саркастичен нерадостен смях. — Мога да променя решението си.

Настъпи късо, напрегнато мълчание. Един полски щурец продължаваше да свири в градината, а листята на дърветата шумоляха тихо. Луната изплува от морето и дискът ѝ заля терасата с печална, безжизнена светлина. Ирина погледна втренчено лицето на фон Гайер. В него имаше скептицизъм, недоверие, циничен вътрешен смях и готовност да приеме условно всяка измама. Това бе отчайващо, преситено лице на мъж, който беше притежавал много любовници и не се отказваше да има още една. То бе като лицата на всички хора, които живееха в света на „Никотиана“ и Немския папиросен концерн — умъртвено, отровено от тютюна. Бодрата физическа радост, която Ирина усещаше от присъствието му, се парализира от нещо, което идеше пак от тютюна. И тогава тя съзна, че не ѝ оставаше нищо друго, освен да напусне терасата.

— Лека нощ, Herr Hauptmann!... — произнесе тя, като се изправи бързо. — Няма нужда да променяте решението си.

— Къде отивате? — попита фон Гайер с неприятна изненада.

— Да спя — отговори тя.

— Останете да довършим разговора.

— Не — отговори тя. — Ако остана, ще развалим напълно вечерта.

От гърдите на германеца се изтръгна пак същият хладен, нерадостен смях. После той се изправи внезапно и я улови за раменете.

— Седнете!... — каза той.

Ирина трепна от докосването на силните му ръце, но се възпротиви твърдо. А след това усети как тия ръце я притиснаха като клещи, така че загуби всяка възможност да се изтръгне от тях. Почувствува тънка миризма на сапун и дъха на здравето му и чисто тяло, което той упражняваше всяка сутрин с плуване и гимнастика, а

през зимата триеше със сняг. Обзе я мигновено желание да се отдаде на това тяло, да отвърне със същата прегръдка. Но желанието идеше само от тялото ѝ, беше съвсем животинско и лишено от порива, с който дойде на терасата. Тя съзнаваше само, че един дързък мъж я беше прегърнал и отегчено, пасивно го чакаше да я пусне. Постъпката му изглеждаше банална и смешна като зле изиграна сцена в театър.

— Може да опропастя концерна — каза тя.

— Бих допуснал дори това.

— Не ви прилича да се преструвате на лекомислен. — Тя се изсмя и добави: — Пуснете ме, Herr Generaldirektor!...

Фон Гайер отслаби внезапно прегръдката си.

— Защо ме наричате Generaldirektor?... — остро попита той.

— За да не ви наричам Herr Hauptmann.

— Така ли?... — Гласът на германеца стана дрезгав и сякаш загуби предишната си самоувереност. — Каква е разликата между двамата?

— Каквато трябваше да очаквам.

Бившият летец издаде задавено възклицание, сякаш го бяха ударили болезнено. Той освободи неочаквано Ирина и седна в креслото си.

— Добре казано — изхриптя той. — Да, добре ме улучихте!... Това трябваше да се очаква от вас.

Той се изсмя остро и нервно, после улови с длани главата си, но в това движение нямаше нищо театрално или смешно. Той го довърши, като поглади с притискане кестенявата си, леко посивяла и добре вчесана коса. Луната се бе издигнала над морето и сега Ирина виждаше добре лицето и фигурата му, облечена в пуловер.

— Един Generaldirektor!... — продължи той със същия дрезгав глас. — Богат, дързък, затлъстят и противен, нали!...

— Не!... — каза Ирина с усмивка. — Поне не сте затлъстят и противен.

И после добави:

— Лека нощ!...

— Лека нощ — отвърна германецът.

На другия ден Ирина замина за София. Тя се сбогува само с Борис, който работеше над някакви книжа в стаята си. Животът и остатъкът от достойнството ѝ я бяха върнали отново при него. Тя му позволи да я целуне и стисна равнодушно ръката му. Зара и германците още спяха, а Костов я чакаше с колата на двора.

— Не вярвам да сте доволна от постъпката си — произнесе мрачно експертът, когато потеглиха за гарата.

— Коя постъпка? — попита Ирина.

— Снощи, след като се върнахме от концерта, разговарях до късно с фон Гайер.

— Така ли? — рече тя. — Значи, не можахте да обуздате любопитството си?

— Сега вече не събуждате никакво любопитство — отговори саркастично експертът. — Фон Гайер ме извика при себе си на терасата. Изглежда, че не му се спеше и разни вълнения бяха прогонили съня му. Той ми каза, че няма да намали контингента на „Никотиана“ през идущата година.

— И вие направихте по-нататъшните си заключения, нали?

Ирина го погледна весело. Тя съзна, че този човек страдеше жестоко от постъпките ѝ. Красивото му и вече повехнало от старост лице бе симпатично, но в снобизма и желанието му да се конти имаше нещо побъркано, което го правеше смешен. И тогава ѝ се стори, че тютюнът бе отровил по особен начин и него.

Той каза:

— За мене е по-важно не какво се е случило, а заради какво се е случило.

— Тъкмо на тоя въпрос не мога да ви отговоря точно... Можеха да се случат много неща, но не се случи нищо. И ако се бяха случили, мотивите от моя страна щяха да бъдат най-различни. Доволен ли сте сега?... Има ли смисъл да се вълнувате повече от поведението ми?

Експертът не отговори. Потискащи мисли бяха завладели цялото му същество. Ирина се носеше вече от течението на живота, не правеше никакви усилия да му противостои. Стори му се, че последният шанс за спасяването ѝ бе провален от самата нея. Той погледна лицето ѝ с надежда да зърне в него предишната чистота, която го отличаваше от лицата на толкова други жени, но не видя нищо. Сега това бе лице на жена, която осигуряваше доходите си —

остро, напрегнато, тревожно, дори някак противно с израза си на упорита самоувереност. Сега това беше лицето на Зара. Светът на тютюна беше превърнал Ирина в Зара. Нещо топло и нежно бе изчезнало завинаги от личността ѝ. И тогава Костов съзна, че тя щеше да остане любовница на Борис, но вече пресметлива, невярна и може би подла като всички жени, които продаваха любовта си за пари.

Автомобилът навлезе в града. Утрото беше свежо и хладно, плуваше в някаква разводнена, посърнала и мъглива синевина. По светлите асфалтови улици, измити грижливо през нощта, се стичаше към баните всекидневният поток от летовници с бели дрехи, с мургави лица и тъмни очила. Но сега потокът вървеше не тъй шумно и жизнерадостно както преди. Хората се спираха, купуваха вестници, разгръщаха ги трескаво и четяха заглавията на последните новини. След това бавно и замислено продължаваха към плажа, за да ги дочетат там. Вестникарчетата крещяха за първите бомбардировки над Варшава. Разговорите звучеха възбудено, а клаксоните на автомобилите отекваха тревожно. Неясен смут беше обхванал всичко. Само слънцето и морето сияеха все така тихо, спокойно и ослепително, оставайки безстрастни към тревогите на хората.

Костов спря колата пред входа на гарата и придружи Ирина до перона. Вагоните бяха препълнени с летовници, които се връщаха в София. Експертът намери с голям труд място за Ирина в едно първокласно купе, в което се беше разположило многолюдно немско семейство. Две червендалести, изпечени от слънцето момчета с тиролски панталони и свастики на ризите, ръфаха сандвичи с дебели резени шунка. Едно петнадесетгодишно момиче, ни дете, ни жена и вероятно тяхна сестра, бърникаше важно фотографически апарат. Бащата четеше български вестник и от време на време, без особена възбуда от новините, поглеждаше навън. Той беше търговски представител в София и не се боеше, че могат да го изпратят на фронта, за който бяха подготвени огромни стада от кипяща и буйна Хитлерова младеж. Майката, повехнала малко от своята плодовитост, авторитетно и спокойно подканяше момчетата да не вдигат шум. Когато Ирина влезе в купето, всички учтиво и равнодушно ѝ направиха място да се настани. Това беше благоденстващо немско семейство, разплодено в България, което посрещаше войната с много по-малко вълнение от българите.

До тръгването на влака оставаха десетина минути. Ирина излезе да побъбри с Костов на перона, но разговорът им вървеше сухо, принудено. Нещо невидимо отнемаше предишното му сърдечие. Ирина направи опит да го върне.

— Моля ви да ми простите — каза тя. — Напоследък се държах доста остро към вас. Вие знаете кои бяха причините.

— Вече няма да се бъркам в работите ви — равнодушно отговори експертът.

— Вие не се бъркахте от лоши чувства... Аз вече зная как ще уредя живота си и се надявам да стана по-хладнокръвна.

— Радвам се — отговори той.

И в същото време помисли: „Ти ще наредиш живота си много добре, защото почна да търгуваш.“ А после си спомни разсеяно, че днес беше денят, в който се подстригваше, и че следобед бе поканен у една пълничка дама, с която играеше тенис.

Кондукторът подкани пътниците да се качат във вагоните. Влакът потегли. Експертът тръгна бавно към изхода на перона. Когато седна в колата си, обхвана го мътно чувство на равна, убийствена скука. Обзе го желание да подкара колата с пълна скорост и да я разбие в пропастта на онова място, където шосето минаваше покрай отвесните скали на морския бряг. Но той знаеше, че след малко това желание щеше да изчезне, както се беше появявало и изчезвало много пъти досега. Той подкара колата към бръснарницата, в която се подстригваше.

Късно вечерта след този ден светът продължаваше да върви по неспирния път на развитието си. Немски самолети обсипваха Варшава с бомби, танкови колони се врязваха в огромни кавалерийски маси. Зенитната артилерия събаряше бомбардировачи, горяха градове, ехтяха детонации, загиваха обезумели от ужас жени и деца.

Късно вечерта след този ден из софийските улици маршируваха полски младежи, които летуваха в България и се връщаха в родината си, за да бъдат мобилизирани. Младежите пееха, а минувачите им ръкопляскаха.

Късно вечерта след този ден Ирина мислеше в купето на влака колко глупаво е да се кара с Борис и да се откаже от апартамента и

малката спортна кола, която ѝ бе подарил. Зара и Лихтенфелд танцуваха румба в морското казино. Борис, затворен в стаята си, обмисляше нови търговски комбинации, а Костов ухажваше лениво пълничката дама, с която сутрин играеше тенис.

Късно вечерта след този ден фон Гайер седеше на терасата и мислеше за гравюрата на Дюрер, която изобразяваше рицаря, кучето, дявола и смъртта. Той се мъчеше да се отърве от неприятното усещане, че дяволът символизираше немските концерни, рицарят бе злото, а кучето — глупостта.

Късно вечерта след този ден оцелелите от тютюневата стачка комунисти се събраха на нелегално съвещание, за да обсъдят последните директиви на Централния комитет.

ВТОРА ЧАСТ

I

Настъпи дъждовна и зелена пролет под знака на немското нахлуване. От сутрин до вечер софийските улици ехтяха от грохота на моторизирани колони, които отиваха на юг. Те изникваха в сутрешната мъгла една след друга, бронирани, железносиви, лъснати от дъжда, с настръхнали цеви на зенитни оръдия и картечници. Синкавият дим на моторите им ги обвиваше в прозрачна пелена, през която прозираха кабалистичните и варварски емблеми на дивизиите: мъртвешки глави, сърнички, бягащи зайчета и орли с разперени крила. Понякога колоните спираха да починат и тогава от танковете от гъсеничните влекачи и камионите се подаваха лица с водносинкави очи, с безжизнен и студен поглед на амфибии. Челюстите им бавно почваха да дъвчат шунка и салам. Това бяха елитни бронирани войски, работи на разрушението и смъртта. Народът ги гледаше втрещено и уплашено.

След тях мина моторизирана пехота от Хитлерова младеж — кръвожадни руси зверчета, които бяха научени да убиват и умират, преди да почувствуват радостта на живота. Най-послед се проточиха колоните на същинската пехота от тевтонски плебеи, селяни и работници, заместени по полетата и фабриките от пленници. Те не бяха ни тъй спретнати, нито въодушевени. Едри възрастни мъже пристъпваха бавно с подути от ходене крака. Грубите им лица оставаха замислени и безучастни към въодушевляването на клакьорите. Това бяха зрели, прости хора, лишени от буйната готовност да умрат за концерните, но стегнати от дисциплина и неспособни да се попитат защо бяха докарани тук. Умората и мълчанието им събуждаха известно съчувствие. Когато спираха да починат, работник от Есен улавяше за ръчицата малко българско дете и почваше да го разхожда по тротоара. Померански селянин с дълги мустаци гледаше с копнеж зелената трева и напъпилите дръвчета, мислейки за нивата си. После тия мъже отново нарамваха пушките си, наместваха каските си и мълчаливо продължаваха бавния уморителен ход към юг.

След десетина дни мъглите се стопиха и столицата потъна в цветна и буйна зеленина. Никога София не бе изглеждала тъй

безгрижна и лекомислена. Сладкарниците и ресторантите гъмжеха от елегантен свят. По улиците преминаваха лимузини с красиви жени и надменни господа, немски мотоциклетисти с каски, съюзнически и български военни коли. Привечер из аперитивите почваше весел живот, който продължаваше в кабаретата и тайните публични домове. Опиянени от хитрост търговчета тупаха немците по рамото и пиеха наздравица за негово величество, задето тъй сполучливо ги бе накарал да се бият за Тракия и Македония. После всичко стихваше, уморено от кръсъците, веселието и глупостта. Печален и откъснат от дома си немски войник водеше под ръка улична жена към близкия хотел, мълчаливи нощни работници почваха да мият с маркучи паважа, самотно отекваха стъпките на стражар. При трамвайната спирка изтощена от нощно дежурство телефонистка роптаеше срещу ниската заплата, беден пенсионер мърмореше срещу поскъпването на живота.

Докато немските дивизии се придвижваха на юг, в тютюневите кръгове кипеше трескава дейност. Основаваха се набързо нови дружества. Хора без никакво понятие от тютюн ставаха германофили, регистрираха нови фирми, сключваха договори и получаваха кредити от Немския папиросен концерн. Почтени запасни офицери, на които никога досега не бе идвало на ум да търгуват, бяха обхванати от златната треска на тютюна. Те изравяха от забравата на миналата война немските си ордени, а ходатаите им изтъкваха пред фон Гайер миналите им заслуги и честност. Впрочем някои от тези хорица бяха наистина честни. Те не умееха да крадат и да лъжат, както не умееха да търгуват, но вместо тях крадяха и лъжеха полуграмотните им майстори, които привличаха от старите фирми и произвеждаха набързо в чин експерти. Баташки и един запасен генерал основаха малка, но цъфтяща тютюнева фирма. Бившият майстор от „Никотиана“ си купи кола, поддържаше метреса и даде децата си в немско училище, но скоро се увери, че тия неща не бяха лъжица за неговата уста, тъй като всички почнаха да му се смеят. Единствените места, където продължаваше да се усеща добре, си оставаха пак малкото кафене в родния град и вмирисаните кръчмици по селата, в които изнудваше селяните. Тук той си оставаше купувач без съперници, ненадминат майстор в стихията на дребните шмекерии. И затова той успяваше да постигне винаги ниско кайме при високи партиди.

„Никотиана“ се подготви също за похода в Беломорието. В съдружие с другите едри фирми тя накара правителството да изработи закон, чрез който държавата поемаше риска на закупените тютюни в Беломорието. Така господата Морев, Барутчиев и други се гарантираха от евентуални загуби при сигурни печалби. Ако Тракия останеше под чужда власт, държавата се задължаваше на неznайни основания да им заплати стойността на закупените и останали там тютюни.

— Това ще бъде великолепен удар — каза Борис една вечер в Чамкория.

— Кой удар?... — разсеяно попита Ирина.

Тя го погледна уморена от деня, който бяха прекарали с фон Гайер и някогашния майор Фришмут. Свежото и младежко лице на Борис бе започнало да повяхва. В загубената еластичност на кожата, в бръчките около устата и торбичките под очите личеха признаците на преждевременно остаряване от напрегнатия живот и злоупотребата с коняк. Ирина съзна равнодушно, че след още няколко години той щеше да се превърне в непривлекателен и досаден физически мъж.

— Ти не слушаш какво ти говоря — рече той троснато. — Интересуват те само удоволствията.

— За какво говореше?... — попита тя, търсейки един детективски роман, с който искаше да се приспи.

— Казвам какво би било, ако успея да закупя, преди да свърши войната, големи количества тютюн от последната реколта в Беломорието...

— Откъде знаеш, че Тракия ще остане наша?

— Докато не падне Германия, ще бъде наша... Немците са обещали това изрично. И представи си сега, че аз пренасям навреме партидите в България и ги хвърлям на международния пазар, когато всичко живо търси тютюн!... След всяка война консумацията на тютюна се увеличава. Всичко това е свързано с големи рискове, но аз ги обичам.

— А какво ще стане, ако ни окупираат гърци? — произнесе тя раздражено. — Те просто ще пренесат тютюна си обратно, като заграбят и нашия... Тогава страстта ти към рискове ще изчезне.

— Гърци и сърби няма да ни окупираат никога — отговори той. — Армиите им ще бъдат унищожени тази пролет.

— Така ли?

— Ще ни окупираат англичани, а те зачитат частната собственост.

— Но не мислиш ли, че могат да ни окупираат руси?

— Руси ли? — Той се изсмя. — Ти направи днес впечатление със своя песимизъм дори на глупак като Фришмут!... Англичаните водят работите така, че Германия и Съветският съюз да се смелят взаимно.

— А ти не чу какво добави фон Гайер след глупостите на Фришмут. Той счита, че войната не е започнала още. Истинската война за немците ще почне, когато потеглят на изток.

— Те ще смажат Русия за три месеца. А след като я смажат, няма да съществува нито немска, нито съветска армия.

Ирина намери детективския роман, който търсеше, и реши да се оттегли в стаята си. Оптимизмът на Борис ѝ се стори налудничав и досаден. У него нямаше жажда за живот и наслади, а само тъпото и мрачно упорство на преждевременно остаряващ скъперник, който се беше вкопчил в златото си и не допускаше, че някаква сила можеше да му го отнеме.

— Добре нареждаш събитията — произнесе тя равнодушно.

— А ти какво мислиш?

— Не мисля нищо. Все ми е едно.

Тя се прозина лениво и тръгна към стаята си, без да му каже лека нощ. Алкохолът и неразумният, свръхнапрегнат живот като че бяха убили предишната му проницателност. Дори в търговските работи, в които някога разумът му щракаше безупречно, той бе станал вече слаб, нерешителен и страхлив. И тогава тя съзна, че изпитваше някакво отмъстително злорадство от затъпяването му. Тя го мразеше дълбоко, неопределено, несъзнателно, мразеше алчността, жестокостта и ограничения му ум, мразеше пълната му неспособност да използва богатата, които беше натрупал. Тя го мразеше все тъй дълбоко и затова, че той я беше направил своя съучастница, че беше отровил душата ѝ, че беше умъртвил радостта ѝ от света и живота, които обичаше тъй много. И затова, когато влезе в стаята си, тя помисли с облекчение за близката среща с фон Гайер, на когото беше вече любовница.

Тя се съблече, прочете няколко глави от детективския роман и заспа. Събуди се призори. Стъклата на прозорците трепереха от глух, непрекъснат тътнеж. Стори ѝ се, че приближаваше буря, но не чу познатото свирене на вятъра. Някаква странна възбуда я накара да стане и отвори прозореца. Бе почти на разсъмване и върховете на

боровете се очертаваха ясно върху първата дрезгавина на зората. Никакъв вятър не люлееше клоните им. Небето беше кристалночисто и върху него все още блещукаха хладни звезди. Около вилата царуваше пълна тишина, но далечният глух тътнеж сега долиташе съвсем ясно. Той наподобяваше стихийен рев на планинска буря, към който се примесваше продължително ехо от гръмотевици. Грохотът долиташе отвъд планините през върхове, дефилета и долини, които го отразяваха мрачно. Ирина съзна, че това бе грохот от бомби на самолети, от тракане на картечници и залпове на тежки оръдия, които разбиваха бункери. До гръцката граница по въздушна линия нямаше повече от двеста километра. Походът за Беломорието започваше. И тогава тя почувствува неясен ужас от кървавите ръце, които управляваха света.

Борис отиде да прекара Великден при родителите си в провинцията, а Ирина използва това да покани на обед Лихтенфелд и фон Гайер, които напоследък му бяха станали много неприятни. Същевременно тя нареди в болницата да бъде дежурна вечерта на Великден, което щеше да послужи пред Борис за доказателство, че не желаше да се забавлява в негово отсъствие. И най-сетне, за да покаже своите добри чувства към съюзниците, тя помоли фон Гайер и Лихтенфелд да доведат със себе си по един немски войник или офицер.

Фон Гайер доведе скучния майор Фришмут (който беше станал вече полковник), а Лихтенфелд показва повече въображение, като изненада Ирина с един свой братовчед — поручик Ценкер, от танковите войски. Малко преди да дойдат, колата на фон Гайер донесе четири букета от орхидеи.

Обедът започна под знака на новините, които поручикът носеше от Германия. Младежът беше приятен, свеж и духовит — доколкото позволяваше присъствието на полковника. Разказваше прилични анекдоти, които разсмяха Ирина. В бакърения цвят на лицето му, в сините очи и зеленикавата му униформа имаше нещо толкова германско, щото Ирина помисли, че може би въпросът за расата съществуваше наистина. Но семитската физиономия на полковник Фришмут, с орлов нос и черна коса, веднага опровергаваше това. Докато го гледаше, Ирина си спомни един свой колега евреин с досъщ

арийско лице. Всичко това я настрои иронично към младия човек. Но тя не можа да преодолее парливото усещане, с което я изпълваха дръзките му смеещи се очи. Най-после поручик Ценкер млъкна, смутен от своята бърбривост и строгия поглед на братовчед си, който успя да му внуши, че Ирина беше вино, от което пиеше само началството. Обедът стана малко скучен. Поручик Ценкер поглеждаше виновно и страхливо към фон Гайер, който дояждаше мълчаливо десерта си. Лихтенфелд бе потънал в мрачни мисли, смутен от слуховете за разширена мобилизация, която можеше да засегне и по-старите набори. Фришмут се помъчи да внесе разнообразие, като почна да задава на Ирина един от друг по-скучни въпроси за състоянието на медицинската служба в България. Той ги задаваше по своя обикновен, досадно изчерпателен начин, отбелязвайки всичко в бездънната си генералщабна памет.

— Защо ви интересува толкова медицинската служба? — попита фон Гайер.

— Аз трябва да се интересувам от всичко — отговори полковникът. — Така стигам до преценка за военната издръжливост на нацията.

Хубавото вино и учтивите сътрапезници го държеха твърде далеч от мисълта, че можеше да им стане досаден. Ирина поддържаше бърбривостта му с умели въпроси. Полковникът се увлече и разкри здравите си предвиждания за изхода на войната. Според него военната издръжливост на една нация се определяла от известен брой фактори, за които немският народ бил дал вече блестящи доказателства. Войната се развивала с математическа точност. Всичките ѝ перипетии били предвидени до най-малките подробности. Генералщабният полковник Фришмут изброяваше, цитираше, обобщаваше, заключаваше. И накрая дори дървото на масата можа да се увери, че немската победа беше повече от сигурна. Равният, опиянен от подробности глас на полковника ехтеше като тракане на машина. Той бе завладял неусетно вниманието на Ирина, на Ценкер и дори на тревожно разсеяния Лихтенфелд. Само фон Гайер го слушаше с мрачно наведена глава, неподвижен и намръщен. Той мълчеше, сякаш желаше да се изолира съзнателно от глупостите на масата. Полковник Фришмут бе негов съвипускник от военното училище и се отличаваше с феноменална памет и рядко трудолюбие. Но още в училището Фришмут му правеше

угнетяващо впечатление. Имаше добър атестат, но приличаше на сметачна машина.

И сега фон Гайер съзна гневно и отчаяно, че във всеки немски щаб имаше по една такава сметачна машина. Те тракаха раболепно, послушно, безстрастно, неспособни да почувствуват, като всяка машина, политическите фактори във войната, които не се побираха в рамките на статистики и пресмятания. Имаше нещо ужасяващо в ограничеността на механичния им разсъдък, в тъпотата на тракането им и в бързината, с която напредваха в кариерата. Фон Гайер знаеше, че немският генерален щаб се състоеше вече само от такива покорни сметачни машини и че от него изхвъркваше всеки, който се осмеляваше да изкаже съмнение в успеха на предстоящия поход към изток.

— Ние се безпокоим доста от поведението на Съветския съюз — каза Ирина.

— Всичко е предвидено!... — веднага я увери полковникът. Той ядеше като таралежче, с малки, бързи движения на челюстите си. — Германия не е разгънала още грамадните си резерви.

Лихтенфелд трепна болезнено. Той бе от резервите.

След кафето поручик Ценкер стана да си върви. Той направи това потиснат от усамотяването, в което го бе поставил разговорът на възрастните мъже. Фришмут отново бе присвоил вниманието на всички. Сега той задоволяваше изчерпателно любопитството си по тютюневите работи.

— Защо си отивате толкова рано? — попита Ирина, ставайки след Ценкер.

— Трябва да видя войниците — отговори поручикът с усмивка на съжаление... — Днес получиха доста вино.

— Какво от това?

— Боя се да не пият много.

Тя излезе да го изпрати. Когато се върна, фон Гайер забеляза мрачно възбуждения блясък в очите ѝ.

Поручик Ценкер слезе по стълбата, като си тананикаше радостно някаква песенчица. Когато излезе на улицата и тръгна по тротоара, той чу глухи последователни тътнежи. Опитното му ухо различи веднага

близки бомбени детонации. „Учение“ — помисли той разсеяно. Но днес бе Великден и българите едва ли се занимаваха с учения. След пет минути няколко месершмита прекосиха с бързината на метеори синьото небе. Поручик Ценкер се качи лениво в едно такси и каза на шофьора да го закара в предградието, където бяха гарирани танковете му. По пътя той не забеляза нищо особено освен три военни санитарни коли, които летяха с пълна скорост и бързо отминаха таксито.

Когато стигна в предградието, той видя десетина димящи бедни къщици, от които войници вадеха трупове. Поручик Ценкер помисли учудено: „Въздушно нападение без никакъв сигнал за тревога!“ Той слезе от таксито и се затича бързо към рядката горичка зад разрушените къщи, в която бяха скрити танковете му. Един фелдфебел броеше гилзите, изстреляни с тежката зенитна картечница. Ценкер отдъхна с облекчение. Танковете и хората му бяха останали незасегнати. След това запали цигара и почна отново да тананика веселата си песенчица. Труповете не му направиха никакво впечатление, защото бе виждал Варшава. Като изпуши цигарата си, той повика фелдфебела и му рече:

— Мюлер!... Аз отивам отново в града. Гледайте всичко да бъде в ред.

И след това се усмихна. А Мюлер се усмихна също и разбра, че поручикът беше намерил жена.

Горестни мисли и лоши съмнения накараха фон Гайер да дойде отново вечерта в апартамента на Ирина. Отвори му прислужницата ѝ — възрастна мома с бяла престилка и белязано от шарка лице. Ирина бе открила това мълчаливо и начумерено момиче в клиниките. Докато прислужницата поемаше с троснати движения шапката и шлифера му, германецът попита дали някой от господата, които обядваха тук, не е идвал отново.

— Не зная — отговори прислужницата. — Аз излизах за покупки.

Фон Гайер съзна, че Ирина си беше намерила точно такава прислужница, от каквата имаше нужда.

Ирина го посрещна в хола. Тя бе сменила роклята си с костюма, който употребяваше за болницата — елегантен и хубав, но малко овехтял за нейния блясък.

— За първи път идвате, без да ме предупредите — каза тя с упрек. — Тази вечер съм дежурна в болницата.

— В такъв случай няма да ви задържа нито минута.

Фон Гайер въздъхна облекчено. Той очакваше да завари у Ирина Ценкер и това бе единствената причина за идването му.

— Не, останете!... — Гласът на Ирина стана сърдечен, но фон Гайер не можа да определи дали това не бе от притворство. — Ще се помъча да се освободя.

Германецът изпитваше култ към служебните задължения и попита учудено:

— Как така?

— Просто ще помоля някой колега да ме замести.

— Това няма да бъде много редно... Аз не предполагах, че сте заета и помолих Костов и Лихтенфелд да дойдат също. Мислех да играем бридж.

— На мене също не ми се отива в болницата.

Тя взе телефона и помоли един колега да я замести в дежурството. Колегата ѝ се съгласи веднага. Той бе умен младеж, който ценеше предвидливо влиянието на дами от висшето общество пред шефа на клиниката.

— Уреди се — рече тя, като затвори телефона.

Но докато оставяше слушалката, съзна, че дребните постъпки в живота ѝ почваха да стават вече антипатични и безогледни. Тя злоупотребяваше с раболепието на своя колега, играеше си на специализация, не четеше нищо. Медицината ѝ беше необходима само за параван, който прикриваше разпуснатия живот, прояденото ѝ съществуване на жена, поддържана от милионери. Но тя се окопити. У нея бе станало навик да се окопитва бързо от угризенията на всекидневните подлички постъпки, с които използваше хората. Тя седна на едно кресло и запали цигара.

— Дали не ви отегчихме днес? — попита германецът. — Няма да довеждам втори път гости.

— Фришмут прилича на мелница — рече тя.

— Такъв беше и във военното училище. Ние сме от един випуск.

— Значи, сега щяхте да бъдете полковник?

— Или може би генерал. Но вместо това станах директор в концерн.

— Съжалявате ли?

— Не. Ако бях останал в армията, щях да заприличам на Ценкер и Фришмут. А ако не приличах на тях, щяха да ме уволнят.

Ирина се усмихна.

— Защо се смеете? — попита той.

— Защото почнах да приличам на вас. Свикнах да мисля, че всичко, което върша, е най-доброто.

— Вие трябва да бъдете уверена в това.

Тя го погледна и съзна, че този човек бе покварен, студен и жесток като нея. Той приемаше равнодушно всички подлости и се съгласяваше с всички компромиси, но не желаше да признае това и се спасяваше от безсмислицата на своя свят чрез упойката на музиката и формулите на философията. Той мечтаеше горестно за величието на Германия, макар да беше уверен в поражението ѝ, говореше за достойнството на свръхчовека, а трепереше от агентите на Гестапото, мислеше се за проникателен, а Ирина го беше измамила с Ценкер. У него имаше нещо трагично и смешно. И затова тя произнесе съчувствено:

— Аз не мога да бъда уверена колкото вас... Аз съм дошла във вашия свят от низините и затова имам повече чувство за действителност от вас.

— Да — побърза да каже той. — Но това е вашата грешка. Доброто и злото са недействителни. Няма друга действителност освен тази, която човек си създава сам.

— Това е удобно, но безполезно — рече тя.

— Защо?

— Защото дори вие не можете да повярвате в това.

Той се замисли, търсейки връзка между нейното настроение и фактите през деня. През главата му минаха всички възможности с изключение на най-простата — че Ценкер си беше отишъл преди малко. Той не знаеше и не можеше да знае, че приключението беше оставило у нея отвращение и печал, от които тя се мъчеше да избяга.

След малко дойде Лихтенфелд, възбуден от тревожни новини. Неприятелски самолети бомбардирани изневиделица квартала около гарата. Българската противовъздушна служба помислила самолетите за немски, а изстребителите се вдигнали късно. Баронът разправи всичко това с много развълнуван глас.

— Къде оставихте колата? — попита той шефа си.

— Аз дойдох пеш — отговори фон Гайер.

— Пеш?... — учуди се баронът.

Видя му се безразсъдно куц човек да отиде на гости без автомобил при опасност от въздушна тревога и в същото време похвали мислено собствената си предвидливост. Колата му стоеше пред входа. Ако сирените засвиреха, той щеше да откара цялата компания до вилата в Бояна.

— Да, пеш — изръмжа фон Гайер, като долови страха у барона.
— Разчитам на колата ви.

Той погледна Лихтенфелд, сякаш искаше да му внуши: „Първо ще ме откарате в къщи, а после ще скитате из кабаретата.“ А баронът отговори мислено: „Днес е Великден и кабаретата са затворени.“

— Бих изпил с удоволствие чашка коняк — обърна се той към Ирина.

— И аз също — рече тя, а после извади от бюфета бутилка с три чаши. — Ще вечеряте тука, нали?

Лихтенфелд погледна въпросително шефа си. Решението зависеше от фон Гайер, но бившият летец не отговори, послушвайки се в нещо.

Някъде далеч се подемаше тънък пронизителен вой, който се засилваше постепенно и наподобяваше свирене на вятър в запустяла къща. Воят достигна определена височина и отслабна вълнообразно, за да се усили пак, но сега вече последван от второ, трето, четвърто, все тъй грозно, все тъй зловещо и металическо виене. Десетки, стотици сирени предупреждаваха града за смъртна опасност. Свиренето им се сливаше в разстройващ дисонантен акорд, който през първите секунди деморализираше напълно съзнанието и всяваше ужас. Той наподобяваше рев на допотопни чудовища, в него имаше нещо варварско, което искаше сякаш да погълне цивилизацията, нещо първобитно и жестоко, което свеждаше живота към недиференцираната му същност, което превръщаше разума и волята в прост рефлекс за самопазване. Това състояние у Ирина и фон Гайер продължи само няколко мига, но смути много по-дълбоко Лихтенфелд, който не притежаваше уравновесената сила на съзнанието им да идва веднага на себе си. Баронът си представи смъртта под формата на извити желяза и разпукан бетон, които смазват тялото му. Обзе го

паническо желание да хукне към колата си и да избяга с нея във от града. Но той не направи това, а само побледня и рече прегракнало:

— Въздушна тревога!...

— Да — разсеяно потвърди фон Гайер.

— Какво трябва да правим? — попита Ирина с досада.

— Според наставленията би трябвало да слезем в скривалището — отговори бившият летец.

— Опасно ли е, ако останем в етажа?

— Въпрос на вероятност.

— Тогава да разчитаме на вероятността!... — каза Ирина. — След малко ще дойде Костов и можем поне да вечеряме.

Но в същия миг електричеството угасна и те се изправиха пред неприятната перспектива да седят и пушат на тъмно. Лихтенфелд светна няколко пъти с ръчното си фенерче-динамо. Прислужницата донесе запалена свещ и прегледа дали облепените с черна хартия прозорци са затворени добре. Ирина наля коняк повторно. Баронът изпи чашата си на един дъх.

— Костов няма да дойде — рече той. — Най-добре е да отидем с колата във вилата.

Ирина долови с изненада, че гласът му трепереше.

— Защо във вилата? — попита фон Гайер.

— Там бихме могли да играем бридж по-удобно.

— Кое е по-удобното?

— Имаме силна петролна лампа.

Фон Гайер не отговори. Страхът на барона го беше раздразнил и му се струваше недостоеен за германец. Но после той съзна, че Лихтенфелд се боеше от опасността както всички нормални хора, които обичаха живота. Баналният снобизъм и светската глупост го спасяваха от язвата, която разяждаше духа на Ирина и фон Гайер. В този момент той беше далеч по-здрав и по-жизнен от Ирина, която се гневеше, задето въздушната тревога щеше да попречи на бриджа, и от фон Гайер, който не желаше да мръдне от мястото си.

— Имате ли петромакс? — попита баронът, искайки да засили доводите за отиване във вилата.

— Не — отговори Ирина. — Но утре възнамерявам да купя... Впрочем бихме могли да вечеряме и играем на свещи.

— Аз имам слаби очи и не мога да играя на свещи — заяви баронът.

Той млъкна угнетен, понеже съзна, че беше издал паниката си.

— Нищо няма да излезе от вечерта — песимистично каза Ирина.

— Тогава да прием!... — с фалшиво безразличие предложи баронът.

Той взе бутилката и напълни чашите.

Алкохолът подкрепи мъжеството му, но заглъхващото свирене на сирените продължаваше да го мъчи. От улицата продължаваха да се чуват стъпки — закъснели хора тичаха към скривалищата. От време на време бързо прелитаха коли, но клаксоните им не даваха сигнали, тъй като по булеварда вече нямаше минувачи. Над затъмнения град се разстла тревожна и напрегната тишина. Лихтенфелд я усети мъчително по липсата на всякакъв шум отвън. Той пресметна, че след четвърт час английските самолети щяха да бъдат над града. Обзе го гняв срещу Хитлер, който в съзнанието му си оставаше винаги смахнат простак, срещу българите, които се пъчеха войнствено и от един месец бяха поставили зенитни картечници по покривите на зданията, срещу фон Гайер, който не можеше да се стресне от нищо, и даже срещу Ирина, която гледаше тъй лекомислено на всичко. Обзе го гняв, задето тази вечер бе дошъл тук да играе бридж, а не остана във вилата да си чете детективски роман. Но всичките му разсъждения, както и гневът се удавиха в навика да мълчи безропотно пред фон Гайер. Той си наля още една чаша коняк и когато я поднесе към устните си, ръката му трепереше.

Ирина забеляза това, но не се разсмя. Някакво горчиво чувство на собствено угризение потисна смеха ѝ. Без да се страхува за себе си, тя съзна внезапно, че колегата, който тази вечер щеше да я замести в болницата, се боеше от бомбардировките като Лихтенфелд. Този човек беше изтощен от усърдието да угажда на всички, за да влезе в клиниката като редовен асистент. Амбицията да се издигне и полугладните студентски години го бяха превърнали в безшумно и услужливо влечуго. Ирина си спомни раболепното му лице с умни очи, в които гореше трескава жажда за университетска титла и богати клиенти. Той щеше да отиде в болницата, измъчен от малодушието да не я разгневи, да не загуби могъщата ѝ протекция пред шефа на клиниката.

И тогава тя съзна, че с егоизма си отиваше твърде далеч, разпореждаше се безцеремонно с хората и по суровата си безчувственост приличаше вече на Борис. Обзе я срам, задето тази вечер бе просто заповядала на колегата си да я замести в болницата. Стори ѝ се унизително, че бе постъпила тъй с един беззащитен човек, който не смееше да ѝ откаже, защото чакаше помощ от нея. Колко мръсно злоупотребяваше със слабостта му!... Колко просташки мамеше Борис с фон Гайер и фон Гайер с други, случайни любовници!... Можеше ли да помисли за всичко това преди една година, без да се изчерви, без да почувствува погнуса от себе си? Тя изпита изведнъж дълбоко отвращение от себе си и от света, в който живееше. Борис, фон Гайер и Лихтенфелд ѝ се сториха глупци, а Ценкер приличаше на мръсно животно, дресирано в офицерските публични домове на немската армия. Всичко, което я заобикаляше, стана за миг противно и мръсно. Обзе я тъга за миналото, за чистите и свежи дни, когато привечер, след залез-слънце, помагаше на баща си да откачат тютюневите низи, за да ги предпазят от нощната роса. Обзе я желание да се върне към спокойствието на тия дни, да се измие от калта, която я покриваше сега. Ала тя съзна, че не можеше да направи вече това. Калта се бе втвърдила. Егоизмът и развратът ѝ се бяха превърнали в навик. Единственото, което ѝ оставаше, бе да не стига до най-големите подлости, да не мачка достойнството на хората, да не проявява дързостта и лукавството на вулгарните уличници. И тогава тя произнесе:

— Аз трябва да отида в болницата.

— Сега ли? — попита фон Гайер. — Нали намерихте човек, който да ви замести?

— Боя се, че няма да отиде. Той е малко страхлив. А тази вечер съм дежурна аз и отговорността пада върху мене.

— Тогава трябва да тръгнете веднага — загрижено посъветва бившият летец.

Той бе уморен от деня и мисълта да играе бридж го отегчаваше малко.

— Ние ще ви закараме с колата до болницата — прибави той.

Лихтенфелд слушаше разговора с тревога. Видя му се пълна лудост да тръгнат сега, когато самолетите приближаваха и артилерията

щеше де влезе в действие. Той отново помисли за смъртта и тя му се представи като парчета от снаряди, които се забиват в главата му.

— Няма време... — заекна той.

— Какво?... — попита бившият летец.

— Опасно е сега... — измънка баронът. — Флакът ще почне да действа.

— Да не би да се боите?... — гневно произнесе фон Гайер.

— Вие се шегувате, господин капитан!... — отвърна Лихтенфелд с нервен смях.

— Аз мога да отида с моята кола — каза Ирина.

— Не!... Бъдете спокойна!... — храбро заяви Лихтенфелд. — Аз ще ви закарам до болницата.

Ирина облече шлифера си и тримата слязоха по тъмните стълби. Улицата беше пуста. Силуетите на къщите сгърчиха безмълвно върху фона на звездното небе. Фон Гайер седна зад кормилото. Ирина се намести до него, за да му показва пътя, а Лихтенфелд седна зад тях. Бившият летец подкара колата по безлюдните улици. Над града продължаваше да виси зловеща тишина, сякаш жителите му бяха измрели. Затъмнените фарове на автомобила осветяваха слабо белите линии и стрелки, които показваха входовете в скривалищата. Фон Гайер се послуша. Всред задавеното бумтене на колата слухът му долови тихо и слабо бучене, напевния, басов и добре познат шум от бързо въртящи се пропелери, който го върна изведнъж двадесет години назад. Отнякъде приближаваха самолети, но шумът им бе все още далечен, глух и неясен. Това бе монотонно и зловещо бучене на мотори, което някога бе изпъвало нервите му до скъсване, а сега, напротив, поради странната игра на времето и спомените му се стори приятно. Това бе механично, силно и плътно бучене на бойни самолети, което го върна към жизнения устрем на неговите двадесет и три години, към фантастиката на младостта и сладникавата романтика на летците от Първата световна война. Той се унесе в миналото си, което сега му се стори безплътно и красиво като горестната легенда за нибелунгите. Но един окаян глас, който идеше отзад, го върна отново към действителността.

— Идат!... — заекваше баронът. Самолетите идат!... Карайте по-бързо, господин капитан!...

— Престанете да давате съвети — изръмжа бившият летец.

Ирина се изсмя.

— Вие се боите, нали? — попита фон Гайер.

— Не — отговори тя. — Но цялата работа е много досадна за вас.

— Ние просто си отиваме в къщи... А вие, щом сте дежурна, трябва да бъдете в болницата. Ако заместникът ви не отиде, вероятно ще ви мървят.

— Не, не е това — каза тя. — Никой не би се осмелил да ме мърми и заместникът ми ще дойде. Но не намирате ли, че е безобразно да манкирам от дежурството си, за да играя бридж? Тази вечер реших да бъда малко по-честна към хората.

— Това е безсмислено — отговори той. — Човек трябва да бъде честен само към принципите си.

— Така ли?

— Да.

— Но ако човек е без принципи?

— Вие не сте без принципи. Тя се засмя и рече внезапно:

— Днес следобед при мене дойде Ценкер.

Фон Гайер не отговори. В мигновената вцепененост, която го обзе, ръката му направи неволно движение. Гумите закачиха тротоара и колата подскочи.

— А!... — произнесе той, сякаш се учудваше разсеяно и шеговито. — Сам ли пожела да дойде?

— Не. Поканих го аз.

— Това трябваше да се очаква — рече той. — Аз го допусках.

В гласа му прозвуча равнодушие и някаква безкрайна отдалеченост от света.

— Предполагам, че сега ме презирате достатъчно.

— Не — отговори той. — Не съм толкова тъп. Вие сте различна от другите и имате право да вършите каквото си искате. От това няма да станете по-лоша.

— Значи, моето поведение ви е все едно?

— В известен смисъл да. Но това е без значение. Важното е, че ви уважавам.

— Та какво е останало да уважавате в мене?

— Например това, че не се боите от нищо и решихте да отидете в болницата... Например това, че ми казахте за Ценкер.

— Направих го случайно — отговори тя. — Можех да премълча.

— Не, още не сте достатъчно силна и не бихте могли да премълчавате. Но отсега нататък сигурно ще можете... Би трябвало да можете.

— Благодаря. Това е удобно, но не мога да го използвам.

— Защо?

— Защото после се чувствавам много зле.

— Слабост!... — почти съчувствено произнесе германецът.

А на Ирина се стори отново, че този човек бе също като нея — безнадеждно отровен от света.

Колата излезе на шосето за Княжево, което минаваше покрай болницата. То бе тъмно и пусто. Бученето на самолетите се чуваше съвсем ясно. Те бяха вече над града и по небето се проточиха дългите пипала на прожекторите. Отнякъде затрещяха първите изстрели на артилерията. Снарядите се пукаха върху леко заоблаченото небе като фойерверки и оставяха след себе и дълги светящи ленти.

— Спрете тук — каза Ирина. — Аз ще отида до болницата сама.

— Ние ще ви свалим точно пред вратата на клиниката — спокойно отговори фон Гайер.

— Няма време!... — изкрещя Лихтенфелд зад тях.

Но фон Гайер не обърна внимание на вика му и зави по улицата към болницата. Трясъците на артилерията ставаха все по-чести. Върху паважа падаха късове от снаряди. Внезапно среди гърмежите на оръдията се чу бучене на самолет, който се спускаше ниско. Стрелбата на близката зенитна картечница стана истерична, а после изведнъж се разнесе глуха бомбена детонация. Всичко това стана само в продължение на няколко секунди, след което бученето на самолета се отдалечи и картечницата млъкна. Фон Гайер караше бавно автомобила из тъмните алеи на болничния парк. Ирина му показваше пътя с равен, спокоен глас. Когато стигнаха пред вътрешната клиника, самолетите бяха изчезнали и оръдията не стреляха. Фон Гайер изпрати Ирина до вратата. Когато се сбогуваха, тя усети върху ръката си бързото ледено докосване на устните му.

Преддверието на клиниката бе тъмно. В дъното на коридора мъждееше лампа. Ирина влезе в стаята на дежурните лекари, но в нея нямаше никой. Целият персонал бе избягал в скривалището. „Какво малодушие“ — помисли тя разсеяно, като изпитваше учудване пред

страха на колегите си и болничните сестри. Тя съзна, че не би се уплашила дори ако започнеха да падат бомби. Но след малко тя почувствува изведнъж, че това, което изпитваше, не беше ни храброст, ни самообладание, ни съзнание за дълг, а просто равнодушие. То бе някаква умора от всичко, което я заобикаляше, някаква досада от света и хората, някаква намалена жизненост, която в тоя момент не изпитваше отвращение към бомбите и смъртта.

II

И в затънтения Средорек войната докара също известни промени. Спаднаха цените на тютюна, немотията стана още по-голяма и много запасни бяха мобилизирани и изпратени в новите земи. Но в селото продължаваха да идват агенти на фирмите. Те оглеждаха тютюна на зелено, говореха помежду си на немски и с гримаса на отвращение влизаха да починат в кръчмата на Джони, която продължаваше да мирише на престоляла чубрица и вкиснато вино. През кампанията на покупките се развиваха все същите пазарлъци и шмекерии. Агент-купувачите продължаваха да се оплакват, че селяните ще докарат чорбаджиите до просешка тояга, и с вид на изнудени броеха скъпернически капарото, което бирникът прибираще веднага, уверявайки жертвите си, че без данъци държавата ще загине. Но нито чорбаджиите стигаха до просешка тояга, нито държавата загиваше. Напротив, чорбаджиите ставаха все по-весели и доволни, а държавата си позволи лукса да открие полицейски участък, от който Средорек не изпитваше особена нужда, тъй като жителите му нито се караха, нито се убиваха помежду си. Това ставаше само в много редки случаи, когато между братята в някоя къща избухнеше спор при подялбата на оскъдната бащина земя.

В участъка се настаниха петима стражари. Старшията им беше мургав и зъл хубавец от Северна България, който се прозяваше цял ден в кръчмата на Джони, правеше дълги дознания или закачаше булките. Той имаше тъмни очи, които гледаха лениво и втренчено като очи на усойница.

В селото назначиха енергичен кмет с висше образование, който по външност приличаше на съдебен пристав от каубойските филми и веднага почна да взема рушвети. Този кмет бе граблив и способен нехранимайко, яздеше добре на кон и ходеше винаги с пистолет. Той си присвои феодалното право да раздава собствено правосъдие, което селяните донякъде предпочитаха поради бавността на официалното и алчността на градските адвокати.

Джони си остана агент-купувач на „Никотиана“ и обвързваше все тъй умело селяните, които прибъгваха до услугите му. Полека-лека страхът му от комунистите изчезна. Държавата вземаше здрави мерки да се справи с тях. Историята с Фитилчето се разнищи докрай и Джони престана да се бои от убийците му. Единият от тях се самоуби в града, а от другия нямаше никаква следа. Но това успокояване на Джони стана за сметка на приятелството му със Стоичко Данкин. Отношенията между двамата побратими охладняха и само споменът от войнишкото тегло при Дойран създаваше понякога слаба връзка между душите им, разделени завинаги от тютюна.

Една юнска вечер Стоичко Данкин влезе уморен и потиснат в кръчмата на Джони, след като сутринта бе сякъл дърва в гората, а следобеда помогна на жена си да прекопае тютюна. Той се бе въздържал да не стъпи у Джони почти цяла седмица, надявайки се, че това щеше да засегне приятеля му. У Стоичко Данкин се беше появило дори горестното желание да не го посещава никак до идването на покупките, но една непредвидена нужда го накара да прибегне отново към паричната помощ на лихваря.

В кръчмата Стоичко завари само старшията с разкопчан мундир и Джони, изправен както винаги до тезгяха. Бе топло и задушно. Около потъмнялото от сажди стъкло на газената лампа се въртеше голяма вечерна пеперуда. Старшията допиваше бавно ракията си и разпитваше Джони за някаква вдовица, която му беше харесала. Джони отговаряше мазно, но неохотно, без да казва нищо определено. Той се стараеше да запази разположението на старшията и в същото време да не стане клюкар или сводник. Женските истории не го интересуваха никак и любовните похождения на старшията бяха омръзнали на всички. Стоичко Данкин каза „добър вечер“, но нито старшията, нито кръчмарят отговориха на поздрава му. Дърварят беше най-незначителният и безвреден жител на селото. Но сега старшията го погледна враждебно, задето бе прекъснал разговора му, а Джони почувствува досада. Дрипите на Стоичко събуждаха подозрения за въшки и това излагаше реномето на „Кръчма, гостилница и хотел Средорек“ пред господата, които идваха с автомобили да проучват реколтата.

Стоичко седна тихо на една маса до вратата, за да не пречи на разговора. Старшията се прозина бавно с израз на досада върху

ленивото си и сладострастно лице. После стана внезапно, изпи остатъка от ракията си и звънтейки с шпорите си, излезе от кръчмата, като кимна разсеяно на Джони. Кръчмарят почна да нарежда изплакнати ракиени стъкла върху тезгяха.

— Е, Джоне!... — горчиво произнесе Стоичко Данкин. — Не ме ли видиш?

Джони не отговори и дърварят замълча обидено. Но Стоичко възнамеряваше да възстанови на всяка йена старото приятелство. Това се налагаше особено сега, когато трябваше да направи нов заем, преди да бе изплатил старите.

— Дай една ракия!... — каза той с великодушната шеговитост на човек, решил да не се дразни.

— Тази вечер ще минеш без ракия — сухо отговори Джони. — Стига си ме доил.

— Кой, аз ли те доя?... — смаяно попита Стоичко Данкин.

И макар да съжаляваше малко, той извади от пояса си дълга кърпа, в която пазеше няколко петолевки. След това взе една, преброи загрижено останалите и я хвърли небрежно върху тезгяха. Джони погледна монетата презрително.

— Прибери си парите!... — навъсено рече той, като бутна пред Стоичко едно шишенце с ракия. — И това е за последен път... Повече не давам ни с пари, ни без пари. Да знаеш.

— Их, Джоне!... — произнесе Стоичко Данкин, развълнуван внезапно.

Но мисълта да изпие безплатно едно шишенце ракия, след като цяла седмица не бе вкусил от нея, стопи гордостта му и той побърза да прибере петолевката си.

— Голтак!... — измърмори сърдито Джони. — Риза няма на гърба си, а пари ще ми подхвърля.

Но Стоичко бе свикнал с чорбаджийския нрав на приятеля си и не се обиди. Той пийна от ракията, замижа и почувствува блажено огъня в жилите си.

— Защо се довлече пак? — попита Джони.

— Така!... Да си поприказваме за старото време.

Джони се усмихна под мустак. Той не бе съвсем безчувствен към спомените от миналото и погледна неволно глинената бутилка за ром.

Стоичко Данкин използва веднага мигновената му сантименталност и каза бързо:

— Помниш ли, Джоне?... Заедно го отвлечохме.

Кръчмарят продължаваше да гледа бутилката. Подвигът на патрулното нападение, който преди двадесет и пет години им донесе медали и отпуски, бе твърде вълнуващ, за да се припомня хладнокръвно. Той изпълваше Джони с трепетно чувство за дребните случайности, от които зависеха понякога животът или смъртта. Сухи, окъсани, полугладни, но млади и пъргави като пантери, те се промъкнаха до английските окопи в една безлунна нощ и въоръжени само с бомби и ножове, успяха да отвлекат един полумъртъв шотландец, който умря от получените рани след няколко часа. През схватката имаше ужасни мигове, в които всичко зависеше от бързината на ударите с ножовете. Но Стоичко Данкин беше спекулирал досега много пъти с вълнението, което тия мигове пробуждаха у Джони. И затова, макар и разчувстван, кръчмарят рече:

— Гиди лисица!... Само за ракия ли мина сега или пак пари ще искаш?

Стоичко се ухили виновно, показвайки редките си жълти зъби.

— Немотия, братко... Нали знаеш!... — смотолеве той.

— Не давам — намръщено отсече Джони. — Тая година тютюнът ще спадне още. Дал съм ти за целия максул... та и отгоре.

Стоичко Данкин продължаваше да се хили едновременно стеснително и гальовно като манастирски послушник, който иска от игумена пари.

— Колко? — сурово попита кръчмарят.

— Дай там хиляда и петстотин — смутолеви нерешително Стоичко.

— Защо са ти?

— Искам да облека момчето — заекна дърварят. — Най-големия... ти го знаеш... дето учи в града. Тая година свърши гимназия... а наесен го викат в школата за запасни офицери.

— Оня, хайманата ли?... — злобно попита Джони. — Дето на Гергьовден напсувал царя?

— Лъжа е, братко, не вярвай на хората — бащински се застъпи Стоичко Данкин, като глътна от ракията и обърса с длан посивелите си

мустаци. — Някой го е наклеветил... Момчето си е добро. Работеше и се учеше само. Лев не съм похарчил за него...

Дърварят млъкна с блеснали от гордост и умиление очи.

— Та рекох да му купя един кат граждански дрехи... — продължи той. — Грех ме е от Бога... Досега не е видяло нищо от мене. Хляба, дето се казва, от дете само си го е изкарвало като аргатче...

Джони слушаше, загледан мрачно и завистливо пред себе си. Стоичко Данкин съзна изведнъж, че без да иска, бе засегнал раната на приятеля си. Джони имаше две деца — син и дъщеря. Синът му едва успя да изкара прогимназия. След безуспешни опити да продължи в гимназията той се върна при баща си, където затъпя още повече от еднообразната работа в кръчмата и всекидневното пиене на ракия. После той изкара военната си служба в града, но оттам дойде развратник, скандалджия и достоен съперник в любовните похождения на старшията. Дъщерята на Джони завърши стопанско училище, беше хубавичка и паметлива, но пристана на един хайта дърводелец, който идваше на селските събори с напомадена коса и контешки граждански дрехи. Сега този младеж тичаше по други момичета, не работеше нищо — при все че Джони му обзаведе в града цяла работилница, — и ядеше готови пари от зестрата на жена си. Прахосването на парите, които дърводелчето беше изнудило при сватбата, действуваше особено зле на стиснатия и пестелив Джони. Всичко това бе добре известно на Стоичко Данкин. Той изпита съчувствие към мъката на приятеля си и направи непохватен опит да я смекчи:

— То и моят маскара не е много за хвалене — рече той.

— Младо е, нали знаеш... Всичко може да му завърти главата. Но искам да му купя един кат дрехи... Та рекох...

— Пари за сина ти не давам — сухо отказа Джони.

— Защо бе, брате?

— Така.

— Сега максулът ми е голям — опита се да го убеди Стоичко Данкин. — Ще изкарам тютюн и от онова парче, което взех на изполица от поп Манол.

— Не давам — повтори кръчмарят.

И за да покаже, че нямаше нищо против личността на самия Стоичко Данкин, тикна пред него второ шишенце с ракия. Но Стоичко

почувствува горчиво змийската завист в душата на приятеля си.

— Ех, Джоне!... — въздъхна той тъжно, без да се докосне до ракията.

След това се замисли. Никога повече отсега той не беше желал да има пари, за да подари на сина си един кат граждански дрехи. Това странно желание се бе породило у него, защото съзнаваше, че целият му живот беше протекъл в немотия. Каквото и да правеше, където и да работеше, децата му все си оставаха дрипави и полугладни. И сред тази отчайваща, безизходна селска немотия синът му Стоимен беше изплувал сам. Бащинското желание на Стоичко Данкин да купи дрехи на сина си стана още по-страстно.

— Слушай!... — внезапно реши той. — Полица ще ти дам... Ако не върна парите от капарото на тютюна, продай ми нивата.

Джони го погледна възмутено.

— Ти си полудел, бре голтак!... Нива ще залага, да купи дрехи на сина си!... Та ако се е изучил и стане офицер или даскал, какво... Да не е повече от тебе, дето риза нямаш на гърба си? Нека му купят дрехи ония!...

— Кои? — неспокойно попита Стоичко Данкин.

— Червените хаймани от града, които му помагаха да учи... Какво ме гледаш така?... Да не съм луд да давам пари за тия, дето искат да ме колят?

— Да те колят ли?

— Или да ми вземат имота, все едно... Хайде, стига си ме задевал за пари. Пий сега.

И Джони поднесе шишенце да се чукнат. Но Стоичко Данкин го гледаше с гневен блясък на малките си тъмносини очици. После той изпсува внезапно, обърна се и тръгна към вратата. За първи път той излезе от кръчмата на Джони, без да се докосне до ракията му.

— Стоичко!... Ей, Стоичко!... — викна кръчмарят след него. — Върни се, бре язовец!

Но Стоичко Данкин не се дори обърна.

Дойде златно и горещо лято, което обещавахе добра тютюнева реколта и погълна средоречани в полска работа. Небето сияеше с дълбока и тиха синевина, а слънцето сипеше безмълвно жар по червеникавите песъчливи хълмове, насадени с тютюн. От тъмни зори до залез-слънце между правите редици на отровното растение

прекопаваха, плевеха и беряха листа мургави хора. Само на пладне, когато горещината ставаше непоносима и полето потъваше в меланхолична тишина, тия хора прекъсваха работата си и отиваха да починат под сянката на някой орех или кестен. Дълга, суха като гущерица селянка започваше да кърми пеленаче. Побелял старец с кърпени потури и продънена сламена шапка слизаше бавно до широката река и потапяше подутите си крака в ленивите ѝ жълти води. Невръстни селски младежи — повечето от ергените бяха мобилизирани в Беломорието и Македония — задяваха под вишните момичета. Девойките избухваха в смехове, които отекваха остро и пронизващо, сякаш тишината ги лишаваше от жизнерадост.

А привечер, когато слънцето залязваше и вечерните сенки се удължаваха, по шосето от града се задаваше автомобилът с експертите на някоя тютюнева фирма. От него слизаха господа с каскети и голфове. Те идваха с добро настроение, след като бяха закусили с пържена пъстърва и гъсто мелнишко вино в близкия манастир. Господата искаха да добият обща представа за реколтата и както винаги, умееха да съчетават полезното с приятното.

— Е, какво?... — питаха те добродушно. — Добър ли е тютюнът?

— Добър е, добър е — отговаряха селяните.

— А дъмги?... Дъмги има ли?... — интересуваха се господата.

— Няма, няма!... — по навик хитруваха селяните.

Но експертите разбираха от шмекериите им и като си даваха невинно любопитен вид, понавлизаха в нивите, за да видят дали по листата на тютюна нямаше петна от мозаична болест. Очите им обхващаха напрегнато зелените редици на растението, изпъстрени с нежни бледорозови цветчета. И тогава самодоволните им лица добиваха хищния израз, който имаха през време на покупките.

— На кого е тая нива? — питаше дебел тантурест господин с безцветни мижави очици, захапал цигара между зъбите си.

— На Стойне Кривия — неохотно отговаряше някой от селяните.

— А дека е тоя Стойне?

Господинът подражаваше снизходително диалекта на селяните, но лукавите му очици гледаха критично запуснатата нива с неоплевени лехи и дъмгосани листа.

— Разтресе го маларията, господине... А синът му е мобилизиран. Не можах да опръскам навреме... Вие от коя фирма сте?

Тантурестият вадеше тейфтерче и отбелязваше нещо в него. После се обръщаше разсеяно към селянина:

— Що?... Питаше ли ме нещо?

— Питам от коя фирма сте.

— От „Никотиана“ — ухилено лъжеше дебелият сред одобрителния кикот на чиновниците си.

— Да не сте чорбаджията?

— Не, не съм чорбаджията... Чорбаджията на „Никотиана“ ходи само с министри и големци.

И коремът на новия генерален директор на „Джебел“ почваше да се друсва от смях пред шегата, с която прикриваше от конкурентите обиколката си.

— А това място на кого е? — продължаваше да се интересува директорът на „Джебел“, сочейки към съседната нива, още по-запусната от първата.

— На Санде Попадин.

— Дека е, та го нема?

— Избега в балкана, господине.

— Трай не думай!

— Ея!...

И придавайки скръбно и укорно изражение на лицето си, селянинът наблюдаваше ехидно тревогата върху лицата на едрите кърлежи, които изсмукваха труда на средоречани.

Един горещ юнски следобед Динко почиваше на сянка под брястовете до нивата си. Той бе прекарал сутринта в уморително прекопаване на тютюна под палещите лъчи на слънцето, след това се нахрани със сирене и хляб, които беше донесъл от къщи, и поспа малко. Когато се събуди, жегата бе преминала. Червеникавите, покрити с тютюн хълмове изпъкваха ярко върху синьото небе. Наоколо бе тихо и тъжно, а по нивите отново бяха почнали да работят хора. Динко въздъхна, сякаш от задухата, но всъщност от мъката и чувството на застой, които притискаха душата му. На бойната група, организирана в селото, не достигаше оръжие. Попадин бе избягал от немай-къде,

когато надуши, че щяха да го арестуват заради приказки срещу немците. Той отнесе със себе си само една бомба и ръждясал войнишки нож.

Все тъй угнетен от мислите си, Динко разкърши едрото си тяло, после взе мотиката и с бавни крачки тръгна да поработи още малко на нивата. Грижата му за тютюна бе съвсем безсмислена сега, но убиваше времето и го спасяваше от подозренията на кмета. Нивата се намираще от другата страна на долчинката с брястовете. Тя стигаше до билото на хълма, върху което Динко работеше само привечер или сутрин рано, когато слънцето не приличаше силно. Отвъдният склон на хълма представляваше ронлив сипей. По него лъкатушеха серпантините на шосето, което водеше през Средорек за града.

Когато Динко се изкачи на билото и погледна надолу, по шосето идеше едно селско момиче с бяла забрадка и стомна с вода. Беше Елка, сестра му. Той я позна по едрата фигура и тромавия вървеж. Щом го видя, тя закричи по-бързо и размаха оживено над главата си нещо, което трябва да бе книга, писмо или вестник. Динко се разведри. Тя носеше прясна, студена вода и може би пощата с известия от града.

— Повиквателно!... — извика тя, когато наближи. — Имаш повиквателно за казармата... И писмо от Ирина.

Динко усети мрачна радост. Повиквателното щеше да сложи край на застоя, а редките писма на Ирина събуждаха винаги горчива смес от копнеж, любопитство и вълнение. Образът ѝ продължаваше да живее в паметта му. Тя му пишеше веднъж на две или три години, когато трябваше да уреди някаква работа по имотите от баща си в града и селото. Тези писма бяха отговор на неговите, в които той ѝ напомняше сухо и лаконично да изпрати пари за данъците, когато последните не се покриваха от наема на имота или прихода на изполищата. Обикновено тя изпращаше много по-голяма сума, отколкото бе нужно, с обидна молба да се купят с остатъка подаръци за бедните роднини. Но тя никога не си даваше труда да купи или избере тези подаръци сама. Това бяха изкуствено любезни писма с фалшив интерес към братовчедите, чичовците и лелите, чиито имена и семейно положение тя постоянно объркваше, защото бе от друг свят и всъщност никак не се интересуваше от тях. Те бяха надраскани на луксозна хартия, с отвесен и едър почерк, за да се свърши по-скоро страницата и ликвидира с досадното задължение. Но макар и такива, те разгаряха в

сърцето на Динко старото чувство и го изтръгваха задълго от еднообразието на живота в Средорек.

Елка дойде изпотена и зачервена от бързото изкачване по ронливия сипей. Тя бе едра и хубава като Динко — с тъмносини очи и руса коса. Приличаше на красиво работно животно, което някой беден селянин щеше да обича като земята си. Но у нея липсваше грацията на Ирина, финесът и мекотата на южната македонска кръв. Само усмивката и равните ѝ зъби напомняха далечно образа на братовчедката от града.

— Откъде знаеш, че писмото е от Ирина? — равнодушно попита Динко.

Той искаше да скрие вълнението си.

— Познавам го. — Девойката остави стомната и дишайки тежко, избърса с кърпа лицето си. — Познавам го по хартията и парфюма.

Динко взе писмото и повиквателното, които Елка беше увила в стар вестник, за да не ги изцапа с потните си ръце. Оригановият парфюм на плика изпъкна веднага сред селските миризми на изгоряла от слънцето трева, на пръст и тютюн. Благоуханието му идеше от недостъпно същество на чужд свят, който изпълваше сестрата с удивление, а брата — с ненавист. Динко прегледа първо повиквателното. То бе от военното окръжие, но не го изненада много, защото то очакваше. Още щом го прочете, той взе решението си. Повиквателното означаваше бягство от армията и присъединяване към партизанската група. От утре той щеше да почне нов живот — подвижен, напрегнат и опасен, но наситен с чувство на пълнота, което му липсваше досега. Нямаше друг изход, ако искаше да остане верен на това, което бе мислил, разбирал и вършил досега. А Елка сякаш разбра решението му и попита уплашено:

— Какво ще правиш?

— Ще хвана балкана — отговори той. — Какво друго?

— А ние с мама?

— Ще кротувате. Не вярвам да ви закачат.

Елка почна да плаче, но Динко я смърри.

— Стига си ревала! — викна той. — Затова ли те направих ремсистка?

Той разкъса намръщено луксозния плик. Писмото на Ирина почваше с обикновени любезности, с учтив интерес към роднините и с

познатото объркване на имената им, които никога не можеше да запомни. По-нататък тя съобщаваше накъсо за едно внезапно хрумване: бе решила да продаде имота, останал от баща ѝ на село, и упълномощаваше Динко да стори това. „Искам да вложа парите в едно предприятие, което се развива много добре — пишеше тя, — и вярвам, че ще одобриш решението ми, тъй като доходът от двете ниви и воденицата едва покрива данъците, които трябва да плащам за тях.“ Накрая тя отправяше покана към Динко да ѝ се обади, когато дойде в София, и уверяваше великодушно, че не желае да бъде забравена от роднините на баща си.

Динко пхна писмото в плика и се замисли горчиво. Тя си оставаше онова, което беше била винаги: неискрена, чужда и напълно откъсната от тях. Той си спомни, че още в гимназията, още преди да стане поддържана жена в недостъпния свят на господарите, тя се срамуваше от роднинството си с него, от цървулите му и шарената торбичка, в която той носеше книгите си. И още много дребни неща от детинството си спомни той, които го отдалечаваха от нея и за които бяха виновни само бедността и невежеството на село. Но и сега тия неща бяха замъглени пак от тихата и примирена горест на копнежа, на безнадеждната му любов към нея.

— Какво пише? — попита Елка.

Сълзите на тревогата ѝ се бяха изсушили от женското любопитство, което се досещаше за много неща.

— Нищо — отговори Динко.

Той изпита внезапно раздражение от съчувствения поглед на сестра си. Очите на Елка питаха: „Още ли те мъчи и не можеш да я забравиш?“ После той съзна, че тъкмо отговорът, който даде, издаваше вълнението му. Той се помъчи да го смекчи, като смотолеви презрително:

— Иска да продаде имота.

— Имота ли?

— Да, иска да продаде всичко.

— Как всичко? — развълнувано попита Елка.

— Ей така, всичко! Бахчата, двете ниви, воденицата...

— А кой ще ги купи?

Динко се изсмя.

— Купувачи колкото искаш... Има умни да купят, но малко са глупците, които продават. Сега парите се обезценяват и всеки гледа да ги превърне в имот... Впрочем тя може би има право. Нейният свят ще свърши скоро.

— Та нали е умна и учена? — саркастично забеляза Елка. Тя не пропускаше случай да уязви Ирина пред брат си.

— Нейна работа — презрително каза Динко. — Сигурно иска да превърне парите в акции на „Никотиана“.

— Акции ли? — попита Елка. — Какво е това акции?

— Това е дълго и широко... Не е за твоята глава — с досада произнесе той. Но после се поправи: — Акциите са начин, по който *те* си разпределят печалбите.

— Кои? — попита Елка.

— Тия, които смучат потта ни... — В гласа на Динко прозвуча внезапно ожесточение. — Търговците, германците, правителството, царят... Всички, които живеят от нашия труд и ни презират като добитък. Всички, които трябва да изметем веднъж завинаги оттук!...

Динко вдигна стомната и се напи със студена вода.

— Хайде, гледай си работата! — спокойно рече той. — Върви в къщи да ми приготвиш дрехите. Аз ще причакам ветеринарния лекар. Искам да го питам нещо за кравата.

Той погледна часовника си. Наближаваше време да мине участъковият ветеринарен лекар от съседното село, който му беше обещал пистолета си. Динко искаше да отнесе в отряда оръжие поне за още един човек.

Елка се отправи бавно към селото.

След малко Динко забеляза от билото на хълма ветеринарния лекар и двуколката му, които кретаха бавно по серпантините на шосето, идейки от равнината. Динко слезе при шосето и седна върху сипея, чакайки появата на двуколката от завоя. Слънцето докосваше вече хоризонта и под червените му лъчи равнецът и млечката, които растяха наоколо, бяха добили свежозелен цвят. От синурите на нивите, канавките на шосето и редките храсти по сипея се подемаше вечерната песен на щурците, еднообразна и тъжна като живота на хората, които обработваха тютюна. От време на време полъхваше вятър, топъл и сух, който поклащаше равнеца и носеше дъх на изгорели от слънцето треви, на простор и нажежена земя. Най-последно от завоя на шосето се

показа двуколката на ветеринарния лекар, теглена от мършав държавен кон. За да облекчи товара му, лекарят бе слязъл от двуколката и вървеше до него с наведена глава, потиснат от грижите си. Той бе висок и тънък млад човек, с дълги крака и костеливо лице, което изглеждаше преждевременно състарено. От двуколката и вехтия му костюм, изцапан с петна от лекарства, се разнасяше остра миризма на конска пот и креолин. След тежката работа по добитъка тази миризма го съпътствуваше навсякъде. В двуколката стоеха чантата с инструментите му, сандъче със серуми и каучукова сонда, с която даваше през носа лекарства на конете.

Динко слезе по сипея и се изпречи пред него.

— Докторе, здравей!... — каза той.

— О!... — стреснато рече ветеринарният, като вдигна глава под тежкия товар на мислите си. — Ти ли си?

Докато вървеше до коня, той прекарваше през главата си прозаична и отегчителна върволица от мисли за околийския ветеринарен лекар, който го преследваше немилостиво, за бясното куче, което беше ухапало в съседното село една стара жена, за антракса по говедата, който върлуваше в участъка му, за чумата по свинете, която нищо не можеше да изкорени. Това бяха мръсни болести, които изискваха карантини, имунизации, сведения, изтощителни обиколки, денонощно напрежение, неприятни кавги с кметове и частни стопани. Той си спомни и за събранието, което беше устроил в едно планинско село, за да запознае селяните с борбата против заразните болести по животните, но в което се увлече и почна да говори за Съветския съюз. После той откри с неприятна изненада, че в събранието се беше вмъкнал кметът, който щеше да направи веднага донос в околийското управление. А най-сетне ветеринарният лекар, крачейки уморено до двуколката си, бе помислил и за неколцината бедняци, които го чакаха от обед с болните си животни в лечебницата. Прислужникът на лечебницата му бе съобщил вече по телефона, че между докараните животни се намираше и един кон с остро разширение на стомаха. Стомахът на животното трябваше да се промие грижливо със сонда, а това бе дълга и трудна работа, с която ветеринарният лекар трябваше да се залови, уморен от пътя, веднага щом слезеше от двуколката. Той бе помислил и за много още други

подобни неща, които нямаше да успее да свърши, ако му липсваше себеотрицание и не обичаше селяните, между които беше израснал.

— Прощавай!... — каза той. — Бях забравил, че ме чакаш.

— Нищо. Носиш ли онази играчка?

— О, разбира се!...

Ветеринарният лекар огледа предпазливо безлюдния път, после извади от задния джоб на панталона си един пистолет и го подаде бързо на Динко.

— На!... Това е стар нагант, но стреля добре.

— Ще го разглеждам в къщи.

Динко мушна бързо пистолета в джоба си.

— Аз получих повиквателно — рече той.

— Гадове!... — изруга ветеринарният лекар. — Ще те изпратят в някой от корпусите.

— А да не мислиш, че ще отида?... Тази нощ хващам балкана.

В очите на лекаря блесна сподавен възторг. Вълнението му бе тъй силно, щото не можа да го изрази веднага.

— А оръжие? — прошепна той.

— Ще го вземем от врага. Ела да изпушим по една цигара.

— Не мога. Чакат ме пациенти. Тръгни с мене.

— Добре.

Ветеринарният лекар улови юздата и отново поведе коня. Динко тръгна до него. Слънцето потъваше бавно зад хоризонта. Последните му лъчи осветяваха хълмовете с тъжна червеникава светлина. След малко дискът му изчезна напълно и мъглата на запад доби теменужен оттенък. Песента на щурците продължаваше да се носи над отровно-зелените тютюневи ниви. В мочурите край реката закряха жаби.

— Колко души ще те последват? — попита ветеринарният лекар.

— Седем.

— А момчето на Стоичко Данкин?

— Решихме да отиде в школата. Така след две години ще имаме изпитан човек с военно образование. Предай това на другарите от околийския комитет.

— Добре — замислено каза ветеринарният лекар. — Но мислиш ли, че борбата ще трае толкова дълго?

— Може да трае много дълго — отговори Динко.

Червеникавите светлини на залеза се превърнаха неусетно в пепелносив здрач. Масивът на близката планина потъмня, но скалистите зъбери на върховете ѝ грееха още с оранжеви пламъци. Единичното крякане на жабите от мочурището се превърна в стихийен концерт.

Двамата превалиха билото и се качиха в двуколката. Конят ги понесе по нанадолнището с равен ход. Когато слязоха в равнината, здрачът беше преминал в звездна нощ, а из въздуха се носеше миризма на сено. В мрака прелитаха светулки. Някъде мучаха говеда и лаеше куче. Закъснели овчари пъркаха на овците си, бързайки да ги приберат в кошарите. Динко въздъхна. Стори му се, че в тишината, в простора, спокойствието и мирния труд имаше нещо безкрайно приятно, от което вкусваше за последен път. Но на изток беше започнала гигантска война, която щеше да прерасне в борбата за новия свят. И този свят можеше да се изгради само над хаоса, над смъртта и разрухата на стария.

В далечината се показаха мъждукащи светлилки от селото. След малко Динко слезе от двуколката, а ветеринарният лекар продължи към лечебницата си в съседното село. Преди да се разделят, двамата стиснаха сърдечно ръцете си. И тогава на Динко се стори пак, че виждаше този човек и вкусваше от покоя на мирния живот за последен път. Той съзна, че това, което изпитваше, не беше предчувствие, а страх — нормален, естествен, присъщ на всеки жизнен човек, страх от смъртта и от опасния нелегален живот, който щеше да почне след няколко часа. Но той го преодоля бързо.

Късно през нощта до горичката край селото се събраха седем души и бавно потеглиха към планината. Те бяха въоръжени само с една карабина и два пистолета.

III

Мария бавно умираше.

Държеха я през зимата в София, а през лятото в Чамкория, под грижите на сестрата, която я гледаше вече от девет години. Борис искаше да я изолират в отделно жилище, но Ирина се възпротиви. Стори ѝ се подло да изгонят Мария от собствената ѝ къща.

Една лятна вечер в Чамкория сестрата забеляза, че краят на болната приближаваше. От няколко дни Мария лежеше изтощено в леглото си и упорито отказваше да яде. Върху лицето ѝ трептеше безсмислена усмивка, кухите ѝ, лишени от разум очи бяха втрещени в тавана, а от устата ѝ се точеха лиги.

Сестрата беше прочела много медицински книги и чакаше отдавна този момент. Еднообразният и самотен живот с болната бе започнал да ѝ дотяга въпреки голямата заплата, която пестеше изцяло. С течение на времето тя бе натрупала малко богатство. Но тя бе пропуснала младостта си.

Сестрата повика по телефона специалиста, който се грижеше за Мария. Той пристигна още същия ден с колата си от София, без да гледа горещината и разстоянието, с онова себеотрицание, което проявяваше винаги към богатите пациенти.

— Тя ще свърши — рече той, гледайки лицето на болната. — Това е последният стадий на болестта.

Той бе млад, бързо напредващ и способен човек, с много широка култура и добри маниери, които му помагаша да се лансира навсякъде. Имаше високо чело и носеше очила с кокалени рамки, зад които гледаха студени умни очи. Понякога тия очи можеха да изразят и съчувствие. Но дори в този момент лицето му не губеше пресметливия израз на търговец, който умееше да продава изкуството си. Сега той не изрази съчувствие. Болната беше омръзнала и нему.

— Господи!... Нима ще умре? — фалшиво произнесе сестрата.

А после очите ѝ попитаха: „Кога ще стане най-сетне това?“

— Утре или най-късно вдругиден — отговори лекарят, като разбра въпроса ѝ.

— Бедничката!... — въздъхна сестрата.

Сега тя се развълнува наистина от промяната, която щеше да настъпи в живота ѝ след смъртта на Мария. Най-сетне и тя можеше да заживее като другите увехнали, но незагубили още своята привлекателност стари моми. Мислеше да си купи двустаен апартамент и да си намери приятел — някой дребен чистичък чиновник, с когото щеше да ходи вечер на кино, а в неделя — на екскурзии по Витоша. Но да се омъжи тя не искаше. Девет години тя бе размишлявала в самотата за болестта на Мария, за Борис, за Ирина и за живота на господин и госпожа Спиридонови. И така тя беше дошла до заключението, че бракът имаше само стойност на договор, който урежда парични отношения. Сега тя бе осигурена от спестяването си и нямаше нужда от такъв договор.

— Къде е господин Морев? — попита лекарят.

— В Берлин — отговори сестрата. — А може би в Хамбург. Замина заедно с господин Костов.

— А госпожа Спиридонова?

— Тя е в Карлсбад.

Лекарят наведе глава разочаровано. Дори ако бъдеха повикани с радиограма, близките нямаше да пристигнат преди смъртта. А поради липсата на близки стори му се излишно да играе ролята на лекар, който се бори отчаяно със смъртта. Той приличаше на добър актьор, който не желаше да показва изкуството си в празен салон.

— Ние можем да телеграфираме на госпожица Ирина — каза сестрата.

— Къде е тя?

— Във Варна.

Лекарят направи слаба гримаса. Ирина бе умна като него и щеше да разбере веднага рекламната основа на безполезните му усилия.

— Мисля, че е излишно — рече той. — Аз ще ноцувам тук... Бих желал да имам топла баня за утре сутринта.

— Ще се погрижа — обеща сестрата.

— Благодаря.

И лекарят слезе в градината да прочете вестниците, след като направи на болната само една съвсем безполезна инжекция с кардиазол.

Мария умря на другия ден вечерта, малко преди да пристигне Ирина. Тя угасна тихо като забравена свещ, която догаряше. Сестрата се разплака. Тя почувствува внезапна тъга към живота, който водеше до болната, към самотата, спокойствието и четенето на книги. През тия девет години Мария сякаш бе станала част от живота ѝ, но тя съзна това едва сега.

Когато Ирина пристигна, лекарят си бе заминал, а Мария лежеше измита и чиста в леглото си. До главата ѝ стоеше букет от планински цветя, който сестрата беше набрала в ливадата. На нощната масичка гореше свещ. Сега Мария бе само изстинал труп и тялото ѝ сякаш почиваше от мъките на света, който я бе създал и проял. Върху лицето ѝ нямаше нито следа от предишната гримаса на безсмислен смях. Болният разум бе отлетял. Тя се бе изравнила отново с другите. Ирина изпита особеното смущение, което я обземаше при сумрачните състояния на лудата. Устните на Мария сякаш шепнеха: „Сега всичко ще ти принадлежи. И Борис, и «Никотиана», и цялото огромно богатство, което баща ми остави, а Борис удвои... Ти се грижеше за мене и аз ти благодаря, но ти не обичаш вече Борис и се стремиш към богатството му като уличница и крадла...“

Ирина излезе от стаята, за да не гледа шепнещия труп. През нощта времето се развали. Между боровете свиреше вятър. Вратите стенеха и скърцаха, сякаш мъртвата бе станала от леглото си и обикаляше вилата за последен път. Ирина не можа да издържи, стана, запали цигара и се опита да чете. Но свиренето на нощния вятър, мъртвешките звукове и тишината на вилата продължаваха да я потискат. Тогава тя отиде при бюфета в трапезарията и си наля чашка коняк. Алкохолът отпусна изопнатите ѝ нерви, удави смущението ѝ в скептичен смях. Колко много приличаше сега на Борис!... Тя се боеше от нещо, което не можеше да определи, но също като него искаше да извърви пътя докрай, също като него си даваше изкуствената самоувереност на смутен подлец. Влоговете, които притежаваше в разни банки, ѝ се струваха дребни спестявания, скъпият апартамент — недостатъчен, спортната кола — банален лукс. Момичето, което ходеше на срещи при параклиса, се бе превърнало неусетно в приятелка на женен мъж, после в любовница, която приема подаръци, след това в метреса, която изисква почит, и най-сетне в хитра, безскрупулна, поддържана жена, за която бе все едно дали я почитат

или не. А сега тя искаше да се омъжи за Борис, да стане господарка на „Никотиана“ и милионите ѝ. Сега тя се бе сринала в подлостта на компромисите на света, който се управляваше само от пари, бе се отдала на леността, егоизма и насладите си, парадираше с дилетантски интереси в медицината, смайваше всички с разточителството и лукса си. И като съзна това, тя почувствува, че сега не беше нищо друго освен паразит, който озлобяваше хората.

От изток изгриваше бавно дъждовна зора.

На другия ден тя изпрати телеграми в Берлин, Хамбург и Карлсбад, погрижи се за пренасянето на трупа в София и нареди да го балсамират, за да се запази до пристигането на Борис и госпожа Спиридонова от чужбина. На мъртвата трябваше да се устрои поне прилично погребение. Но на самото погребение тя не желаше да присъствува и реши да прекара десетина дни в Чамкория. Сестрата замина с трупа за София. Във вилата остана само една възрастна прислужница, която готвеше добре и от време на време, когато поднасяше яденето, се разплакваше истерично за Мария. Това бе неприятен, вдетинен плач. За да се отърве от него, Ирина я изпрати в София и почна да се храни в казиното, а после нареди да ѝ носят храната във вилата. Тя се постара да не мисли повече за Мария и се отдаде на почивката си с изкуството на светска жена, която полага дребнави грижи за красотата и здравето си.

Времето се оправи. След дъждовете въздухът бе наситен с дъх на озон и смола. Денем грееше ярко слънце, а нощем трептяха хладни звезди. Сутрин тя се разхождаше в гората, а следобед четеше и спеше. Но вместо отмора в душата ѝ нахлуха неусетно тъга и досада. Тишината, спокойствието и целомъдрието я отегчаваха. Веднъж я обзе желание да извика по телефона фон Гайер от София, но не го направи. След приключението ѝ с Ценкер бившият летец се беше оттеглил тихо и гордо, показвайки ѝ превъзходството си. Друг път тя срещна в гората един фелдфебел-школьник от моторизираната част, която охраняваше двореца в Ситняково. Младежът бе приятен и хубав. Отегчена от самотата си, Ирина го погледна насърчително. Школьникът се спря и завърза леко разговор. После тя се сети внезапно, че този младеж бе син на бивш министър, един от юрисконсултите на „Никотиана“. Някакво ненадейно благоразумие я спаси от едно приключение, което стоеше под достойнството ѝ. Тя се прибра във вилата тъжна и

разгневена на себе си. Стори ѝ се, че в душата ѝ имаше нещо прогнило и безнадеждно, от което дори чувството за собствено уважение вече я спасяваше трудно.

Една вечер, когато си легна и угаси лампата, тя изпита пак страха, който я бе обхванал в деня на смъртта на Мария. Стори ѝ се, че във вилата имаше някой. Трябва да бе полунощ и тя направи усилие да заспи, но вятърът стенеше тихо и я смуцаваше. По небето летяха разкъсани дъждовни облаци, между които от време на време надничаше луната. От гората през отворения прозорец лъхаше усойна планинска влага с дъх на папрат и гъби.

Тя се сгуши в завивката и се опита да заспи, но нелепото усещане на страх, на физическа и нравствена самота прогони отново съня ѝ. Като че някой ходеше в първия етаж. Преди да си легне, тя бе заключила грижливо всички врати и все пак сега ѝ се струваше, че някой ги отваряше. „Нервите ми са отслабнали — помисли тя. — А може би и съвестта ми не е достатъчно чиста.“ Тя си спомни, че преди пет години не настоя достатъчно да изпратят Мария в чужбина, за да се опитат най-новите методи на лечение. Влажният и усвоен климат на Чамкория усложняваше състоянието на болната с тежки бронхити. Понякога я забравяха тук до късна есен и я прибираха в София чак през ноември. Всички, включително и Ирина, напоследък гледаха на нея като на досаден товар, от който искаха да се отърват по-скоро. И сякаш сега мъртвата се беше върнала отново в своя дом, желаейки да прогони натрапницата, която искаше да ѝ го отнеме. „Слаби нерви — пак помисли тя, — имам желание да постигна нещо, а ми липсва смелост. Такава съм била винаги. Всъщност моето отношение към Мария беше съвсем лоялно. Дори аз се показах към нея много по-великодушна, отколкото заслужаваше...“ Но веднага си спомни, че каквото и да правеше, беше очаквала нетърпеливо в дъното на душата си смъртта на Мария. И негодуващият призрак на мъртвата сякаш продължаваше да се разхожда из вилата.

Скърцането на вратите, глухите стъпки, неясните и продължителни шумове продължаваха да смуцават нощната тишина. Тя стана с решение да вземе приспивателно, което щеше да я потопи в дълбок продължителен сън. И тогава тя съзна изведнъж, че долу наистина имаше някой. До ушите ѝ долетя съвсем ясно характерното скърцане на вратата между хола и всекидневната в първия етаж.

Сърцето ѝ заби. Обзеха я страх, паника, чувство за безизходност. Вилата беше усамотена, а напоследък все по-често говореха за някакви „шумкари“, които скитаха из планините и нощно време слизаха в населените места да вършат саботажи срещу германците или търсят храна. Понятието за тях се бе свързало в съзнанието ѝ с образа на отчаян, преследван и озлобен човек, готов да извърши убийство при най-малкия повод.

Тя се послуша и не чу повече никакъв шум освен тъжното свирене на вятъра между боровете. Мина ѝ през ума, че това, което чу преди малко, беше измама на слуха. Тази мисъл я облекчи и накара да се усмихне на себе си. Физическият страх от шумкарите я накара да съзнае нелепостта на моралния гнет от призрака на Мария. Най-добре бе, вместо да трови нервите си с приспивателно, да се увери наистина, че долу нямаше никой. Подигравайки се на себе си, тя облече тежък копринен пеньоар, захапа цигара, взе кибрит и излезе от стаята, като палеше лампите една след друга.

Нямаше нищо подозрително във втория етаж. Само празното легло в спалнята на Мария, огрято от лунна светлина, ѝ се стори някак зловещо и я накара да потрепера. Но това бе само за миг. Сега тя не се боеше от призрака. Тя запали цигарата си и слезе по дървената стълба, която водеше към хола в първия етаж. Холът бе осветен само от лампите по стълбата, така че половината от него оставаше тъмна. Като отмина и последното стъпало, тя завъртя ключа на електричеството, който беше поставен за удобство между стълбата и преддверието, до главния вход. Кристалният полиелей заля хола с ослепителна електрическа светлина. Но под тази светлина тя внезапно откри нещо, което я накара да замръзне на мястото си от уплаха. Тя бе заключила внимателно вратата между хола и всекидневната, тъй като от последната се излизаше на ниска тераса, от която лесно можеше да се вмъкне външен човек.

Тази врата сега бе широко отворена.

Зад нея зееше тревожно и заплашително черният мрак на всекидневната. Значи, шумът преди малко беше действителен. Вратата не можеше да се отключи и отвори сама. Във вилата имаше някой.

Обзе я облекчаващата мисъл, че това трябва да бе сестрата, която гледаше Мария, Борис или може би Костов, пристигнали неочаквано от София. Ала Борис и Костов бяха още в Хамбург, а сестрата трябваше да позвъни на главния вход, тъй като нямаше ключ. Ирина съзна отново, че бе сама в цялата вила. Обзе я паниката на физически страх и през главата ѝ мина мисълта за отмъстителни работници, които бяха преминали в нелегалност още от времето на голямата тютюнева стачка. Нима трябваше да плаща сега за жестокостите на Борис? Глупости!... Макар обитателите на вилите да наричаха шумкарите бандити, тя знаеше, че тия нелегални са комунисти, излезли в планината с оръжие и следователно не са и не можеха да бъдат злодеи. Какво щяха да ѝ направят?... Нищо!... Но тя се уплаши пак, когато съзна, че влезият можеше да бъде вулгарен бандит или апаш. Това я стресна. Не трябваше да стои така безпомощна и смразена. У нея се пробуди внезапна жизненост, мъжественото хладнокръвие, което бе наследила от баща си. Умът ѝ направи бързо усилие да прецени положението и намери изход от него. Така!... На две крачки от нея се намираще телефонът. С безшумно движение, за да не предупреди злосторника, ако такъв се намираще във вилата, тя отиде при апарата и грабна слушалката, гледайки напрегнато в отворената врата на всекидневната. В слушалката прозвуча тънкият сигнал на централата. Тя завъртя диска, но още от първата цифра загуби самообладанието си. Слушалката падна от ръцете ѝ.

В черния правоъгълник на отворената врата изникна внезапно високата фигура на непознат мъж, който тръгна бързо към нея. Стори ѝ се, че този човек искаше да я убие — тъй стремително се спусна към нея, — но после съзна изведнъж, че главната му цел бе да вдигне слушалката и я постави на мястото ѝ.

— Вие ли сте съпругата на Борис? — бързо попита той.

Непознатият я гледаше строго. Ирина не отговори. Уплахата все още ѝ пречеше да разсъждава нормално. Тя съзна само, че видът и държането му не бяха особено заплашителни. Мъжът носеше измачкан, но доста приличен сив костюм. Лицето му беше матово, с тъмни очи, а косата му — гладка и вчесана назад — образуваше около челото и слепите му очи тъмен лъскав шлем. Стори ѝ се, че бе виждала хиляди пъти това лице и все пак то си оставаше напълно непознато.

— Ела на себе си — каза той. — Няма нужда да се боиш от мене.

— Кой сте вие? — попита тя, след като се окопоти малко.

Пак я осени нелепото усещане, че това лице, тоя поглед, тия устни ѝ бяха безкрайно познати, но разумът ѝ отново отказа да възприеме заключението, което се налагаше.

— Много си любопитна — отговори непознатият. — По-добре е да ми обещаеш, че няма да пипаш повторно телефона.

— Какво искате от мене?

— Само благоразумие. Можеш да бъдеш напълно спокойна за целомъдрието си... Но ако дойдат войници или полицаи да питат за мене, трябва да забравиш веднага, че си ме видяла, и да се възмутиш като всяка прилична дама от нощния обиск... Ясно, нали?... В противен случай ще бъда принуден да стрелям и първият куршум ще отиде непременно в главата ти.

Ирина го погледна втренчено. Той говореше небрежно, малко презрително, с едва забележима усмивка, която разкриваше святкането на зъбите му. Матовото му лице бе изразително и красиво, с високо чело, с прав нос, с тънки, саркастично свити устни. Чий поглед наподобяваха тези остри, тъмни, дълбоко поставени очи? Но разумът ѝ пак отказа да възприеме приликата с друго едно лице, чиято студена подлост познаваше до втръсване. Отказа може би затова, че лицето, което виждаше сега, бе по-мъжествено и по-красиво от онова, на което приличаше. В него нямаше нито следа от змийската хладина на другото, което подкупваше, мамеше, грабеше, от тъпата ограниченост на еснаф, обхванат от безумието да завладее света. Това лице бе честно, одухотворено и пламенно. И тогава тя почувствува внезапно, че това, което изпитваше сега, приличаше на вълнението при първата ѝ среща с Борис. Но това бе само мигновено усещане, което се задуши веднага в пепелта на покварата ѝ. В следващата секунда тя съзна насмешливо, че този мъж ѝ харесваше с Широките си плещи, със стройното си тяло, с безцеремонното си и дръзко държане.

Той извади от джоба си дългобоен синкав парабел.

— Значи, аз наистина имам оръжие — предупреди той. — И моят съвет е да обмисляш постъпките си.

Ирина се усмихна. Страхът ѝ беше изчезнал, но покварата я накара да ѝ се стори, че появата на този мъж приличаше на пикантно среднощно приключение.

— Защо се смееш? — попита той троснато.

— На страха ти — отвърна тя, като на свой ред почна да му говори на „ти“. — Аз нямам интерес да те издам.

— Така ли? — Той се засмя. — Да не би да ти харесвам?

— Да, ти ми харесваш.

— Струва ми се, че бързаш малко в преценката си.

— Такъв е темпераментът ми.

— А каква е професията ти?

Тя отговори спокойно:

— Аз съм метреса на брат ти.

Под силната светлина на полиелея тя успя да забележи краткия израз на тревога върху лицето му и бързината, с която последното възстанови предишното си спокойствие. Но той не издаде нищо повече, а само я погледна учудено, сякаш в признанието ѝ бе забелязал нещо, което не очакваше.

Тя затвори вратата към всекидневната и седна срещу него до масичката за пушене. Под тежкия пеньоар от резедава коприна, който не бе закопчала добре, се виждаше широко отворената пижама и трапчинката на гърдите ѝ.

— Изглеждаш от скъпите приятелки на брат ми — рече той.

— Да, от най-скъпите — отговори тя. — Това дразни ли те?

— Не. Но не ме и въодушевява особено.

— Разбирам. Боиш се за достойнството си.

— О, не!... — безгрижно възрази той. — Аз съм без предразсъдъци. Но сега нямам време да се занимавам с тебе.

— Какво наричаш ти предразсъдъци? — бързо попита тя.

— Липсата на искреност — отговори той. — Например ако ти се беше престорила, че не ме позна... Или ако въпреки разположението, което изпитваш към мене, се опиташе да минеш за вярна и влюбена в брат ми... Или ако аз продължавам да се преструвам, че не виждам хубавия ти бюст... Покрий го, моля ти се!... Когато върша сериозна работа, не желая да се вълнувам от красиви жени.

Ирина се изчерви и затвори бързо пеньоара си чак до шията.

Той я погледна одобрително.

— Така!... А сега покажи ми легитимацията си — внезапно каза той.

— Това заповед ли е?

— Ако искаш, учтива молба.

— Защо ти е легитимацията ми?

— Искам да узная името ти... То ще ми потрябва, ако утре се разбъбриш и докараш някои неприятности с полицията. Лека предохранителна мярка.

Той се усмихна, като ѝ отправи любезния блясък на зъбите си.

— Това е, предполагам, твоята липса на предразсъдъци — саркастично произнесе тя.

— Имаш право — съгласи се той. — Но защо искаш да жертвувам своята безопасност от проста галантност към тебе? Неразумно, нали?... Бъди по-справедлива.

— Загубих легитимацията си — сухо каза тя. — Но паспортът ми е горе.

— Ела.

— Ще дойда да ми го покажеш.

Тя се изправи троснато и тръгна към стълбите. Той я последва с бавните сигурни крачки на дългите си крака. Докато изкачваха стъпалата, той оглеждаше разсеяно килимите, лампериите, огледалата — цялата разкошна обстановка на вилата, потънала в ярка електрическа светлина.

— Значи, ти разполагаш с вилата? — произнесе той.

— Да, когато съм тука.

— А как гледа на това законната съпруга?

— Тя умря.

— Умря ли?... Хайде де? Кога?

— Преди пет дни.

— Жално!... — Гласът му бе съвсем равнодушен — Не липсват трагедии и във висшето общество. От що се помина?

— От тежка и продължителна болест.

— Да не е от греховете на баща ѝ?

— О, мълчи!... — избухна тя. — Мъртвите заслужават повече уважение.

— Да — рече той. — Но понякога във вашия свят човек се чуди кого да уважава и кого не... Тази вила прилича на малък дворец. Тя е напълно достойна за тебе.

— За бюста ми, искаш да кажеш.

— Ти продължаваш да се сърдиш.

— Не!... Просто искам да ти покажа кого да уважаваш и кого не.

Тя се обърна и се засмя. Очите му, без да мигат, издържаха погледа ѝ докрай. Ирина забеляза горчиво, че те си оставаха все тъй пълни с недоверие.

— Ще видим — каза той.

Двамата продължиха нагоре и стигнаха до стаята, която ѝ служеше за спалня. Последната бе широка, светла и най-удобната от стаите в цялата вила. В нея имаше двойно легло, прозорци, които гледаха към гората, и малка врата, която водеше към баня. Той се огледа с гримаса, някак разстроен от оригановото благоухание, което изпълваше стаята, от леглото, от блясъка на мебелите, позлатените рамки на огледалата и безсмисления лукс на всяка дреболия. Ирина извади паспорта от чантата си и го хвърли небрежно върху кръглата маса в средата на стаята.

— Ето паспорта ми!... — рече тя.

Той взе паспорта и го разтвори бавно. Острите му очи се втренчиха в портрета, после в името, датата на раждането, професията. Едно мускулче върху бузата му трепна леко. Той я погледна и каза дрезгаво:

— Значи, ти... вие сте лекарка?

— Няма „вие“. Почнахме на „ти“.

— Добре — смотолели той. — Надявам се да ми простиш.

— За какво?

— За глупостите, които издрънках преди малко. Помислих те за вулгарна жена.

Настъпи мълчание. Тя намери сила да каже:

— Ти не грешиш. Аз съм поддържана от брат ти.

Но той не обърна внимание на това, а продължаваше да прелиства паспорта. Лицето му загуби бавно веселия си израз и се намръщи.

— Ти пътуваш много често в Германия — каза той.

— Да.

— Изглежда, че Гестапото те счита близък човек.

— По какво заключаваш? — равнодушно попита тя.

— По един печат, който се слага само върху книжата на доверени лица. Виждам и подписа на прочутата Дитрих.

— Изглежда, че си доста вещь по паспортите... Този подпис струва сто хиляди лева и спестява досадното разтакаване из немски

канцеларии... Впрочем същата заверка имат и паспортите на всички, които работят с Немския папиросен концерн.

— Искаш да кажеш, че на тебе е дадена само за удобство?

— За какво друго? — учудено попита тя.

Той замълча и остави паспорта на масата. Лицето му продължаваше да бъде намръщено. Тя съзна потиснато, че недоверието му към нея се беше увеличило.

— Да слезем долу — сухо предложи той.

— Както обичаш — съгласи се тя.

Те слязоха долу, но не останаха в хола, а влязоха в трапезарията, чиито прозорци гледаха също към гората. Той ги отвори, без да дава обяснение защо върши това. После угаси лампата, така че трапезарията остана осветена само от няколко крушки, които горяха в хола.

— Вечерял ли си? — попита тя, когато седнаха на масата и мълчаливо запалиха цигари.

— Да. Намерих в хладилника разни деликатеси, които липсват на пазара... И се наядох добре.

— Видя ли?... Не е лошо да имаш брат милионер. Искаш ли нещо за пиене?

— Не — отказа той.

— А на мене ми се пие — рече тя.

После стана, отиде при бюфета и почна да търси в полумрака нещо за пиене. Но в бюфета имаше твърде много бутилки и тя се чудеше какво да избере.

— Какво предпочиташ? — попита тя, ровейки бутилките. — Има гръцки коняк, мастика, сливова и разни вина... Ах, сетих се, ти си по испанските вина!...

— Защо мислиш, че съм по тях?

— Защото си бил в Испания... През гражданската война.

— Кой ти каза това?

— Борис.

— Ти знаеш за мене доста неща.

— Да, повече, отколкото трябва — разсмя се тя.

След това донесе от бюфета две чаши и някакво френско вино, тъй като лакомият Лихтенфелд през честите си гостувания отдавна беше изпил испанските. Тя отвори с тирбушон бутилката, след като

почака напразно той да направи това, и напълни чашите, изпитвайки все същото горчиво раздражение от недоверието му.

— Да прием!... — каза тя насмешливо. — За запознаването. Но той не мръдна, не се дори докосна до чашата си, а само рече:

— Няма да пия. Мозъкът ми трябва да работи добре тази вечер.

— Защо? — попита тя злобно. — Подушваш опасност ли?

— Може би да.

— Успокой се!... Пистолетът е в джоба ти.

От гърдите ѝ се изтръгна задушен смях. А после тя съзна, че след обидното недоверие, което срещаше, не ѝ оставаше нищо друго, освен да се прибере в стаята си. Но тя не съзна, че за това бяха виновни заверката на паспорта и още много други неща. Тя се изправи внезапно и бързо, а той направи бързо движение към джоба, в който носеше пистолета си.

— Къде отиваш? — попита той сурово.

— В стаята си.

— Стой тук!...

— Какво значи това?

— Заповед. Няма да мърдаш от погледа ми, докато не напусна вилата.

— О!... — простена тя болезнено.

Но той не обърна внимание на вика ѝ, а отиде при телефона и като го дръпна силно, изкърти и скъса шнура, който го свързваше с външните жици.

— Горе има друг телефон — произнесе тя с досада. — Трябва да скъсаш и него.

Той заповяда повторно:

— Стой на мястото си.

— Няма да стоя!... — озъби се тя. — Можеш да стреляш в гърба ми.

И тръгна по стълбите нагоре, като съзна, че в характера му имаше нещо, по което приличаше на Борис. Тя изкачваше стъпалата, питайки се насмешливо дали нямаше да почувствува куршумите му в гърба си. Но той не прояви никакво намерение да упражнява повече насилие върху нея и сякаш се увери, че тя не мислеше да го издаде.

Тя влезе в стаята си, изпитвайки познатото чувство на гняв и тъга, което я обземаше винаги, когато търсеше нещо, но не успяваше

да го намери или го намираше, но не успяваше да го задържи. И това, което не беше успяла да задържи сега, бе някакъв горчиво-сладостен порив, който се разби в недоверието на този мъж и така я накара да се почувствува оскърбена от него и от целия свят. Стаята ѝ беше хладна и свежа, облята от лунна светлина, и със своя лукс приличаше на разкошна гробница за умъртвеното ѝ сърце. Обзе я усещане на безпомощна униженост и на ярост срещу всичко, което се беше случило в живота ѝ досега. Тя се хвърли върху леглото и зарови лице във възглавницата, като хапеше истерично китката на ръката си. А после, когато припадъкът ѝ премина, тя заплака тихо.

След малко той почука на вратата и гласът му попита някак разкаяно:

— Мога ли да влеза?

— Не — отговори тя.

Но понеже чуването му продължаваше настойчиво, тя стана, избърса сълзите си и като отвори вратата, произнесе сурово:

— Какво искаш?

— Искам да поговорим още малко — каза той. И после, за да избегне всякакво подозрение, добави бързо: — Слез долу.

— Не, няма да слеза. Разговорът ни е свършен.

Лампите в коридора горяха и под светлината им той забеляза, че очите ѝ бяха зачервени от плач.

— Не можех да постъпя другояче — обясни той. — Трябва да бъда постоянно нащрек. Ако ме уловят, ще ме изтезават ужасно, а може да пострада и самият Борис.

— Борис ли?... — произнесе тя внезапно. — Нима се безпокоиш и за Борис?

— Да, все пак той ми е брат.

— Брат!... — повтори тя учудено. — Не, Борис не ти е никакъв брат!... Той е отровна змия, която ще те ухапе някога.

Той я погледна критично.

— Защо си плакала?

— Не, не съм плакала.

— На китката ти има кръв.

— Не, няма никаква кръв.

Той я улови за лакътя и повдигна бавно ръката ѝ.

— Нервите ти не са в ред — каза той съчувствено.

— Не, всичко у мене е в ред.

— Виждам!... Този свят те е опустошил добре.

Тя се дръпна и отвори вратата, като омота носната кърпичка около китката на ръката си. Той седна на един стол до кръглата маса, а през това време Ирина отиде до нощното шкафче и взе някакво хапче.

— Какво гълташ? — попита той.

— Не мога да спя и вземам приспивателно.

От гората през отворения прозорец долиташе тъжното свирене на вятъра. На небето грееше ярка луна. Някъде самотно бръмчеше самолет. Зад планинските гребени, между лабиринта от върхове и долини, полетя червена ракета, безшумна като падаща звезда. Всичко това бе наситено с някаква тиха, тревожна и парлива неизвестност, която опияняваше.

Той произнесе:

— Още не мога да определя с коя от двете любовници на брат ми имам работа: добрата или лошата.

— Брат ти не е развратен — каза тя. — Той има само една любовница.

— Сигурна ли си? — попита той с усмивка.

— Да — отговори тя безразлично.

— Навярно му липсва време?

— Или може би наклонност... Главната му страст е да трупа пари и опропастява достойнството на хората.

Той се намръщи и замълча, после попита:

— А какво представлява Зара?

— Тя му върши търговския шпионаж между германците и получава заплата за това.

— Красива ли е?

— Прилича на бедуинска принцеса.

— Моята майка ми писа за вас... Но аз не можах да свържа имената с качества ви.

— Между двете няма съществена разлика.

— Стига с това!... Защо нарече брат ми отровна змия?

— Защото помислих за миг за твоята безопасност.

— Само за миг ли?

— Да, не заслужаваш повече. Ти си груб и непроницателен.

— Може би само груб — усмихна се той. — А грубостта се дължи на много неща, които не познаваш.

Тя не отговори и се загледа тъжно, с някакво потиснато вълнение в хубавите му тъмни очи. Кожата на лицето му имаше здрав загорял оттенък, а в черната му коса не прозираше нито един бял косъм. Той изглеждаше млад, макар да бе пет или шест години по-възрастен от Борис. Чертите на лицето му бяха остри, правилни, без преход и полусенки. От тях лъхаше пламъкът на страстен характер, горещината на мъжество, което бе малко сурово, но откровено и честно. Той беше почти цяла глава по-висок от Борис. В движенията на широките му рамене, на силните му ръце и крака имаше някаква особена, котешка пъргавина. Но с всичко това той щеше да прилича на сладникав спортист, на шампион по плуване или тенис, ако интелектуалната сила в израза на лицето не придаваше на цялата му личност нещо драматично, нещо ведро, самоуверено и твърдо като скала. Но тази твърдост бе лишена от тесногърдието на стихийната упоритост, от лудешкото себеотрицание на комунистите, които Ирина познаваше от Медицинския факултет. Този човек бе пак комунист, но от друг калибър, от друга школа, от друг далечен, огромен, непознат и свободен свят, където разумът и предвиждането управляваха всичко, та не оставаше място за фанатизъм и заслепение. И тогава ѝ се стори, че ако беше срещнала този мъж преди десет години, нямаше да съществуват нито Борис, нито „Никотиана“, нито фон Гайер, нито всички други епизоди, страсти, наслади и покварени удоволствия, които бяха опустошили живота ѝ досега.

— Какво друго ти е писала майка ти? — попита тя, като съзна горчиво, че нямаше нищо по-безнадеждно от новото чувство, което тази нощ се разгаряше в душата ѝ.

— Тя те харесва много — отговори той спокойно. — Мисли, че си напълно подходяща за Борис.

— Не питам за това — каза тя.

— А за какво?

— Бих желала да зная, дали ти е писала нещо за Стефан?

— Писа ми, че е умрял в затвора.

— Само това ли?

— Какво друго?

— Има много неща около арестуването и смъртта на Стефан, които не знаеш.

И тогава, след късо колебание, тя почна да говори. Тя разказа жестоката история за братоубиеца с равен и тих глас, сякаш не се възмущаваше от престъпника, а само от света, който го беше създал и който бе същевременно и нейният свят. Когато свърши, тя го видя изправен до прозореца и загледан в мрака на гората.

— Чу ли какво ти казах? — попита тя, като отиде при него и докосна с ръка рамото му. — Никакво доверие в него!... Никакво криене тук или у дома му в София!... Сега той разчита на тебе в случай на революция... Но един малък обрат в събитията и той ще те предаде като Юда в ръцете на Гестапото... Страшното у него е това, че не съзнава никога моралния ужас на постъпките си.

Но той не отговори, защото мислеше за малкия ремсис, за мургавото и пламенно братче, което беше оставил, преди да замине за Аржентина, и за което мислеше често от окопите на Мадрид и от Школата за военни инструктори в Съветския съюз. Ирина се наведе и го погледна в лицето. Тя видя под лунната светлина, че той се мъчеше да сподави някаква ужасна, безмълвна мъка. Устните му бяха стиснати, а очите му трепкаха конвулсивно. Но в тях нямаше сълзи. Този човек не можеше да плаче.

В това време от гората долетя тъжен звук, който наподобяваше крясък на сова.

— Моите хора идват — произнесе той внезапно.

А след това с бързи крачки се отпрати към вратата, сякаш изведнъж забрави всичко, което се бе случило тази вечер.

— Ще се върнеш ли? — попита тя оскърбено.

— Не!... Отивам с тях.

Тя повтори ядосано:

— Ще се върнеш ли, питам... Някога?

А той отговори небрежно:

— Да, може би!... Когато свърши борбата.

И тогава тя почувствува, че в един съвсем кратък миг бе престанала изведнъж да съществува за него, а това ѝ се стори обидно и горчиво, защото не знаеше, че този човек живееше само с борбата. Тя остана до прозореца, загледана в празното място до вилата, в което имаше игрище за тенис. Мрежите и настилка му бяха обрасли с

бурени, изпъквачи като сенки върху светлия фон на пясъка. От гората лъхаше влага с дъх на папрат и смола. Тъжният крясък на совата се повтори още няколко пъти. Стори ѝ се, че в него имаше нотки, които наподобяваха човешки глас. След малко тя видя сянката на Павел, която се промъкваше към гората.

Ирина затвори прозореца и усети нужда от сън. Луминалът бе започнал да ѝ действа.

IV

Павел мина покрай буренясалото игрище за тенис и стигна до тухления зид, който отделяше задния двор на вилата от склона на боровата гора. Той се покатери на зида и скочи ловко от другата му страна. След две минути той бе в гората — гъста и непроницаемо тъмна дори в лунната нощ. Крясъците на совата със странен човешки тембър се повтаряха настойчиво. Павел подсвирна тихо два пъти.

— Паролата!... — извика един дрезгав глас в тъмнината.

— Девет — каза Павел.

— Петдесет и четири.

Но това не беше достатъчно и гласът попита сурово:

— Къде е Техеран?

— На Рибарския полуостров — отговори Павел.

Последва мълчание, в което непознатите сякаш се колебаеха.

— Е, какво?... — нетърпеливо произнесе Павел.

— Ела насам — рече гласът.

На десетина метра, между борове и папратите, светна жълтеникав сноп от лъчи на фенерче с изхабена батерия. Павел се отправи към него. Другарите му, които го чакаха, не знаеха кой е. Не биваше и да знаят. Те трябваше да го заведат в щаба на оперативната зона, където той щеше да се запознае с обстановката и да поеме командването на една откъсната бригада, която действуваше в южните части на Родопите и от време на време идваше в досег с червените отреди на ЕАМ. Задачата бе трудна и отговорна, но партията разчиташе на него. Не беше лесно да се съгласуват усилията между гърци и българи дори когато са комунисти. Вековното минало ги караше да се подозират в неискреност. Той знаеше трудностите, но не мислеше още за тях.

Фенерчето с изхабената батерия светна пак и угасна веднага. Човекът, който го притежаваше, изразходваше пестеливо остатъка от енергията му. Павел запали своето фенерче с прясна батерия и синя светлина, която не можеше да се забележи отдалеч. След малко той забеляза няколко души, залегнали между папратите и готови за

стрелба. Дулата на автоматите им гледаха заплашително като малки зловещи очи. Те образуваха позиция с форма на ветрило, така че в случай на изненада да имат под обсега на оръжието си най-малко три посоки.

— Той ли е? — рече притежателят на фенерчето, като насочи анемичната му светлина в лицето на Павел.

— Същият!... — отговори един женски глас.

— Откъде ме познаваш? — попита Павел.

Жената не отговори. Павел съзна доволно, че другарите от щаба бяха изпратили мълчаливи и опитни хора.

Те размениха още няколко думи, но почти шепнешком. След това налягалите се изправиха и един подир друг тръгнаха нагоре по урвата. Изкачването в тъмнината по хлъзгавата иглолистна настилка беше трудно и бавно. Никой не приказваше — от предпазливост, умора или лошо настроение. След половин час те излязоха от сянката на върха, която падаше върху урвата, и мракът престана да бъде тъй непроницаем. През клоните на боровете се процеждаше сребриста и едва доловима лунна светлина, под която Павел различи все пак силуетите на другарите си. Бяха трима мъже и една жена — ниска и дребна, но пъргава като невестулка. Жената носеше голф и само бухнатата ѝ коса я отличаваше от силуетите на мъжете.

Мъжът с фенерчето, който вървеше най-напред, изведе групата на някаква пътека. Ходенето стана по-удобно. Сега те се намираха доста далеч от селището и нямаше опасност да се натъкнат на секретните постове, които охраняваха двореца. От тясната ивица на небето, която пътеката разтваряше между боровете, идеше повече светлина. Наоколо бе съвсем тихо, а студеният въздух миришеше на озон и смола.

Павел вървеше няколко крачки зад жената. В здрача на разсъмването, който почна да се прецежда отгоре, той различи подробностите на облеклото ѝ: зеленикаво винтяке, овехтял голф и гумени обувки, с които тя пристъпваше безшумно и леко като вълчица. Веднъж тя обърна лицето си настрана и Павел видя профила ѝ — изпит, заострен и дебнешк като у всички нелегални. Тя не изглеждаше твърде млада.

— Чу ли радиото? — внезапно попита човекът с фенерчето, като се обърна назад.

Но той зададе въпроса почти полугласно и Павел не го разбра.

— Мичкин пита дали си чул Съветското комюнике от тази вечер — каза жената.

— Не — отговори Павел. — Бях зает.

— Видяхме — саркастично произнесе жената.

— Какво си видяла? — попита Павел.

Жената не отговори. Тя се наведе внезапно и остана назад, като почна да стяга връзката на обувката си. „Тия хора са кисели“ — помисли Павел. А после му дойде на ум, че те живееха в планината като гладни и преследвани зверове и от обноските им не можеше да се очаква голяма любезност. Може би го бяха видели на осветения прозорец с Ирина и изпитваха раздразнение. Но това не им влизаше в работата и трябваше да го преглътнат.

Все пак той изпита лек срам от това, което можеха да помислят. Тази вечер го беше объркала и разстроила. Появата на Ирина му попречи дори да се преоблече. Той носеше дрехите си за планината в един вързоп, който грабна веднага, щом чу сигнала на другарите си, и тази неподготвеност, когато имаше да върши партийна работа, бе необичайна за него. Историята за Стефан му се струваше чудовищна и той не можеше да повярва в нея. Може би тази жена искаше да оправдае себе си и подозрителната заверка на паспорта си от Гестапото. Но макар да нямаше почти никакво доверие в нея, тя успя да разпали в душата му старата ненавист към Борис. Всички факти, които разказа, се съгласуваха точно както с онова, което той знаеше за смъртта на Стефан, така и с характера на Борис. Още от детинство у последния имаше някаква отчужденост от света, някаква озлобление към хората, някаква хладна подлост. Ала въпреки това историята за Стефан изглеждаше невероятна.

Той вървя половин час, мислейки горестно за мъртвия брат. После образът на Стефан избледня и в съзнанието му изпъкна Ирина. Рядко той бе виждал толкова хубава жена дори в чужбина. Духът ѝ сигурно бе покварен, но в красотата ѝ прозираше нещо здраво, топло и нежно, което изглеждаше несвойствено на света, в който живееше. Но след малко той се ядоса пак от заверката на паспорта ѝ. По дяволите тази жена!... Щеше да бъде неприятно, ако другарите бяха забелязали силуета ѝ до прозореца.

Човекът, когото нарекоха Мичкин, махна с ръка и зави внезапно нагоре по урвата. Почна отново трудно и уморително изкачване, което продължи повече от час. Гумените обувки на жената се хлъзгаха и тя падаше на коленете си, издавайки скимтящи ядосани възклицания. Веднъж Павел се върна да ѝ подаде ръка, но тя се изправи сама, отказвайки помощта му. Тя бе въоръжена само с един никелиран револвер, който носеше окачен на канап върху шията си така, както жените от другия свят носеха малки златни часовници. Дребното ѝ, обсипано с лунички лице не бе ни грозно, ни красиво. То щеше да изглежда миловидно, ако сивите ѝ почти безцветни очи не гледаха тъй остро и честите падания не го бяха сгърчили в постоянна гневна гримаса.

Най-сетне те стигнаха до билото на върха и седнаха да починат, задъхани от редкия въздух и трудното изкачване. Гората бе свършила и оставаше под тях. Мястото представляваше малка полянка, осеяна с високи скали — удобно прикритие за цялата група. Тревата бе още мокра от нощната роса. Но Мичкин хвърли върху нея един оръфан кожух, легна и почти веднага заспа, като продължаваше да стиска пушката си с едната ръка.

Той бе около петдесетгодишен, едър, червендалест, с отдавна небръснато лице и белег от скорошна рана върху бузата си. Носеше цървули и панталон от селски шаяк. Единият от останалите мъже приличаше на работник и бе въоръжен с автомат. Той имаше груби ръце и болнаво, но умно лице. Беше облечен в бричове и вълнен пуловер. Веднага щом спряха, той отиде при най-високата скала, загърна се в едно одеяло и застана на пост. Другият мъж беше почти момче, с ботуши и униформа — очевидно войник, избягал от казармата. Той също беше въоръжен с автомат. Жената седна малко настрана от другите и веднага почна да оправя обувките си, които, изглежда, я нервираха особено.

Бе вече съвсем светло и Павел разгледа внимателно лицата на другарите си. Почти всички му се сториха стари, калени комунисти, които съзнават много добре дълга си и гледат с досада на излишния ентузиазъм. Жената изглеждаше образована, но лицето ѝ продължаваше да има сърдития си, неразположен към разговор, израз. Брадясалият мъж хъркаше дълбоко, войникът изу мълчаливо единия си ботуш и почна да разглежда някаква рана върху петата си. Павел отиде

при мъжа с автомата, който стоеше на пост. Той приседна до него и му предложи цигара, но човекът отказа, като посочи гърдите си. Вероятно имаше слаби дробове.

— Ние чакаме да научим много нови неща от тебе — произнесе той тихо.

— Защо? — попита Павел.

— Лукан ми каза, че идваш от Съветския съюз. Аз съм отговорник на групата... Заръча ми, в случай на опасност, да те пазим като очите си.

— Аз не съм толкова ценен — засмя се Павел. — Как отиват работите тук?

— Борим се... Но липсва оръжие и трудно намираме храна. Зимата прекарахме лошо... Петима другари загинаха от глад и студ.

— Тежко е навсякъде. — Павел се загледа в една обраснала с лишеи скала. — Ще има още една зима.

— Да, ония няма да направят истински десант.

— Ти какъв си?

— Тютюнорботник. Имах смъртна присъда, но избягах от затвора.

— Добре си се отървал. От кой отряд си?

— От „Станке Димитров“.

— Кой ви е командир?

— Динко.

— А политкомисар?

— Шишко.

— Чувал съм и за двамата. Що за човек е Динко?

— Добър — отговори работникът, след като се подвоуми малко.

— Ти не си много сигурен в това.

— Не съм, верно е... Но може да греша.

— Аз те питам като партиен другар.

— Разбирам!... С Динко се случи една неприятна история в щаба. Лукан го обвинява в превишаване на права. Наверно ще има партиен съд.

— Така ли?

— Да!... Партията не може да търпи своеволия... Той хвърли отряда в нападение на една гара, въпреки несъгласието на политкомисаря.

— Е, и после?

— Нищо... Гарата беше укрепена с бункери... Трима другари паднаха на вятъра.

— Може би е имал тактически основания за това?

— Никакви основания!... — Работникът потрепера от студ и се загърна в одеялото си. — Той видя само с бинокъла си, че в селото до гарата стоеше колата на Морев, тютюнджията... Щукна му веднага да очисти този човек... А защо, има ли смисъл, не даде да се продума... Момчешка работа.

Павел трепна, но не каза нищо и продължаваше да гледа втренчено скалата, обраснала с лишеи. После угаси угарката на цигарата си и я постави в една празна кибритена кутия, която прибра в джоба си. Не трябваше да се оставят никакви следи.

— Какво стана после? — дрезгаво попита той.

— Нищо, отблъснаха ни... А тютюнджията Морев си остана невредим.

— Кога беше това?

— Трябва да има един месец — каза работникът. — Лукан веднага сне Динко от командирския пост... Оттогава работата си остана така... Наверно чакат твоя съвет.

— Динко е направил грешка — каза Павел.

— И аз му рекох още при кавгата с политкомисаря това... Другарю командир, рекох, прекалено е да даваме жертви, за да уловим някакъв тютюнджия... Тютюнджиите не са наша работа... Прекалено е, вършиш грешка... Аз съм прост човек, рекох, нямам образование, но тъй мисля... А той викна, че подривам дисциплината и ме заплаши със смърт... Сприхав човек, но храбър... Да, храбър и умен. За това дума не може да става.

Павел не отговори.

— А каква е тази жена? — попита той след малко.

— Лекува болните и се занимава с просветната част... Учила е много... Знае Ленин наизуст.

Павел се усмихна.

— Не обича да разговаря — рече той.

— Малко е темерут — обясни работникът. — И може да те отрови с езика си, когато е сърдита.

— Как се казва?

- Варвара... Но това е партийното име.
- А същинското?
- Не го знам... Тя е еврейка, омъжена за българин.
- Къде е мъжът ѝ?
- Беше в нашия отряд, но го убиха миналата година.

Павел се замисли. Колко суров беше животът на тия хора!... Грешката тук се превръщаше в тежко престъпление, човешката слабост — в недостатък. А всекидневната храброст и мъжеството срещу лишенията им се струваха обикновен дълг.

Той се загледа в планинския пейзаж. Първите червеникави лъчи на слънцето бяха обагрили съседните върхове, които приличаха на острови сред морето от прозрачна мъгла, събрана в долините. Тишината бе дълбока. Никакъв звук не нарушаваше безмълвието на усойте. На юг, дорде поглед стигне, се простираше безкраен лабиринт от планински вериги, които ставаха все по-бледи и най-сетне се губеха в синевината на хоризонта. Хаосът им внушаваше едновременно заплаха и чувство на сигурност. Тези гъсти, тъмнозелени гори, тези дълбоки и влажни долини, в които пълзяха мъгли, тези скали и ронливи сипеи правеха отрядите неуязвими. Един добър стрелец, застанал с карабина срещу някоя козя пътека, забавяше двеста полицаи, като ги принуждаваше да търсят друг път. Една картеница, скрита добре в скалите, връщаше назад цяла пехотна дружина. Едва ли съществуваше по-удобен терен за партизански действия. Тук владееха бунтовниците. Тук не бе равнина, по която моторизираните колони на врага можеха да се придвижват светкавично, да обграждат изневиделица и да правят чували. Но тук имаше друга мъчнотия: дългите преходи, непрестанното катерене, усойната влага и планинските течения изискваха желязно здраве. Павел погледна съчувствено жената, която седеше с наведена глава и смазана от умората на изкачването. Почти същия изнемощял вид имаха момчето с войнишките дрехи и слабата фигура на работника. Може би умираха за сън, но не смееха да подремнат, докато бяха още запотени от изкачването. Само Мичкин, който, изглежда, беше израснал по тия места, спеше невъзмутимо, без да се бои от студената влага.

След малко се показа слънцето и огря скалите, между които почиваше уморената дружинка. Върху мократа трева заблестяха ситни капчици от роса.

— Време е да вървим — забеляза тютюноработникът.

— Нека починем още малко — помоли войникът, като търкаше подутите си крака в росната трева.

— Тогава аз ще се поразтъпча малко... Стана ми студено.

Зъзнейки леко, работникът се отдалечи, като с едната си ръка придържаше наметнатото одеяло, а в другата стискаше автомата. Павел отиде при жената. Тя вдигна глава и посрещна идването му с хладен блясък в сивите си очи.

— Откъде ме познаваш? — усмихнато попита той.

— Едно време ти следваше романска филология и се пенеше на литературни теми — каза тя с враждебна подигравка.

— Това е вярно... Да не си от компанията, която се събираше в „Кристал“?

— Не, не съм!... За да влезеше човек в тази компания, трябваше да се мисли за поет, а аз не страдах от тази мания.

— Да, така беше.

— Ти пишеше бездарни стихове — рече тя.

— И това е вярно. Но имаше жени, които съчиняваха лоши разкази.

— Да, но те бяха поне скромни... А ти разправяше, че си надминал Смирненски и гониш Маяковски.

— Приятно заблуждение. — Павел се усмихна добродушно. — Ти с какво се занимаваше тогава?

— Работех като шивачка и следвах Свободния университет.

— Познавахме ли се?

— Да. Веднъж ходихме да агитираме заедно в Ючбунар.

— Чудно, как не съм те запомнил?

— Ти запомняше само хубави момичета.

— Младежка слабост.

— Струва ми се, че от нея не си се отказал още.

— Възможно е. Но само това ли е останало в главата ти от мене?

— Не!... Останали са и други неща. Ти беше смел и когато предприемахме акции, излизаше винаги пръв. Мозъкът ти също работеше бързо и добре... И с тия качества, изглежда, си станал голяма птица. Иначе нямаше да разкарват от щаба четири души през цялата нощ.

— Съжалявам, че това задължение е паднало върху тебе.

— И аз също. Беше досадно да те чакаме, докато се наприказваш с онази жена. Не чу ли сигнала ни?

— Не.

— Странно.

— Не е странно... Тази жена ми разправи как е загинал брат ми.

— Значи, греша. — Еврейката се усмихна саркастично. — Аз пък помислих да не ти е любовница.

— Неприятно е, ако другарите са помислили това.

— Успокой се!... Видяхме я само Мичкин и аз... Другарите останаха в гората, а аз излязох да разузная.

— Ти си доста подходяща за разузнаване.

— Не. Аз съм просто най-безполезната... Ако бяхме попаднали на секретни постове, щяха да уловят само мене.

— Сега пък почваш да скромничиш... От кой отряд си?

— От отряда на Динко.

— Какво е станало с този човек?

— Сега прилича на тигър, превърнат в кученце... И заслугата за това принадлежи на Лукан.

— Аз бих постъпил също като Лукан.

— Нищо чудно!... Когато сектанти се превърнат в болшевики, всички болшевики почват да им се струват сектанти.

Тя погледна към тютюнорботника, който стоеше на пост. Слънцето се беше издигнало над скалите, но капките от роса блестяха още върху тревата. Прозрачната бледосиня мъгла, събрана в долините, почна да се топи. Миризмата на папрат и смола, която идеше от гората, стана по-силна. Войникът и Мичкин спяха дълбоко.

— Това ли е оръжието ти? — попита той.

Еврейката погледна небрежно малкия никелиран револвер, който висеше на канап върху шията ѝ. Той приличаше много на револверите, с които се извършват салонни убийства по филмите.

— Да, това е — каза тя троснато.

— Носиш го като бижу.

— Сега наистина е бижу. Една четвърт от хората са почти без оръжие.

— Ще намерим скоро — уверено каза Павел.

Тя замълча презрително, сякаш намираще обещанието му за глупаво самохвалство.

— Какво стана после? — попита тя внезапно.

— Кога после?

— След романската филология и тъй нататък?

— Нищо. Изгониха ме от Аржентина, а след това взех участие в испанската война.

— И сега идваш от Съветския съюз?

— Да — сухо отговори той. — Но това не трябва да се раздрънква.

— Никой не го раздрънква — гневно произнесе тя.

След това се изправи намръщено. От скалата, наметнат с одеялото си, идеше бившият тютюноработник.

— Стига вече — каза той, като бутна с ръка спящия войник и почна да сгъва одеялото си.

Войникът от своя страна разтърси Мичкин, който при събуждането си издаде стреснат вик и улови веднага пушката си. Изглеждаше, че неговото събуждане доставяше удоволствие на всички, тъй като подскачането му предизвика смях. Това бе един от редките моменти, в които тези хора се смееха. Дори Варвара се засмя, при което острият блясък в очите ѝ стори място на игрива и весела закачливост. Навярно така се беше смяла тя, преди да почне гоненето на евреите и преди да окачи малкия револвер върху шията си.

Мичкин се изправи начумерено, мърморейки нещо срещу смеха на другарите си. След малко всички тръгнаха надолу, към долината, вървейки един зад друг в боен ред. Мичкин пак водеше групата и вървеше най-отпред. Когато стигнаха долината, той поведе другарите си нагоре, по течението на планинската река, следвайки някаква едва видима пътека. Коритото на реката ставаше все по-стръмно и каменисто. Най-после пътеката изчезна съвсем. Мичкин се спря.

— Събувай се и газе!... — дрезгаво изкомандува той.

Върху лицата на всички се изписа досада, но никой не възрази. Павел разбра, че партизанският лагер трябва да е наблизо. Към него не трябваше да водят никакви следи. Почна трудно и уморително изкачване по коритото на пенливата река. Водата беше студена като лед. Под разместените и хлъзгави камъни прибягваха пъстърви и плоски водни червейчета. Войникът успя да улови с ръце една пъстърва и я сложи в торбата си. Павел газеше наведен, със стиснати зъби, носейки вързопа под мишницата си. Студената вода

причиняваше на посинелите му и вкочанясали крака силни болки. После краката му станаха съвсем безчувствени и той престана да усеща върху какво стъпва. Тютюноработникът пъшкеше глухо. Варвара и войникът останаха назад. Само Мичкин крачеше бодро, сякаш газенето в ледената вода не му причиняваше никакво неудобство. Като повървяха четвърт час така, той се обърна назад и викна високо със същия дрезгав глас:

— Излизай!...

Един по един всички излязоха от коритото на реката и седнаха на слънце да се обуват. Павел се обърна назад и потърси с поглед Варвара. Тя се беше свила на кълбо, триеше посинелите си крака и стенеше тихо. Но той не отиде при нея, защото това щеше да я раздразни.

— Лагерът е съвсем близо — каза тютюноработникът, като стана и направи гримаса от болките в костеливите си крака. — Няма смисъл да почиваме тук.

Мичкин ги поведе отново, като изостави реката и тръгна през едно полегато планинско пасбище, осеяно с малки скали и храсти от хвойна. Всички усетиха с наслада контраста между гората и откритото място. Потискащият мрак и усойната влага отстъпиха място на слънце и топлина. Безоблачното небе сияеше ярко, а в пукнатините на скалите цъфтяха алпийски рози. В далечината синееше връх със снежна преспа. Всичко бе тихо, светло и радостно. До тия места стигаше трудно тиранията и убийството. Павел изпита желание да запее, но веднага съзна, че това щеше да раздразни другарите му.

— Къде е лагерът? — попита той.

— В седловината, която ще се покаже след малко — отговори работникът. — Много удобно място... Не се забелязва отдалеч.

— А къде са постовеите ви?

— Това се питам и аз. Трябваше да ги видим при реката и зад ония скали.

— Защо ги няма тогава?

— Може би другарите са преместили лагера на друго място.

— Трябва да вървим предпазливо.

— Да — каза работникът. — Точно така избиха седем души от една чета... В базата чакаше засада от фашисти.

Той извика високо:

— Мичкин, внимаваш ли?... Постовете ги няма.

— Виждам — отговори Мичкин с рутината на човек, който си знаеше работата.

Той повървя още малко, после се спря до една купчина от високи скали и направи знак на другарите си да дойдат при него. Павел избърза напред. От скалите се виждаше седловината. Мястото беше скрито и много удобно, но от лагера и хората нямаше нито следа. Седловината беше тъй пуста, както и останалата част от широкото било на върха. Тук-таме по нея имаше гъсталаци от хвойна и дребни, мършави борчета, които надолу по склона ставаха по-едри и се съгъстяваха в гора. Един по един хората от групата стигаха до скалите и спираха до тях, гледайки разочаровано напуснатата база, от която бяха отстранени грижливо всички човешки следи. Варвара се тръшна изнемощяла върху тревата.

— Към нас идва човек — рече някой.

— Това е Андон — позна Мичкин. — Оставили са го да ни упъти.

Към скалите, идейки от седловината, се приближаваше бавно нисък брадясал човек, облечен в кожухче и бричове. На рамото му висеше пушка и торба с провизии. Човекът ядеше хляб и сирене.

— Андоне, здравей!... — извика Мичкин. — Къде са другите?

— Преместихме се към Пещерите — флегматично отговори Андон. — Насам идва пехотна колона с минохвъргачки... Днес или утре ще стане горещо.

Но ятаците бяха заблудили колоната и последната се залута в друга посока. Не последва сражение нито през същия, нито на другия ден. Партизаните спокойно организираха новата си база при Пещерите. Ала след това колоната налучка верни следи и се отправи точно към сърцето на оперативната зона, в която действуваше отрядът.

На разсъмване срещу този ден Динко прекара през паметта си за хиляден път подробностите на фаталната грешка. Нито го арестуваха, нито взеха оръжието му, а само го снеха от командирския пост. Сега той лежеше малко настрана от другарите си, под един навес от борови клони, а наоколо, в мълчанието на планината, струеше тиха лунна светлина. През деня той беше работил заедно с другите по

укрепяването на новите картечни гнезда. Легна си уморен и веднага заспа, но душевната криза прогони съня му към полунощ. В съзнанието му изникнаха тъжните и упрекващи образи на другарите, които бе тикнал към смъртта в пристъп на лудост.

А лудостта бе избухнала в мига, когато видя дългата черна кола, която идеше от Беломорието, и различи с бинокъла си омразния човек, който слезе от нея. Изведнъж го обзе сляпа ярост, която се превърна в диво, неудържимо желание да унищожи този човек. Защо се поддаде на личното отмъщение? Защо заповяда това нападение? Защо пожертвува най-добрите си хора? Той не можеше да си даде ясна сметка, но подробностите на самото безумие изпъкваха в паметта му със стереотипна яснота. Атаката беше посрещната с ураганен огън от автоматични оръжия. Около складовете немците бяха построили леки циментови бункери. Нападението завърши с пълен провал. А после, когато се оттеглиха, той видя с бинокъла труповете на другарите си, които чернееха върху перона на гарата. Отрядът бе загубил трима души. Нима можеше да се намери оправдание на всичко това?...

Динко затвори очи, смазан от ужаса на постъпката си. И тогава, в тишината на нощта, която изведнъж му се стори страшна, той чу гласа на партията: „Ти не се оказа достоен за поста, който заемаше. Ти показва, че не си истински комунист.“ — „Не съм ли? — оправда се Динко. — Та на мене ми е заповядано да нанасям удари... Къде и как, има ли значение?“ Ала гласът на партията, раздразнен от оправданието му, отговори: „Да, но никой не ти заповядва да нападаш гари, за които знаеш, че са укрепени с бункери и картечници... Ти извърши нападението само защото искаше да убиеш човека, когото мразиш. Вярно, този човек е подлец и народен враг, но ти беше заслепен от лична омраза, от ревност, от мрачното чувство, което изпитваш към една жена. А това е недостойно за комунист. Ти се бориш не срещу отделни хора, срещу цялата система, която обезобразява душите им.“ Гласът замълча сред угризенията, които се впиваха все по-дълбоко в съзнанието на Динко. Мисълта за убитите другари стана непоносима. От гърдите му се изтръгна хриплива прекъсната въздишка. Имаше нещо подло и в това, че от нападението самият той беше излязъл невредим. Случайност може би!... Не, не беше случайност. Той просто стоеше назад. В други сражения той излизаше напред и разделяше опасността наравно с другарите си, но сега се беше прислонил до една

купчина от чували с цимент, за да остане невредим, за да плени и убие собственооръчно човека, който мразеше до дъното на душата си. Дори другарите му наблюдаваха учудено тази необичайна за него предпазливост. Всичко, което беше извършил през този ден, му се струваше чудовищно.

И тогава през съзнанието му мина мисълта, че не заслужаваше да живее повече. Това бе облекчаваща, изкупителна мисъл. Ръката му се спусна към пояса и напипа тежкия дългобоен пистолет, който не сваляше от себе си. Един куршум и грешката щеше да бъде изкупена. Но тогава той чу пак гласа на партията, глас на хиляди сърца и хиляди мозъци, който му заповядаше: „Остави!... Животът ти отдавна принадлежи на мене. Само аз разполагам с него.“

В пещерата, поставен на пода, светеше панцеров фенер, а до него, наведени над военна карта, разговаряха Павел, Лукан, Блаже и един майор-комунист от Първата световна война. Лицето на Павел беше обрасло в няколко дни с гъста черна брада, Лукан се разпознаваше веднага по смазаните в полицията хрущяли на носа, Блаже изглеждаше значително състарен от лишенията на нелегалния живот, а майорът, въпреки трудностите на обстановката, имаше вид на акуратен пенсионер.

Майорът бе нисък, дребен, с голямо плешиво чело и вземаше не за пръв път участие в ръководството на бунтовническа войска. Носеше бричове, подковани ботуши и старомодна куртка с висока и твърда яка, но без пагоните и звездите на царската армия, която го беше извергнала със задочна смъртна присъда от редовете си. Куртката беше запазена от сестра му. Този човек бе оцелял през два революционни периода благодарение на уменията си да забягва навреме в чужбина. Тактическият му ум се беше развивал свободно чрез изучаване действията на Червената армия, докато мисълта на другарите му от военното училище — които сега бяха генерали — скърцаше бавно по военните правила ох преди сто години. И затова решенията, които вземаше съвместно с Лукан и Блаже, докарваха често тия генерали в пристъп на ярост. Особена черта в характера му бе вкусът към подробности. В личния си багаж той носеше разни учудващи дреболии, например лупа за четене на ситни надписи, машинка за

острене на самобръсначи, едно ръководство по астрономия и линейка за изчисляване на логаритми.

В пещерата беше малко задушно, а фенерът, светейки отдолу, правеше лицата на мъжете да изглеждат изпосталели и мрачни.

— Тук не виждам никакво шосе — рече Лукан, като посочи върху картата.

— Картата е стара — обясни майорът от Първата световна война. — Разтворих я, понеже има едър мащаб... Ей сега ще ти покажа на другата.

— Остави, няма нужда — каза Лукан.

— Не, искам да се увериш.

— Остави бе, човек!... Разбрах!... В тази посока можем да налетим на моторизирани части.

— Ей сега, ей сега!... — мърмореше майорът, ровейки упорито в чантата си с картите. — Искам да видиш, че направлението, в което предлагам да се оттеглим, е най-безопасно.

Той разтвори картата и показа доволно шосето.

— Ясно!... — Гласът на Лукан бе уморен. — Значи, оттегляме се към Вододела, докато Шишко пази фланга ни при езерата, и ако противникът се увлече след нас, нанасяме контраудар.

— Това е единственото възможно решение — заяви майорът.

В пещерата стана тихо. Павел гледаше картата замислено. Лукан забеляза това и попита учтиво:

— Вашето мнение, другарю?

— Посоката не е много добра — отговори Павел. — Групата на Шишко е малобройна и остава на собствените си сили.

— Хората му са изпечени — каза Блаже. — Шишко няма да мръдне дори ако види минохвъргачи пред себе си.

— Тъкмо затова трябва да го пазим — продължи Павел. — Има да видим още много неща... Моят съвет е да завъртим посоката на оттеглянето към юг и да запазим връзка с Шишко. Така ще увлечем противника към езерата и ще го атакуваме в удобно място. Пехотната колона няма да ни преследва към Вододела, бъдете сигурни!... Вие като че искате да избегнете сражението.

— С оръжието сме зле — забеляза Блаже.

— Тъкмо затова!... Ако разбием колоната, ще се снабдим с оръжие.

— А ако не я разбием, оставаме без патрони... — рече майорът.
— Аз мислех да ви предложа именно това решение, с малка варианта, но не мога да разчитам върху него поради историята с Динко. За контраудар върху колоната е необходим смел, бърз и умен командир, който да състави план за боя на самото място и да го променя всеки момент според условията... А такъв командир е само Динко.

— Не можем ли да го заместим с Шишко? — попита Лукан.

— Не — бързо отговори майорът. — Шишко е отличен само за политкомисар или когато командува двадесет души... Но той няма понятие от огневи план и тактика на картечниците.

— Пак вашите военни истории — измърмори Лукан, като се изпоти внезапно и обърса челото си.

— При условията на сегашния случай те са решаващи — сухо каза майорът.

— Добре. Замести го ти.

— Съгласен съм.

— Това ще бъде голяма грешка — остро възрази Павел. — След моето заминаване с бригадата на юг другарят остана единствен военен специалист в щаба. Не трябва да го рискувате.

Настъпи мълчание, в което фитилът на панцеровия фенер почна да пращи. Блаже отвинти капачето му и наля от една тенекиена кутия малко газ. От входа на пещерата се чува стъпки. Дежурният по лагера обикаляше постовете. Мълчанието стана неприятно. Павел не познаваше подробностите на историята с Динко, а майорът избягваше да се меси в кадрови въпроси. Само Блаже гледаше упорито и смело в лицето на Лукан.

— Кажете, какво да правим? — рече Лукан.

— Какво ли?... — внезапно произнесе Блаже. — Аз ще ти кажа. Стига вече сектантщина, другарю Лукан!... Динко трябва да бъде възстановен незабавно на поста си.

Отново настъпи мълчание, което сега бе по-тягостно от преди. Върху бледото изпито лице на Лукан не трепна нито едно мускулче. Смазаните хрущяли на носа му напомняха мъченията, които бе изтърпял в полицията, и засилваха израза му на упоритост.

— Другари!... — бавно почна той, сякаш се намираше пред събрание. — Върху мене продължават да се хвърлят упреци за миналото, и то от човек, когото партията е поставила в щаб на

оперативна зона. Обвинението се отправя към мене за това, че отстоявам едно решение, с което искам да запазя нашата борба от израждането ѝ в тесногърда, лична саморазправа...

Лукан млъкна за миг, после изкрещя гневно:

— Сектантщина ли е това, другарю?...

Викът му накара пламъкът на фенера да потрепера. Така избухваха хора, които загубват самообладанието си рядко. Блаже не отговори.

— Продължавайте!... — спокойно рече Павел. Лукан възстанови бързо равновесието на нервите си.

— Динко е хвърлил отряда в едно безсмислено нападение, което струва живота на трима души... Аз го снех веднага от поста, за да не повтори утре същата лудост... Това сектантщина ли е, другари? Динко върши своеволия и не зачита партията в лицето на политкомисаря, а вие искате да му поверите отново командването на сто и петдесет души... Аз не мога да се съглася с такъв риск... Това пак ли е сектантщина?

— Какъв е мотивът на нападението? — попита Павел.

— Да причини щети на германците, но това е неверно... Разследването установи, че той е искал да улови и екзекутира брат ви.

— Значи, мотивът продължава да бъде политически — безстрастно установи Павел. — Брат ми работи и печели от германците.

Всички, включително и Лукан, го погледнаха смаяно.

— И това не може да го оправдае, другарю Морев!... — възрази Лукан. — Партията забранява изрично наказания над цивилни, които не са провинени във военно сътрудничество с властта и германците срещу нас... Не е работа на Динко да се занимава с брат ви... Това ще направи утре народът. Но има нещо друго, друго... — Гласът на Лукан стана отново гневен. — Динко действително е искал да убие брат ви, но мотивът за това не е само политически... В намерението му е имало нещо тъмно, лично и неизвестно, върху което той отказва да даде каквито и да било обяснения... Той не иска да разкрие лицето си дори пред партията... Аз не мога да имам доверие в такъв човек.

— Разпитахте ли го повторно? — попита Павел.

— Виках го десет пъти.

— Ще опитаме още веднъж.

— Кога? — намеси се майорът. — Неприятелят иде.

— Тази сутрин — отговори Павел. — Ако се разкрие пред партията и признае грешката си, ще го върнем на поста, какъвто и да бъде личният мотив... В противен случай командването на отряда ще поема аз.

Варвара се събуди на разсъмване от болки в ревматичните си крака. Войнишкото одеяло — единствената ѝ завивка — бе просмукано от нощната влага и дребното ѝ тяло затрепера от студ. Тя прекара няколко минути на границата между съня и будното състояние, загледана в белезникавата светлина на разсъмването, която се процеждаше от изток. Тъмните сенки на боровете шумоляха тихо, а над тях все още блещукаха звезди. Като се разсъни малко, тя се отдаде веднага на мисли за партийните работи.

Тя бе вече повехнала жена. Петнадесет години от живота ѝ бяха протекли в бедност, преследване и непримирима вражда срещу света, който изпитваше към нея двойна омраза. Ударите и плесниците, които получаваше често от агентите в полицията, се нанасяха върху нея по жестоко, отколкото върху другите, защото беше еврейка. Тя произхождаше от семейство на беден равин и след като изкара университета, издържайки се сама, потъна в нелегална борба. Животът не ѝ беше дал никаква радост освен студената връзка с един човек, когото убиха преди година и половина. Но в тази връзка нямаше любов, а само хладнокръвна лоялност, само единомислие между комунисти. И поради това, че не беше дала или взела нищо от любовта, в душата ѝ съществуваше някаква празнота, която тя запълваше с неумолима възискателност към себе си и към другите. Ала тя не съзнаваше, че тази празнота я правеше сприхава и печална.

Сега тя почна да мисли за своите задължения през деня. Струваше ѝ се, че партийната просвета в отряда не вървеше много добре. В четата на Мичкин имаше един студент, който тълкуваше селския въпрос съвсем погрешно, а курсът по ограмотяване изоставаше назад. Трябваше да се потърсят моливи и хартия, да се учат като първолачета четиридесетгодишни мъже. В отряда имаше няколко души, по които се бе появила краста. Трябваше да се излекуват, преди да разпространят болестта. Тя ги караше тиранично

да се мажат с мехлем, който им бе приготвила от сяр, свинска мас и сода за пране по рецептата в едно ръководство за фелдшери. Един болен от малария тя лекуваше упорито с чесън, понеже нямаше хинин и си беше втълпила, че лютивите вещества на чесъна могат да го заместят. Ризите на няколко души бяха тъй съдрани, че просто не можеше да ги гледа. Трябваше да ги смъкне насила от гърба им и да ги закърпи най-сетне. И за още много такива неща помисли Варвара на разсъмване. Всичко това ѝ даваше морално право да се намесва енергично в личните разправи на тия сурови мъже, които гледаха така пренебрежително на бойните ѝ качества и с такава досада на сприхавата ѝ чувствителност. Тя ги упрекуваше, мъмреше, хокаше непрестанно и най-после успяваше да ги вкара в правия път. Ала твърде често тя прекаляваше в това и мъжете просто ѝ заповядваха да се махне отпреде им. Тогава тя ставаше мълчалива и печална за няколко дни, докато тия, които я бяха обидили, не дойдеха отново да ѝ поискат услуга или съвет.

Тя стана, след като се бе вече разсъмнало, среса набързо косата си и натъпка в раницата одеялото, с което се завиваше. Движението я стопли, а болките в ревматичните ѝ крака изчезнаха. Розовото сияние на зората и дъхът на смола я изпълниха с ведрина. Краят на омразния свят приближаваше. Червената армия нанасяше на немците удар след удар, съпротивата се засилваше, партията овладяваше все по-сигурно ръководно място в борбата. Варвара беше мозъчно същество и не обичаше да фантазира, но всяка сутрин тя се отдаваше на една изгаряща мечта: да се види отново спретнатата и чиста на партийно събрание, с доклад под мишница. Събранията бяха нейната стихия, а красноречието — талантът ѝ.

Отивайки към потока да се измие, тя видя Мичкин, който стоеше на пост при скалите. Той се беше свил като котка и наблюдаваше втренчено широкия простор към долината. Слухът му ловеше всеки шум, а острите му очи дебнеха козята пътека — единствения достъп към лагера. Но нищо тревожно не се чуваше и по пътеката, която се губеше в белезникавия и замъглен простор, не се виждаха никакви подозрителни точки. Слънцето изгряваше бавно. Покоят бе пълен. Само от време на време полъхваше вятър и от боровата гора се разнасяше тъжно свистене, сякаш планината въздишаше. През такова едно тихо утро Мичкин беше напуснал своя дом, за да вдигне оръжие

срещу света, който бе убил единствения му син. В съзнанието му имаше много остатъци от този свят, ала той ги преодоляваше постепенно чрез спомена за мъдрата и спокойна решителност на сина си преди смъртта, обесен за конспирация. Дълги часове на размисъл, на горест и гняв бяха накарали неукния баща да тръгне по пътя на сина. Сега Мичкин беше кандидат за партиен член.

— Защо не спиш? — попита той, когато Варвара мина покрай него.

— Имам работа — отговори тя. После се спря и попита внезапно: — Но кого беше вилата в Чамкория, при която онази вечер чакахме новия другар?

— На един тютюнджия — отговори Мичкин.

Той бе разнасял дълги години мляко по вилите в Чамкория и познаваше хората в селището.

— Как се казва?

— Морев.

Варвара трепна, но след това помисли веднага: „Съвпадение или далечен роднина.“

— А жената познаваш ли? — попита тя след малко.

Мичкин изпита стеснението, което усещаше винаги от нередни и срамни неща, засягащи семейния живот.

— Жената ли... — измънка той. — Тя е държанка на Морев... Нали знаеш... богатите си имат държанки.

— Откога му е държанка? — остро попита Варвара.

— От седем-осем години.

— Как се казва?

— Не зная — отговори Мичкин, като продължаваше да изпитва стеснение от разговора.

Той наистина не знаеше. После го обзе смътно желание да защити някак жената, към която имаше причини да изпитва симпатия, и добави бързо:

— Тя е лекарка.

— Лекарка ли?

— Да. Една зимна вечер срещу Нова година детето на сина ми беше простинало... Мяташе се и гореше от огън, а навън имаше виелица. Викахме лекари, но никой не искаше да дойде. Всички пиеха

и танцуваха по вилите. Тогава повикахме нея и тя дойде. Откарахме я с шейната.

— Значи, милостива!... — иронично забеляза Варвара.

— Казвам само, че дойде — отговори Мичкин, като я погледна намръщено.

— А тя не танцуваше ли?

— Танцуваше и беше с дълга рокля, но се преоблече веднага.

Варвара не отговори. Тя помисли за нещо, което беше завинаги пропуснала с младостта си, и това бе радостта на всяка жена — да се види ухажвана. Никога в живота си тя не беше танцувала с дълга рокля вечер, срещу Нова година, когато навън има виелица, а вътре е топло и весело. Напротив, от младостта си тя беше запомнила само бедност, арести и побоища. Ала тогава ѝ дойде на ум, че тъкмо това пропуснато нещо даваше нов, по-пълнен смисъл на живота ѝ.

— Да — рече тя. — Постъпила е човешки.

— Защо те интересува? — попита Мичкин.

— Сетих се за нея случайно — отговори Варвара.

Тя му подари дажбата си цигари от миналата седмица и тръгна към дола, в който бучеше потокът. Слънцето се беше издигнало над скалите и лъчите му почнаха да топят сутрешната мъгла. Варвара искаше да плисне и освежи лицето си с ледената вода на потока, но докато слизаше по урвата, подхлъзна се и падна, като одра ръката си в ствола на един бор. Това я накара да се почувствува отново излишна, самотна и унижена. Стори ѝ се, че беше негодна за никаква работа и представляваше само товар за другарите си. Тя помисли за младите и силни жени в съседните отряди. Повечето имаха автомати и се сражаваха наравно с мъжете. Тия жени бяха на почит, защото у тях имаше физическа и нравствена издръжливост. У Варвара имаше също нравствена издръжливост, но липсваше физическа и това караше всички да се отнасят към нея пренебрежително. Никой не мислеше за активна ѝ в миналото, никой не си спомняше за мъченията, които бе изтърпяла в полицията, никой не се питаше как бе спечелила ревматизма, хроническия бронхит и аритмията.

Потисната от мислите си, тя стигна до потока, но се върна веднага назад. На потока се миеха вече няколко души от отряда. Между тях се намираше и студентът, който я тормозеше в часовете по партийна просвета. Той приличаше на върлина, а дългите му крака

бяха разкрасчени като разтворен пергел над потока. До него, с насапунисано лице, се бръснеше Динко, приклепнал пред малко огледалце, поставено на скалата.

— Варваро!... — присмехулно рече студентът. — Ти обясни ли на Мичкин разликата между формалната и диалектичната логика?

— Гледай си работата — сърдито отговори Варвара. — По селския въпрос Мичкин има много по-здрави разбираня от тебе.

Тя се наведе и почна да плиска лицето си. Обзе я подозрението, че беше нечиста и грозна. Тази мисъл я накара да се измие усърдно, при все че от ледената вода и лютивия селски сапун лицето ѝ се покриваше с лишеи. Когато повдигна глава, студентът и другите партизани си бяха отишли. До скалата, разкрасчен над потока, стоеше Динко. Той се беше избръснал и също искаше да се измие, но чакаше Варвара да свърши, защото бе по-нагоре и течението на потока щеше да отнесе сапунената вода от лицето му до нея.

— Свърши ли? — попита той.

— Да — рече тя, триейки слабите си, вкочанели от студ ръце.

Динко се наведе веднага и спокойно сапуниса врата, ушите и косата си. Когато се изми, лицето му, изгоряло от слънцето и зачервено от студа, бе добило ярък бакърен цвят. Той носеше ботуши, войнишки бричове и зеленикава риза. Като се избърса с кърпата, той надяна веднага автомата и няколко ленти с патрони, които беше оставил върху скалата. В едрата му фигура имаше някаква дива, мощна и стихийна красота, която подействува на Варвара като великолепието на планината. Уплашена от вълнението си, тя побърза да го потисне с навика да дава строги съвети.

— Ти трябва да проговориш най-сетне пред партията!... — глухо рече тя. — Не може така!... Нямах друг изход.

Той я погледна с досада, но не каза нищо и тръгна с бавни крачки по урвата.

— Чуваш ли?... — извика тя след него. — Партията трябва да знае всичко.

Но Динко пак не отговори и тогава Варвара се ядоса наистина от мрачната му и затворена упоритост. Тя се успокои едва когато на връщане от потока мина покрай скалата, до която Мичкин продължаваше да стои на пост. Слънцето се беше издигнало високо и приличаше. За да се предпази от лъчите му, Мичкин бе сложил под

каскета си шарена селска кърпа. Той ръфаше парче сух черен хляб, но от време на време челюстите му преставаха да се движат, а лицето му застиваше и се намръщваше с израз на тревога.

— Какво има? — рече Варвара. — Чуваш ли нещо?

— Някъде се води бой — отговори Мичкин.

Варвара се послуша, но не чу нищо. Мичкин продължи да дъвче.

— Откъде иде? — попита тя.

— От езерата. — Мичкин натъпка в устата си грамаден зальк. —

Шишко води сражение.

— При езерата е невъзможно да има сражение... Фашистите не могат да стигнат до тях, без да минат оттук.

— Могат — отговори Мичкин. — По долината на Манастирската река.

— Този път е труден и опасен за тях.

— Пукотевицата иде оттам. — Мичкин глътна залька си. — Ето, слушай!...

Варвара спря да диша и между бързите тревожни удари на сърцето си долови глухо тракане на картечница — познат, задушен от далечината шум, който наподобяваше равномерно въртене на шевна машина. Варвара направи усилие да скрие страха си.

— Това е лошо — каза тя. — Но Шишко ще ги отблъсне.

— Ако не го посипят с мини. — Мичкин запали една от цигарите, които му бе дала Варвара. — Тогавя ще се появят в тила ни и трябва да се оттегляме нощем по сипеите...

Варвара си представи първо мините. От картечен и пушечен огън човек можеше да се запази лесно между скалите. Но мините, мините бяха ужасни!... Те падаха отвесно и от тях човек не можеше да се скрие никъде. А и оттеглянето нощем по стръмнините бе непосилно за ревматичните ѝ крака и болно сърце. Мичкин я погледна съчувствено.

— Не се бой!... Лукан и майорът ще измислят нещо.

Далечната стрелба от картечниците долетя отново. Стреляха много картечници. Към глухото им тракане, наподобяващо въртене на шевна машина, се присъединяваше и друг, особен шум, който приличаше на пращане, сякаш порив на силен вятър разгаряше огън от смолисти борови клони.

— Автоматите!... — произнесе Варвара. — Чуваш ли ги?

Мичкин кимна с глава. Той бе чул и тъпите, масивни, едва доловими експлозии на мините, с които неприятелят биеше хората на Шишко. След малко той отново изпъна шията си, възбуден от друг, много по-тревожен шум. В долината лаеха кучета. Това бе гневен продължителен лай на овчарски кучета, предизвикан от минаването на много хора. Така лаеха кучетата, когато през планинските пасбища минаваше отрядът или военна колона.

Когато Динко влезе в пещерата, повикан от Лукан, майорът чу също този лай, но не се разтревожи. Планът за отбраната беше готов, а кризата в щаба отиваше към благоприятно и бързо разрешение. Преди две минути той бе разгледал с бинокъла си околността и дал заповед за бойна готовност. Наближаваше само авангардът на фашистите, който щеше да бъде отблъснат лесно. Предстоеше малко сражение за увеличаване на ядрото на колоната в планината. Стратегически положението се развиваше добре. Успокоен от всичко това, майорът почна да подостря грижливо малко червено моливче. Той слушаше изповедта на Динко разсеяно. Момчешка работа!... Някаква си история с братовчедка!... Майорът беше умен мъж и знаеше, че човешката личност представляваше единство от социални, психологични и биологични закономерности. Преобладаваха, разбира се, социалните, но това не изключваше известни кризи в младостта. Бойните и партийни качества на Динко превъзхождаха далеч недостатъците му и само педант като Лукан можеше да го разпитва така. Но майорът не съзна, че въпреки спокойствието си бе малко нетърпелив.

Той продължаваше да остри червеното моливче, слушайки далечния злобен лай на овчарските кучета. В съзнанието му изпъкна позната картина: потни и начумерени войници, пъплещи неохотно нагоре към седловината, зад тях офицер, който удря с дръжката на парабела си по главата на вързания ятак-предател.

Лукан разпитваше Динко подробно и отегчително.

— Значи, ти заповяда нападението, за да отмъстиш на братовчедката си, така ли? — заключи той най-сетне.

— Да — глухо призна Динко.

— А защо не каза това досега?

Динко не отговори.

— Излез и почакай пред пещерата.

Динко бавно излезе навън. На Павел се стори, че в равните зъби, в орловия нос, в скулите на лицето му имаше някаква далечна, едва доловима прилика с топлия, буен и горестен израз на жената, която беше разправила историята за смъртта на Стефан. Майорът флегматично остреше моливчето си. Слухът му долови пак злобния непрекъснат лай на овчарските кучета. Той очакваше с нетърпение да чуе тревожните изстрели на предните постове, които щяха да ускорят решението за Динко. Той продължаваше да бъде спокоен, но нетърпението му ставаше все по-голямо. Лицето на Блаже трепкаше нервно, сякаш се готвеше за нова словесна атака срещу Лукан. Само в очите на Лукан нямаше смут от личните чувства, които внушаваше великолепната фигура на Динко. Това бяха интелигентни, сурови, неумолими очи, в които светеше хладен пламък, които виждаха само върховната, крайната цел на борбата. У тях, както през мъченията в полицията, имаше пак нещо свръхчовешко. Това бяха очите на партията.

— Решавайте!... — каза Лукан.

— Няма време за изказвания — бързо произнесе майорът. — Предлагам да гласуваме направо.

— Добре. Гласувайте.

Майорът, Блаже и Павел вдигнаха почти едновременно ръцете си. Очите на тримата гледаха тревожно Лукан. Последният бе навел глава. Но след това неочаквано, без да види за какво гласуват другарите му, той също повдигна ръка.

— Значи, с пълно единодушие — произнесе равният му глас. — Но аз си запазвам правото да искам наказанието му повторно.

— Да — каза някой.

Върху лицето на Лукан трепна лека усмивка.

— Аз ще го запозная с решенията на щаба — каза майорът. — А ти иди да съобщиш на хората му, че го връщаш на командирския пост.

V

В горещия юлски ден по прашното шосе, което следваше криволиченето на мътната глинестожълта река, чиито води се влачеха лениво, пълпеше дългата върволица от моторни коли на едно бронирано отделение, което отиваше в Беломорието. Моторите шумяха еднообразно и отегчително, гъсеничните вериги на влекачите вдигаха гъсти облаци от бял варовит прах, който забулваше цялата колона, а гумените колела на противотанковите оръдия хриптяха тихо под тежестта на стоманата, с която бяха натоварени. Върху платформите на колите, до сандъците с бронирано снаряжение или до зенитните картечници седяха войници с побелели от ситния прах каски, с къси панталонки и с униформени летни ризи. Почти всички проклинаха горещината, разправяха си мръсни казармени анекдоти или вдигаха от време на време манерките си, за да разквасят устата си с блудкавата, топла като чай вода. Те не отиваха да се бият, а само да засилят бреговата охрана срещу евентуален десант.

В челната колона седеше командирът на отделението — едър и сравнително млад подполковник с дръзки сини очи, а до него — адютантът му — тъничък поручик с деликатни ръце и черни мустачки.

Командирът изхрани гневно праха, който се насляваше в устата му и скърцаше между зъбите. От два часа насам пред колоната пътуваше с равномерна скорост една нищо и никаква кола. Когато подполковникът решаваше да остане назад, колата също забавяше хода си, а когато се опитваше да я изпревари, тя хукваше напред. Тази глупава кола сякаш си бе поставила за единствена цел да напълни устата, носа и дробовете на подполковника с колкото можеше повече прах. Най-сетне той загуби търпение, лицето му стана моравочервено и устата му изригна водопад от ругатни. Целият поток от прилични и неприлични думи, които изрече, означаваше приблизително:

— Кои са тия диванета, които пътуват пред нас?

— Цивилни!... — отговори адютантът, като изтри прашното си лице с кърпичка, намокрена в лавандов одеколон. А после осведоми: — В колата пътува жена!... Една много фина жена.

Но подполковникът не се трогна, а избълва по адрес на фината жена други, макар и по-сдържани ругатни. Когато гневът му поутихна, а лицето му отново доби нормалния си апоплектично-червен цвят, той попита:

— Коя е тази жена?

Поручикът отговори:

— Съпругата на генералния директор на „Никотиана“.

— Сама ли пътува? — изръмжа подполковникът с интерес, който адютантът му познаваше много добре и който накара последния да помисли: „Тук вече ще удариш на камък!... Животно като тебе не е за такава жена.“

— Пътува със съпруга си — натъртено осведоми поручикът, старайки се да внуши на шефа си нуждата от прилично държане.

— Ще ги вземат дяволите!... — рече подполковникът. — А защо пътуват с тая въшка пред нас?

— Защото ги е страх.

— Страх?... — Като всички юначаги, които умееха да пият, да се карат и да прелъстяват жени, подполковникът не познаваше чувството страх. Той попита учудено: — От що ги е страх?

— От нападение на партизаните.

И адютантът разправи на шефа си как миналата година по това време отрядът на прочутия Динко нападнал гарата и селото, в което била спряла колата на генералния директор на „Никотиана“.

Подполковникът не отговори. От една година насам в съзнанието му плуваше представата за нещо мътно и хаотично, което всеки ден приближаваше и му задаваше известни грижи.

— Какво стана с онова писмо? — попита той внезапно.

— С кое писмо?

— С онова от щаба на дивизията... в което искаха имената на заподозрените?

— Още не сме отговорили.

— Ще отговориш, че няма заподозрени!... В отделението няма заподозрени!... Разбра ли?

— Тъй вярно, господин подполковник — отговори адютантът.

И веднага помисли: „Какъв шмекер!... Пази си кожата от комунистите.“ Но той бе също доволен, че служеше в това

бронеизтребително отделение, което никога нямаше да бъде вкарано в акция срещу партизаните — защото партизаните нямаха танкове.

Тя седеше в малкия разнебитен автомобил, който той бе предпочел за дългото уморително пътуване до Кавала пред лимузината, която ги возеше между София и Чамкория. С тази стара очукана и хлопаща кола пътуваха само най-дребните чиновници на фирмата — касиерите или счетоводителите на провинциалните клонове. Но той бе предпочел именно нея, искайки да не привлича вниманието на тези, от които тъй смъртно се боеше, макар да носеше в дъното на портфейла си разписки, подписани от нелегални, чрез които можеше да удостовери, че подпомага парично Отечествения фронт. Но дори тия документи му се струваха недостатъчни и затова към тях бе прибавил портрета на брат си. А тя знаеше всичко това, както и причината, която го бе накарала да дочака бронеизтребителната колона и да тръгне пред нея; изпитваше към малодушието му скрито и пълно презрение, но мълчеше и му се присмиваше вътрешно с търпението на неуязвимите хора. Тя бе отстъпила на молбата му да го придружи до Беломорието, защото знаеше, че той нямаше да свърши както трябва работата без нея и защото искаше да се разсее от досадата в Чамкория и от грозните и опушени развалини на София. Но пътуването с лошата кола и в тази адска горещина бе неприятно — много по-неприятно, отколкото предполагаше — и тя се разкайваше, мислейки със съжаление за печалните борове в Чамкория и за хладните звезди, които нощем трептяха над тях. Но понеже бе невъзможно да се върне, тя се опита да си представи остров Тасос по сладникавите и лоши описания, които бе чела за него във вестниците. После тя престана да мисли за каквото и да било и се превърна — това бе изучен, съзнателен рефлекс на отбраната — в съвършено безжизнено същество, нечувствително към нещата, които можеха да я раздразнят. И така тя понасяше без гняв неговото присъствие, миризмата на коняк, която лъхаше от устата му, безобразното друсане на разнебитената кола и адския пек на слънцето. Благодарение на този вътрешен рефлекс, чрез който отстраняваше гнева, духът ѝ бе спокоен, а красотата ѝ дори при това пътуване запазваше изтънчената си чувственост. Тя бе омотала главата си за предпазване от праха с тънък воал от бледовиолетова коприна, под

който мургавото ѝ лице изглеждаше призрачно гладко, а очите — потъмни. Тя бе отслабнала — благодарение на умереното ядене и всекидневната гимнастика — и така бе придобила съвършения вид на жена-паразит, която не върши нищо друго, освен да поддържа красотата си. Но в ъглите на устните ѝ имаше гънки на сдържана досада — белег на червея, който разяждаше духа ѝ отвътре.

Тя се загледа безстрастно със златистокафявите си очи в яркия и зноен пейзаж на дефилето: хаотични блокове от назъбени разноцветни скали, голи сипеи, прошарени от тъмнозелени петна храсталаци и кобалтовосиньо небе, върху което се очертава веригата на Пирин с грамадния конус на Елтепе. Слънцето изсипваше жар и въздухът бе сух, но в него се долавяха вече влажни вълни — първият лъх на южното море.

— Това дефиле няма край — произнесе той, като обърса потта от челото си с кърпа.

А тя го ужили хладнокръвно:

— Защото се движим бавно.

Горещината го бе раздразнила и той се озъби:

— Какво искаш да кажеш?

— Само това, че си станал много страхлив.

— Ти как би постъпила на мое място?

— Поне бих се помъчила да го скрия.

— Да го скриеш!... — Той се опита да бъде язвителен. — Като други неща?

А тя отговори безсрамно:

— Да.

Той бе готов да избухне и да я наругае както заслужаваше, но веднага си представи нейната ледена безчувственост през нощта, когато щяха да почнат кошмарите му и когато имаше най-голяма нужда от нея. Ако тя се разсърдеше, никакви молби не можеха да я склонят да спи в една стая с него и тогава кошмарите щяха да го докарат до лудост. Вместо да се разсърди, той почна да философствува:

— Признавам... нервите ми са разстроени!... Но аз ги пожертвувах, за да постигна нещо голямо... Посочи ми друго предприятие с ръста на „Никотиана“, от който и да било бранш!... Няма, нали? Това е триумфът на моето надбягване в живота... Аз

станах шампион... Нищо от това, че мога да издъхна като маратонски бегач.

Въздушното течение отнасяше думите му, които тя чуваше само откъслечно. После той замълча с надеждата, че несполучливото и банално сравнение можеше да я трогне и че това щеше да върне част от миналото, което сам бе разрушил. Алкохолът и нейното присъствие — това бяха последните убежища, в които можеше да се скрие от кошмарните призраци през нощта. Достатъчно бе да я види спяща до себе си и това го успокояваше.

— Мислиш ме за страхлив... — продължи той с дрезгавия си глас. — Но това е просто благоразумие!... Трябваше да дочакаме тази колона, защото нейното преминаване ще пропъди всички партизански отряди като мухи. Тази вехта кола е малко неудобна наистина!... Но така никой няма да се сети, че *ние* пътуваме с нея.

А тя отговори:

— Ти си напълно разстроен човек.

Той взе презрителните ѝ думи като знак на съчувствие и стисна ръката ѝ. Тя понесе това търпеливо, като докосване на противно влечуго, с което бе вече свикнала.

— Ще се поправа — обеща той, като съзна, че по въпроса за колоната не я бе убедил, но не изпита срам от това. — Ще излекувам нервите си напълно... Още малко търпение и ще заминем за Швейцария.

— Боя се да не стане късно — рече тя.

— Късно!... — В гласа му изхриптя принудена шеговитост. — Защо късно?

Тя отговори:

— Всичко се руши.

— Глупости!... Съветски войски няма да бъдат допуснати от англичаните тук... Възможно е отначало да има малко бъркотия, смесено правителство с комунистите за месец-два!... Нищо повече.

Тя се усмихна презрително. Умът му бе отслабнал от пиенето катастрофално, а от предишната му проникателност оставаха само мъгливо гадаене и наивен оптимизъм. Но тя мислеше вече само за себе си.

— Все пак добре е да заминем навреме — каза тя.

— Мила, ние не можем да направим това, преди да уредя работата с Кондоянис.

— Кондоянис е мошеник!... — избухна тя. — Чудно ми е как не съзнаваш това?... Ти просто му предаваш тютюнните си, без да мислиш какво ще стане по-нататък.

Тя бе вече напълно безучастна към съдбата му, но не можеше да прояви същото равнодушие и към парите му — много пари, които той пъхаше безразсъдно в ръцете на подозрителния грък. Това бяха книжни пари наистина, немски марки, превърнати в левове, но все пак пари... И понеже те я вълнуваха — тя бе вече законната му наследница — излезе за миг от равнодушието си.

— Съвсем не, мила!... — възрази той. — Ако аз имам доверие в Кондоянис, това е тъкмо защото той е предприемчив човек. Мене също ме наричат мошеник!... — Той се изсмя самодоволно. — Аз гарантирам вземането си с договор. Освен това Кондоянис ще прехвърли на мое име швейцарски франкове в Базел.

— Колко франка? — попита тя заинтересовано.

— Един милион и двеста хиляди.

— Това е добре — пресметна тя хладно.

Бе малко, но все пак добре. Плащаше приблизително два пъти по-скъпо, отколкото ако купеше тези франкове на черната борса, но все пак щеше да получи нещо срещу тютюна. Цялата сделка бе заплетена, сложна, несигурна и доказваше неговия упадък. Но все пак тези един милион и двеста хиляди франка представляваха сума, която щеше да се прибави към другия им голям авоар в Швейцария. Тя отново потъна в равнодушието си към всичко, което не бе пари. Сега съзна изведнъж, че вече приличаше напълно на него. После чу как той извади изпод седалището бутилка коняк и пи може би за четвърти път от сутринта. Противното клокочене на бутилката я раздразни, но защитният рефлекс на съзнанието ѝ веднага влезе в действие. „Нека пие — помисли си тя, — колкото повече пие сега, толкова по-малко ще бъде обезпокоявана в Кавала.“ И пак се загледа в пейзажа, слушайки, без да иска, нестихващото бърбрене между шофьора и секретаря. Те говореха усърдно, непрестанно, както изискваше приличието, за да не излезе, че подслушват разговора на господарите си. И от тяхното бърбрене за всяка забележителност, която се изпречваше по пътя, Ирина разбра, че бяха минали старата граница и пътуваха вече из Рупелското дефиле.

Реката ставаше все по-широка, все по-ленива и пълноводна. Мътните ѝ води се влачеха под разрушени или набързо поправени мостове. Отстрани прелитаха бързо трудови лагери, палатки, колички и полуголи мургави мъже, които работеха трасето на железопътната линия. Небето бе добило пепелносин цвят. Гърдите поемаха с мъка горещия въздух. А над всичко грееше лъчезарно, ярко и огнено слънце.

Тя наведе глава, уморена от гледката, а после махна воала си и запали цигара, наблюдавайки безстрастно как той се обръщаше неспокойно от време на време назад, за да провери разстоянието, което ги отделяше от моторизираната колона. Страхът, болезненият страх да не бъде заловен от партизаните, го измъчваше непрестанно. И тия жалки рефлексии на отслабнал и малодушен дух ѝ спомняха по силата на контраста за брат му, когото бе видяла през седмицата на Мариината смърт в Чамкория и който бе негова противоположност. Но тя мислеше за него равнодушно като за всички мъже, които по една или друга причина ѝ бяха харесали и които постепенно забравяше. Досадата и времето — молци, които изгриваха всяко чувство — бяха потиснали спомена за вълнението през оная вечер. Но сега, изпускайки бавно дима от цигарата си, който въздушното течение отнасяше веднага, тя попита:

— Какво става с брат ти?

А той отвърна, доволен от желанието ѝ да разговаря:

— Вилнее по горите.

— Аз го видях веднъж — каза тя.

— Къде?

— В Чамкория... Когато ти беше на погребението на Мария в София.

— О!... Любезен ли беше?

— Да... Разговаряхме приятелски.

— Значи ти разговаряш с нелегалните приятелски?... — Той се изсмя. — За какво разговаряхте?

— За разни неща.

Той помълча.

— Защо не ми каза това досега?

— Защото ми се стори излишно.

Отговорът беше обиден, но той не забеляза това, както бе престанал да забелязва и хиляди други общи неща, с които

изобилствуваше нейното държане към него.

Тя се загледа отново в пейзажа. Дефилето се разширяваше. По непристъпните места в скалите или до самото шосе зееха бункери — мрачни дупки, неверни гнезда на засада и смърт, скрити в букети от разкошна зеленина. Дефилето нямаше край. Прелитаха бързо противотанкови препятствия от желязо и бетон, телени мрежи, опожарени минни полета за изчистване на зарядите. А после пак бункери и германски гробове — тъжни дървени кръстове с окачени каски върху тях, каски, от чиито кухни се излъчваше нещо мъртвешко и поразяващо в тишината на знойния ден, в тая чужда страна, под това огнено слънце. Печални гробове на хиляди километри от безумната родина, еднакви като жертвите, които почиваха в тях.

— Защо спомена за Павел? — внезапно попита той.

— Така!... Просто ми дойде на ум.

— Ако не беше комунист, от него щеше да излезе човек.

— Какво разбираш ти под човек?

Той замълча тъпо, не знаейки какво да отговори. Голямото количество коняк, което бе изпил от сутринта, бе размътило вече съзнанието му. Тя повтори пак:

— Какво разбираш ти под човек?

— Честен... родолюбив мъж.

— Като тебе.

— Подиграваш ли се? — попита той намусено.

— Не, говоря сериозно.

— Зная, че ме смяташ за канала!... — избухна той. — Но ако не бях аз, щеше да бъдеш нищо и никаква лекарка... и да преглеждаш сополанчетата за въшки в някое селско училище.

Бе настъпил раздражителният стадий на пианството му, през който той, от страхлив и раболепен, ставаше агресивен. А после идеше пълната му вцепененост, която щеше да я освободи от него. Знаейки това, тя не реагира.

— Ние сме си опрели здравата гърбовете — каза той с неочаквана примирителност.

— С кого?

— С Павел.

— Той едва ли разчита на тебе — забеляза тя.

— Защо?

— Защото ние и нашият свят загиваме.

— О!... — каза той с пиянски оптимизъм.

А тя го погледна и помисли: „Глупак“ — защото знаеше, че Червената армия бе стигнала вече при Днестър. След това попита любопитно:

— Какво би направил с Павел, ако положението се обърнеше?

— Ще го пазя, разбира се — отговори той.

А тя се разсмя.

Най-сетне колата излезе от дефилето и стигна до някакво селище с огромен мост над реката. Внезапно колоната спря. Борис бутна шофьора по рамото и също му заповяда да спре. Тогава тя загуби търпение и попита високо, тъй че шофьорът и секретарят можеха да чуят:

— Още ли те е страх?

— Не става въпрос за страх!... — смънка той, мъчейки се да скрие тревогата си. — Но благоразумието изисква...

— Тук сме в равнина... Няма опасност от никакво нападение.

— Няма, разбира се!... Исках просто да предложа на офицерите бутилка коняк.

— По-добре е да не им предлагаш нищо.

В това време подполковникът слезе от колата и последван от адютанта си, тръгна по шосето напред. Униформите им бяха побелели от прах. Подполковникът се готвеше да наругае както трябва цивилните, а след това да намери някъде в градчето мастика, докато колоната направеше предвидения от правилника двучасов престой. Но когато стигна до цивилната кола, ругатните замръзнаха в гърлото му.

— За родната армия!... — каза Борис, поднасяйки му разпечатаната бутилка гръцки коняк, какъвто не се намираше вече в Беломорието.

— Хм!... — Подполковникът все още правеше усилие да задържи гнева си. — Вие напълнихте добре очите на родната армия с пясък... Шегувам се, разбира се!... Я гледай, това е истински „Метакса“!... Е, щом е от българи, можем да го приемем... Покорно благодарим.

Той направи знак на адютанта си да прибере бутилката, после добави:

— Горещо, а?... Как понася госпожата? Няма ли да се раздвижим заедно до градчето?

— Изглежда уморена. — Борис се наведе към прозорчето на колата и попита: — Мила, искаш ли да починем с господата?

А тя изсъска въвн от себе си:

— Карай напред!... За Бога, карай напред.

Той реши да продължат пътя сами, след като се увери от подполковника, че наистина нямаше никаква опасност от нападение на партизаните и че в равнината имаше големи български гарнизони, между които отрядите им не смееха да се вмъкнат. А докато ставаше това, тя изпитваше ужасен срам и чувство на униженост от насмешливите и дръзки очи на подполковника, който се подиграваше с мъжа ѝ. През всичкото време, докато отговаряше на Борисовите въпроси, очите му гледаха само нея и сякаш искаха да кажат: „Аз разбирам, че ти си се омъжила само за парите му и сигурно имаш много любовници.“ Най-сетне колата потегли отново и циничните инквизиторски очи на подполковника изчезнаха.

Наближаваше обед и горещината бе станала непоносима. Зад гърба им оставаха Беласица и Пирин, чиито вериги се отдалечаваха неусетно в синкава мъгла. От движението на колата се образуваше горещ вятър, който не разхлаждаваше, но поне изсушаваше потта. Сега пътуваха сред поле — вълшебна градина с гигантски слънчогледи и царевици, с памук, сусам, тютюн и смокини, със захарни пъпешки и разкошни кайсии и праскови. Но всичко това сред равната и тиха досада я оставяше безучастна. Тя не отвърна на опитите му да завържат разговор. Случката с подполковника я бе унизила до смърт. Мислеше само, че трябваше да си изработи нов защитен рефлекс — да бъде неуязвима и пред чуждите хора.

— Дай ми глътка коняк — помоли тя.

Той ѝ подаде бутилката, а тя избърса гърлото ѝ — нещо, което не би направила преди, защото сега изпитваше почти физическо отвращение към него.

— Имаш ли в Кавала достатъчно коняк? — попита тя.

Той отговори:

— Цяла каса.

А тя помисли: „Значи, ще мога да прекарам в Тасос сама.“ Постепенно мисълта за острова изпълни отново съзнанието ѝ. „Ще

прекарам цяла седмица там — мислеше тя, — освен ако островът не представлява някакво противно свърталище на комари.“ Идеята да остане поне една седмица без Борис ѝ се стори примамлива. Облекчена от решението си, тя се загледа пак в пейзажа.

Полето ставаше каменисто и безплодно. Тук-таме се виждаха мочури с блатна растителност, тръни с бели цветове и тъжна, изгоряла от слънцето тръстика, а после се заредиха ниски възвишения с отвесни сиво-зелени скали. Шосето минаваше през долина, подобна на каньон, в дъното на който течеше река.

Тя се унесе в дрямка.

Вълни от прохладен въздух и дъх на море им подсказаха приближаването на Кавала. Серпантината на шосето почна да се катери по хълмове, проядени от пороища или обрасли с храсти и ниска гора — посърнала зеленина сред урви и кафяво-червени сипеи върху фон на горещо, пепелносиво небе. Колата стигна билото и последните скали, които скриваха гледката.

И тогава изведнъж се показа морето — огромен, тих и син простор, бездна от вода и небе, съединени зад високия силует на Тасос, окъпан също в прозрачна синина. Надясно се губеха едва доловимите очертания на Атон, а наляво — блатните равнини на Саръшабан, мочурите на Места, потънали в омара, и тъмните петна от зеленината на Керамоти. В средата, в подножието на хълма, се разстиляше Кавала — гигантски амфитеатър от бели, гъсто натрупани къщи, изпъкващи в ослепителен контраст с тъмната мастилена синевина на морето. Кавала — с геометричните линии на вълнолома си, с древния римски акведукт, с назъбената венецианска крепост; Кавала — с огромните си тютюневи складове, със стръмните си улици, с плажовете, с пристанището, кейовете и гемииите си; Кавала — град на богатство и мизерия, в който тютюнът се превръщаше в злато, а трудът на работниците — в проклетия, град без зеленина, град от бели камъни под огненосиво небе.

Дори смразеното от досада сърце на Ирина почувствува вълнение.

Борис ѝ тикна бинокъла под носа.

— Големият склад до пристанището е мой, а двата вдясно от него ще купя фиктивно от Кондоянис.

Тя блъсна ръката му грубо и каза:

— Остави ме да гледам така.

Колата почна да слиза надолу. Зад гърба им останаха флотските казарми, разни морски щабове, немски комендатури, вили, хотели. Асфалтираното шосе премина в улица, павирана с гранитни блокчета. Облъхна ги дъх на амбалиран тютюн, на риба, плодове и миазми. Монументалните здания, напечени от слънцето, излъчваха задуха и горещина. По улиците гъмжеше навалица — патрули в пълно въоръжение, които отиваха да заемат постовете си, с каски, с бомби, с натъкнати ножове и къси панталонки, моряци с шоколадени лица, флотски офицери с ослепително бели униформи, чиновници от пристанището с оперени лица, с тропенхелмове и неизбежния пистолет на пояса — тълпа от въоръжени колонизатори, които с едното око следяха движенията на гърците, а с другото гледаха неспокойно на север.

Едно малко момченце с въсъчно лице и зачервени от глада очи се покатери върху калника на автомобила, протегна ръчичката си и каза тихо:

— Псоми!...

Късно подир обед, след съня и банята, Ирина седеше върху верандата на къщата, която Костов бе наел преди една година за себе си, изгонвайки чрез ловки маневри някакво военно учреждение, което с правото на завоевател се бе настанило преди него. Като изискан тютюнев благородник главният експерт на „Никотиана“ бе успял да нареди приятно живота си и в Кавала. Къщата се обслужваше от Виктор Ефимич със същото усърдие, както етажа на „Цар Освободител“ в София. Тя бе разположена на крайбрежната улица, имаше широк двор, засаден с олеандри и кипариси, а между тях — кръгъл басейн с водоскок и червени рибки. Един наскоро построен гараж подслоняваше тъмносинята му американска кола, която будеше удивление в целия град. Главният експерт на „Никотиана“ получаваше в Беломорието двойна заплата и бе разширил значително както проявите на своята елегантност, така и великодушието на щедростта си, поради което се ползваше между гърците с известен респект — далеч по-голям от онзи, който налагаха официалните администратори с държавни коли и въоръжена до зъби охрана.

От верандата се виждаше пожарът на залеза — медночервено море, което постепенно добиваше блясъка на сребърна плоча, докато зад Атон и скалите на Каламица портокаленото небе тъмнееше. Ирина, в рокля от светло емприме, се бе изтегнала върху дългия платнен стол и гледаше силуета на Тасос, забулен в прозрачни виолетови изпарения. Костов си наля втора чаша коняк и я изпи на един дъх. Той си оставаше все същият — висок, сух, със сребърнобяла коса и ослепително елегантен в току-що изгладения костюм от шантунг.

— Струва ми се, че почвате да приличате на шефа си — критично забеляза Ирина.

— Няма да има време — отговори Костов.

Той тикна пред себе си един стол от плетена тръстика и седна до Ирина, с лице към острова.

— Толкова трудно ли е да се превърнете в хронично пияна свиня?

— Аз никога няма да стигна дотам. За това трябва една година, а всичко ще свърши може би след месец.

— Нима положението е толкова лошо?

— Трябва да е почти безнадеждно, ако се съди по темпото, с което Немският папиросен концерн експедира готовите си тютюни в Германия... Нервнички дори фон Гайер, а Прайбиш и Лихтенфелд са просто непоносими.

— Нима те са тук? — равнодушно попита Ирина.

— Да!... Поканих ги след вечеря. Но ще бъдат в лошо настроение.

— Защо?

— Защото боговете залязват... Тази сутрин е почнал десантът на запад. Изобщо новините стават все по-приятни. Миналата седмица едно наше пехотно отделение е било унищожено до крак от бели андартни... Казват, че на ранените са извадили очите, а после са ги доубили.

— Ужасно!... — настръхнала произнесе Ирина.

— Само от наше гледище... Те действуват според историческата си традиция.

— Отвратително!... Къде са били нападнати нашите?

— При Аргирокастро, родното място на Аристотел.

— Бедният мъдрец.

— Да прием за него. Искате ли коняк?

— Да, сипете ми.

Ирина изпи чашата си и усети нервно изпотяване. От морето лъхаше задух и топла влага като от парен котел.

— Тукашният климат е наистина непоносим — каза тя.

— Вие не сте изпитали сладостта му при пълно безветрие.

— Вземате ли атебрин?

— Не!... Замествам го с коняк!... Атебринът боядисва кожата и очите с неприятен жълт цвят.

— А болките в сърцето и лявата ръка?

— Не им позволявам да ме направят аскет.

— Така и предполагам. Кажете нещо за тукашното общество!...

Има ли фини гъркини?

— Фините са избягали навреме в Атина!... Има само гладни прости жени, разхубавени често от туберкулоза или малария... Нашият приятел Лихтенфелд икономисва изцяло заплатата си. Срещу парче хляб и няколко таблетки хинин си доставя редовно всички блаженства на любовта.

— Тази вечер сте непоносим.

— Поради любезностите на вашия съпруг... Искате ли още коняк?

— Не.

— Тогава позволете ми да глътна малко. Това е истински „Метакса“ от старо критско вино... Вашият съпруг се е запасил с цяла изба.

— Завиждате ли му?

— Да, но не за коняка.

Тя се разсмя.

— Тогава да прием за завистта!...

Те изпиха по още една чаша и докато се гледаха втренчено в очите, изпитаха лека досада един от друг. Той почувствува, че нейният аванс бе само великодушно шарлатанство, с което искаше да му направи удоволствие, а тя съзна, че той развяваше дрипата на преминалото си увехнало чувство към нея просто от учтивост. Но те съзнаха и друго: че въпреки това, двамата си бяха необходими както преди, защото Борис ги отегчаваше еднакво. На верандата се показва Виктор Ефимич. Той беше както винаги умерено пиян, с

моравочервено лице и старо сако от шантунг на господаря си, което бе преправил сполучливо в нещо, подобно на бял смокинг.

— Слънцето залезе — съобщи той загадъчно.

— Какво от това? — попита Ирина.

— Трябва да поставя мрежите... След малко ще излязат комарите.

— Не отчайвай госпожата още първата вечер — рече Костов.

Но Ирина настоя да влязат в трапезарията. Между трапезарията и верандата имаше двукрила стъклена врата. Виктор Ефимич постави в отвора ѝ рамка със ситна мрежа, през която не можеха да минат дори папатациеви мушици. Трапезарията бе в остарял, но изящен стил от тъмnochервено дърво с много резба и бюфет с огледало. Венецианският полиелей бе тъмен, а вместо него, грубо окачена на гипсовия таван, светеше петромаксова лампа, около която се въртеше вече малко облаче от комари. Ирина ги погледна загрижено, а после отиде в стаята си и се върна оттам с туба хинин. Костов наблюдаваше иронично усърдието, с което тя глътна две таблетки. През главата му мина циничната мисъл: „Тя иска да използва в добро здраве чуждите авоари на съпруга си.“ После съзна апатично, че самият той не притежаваше никакви спестявания в чужбина, защото открай време бе свикнал да дава пищни вечери, да поддържа луксозна кола и да блести със своята елегантност — тъй че когато настъпеше *хаосът* и „Никотиана“ престанеше да съществува, той щеше да остане без пет пари. А тя, сякаш угаждайки мисълта му, се помъчи да се извини и каза:

— Не обичам да боледувам.

— Кога заминавате за Швейцария? — попита той.

— След месец, ако успеем.

— Трябва да успеете — каза той.

— А вие какво ще правите?

— Аз ще остана тук.

— Тук?... — Тя го погледна учудено.

— Или в София... Тогава навсякъде за мене ще бъде *еднакво*.

Тя почувствува лека, особена тръпка от гласа му. После попита:

— Защо не заминете и в и е?

— Защото нямам пари в чужбина.

— Поискайте от него. Той е *длъжен* да ви даде.

— Едва ли ще даде. Особено *сега*.

— Заплашете, че ще напуснете.

— Ще бъде безполезно!... Аз не съм му *вече* необходим, защото *тогава* „Никотиана“ няма да има нужда от чиновници.

Гласовете на двамата бяха станали постепенно тихи и мрачни, а после настъпи пълно мълчание. Дневният пек, погълнат от стените на къщата, се излъчваше бавно, превърнат в топла и влажна задуха. Навън бе станало съвсем тъмно и зад телената мрежа комарите почваха оргията си — подлудяващи тонове от трептене на тънки, опънати до скъсване струни.

— Това е ужасно!... — произнесе тя тихо.

— Съвсем не!... — Той щракна запалката и я поднесе към цигарата си. — Просто неизбежно.

А после я погледна спокойно, с усмивката на епикуреец, който бе изпил чашата на живота до дъно и нямаше какво повече да чака от него. След това хвърли поглед към часовника си, седна до радиото и го завъртя на английската станция, която слушаше всяка вечер. Гласът описваше перипетиите на десанта в Нормандия, говореше за гигантски въздушни нападения и килими от бомби. Костов го послуша отегчен, след това промени вълните и улови съветска станция. Баритонът на говорителя съобщаваше за предмостово укрепление на Днестър. Но Костов не можа да дослуша и него.

— Нищо особено... — произнесе той, затваряйки разсеяно радиото.

— Как нищо особено...

Тя го погледна раздражена от лекомислието му.

— Напредват съвсем бавно — каза той.

А на нея ѝ се стори, че той *мереше* времето и очакваше *нещо*, което за него бе далеч по-конкретно от неясния хаос, за който мислеше тя. Но това си оставаше негова работа. В момента тя мислеше само за себе си. Защо си губеха времето в Беломорието? Някакъв последен гешефт!... Е, добре, можеше и без него. Тя попита напрегнато:

— Що за човек е този Кондоянис?

А той се усмихна, защото разбра, че тя също *мереше* времето и мислеше *само* за собствената си кожа. И отговори равнодушно:

— Един богат грък.

— Мошеник, предполагам?

— Не повече от другите... Просто умен и предприемчив.

— Не мога да разбера смисъла на сделката им.

Той почна да ѝ обяснява, но в това време от вратата на коридора се чуха стъпки. Влезе Борис.

Четиринадесет години напрегнат живот, хроничното безсъние и хиляди чаши алкохол бяха превърнали стройния някога младеж в преждевременно състарен мъж, лишен от здравословните навици на обикновените хора. Той бе леко прегърбен, сякаш под тежестта на милионите килограми закупен и продаден тютюн; стъпките му се влачеха; от цялата му фигура лъхаше впечатление за развалина, която заплашваше да рухне; нездравото му и подпухнало лице издаваше начало на тежка чернодробна болест. Над увисналите му бузи имаше торбички от тлъстини, които засилваха дълбоката подкопаност на очите. Самите очи бяха кървясали, мътни, нерешителни и гледаха някак страхливо, може би под влияние на призраците, които виждаше нощем — изиграната и мъртва жена, умрелия брат, убити с тояги полицаи, изтезавани стачници, простреляни саботьори, които искаха да запалят складовете му, чиновници с потъпкано достойнство и хиляди и хиляди пожълтели от никотин и туберкулоза лица, хиляди и хиляди български, гръцки, турски, арменски работници, които още работеха тютюна му в Беломорието, за да го продаде на Кондоянис чрез сделка, която измамваше държавата и която щеше да бъде последният му гешефт...

Той бе разгърден, с копринена риза и светлия голф, с който пътуваше. Не бе счел за нужно дори да се преоблече. Едва сега щеше да влезе в банята, но преди това искаше да изпие чаша коняк след тежкия сън, през който беше поизтрезнял малко. Той поздрави разсеяно, небрежно, след това се уригна и наливайки си коняк, попита дрезгаво:

— Каква е програмата за тази вечер?

— Поканих на вечеря Кондоянис — отговори експертът.

— А другите?

— Те ще дойдат после.

„Другите“ бяха фон Гайер, Прайбиш и Лихтенфелд, един запасен генерал, който закупуваше малки количества тютюн; за да ги продаде после с малка, но сигурна печалба на Немския папиросен концерн,

кметът, шефът на местната полиция, няколко немски и български офицери, които можеха да го ориентират върху безопасността на пътуването до Солун.

— Поканих само Кондоянис на вечеря, за да говорим по-спокойно — обясни Костов.

А той промърмори:

— Другите не ни трябва много сега.

Той изпи коняка си и попита:

— Какво става с инженера?

— Чака ви от три дни.

— Разбира ли от папиросни машини?

— Работил е петнадесет години в този бранш.

Той се замисли върху фабриката за папироси в Солун, която щеше да получи от Кондоянис заедно с швейцарските франкове срещу грамадните количества тютюн, които му оставаха в Беломорието. Кондоянис щеше да прехвърли фабриката върху един италианец с швейцарско поданство, у когото Борис нямаше особено доверие. Но това бе единственият възможен начин да получи нещо реално срещу тютюните си. После той изпи още една чаша коняк, поглеждайки страхливо Ирина, от която очакваше упрек. Тя го гледаше с пълно и студено равнодушие. И това равнодушие към отравянето на организма му, което сам нямаше волята да предотврати, го раздражни внезапно. Но тя беше далечна и недостъпна — нищо не можеше да я уязви.

— Колко поиска инженерът? — кисело попита той.

— Двадесет хиляди без пътните разноски и хотела — отговори Костов.

— Много!...

Борис се намръщи дребнаво и с провлечени стъпки тръгна към банята.

Кондоянис бе висок, едър четиридесетгодишен мъж с много мургаво лице и черна права коса. Носеше бяло копринено сако и тъмни панталони, а ръцете му бяха украсени с маникюр. Въпреки това външността му не можеше да съперничи с безупречната елегантност на Костов. Топлата влага беше измачкала вече сакото му, а десенът на вратовръзката не бе твърде сполучливо избран. Като отбеляза с

известно доволство това, главният експерт на „Никотиана“ съзря в облеклото на гърка и друг сериозен недостатък: ръбовете на панталоните му бяха вече пречупени, което се дължеше пак на влагата и на липсата на копринена подплата при коленете. Във всичко останало личността на Кондоянис му беше напълно безразлична.

Гъркът направи пред Ирина дълбок поклон, като ѝ целуна ръка с поглед, втречен в очите ѝ. Кондоянис бе донякъде изненадан от хубостта ѝ. В неподвижния му левантински поглед тя прочете тъмна гама от най-разнообразни готовности: от коректна почителност и наклонност към лек флирт до желание да я приеме в леглото си. Ирина почувствува веднага антипатия към него: раздражни я не самата гама от готовности, а мухлясалата баналност на тоновете ѝ. Въображението на този човек се изчерпваше в търговските операции. Той бе изпратил предварително с визитната си картичка някакъв смешен и мършав букет от единствената цветарница в града. В такива случаи Костов или фон Гайер биха предпочели да не изпращат нищо. Но той я учуди, като заговори, макар и завадено, на български език, което издаваше детинство, прекарано в България.

Сред баналности за горещината и комарите те седнаха да вечерят — майонеза с бяла риба, хубав пшеничен хляб, мисирка и торта с чисто масло — всичкото това полято изобилно с италиански вина. Костов бе забравил искрено за гръцките деца, които огризваха захвърлените в сметта динени кори, и се извини на два пъти за скромността на вечерята. Господин Кондоянис също не си спомняше, че поради подвига на белите андартни сънародниците му не бяха получили от пет дни оскъдната си дажба от царевичен хляб. Расовата ненавист бушуваше само сред низшите слоеве, докато търговският интерес превръщаше тютюневите князе в сърдечни приятели. Двамата контрагенти се отрупваха взаимно с любезности. Като поговориха за тежкото продоволствено положение — от което явно страдаха и милионерите — господин генералният директор на „Никотиана“ предложи на господин Кондоянис от своите запаси в София брашно и захар, а господин Кондоянис се реабилитира веднага с щедро обещание за португалски сардели и коняк „Метакса“. На двамата нито през ум не мина, че тия обещания се даваха в един град, където безработните гърци умираха от глад.

Между плодовете и кафето обаче разговорът взе по-делови характер.

— Ако събитията се развият много бързо, вие не ще успеете да свършите манипулацията на тютюна си — каза гъркът.

— Та що от това? — Борис се бе леко изпотил. — Аз мога да ви прехвърля правото на собственост и върху неманипулиран тютюн.

— Точното му количество няма да бъде известно.

— Ще го изчислим приблизително във ваша полза.

— По отношение на отделните качества това е технически невъзможно... Освен това правителството може да се усъмни и да намери сделката за симулативна... в такъв случай тютюнът ще бъде конфискуван.

— Не сте ли взели мерки срещу това?

Борис го погледна презрително, сякаш искаше да му каже: „Нима трябва да те уча на това?“

— Много е трудно!... — Гъркът изпусна замислено дима на цигарата си. — Никой не може да каже какви хора ще влязат в нашето правителство след примирието.

— Тогава вие бихте могли, като френски поданик, да се гарантирате по дипломатическа линия.

— И във Франция е същото. Навсякъде има *опасност* от леви правителства.

— Тогава... какво? — Гласът на Борис прозвуча нервно. — Отказвате ли се от сделката?

— Не още!... — Лицето на Кондоянис остана съвсем равнодушно. — Просто изтъквам, че рискът за мене е много голям. Бих желал да намалите още цената.

Борис повдигна уморено мътните си очи. Бе почти готов да отстъпи, но Ирина, с леко отрицателно поклащане на глава, му подсказа да бъде твърд. И той усети странен прилив на енергия както в дните, когато мачкаше противниците си и „Никотиана“ цъфтеше.

— Не мога да отстъпя нито стотинка — сухо произнесе той.

— Това би било наистина жално... — В сладникавия тенор на гърка прозвуча съжаление, сякаш сделката щеше да се развали.

— Отказвате ли се? — пак попита Борис.

Кондоянис се изпоти на свой ред.

— Трябва да помисля още малко — рече той.

— Тогава бъдете любезен да ми съобщите решението най-късно до утре вечер.

— Толкова скоро?

— Аз имам само два избора: сделката с вас или пренасянето на тютюните в България. Събитията текат бързо.

— Какво ще правите с тютюна в България? — с учтива ирония попита гъркът.

— Не се грижете за това.

Гласът на Борис бе категоричен и Кондоянис трепна леко.

— Но русите са вече при Днестър!...

— От тяхното идване няма да стане по-топло и на вас.

— Ще ви съобщя решението си утре вечер.

Кондоянис си отиде малко след пристигането на фон Гайер, който го изгледа недоволно и подозрително. Невъзможно бе да се изнудва повече!... Грохналият тигър, от който искаше да отнеме плячката почти на безценица, му бе показал зъбите си. Докато автомобилът го носеше към къщи, Кондоянис съчиняваше бързо проектодоговорите на истинската и симулативната сделка. Въображението му тръпнеше сладостно от мисълта за печалбите. Сега той хвърляше един милион и двеста хиляди швейцарски франка и фабриката в Солун, но те щяха да се превърнат в петорно, десеторно повече долари, гулдени и шведски крони... Само десантът в Нормандия не трябваше да се развие бързо, за да може „Никотиана“ да му продаде манипулирани, готови за износ тютюни. И макар да минаваше за гръцки патриот и да знаеше, че сънародниците му умираха от глад, приятно опияненият от мислите си господин Кондоянис желаше от сърце десантът в Нормандия да се извърши трудно и да не бъде последван скоро от десант в Беломорието. А в това време неприятно пияният от коняка господин генерален директор на „Никотиана“, който също минаваше за не по-малък български патриот, желаше от сърце противното — десантът в Нормандия да се извърши успешно и да бъде последван веднага от такъв в Беломорието, макар да знаеше, че това щеше да струва живота на десетки хиляди български войници. Държавата бе гарантирала стойността на тютюните му в

Южна Тракия, а нахлуването на англичаните щеше да предотврати образуването на ляво правителство.

VI

Денят започна с тридесет градуса, които на обед щяха да станат четиридесет и пет. Морето беше забулено с прозрачен воал от гореща и неподвижна пара, която правеше задухата толкова тежка, че дори мършавият Лихтенфелд се изпоти.

Той влезе в широкото канцеларско помещение на склада към десет часа, с намерение да излезе от него в единадесет и да отиде на плажа, като остави писмената си работа за вечерта — най-подходящото време, в което един барон можеше да работи, без да се чувства унижен. Складът се намираше на пристанищния кей, почти до самото море. През отворените прозорци на помещението се виждаше тъмносиният залив, който спеше в омарата на деня. Повърхността му бе гладка като езеро. Безветрието бе заковало една платноходка точно в средата му, а над пелената от изпарения, която притискаше хоризонта, се виждаха няколко облачета — слаби съгъстявания от влагата на морето, които издъхваха безпомощно в горещия въздух.

Помещението представляваше вестибюл с няколко бюра за по-дребните чиновници. На тавана му се въртяха бавно крилата на голям електрически вентилатор, който раздвижваше въздуха, но не докарваше никаква прохлада. Във вестибюла водеха отворените врати на две стаи, в една от които работеше Лихтенфелд. Стаята на Лихтенфелд сега беше заета от ранобудния Прайбиш, който довършваше изчисления, работейки със сметачна машина. Когато влезе във вестибюла и видя Прайбиш, баронът почувствува завист. Колегата му бе дошел тук само за една седмица. След преместването на Лихтенфелд в Беломорието Прайбиш бе останал в София и така бе добил автоматично квалификацията на експерт от по-висок ранг. Баронът още не можеше да му прости това.

За да предотврати тайната надменност, която подозираше у Прайбиш, Лихтенфелд прие шумния и нехаен вид на веселяк, комуто бе все едно дали живееше в София или Кавала. Той съблече сакото си

от шантунг и тананикайки фалшиво някакъв гръцки шлагер, влезе да го постави на специалната окачалка в стаята си.

Прайбиш имаше крайно посърнал и замислен вид. Той отговори едва-едва на небрежния поздрав, който Лихтенфелд му подхвърли, и продължи да работи с машината. Баронът запя арията на Фигаро, след това излезе от вестибюла и високо, за да чуе Прайбиш, почна да разправя на Адлер, куция счетоводител, който работеше във вестибюла, за приятния си живот в Кавала.

— Вие сте щастлив навсякъде — кротко произнесе Адлер, като повдигна учтиво меланхоличното си лице.

Той бе млад човек, бивш пехотинец, раняван няколко пъти. При последното раняване единият му крак бе ампутиран. Не беше редно да се хвалиш на сакат човек с успехи пред жени и баронът знаеше това, но желанието му да ядоса Прайбиш стоеше над всичко.

— Адлер!... — каза той. — Вчера се запознах на плажа е една сирена... Едва ли можете да си представите по-вълшебни бедра!...

— Сирените имат ли бедра? — усмихна се Адлер.

— Вярно, дявол да го вземе!... — поправи се Лихтенфелд. — Но довечера тя ще дойде в квартирата ми... Тук човек просто не може да диша от жени.

Баронът се разсмя високо и кратко, сякаш приключението бе тъй обикновено, та не заслужаваше да се говори повече. След това почна да реши пред огледалото остатъците от оредялата си коса. Той беше напълно сигурен, че сега Прайбиш се топеше от завист — нещастният, тромав и дебел Прайбиш, който гореше от желание да си намери метреса, но все не успяваше да направи това.

Но внезапно баронът се вкамени. На вратата към другата стая се показва госпожица Дитрих. От всички личности, които тровеха живота му в Беломорието, Лихтенфелд мразеше и се плашеше най-много от госпожица Дитрих. Баронът знаеше, че тази противна стара мома беше агентка на Гестапото, преместена на служба от легацията в концерна. Отначало, при идването си в Кавала, той не подозираше това и се раздрънка свободно срещу нея, а когато научи службата ѝ, замръзна от ужас и в продължение на една седмица чакаше отмъщението ѝ. Но всичко свърши само с това, че тя го извика при себе си и го предупреди поверително да прекъсне връзките си със Зара. Последната бе завързала приятелство с един секретар от турската легация.

Когато Лихтенфелд влезе във вестибюла, беше напълно сигурен в отсъствието ѝ. Тя идваше на работа след единадесет часа, но сега, поради някаква фаталност, която на барона се стори ужасна, бе дошла по-рано.

— Елате при мене!... — сухо рече тя.

След няколко секунди Лихтенфелд стоеше покорно пред бюрото в стаята ѝ. Госпожица Дитрих го измери с кръглите си воднисти очи. Лихтенфелд бе забелязал много пъти, че тия очи не бяха ни страшни, ни зли. Но в тях имаше нещо много по-лошо от това. Те бяха напълно безчувствени. И затова, подобно на всички хора, които разговаряха с нея, той изпита усещането, че го гледа саламандра или тритон.

— Не подозирах, че сте тука... — почна да мънка баронът. — Извинявам се.

— За какво?

— За разговора с Адлер.

— Какво разговаряхте?

— Глупости... между мъже.

— Аз не чух — каза госпожица Дитрих.

Гласът ѝ бе като погледа — сякаш идеше от замръзвал басейн. Тя отвори някаква папка и му подаде един бял плик.

— Има писмо за вас от Кьонигсбергското военно окръжие — рече тя. — Вероятно повиквателно, каквото получи и Прайбиш.

Беше горещо, но баронът усети внезапно пронизваща хладина.

— Повиквателно ли?...

— Да, разпишете се.

Госпожица Дитрих тикна пред него бланката с печата на легацията, която бе препратила писмото.

— Чакайте!... — гласът на Лихтенфелд преградна изведнъж. — Аз... аз съм мобилизиран граждански тук.

— Това е без значение... За Изток свикват и стари набори.

— Но аз... не мога да подпиша веднага... — баронът почна да заеква безпомощно и сякаш търсеше съчувствие в ледените очи на госпожица Дитрих. — Аз ще говоря първо с шефа.

Госпожица Дитрих го погледна учудено.

— Няма ли да подпишете? — попита тя.

— Не!... — Баронът отказа с отчаяна решителност, а в съзнанието му изпъкнаха страшни видения от руската степ. — Не!...

Аз ще направя постъпки.

— Какви постъпки?

— Да бъда освободен. Аз... аз съм необходим на фирмата.

— Това ще преценят други.

Устата на Лихтенфелд пресъхна. Дългото лице на госпожица Дитрих, добило на плажа медночервен цвят, му се стори непоносимо, а саламандрените ѝ очи приличаха на мътнозеленикави локви. Баронът изпита усещането, че тия локви се разширяваха и сякаш заплашваха да го погълнат, както нечистата и замърсена от канали вода на Шпрее поглъща през мъглива есенна нощ удавник.

— Значи, отказвате да приемете писмото?

Студеният глас на госпожица Дитрих накара Лихтенфелд да потрепера. Той знаеше, че рано или късно трябва да приеме повиквателното, но някаква безумна надежда го караше да отложи това с още няколко часа. Госпожица Дитрих прибра писмото и се наведе отново над бюрото си. Баронът тръгна с бавни крачки към стаята на Прайбиш. Той не забеляза презрителния поглед, с който го проследиха очите на Адлер. Прайбиш беше смазан като Лихтенфелд. Върху едрото му червендалесто лице блестяха ситни капчици пот, но той продължаваше да работи с усърдието на запасен фелдфебел и човек от народа. Баронът седна на креслото срещу него и запали цигара, която сега му се стори безвкусна.

— Значи и вие получихте повиквателно? — каза той, стараейки се да бъде спокоен.

Прайбиш кимна с глава, завъртя машината и погледна барона някак подозрително.

— Подписахте ли? — попита Лихтенфелд.

— Подписах, естествено!... — отговори Прайбиш. — Какво друго можех да направя?

— Кога се получиха повиквателните?

— Вчера следобед.

— Осведомен ли е шефът за тях?

— Не зная.

На барона се стори, че гласът на Прайбиш прозвуча неискрено.

— Какво мислите вие по тази работа?

— Нищо — с лукаво примирие отвърна Прайбиш. — Ще вървим.

— Слушайте, Прайбиш!... — внезапно избухна баронът. — Вие мислите, че сте си оплели вече кошницата, но преди да направя постъпки в Берлин, искам да поговорим другарски.

— Какво да говорим?

— Тук има много тютюн, който трябва да бъде приет и експедиран в Германия. Ако ни мобилизират, фон Гайер не може да се справи с това сам.

— Ще повикат експерти от Хамбург.

— Те не разбират нищо от ориенталски тютюни.

— Значи, допускате, че Вермахтът може да ни освободи? Лицето на Прайбиш изрази фалшиво недоверие. Баронът разбра, че трябваше да говори направо.

— Не се преструвайте, Прайбиш!... Вие знаете много добре, че шефът ще направи постъпки за освобождаването на един от двама ни... И този един трябва да бъда аз.

— Защо пък вие? — мрачно попита Прайбиш.

— Защото аз съм по-възрастен.

— Досега винаги сте твърдял обратното.

— Шегувал съм се... Освен това страдам от киселини в стомаха... Не мога да понасям консервите... живота в окопите... Аз съм просто болен човек.

— Нищо ви няма — рече Прайбиш, като заработи отново с машината. — Не сте дори болен от язва. Имате само нервен стомах... А аз съм баща на четири деца.

Лихтенфелд изтръпна под тежестта на този аргумент, който не му бе идвал на ум досега. Ужасът от Изток, който прозираше между редовете на военните дописници, в думите на отпускари, в разказите на Адлер, завладя отново съзнанието му. Това бе ужас от безкрайни равнини, ледени през зимата и жарки като пустиня през лятото, ужас от яростен противник, чиито фабрики, скрити в Урал, бълваха все нови и нови оръжия, ужас от безбройната пехота и артилерия, които разкъсваха, обграждаха, смилаха без отдих, безспир, без признак на отслабване грамадните немски армии... И колкото този ужас растеше в съзнанието на барона, толкова по-лъчезарен му се струваше блясъкът на синьото море, толкова по-сладостни изглеждаха спокойствието на кантората, въртенето на вентилатора, тихата следобедна почивка, вечерните удоволствия. Лихтенфелд почувствува отчаяние. Вярно,

дявол да го вземе, Прайбиш имаше деца — несъкрушим аргумент, срещу който един безполезен стар ерген не можеше да възрази нищо. Но все пак надеждата не остави барона и той прибягна към последното унижително средство — молбата.

— Слушайте, Прайбиш... Ние се познаваме от толкова години... Аз ви моля да отстъпите... Ако не беше ходатайството на баща ми, нямаше да ви приемат във фабриката като надзирател... Вашето издигане почна от фабриката на братя Нилзен, спомняте ли си?

Прайбиш се намръщи.

— Досега все съм отстъпвал — каза той след малко.

— Но последния път бяхте облагодетелствуван.

— Да, с повече работа и отговорности.

— Това беше за сметка на моето авансиране.

— Не е така!... — възрази Прайбиш. — Аз си гледам добре работата, докато вие карате през пръсти. В Хамбург знаят това... Ако вие бяхте трудолюбив, предимството щеше да бъде на ваша страна.

— Оставете това сега... Аз ви моля... Нека се разберем!... Вие трябва да отстъпите... Най-сетне аз съм един Лихтенфелд.

Червеното лице на Прайбиш стана още по-мрачно, но мъничките му очици загубиха лукавия си израз. Баронът стана, отиде до прозореца и постоя малко при него с непоносимото усещане, че настъпваше краят на света. После изведнъж в съзнанието му блесна един отчаян план. Той влезе при госпожица Дитрих и каза глухо:

— Дайте да разпиша писмото.

А в това време Прайбиш отново се бе навел над сметачната машина, но не работеше. Някакъв тъмен и вековен страх от бароните Лихтенфелд, върху чиито земи бяха израснали прадедите му, родителите му и самият той, внасяше смут в душата му. Лицето му беше разстроено и по него се стичаше пот.

Куцайки, в бял костюм и с бастун в ръка, фон Гайер се връщаше от плажа с намерение да разгледа града, докато горещината не беше станала още много силна. След безсънна и задушна нощ плуването го бе освежило, но не можа да разсее мрачното чувство за разруха след снощното посещение у Костов. От вниманието му не убягнаха дребните хитрости, с които „Никотиана“ се опитваше да откаже

ускореното манипулиране на партидите, предназначени за Немския папиросен концерн. Борис се стараеше да угоди повече на Кондоянис, а не на концерна. Цялата машинация с Кондоянис бе съвсем прозрачна и фон Гайер можеше да я осуети веднага чрез Гестапото, но после се отказа от това. Арестуването на гърка и развалянето на сделката щеше да докара неприятности с Холандския картел на тютюн, а този картел бе гигант от злато и канал, по който Германия получаваше чужди девизи. Пред него стихваше покорно дори оргията на хитлеристите. Фон Гайер знаеше всичко това, но бе раздразнен от нелоялността на Борис, който отказа да предаде партидите един месец преди договорния срок, макар че имаше възможност да направи това. Ако *хаосът* настъпеше бързо, експедирането на тютюна в Германия ставаше невъзможно и обещаните на концерна партиди Борис щеше да остави на Кондоянис.

„Мръсен тип!...“ — помисли германецът, като крачеше и чукаше гневно с бастуна си по нажежения паваж. Но веднага му дойде на ум, че всеки друг на мястото на Борис щеше да постъпи по същия начин. Законът на печалбата не допускаше друго. С какво право трябваше да се иска от „Никотиана“ да жертвува интересите си за концерна? Немският кораб започваше да потъва и плъховете го напуснаха първи. Началният признак на паника, на измяна, на нелоялност идеше не от правителството, не от администрацията, не от армията, а от „Никотиана“, която бе вкарала немците в България и печелеше от тях най-много.

Дори Ирина сега се стори на фон Гайер като огромен женски плъх, който се опитваше да го измами с мълчанието си. При снощното посещение у Костов тя не прояви никакво желание да разговарят за миналото. Бе отегчена и безразлична. Дватамата размениха само няколко сухи любезности, които отекнаха болезнено в душата на германеца. Изчезването на тази жена от живота му оставяше след себе си празнота, която не можеше да се запълни.

И затова, когато той я срещна неочаквано на същия тротоар, по който вървеше, изпита съжаление, че не бе успял да задържи тази жена със силата на характера и парите си. Тя бе неуловима и сега принадлежеше само на себе си. Носеше бяла рокля от шантунг и пантофи на бос крак — просто облекло, което ѝ придаваше вид на чиновничка, но подходеше за климата и за нейното гъвкаво и силно

тяло на пантера. Само малкият платинен часовник върху ръката ѝ, украсен с изумруди, показваше, че бе същество от друг свят и нямаше нищо общо с труда. Тя вървеше загледана пред себе си, не го виждаше или просто не желаше да го види, но когато той се изпречи пред нея с мрачното решение да я спре на всяка цена, тя повдигна тъмните си очила и каза просто:

— О, вие ли сте?... Нямаше да ви забележа с тия очила.

А после го улови за китката и добави бързо:

— Елате да ме придружите до пристанището. Искам да попитам кога тръгва моторницата за острова.

Той се подчини веднага, без да мисли, опиянен от срещата с нея и докосването на ръката ѝ.

— Значи сте решили да отидете на острова?

— Да.

— Сама ли?

— Ако не иска да ме придружи никой.

— Ще бъде неудобно да пътувате с навалищата... Мога да поискам за вас моторна лодка от Фришмут.

— Можете ли?... Това ще бъде чудесно.

— Фришмут е вече генерал.

— Гледай какъв успех!... Поздравете го от мене. Вие му завиждате, нали?

— Да — мрачно призна германецът.

— Това е защото съдбата е направила грешка... Всъщност Фришмут е роден за директор на тютюнев концерн, а вие за генерал.

— Не ви липсва способност да утешавате.

— Аз ви упреквам само в суетност.

— Така ли?

— Да, вие страдате от манията да умрете като нибелунгите.

— Как би трябвало да умре човек?

— Като Петроний. Сред добра обстановка и остроумия.

— Това е също поза.

— А кой умира без поза?

— Войниците!... — тихо отговори германецът. — Те не успяват да заемат никаква поза.

Двамата изминаха мълчаливо няколко крачки. Тя се спря внезапно и каза:

— Ако Фришмут даде лодка, няма смисъл да ходим до пристанището.

— Да, никакъв — съгласи се той, като гледаше замислено рулото на лъскавата й металночерна коса.

Тя попита неочаквано:

— Искате ли да ме придружите на острова?

— Ако това не се стори нахално на съпруга ви.

Тя се засмя и каза небрежно:

— Той беше много по-нахален от нас.

— Къде е той сега?

— Замина някъде с Костов.

— За Солун може би?

— Не, не е за Солун.

— Търговска тайна може би?

— Никаква тайна... Просто не ми дойде на ум да го попитам къде. Но той *трябва* да замине за Солун.

— Зная — рече германецът.

— Откъде знаете?

— Костов е ходил при Фришмут за открит лист.

— И вие попречихте?

— Реших да не преча.

— Слушайте!... — Гласът и стана едновременно сериозен и шеговит. — Ще бъде безобразие, ако устроите някакъв номер с Гестапото на Кондоянис.

— Няма да му устроим нищо.

— Обещавате ли?

— Да. — Той се засмя тъжно. — Но пак този мръсен тютюн между нас.

— Отвратително, не намирате ли?... — Тя се засмя също. — Но сега не е толкова мръсен.

— Аз не съм уверен в това... На всеки случай, няма да попреча на сделката.

А тя го погледна в очите и рече:

— Не ставайте смешен!... Тази сделка е вече дреболия и не променя нищо между нас. Вие можете да арестувате гърка, ако това е угодно на вашия глупав концерн. Тютюнът не трябва да разваля последните ни дни.

— Защо ме викате на острова? — попита той горчиво.

А тя отговори:

— Защото се боя да не се отегчавам сама.

Те се спряха на площада, оживен от навалищата въпреки горещия час. Между минувачите сновяха хилави деца, които продаваха с викове „спория“ и „мегали пастики“. Последните представляваха смес от леблебии, глюкоза и всички възможни миазми в града. Но малцина от гърците имаха пари да си купят дори този мизерен сладкиш.

— Нали нямаше да ходим на пристанището?

— Да. Какво да правим? — попита фон Гайер.

— Можем да разгледаме града, а след това да починем някъде.

— Много добре. Но боя се да не се скараме.

— Ще бъде идиотско. Особено ако предизвикате това, преди да отидем на острова.

— Значи, още държите за острова?

— Разбира се — каза тя. — И ви моля да организирате екскурзията добре. Каква е тази постройка?

— Някаква ориенталска глупост.

В източната част на площада се виждаше малка мохамеданска постройка, заобиколена от добре поддържана градина с кипариси и желязна ограда. Те решиха да я разгледат и от разговора с пазача узнаха, че това бе гробницата, в която почиваше майката на Мохамед Али, основател на днешната египетска династия. Постройката бе в арабски стил. В нея се намираше мраморен саркофаг, а по стените й — стихове от Корана. Тъжните и красиви кипариси придаваха на мястото погребална тържественост, но не подходяха никак на клюкарските кафенета и дюкянчета за риба около него. Пазачът бе спретнат, сладникаво-любезен мъж. Когато разбра, че посетителите се интересуваха и от венецианската крепост над града, той предложи веднага да ги разведе из нея. Фон Гайер му каза да ги чака там след половин час.

— Какъв е този тип? — попита германецът, когато излязоха от гробницата.

— Чист помак от Родопите — отговори Ирина.

— Но той каза, че е македонец.

— Това го спасява от неудобството да бъде грък или българин.

— А защо не призна, че е българин?

— Защото мисли за *после*.

Той я погледна раздразнен от безгрижния ѝ глас. Стори му се, че чувството за разруха беше обхванало и нея.

— На вас ви е все едно — мрачно произнесе той.

— Кое?

— Поражението.

— Ах, да!... Забравих, че за вас не е все едно... Вие продължавате да бъдете сантиментален, но сега вече искрено... Вие сте средновековен човек, феодален анахронизъм, попаднал случайно между ориенталски шмекери и търговци на тютюн.

— Не мислите ли за родината си? — Все тъй мрачно попита той.

— Не — отговори тя. — Отвикнах да мисля за нея.

— Цинизмът започва да ви прави удоволствие.

— Той е добродетел на свръхчовеците... Не ме ли учехте едно време така?

— Кога?

— Когато немските бомби падаха над Варшава и Ротердам.

— Вие сте ме разбирали винаги зле.

— Не, аз съм ви разбирала винаги добре. И може би затова ви съчувствувам сега.

Тя се усмихна, но вместо съчувствие фон Гайер видя в погледа ѝ нещо ледено, което прониза сърцето му като нож. И това трябва да бе празнотата в нейната душа. Той съзна, че същата сила, която го бе превърнала от войник в търгаш, беше направила и от нея равнодушна космополитна дрипа, която не се вълнуваше вече от нищо. Сега той съзна и друго: че никога не е бил войник, а само слуга и наемник на концерните, които управляваха Германия. Това важеше и за летците от ескадрилата на Рихтхофен. Чувството за разруха, което го измъчваше, смъкваше булото на илюзиите от много неща. Но сега той мислеше само за тази жена, която бе като него — мъртва, изхабена душа. Той продължаваше да я обича и да копнее за тялото ѝ с първобитния елемент в личността си, който оставаше след разрухата.

Те се отправиха най-напред към западната половина на града. В ниската си част, докрай морето, тя бе нова, с големи държавни здания, с тютюневи складове и големи частни къщи, които по шосето за Драма ставаха по-редки и почваха да приличат на вили, заобиколени с градини от буйна субтропична растителност. После те тръгнаха нагоре

към стария квартал, по стръмните улици със стъпала от гранит, и видът на къщите се промени. Между нажежените от слънцето скали се гушеха вехти, жалки, прогнили от времето паянтови жилища, без дворове и зеленина, с врати, по които седяха унесено меланхолични стари жени, с решетести прозорци, върху които съхнеха окъсани долни дрехи или пелени. Тук-таме по гранитните стъпала на уличките слизаше безработен мъж с лице, замръзнало от апатия и безнадеждност към гладната жена, която го бе изгонила от къщи, към слънцето и синия простор. Жълтеникави маларични деца играеха на кокалчета или седяха неподвижно, озлобени, безмълвни от глада и дизентерията, които разяждаха червата им. Зад басмената завеска на някой прозорец се показваше жена и после разочаровано се дръпваше назад. Видът на куция чужденец не обещаваше оскъдното парче моряшки хляб, защото с него вървеше жена — прекрасна и гладка като слонова кост, омразна съперница в пазара на любовта. Завеската се спускаше в очакване на някой войник или моряк, които щяха да минат, държейки хляба в ръка. От всичко лъхаше миризма на разложение, скрито усещане за неприязън и потискаща сънливост. Ирина попита:

— Как ви се струва този квартал?

— Прилича на помийна локва, която трябваше да избиколим.

— Същото помислих и аз... Но не ви ли се струва, че сме закоравели ужасно?

— Обратното би било смешно и безполезно.

— Ако тук беше Костов, щеше да почне веднага с раздаване на пари.

— Затова ми е противен — сухо произнесе германецът.

Те слязоха отново на площада, а оттам тръгнаха към хълма, на който се намиреше крепостта. Трябваше да се изкачат пак по стръмните улици, които приличаха на урви с нажежени от слънцето камъни. От паянтовите къщици лъхаше задуха и смрад. Най-последно те се изкачиха горе, в подножието на крепостта, и намериха прохлада в сянката на малък чинар.

Оттук се виждаше целият град, както и част от хълмовете, по които криволичеше шосето за Драма. Синият залив продължаваше да бъде тих. Една немска торпедна лодка браздеше огледалната му повърхност, оставяйки зад себе си дълга ивица от млечно-бяла пяна. В

далечината към сушата, под яркото кобалтовосиньо небе се губеше верига от безплодни жълтеникави хълмове.

Под сянката на чинара дойде пазачът на гробницата, уморен и запъхтян от трудното изкачване. Той извади часовника си, за да покаже своята точност, а после с голям и старинен ключ отвори вратите на крепостта. Влязоха вътре. Дворът беше обраснал с татул, с непознати бодливи растения, макове и слез, между които бръмчеха насекоми. Върху камъните пробягаха гущери. Изронени стъпала водеха към крепостните стени, към бойниците и кулите, чийто пепелносив цвят изпъкваше с мек контраст върху лазурния фон на залива.

Ирина и фон Гайер се изкачиха върху една от стените, ронейки при всяка стъпка ерозираните й камъни. Тишината и мъртвешката неподвижност на крепостта засилиха у двамата чувството за разруха и горест, което сега им се стори някак приятно.

— Това е тъкмо за вас — рече тя.

Германецът не отговори. Погледът му, смекчен и замрежен, блуждаеше в синевината на залива, сякаш го виждаше осеян с варварските кораби на средновековието — мрачни галери с платна и чугунени топове, с гребци, оковани във вериги. Мисълта му възстановяваше десанта на сарацинските пирати, тревогата в крепостта, опустошителното нашествие на разбойниците в града и обичайното клане след това. И всички тия образи го бяха развълнували като старинна приказка за минали времена, които нямаше да се върнат никога.

— Оттук венецианците са бранели града — каза той след малко.

— Защо им е бил този горещ град? — попита Ирина.

— За търговията — отговори германецът.

А после му се стори, че в следите от венецианското владичество над тази крепост имаше нещо противно, което напомняше похватите на Немския папиросен концерн и разсейваше романтиката на миналото. Той наведе глава и отрони с бастуна си един камък от бойницата. Крепостта се беше превърнала изведнъж в досаден куп от развалини на венецианска търговска кантора.

Слязоха от бойниците и тръгнаха към вътрешната част на крепостта, минавайки през двора, разделен със зидове на по-малки отделения, които можеха да се бранят последователно, ако неприятелят прехвърлеше външните стени. Пред Ирина и фон Гайер се разкриха

караулни помещения, водохранилища, стаи за началниците, карцери, заобиколени с ров, места за припаси и храни. Дъбовите врати, обковани с ръждясали жезла, се отваряха и скърцаха тъжно и продължително в лабиринта от високи кули, от тъмни и хладни каземати. Под случайно обрънатите камъни изскачаха скорпиони, които пазачът се мъчеше да стъпче. В нишите на стените спяха прилепи. По пода се търкаляха мумифицирани от сухия въздух трупове на грабливи птици, намерили последно убежище в това място на запустение и тъга. Най-сетне обиколката свърши и те излязоха с чувство на облекчение под синьото небе.

Когато тръгнаха да си отиват, те видяха едно отделение български войници, което бе влязло в двора на крепостта. Слаб и мършав подпоручик, чието лице, обагрено жълтеникаво от всекидневната задължителна употреба на атебрин, даваше отсечени заповеди. Част от войниците монтираше две тежки зенитни картечници, а останалите ги камуфлираха със зеленина. Всичко се вършеше бързо и нервно, сякаш заповедта да се заеме тази позиция бе дошла много припряно. Пазачът стана сериозен и угодливата усмивка върху лицето му изчезна.

— Какво е това? — попита Ирина.

Фон Гайер повдигна рамене, но лицето му остана спокойно.

— Можете да се осведомите от офицера — каза той.

Ирина се приближи до подпоручика, който, погълнат от работата си, не бе забелязал още цивилните.

Той бе запасен от Школата, мрачен и кисел младеж, мобилизиран непрекъснато от две години насам. Режимът, правителството и армията го бяха озлобили срещу всичко. Той не бе комунист, но се вбесяваше от това, че в тила имаше съученици, които се занимаваха с търговия и които военните окръжия не мобилизираха никога. Тия привилегировани типчета си оставаха в безопасност при всички възможни промени, докато на него, под страх на военен съд, началството заповядваше да върши издевателства. И затова той чакаше с мрачна злоба и нетърпение края, разрухата, поражението, в които искаше да види министрите и началствата си съдени, макар че самият той имаше да отговаря също, задето се бе подчинявал на тяхната лудост.

— Извинете!... Има ли нещо тревожно? — попита Ирина. Младежът я погледна саркастично, сякаш искаше да каже:

„А нима всичко досега ви се струва спокойно?“ Той почувствува раздразнение от изумрудите върху платинения часовник на ръката ѝ. Ирина му обясни, че иска да отиде на острова.

— Не бързайте толкова!... — Малко по-приветливо рече той. Ирина го бе облъхнала с мирното спокойствие на тила, за което душата му копнееше. — По крайбрежието е обявена бойна готовност.

— Какво значи това?

— Може би десант. От Крит е потеглил английски конвой. Ако завие към Африка, тревогата ще се вдигне и тогава можете да отидете на острова.

— Благодаря — каза Ирина.

Войниците монтираха бързо картечниците върху тежки поставки. И тия зенитни картечници, със своите измервателни уреди, винтове и лостове, образуваха странен контраст с първобитния венециански топ, който лежеше в тревата до тях — проста тръба от чугун с много дебели стени и малък отвор за фитила при слепия ѝ край.

Ирина се върна при фон Гайер и му съобщи новината, която бе научила от офицера.

— Ще се осведомя подробно от Фришмут — каза германецът.

Но тревогата, придружена от познатото горестно чувство за гибел, го обхвана пак. После тревогата изчезна. Остана само чувството за гибел, което се превърна в равна тъга. И тая тъга му се стори някак приятна в обедната тишина, под слънчевия зной, сред нажежените скали на чуждата земя. Те слязоха отново на площада, който сега бе затихнал и пуст. Жегата беше изгонила всичко живо на сянка. По гранитния, нагорещен от слънцето паваж сновяха само босоноги хилави деца, които се въртяха около двата български ресторанта като гладни кучета. Фон Гайер се сбoguва с Ирина, като обеща да ѝ се обади по телефона веднага, щом говори с Фришмут.

Той тръгна по сенчестата страна на площада към склада на Немския папиросен концерн. Искаше да говори по телефона с главното интендантство на германския корпус в Тракия. Военните камиони, които идваха с провизии от България, можеха да се използват за прекарване на тютюна от Кавала и Драма до удобните железопътни

гари в Южна България. Тази мисъл му бе хрумнала внезапно на плажа и разрешаваше отчасти проблема за бързото експедиране на тютюна в Германия.

Все тъй потиснат и замечтан, фон Гайер влезе в склада на Немския папиросен концерн. От обширните зали лъхаше прохлада и миризма на ферментиращ тютюн. Грамадните перки на вентилатора в канцеларското помещение се въртяха бавно като крила на вятърна мелница. Чиновниците поздравиха шефа си с мълчаливо и почтително ставане на крака. Фон Гайер вдигна ръка и промърмори неясно официалния поздрав, на който госпожица Дитрих отговори високо и тържествено с „Хайл Хитлер“. Веднага след това тя отстъпи бюрото на шефа си. Фон Гайер седна в удобното кресло и я погледна въпросително.

— Има повиквателни за Прайбиш и Лихтенфелд — съобщи тя.

— Трябва да направим постъпки. — За кого?

— За Прайбиш, разбира се!... — Фон Гайер погледна чиновничката малко учудено. — Напишете веднага писмо чрез легацията до Военното министерство. Друго какво има?

— Щабът в Солун е обявил бойна готовност по цялото крайбрежие.

— Зная — каза германецът.

Настъпи мълчание, неприятно и потискащо, сред което се чуваше само шумоленето на вентилатора. В съседната стая Лихтенфелд се изкашля тихо.

— Какво ще правим с тютюна? — попита госпожица Дитрих.

— Ще експедираме до последния момент.

Германката кимна одобрително с дългото си неприветливо лице, по което сякаш нямаше нито следа от действието на женски хормони.

— Директорът на „Никотиана“ подготвя сделка с Кондоянис — съобщи тя след малко.

— Откъде знаете? — сухо попита фон Гайер.

— От счетоводителя му. Той е наш агент.

— Аз ви бях помолил да предоставите търговското разузнаване на мене — остро забеляза германецът.

Госпожица Дитрих протегна дългата си кокалеста ръка и затвори вратата, която отделяше стаята от вестибюла.

— Съображенията ви са неоснователни — хладно възрази тя.

— Защо? — Фон Гайер направи усилие да не избухне.

— Защото сделката между „Никотиана“ и Кондоянис уврежда интересите на концерна и немските интереси изобщо.

— Вие не сте компетентна да прецените това.

— Аз имам ясни директиви по този въпрос. Тютюнът, който „Никотиана“ ще продаде на Кондоянис, може да бъде купен от нас.

— А как ще го пренесем?

Воднистите очи на госпожица Дитрих се втренчиха враждебно и тъпо в лицето на бившия летец.

— Ще намерим начин — каза тя с гордо съзнание, че изпълняваше безпогрешно своята политическа служба в концерна. — Не виждам причини да оставим тютюна в ръцете на неприятеля.

Лицето на фон Гайер се обля с гъста червенина. Той не бе дори помислял, че можеше да удари жена, но сега го обзе внезапно желание да стовари юмрука си върху госпожица Дитрих. Очите ѝ бяха загубили студенината си. В тях гореше пламъкът на някаква смес от истерия, упорство и тъпота, който напомняше поразително налудничавия израз в официалните портрети на фюрера. Но вместо да избухне, фон Гайер наведе безпомощно глава.

— Госпожице Дитрих!... — произнесе той след малко. — Знаете ли за кого купува Кондоянис?

— За кого? — презрително попита чиновничката на Гестапото.

— За Холандския картел.

— Та що от това?

— Ето, че не сте достатъчно компетентна. — Фон Гайер почувствува гласа си противно мек. — Холандският картел е един от малкото канали, през които влиза чужда валута в Германия... Ако арестувате Кондоянис, ще докарате неприятности на правителството... Веднага ще ни смърят от Берлин.

Госпожица Дитрих се замисли.

— Добре — каза тя. — Ще поискам инструкции от София. Очите ѝ бяха възстановили отново предишната си, лишена от израз студенина.

Фон Гайер стана от бюрото и нервно запали цигара. Обедното слънце надничаше вече през южните прозорци и горещината в помещението бе станала нетърпима. Всички очакваха излизането на шефа, за да прекратят работата си. Фон Гайер повика експертите и

обиколи с тях целия склад, като им задаваше студено от време на време въпроси за хода на манипулацията и разпределението на партидите. Прайбиш отбелязваше подличко многобройните опущения на Лихтенфелд, но лицето на барона беше застинало в надменно и загадъчно спокойствие. Фон Гайер също не изпадаше в обичайните си пристъпи на убийствена ирония по адрес на Лихтенфелд. Повиквателното щеше да го отърве от барона и забележките на Прайбиш звучаха дребнаво. Като съзна това, Прайбиш млъкна, разтревожен от спокойствието на Лихтенфелд. Най-сетне фон Гайер свърши обиколката и се качи в автомобила, който го чакаше на улицата. Прайбиш тръгна към ресторанта, а Лихтенфелд се върна отново в канцеларското помещение. Сега то приличаше на баня, но Адлер и госпожица Дитрих, облети в пот, продължаваха да довършват нещо върху бюрата си. Баронът влезе в стаята на чиновничката и затвори вратата след себе си.

Адлер нямаше навик да подслушва, но прекъсна внезапно работата си. Без да става от бюрото, той долови няколко думи от разговора зад вратата. Баронът шепнеше неразбираемо, а госпожица Дитрих му отговаряше високо и студено като почтена келнерка в нощен ресторант, на която закъснял посетител отправя любовно предложение. Отначало гласът на чиновничката звучеше иронично и недоверчиво, а после стана сериозен и тих, превърна се също в неразбираем шепот. И тогава Адлер разбра, че в разговора зад вратата имаше нещо унизително, грозно и мръсно, което оскърбяваше мъжкото достойнство и войнишката чест. Той остави работата си, за да не го слуша повече, и напусна разстроено помещението.

Ирина прекара следобеда в долния етаж на къщата, където бе похладно, но миришеше на мухъл и стари мебели — една специфична миризма, която се дължеше на горещия влажен климат и бе характерна за всички къщи в града. Тя се наспа добре в една малка стая, чиито прозорци гледаха към двора и бяха обрасли с бръшлян, а след това усети равната досада, която я обземаше винаги след ставане от сън. Това бе особено, неуловимо и притъпено усещане на леност, на умора и печал, което сякаш сковаваше всеки порив на волята и движение на мисълта. За да се отърве от него, тя потърси по телефона фон Гайер в

склада на Немския папиросен концерн, но оттам се обади Лихтенфелд, който заяви, че не е виждал шефа си от обед. Докато закусваше в трапезарията и водеше безсъдържателен разговор с Виктор Ефимич за горещия климат и забележителностите на града, дойде един запасен генерал, когото Костов беше поканил снощи заедно с другите. Генералът обаче не можа да се отзове на поканата, та сега идеше да се извини и поднесе почитанията си.

Ирина го покани на верандата, като заръча на Виктор Ефимич да донесе сливова и салата от кисели краставички, които генералът обичаше много. Той бе дребен, мургав, приятен и неуморимо бърлив мъж, с прошарени мустачки. Сладкодумието му нито поглъщаше, нито отегчаваше, а просто убиваше незабелязано времето. След посещенията му човек се чувствуваше леко изморен, сякаш излизаше от приятно и тихо кафене. Но сега Ирина бе доволна от идването му.

— Къде са мъжете? — попита той, когато седнаха на верандата.

— Заминаха тази сутрин по работа.

— Това не е много учтиво към вас — рече той, като гледаше разсеян краставичките и ракията. — Дойдох да ви предупредя за неприятни неща.

— Неприятни ли?... Какви?

— Положението е много лошо — осведоми той, като запали едната от петте цигари, които лекарите му позволяваха да пуши следобед.

— Отдавна знаем това — каза Ирина.

— Да, но сега е вече неудържимо!... Русите са при Днестър, а след две седмици ще бъдат може би в София.

— Толкова скоро?... — с досада произнесе Ирина. После тя си спомни за моторницата, която фон Гайер щеше да иска от Фришмут, и попита бързо: — Какво става с бойната готовност по крайбрежието?

— Нищо — отговори генералът. — Вдигната е.

— А защо беше обявена?

— Не можах да разбера точно. Немците мълчат като риби.

— Любезни ли са?

— Не повече от друг път. Нима сте виждали любезен немец?

— Днес фон Гайер ми обеща моторница за Тасос.

Генералът я погледна с опулени от безразсъдството й очи.

— Какво?... — рече той. — На Тасос ли?

— Да!... А после в Солун.

— Това е лудост от ваша страна!... — произнесе той. — Пълна лудост!... Надявам се, че няма да го направите. Аз изпратих семейството си в България още миналия месец... Вие не знаете колко опасно е тук. Гърците са настроили и могат да ни изколят всеки момент.

— Ще потърсим закрила от Кондоянис.

Ирина се засмя, но генералът не разбра шегата ѝ и каза възбудено:

— Оставете тоя грък!... Червените андартти ще обесят и него. Тази война не прилича на никоя друга... Сега положението е съвсем особено... много тревожно... ужасно лошо.

— Вие какво смятате да правите?

— Какво ли?... Купих на дъщерята апартамент, дадох образование на сина... Какво повече?... Нямам пари да отида в чужбина. Аз съм дребосък, стар човек, няма кой да ме закача... С гърците се отнасях добре и съвестта ми е чиста... Да му мислят други.

— Но преди войната вие бяхте военен аташе в Берлин — закачливо напомни Ирина.

— Та що от това?... — някак обидено попита генералът. — Знаете ли какъв доклад има от мене?... Още три години преди да почне войната аз писах във Военното министерство, че ако германците тръгнат срещу Русия, ще бъдат бити катастрофално... Заявих това и на самия Хамерщайн, когото после Хитлер хвърли в немилост.

Генералът не бе сигурен, че това очистваше политическата му съвест напълно, но фактът изглеждаше верен.

— Добре сте!... — каза Ирина, като гледеше тъмнеещия силует на острова. — Това е все пак заслуга. Моят съпруг не може да се похвали с нищо.

— Той се увеличава много — съчувствено произнесе генералът. — Аз го съветвах често да няма вземане-даване с политиците и да внимава със стачниците... Какво мисли да прави с тютюна?

— Не зная — равнодушно отговори Ирина. — Не се интересувам от него.

— Как не се интересувате? — с упрек попита генералът. Той бе свикнал да разрешава всички важни въпроси с помощта на жена си. Тя имаше голям дял в амбицията му да стане тютюнотърговец.

— Не разбирам нищо от търговия — обясни Ирина.

Тя го погледна бързо и по напрегнатия израз на лицето му разбра, че сега бе дошел не да бърби, а да иска някаква услуга. Като повечето офицери той не умееше да хитрува.

— Носят се слухове, че вашият съпруг ще продаде тютюните си на Кондоянис — предпазливо подхвърли той.

— Приказки!... Едва ли има нещо вярно в това.

— Снощи Кондоянис е бил на вечеря у вас.

— Кой ви каза?

— Лихтенфелд.

— Обикновено посещение на учтивост — разсеяно отговори Ирина. — Впрочем вие също бяхте поканени, но не дойдохте.

— Имах разправия със съдружника си.

— Кой ви е съдружник?

— Един простак!... — каза генералът и въздъхна безпомощно.

— Някога е бил на служба у вас... Казва се Баташки.

— Чувала съм това име.

— Сега не можеш да му излезеш насреща.

— Защо не го оставите?

— Той е добър техник, а аз не разбирам нищо от тютюни. Генералът отпи от ракията и се загледа неподвижно в хоризонта. От морето духаше слаб прохладен ветреца. Слънцето клонеше към закат. Една рибарска ладия с надути платна приближаваше лениво брега.

— Добре е, ако стане, защо не? — подзе генералът, като се върна отново на слуховете за сделката с Кондоянис. — Нека изплува поне един.

— Вие предадохте ли тютюна си на Немския папирсен концерн? — попита Ирина.

— Предавам го тия дни.

— Значи, нямате повече грижи тук?

— Нямаше да имам — изпъшка генералът. — Но излъгахме се, та купихме петдесет хиляди килограма тютюн извън контингента за Немския папирсен концерн... Рекохме да спечелим някоя и друга пара след примирието, когато тютюнът се търси... Кой можеше да помисли, че положението ще стане такова!...

— Предложете ги на фон Гайер — каза Ирина. — Немският папирсен концерн ще ги купи веднага.

— Защо ми са книжни пари? — плачевно въздъхна генералът.

Ирина се засмя вътрешно. Пак под натиска на енергичната си съпруга генералът се беше присламчил към търговския пир на лъвовете и сега, затънал до гуша, се чудеше как да излезе.

— Какво мислите да правите с този тютюн? — попита Ирина.

— Тъкмо за това дойдох да се посъветвам с вашия съпруг — каза генералът. — Ако той подготвя действително нещо голямо с Кондоянис, би могъл да вмъкне и моята дребна партида... Кажете, не намирате ли, че може? — Гласът на генерала стана изведнъж патетичен. — Най-сетне касае се за услуга на един честен... заслужил българин...

В червеникавата светлина на залеза върху сакото на генерала личеха лентичките на множество ордени, които той носеше отчасти от суетност, отчасти за да вдъхва респект на администраторите в Беломорието. Той си оставаше все тъй лек, приятен и безобиден дърдорко, на когото връзките с Немския папиросен концерн не стигаха до черно родоотстъпничество. Ала нещо невидимо отнемаше част от достойнството му, смаляваше го, превръщаше го от генерал с ордени и заслуги в обикновен търговски шмекер. И това беше навикът му да показва и друга ордени си в преговорите за всеки гешефт, който простакът Баташки му внушаваше да направят. А онова, което липсваше от достойнството му, бе отнето, подобно на хиляди други хора, пак от тютюна.

Генералът си отиде, когато стана тъмно и на небосвода почнаха да трептят бледи, забулени в млечна мъгла звезди. Ирина му обеща уклончиво подкрепата си. След малко по телефона се обади фон Гайер. Той ѝ съобщи, че Фришмут е дал моторница и на другия ден могат да отидат на острова. Уговориха да се срещнат сутринта на пристанището. След това Ирина вечеря сама, защото Борис и Костов още не бяха се завърнали, а после взе хинин, отиде в стаята си и потъна в загадката на някакъв детективски роман. Тия романи бяха станали отдавна единственото четиво, което я увличаше. И така тя задряма върху кушетката несъблечена, понеже бе решила да дочака идването на Борис и на Костов и да им каже, че на сутринта щеше да отиде на острова с фон Гайер. Те дойдоха към полунощ, уморени от пътуването с колата до съседния град, където „Никотиана“ манипулираше двеста хиляди килограма тютюн извън редовния

контингент за Немския папиросен концерн и извън други триста хиляди, които се обработваха в Кавала.

Идването им я изтръгна от някакъв сън, объркан и безсмислен като всички сънища, но наситен с горестното чувство на спомени от юношеството. После изведнъж приятният сън изчезна, за да стори място на неприятно и дрезгаво грачене. И когато се събуди, тя съзна, че това грачене бе свиренето на клаксона, с което Костов викаше Виктор Ефимич да му отвори голямата желязна врата на двора, за да прибере колата в гаража. Тя остана да лежи върху кушетката, искайки да задържи горестното опиянение от съня, който не бе траял повече от няколко секунди. Но това опиянение изчезна почти мигновено и се замести веднага от равна и студена печал, от досада към болния и преситен свят, който я заобикаляше и усещаше своята гибел. Докато лежеше неподвижно, тя чу как експертът прибра сам луксозната си американска кола в гаража. После тя чу как двамата, Костов и Борис, влязоха в трапезарията, а Виктор Ефимич им донесе вечерята.

Тя стана, оправи лениво косата си и влезе при мъжете. След изчезването на вълнуващия сън лицето ѝ бе придобило обикновения си любезен и безразличен вид.

— Свършихте ли? — попита тя.

— Още не — отговори Борис. — Но всичко върви много добре.

По високия афектиран тон на гласа му тя разбра, че както винаги в късните часове на нощта, той бе много пиан, но за разлика от друг път — сега се намираше в добро настроение. С тях бе заминал и Кондоянис, за да прегледа тютюна, и вероятно спогодбата за сделката беше вече постигната.

— А кога ще свърши всичко? — попита тя с досада.

— Търпение, мила!... — Той се опита да бъде нежен, като погали ръката ѝ, но остана само сладникав. — Трябват ми още няколко дни, за да проверя калкулациите, а след това ще отидем в Солун да прегледам фабриката и подпиша договора.

— Да, но аз нямам никакво намерение да се пържа тук дотогава... — Тя се обърна към Костов: — Къщата ви прилича на пещ!... Подозирам в нея и дървеници.

— Такава е — равнодушно отговори експертът. — Но дървениците са чисто въображение!... Искате ли вино?

— Не — отговори тя.

Костов си наля чаша вино, проклинайки пристъпа на гръдната жаба, с който щеше да изкупи удоволствието от него.

— Трябва да ви намерим някакво развлечение — каза той след малко, като пипна в джоба си кутийката с нитроглицеринови хапчета.

— Аз си го намерих сама — заяви тя. — Утре отивам на острова.

— С кого? — попита експертът.

— С фон Гайер.

Настъпи мълчание, което предвещаваше буря. Съзнавайки това, Костов пожела иронично лека нощ и побърза да се измъкне от трапезарията.

— Какво ще търси и фон Гайер с тебе? — мрачно попита Борис.

— Ти почваш пак!... Не мога да отида на острова сама. Трябва да ме придружи някой.

И тя се изсмя. Цинична и дръзка, каквато бе станала с него, тя не искаше да го лъже, а само да избегне скандала.

— Не позволявам!... — сурово отсече той.

— Ще бъде идиотско и невъзпитано, ако се откажа сега... Сама помолих фон Гайер да поиска моторницата от Фришмут.

— Не позволявам!... — диво изкрещя той, като се изправи настръхнал. — Няма да ставам посмешище на чиновниците си тук... Цяла София говори вече за поведението ти... Или не ти стига, че му беше любовница три години?

А тя го смаза хладно с думите:

— Да, по твоя поръчка.

По лицето му, изкривено от ярост, пробягна болезнена спазма, сякаш го бяха ударили с камшик. Тя се изсмя жестоко в очите му, макар да съзнаваше, че той изпитваше чувство, което го бе държало прикован към нея още от оня далечен ден, когато я целуна при параклиса за първи път. Защото през всичките години на своето могъщество той не бе имал друга любовница. Но това чувство бе вече страшно обезобразено от живота и потъпкано от него два пъти заради „Никотиана“. И затова тя не изпита към него никаква жалост, а само наблюдаваше хладно болезнените гърчове на лицето му, измъчения и жаден поглед, с който търсеше да намери у нея онова, което бе пропуснал завинаги в живота си. Изтощен от напрежението и мъката си, той се строполи отново на стола и гласът му изхриптя тихо, сякаш говореше на себе си:

— Няма да те пусна, каквото и да стане... Ще направя скандал на улицата... на самото пристанище.

А тя се разгневи внезапно от заканата му и рече ядовито:

— Опитай се и ще видим... Тогава тичането ти подир Кондоянис може да стане излишно.

— Какво?... — изрева той въвн от себе си. — Значи, ти ме заплашваш?

— Само те предупреждавам.

— Какво?... Че ще ме арестува Гестапото ли?

— Не тебе, а Кондоянис.

Той се озадачи малко, защото разсъдъкът му, замъглен от пианството, работеше бавно.

— Искаш да провалиш сделката... — безсмислено произнесе той.

— Ти ще я провалиш сам, ако направиш скандал!... Разбираш ли ме?... Тъкмо сега вниманието на фон Гайер трябва да бъде отвлечено от Кондоянис.

В мътните му очи се появи просветление.

— А-ха!... — рече той внезапно. — Искаш да ме увериш, че ще действуваш както по-рано?

— Не както по-рано!... — извика тя гневно. — Сега фон Гайер ми харесва... Искам само да кажа, че интересът ти съвпада с моето поведение.

— Така ли? — изхърка той.

Очите му изразяваха тъпо безпомощно смайване пред новото положение. Пианият му разсъдък го възприемаше бавно и сякаш се колебаеше. Стори й се, че дори в тоя момент, когато приличаше на самотен и грохнал звяр, алчността му щеше да притисне чувството към единствената жена, която бе обичал в живота си. Дори в тоя момент, когато душата му беше разкъсвана от страхове, когато потискаше кошмара от престъпленията си с алкохол, когато предусещаше гибелта си и имаше нужда от близко същество, пред него изпъкваше пак най-напред златният призрак на „Никотиана“, която беше обезобразила живота му. Но това бе само проста видимост от пианството и бавния начин, по който възприемаше нещата. Всъщност той беше стигнал до дъното на пропастта, в която го бе завлекла „Никотиана“, бе се опомнил, бе съзнал ужасната си самотност в света, който се

управляваше само от закона за печалбата. Той нямаше ни семейство, ни близки. Ледената му душа, отровена от тютюна, бе недостъпна за чувствата на обикновените хора. Той беше отритнал болната си жена, беше забравил почти напълно родителите си, беше умъртвил брат си, продал любовницата си, потискал, изнудвал и уронвал достойнството на стотици хора, осъждал на хронически глад хиляди работници. Той беше един от истинските, същинските властници, които от много години управляваха страната. Всички му се подчиняваха, но никой не го обичаше. И ето че сега проядените основи на света, който го бе издигнал, започнаха да скърцат. Наближаваше всеобща разруха, страшният удар на потиснатите, който щеше да помете и „Никотиана“. Пред него се очертаваха несигурно бъдеще, страхове, бездействие и неврастения, които щеше да потиска само с алкохол, а това означаваше лудост и гибел. Никога, никога повече от сега той не копнееше за близко същество, което да го обича и спасява от непоносимата самота!... А това същество за него можеше да бъде само Ирина. Цялата „Никотиана“ и всичко, което бе постигнал досега, не струваше повече от Ирина. Най-сетне той бе съзнал една истина в живота си. То този живот беше вече разбит и осакатен, а самата истина — безполезна. Дори поривът на любовта му, така мрачен и закъснял, бе покварен от егоизма — основното чувство, което управляваше живота му. В следващия миг той не викаше, а ревеше обезумяло:

— Така ли?... Така ли, мръснице?... Значи, ти искаш да отидеш на острова само заради любовника си!... Но аз няма да позволя това, чуваш ли?... Няма да ти позволя да мръднеш отгук!... По дяволите Кондоянис... и сделката... и Немският папиросен концерн... и Гестапото!... От нищо не ме е страх!...

И той повтори още няколко пъти колкото му глас държи:

— От нищо!... От нищо!...

Той ли говореше така?... В първия миг тя взе думите му като делириум на пиян човек, но после съзна изведнъж, че най-сетне беше настъпил моментът, за който жадуваше от толкова години. Най-сетне той бе показал нещо човешко — любовта си, макар и обезобразена от егоизма му, макар и взела форма на животинска, разрушителна ревност. Най-сетне тя, Ирина, струваше повече от „Никотиана“, от сделките, от фон Гайер и Немския папиросен концерн!... Тя почувствува слабо вълнение, гордост, злорадство, но не и щастие.

Победата вече не струваше нищо... Дванадесет години подлости и напрегнат живот бяха превърнали Борис в пълна развалина, а нейното сърце беше опустошено от алчност, наслади, компромиси и неискреност. Тютюнът бе отровил еднакво и двамата!... За какво ѝ беше сега тази любов?... Само швейцарските франкове, доларите и гулдените, които той притежаваше в чужбина, можеха да ѝ послужат за нещо. Ала и това не бе особено приятна възможност — да се мъкне с грохнал, досадно ревнив и болен от неврастения съпруг. Тя можеше чисто и просто да го захвърли като дрипа. През последните години тя бе натрупала свое собствено богатство от бижута, швейцарски франкове, долари и гулдени. И така, той ѝ бе станал вече излишен — толкова излишен, щото тя можеше да го ритне веднага.

— Не викай!... — произнесе тя ниско. — Още утре ще се върна в София.

— За да вършиш безобразията си там, нали?

— Не — каза тя. — За да поискам развод.

— Какво?... — изкрещя той прегракнало. — Развод ли?... — Мътните му очи се отвориха широко, а тялото му се разтресе от пиянски смях. — Хубава сделка си намислила, мошенице!... С претенции за обезщетение и поддръжка, навярно?

— Глупак!... — рече тя презрително. — Нямам нужда от твоите пари.

— А да не мислиш, че аз ще се съглася?

— За какво?

— Да ти дам развод.

— Не ме интересува твоето съгласие... Аз ще се махна от тебе, защото не мога да те понасям... До гуша ми дойде от непоносимия ти характер... от пиянството и скандалите ти... Каквото и да реши съдът, аз няма да остана под един покрив с тебе.

Тя го гледаше спокойно, невъзмутимо, скрита зад бронята на цъфтящото си, добре гледано здраве и равновесието на нервите си, което скандалът не можеше да засегне. Само в кафените ѝ очи светеше някакво иронично злорадство, сякаш изпитваше наслада да го вижда така смазан и унижен. Сега тя бе в апогея на своята жизненост, на своята съблазън и красота. Синкавочерната ѝ коса бе гъста и буйна, лицето ѝ сияеше с гладкостта на слонова кост, а в движенията на тялото ѝ прозираше някаква котешка пъргавина. От цялото ѝ същество

лъхаше самодоволство, способно да живее чрез себе си и за себе си. Тя се беше превърнала в красиво и съвършено произведение на света, в който човек се издигаше, ограбвайки другите.

И като я гледаше такава, той съзна, че тя бе станала вече неуязвима и че тъкмо когато изпитваше най-голяма нужда от съществуването ѝ, нямаше никаква власт над нея.

А после той съзна също, че всичките му действия в продължение на много години я бяха направили такава и че за първи път от дните на бедността си изпитваше чувство на безизходност. Той трябваше или да се разведе и да живее без нея, или да понася любовниците ѝ. Първото му се струваше невъзможно, а второто го изпълваше с ярост. Сега нейният съвършен вид го караше да изпитва гордост, разпалваше угасващата му жизненост, спасяваше го от пристъпите на неврастенията. Сега тя бе станала пълна, абсолютна необходимост за него, и поради това трябваше да понася всичките ѝ прищевки, трябваше да отстъпи. И той отстъпи. Той направи това подло, тихо, страхливо, като слаб човек, поставен в безизходност, като охлюв, който се свива в черупката си. Той просто млъкна и се загледа пред себе си като болно и тъпо животно.

— Скандалът, който се готвиш да вдигнеш, е излишен — каза тя. — Утре тръгвам за София.

— Няма да правя никакъв скандал... Ти можеш да отидеш на острова.

После той си наля чаша коняк, изпи я и като взе бутилката в ръка, тръгна бавно към стаята си. Тя се спусна след него и дръпна бутилката от ръката му.

— Защо? — попита той учудено, като се разтърси от тих смях.

— Защото е опасно да пиеш повече.

— Какво те засяга това?

— Какво ли?... Има нещо човешко, което още си дължим един на друг...

— Добре — рече той, като съзна тъжно, че тя му изтръгна бутилката само за да запази собственото си спокойствие. — Нека го проявим!...

— Така!... — Тя се усмихна благосклонно. — Ти вече разбра как трябва да се държим един към друг, нали?

— Да, разбрах.

Гласът му прозвуча механично и пусто.

— Лека нощ — каза тя.

Преди да влезе в стаята си, тя почука на Костов. Експертът се показва зад вратата, облечен в копринена пижама.

— Свършихте ли гугукането? — сънливо попита той.

— Да — сухо отговори тя. — Искате ли да ме придружите утре на острова?

— Нали отивате с фон Гайер?

— Необходимо е да дойдете и вие.

— Та няма още имате нужда от параван?... Отегчително!...

Мислех да почивам.

— Тогава оттеглям молбата си. Лека нощ.

Тя тръгна бързо към стаята си, а експертът извика гневно след нея:

— Ще дойда, дявол да го вземе!... Кога не съм правил нещо заради вас?

Като влезе в стаята си, тя изпита само умора от горещината, но не и вълнение от сцената, която преживя. Рефлексният механизъм на съзнанието ѝ, който отстраняваше угризенията, болката и гнева, влезе веднага в действие. Тя знаеше, че след като бе пил целия ден, Борис щеше да вземе отново бутилката и това представляваше вече опасност за живота му, но не изпита никакво желание да развали спокойствието си и да го предотврати. Той ѝ се струваше само далечен, чужд и малко нещастен човек, който се търкаляше в калта на падението си и отиваше към неминуема гибел. Имаше ли смисъл да го спасява?... Тя бе заета достатъчно от грижи за собственото си състояние, от тревогата за тази леност, досада и равна печал, от тези далечни признаци на меланхолия, които обхващаха духа ѝ, неспособен вече да се вълнува и радва от нищо. Светът, в който живееше, я беше преситил, а онова, което можеше да я издигне над него, бе мъртво.

Тя изпуши една цигара в леглото си, като мислеше за отиването на острова и се мъчеше да открие у фон Гайер нещо *ново*, което да раздвижи замръзналия ѝ дух. Но не успя. Германецът ѝ беше отдавна омръзнал. Той си оставаше средновековен призрак, непроменен и скучен фантаст. Днес тя си беше *само въобразила*, че можеше да я

развълнува отново. През отворения прозорец лъхаше гореща влага, а зад мрежата му беснееше оргията на комарите.

Тя угаси цигарата и духна свещта. Южната нощ звучеше тъжно. От неznайни посоки долитаха тихи сподавени шумове, самотен изстрел процепи мълчанието, след това се чу тичане на подковани обувки и задавено бумтене на мотор, а после отново настъпи тишина.

VII

Те отплуваха с моторницата под ироничните погледи на българските чиновници от пристанището, които проследиха с клюкарско внимание как хубавата съпруга на господин генералния директор на „Никотиана“ отиваше на острова с двама чужди мъже. Всички знаеха, че директорът на „Никотиана“ беше вече доста грохнал мъж и че от жена му не можеше, пък и не трябваше да се очаква голяма вяност. Моторницата представляваше спортна лодка, заграбена от богати гърци, а екипажът ѝ се състоеше от двама немски моряци — почти седемнадесетгодишни деца.

Ирина се обърна назад. Заливът бе тих като езеро и в него се отразяваха тютюневите складове. Градът наподобяваше огромен куп от бели камъни, изсипани в подножието на венецианската крепост. Въздухът на утрото бе още чист и прозрачен и слънцето блестеше ярко, но вече не измъчваше. Горещината му се поглъщаше от водата. Фон Гайер гледаше замислено към острова, а Костов търсеше да седне така, че да не измачка белите си панталони.

— Ще задържите ли лодката? — попита Ирина.

— Не — отговори германецът. — Тя е необходима на комендантството.

— Тогава трябва да предупредите моряците... Костов иска да се върне в града утре вечер.

Думите ѝ значеха, че тя бе готова да остане на острова по-дълго, и това го развълнува. Но той бе потиснат от усещането, че в разходката имаше нещо нередно. Молбата за лодката предизвика у Фришмут леко намръщване, а чиновниците на Немския папиросен концерн останаха учудени от лекомислието на шефа си да се забавлява в *този момент*. Госпожица Дитрих бе изпратила две шифровани телеграми до централата си в София, които обещаваха излишни и глупави неприятности с Кондоянис. Полковникът от интендантството се опъваше и не знаеше как да разреши въпроса с използването на военните камиони от частна фирма. Но въпреки грижите си фон Гайер изпитваше пак тъжното и приятно усещане за разруха, за близка гибел

и за това, че тези дни бяха *последни*. Слънцето, синевината и ярката фигура на Ирина създаваше за мислите му фон на пронизваща меланхолия, на печал и страст, който смекчаваше контраста между живота и смъртта. Стори му се, че последните бяха различни форми на нещо, което съществуваше вечно и което трябваше да бъде немският дух. И като се отърва така остроумно от грозния облик на смъртта, той почувствува спокойствие.

Лодката беше отминала вълнолома и се повдигаше и снишаваше равномерно, като разпенваше леко облите синьо-зелени вълни. Възвишенията над Кавала и Саръшабанската низина оставаха все по-далеч, а островът се приближаваше. От далечен и тайнствен силует в синята бездна той се превръщаше постепенно в хаотична планинска верига, чиито склонове се потапяха стръмно в морето. Все по-ясно изпъкваха върховете, долините и плажовете му — бели ивици, до които стигаше пищна зеленина от борови и маслинови гори, окъпани в яркия блясък на слънцето.

Всичко това бе красиво, но не можа да пропъди равното чувство на скука, заседнало в душата на Ирина от снощи. Невидима досада от живота умъртвяваше сочните багри на пейзажа и превръщаше разходката до острова в напрежение, което разваляше покоя на ленивостта ѝ. Тя съзна пак, че фон Гайер нямаше да ѝ донесе *нищо ново*. Под външния колорит на характера му прозираше, както у нея, безжизнената пустота на изхабен човек. Приключението им щеше да свърши с тръпки на отвращение, с размяна на саркастични любезности, с учтиво прикрита досада, подобна на оная, която той изпитваше към натрапничавите жени, а тя — към снобовете и молците на модата, които ѝ бяха омръзнали. Нищо ново, нищо ново!... Светът, към който принадлежеше, я беше изсушил. Всичко у нея бе изживяно, свършено, изчерпано. Оставаше само порокът на сладострастието, който я правеше безогледна и дръзка.

Тя съзна това изведнъж, когато погледът ѝ падна върху младия моряк, който седеше при кормилото. Той имаше крехко юношеско тяло, зелени очи и розово лице, което му придаваше вид на момиче, облечено в униформа. Морякът се зачерви от смущение. И тогава тя го пожела потайно и хладнокръвно, с мрачния порив на развратниците, а после съзна, че бе невъзможно да предприеме с него каквото и да било, без да срине достойнството си.

Тя запали цигара и попита с досада:

— Има ли удобен хотел на острова?

— Не — отговори експертът. — Всички са пълни с дървеници...

Но аз ще ви заведа у моята приятелка Кристало.

— Какво представлява тя?

— Една Афродита, извергната от Олимп... Жена без предрасъдъци и покровителка на влюбени.

— Сводница, с други думи?

— О, не!... Вие нямате представа за финеса на гърците... Къщата ѝ съвсем не прилича на публичен дом.

— Предпочитам хотела с дървениците.

Костов не отговори. Лицето му направи разсеяна гримаса от познатата болка в сърцето и лявата ръка. Той усети слабия пристъп на болестта си, с която си отмъщаваша пиршествата на живота му, стотици пищни банкети, хиляди цигари и хиляди чаши алкохол. Същата болест, усложнена с други грехове, беше отнесла татко Пиер в гроба, а към нея крачеха сигурно фон Гайер и Борис. И сякаш тя бе възмездието, в което се въплотяваше гневът на хиляди работници, които през монотонния ден манипулираха срещу жалки надници златните листа на тютюна. Костов повдигна след малко глава. Пристъпът на гръдната жаба беше преминал, но върху челото му блестяха ситни капчици пот. Той погледна Ирина с уморена усмивка, сякаш искаше да я успокои.

— Простете!... — каза тя. — Трябваше да съобразя, че слънцето и горещината са опасни за вас.

Но експертът махна с ръка и се усмихна пак, сякаш пристъпите на болестта му нямаха вече значение.

Фон Гайер се беше преместил до моряка, който седеше при кормилото, и говореше нещо с него. Той не слушаше или не искаше да слуша разговора между Ирина и Костов, воден на български.

Ирина се наведе над борда. Водата бе добила ярък изумруденозелен цвят. С лъчите на слънцето ставаше някаква вълшебна игра и белият мраморен пясък по дъното приличаше на флуоресциращ екран, върху който пробягваха ефирните, малахитовозелени тела на медузи. После изведнъж дъното стана тъмно и непрогледно. Лодката плуваше над гора от водорасли — убежище на безброй мекотели и бодлокожи, които вълните изхвърляха при буря върху плажовете. Погълната от подводния свят, Ирина забрави

спътниците си. Стори ѝ се, че в тия елементарни форми на живота, в тяхната несъзнателност имаше нещо примамливо. Обзе я глупаво желание да се превърне в медуза, а после съзна, че това инфантилно хрумване представляваше само бягство от мъртвия свят на хората, който я заобикаляше.

Лодката плуваше покрай скалисти мраморни брегове, обрасли с борове и смокини, а след това заобиколи един нос и влезе в заливчето на Лимен. На кея чакаше малка навалица от гърци и български чиновници, привлечени от идването на лодката. Неколцина от гърците свалиха шапки с дълбок поклон. И тук бялата коса и щедрите бакшиши на Костов бяха създали театралната почит, която експертът вдъхваше навсякъде.

— Къде ще отседнете? — попита Костов.

— Не у Кристало!... — сърдито произнесе Ирина.

— Ваша воля — каза експертът. — После сами ще дойдете у нея.

Един хамалин понесе куфарчетата на фон Гайер и Ирина към близкия хотел, а Костов остана в малкото ресторантче до кея да поръча обета.

Той направи това с усърдието на добър гастроном, като вадеше от кошницата продуктите, които бе донесъл от Кавала, и даваше подробни наставления как да се сготвят, а съдържателят на гръцкото ресторантче кимаше сериозно с глава и се стараеше да запомни всички изисквания на богатия и щедър клиент. След нарежданията за обета Костов се отправи към дома на Кристало, където имаше възможност да се измие със студена кладенчева вода и да смени измачканите си в лодката бели панталони с други, които носеше в куфара. Но сега, изморен от горещината и от досадата към *всичко*, той се готвеше да направи това вяло и равнодушно, съзнавайки всичката безсмислица на навика си да се преоблича по няколко пъти на ден.

Мина му през ума, че не бе дори сноб, а просто маниак, и че контенето беше унижително вече за напредналата му възраст. Обзе го желание да не се преоблича, защото това бе извратен и комедиантски навик, създаден от времето, когато татко Пиер блестеше с лукса на парвеню и караше Костов да му подражава, за да се харесат на чужденците, които идваха да купуват тютюните на „Никотиана“. На

същата причина се дължеше и умението на Костов да устройва пищни угощения. Това бе особен вид лакейство, наложено от търговията. С течение на времето то бе станало втора природа у двамата, за да се превърне после в снобизъм и най-сетне — в мания. Татко Пиер имаше също грамаден гардероб и клоунския навик да се преоблича постоянно, сякаш едно петно или една смачкана гънка върху дрехите му можеха да издадат нечистата оргия на живота му.

Като прекара в ума си всичко това, Костов реши да не се преоблича, но решението му не се дължеше на угризение, а само на безразличие — някакво невъзмутимо, тихо и равно безразличие, което тридесет години празен живот бяха наслоили в душата му и което сега, пред неизбежния край, го потискаше, но не го измъчваше.

Той отмина малкия площад с кафенета и ресторантчета зад кея и навлезе в уличките на градеца. Къщите бяха стари, паянтови, заобиколени с букети от маслини, нарове и смокини. От тях лъхаше прохлада, а тишината им навяваше някакво приспиващо спокойствие. Само кобалтовата синевина на небето и субтропичният блясък на слънцето върху избуялата растителност правеше контраста между светлините и сенките някак остър и дразнещ.

Експертът вървеше бавно, уморен от жегата, и поглеждаше разсеяно от време на време едно малко червенокосо момиченце, което припикаше пред него и водеше със себе си козичка. Момиченцето бързаше и теглеше нетърпеливо козичката, сякаш стъпките на чужденеца, който вървеше след него, го плашеха. Но козичката се спираше, блееше и дърпаше назад. Най-после Костов се изравни с тях и щеше да продължи равнодушно, ако детето не го беше погледнало с ярките си, сини като сапфир очи.

Това бяха печални, измъчени от глад очи. Момиченцето нямаше повече от девет години. То бе тънко като цикада, а единствената му дреха се състоеше от дълга окъсана рокличка, през дупките на която прозираше мършавото телце. Жълтеникавият цвят на лицето му издаваше туберкулоза или малария. Всеки ден в Кавала Костов минаваше равнодушно покрай десетки, стотици такива деца. Експертът щеше да отmine безразлично и сега, но в това дете имаше нещо особено, което го накара да се спре. Той направи това съвсем неочаквано, против волята си, против епикурейския навик да избягва неприятната гледка на бедността и страданието. Той усети вълнение,

примесено с приятно и безполезно чувство, сякаш виждаше пред себе си не самата действителност, а само пасторална картина, изобразяваща момиченце и козичка. Грозотата на човешкото страдание, което у децата в Кавала събуждаше морален ужас, тук бе забулено от дивата прелест на острова. В гладкото лице на детето прозираше някаква древна, останала от хилядолетия красота, косата му имаше ръждив цвят, а в очите му се преливаше особена, бистра и течна синевина. Уплашено от спирането на чужденеца, детето повлече козичката, сякаш искаше да побегне от него. И тогава Костов му рече на гръцки:

— Полека!... Ще я удушиш.

Детето го погледна уплашено.

— Къде отиваш? — попита той приветливо.

Момиченцето не отговори. Очите му гледаха недоверчиво, а страхът потискаше думите му.

— Къде живееш? — Експертът го погали по косата.

— У Херакли — механично отговори детето.

— Къде живее Херакли?

— Там!...

Слабата ръчица посочи неопределено към края на улицата.

— Искаш ли да ме заведеш у Херакли?

Въпросът предизвика неочакван пристъп на уплаха у детето. То повлече козичката и каза с висок, сякаш заучен глас:

— Херакли го няма сега!... Отиде на работа и заключи къщата.

Костов направи няколко крачки след детето.

— А как се казваш ти? — попита той.

— Аликс.

— Я гледай!... Името ти не е лошо... На училище ходиш ли?

— Не.

— А хляб имаш ли?

В очите на детето светна недоверчиво и тъжно любопитство.

— Няма хляб!... — бързо отговори то.

— Това е лошо — каза експертът. — Но козичката сигурно дава мляко.

— Малка е още!... — Детето се изсмя внезапно на глупостта у стария господин, който не знаеше, че малките козички не дават мляко.

— Ти грък ли си? — попита то.

— Не, не съм.

— А тогава какъв си?

— Аз съм българин.

В очите на момиченцето се появи враждебно пламъче.

— Значи, ти имаш хляб!... — произнесе то след малко.

— Да.

Костов трепна, сякаш детето бе плюло върху него.

— Искаш ли да ми дадеш малко хляб? — попита то предпазливо.

— Добре. Ще ти дам.

— Но няма да ме излъжеш, нали?

— Не, няма.

— Кога ще ми дадеш хляб?

— Ела на обед при кея... В гостилницата на Аристидес.

— Аристидес ще ме изпъди.

— Аз ще му кажа да не те пъди.

Аликс направи малка гримаса като възрастен човек, сякаш през ума ѝ мина мисълта за нова пречка.

— Какво?... Не вярваш ли?

— На обед ще ме хване треската — рече тя.

— О, значи, ти си болна от треска!... Лекарства вземаш ли?

Аликс го погледна виновно. Костов помисли, че детето не го разбира.

— Когато имаш треска, не ти ли дават да гълташ нещо? — повтори той.

— Херакли ми дава да пия ракия, но аз я повръщам — отговори детето.

Костов трепна отново. Кой ли би потърсил за Аликс на черната борса хинин, когато дори хлябът се продаваше на недостъпни цени! И като нея имаше хиляди болни гръцки деца. Експертът виждаше всеки ден в Кавала тия деца, но мъката им сякаш не го докосваше. Американската му кола минаваше много бързо покрай тях, а щедростта към гръците, между които се движеше, го спасяваше от оплаквания. Но сега болестта, гладът и потъпканото право на живот у тия мънички същества пронизаха изведнъж сърцето му чрез вълнението, което бяха пробудили сините очи и ръждивата коса на Аликс.

Експертът крачеше мълчаливо след детето. По улицата нямаше минавачи. Бе съвсем тихо. Отнякъде долиташе свирене на флейта —

старинна гръцка мелодия, която замираще в знойната синевина над огледално-тихия залив и бреговете, потънали в розмарин, нарове и смокини. Все по-силно ставаше вълнението на Костов. Нещо бе пропъдило изведнъж досадата, с която дойде на острова. Той изпитваше тих морален ужас от глада и хлътналите бузички на Аликс, но този ужас не го измъчваше, а напротив, упражняваше върху него някакво целебно въздействие, освобождаваше го от снобизма, равнодушието и манията да смени измачканите си в лодката бели панталони. Сърцето му се преизпълни с нежност. Никога досега той не бе изпитвал към друго човешко същество по-странно и вълнуващо чувство, по-дълбока готовност да помогне. Ала той не съзна и не можеше да съзнае колко покварен от егоизма бе поривът му, колко безполезно и жалко беше да помага само на Аликс заради магията на очите и ръждивата ѝ коса, докато в Кавала отминаваше равнодушно грозните и озлобени деца, които ровеха сметта за коричка изсъхнал хляб. Той не съзнаваше и не можеше да съзнае, че всъщност помагаше само на себе си.

Когато стигнаха до ъгъла на улицата, Аликс се отклони внезапно.

— Чакай!... — извика Костов. — Ела да те заведе да ядеш.

— Къде? — попита детето.

— У Кристало.

— И Кристало ще ме изпъди — рече Аликс.

— Защо?

Детето не отговори. То мислеше за своята нечиста окъсана рокличка, която изпълваше ситите и добре облечени жени със страх от въшки.

— Няма да те изпъди — каза експертът.

Той улови Аликс за ръка и тръгна с нея, а тя повлече козичката след себе си.

— Нали няма да ми направиш лошо? — попита внезапно Аликс, след като повървяха малко.

— Какво лошо?

— Да не набиеш.

— Не, няма — потресен отговори Костов.

И той стисна нежно малката суха ръчица.

Кристалото бе едра петдесетгодишна жена, с напудрено лице и ярко боядисани цикламени устни. Чертите на лицето ѝ притежаваха забележителна класическа линия, но съдържателите на публичните домове в Атина бяха използвали красотата ѝ така безогледно, щото от нея оставаха само жалки развалини, подобни на изпочупени мраморни колони от древен храм. Високият ѝ ръст, сложната прическа и златните обеци напомняха фигурите на византийска живопис, а дългата опитност с мъжете я бе направила философ. Войната беше заварила Кристалото на острова с някакъв грохнал възрастен търговец на зехтин, който една нощ умря от удар в къщата ѝ, а разни капризи на немските комендантства ѝ попречиха да се върне в Атина. Сега тя бе добре осигурена жена и единственото, което малко несправедливо изискваше от другите, бе да я уважават. Защото това уважение ѝ беше липсвало през цял живот.

Идването на Костов я зарадва, но Аликс я накара да се намръщи. Костов бе вежлив и приятен квартирант, който обичаше чистотата, спокойствието, хладната стая и чашка мастика под сянката на маслиновото дърво в двора. Ала Кристалото имаше голям опит с бездънната порочност на мъжете. И затова, когато видя Аликс, попита сърдито:

— Къде намери това краставо коте?

— На улицата — отговори експертът, връзвайки козичката за маслиновото дърво.

— Защо я водиш?

— Да я нахраним.

— А после?

— После ще видим.

Като привърза козичката, експертът погали детето и седна уморено до масата под маслиновото дърво. Очите му бяха подкопани, а лицето — уморено и потно. Кристалото втренчи в него тъмните си левантински очи. Природният ум, изострен от житейска опитност, ѝ помогна да схване веднага същинското положение. Дългото боравене с пороците я бе научило да различава веднага добродетелта. Тя поклати глава и рече замислено:

— Разбирам!... Ти си я съжалил.

— А ти какво помисли?

— Нищо особено.

— Познаваш ли това дете?
— Да — отговори гъркинята. — Гладува и се занимава с просия.
— Това е... ужасно!...
— Обикновена история тук.
— Къде са родителите му?
— Няма родители... Майка му избяга с един гемиджия, а баща му загина на италианския фронт.
— У кого живее сега?
— У чичо си.
— Херакли?
— Да, Херакли.
— Какъв е той?
— Пияница и лентяй.
— Трябва да поговоря с него.
— Ще си докараш само неприятности... Той е кавгаджия и мрази българите.

Кристало приглади сложната си прическа с ръка и седна на другия стол. Китката ѝ беше украсена с гривна от масивно злато — белег на благосъстояние и достойнство, който трябваше да напомня, че не любезничи вече с мъжете за пари.

— Какво мислиш да правиш? — попита тя.

— Не съм решил още... Но може да го прибера.

Очите на Костов гледаха с трескав, възбуден блясък, а гласът му беше глух и сякаш излизаше от празнота — от безсмислицата на тридесет години суетен и прахосан живот.

Кристало не отговори. Тя не бе изненадана. Полъхна вятър и листята на маслиновото дърво зашумоляха. Отнякъде пак се разнесоха звуци на флейта — старинна и тъжна мелодия от сребърни тонове, които се разливаха в синевината и напомняха музика в древен гръцки театър. Кристало помисли: „Възрастен господин и малко момиченце... Да, понякога това свършва с осиновяване. След десет години тази сврака може да се превърне в елегантна и красива госпожица.“ Но в цялата работа имаше нещо, което не беше в ред. Решението на Костов ѝ се струваше много бързо. Тя почна да гледа ту него, ту Аликс, мъчейки се да предвиди какви биха могли да бъдат по-нататъшните им отношения.

— Как намираш това? — попита експертът.

— Намирам го много прибързано... Ти можеш да ѝ помогнеш и после да мислиш за осиновяване.

— Но аз искам да я взема със себе си.

— Ах, да!... Тогава Херакли ще те оскубе здравата.

— Готов съм да му платя каквото поиска.

— Не бързай!... Това е излишно. Не показвай пред Херакли никакъв особен интерес към Аликс. Най-много можеш да му кажеш, че си я харесал за прислужница.

— Искаш ли да ми направиш една услуга?

— Каква?

— Да отидем заедно при Херакли.

— Това е съвсем неразумно... Херакли ще помисли веднага, че ти я препоръчвам, и ще поиска грамадна цена.

Костов се замисли. Гъркинята имаше право.

— Можеш ли да намериш за детето някаква дрешка? — попита той внезапно.

— Отде да я взема? — Кристало направи гримаса на досада, но после се замисли и рече: — Чакай!... Ще се опитам да ѝ преправя нещо от мене... Но ако я отведеш в Кавала, можеш да ѝ купиш някои дреболии у Клонарис, който продаваше едно време детски дрешки на черната борса... Кажи му, че аз те изпращам.

Тя се изправи бързо и улови Аликс за ръката:

— Микро!... Ела да те измия първо!... Ти не си виждала гребен и сапун от рождението си.

И като се смееше високо, тя отведе детето в задния двор. Историята с Аликс я беше възбудила някак особено. Детето се повлече след нея уплашено.

Аликс бе чула разговора на възрастните и разбра смътно част от значението му. Тя бе лишена от собствена воля и готова да възприеме всичко — добро или зло. Но някакъв първобитен детски инстинкт ѝ подсказваше, че работата отиваше към добро. В очите на стария господин нямаше студения блясък на войниците, които понякога ѝ подхвърляха късче хляб или ѝ залепваха плесница, ако се опитваше да го открадне. От разговора тя разбра, че каквото и да се случеше по-нататък, където и да я отведеха, поне щеше да има хляб, поне нямаше да я бият и Херакли да я лекува с ракия. Докато слугинята на Кристало — една грозничка и куца жена — сапунисваше свирепо главата ѝ,

Аликс си повтаряше един израз, който бе чувала от възрастните: „Работата отива на добро.“ Тя не бе слушала приказката за Пепеляшка, не познаваше друг свят освен Лимен и острова, не подозираше съществуването на радост в живота, но си повтаряше настойчиво: „Работата отива на добро.“ И това добро плахото ѝ въображение си рисуваше под формата на изобилен пшеничен хляб.

Докато Кристало и слугинята ѝ миеха Аликс, Костов седеше под сянката на смокиновото дърво и пиеше мастика от Хиос.

Настъпваха горещите часове на деня, но в градината, върху зелената трева, между олеандрите и дълбоките сенки от нарове и смокини бе все още прохладно, а незнайната гръцка флейта продължаваше да сипе сребърни звуци. Из въздуха се носеше тънко, едва доловимо благоухание на розмарин.

Експертът пиеше мастиката на бавни глътки и мислеше за Аликс. Така!... Най-сетне той бе намерил опорна точка в живота си. Чувството към Аликс беше много сложно, за да го анализира сега, да изяснява причините му, да се пита къде ще го отведе. Но едно бе ясно и достатъчно: то засилваше отслабналата му жизненост, караше го да мисли за бъдещето. Той си представяше с бащинска нежност Аликс възпитана в добър пансион, влизаше мислено с нея в елегантна сладкарница, докато колата ги чакаше на улицата, виждаше я облечена в бална рокля с рояк обожатели, които се въртяха около нея, без да забравят нужната почит към него, вече остарял и грохнал, но доволен от живота си. Колко прекрасно щеше да отива рокля от бледожълта коприна на това антично гръцко лице, на тези тъмносини очи, на тая ръждивочервена коса!... Той глътна още малко мастика и се сепна изведнъж. Пак се бе хлъзнал по жалката линия на суетността, пак виждаше само цветове и форми, пак искаше само да блести — порок на празен и разточителен свят, в който бе прахосал живота си. Пак мислеше по неизкоренимия навик на егоизма първо за себе си, а после за Аликс и така не съзираше достатъчно по-дълбоката и облекчаваща нравствена същност на постъпката си. Но самият факт, че почваше да мисли отново за бъдещето, бе ободрителен и му вдъхваше сила. От една година той бе духовно почти мъртъв човек, не се интересуваше от бъдещето и чакаше равнодушно края. От една година той пръскаше

съвсем безполезно пари и в един глупав град като Кавала харчеше цялата си заплата, живееше едва ли не по-разточително от самия Кондоянис. Той правеше това, защото всичко му причиняваше смъртна скука, защото бъдещето му се струваше мрачно, а краят — неизбежен. А сега той съзнаваше, че трябваше да пести пари, искаше да *изплува* някак от хаоса *заради* Аликс.

Когато Кристало я доведе отново, сресана и чистичка, той видя пак колко нежно и красиво беше това дете. В Аликс се отразяваха цветовете, полусенките и акварелната прозрачност на острова. Високото чело, правият нос, удълженото и тънко тяло загатваха вече пропорциите на бъдещата ѝ фигура, линиите и формите на антична статуя. В тъмносините ѝ очи светеше природна интелигентност, ведрина и неосъзнато игриво кокетство, а ръждивочервената ѝ коса наподобяваше цвета на милетска ваза. Стори му се, че тя бе остатък от отдавна изчезнал народ и древна цивилизация, че приличаше на малка художествена скъпоценност, изровена от глада и невежеството на варварска мизерия. И той пак почна да фантазира за бъдещето, пак си я представи в разцвета на двадесетте ѝ години, образована и прекрасна в блясъка на този свят, който сега я бе смазал. Но колко време трябваше да измине дотогава!... Колко изтощени и немощни да се съживят му се струваха това мършаво телце, тия хлътнали бузички, тия подути от глад венци около малките разклатени зъбчета!...

Кристало донесе обеда — омлет и пържен кефал с хубав пшеничен хляб. Зехтин и брашно тя си доставяше отчасти на черната борса, отчасти по приятелска линия от окупаторите, а в задния двор на къщата си развъждаше кокошки. Аликс погледна яденето изумена. Гладът събуди у нея желание да грабне нещо и да побегне, но вместо това почна да яде плахо и непохватно. Боеше се от чистотата, трепереше да не изцапа нещо. Кристало ѝ даде първия урок по светско държане, като ѝ показа как да си служи с приборите. Постепенно детето се отпусна, почна да говори за козичката си и за малкото гърбаво момче Темистокъл, което често я биело с пръчката си. Умственият кръгозор на Аликс беше съвсем ограничен. Тя не познаваше друго освен околностите на Лимен, пияницата Херакли, завистливия Темистокъл и българските войници, които понякога ѝ хвърляха остатъците от яденето си.

— Искаш ли да те отведе с мене? — попита Костов към средата на обедата.

— Къде? — рече Аликс.

— В моята страна.

Аликс не отговори.

— Там има много хляб — допълни Кристало. — А господинът ще ти купи обувки и рокли... Ти ще станеш като чистите и хубави деца, които лятно време идваха тук от Атина... Дори по-хубава от тях.

— А кукли ще ми купи ли? — внезапно попита Аликс.

— Кукли, играчки... Колкото искаш!...

Клепките на Аликс замигаха бързо. Откакто се помнеше, тя заспиваше вечер с мечта за кукла. Дори понякога тази мечта ставаше по-силна и горестна от глада. И тогава вместо хляб сънуваше кукла.

— Наистина ли? — усъмни се тя.

— Нима този добър господин ще те лъже? — рече Кристало.

Аликс помисли малко и рече с безсрамието, на което я беше научил животът:

— Добре!... Ще дойда, ако ми купиш кукла.

— Но ти не трябва да отидеш с него само заради куклата — разсърди се Кристало.

— А за какво? — попита детето.

— Господинът е добър и може да те направи своя дъщеря. Аликс погледна господина скептично. Не ѝ беше ясно как можеше да стане това. Животът беше затрил и семейните чувства у нея. Майка си тя не помнеше, а баща ѝ беше моряк и нямаше време да се занимава с нея. Представата ѝ за близък човек се покриваше с образа за пияницата Херакли. Но той я биеше често и затова тя го мразеше и се боеше от него.

След обедата Кристало изнесе на двора шевна машина и почна да преправя за Аликс една от старите си басмени рокли, с които сутрин шеташе из къщи. Тя се залови с това неохотно, защото по природа беше скъперница и намираше, че роклята можеше да се носи още. Но постепенно тя се примири и почна да изпитва непознато досега удоволствие от решението си да облече гладната и голичка Аликс. Освен това тя беше религиозна и вярваше твърдо, че постъпката ѝ щеше да се възнагради от провидението. Ненаправно досега тя бе палила всеки ден кандило. И може би затова немците не я бяха

интернирали още от Тасос на Самотраки, където човек можеше да умре от горещина върху нажежените скали. Ала сега Кристало се беше развълнувала съвсем независимо от милостите, които очакваше от провидението. Когато видя радостта на детето от рокличката, тя се трогна до такава степен, щото реши да му подари и една синя панделка, която щеше да отива много добре на очите му.

Но докато Кристало шиеше, Аликс се омърлуши. Идеше треската, по тялото ѝ почнаха да пълзят студени тръпки. Като болно куче, което търсеше инстинктивно топлина, тя приседна на слънце с изопнато лице и свити юмручета.

— Всеки ден ли те тресе? — попита Кристало.

Аликс нямаше сила да отговори. Сините ѝ очи гледаха уплашено, тялото ѝ трепереше, зъбите ѝ вече тракаха от студ. И в същото време като че някакъв железен обръч стягаше главата ѝ. С последни усилия тя се мъчеше да запази съзнанието си и да не извърши нещо нередно, което можеше да събуди отвращение у Кристало и стария господин. Това сигурно щеше да ѝ отнеме обещаната кукла. Веднъж я беше разтресло, когато пазеха козичката с Темистокъл. Когато треската мина, гърбавото момче ѝ се смееше, задето удряла с юмруци във въздуха и говорила мръсните думи, с които войниците я пъдеха от траpezата си. Сега тя се боеше да не стане същото и отчаяно стискаше челюстите си.

Костов веднага я отнесе в стаята, която Кристало беше приготвила за него. Но прохладният въздух в стаята накара Аликс да затрепера още по-силно. Експертът я постави на леглото и зави с одеялото, докато Кристало оплакваше съдбата на ослепително белите си чаршафи. Тя бе голяма чистница, а по краката на Аликс имаше прах и драскотини. Но въпреки това тичаницата и безредието, които бяха настъпили след идването на детето, ѝ се сториха пак някак приятни.

Треската на Аликс се засили. Сините ѝ очи помътняха, лицето ѝ се зачерви, цялото ѝ мършаво телце излъчваше суха и гореща топлина. След малко тя почна да се мята, говореше несвързани думи и от време на време надаваше пронизителни писъци, сякаш някой я биеше.

— Това е тропична малария — загрижено произнесе Кристало.

— По какво познаваш?

— Другата не друсала толкова силно.

Костов навлече бързо сакото си и каза тревожно:

— Отивам за лекар!...

Едва сега, докато слизаше тичешком по дървената стълба, той си спомни за Ирина и фон Гайер, с които трябваше да обядва в гостилницата на Аристидес до кея.

По сънливите улички той се отправи към пристанището и ги завари на масата под сянката на големия чинар. Те бяха почнали отдавна да ядат, отегчени или може би, напротив — доволни от липсата му. На масата имаше сардели и телешко месо. Аристидес беше допълнил яденето с гръцки гарнитурни и лакомства от местния риболов. Те начеваха вече втора бутилка вино и поради това бяха развеселени. На съседната маса, прилично и сдържано, обядваха немските моряци, които ги бяха довели с моторницата. Очите на Ирина искреха от силното вино, а фон Гайер, леко зачервен, мислеше вече за момента, когато щяха да се оттеглят в прохладния, макар и не много чист хотел. Те го посрещнаха със смях и намеци за Кристало, но той не обърна внимание на това, а се наведе и каза на Ирина:

— Искам да прегледате едно гръцко дете.

Тя се намръщи и попита отегчено:

— Какво дете?

— Едно болно и гладно дете.

— Сега не мога — рече тя. — Горещо е.

Експертът разбра, че тя беше малко пияна. Тя мислеше също като фон Гайер за хладната стая в хотела.

— Аз ви моля!... — повтори той.

— Пак филантропия!... — Тя го погледна с досада. — Просто не мога да разбера отде се взема у вас тая смешна чувствителност.

Някога чувството ѝ за лекарски дълг беше твърде силно и я вдигаше веднага, но сега смъртна леност сковаваше тялото ѝ. Тя не искаше да мръдне дори за едно болно дете. Лицето ѝ направи гримаса, която се стори на Костов противна. И в тая гримаса на отегчена и красива жена имаше всичко, което отровата на „Никотиана“ беше наслоила през тия дванадесет години в душата ѝ: егоизмът на светска жена, студенината на бездетна съпруга и презрението на сития към досадната чувствителност на милосърдието.

— Няма ли друг лекар? — попита тя.

— Сигурно има — потиснато отговори експертът. — Отивам да го потърся.

Той се изправи залисано. Не му дойде на ум дори да се разсърди. Мисълта за Аликс владееше цялото му съзнание. Той кимна разсеяно с глава на фон Гайер и се отдалечи от масата, с намерение да попита за лекар в околийското управление. Ирина съзна изведнъж, че постъпваше неблагоприятно. Костов беше приел унизителната роля на параван само заради нея.

— Чакайте!... — извика тя след него. — Ще дойда.

После тя погледна фон Гайер, сякаш искаше да му каже: „Трябва да изпълня желанието на този вдетинен човек... Той се съгласи да дойде на острова за наше удобство.“ Германецът кимна с глава зад облака от тютюнев дим на лулата си. А на Ирина се стори, че лицето му сега изглеждаше затлъстяло и лъщеше от пот. Експертът се върна при масата.

— Ще осиновите ли детето? — насмешливо попита фон Гайер.

А Костов отговори сериозно:

— Да, ако остане живо.

Германецът се усмихна. Той помисли, че експертът се шегуваше.

По пътя Костов разправи на Ирина за Аликс. Тя го слушаше разсеяно, потисната от неприятната мисъл, че на острова нямаше баня. Оставаше като единствена възможност да се изкъпе привечер на плажа, но гъстата морска вода щеше да остави върху тялото ѝ пласт от сол, който повреждаше кожата. Липсата на баня я изпълни с гняв към острова и гърците в него. После тя съзна, че Костов мълчеше. Експертът беше забелязал, че тя не го слушаше, и вървеше с наведена глава. Но той пак не изпита неприязън към егоизма, студенината и ужасната ѝ закоравялост. Чувството, което го вълнуваше, стоеше над дребнавото желание да я изругае. Той мислеше само за Аликс.

По улицата срещу тях се зададе стадо кози, което вдигна облак от прах. Докато животните отминаваха, прахът се наслои върху дрехите, лицето и косата ѝ. Тогава тя си спомни пак, че в хотела нямаше баня, и това я накара да излее гнева си върху Костов.

— Не мислите ли, че ставате смешен?... — рече тя.

— С какво?

— С тези истории!... Излагате се... Има хора, които могат да си въобразят разни глупости.

А той съзна, че тя си въобразяваше вече тези глупости, но пак не се разсърди, а само произнесе тъжно:

— Аликс е съвсем мъничка... Аз винаги съм обичал децата... Вие не знаете... никога няма да узнаете какво изпитвам сега.

Той говореше с наведена глава, ниско и глухо, сякаш само на себе си. Елегантните му бели обувки стъпваха безразборно по праха, зариваха се в него и вдигаха облаци, които се наслаяваха по маншетите на панталона му, изцапан вече от нечистата рокличка на детето, когато го пренасяше в стаята си. Копринената риза прилепваше некрасиво върху запотените му от горещината гърди, косата му беше разчорлена, а подкопаните му очи гледаха втренчено, сякаш се намираше в някакъв транс. Костов ли беше това?... Само преди три часа този остарял епикуреец и сноб бе образец на модна изисканост, трепереше дребнаво да не види петънце или измачкана гънка върху дрехите си. На Ирина се стори, че в механизма на промяната му имаше нещо болезнено. Това не беше морален прелом, а просто начало на старческо слабоумие. Но после тя съзна, че предположението ѝ беше само медицинска схема и не се покриваше напълно от състоянието на Костов.

Те завариха Аликс малко по-добре, с преминала треска, но разплакана и сърдита. До нея седеше Кристало с чаша вода и се мъчеше да я утеши, търсейки в ума си нежни майчински думи, които не бе употребявала досега. Трогната от детето, Кристало му бе дала от своя собствен хинин — скъпоценно лекарство, което българите продаваха на черната борса срещу анетол, златни лири и копринени платове. Но хининът беше на прах, както то предписваха дружинните лекари на войниците, заподозрени в симулация — и Кристало бе забравила да го обвие поне в цигарена хартия. Детето се потеше и повтаряше жално с отпаднал глас:

— Горчи!... Горчи!...

— Нищо, миличко!... — утешаваше го Кристало. — Така ще се излекуваш от треската.

Но хининът се струваше на Аликс по-отвратителен дори от ракията, която ѝ даваше Херакли. В пристъп на гняв тя ухапа ръката на Кристало, която се опита да я погали.

— Ох, какво си зверче!... — извика гъркинята. — А този мил господин иска да направи от тебе фина госпожица.

Ирина наблюдаваше сцената отегчено и хладно. Външността на Кристало ѝ направи лошо впечатление, а дрезгавият ѝ глас ѝ се стори непоносим. Това се дължеше на подозрението, че гъркинята бе съучастница в откриването на Аликс.

— Мисля, че вашата приятелка е направила голяма грешка — каза тя на Костов. — Детето е много изтощено и хининът може да докара у него черноводна треска.

— Какво е това?

— Много лошо усложнение на маларията.

Експертът я погледна с блуждаещ поглед. Слепите му очи биеха силно.

— Какво трябва да направим тогава? — глухо попита той.

— Нищо — равнодушно отговори Ирина.

— Как нищо?... Нима ще я оставим така?

— Трябва да се поддържа сърцето ѝ... Но тук няма дори най-обикновените лекарства за това.

— Тогава ще помоля фон Гайер да я пренесем веднага с лодката в Кавала.

— Ваша работа!... Но струва ми се, че не трябва да злоупотребяваме с услугите на немците.

Тя запали цигара, гледайки с известно любопитство потното лице на Аликс. Детето беше наистина необикновено красиво, но грижите на Костов към него продължаваха да ѝ вдъхват отвращение. Пак ѝ се стори, че постъпката му представляваше маниакална чувствителност на смахнат, болен от артериосклероза стар ерген. Тя погледна още веднъж красивото антично лице на детето и попита с досада:

— Къде са родителите му?

— Детето няма родители — отговори Костов.

— Но вероятно има настойник. Трябва да му се съобщи, че детето е зле.

— Да, има!... — Експертът си спомни внезапно за Херакли.

— Надвечер ще отида при него... Искате ли да ме придружите? — рече той умолително.

— Защо е необходимо да дойда аз?

— Настоятникът на детето е пияница — измъчено произнесе експертът. — Аз искам да отведа Аликс в Кавала... Ако отида при него сам, този негодник ще си въобрази други неща, а аз не мога да понеса това... Разбирате ме, нали? Изглежда, че тук гладът е направил големи опустошения в съзнанието на хората.

— Ще си помисля!... — каза Ирина. Тя седна до Аликс и улови ръката ѝ, а после се обърна към експерта и му рече с усмивка:

— Значи, искате да минем за бездетни, но милостиви съпрузи?

— Само за четвърт час — отговори Костов. — Може би вие също ще почувствувате някога нужда от деца.

Ирина се намръщи, защото този въпрос бе ликвидиран отдавна за нея. От злоупотреба с любовни удоволствия тя не можеше да има деца. Тя беше станала вече безплодна като камък — тъжно усещане, което понякога се сгъстяваше като мрак и я караше да мисли за далечните дни на самотна старост. Забележката на Костов — той не знаеше колко изхабена беше Ирина — пробуди у нея тайнствен копнеж към деца. Тя задържа няколко секунди слабата и влажна ръчица на Аликс, без да търси пулса. Докосването до нея я изпълни с особено чувство, което не беше изпитвала досега. Това бе някаква мъка, проникната от порива на нежност, който беше изпитвала преди десет години в детската клиника между креватчетата с болни деца. Но тя съзна веднага, че всичко това беше само игра на неудовлетворен и потиснат инстинкт, а от който се беше отказала доброволно заради удоволствията. А после усети пулса на Аликс, който беше много ускорен и слаб, и каза дрезгаво:

— Детето е зле.

— От хинина ли? — попита Костов.

— Не, не е още от хинина... Детето е изобщо много зле. — Тя се загледа в мършавото телце, по което личеха тежките признаци на хроничния глад. — Ако това е тропична малария, вредното действие на хинина може да се прояви утре.

— Как да го предотвратим?

— Не зная дали можем да го предотвратим... Детето е много изтощено, а в такива случаи хининът докарва разпадане на червените кръвни телца.

— Значи, нищо не можем да направим сега? — В гласа на експерта прозвуча отчаяние.

— Би могло да се поддържа само сърцето... Трябва да намерим някой военен лекар и да поискаме от него спринцовка и ампули с кардиазол.

— Тогава аз отивам да търся!...

— Ще дойда и аз с вас — каза Ирина.

Когато се върнаха под чинара пред гостилничката на Аристидес, те завариха фон Гайер намусен и отегчен, но Ирина бързо поправи настроението му и го склони да се пренесат от хотела в дома на Кристало, където всичко блестеше от чистота. Тя бе харесала прохладата на градината, дъсчения под, изтърган с керемиди, сините стени и колосаните пердета от дантела по малките прозорци на стаите. В къщата имаше и първобитна турска баня, която Кристало обеща да запали. Самата Кристало престана да ѝ се струва антипатична. Гъркинята беше необразована, но любезна и чиста, а от миналото ѝ човек можеше да се отърве просто: като не мисли за него. Но Ирина изпитваше и друго чувство, което я теглеше към дома на Кристало: тя искаше да направи каквото може за Аликс.

Двамата заведоха фон Гайер у Кристало. Германецът одобри новата обстановка и веднага легна да спи, а Ирина и Костов отидоха да търсят военния лекар. Треската беше изтощила детето до краен предел. Преди да излязат, Ирина постави ръката си върху челото му. Аликс бавно отвори очи, погледна я втренчено и облиза напуканите си устни. По тях имаше още следи от хинина, който ѝ беше дала Кристало. Ирина обърса хинина с кърпичката си, а после хвърли последната, защото ѝ дойде на ум, че детето можеше да бъде болно и от някаква заразна болест. Но в първия момент тя не помисли за тази опасност.

Те намериха квартирата на военния лекар след дълго лутане из жегата и праха на селището. Костов забеляза с изненада, че Ирина не беше раздразнена от ходенето, сякаш болното дете бе събудило най-сетне чувството ѝ на лекарска отговорност.

Военният лекар беше висок, рус и красив мъж със светли очи. Навярно чуването на Ирина и Костов го беше вдигнало от следобедния сън, защото той отвори вратата на ниската едноетажна къщица с намръщен и крайно отегчен вид. Той бе полугол — само по къси панталонки и чехли на боси крака. В първия миг лицето му изрази

сърдита готовност да изругае посетителите, които го бяха събудили в часа за почивка. Но вместо да се развика, той се дръпна бързо назад, а когато се показа отново, навлякъл офицерската риза с пагони, на Ирина се стори, че бе виждала някъде този човек. А после тя позна изведнъж, че това беше Бимби.

Все същият си беше останал той — младолик и безгрижен, с хубави и все тъй сънливо присвити очи.

— Значи, тебе трябваше да видя тук!... — каза тя с възбуден смях.

А той отговори:

— Веднъж без малко щях да ви потърся в София.

— Защо не го направи?

— Казаха ми, че се движите в съвсем недостъпно общество.

— Глупости!... Трябваше да го направиш — рече тя почти със съжаление.

А после обхвана с поглед красивото му тяло с дълги крака и с кафява атлазено-гладка, почти безкосмена кожа. Той приличаше на цветна реклама за „Нивеа крем“ в булевардно списание. И дори прелъстителната усмивка върху лицето му бе също толкова банална. Но отегчена от всичко и лишена от духовна възискателност, тя бе добила вкус тъкмо към такива мъже. Някога, в дните на целомъдрие и морална непримиримост, тяхната сладникавост ѝ беше противна, а сега ги търсеше сама, защото тялото ѝ не можеше да живее без сладострастие — сурогатът на любовта ѝ, която светът на „Никотиана“ бе умъртвил. Тя продължаваше да го гледа упорито и втренчено, сякаш искаше да му внуши: „Тук можем да наваксаме пропуснатото.“ А после съзна изведнъж колко ужасно корумпирана трябва да бе станала вече, за да помисли това, след като бе дошла на острова с фон Гайер. Но сега в присъствието на Бимби германецът ѝ се струваше безинтересен.

— Трябваше да ме намериш!... — повтори тя, продължавайки да му говори на „ти“.

А Бимби, който сега се чувствуваше нищожен пред огромния ѝ успех в живота, смотолеви неясно:

— Щях да приличам на просяк... Искях да ви помоля за едно ходатайство.

— Какво ходатайство?

— Имаше възможност да бъда назначен в София.

— Сигурно щях да успея. Едно време ти не беше толкова стеснителен... Спомняш ли си?

Той се усмихна плахо, сякаш не смееше да си спомни за дързостта, която беше проявил някога към нея. С големи усилия той беше завършил медицина шест години след нея, а после се беше забъркал в някаква афера за контрабанда на злато, която без малко щеше да го откара в затвора. Нищ и ограничен духом — мисълта му беше заета през всичкото време с планове за дребни гешефти — той бе заслепен от разказите на колегите си за нейния лукс, за нейните коли, за сумите, които пръскаше, и за блестящите мъже, които я ухажваха. Дори тук, на острова, далеч от условностите, той не смееше да разговаря с нея като приятел от студентските години, защото „Никотиана“ и глупостта му я бяха заобиколили с ореол на висша жена.

Той произнесе учтиво:

— Предполагам, че сте дошли на разходка?

— Да — отговори тя. — На разходка.

— Ще останете ли дълго?

— Може би няколко дни.

Бимби се окопити малко и реши да бъде естествен.

— Благодаря ви, че сте се сетили за мене — каза той.

— О, прости ми, но аз съвсем не подозирах, че ти си мобилизиран тук. — Тя се усмихна на неговата наивност. — Радвам се на всеки случай от срещата!... Дойдох да поискам от лазарета ти спринцовка и ампули с кардиазол. Ще ми дадеш ли?

— Разбира се!... Колкото искаш!... — Най-сетне той се отпусна и почна да ѝ говори на „ти“. — За кого?

— За едно болно дете.

Ирина му разправи историята с Аликс. Бимби я изслуша с професионална загриженост, така както ветеринарен лекар изслушва от стопанина анамнезата за болно животно — не от съчувствие към самото животно, а към стопанина. Въображението му беше съвсем недостатъчно, за да помисли за нещо извън болестта. И така той не обърна внимание нито на развълнувания вид на посетителите си, нито на странния факт, че съпругата и главният експерт на господин генералния директор на „Никотиана“ бяха скитали из жегата цял час, за да намерят лекарство за едно болно гръцко дете. Той не обърна

внимание също тъй, че някогашното романтично и саможиво момиче, така твърдо срещу ухажването му, се беше превърнало в хищна пантера, която дебнеше тялото му. Той не забеляза всичко това, защото цялото му внимание на нищожен човек беше погълнато от блясъка на жената, която беше постигнала толкова голям успех в живота си.

А когато най-сетне с опитността на стар любовник той забеляза авансите ѝ, помисли веднага как щеше да използва влиянието ѝ, за да се откачи от военната служба и настани в София. Суетността и оскъдният ум му попречиха да схване, че благоволенieto ѝ щеше да бъде съвсем мимолетно и че светът, към който принадлежеше, отиваше към гибел, така че връзките ѝ с могъщи хора ставаха съвсем безпредметни. Той също беше корумпиран до дъното душата си от дребните гешефти през своите студентски години и от търгашеския слой на медицинското съсловие, към който спадаше сега. И всичко това му попречи да съзнае колко пикантна бе срещата с Ирина на острова и колко приятна от известно гледище можеше да излезе тази вечер.

Той отведе Ирина в отсрещната къщичка на същата улица, където се помещаваше дружинният лазарет, а Костов остана да ги чака на тротоара, мислейки тревожно за Аликс. В лазарета миришеше на пот и лекарства. Той се състоеше от две стаи, разделени с коридорче, в което се влизаше направо от улицата. В по-голямата от стаите, която служеше за кабинет, един санитар сменяше превръзката на някакъв войник с гноясали циреи на врата. Войникът гледаше жално, държейки шията си изпъната в неестествено положение. В другата стая, върху легло, над което бяха приковани с кабарчета порнографични снимки на голи жени, изрязани от списания, хъркаше млад фелдшер. На няколко маси в тази стая бяха наредени инструментите и лекарствата.

Бимби събуди грубо фелдшера и му заповяда да запали примуса, като постави сам спринцовката да се вари. Той направи това грижливо, избирайки нова и тънка игла, сякаш инжекцията бе предназначена за някой полковник, а не за болната и гладуваща Аликс, която никому не бе дошло на ум да лекува досега.

VIII

Фон Гайер почина много добре в прохладната стаичка, която му даде Кристало. И тук подът беше изтърган грижливо със счукани керемиди. Върху една от стените беше окачен портретът на Хитлер, а в иконостаса над леглото гореше кандило. От колосаните пердета, от чистите завивки и букета с карамфили върху масата лъхаше ведрина и спокойствие.

Германецът се събуди от тихо мърморене на гръцки, което идеше през отворения прозорец от съседния двор. Това бе съвсем обикновен махленски разговор между стари жени. Понеже разбираше малко гръцки, той долови, че разговорът се отнасяше до някои си Аглае и Калиопе и до един Херакли — имена на музи и герои, които сега звучаха хумористично, но въпреки това му се сториха оцветени с известна романтика. Той се обръсна, после слезе в градината, очаквайки да завари там Ирина и Костов, но вместо тях видя само Кристало, която продължаваше да шие под маслиновото дърво рокличката на Аликс. Германецът я поздрави учтиво и хладно на гръцки. Той не обичаше гърците. Имаше представа за тях само от камериерите на хотелите и няколко тютюневи князе, които през тригодишното стоене в Атина му бяха омръзнали с раболепието си. Кристало също не изпитваше никаква симпатия към немците. Пред тяхното неприятно и хладно спокойствие тя предпочиташе хиляди пъти българите, които се разпореждаха тук с гневни закани и крясъци, така че на човек му олекваше малко, когато ги видеше да се ядосват. Тя веднага позна, че новият квартирант бе студен и затворен човек, неспособен да почувствува като Костов сладостта на безполезния разговор. Но понеже предполагаше, че и той имаше някакво отношение към Аликс, реши да го осведоми за състоянието ѝ.

— Детето е по-добре — каза тя. — Госпожата намери лекарства и му направи инжекция.

А германецът не разбра добре персийското ѝ наречие и попита:

— Какво дете?

— Малката Аликс, която искат да отведат в Кавала.

Фон Гайер кимна сухо с глава. Той се интересуваше повече къде са Ирина и Костов, но Кристало го изпревари с неочакван въпрос:

— Госпожата има ли деца? — попита тя.

— Не зная — намръщено отговори германецът.

— Тя вероятно не може да има деца.

Кристало завъртя бързо машината, но после спря изведнъж и зададе друг, още по-интимен въпрос:

— А вие женен ли сте?

Фон Гайер я погледна строго с хладните си очи.

— Аз не съм длъжен да отговарям на всичките ви въпроси — каза той.

— О, простете, ако ви отегчавам!... — Кристало завъртя отново машината, без да се смущава, сякаш намираше въпроса си за напълно естествен. — Аз се интересувам просто у кого ще отиде детето.

— На всеки случай не у мене — враждебно произнесе фон Гайер. — Къде отидоха госпожата и господинът?

— Излязоха — равнодушно отговори Кристало.

Тя го погледна и се наслади отмъстително на мрачния блясък, който забеляза в очите му. А след това помисли: „Така ти се пада!... Ти си надут пуяк и си дошел тук заради хубавата жена, но тя те забрави.“

— Поръчаха ли нещо за мене? — попита германецът.

— Не — отговори Кристало. — Не поръчаха нищо.

Кристало се наслади още веднъж на ледения гняв в погледа му, но пак не намери за нужно да го осведоми къде са отишли Ирина и Костов. Той остана за миг мрачен и неподвижен, сякаш се питаше какво означаваше държането им. И Кристало използва именно този момент на духовна неустойчивост, за да му нанесе най-силния удар.

— Те излязоха с военния лекар — рече тя, като извади от машината рокличката на Аликс и почна да я разглежда доволно.

— С кого? — бързо попита германецът.

— С военния лекар!... — ехидно повтори Кристало. — Един млад и хубав човек, с когото донесоха лекарствата... Изглежда, че беше стар познат на госпожата.

— Благодаря!... — произнесе фон Гайер, като кимна надменно с глава и си даде вид, че това не го интересуваше повече от историята с Аликс.

Той отмина маслиновото дърво, под което шиеше Кристало, и през градината, между гъстите сенки от нарове и смокини, тръгна към улицата. Усети познатото чувство на разруха, тъга и самотност, в сред които с метална острота проблясваше подозрението, че тя пак беше намерила някого и навярно нямаше да държи сметка за приличието. Но мисълта за това не го възмути, а само засили нуждата от нея. Въпреки своята леност и паразитен живот тя бе запазила нещо от здравината на миналото си и отдайте, когато работеше в клиниките. Това бе навикът да мисли и да се смее на себе си — горчивата мъдрост на издигнато, но покварено същество сред един свят, който загиваше. И той обичаше духа ѝ, защото тази мъдрост му липсваше. Един германец не можеше да прояви никога моралната сила на славяните — да се смее на себе си.

Той излезе на улицата, запали цигара и тръгна към морето, което сега беше тихо и синьо, а при залеза щеше да добие нови цветове. Горещите часове на деня бяха преминали и слънцето клонеше към хоризонта. Обзе го желание да се изкъпе и поплува в морето, а после да седне на брега и остане там, докато станеше време за вечеря и видеше отново Ирина. Куцайки бавно, той излезе от селището и тръгна по една пътека през маслиновата гора към плажа зад хълма с развалините, който бе забелязал от моторната лодка на идване. Между клоните на маслиновите дървета прозираше кобалтовосиньо небе, а при всяко възвишение блясваше ултрамариновата повърхност на залива. Въздухът бе наситен с миризма на непознати субтропични треви. Най-сетне той стигна до едно място, от което се виждаше целият плаж. Маслиновата гора се спускаше до широка ивица от бял мраморен пясък, който обхващаше като подкова малко заливче с изумрудена вода и плитко дъно. Тук-таме в сред заливчето стърчеха скали от базалт, заобиколени с пяна от разбити вълни. И всичко това сияеше под блясъка на ярко слънце, без горещина, без омара и зной. Всичко беше спокойно, безлюдно и наситено с меката прохлада на морето, с тишината на маслиновата гора и въздушната прозрачност на хоризонта.

И тогава на фон Гайер мина през ума, че навярно плажът е бил същият и във времето, когато по него се е разхождал може би Аристотел. Мъката, която го притискаше, се удави в синевината и простора. Той се почувствува бодър и свеж като дъвен грък. Обзе го желание да остане завинаги тук. А после той видя моторната лодка с

двамата немски моряци, която се връщаше в Кавала, и разбра веднага, че това, що изпитваше, бе само желание да избяга от горестното чувство за гибел, от тъгата и самотата си, от несигурната вяра в безсмъртието и превъзходството на немския дух.

Той искаше да избяга от приближаващия хаос, от лъжливото си примирение пред смъртта, от срама и смущението си на културен германец пред това, че една варварска шайка бе превърнала работливия и честен немски народ в палач на цяла Европа и че самият той работеше от двадесет години за тази шайка. Той искаше да избяга от Немския папиросен концерн, от Гестапото, от „Никотиана“, от Борис, от Кондоянис, от всичко, което така постепенно беше убило способността му да се радва на живота и така неусетно го бе превърнало в покорен слуга на шайката. Но той съзна почти отчаяно, че не можеше да избяга по никакъв начин. Той бе окован с веригите на миналото, с вековния дълг към старинната каста на прадедите си, която владееше горите, полята и замъците на Източна Пруссия и която, по силата на необходимостта да живее, се беше съюзила с тъпата шайка от търгаши, която управляваше концерните. Не можеше да се откъсне той от този дълг и от всичко, което го свързваше с него и което обичаше със студената си и печална душа на средновековен рицар и разбойник.

Той слезе на плажа, а през това време моторната лодка, която ги бе докарала на острова и сега се връщаше в Кавала, изчезна в синята мъгла на хоризонта. Към благоуханието на борова смола и розмарин се примесваше йоденият дъх на водораслите. Той се съблече и скри дрехите си в един шубрак. После влезе много навътре в морето и плува около един час, като се пазеше да не докосва малахитовозелените тела на медузите и от време на време си почиваше на гръб. А когато излезе от водата, слънцето вече залязваше и върху канарите на плажа бяха дошли две момичета с начервени устни и един мъж с туристическа блуза на квадратчета и подковани обувки. Тримата го изгледаха любопитно, удивени от това, че един куц човек можеше да плува толкова продължително и добре.

Той тръгна обратно към селището пак по същата пътека между борове и маслинови дървета, зад които прозираше оранжевият фон на небето. Когато стигна върха с развалините, той се спря и запали цигара. Оттук се виждаше цялата околност на селището, без оная част

от нея, която бе затулена от снишаващия се планински масив на острова. На самия връх стърчеха останките то венецианска или турска крепост, разрушавана и поправяна много пъти през вековете. Тя представляваше същият средновековен безпорядък от стени с бойници, от кули, блокхаузи и подземия като крепостта в Кавала. Варварската ѝ грозота изпъкваше в потискащ контраст с олтара на един пан, издълбан върху мраморната скала на съседното възвишение, на което се намираха и останки от храма на Аполон.

Фон Гайер седна на един мраморен блок и се загледа в залеза. Островът приличаше на цветна симфония от прозрачни, изумруденозелени, теменужни и портокалени багри. Слънцето бе токущо залязло зад бреговете на Орфанския залив и оранжевата му светлина гаснеше бавно зад силуетите на далечни планини. В продължение на няколко минути морето приличаше на разтопена сплав от злато и сребро със светещи изумрудени ивици, а после доби стоманеносив цвят. Върху акварелната прозрачност на повърхността му, на небето и далечния хоризонт, се очертаха, като нанесени с тежки маслени бои, тъмнозелените борови гори, охрата на скалите и по-светлите ивици на плажовете. А над горите се издигаха мраморни зъбери, които сега, под червеникавото сияние на залеза, бяха добили розов оттенък. После неусетно всичко потъмня, превърна се в пепелни тонове и сенките на нощта погълнаха бавно острова.

И тогава фон Гайер усети отново потискащото чувство на разруха, тъга и самотност.

Ирина, Костов и Бимби намериха дома на Херакли във високата част на селището, построена върху развалините на древния град. Херакли обитаваше воняща и жалка кирпичена къща, измазана с глина. В ъгъла на малкото дворче, потънало в нечистотия и смет, растеше смокиново дърво, а до niskия зид, който го отделяше от уличката, имаше леха, насадена с чесън. Покривът на къщичката бе от слама, а в стените ѝ зееха две дупки, от които едната служеше за врата, а другата — за прозорец. Къщичката представляваше всъщност обор на другата, по-голяма и прилична постройка, която Херакли бе продал отдавна на съседа си, за да превърне парите ѝ в ракия. Но под смокиновото дърво Херакли бе запазил една пейка, направена от дядо

му с мраморни плочи и блокове, докарани от хълма с развалините на храмовете. Той долавяше смътно, че тия древни камъни с бариелефи и надписи съдържаха нещо от миналото величие и достойнство на народа му, с което не искаше да се раздели. Дори той беше заплашил с убийство директора на музея, който веднъж се опита да ги прибере.

Когато чужденците влязоха в двора, Херакли лежеше на хлад върху тази пейка и чакаше прибирането на Аликс с надежда, че тя бе успяла да изпроси нещо за ядене от благодетелите си. Мълвата за богатия и възрастен квартирант на Кристало бе стигнала вече до него. Той очакваше посещението му и беше обмислил държането си.

Херакли имаше прошарена коса и не толкова проклето, колкото горчиво и злъчно лице. Клепачът на едното му око бе затворен, а другото, мътно и възпалено, гледаше с мрачната дързост на пияниците. Едностранният паралич на лицевия нерв беше изкривил и устата му. Това придаваше на лицето му, мораво и подпухнало, израз на саркастична усмивка и презрение към света. Впрочем точно такава беше и вътрешното му отношение към света. На младини той играеше голяма роля в изборните борби на острова. Хората на Венизелос използваша умело ораторския му талант по кръчмите, а след смъртта на великия грък той се пропи, защото субсидиите на венизелистите го бяха отвикнали да работи. Сега той ненавиждаше и ругаеше всички — от окупаторите до малката беззащитна Аликс. Идването на чужденците го хвърли в злобния пристъп да им докаже най-напред, че не се боеше от тях.

— Ти ли си Херакли? — попита Костов.

А Херакли отговори с достойнството на някогашен фактор в селището:

— Да. Аз съм.

Той посочи с ръка пейката на гостите и приседна на един камък срещу нея. Само Костов, изморен и задъхан от ходенето, прояви смелостта да седне върху дрипите на пейката. Херакли погледна равнодушно елегантната и красива жена, а после отвореното му око се втренчи презрително в кобура на револвера върху пояса на военния лекар.

— Ние искаме да поговорим с тебе — рече Костов. — Но преди това трябва да те уверим, че не сме дошли да ти направим нищо лошо...

А Херакли го прекъсна и каза:

— И да искате, не можете.

— Защо? — сухо попита Костов.

— Защото най-късно след един месец трябва да се измитате оттук.

— Ние още владеем острова — спокойно възрази експертът. — И за тебе е по-добре да си сдържаш езика. Може би искаш да поработиш в някоя трудова група по железопътната линия за Кавала?... Там ще ти дават поне храна.

Херакли се засмя, показвайки нечистите си изпочупени зъби.

— Не!... — каза той. — Аз не искам това!... Аз предпочитам да гладувам, вместо да работя за вас... И няма да пипна лопатата дори ако пазачите на групата ме убият с тояги... Но ти можеш да ме интернираш където искаш, защото носиш пистолет. И всички вие се заканвате, ругаете и биете, защото носите пистолети... Оня ден Перикли от Волос влезе в гемията си в пристанището и портовият комендант му поиска документите. Перикли ги даде, а портовият ги скъса и рече: „Ти нямаш документи, кучи сине!... Конфискувам гемията!...“ Тогава Перикли му даде десет жълтици... Портовият ги прибра и поиска още десет... Перикли му даде и тях, а портовият ревна: „Значи ми предлагаш рушвет, крастава жабо!...“ И заповяда на моряците си да набият Перикли, а жълтиците му си раздели с тях. А гемията конфискуваха и Перикли умря от бой... Ето това сте вие!... И ти, и другарят ти, и портовият, и моряците му носите пистолети, а нашето оръжие взехте и ни мачкате като червеи...

Ирина не разбра нищо от речта на Херакли, Бимби долови само отделни думи от нея, а Костов я схвана много добре.

— Ти видя ли тази случка? — хладно попита той.

— Видях я.

— Лъжеш!... — спокойно произнесе експертът. — Сега разбирам защо хората от селището не са те уважавали никога... Дори когато искаш да кажеш нещо вярно и справедливо, ти го превръщаш в преувеличена и глупава лъжа. А това е навик от времето, когато си лъгал и убеждавал хората да гласуват за Венизелос!... Тази история не се е случила тук, а в Порто Лагос. И Перикли е застрелян не от българите, а от германците, защото е пренасял с гемията си оръжие за партизаните... По този начин глупостта ти превръща Перикли от

народен герой в лигав страхливец, който предлага жълтици, за да спаси кожата си.

Херакли трепна гузно, но отвореното му око гледаше все тъй налудничаво и дръзко.

— Защо лъжеш, че тази история се е случила тук? — попита експертът.

Паралитичната усмивка на гърка премина в гримаса на фалшиво достойнство.

— Защото е все едно къде се е случила!... — отговори той хрипливо. — Защото идваш при мене с пистолет... Дръжката му се подава от задния джоб на панталона ти.

— Не, не е за това — прекъсна го Костов. — Ти искаше да минеш за честен грък и затова измисли глупавата история с портовия комендант и жълтиците... Всички в Лимен знаят, че ти си искал да постъпиш на служба у немците, но те са ти отказали, защото отрепка като тебе не може да им върши работа. И затова не посмя да кажеш, че Перикли е пренасял оръжие за андартите и е застрелян от немците... Ти си само страхлив и подъл дърдорко като всички пияници, затрили живота си в кръчмите.

Херакли се усмихна цинично:

— А ти се опитваш да ме уплашиш и надприказваш... Но работата, за която си дошел, няма да стане.

— Коя работа? — попита Костов.

— Аз няма да ти дам Аликс.

— Кой ти каза, че съм дошел за Аликс?

— Никой!... — безсрамно отвърна гъркът. — Това се разбира от само себе си. Друго не би могло да те накара да дойдеш... Осите търсят млади цветчета, вълците агнета, а старците — пилешко месо... Но ти няма да изядеш детето толкова лесно.

Окото на Херакли светна тъжно и злобно, като око на хиена, измъчена от глад.

— Защо си довел тия хора? — попита той внезапно.

— За да видят с каква воняща дрипа имам работа.

— Но ти си още по-мръсна дрипа!... — В окото на Херакли се появи саркастичен пламък. — Защото си изхабен и стар, а налиташ върху деца.

Костов не отговори. Това стоеше под достойнството му. Но в настъпилата пауза той съзна, че гъркът беше измъчен от нетърпение.

— Какво дрънка? — попита Бимби.

— Приказва гадости.

— Изглежда, че вашата филантропия не вдъхва доверие никому — каза Ирина.

— Той иска да изнуди от мене пари... Но аз не разполагам вече с големи суми.

— Ще ви услужа с колкото искате — предложи Ирина.

— Няма нужда — отговори експертът. — Този човек е влечуго и аз ще го накарам да отстъпи.

По моравото лице на Херакли премина тревога от тихия разговор, който чужденците водеха на български. Костов се изправи внезапно.

— Аз исках да спася детето от живота, който води при тебе — произнесе той на гръцки.

Херакли отново се ухили цинично.

— Трябва да помислиш и за мене. Аз съм му настойник.

— Тъкмо затова бях дошел.

— Тогав седни да поговорим като мъже.

— С тебе не може да се говори повече... Окото ти не вижда нищо добро; а устата ти бълва само гадости... Оставям детето на твоята съвест.

Върху лицето на Костов се появи равнодушна хладина на човек, който тридесет години бе купувал и продавал тютюн. Херакли забеляза това и гърдите му се свиха от злоба и отчаяние. В пристанището не можеше да се намери никаква работа. От три дни той не бе слагал троха в устата си, а всяка фибра на тялото му жадуваше за ракия... Само ракия искаше той, не дори хляб!... Без ракия денят и нощта се сливаха в кошмарен пристъп на мъчителна неврастения, през който едва устояваше на желанието да се обеси. Лицето му се изкриви от мъка при спомена за нощните часове, когато звездите трепкаха хладно, а тишината и гладът правеха жаждата му за ракия непоносима... Само ракия, само ракия искаше той!... Но щастливият случай да продаде Аликс — какво друго не бе продал той — се отдалечи, а заедно с него изчезна и миражът на десетки стъкла ракия, от която щеше да пие ден и нощ, за да забрави спазмата на мръсния си пропаднал живот.

— Господине!... — изхриптя той. — Седнете да поговорим!...

— Не — рече експертът. — Аз си заминавам... А детето ще прибереш от Кристало.

— Господине!... Седнете!...

Сега Херакли се молеше, пълзеше като охлюв, но експертът го гледаше хладно. Маската постигна ефекта си, рутината на търгаша бе победила слабите нерви на изнудвача. Но Костов изпита угризение, сякаш бедната и мъничка Аликс не трябваше да се придобива като добре спазарена партида тютюн.

— Господине!... — продължаваше да скимти Херакли. — Товар ще падне от съвестта ми, ако се погрижите за детето... Доволен съм от съвсем малка сума... колкото да преживея още няколко месеца...

А Костов му рече:

— Ела утре в общината да дадеш съгласието си писмено. Фон Гайер се прибра в селището късно след залеза, потиснат и мрачен. В гостилничката при кея той не завари нито Ирина, нито Костов, а само една голяма и шумна компания от български туристи, дошли с моторната гемия, която обслужваше през ден рейса между Тасос и Кавала. Аристидес му каза, че госпожата и господинът още не бяха идвали, и го попита дали не иска да вечеря. Фон Гайер реши да почака малко и си заръча гръцка ракия, а докато я пиеше бавно, при масата му дойде един немски подофицер с униформена риза и къси панталонки. Подофицерът бе млад човек с невесело лице. Носеше кокалени очила, а кожата му беше добила канелен цвят от атебрина и субтропичното слънце.

— Извинете!... — рече той. — Запасен майор фрайхер фон Гайер?

— Да — отговори бившият летец.

— Документите, ако обичате — учтиво помоли подофицерът.

Фон Гайер извади открития лист от щабна на Фришмут, с който се движеше без формалности навсякъде в Беломорието. Подофицерът го прочете внимателно, след това го сгъна акуратно и върна обратно.

— Аз съм свързочник от немската противовъздушна станция тук — обясни той. — Днес получихме нареждане от щабна на дивизията да ви предупредим, че е желателно да се приберете в Кавала. Положението е станало отново натегнато.

— Кой е дал това нареждане?

— Майор Франк, адютантът на генерал Фришмут. Моторницата ще дойде утре.

— Благодаря — каза фон Гайер. — Ще пиете ли една ракия?

Върху тънките устни на подофициера трепна усмивка на съжаление. Той отказа, защото трябваше да се прибере веднага. Преди малко бе получена заповед за демонтиране на станцията.

— В планинския масив на острова се е появил голям отряд от червени анданти — каза той.

— Но тук има цяла пехотна дружина от българи!... — произнесе фон Гайер.

— Ние не можем да разчитаме на нея.

— Защо?

— Изглежда, че между нас и българите има търкане... Вчера в Халкидика е била нападната една немска батарея. Войниците от съседната българска част са отказали да се притекат на помощ... В София има ново правителство, знаете ли?

— Не — потиснато отговори фон Гайер.

— Съобщиха по радиото.

— Кой са новите министри?

— Не мога да ви кажа... Трудно запомням български имена.

Настъпи мълчание, в което долетя сподавен шум от самолетни мотори. Някъде далеч в тихата нощ летяха десетки, стотици самолети, носещи смъртоносен товар на север. Бученето на моторите им идеше равномерно, невъзмутимо, зловещо, наситено със суровата механична жестокост на бездушните машини.

— Изглежда, че положението е лошо — каза подофициерът.

— Да — потвърди фон Гайер. — Много лошо.

Двамата мъже се погледнаха мълчаливо, сякаш съзнаваха най-после безумието, в което управляващата шайка на концерните бе хвърлила немския народ. Те мислеха почти едновременно: „Загинаха цветът на нашата младеж, постиженията на нашите учени, трудът и чудното майсторство на милионите ни работници... Ние ще бъдем победени, след като разрушавахме градове и убивахме хора по цяла Европа... Какво ни чака сега?“ Но никой от двамата не посмя да каже това на другия, защото между тях стоеше недоверието и призракът на Гестапото.

— Лека нощ, господин майор — каза подофициерът.

— Лека нощ — глухо отвърна бившият летец.

А после той видя как подофицерът тикна по навик кобура на револвера си малко напред, така че, ако го нападнаха из засада в тъмнината, да може да извади оръжието си веднага. Високата фигура на подофицера се изгуби в тъмнината.

Фон Гайер остана отново сам. Мислите му потекоха разбъркано. Защо го предупреждаваха да се прибере? Нима положението бе станало толкова критично? Той трябваше да има време да експедира в Германия и последния килограм тютюн!... От него не се искаше нищо друго, освен да експедира тютюн. Той трябваше да изпълни дълга си към Немския папиросен концерн, както този подофицер към станцията, както всеки немски войник към танка, оръдието или картечницата, с която шайката му бе заповядала да се бие... Шайка ли?... Шайка, разбира се, какво друго?... Той почувствува изведнъж тъп ужас от грозотата на мислите си и направи опит да избяга от тях.

Не, нямаше никаква шайка!... Имаше само каста от издигнати хора и чувство на дълг, за който говореха мрачната поема на nibелунгите, блясъкът на звездите, самата вечност!... Концерните бяха душата, есенцията, мозъкът на Германия. След поражението, след кръвта, трупите и пепелищата на немските градове те щяха да създадат нови градове, нови фабрики, нови армии и тогава щяха да почнат друга, още по-грандиозна война за владичество над света. Защото такава бе съдбата на немския народ — да загине или да владее света. Три поколения философи бяха разгадавали, тълкували и обяснявали тази съдба, а Вагнер я беше въплотил в музика. Нямаше нищо страшно в поражението. Катастрофата щеше да бъде само дребен епизод в хилядолетната история на немския дух.

Но разсъждавайки така, той съзна пак, че искаше само да избяга от сегашната действителност, която никакъв разум и философия не можеха да оправдаят. Имаше някаква абсолютна безсмислица в избиването на милиони цивилни евреи, поляци и руси, някакъв върховен абсурд в опълчването срещу целия свят, някакъв болезнен делириум в застрелването на петдесет или сто мирни зложници срещу един убит от засада немски войник. Никоя цивилизована раса не бе вършила това досега. Никой народ не бе избирал по-страшен начин да се самоубие. Защото тази война беше самоубийство. След смъртта на милиони немски мъже по фронтовете идеше смъртта на милиони

немски жени и деца в разрушените градове — бавна смърт от мизерия, от глад, от студ, от хронически болести. А с това идеше и смъртта на немския дух и немското достойнство, разкъсвани от безнадеждност, проядени от горчивина... Пред немския народ оставаше само единствената възможност да печели хляба си, като се бие за чужди интереси, да продава кръвта си, да се върне към стария си, унизителен кондотиерски занаят през средните векове. Дори концерните не можеха да спасят вече Германия. Чудовищният закон за печалбата концентрираше богатствата им в едни и същи ръце, подчиняваше ги на космополитни търгаши, на хора без отечество и сърце. Какво общо имаха тези хора с душата и легендите на Германия? Те щяха да превърнат немския народ в тълпа от гладни наемници.

И така, Германия загиваше!... Тя щеше или да умре, или да се превърне в нещо съвсем ново, което фон Гайер не съзираше и не познаваше. Той виждаше само разрухата и смъртта ѝ — ужасна смърт под омразата и презрението на целия свят. А заедно с нея загиваше и духът на фантаста фрайхер фон Гайер, потомък на северни рицари и летец от ескадрилата на Рихтхофен през Първата световна война, падаше и последният бастион на романтиката и метафизиката му, оцелял през двадесет години служба на Немския папиросен концерн и разправии с ориенталски шмекери и търговци на тютюн. От фон Гайер оставаше само един празен, обезверен и отегчен от всичко човек. В него нямаше вече никакъв дух, ако под дух се разбираше илюзията, която го бе издигала досега над мътилката от търгаши. Той усети сам, че в него не оставаше никакъв дух. И тогава той почувствува смъртта — не обикновената смърт, която поражаваше тялото, а другата, която отнемаше всяка надежда, всяка радост, всяко вълнение, която убиваше инстинкта към живот. Осени го пълно равнодушие към всичко. Той съзна, че бе умъртвен от собствения си свят.

Но в тъмносинята нощ, напоена с благоуханието на субтропични цветя, тялото му продължаваше да живее. То можеше да живее още дълго с дивидентите, които му даваше шайката на концерните. Той изпи ракията си, а после каза на Аристидес да му донесе яденето и се навечеря бавно, мислейки за разрухата. До ушите му долитаха слабият плясък на вълните и скърцането на лодките, закотвени до кея. В залива мъждукаха светлините на рибарски ладии. Отнякъде пак се разнесе старинната мелодия на флейта, която се разливаше меланхолично в

нощта и караше човека да мисли за представление в древен гръцки театър.

Той плати и тръгна в тъмнината към къщата на Кристало, манипулирайки от време на време с джобното си фенерче-динамо, което издаваше хрипливо и тъжно виене. Белите снопове лъчи осветяваха за миг ципестите крила на големи хвърчащи прилепи. Няколко минути той вървя из тъмнината, без да може да се ориентира, а после попадна изведнъж пред дома на Кристало и разпозна това, защото видя самата Кристало и Костов под маслиновото дърво, осветени от газена лампа с кремав абажур. Двамата седяха на масата и разговаряха на гръцки оживено, но Ирина не бе с тях.

Фон Гайер се разгневи. Пак го бяха оставили да чака и да вечеря сам, без да се интересуват за него. Стори му се, че той и Немският папиросен концерн не съществуваха вече ни за Костов, ни за Ирина, а още по-малко за тази гъркиня, която изобщо го гледаше с неприязън. И тогава той съзна, че причината за това бе пак разрухата. Вече никой не държеше сметка, че той управляваше източния отдел на Немския папиросен концерн, който диктуваше чрез силата на монополното си положение богатството или разорението на всяка тютюнева фирма. Заедно с немското могъщество умираше и Немският папиросен концерн.

Той отвори безшумно пътната врата и постоя малко в градината между наровете и смокините, чиито листа шумоляха тихо. Млечният път опасваше небосвода с гигантска ивица от опалова светлина, а около него трепкаха звезди, които нашепваха студено за вечността на материята и гибелта на немския дух. Той излезе от мрака и седна до масата, на която седяха Костов и гъркинята. Двамата разговаряха за Аликс и на фон Гайер се стори, че идването му ги изпълни с досада. Експертът измърмори извинение, което беше несъстоятелно, а Кристало го подкрепи веднага с одобрително кимване на глава и насмешлив блясък в тъмните си хитри очи. После те замълчаха, сякаш очакваха въпрос за Ирина, и когато фон Гайер го зададе, Кристало побърза да отговори:

— Госпожата е отишла с военния лекар да разгледа развалините.

— О!... Кога? — попита германецът безразлично.

— Когато излязохме от настойника на детето — отговори експертът. — Щях да отида и аз, но бях уморен... Гледката оттам е

много красива.

— Къде са тия развалини?

— Над плажа с маслиновата гора.

— Аз идвам оттам, но не ги видях.

— Те са отишли вероятно да разгледат музея.

— Музеят сега?... — Фон Гайер се усмихна разсеяно, сякаш одобряваше снизходително постъпката на Ирина, но оставаше безразличен към нея. — Може би са отишли да вечерят заедно?

— Да!... — рече Костов. — В офицерския стол.

А след това експертът помисли, че да мамиш съпруга си беше обяснимо, но да изневеряваш на любовника си граничеше с безобразие.

— Как е момиченцето? — попита фон Гайер.

— Сега е по-добре — отговори Костов. — Искате ли да го видите?

Германецът кимна благосклонно с глава и тръгна след Костов, който го заведе в стаята на Аликс. Детето спеше, заровило главицата си в пухената възглавница. То дишаше дълбоко и равномерно, но лицето му имаше оттенък на глина. Фон Гайер си спомни, че такъв цвят имаха лицата на ранени летци, които бяха загубили много кръв и чакаха смъртта. Жълтеникавата светлина на свещта засилваше този мъртвешки цвят. Чистият елински профил на Аликс бе някак заострен, а ръждивочервената ѝ коса изглеждаше тъмна.

Костов погледна германеца, искайки да разбере впечатлението му.

— Антична красавица!... — снизходително произнесе фон Гайер. — Какво мислите да правите с нея?

— Искам да я осиновя.

— Това е най-лесното. А после?

— Ще я отгледам и възпитам... Ще ѝ намеря подходящ съпруг. Това може да осмисли живота на един човек като мене.

— Малко трудно в тия времена.

— Защо?

Германецът погледна Костов насмешливо.

— Ах, да!... — сети се експертът. — Но мене ми се струва, че нашият свят ще изплува. В София има ново правителство.

— Зная — рече сухо фон Гайер.

— В кабинета влизат демократи и десни земеделци... Вероятно това е първата стъпка към сепаративен мир и пресичане влизането на Червената армия в България.

А германецът помисли: „Това е началото на края... Вие оголвате левия ни фланг.“ Но той не се развълнува, защото краят беше започнал всъщност отдавна, още в дните, когато немските армии нахлуваха в необятните равнини на Съветския съюз. Той не отговори и бавно излезе от стаята, а Костов съзна, че Аликс не го бе развълнувала повече от малко породисто кученце.

Когато слязоха в градината, Кристало нареждаше на масата прибори за ядене.

— Ще вечеряте ли? — попита гъркинята. — Има кефал с майонеза и тукашно вино.

— Аз вечерях — каза германецът.

Той допуши цигарата си, после стана и заяви внезапно:

— Ще отида да погледам луната от брега.

— Мисля, че не е съвсем безопасно да се движите нощем сам — предупреди Костов на немски. — Носите ли оръжие?

— Да. Защо?

— Тази сутрин вълните са изхвърлили трупа на един наш войник, намушкан с нож и хвърлен в морето.

— Гърците не ще успеят да направят това с мене — каза фон Гайер.

Той тръгна по пътеката между чимшири и олеандри към пътната врата, натискайки малкия лост на своето виещо фенерче-динамо. Луната не беше изгряла още, но сребристото ѝ сияние вече светеше зад върха с развалините.

Костов и гъркинята останаха сами. Експертът не беше ял нищо през целия ден и сега вечеряше с апетит.

— Не ми харесват твоите приятели!... — произнесе Кристало след излизането на фон Гайер.

— Малко превзети са, но инак добри — рече експертът, като отпи от чашата с гъсто тасоско вино, което имаше особен дъх на смола.

— Не, не е това!... У двамата има нещо, което не е в ред. Случвало ли ти се е да пиеш до късна нощ с отегчителни глупци, когато целият свят ти идва до гуша?

— Да — каза експертът. — Случвало ми се е често това.

— Искаш да пукнеш — продължи гъркинята, — да потънеш в земята, да се махнеш някъде, а сам не знаеш къде... И тогава изведнъж си въобразяваш, че някой от тези глупци струва повече от другите... Искат ти се да седнеш до него и да чуеш от устата му топла дума, но пак не си много сигурен, че ще получиш това... Твоят човек се намира в това състояние.

— Като че ли позна — усмихна се Костов.

— А виждал ли си жена, преситена от безгрижие, леност, накити и любов?... Такава жена не може да изпита вече любов и променя мъжете като накитите си.

— Моята позната е точно такава — рече експертът.

Той повдигна глава и втренчи замислено погледа си в абажура на лампата, около който обикаляше вихрушка от комари.

— Затова казвам, че не са в ред... Но и у тебе има нещо, което също не е в ред.

— Кое? — сопнато попита Костов.

— Тази история с Аликс.

Фон Гайер срещна Ирина на стотина метра от къщата на Кристало. Сребристото сияние на луната, все още скрита зад хълма с развалините, изпълваше улицата с мека и слаба светлина като утринен здрач, когато предметите се виждат ясно, но очертанията им се разводнени. И в този здрач той забеляза ясно сянката на мъжа, който се отдели бързо от Ирина и тръгна по улицата към пристанището. Стори му се обратно, че те се разделиха веднага, щом го забелязаха, сякаш и двамата бяха смутени от приключението си.

— Защо сте сами? — попита той, когато я наближи.

— Забравих къщата... — излъга тя. — От половин час се лутам да я намеря, а колегата, при когото отидох, е зает в лазарета и не можеше да ме придружи... Търсихме друго лекарство за детето.

— Намерихте ли го?

— Не — каза тя. — Няма такива лекарства.

Германецът натисна силно динамото на фенерчето си и насочи лъчите му в лицето ѝ. От рулото на косата ѝ стърчаха разбъркани кичури, а червилото върху устните ѝ беше малко размазано. Навярно мъжът, с когото идеше, бе продължил да я прегръща и целува из тъмните улици като гамен, а тя бе намерила удоволствие в това, защото

в израза на лицето ѝ прозираха отпуснатост и доволство. Фон Гайер познаваше този израз много добре. Ирина се сети изведнъж, че той трябва да бе разбрал всичко, и попита гневно:

— Разгледахте ли ме добре?

А германецът отговори:

— Да. Имате нужда да сложите в ред лицето и косата си.

Той произнесе това без гняв, без ирония, дори с някакво съчувствие към нея, защото съзна, че след малко тя щеше да се почувствува много зле. Нямаше по-тъжно усещане от това да се спасяваш от скуката, като жертвуваш достойнството си. После му дойде на ум, че и тя бе мъртва като него, а животът ѝ представляваше непрекъснатата разруха.

Ирина отмина гневно, а той продължи към брега. Сега фон Гайер съзнаваше, че духът му бе напълно, завинаги мъртъв. Той остана дори без оная капка от жизненост, която очакваше да получи от Ирина. Изпитваше само тъпото желание да изпуши една лула край морето, а после да се прибере и да спи. От фантаста фон Гайер, от човека, съзнаващ трагични истини, бе останал само роботът, който принадлежеше на Немския папиросен концерн, само чиновникът, който умееше да надхитря ориенталските търговци на тютюн. Но макар човекът да бе умрял, роботът продължаваше да живее и разсъждава. Сега той мислеше за тютюна, който оставаше да се експедира в Германия, и за това как можеше да предотврати арестуването на Кондоянис, което щеше да разгневи невидимите господари на Холандския картел.

Рано сутринта на другия ден моторната лодка с двамата немски моряци пристигна отново. Фон Гайер позволи да вземат с нея Кристало и Аликс, а в Керамоти качиха и някакъв български кмет, изпаднал в безсъзнание от тропична малария. Болният забави лодката с около един час, тъй като трябваше да го донесат и прекачат с носилка. Когато пристигнаха в Кавала, предадоха кмета на пристанищните власти като изхабена и ненужна държавна вещ. Кристало, Ирина, Аликс и Костов тръгнаха пеш към къщи, а фон Гайер се отправи към склада на Немския папиросен концерн.

Германецът не завари в склада никого и седна в лошо настроение зад празното бюро на госпожица Дитрих. Болеше го глава, усещаше се смазан от горещината, а в гърдите му кипеше сурово и горестно

възмущение от света. В лодката той бе успял да каже на Ирина всички язвителни упреци, които му бяха дошли на ум през безсънната нощ. Ала тя отговори на тях с усмивка и спокойно мълчание, сякаш не се бе случило нищо особено, и когато слязоха от лодката, каза с невероятно безсрамие: „Ще ви чакам в Чамкория.“ Сега той мислеше разбъркано за всичко това и знаеше, че щеше да я потърси там. Усещането му за разруха бе станало пълно. А заедно с разрухата идеше и краят на илюзията, че той, фрайхер фон Гайер, представляваше нещо отделно, върховно и господстващо над света.

Той запали цигара, очаквайки идването на чиновниците. И понеже минаваше десет часът, а не идваше никой, той натисна гневно копчето на звънеца. Дотърча веднага разсилният — спретнат и чистичък българин.

— Къде са чиновниците? — попита фон Гайер на завален български език.

— Само господин Адлер е тук — отговори разсилният. — Наблюдава товаренето на камионите.

— Кажете му да дойде веднага.

След малко се чуха неравномерни стъпки на човек с дървен крак и в хола на канцеларското помещение влезе Адлер. Той се опираше на бастуна си, бе запотен и носеше престилка от док.

— Къде са другите? — попита сърдито бившият летец.

Адлер забави отговора си с изкуствена кашлица и затътри протезата си към бюрото, на което седеше шефът, сякаш искаше да съобщи нещо важно и поверително, което не трябваше да се каже високо. Той стигна до бюрото и застана по войнишки — обичайната поза пред фон Гайер на всички чиновници от Немския папиросен концерн.

— Прайбиш замина за назначението си — тихо произнесе счетоводителят.

— Какво назначение? — Фон Гайер напрегна уморената си памет, но не можа да си спомни нищо.

— Имаше повиквателно за Прайбиш и Лихтенфелд... От Вермахта.

— Да!... — Бившият летец се сети веднага. — Написахте ли писмо за освобождаването на Прайбиш?

Счетоводителят се изкашля глухо.

— Написах за Лихтенфелд... — измънка той.

— Как за Лихтенфелд?... — В очите на фон Гайер светна мълния.

Чиновникът се окопити и произнесе по-ясно:

— Госпожица Дитрих ми заповяда да напиша писмо за освобождаването на Лихтенфелд.

Настъпи мълчание. Фон Гайер попита мрачно:

— Къде са Дитрих и Лихтенфелд?

Адлер се изкашля повторно и гласът му сякаш потъна в някаква бездна от смущение, униженост и срам.

— Вие навярно не знаете още... — забъркано произнесе той. — Госпожица Дитрих и барон Лихтенфелд се сгодиха... и поискаха телеграфически отпуск от централата в Хамбург... Заминаха снощи.

Адлер се изкашля повторно, като че не баронът, а сам се беше сгодил за госпожица Дитрих, която имаше власт да отменя военните повиквателни. Отново настъпи мълчание. Адлер наблюдаваше уплашено лицето на шефа си. И никога това лице не му се бе струвало по-безчувствено, по-замръзнало и по-страшно. Очите му гледаха пусто, без никакъв израз, долната му челюст висеше отпусната, устата зееше... Той бе изтървал цигарата си, чийто огън изгаряше кафявото паспарту върху бюрото. И в тишината той произнесе механично, като робот:

— Така!...

А после повдигна глава и добави внезапно:

— Какво мислите за всичко това?

Какво ли?... Не, Адлер не мислеше, или по-точно не смееше да каже нищо. Десет години хитлеристка власт и съвместна работа с госпожица Дитрих го бяха научили да мълчи. Баронът беше зъл и отмъстителен като оса, а всемогъществото на госпожица Дитрих беше известно на всички.

— Говорете!... — произнесе бившият летец с някакво особено, заплашително нетърпение.

Адлер се изкашля пак и повдигна рамене, като че постъпката на госпожица Дитрих и Лихтенфелд не можеше нито да се осъди, нито да се оправдае. И тогава внезапно фон Гайер скочи от мястото си и с неочаквана ярост улови Адлер за яката.

— Говорете, дявол да го вземе!... — бясно изкрещя той. — Говорете!... Кой други ще говорят, ако вие и аз не смеем да направим това, след като сме получили ордени, след като сме дали кръвта си за Германия!... Говорете, Адлер!... Защо мълчите?... От що се боите?... Нима хитлеристите са по-страшни от руските снаряди, които отнесоха крака ви?... Кажете поне пред мене, че Лихтенфелд е подлец, който срами името на прадедите си... че тази отрепка Дитрих е бивша уличница от пристанищните локали на Хамбург... че мръсници, скотове и убийци докараха Германия до гроба, защото никой не смееше да им противоречи...

Счетоводителят гледаше шефа си с широко разтворени очи. Никога в живота си, дори в часовете на смъртна опасност, когато ураганът на съветската артилерия беснееше в снежната и замръзнала степ, Адлер не беше изпитвал по-голям страх. Той бе гледал десетки пъти в очите на смъртта. Не можеше да се каже, че беше страхлив или безчестен човек. И все пак това, което изпитваше сега, бе страх, морален и физически страх от земноводните очи на госпожица Дитрих, от невидимите уши на Гестапото, от страшната машина на хитлеристите, която изпращаше милиони германци в гигантската човешка касапница на изток. Тялото на Адлер се друсаше безпомощно в силните ръце на фон Гайер. Престилката му се разтвори и върху ревера на бялото му сако се показаха лентичките на ордени за храброст.

Фон Гайер продължаваше да реве:

— Немският народ е пред гроба си, Адлер!... А ние мълчим!... Защо мълчим?... Защо?... Кой ще каже на глупците това, ако не смеем да го направим ние?...

И гласът на бившия летец изрева още няколко пъти:

— Кой?... Кой?...

Върху челото на Адлер се появиха ситни капчици пот. Той съзнаваше отдавна трагичната истина, която ехтеше в гласа на фон Гайер, но никога не бе намерил сила да я каже пред когото и да било. Очите му гледаха със смесен израз на покорство, съгласие, правдивост и страх — парадоксален израз на човек, който бе едновременно храбър войник и послушна, безмълвна овца. А фон Гайер съзна изведнъж това и го пусна отчаяно. Хиляди пруски офицери, философи и възпитатели

бяха учили в продължение на десетки години всички немски мъже да бъдат храбри войници и послушни, безмълвни овци.

— Простете, Адлер!... — произнесе след малко бившият летец. — Избухнах и може би ви обидих.

— Не, съвсем не ме обидихте... Съвсем не ме обидихте, господин майор... — почна да мънка счетоводителят.

— Седнете на бюрото си!... — Гласът на фон Гайер бе станал отново спокоен и леден. — Ще диктувам телеграми.

Като се прибра в къщи, експертът употреби остатъка от деня в грижи около Аликс. Състоянието на детето се бе влошило внезапно и той свика консулт от най-добрите лекари в града. Лекарите потвърдиха черноводната треска, която Ирина беше предвидила още на острова. Като научи за това, Кристало заплака тихо, а после изведнъж, считайки себе си за много виновна, почна да вие с първобитната истерия на проста жена от бордеите на Пирея. Ирина прекара два часа в научни разговори с лекарите и безпомощно суетене около Аликс. Болестта на момиченцето и тичането около нея я спасиха от собствената ѝ неврастения през горещите часове на деня. Тя не забеляза дори отсъствието на Борис, който бе заминал сутринта да прегледа тютюна на „Никотиана“ в съседния град.

Той се върна вечерта с разнебитения „Щаер“ и когато видя, че в хладната стая, в която работеше калкулациите, бяха настанили Аликс, почна да мърмори недоволено. Никой вече не го зачитал за нищо. Имал значение само дотолкова, доколкото могли да го използват като дойна крава. Още утре щял да поиска прилична стая от Кондоянис, за да видели всички, че един грък можел да му покаже повече уважение, отколкото експертът на собствената му фирма. Той бе пил, както винаги, в късните часове на деня. И през тия часове неврастенията му избиваше ту в заядливост и песимизъм, ту в маниакалната веселост на човек, който гледа на света през розови очила. Той продължаваше да мърмори, нареждайки педантично книжата си в новата стая, докато най-сетне Костов, изнервен от тежкото състояние на Аликс, му забеляза сухо, че човек може да изисква пълни удобства само в собствената си къща.

— Така ли?... — попита Борис. — Да не си въобразявате, че „Никотиана“ и аз сме вече излишни за вас?

— Да — мрачно отговори експертът. — Скоро ще станем напълно излишни един за друг.

— Това е най-голямата глупост, която можете да кажете сега!... — Вместо да избухне, той се уплаши, че експертът можеше да го напусне неочаквано. — След войната пред „Никотиана“ се разкриват огромни перспективи.

Той се ухили загадъчно, което показваше, че преговорите с Кондоянис бяха завършили добре.

— Да не би да наричате перспектива идването на руснаците? — попита експертът саркастично.

— Перспектива е идването на англичаните... Русите няма да стигнат никога до България. Кога са ги пускали отсам Дунава?

Той се ухили повторно, сякаш бе научил тайна, която другите не трябваше още да узнаят. Грохнал физически, той запазваше все още способността си да работи непрекъснато. Цялото счетоводство, всичките калкулации минаваха през неговия контрол. Но острата проницателност и комбинативните способности на ума му бяха намалели значително за сметка на педантизма, който се беше увеличил. Той задържа експерта при себе си час и половина, спорейки дребнаво за някакъв минимален данък, който фирмата, според едно окръжно, могла да не плаща.

Когато седнаха да вечерят, той прояви отново доброто си настроение, като почна да говори за Аликс.

— Предполагам, че това оскубано коте ще ви гледа добре на старини — рече той. — Ако, разбира се, го възпитате добре и премахнете у него порочните наклонности, които създава бедността... Колко платихте на настойника му?

— Почти нищо — отговори експертът.

И той изпита пак угризение, защото бе откупил писменото съгласие на Херакли срещу пет милиона драхми и половин дузина бутилки с ракия. А понеже драхмата се обезценяваше всеки ден — тия пет милиона сега не струваха повече от сто лева — можеше да се каже, че Костов бе купил Аликс само срещу шест бутилки ракия. И така търговецът бе изиграл изнудвача.

— Парите облагородяват ли? — внезапно попита Ирина.

— Разбира се — отговори Борис. — Нима на един бедняк би хрумнало да осинови някое гладно сополанче?... И ако му хрумне, ще

има ли възможност да го направи?

Той млъкна и се замисли важно. Очите му, уморени от калкулациите и мътни от пиенето, се загледаха в пространството с куха, маниакална сериозност. А на Ирина се стори, че виждаше баща му — някогашният учител по латински, който се заглеждаше в пространството по същия начин, когато почваше да философствува за нещо.

— Значи, ще го осиновите?... — попита той. — Не е лошо!...

Стига само да се окаже с добра наследственост.

Той замълча малко, а след това погледна Ирина и добави предпазливо:

— Не ти ли е хрумвало да направим и ние същото?... Някое хлапе от здрави и честни родители?

— Не — сухо отговори Ирина.

Тя знаеше, че когато той беше в добро настроение, ставаше към нея раболепен и угодлив, измъчван от страха да не го изостави.

— Защо? — попита той с противна, сладникава нежност.

А тя почервения от гняв и изсъска ожесточено:

— Не приказвай глупости.

Той взе вид на спокоен съпруг, който понася търпеливо избухванията на жена си, без да се засяга много от тях. Дрезгавият му глас почна да разсъждава:

— Не се сърди!... Искях само да проверя състоянието ти... Ние сме цивилизовани, а гордостта на цивилизованите е да умрат без деца. Децата са тържество... как беше? Да, децата са тържество на рода и измама на индивидите... Кой беше казал това?

— О, млъкни!... — простена тя глухо.

Настъпи тишина. Ирина и Костов ядяха потиснати от глупостта му.

— Какво става с Кондоянис? — рече експертът.

— Работите вървят отлично — похвали се Борис. — Тоя грък ще стигне скоро мащаба на Кнор, а и нашата скромна милост може да го догони, ако събитията се развият както очаквам... Остава да отидем в Солун и да прегледаме фабриката.

— С какво ще отидем? — загрижено попита експертът.

Той се боеше, че Борис можеше да се уплаши от пътуване с автомобил. Пътят минаваше през зона, в която се движеха партизани.

— С колата на Кондоянис — рече Борис. — Един удобен буик.

— А не се ли боиш от андартите? — саркастично попита Ирина.

— Не, мила!... До такава степен, че би могла прекрасно да ни придружиш и ти. Белите андартите не правят нищо на търговци, които пътуват по работа. Кондоянис поддържа връзки с тях... — Той погледна Ирина и се усмихна тайнствено. — У тоя грък има нещо от моя стил!... Просто ме копира, нали?... Впрочем няма положение, с което един умен човек да не може да се справи... Исках да кажа, че белите андартите са безопасни за нас.

— А от червените да не очакваш комплименти?

— О, не!... — Той подчерта с усмивка доброто си настроение. — Червените са почти напълно изтребени от германците. Кондоянис ме увери в това.

— Не вярвай много на Кондоянис. — Тя бе раздразнена от глупостта и сладникавата му нежност. Обзе я несправедливо желание да го ядоса и все се смут в душата му. — Положението е много лошо... Вчера видях един мобилизиран колега в Тасос. Той ми каза, че дисциплината сред войниците вече не съществува. Те не искат да се бият срещу партизаните, а офицерите им не смеят да ги наказват.

Борис не възрази. Лицето му се отпусна мрачно. Той бе чул същото нещо от други места.

— Твоят колега заслужава смъкване на пагоните и военен съд — рече той. После глътна коняк и се разгневи неочаквано: — Офицери!... Съдбата на държавата е в ръцете им, а те треперят за кожата си.

Тя продължи да го дразни безцелно и хладнокръвно:

— Нямам ли право да треперят за кожата си?

— Нямам!... — изкрещя той. — Плаща им се.

А после съзна изведнъж, че аргументът му не издържаше никаква критика, и по цялото му тяло полазиха тръпки от мрачната представа за хаоса.

— Плаща им се!... — повтори той. — Но скоро тия страхливци ще получат заслуженото си.

— От кого? — попита тя равнодушно.

— От законната власт. — Той запали цигара и се намръщи важно, а после съобщи слуха, който бе чул през деня от един генерал. — От здравите сили на тоя народ... Заминала е делегация, която ще иска от англо-американците сепаративен мир.

Той млъкна и повдигна високомерно глава, при което приликата с баща му стана още по-голяма. Костов го гледаше отегчено и съжалително. Ирина задуши лека прозявка. Беше ѝ омръзнало да го дразни.

— Кога тръгвате за Солун? — попита тя, като се изправи.

— Утре сутринта. Искаш ли да дойдеш и ти с нас?

А тя отговори с досада:

— Не. Ще се върна в Чамкория.

IX

Папиросната фабрика на Кондоянис в Солун се намираше на края на града, по шосето за Полигерос. Тя представляваше голямо здание с пуст и буренясал двор. Стъклата на прозорците ѝ бяха на много места изпотрошени и заместени с шперплат. В двора имаше няколко полуизсъхнали маслинови дръвчета, тъжни и посивели от слънчевия пек, една безводна чешма с каменно корито и купчина неизхвърлена смет. От започването на войната с италианците фабриката не работеше и глухата, някак зловеща тишина, която царуваше в нея, изпълни бъдещия ѝ собственик с недоверие.

— Аз си представлявах зданието по-модерно — сухо забеляза Борис, когато слезе от автомобила на Кондоянис.

— Важни са машините — отговори гъркът.

Той се спря и даде някакво нареждане на пазача. Последният извади връзка с ключове и се втурна да отвори главния вход. Докато правеше това, господата отидоха да хвърлят поглед върху задния двор. Най-напред вървяха Борис и Костов, след тях инженерът, специалистът по папиросни машини, а отзад Кондоянис, някакъв гръцки нотариус и Малони — италианецът с швейцарско поданство, на чието име щеше да се прехвърли фабриката. Малони бе висок представителен мъж с мургаво лице и черна, грижливо подстригана брада, която му придаваше театралната мъжественост на маршал Балбо. Той имаше вид на благородник, който веднага би обявил дуел, ако някой се усъмни в честта му. И макар да даваше повод за това често, минаваше за кулантен посредник при всички симулативни договори, които имаха за цел да измамят фиска на една или няколко държави. Костов изпитваше антипатия към дръзката му и красива брада. Веднъж, на един разгорещен покер у Торосян, през който неразпечатаните колоди бяха привършени, експертът бе забелязал как италианецът правеше с нокътя на малкия си пръст резки върху гланцирания гръб на картите. Но експертът не можа да реши дали това подозрително драскане беше мошеничество, или случайна нервност.

Борис обиколи всички кътчета на двора, като пресмяташе незастроената му квадратура. Малони и Кондоянис вървяха след него отегчено, инженерът поглеждаше нервно часовника си, а Костов палеше цигарите една от друга и ги хвърляше недопушени. Всички бяха раздражени от дребнавия начин, по който Борис оспорваше първоначалните сведения за фабриката.

— Вие казахте, че дворът има осемстотин метра незастроена площ — рече той, като изчисляваше приблизително квадратурата. — А на мене ми се струва, че тук няма повече от шестстотин.

— Ако измерите точно, ще видите, че са осемстотин — хладно отговори гъркът.

Той бе разтревожен от една немска кола, която се движеше зад тяхната и спря на известно разстояние от двора на фабриката. От колата слязоха двама цивилни германци и почнаха да бърникат мотора ѝ. Кондоянис бе виждал някъде техните лица, но не можеше да си спомни къде. Той ги бе запомнил именно поради това, че бяха невзрачни, студени и лишени от какъвто и да било израз на враждебност или съчувствие. Единият бе почти албинос, с червени заешки очи, а в лицето на другия изпъкваше уродливо дългото разстояние между носа и горната устна.

— Парцелът излиза ли на шосето? — дребнаво продължаваше да се интересува Борис.

— Не — отговори гъркът разсеяно.

Той си спомни изведнъж, че бе виждал двамата германци в немското комендантство на Солун, откъдето получи открит лист за свободно пътуване из цяла Тракия. Малони се ползваше от доверието на германците и бе успял да му издейства този документ срещу десет хиляди швейцарски франка. Кондоянис прехвърли още толкова и на един немски полковник. Като си спомни всичко това, гъркът се успокои малко. Той се боеше само от честни и неподкупни хора.

— В такъв случай мястото между шосето и входа в двора не спада към парцела на фабриката!... — досадно възрази Борис.

— Да — призна гъркът. — Входът към двора е поставен така само за временно удобство и минава през чужда собственост. Според плана парцелът излиза на една от преките улици.

— Костов, отбележете това!... — рече Борис.

Той искаше да сумира всички недостатъци на фабриката и да ги уравни с добавка към сумата, която щеше да получи от Кондоянис. Експертът долови мисълта му и направи презрителна гримаса. Новото пазарене му се стори безсмислена дреболия в сегашния момент. Собствеността на Борис върху фабриката зависеше от добрата воля на Малони, а снощи бяха научили, че Съветският съюз е обявил война на България. Светът на „Никотиана“ загиваше, а генералният ѝ директор сякаш не съзнаваше още това и се пазареше като дребен и оглупял бакалин за дворно място от стотина квадратни метра. Експертът изпита тягостното усещане, че хаосът започваше. Той извади тефтерчето си и механично, като робот, отбеляза, че мястото между шосето и входа не спада към парцела на фабриката. Но потискащото усещане за хаоса и умствения упадък на Борис се удави във ведрината на разговора, който водеше с гръцкия нотариус.

— Магазини за детски играчки има по главната улица — казваше нотариусът. — Но за дрешки... не зная!... Нямам понятие... Струва ми се, че всичко е изчерпано.

— Хубави дрешки за десетгодишно момиченце... — Оживено настояваше Костов. — Матроско костюмче или нещо подобно... Или пък бледожълт копринен плат, от който може да се ушие рокличка.

— Копринени платове се намират още... Но на астрономични цени.

— Това е без значение... Търся нещо хубаво... Също дантели и шапка с цветя.

— Дантелите и шапките с цветя не са модерни сега — забеляза нотариусът.

Той имаше малка дъщеря и разбираше донякъде от детска ода.

— Тогава нещо модерно... Нещо стилно и елегантно, разбирате ли?... Цената не ме интересува.

— Добре, ще попитам жена си — каза с усмивка нотариусът.

— Много ви благодаря.

— А детски обувки не желаете ли?

— Ах, да!... Обувки и чорапи непременно!... — почти извика експертът, като си спомни босите, издраскани от тръни крака на Аликс.

Нотариусът се усмихна пак. Той имаше сурови и много хитри очи, които гледаха враждебно, но разговорът с Костов го бе накарал да помисли за собствената си дъщеря. И тогава в очите му светна

бащинско пламъче, което бе човечно и нежно и което децата събуждаха някога дори у закоравелите хора.

— Ще видя — каза той. — Надявам се да намеря нещо.

След двора прегледаха фабриката. Вътре бе тъмно и прашно. Стана нужда да махнат капациите от шперплат, които заместваха разбитите стъкла на прозорците. Но когато ги махнаха, оказа се, че главният електрически трансформатор липсваше.

— Аз не мога да се произнеса за машините, без да ги видя в действие — заяви инженерът.

— Разбира се — мрачно потвърди Борис.

— Значи, трябва да се намери трансформатор. — Инженерът погледна Кондоянис, който повдигна раменете си отегчено. — А за да видя как функционират резачките, пълначките и картонажните машини, трябва материали... Трябват ми няколко бали тютюн и картон за цигарени кутии.

Гъркът се усмихна със съжаление.

— Откъде мога да ви намеря трансформатор и тия неща сега? — произнесе той горчиво.

— Аз мисля, че вашите хора трябваше да се погрижат за тях!... — гневно избухна Борис. — Как искате да приемем и оценим машините? При тия условия аз не мога да подпиша нищо.

Той избърса с кърпа студената пот от челото си и седна отпаднало на една прашна дървена пейка до таблото с електрически уреди. От снощи той се усещаше много зле. По тялото му пълзяха тръпки, болеше го глава, която не мина въпреки силните кофеинови прахове, които му бе дала Ирина. Той отдаваше всичко това на умората и горещината. Но безсилието и студената пот, която го обля изведнъж, му подсказа, че неразположението му се дължеше на нещо друго. Никога той не се бе чувствувал толкова зле. Обзе го безсилна злоба, задето това се случваше тъкмо сега, когато Червената армия бе на Дунава и Кондоянис се опитваше да го измами с някаква разнебитена фабрика. Той забеляза върху таблото с електрически уреди едно светло петно, което показваше, че трансформаторът бе откраднат или изваден наскоро. Стори му се, че гъркът се усмихваше ехидно и че бе заповядал да махнат трансформатора, за да скрие негодността на машините.

— Няма да подпиша — повторно заяви Борис.

— Ваша воля — спокойно отговори гъркът. — Но машините са в ред.

— Моят инженер не може да установи това.

— Тогава нека ги приеме по инвентара, а за действието им ще поставим условна клауза в договора.

— Значи, искате да стана собственик на куп старо желязо?

Борис се изсмя, но болките в главата му станаха от това непоносими. Обля го гореща вълна, а после усети студ.

Гъркът се намръщи.

— Аз не мисля, че тази фабрика може да се нарече куп старо желязо — каза той.

— Тъкмо това сме дошли да установим.

— Излишна формалност!... Бавенето не е във ваш интерес.

— Това не ви дава право да ме изнудвате.

Очите на гърка гледаха злорадо болезнената отпадналост върху лицето на Борис. Той бе уверен, че последният страдаше от малария, която мореше всички окупатори тук. И навярно болестта в този критичен момент щеше да го направи отстъпчив. Но после гъркът съзна, че още не можеше да бъде сигурен в това. Същото почувствува и Малони, който познаваше от София упоритостта на Борис. Чужденците гледаха генералния директор на „Никотиана“ злобно и напрегнато. Само Костов изпитваше в този момент съчувствие към него. Борис му се стори като болен, умиращ хищник, заобиколен от хиени, които искаха да го разкъсат.

— Как искате да купим машини, без да ги видим в действие? — възмутено попита експертът.

Борис направи усилие и се изправи внезапно.

— Няма да купуваме и продаваме нищо — сухо заяви той. — Понататъшният ни разговор става безпредметен.

Ехидният израз върху лицето на Кондоянис стана кисел.

— Само заради машините ли? — попита той.

— Да — каза Борис.

— Но това е дребнаво, съгласете се!... — В гласа на гърка прозвуча гняв и смущение. — Вие искате да осуетите една сделка, от която и двамата имаме полза.

— А вие искате да станете собственик на тютюна ми срещу половината от костуемата му стойност.

Върху лицето на гърка се появи отново предишната ехидна усмивка.

— При *сегашните* обстоятелства дори това е във ваш интерес — дръзко рече той.

Борис го погледна презрително:

— Позволете ми да преценя сам собствените си интереси... Аз съм уверен колкото вас, че англичаните не ще позволят на Балканите червени републики. Освен това държавата е гарантирала стойността на тютюните ми в Беломорието. Следователно, не губя нищо, ако не допусна да ме изнудите.

Настъпи мълчание, в което Кондоянис се почувствува разстроен.

— Какво искате всъщност? — попита той след малко.

— Истинската стойност на тютюна.

— Тя се допълва от фабриката.

— Не съм видял годността на машините й.

Кондоянис погледна през прозореца. Немската кола все още стоеше на шосето, а изродът с дългото разстояние между носа и горната бърна се суетеше около мотора й. Албиносът с червените очи седеше в нея и четеше вестник, поглеждайки от време на време към фабриката. Всичко това напомни на Кондоянис за Гестапото. Ако агентите на последното следяха него, а не Борис, можеха да се очакват неприятности. Гъркът съзна изведнъж, че времето бе скъпо.

— Малони!... — обърна се той към италианеца. — Вие имате връзки с немците... Не можете ли да ги помолите за един трансформатор и няколко бали тютюн?

— Не ме карайте да се смея — рече Малони. — Кога сте видели немци да служат?

Кондоянис погледна към Борис, сякаш искаше да го увери: „Ето, виждате ли?... Пълна безизходност.“

— При тия условия не мога да подпиша договора — заяви Борис.

Гъркът се обърна към прозореца и видя отново немската кола. Двата германци пушеха флегматично с вид на хора, които не се интересуват от загубеното време. До колата се приближи един мотоциклист в униформа и с пистолет на пояса. Албиносът му направи знак с ръка. Мотоциклистът зави по напречната улица — очевидно с намерение да заеме място при задния изход на фабриката. Кондоянис не се стърпя и посочи на Борис маневрите на агентите.

— Търговският отдел на Гестапото е по следите ни — каза той мрачно. — Ако продължавате разтакането, ще стане късно.

— Аз не се боя от германците — произнесе Борис небрежно.

Гъркът замълча и помисли злобно: „Естествено!... Работите с тях се уреждат от жена ти.“ Но безпокойството му, че сделката щеше да се провали, нарасна.

— Кажете най-сетне какво искате да направим? — попита той нетърпеливо.

— Понеже е невъзможно да приема фабриката, настоявам да получа вместо нея швейцарски франкове.

— Изключено!... — Лицето на гърка се изкриви от гняв и почервения. — Напълно изключено!...

Болките в главата на Борис ставаха все по-силни и вълни от студена пот продължаваха да обливат тялото му. Той едва се държеше на краката си, но успя да попита хладнокръвно:

— Можем ли да разчитаме на колата ви за връщане в Кавала?

— Да, разбира се — каза гъркът. — Но това, което искате, е невъзможно!... Повече франкове не мога да дам.

Борис го погледна равнодушно с мътните си очи. Настъпи мълчание. Само Костов съзнаваше драмата. Болен, грохнал, изправен пред разрухата на своя свят, генералният директор на „Никотиана“ се надигаше с последни сили и нанасяше удар като през апогея на своята мощ. Той бе на път да извърши недостижимото — да се отърве без загуби от авантюрата в Беломорието. А за това останалите фирми не можеха дори да помислят. Още малко и той щеше да получи стойността на тютюните си в швейцарски франкове, чийто неофициален курс надминаваше много пъти безполезните книжни марки. Дори в този катастрофален момент, когато другите тютюневи фирми загиваха, „Никотиана“ можеше да излезе от Беломорието набъбнала с чужди девизи. И всичко това зависеше само от един миг, само от последното хладнокръвие, последния риск и последния жест на човека, който я бе управлявал дванадесет години. Италианецът и гърците чакаха с напрегнати до скъсване нерви този жест. И Борис го направи. Той поклати глава отрицателно и тръгна към изхода на фабриката. Останалите го последваха мълчаливо.

Когато минаваха през двора, Кондоянис се приближи до него и простена тихо:

— Съгласен съм... Елате следобед при нотариуса да подпишем договора.

Борис едва намери сили да стигне до колата на Кондоянис и се тръшна изнемощял в нея. Безмилостният пек на слънцето и горещата морска влага му се струваха непоносими.

Гъркът остана на тротоара.

— Най-добре е да го закарате веднага в хотела и да потърсите лекар — обърна се той към Костов. — Бих предложил квартирата си, но се боя, че това ще събуди у немците подозрение.

— А вие? — попита експертът.

— Аз и Малони ще тръгнем пеш... Искам да видя подир кого ще тръгнат тия кучета.

Кондоянис посочи с поглед агентите.

— Кога ще подпишем договора?

— Моят адвокат ще го приготви веднага... Ако положението на шефа ви се влоши, намерете начин да ми съобщите в къщи, за да дойдем с нотариуса в хотела... Всяка минута е скъпа.

Костов седна до Борис. Инженерът се отправи към склада на българското интендантство да пита за военна кола, понеже искаше да се върне още същия ден в Кавала.

Шофьорът подкара колата към хотела за български офицери, а Кондоянис, Малони и гръцкият нотариус тръгнаха пеш по тротоара.

След малко те видяха немския мотоциклист, който префуча с машината си след българите. Автомобилът с цивилните агенти от Гестапото продължаваше да стои на предишното си място. За да се отърват от тях, Кондоянис предложи наивно да тръгнат към високата част на града, през чиито тесни и стръмни улички не можеха да минават моторни коли. След малко нотариусът се обърна назад.

— Колата върви бавно след нас — каза той смутено.

— Значи, пак трябва да развързвам кесията си. — Гъркът се усмихна презрително. — Немците са зле... Тайната им полиция се е превърнала в банда от изнудвачи, които гледат да си осигурят чужда валута за бягство в Южна Америка.

— Учудвате ли се?... — рече Малони. — Тия типове могат да намерят убежище само там или в Швейцария... Но може би искат да

ви арестуват за друго.

— За какво? — нервно попита Кондоянис.

— Просто за да пипнат тютюна след оттеглянето на българите. Те не могат да конфискуват сега свободните тютюни на „Никотиана“. А ако ги конфискуват от вас, това значи да ги плащат двойно след поражението си под форма на репарации. Най-изгодно за тях е тютюните на „Никотиана“ да останат след оттеглянето на българите като безстопанствена вещ и да заграбят от тях каквото могат... Войната между немци и българи е въпрос на часове.

Кондоянис не отговори. Тримата крачеха в жегата мълчаливо.

— Как на часове? — произнесе гъркът разсеяно.

— Българската дивизия в Халкидика е започнала да се изтегля през планините.

— Та какво от това?

— Българите не искат да минат през Солун... В околностите му има силни немски части, които могат да ги заградят.

— Бъркотията е дяволска!... — каза гъркът отегчено. — Но за договора не виждам опасност... Немският папиросен концерн е получил нареждане от Америка да не пречи на сделката... Мислите ли, че ако не беше така, фон Гайер би стоял досега със скръстени ръце?

— Боя се, че картофените глави от Гестапото не слушат винаги фон Гайер — отговори италианецът. — Вчера срещнах на главната улица Лихтенфелд...

— Баронът не е от Гестапото — рече Кондоянис.

— Зная — продължи Малони. — Но с него беше и красивата Дитрих.

— Дитрих?... Коя беше тази Дитрих?

— Една типеса, с която не би спал и последният войник... Работи в Немския папиросен концерн. Струва ми се, че тя е от Гестапото.

— Спомням си — каза гъркът. — Веднъж баронът плещеше срещу нея и я наричаше с най-мръсни имена.

— Това не му е попречило да се ожени за нея.

— Как?...

Лицето на Кондоянис се наду от смях, но не издаде никакъв звук. Той имаше навик да се смее безшумно, със стиснати устни.

— На мене също ми идеше да пукна от смях... — каза Малони.
— Само германец може да се ожени за такава жена. Когато се спрях с тях, те ме осведомиха, че правят сватбено пътешествие до Атина... Това бе смешното... Но имаше и тревожно: тази Дитрих, сега баронеса Лихтенфелд, ме попита между другото дали не съм ви виждал тук.

— А вие какво отговорихте?

— Казах естествено, че не съм.

— Е?... — гласът на Кондоянис прозвуча някак студено. — Какво от това?

— Нищо — бързо отговори италианецът. — Но съпоставям неволно въпроса ѝ с тия типове, които сега вървят зад нас.

— Значи, Гестапото иска да осуети сделката ми с „Никотиана“?

— Или да изнуди пари.

— Но откъде са научили за преговорите ми с „Никотиана“?

— Ставате наивен — рече Малони. — Те имат агенти във всяка българска фирма.

Кондоянис обърса потта от челото си и не отговори. Обзе го нелепо и грозно подозрение към Малони, когото считаше за свой доверен човек. Миналото на италианеца се губеше в неизвестност, а злите езици разправяха, че е улавян в измама на покер. Много трудно беше да се допусне, че слухът за сделката е стигнал до ушите на Гестапото по българска линия. Борис имаше интерес да пази преговорите в пълна тайна. И най-сетне Кондоянис остана поразен от факта, че немските агенти бяха изникнали внезапно точно в деня и часа, когато можеше да се очаква, че ще подпише договора. Гъркът съзна изведнъж подлостта на Малони, но бе късно. Все пак той успя да прошепне на нотариуса:

— Ако ме арестуват, телеграфирайте веднага на брат ми в Атина.

Тримата приближиха тясната и стръмна напречна улица, която водеше към високата част на града. В това време немската кола ускори хода си, задмина ги и спря внезапно на десетина метра пред тях. От колата слезе албиносът. Той повдигна ревера на самото си, откривайки някаква значка, а след това посочи отворената вратичка на колата и заповяда грубо:

— Einsteigen!...

— Как?... С какво право? — опита се да протестира Кондоянис.

— Sofort!... — повтори албиносът.

Противно белите му пръсти стиснаха като клещи гърка за рамото и го наблъскаха в колата. Кондоянис погледна италианеца и гласът му изсъска злобно на гръцки:

— Подлец!... Мръсно куче!...

Борис и Костов имаха обща стая в хотела за български офицери. Те носеха със себе си документи, които задължаваха военните власти на корпуса да им дават съдействие, сякаш двамата пътуваха с тайна и народополезна цел, за чието постигане трябваше да помага и българската армия. Впрочем с такива документи разполагаха и всички едри гешефтари, които са движеха из Беломорието. Всичко това даде възможност на експерта да влезе веднага по телефона във връзка с Ирина и да ѝ съобщи за внезапното заболяване на Борис.

— Трябва да е малария — каза тя. — Има ли нужда да дойда и аз?

— Не още — отговори Костов. — Сега отивам да търся лекар... Ако състоянието му се влоши, ще ви телефонирам повторно. Но имайте предвид, че пътуването е много неприятно.

— Това е без значение... Аз съм длъжна да дойда.

На Костов се стори, че в гласа ѝ прозвуча ирония.

— Как е Аликс? — попита експертът.

— Все така, но намерихме нови лекарства.

— Благодаря ви много... А настроението изобщо?

— Доста объркано, особено между военните.

Някой прекъсна внезапно телефонната връзка и Костов остави слушалката. Той разговаряше от стаята на домакина — мобилизиран запасен подпоручик, който в това време обядваше с хляб и кашкавал.

— Моят съвет е госпожата да не идва — каза подпоручикът.

— Защо? — попита експертът.

— Защото пътуването е вече опасно... Вчера гарата на Порой е била нападната от гръцки партизани и влакът пристигна надупчен от куршуми. Двама войници и един офицер от охраната му са били убити.

— Госпожата може да пристигне с лека кола.

— И това е опасно... По шосето в планината могат да станат сражения между германски и наши части... А тук положението е особено лошо.

Подпоручикът бе червендалест младеж. Той ръфаше кашкавала с удоволствие и тревогата не пречеше на апетита му.

— Аз нямам никаква представа за последните събития — рече Костов.

— Не мога да разбера как сте се решили да дойдете в Солун... — продължи подпоручикът. — Ако и утре не ни изтеглят оттук, остават ни само две възможности: да паднем в плен у германците или да бъдем изклани от гърците.

Подпоручикът натъпка устата си с кашкавал и добави възмутено:

— Не мога да си представя по-глупаво командване.

— Защо? — попита експертът, изненадан неприятно от свободата, с която подпоручикът критикуваше началството си.

— Защото вчера бях в Неа Плайя и видях с очите си как войниците изсипаха няколко тона захар в морето... а после поляха с бензин седемстотин противотанкови снаряди и ги запалиха. Дребна работа, нали?... Един такъв снаряд струва петдесет хиляди лева!... Всичко това можеше да се изтегли навреме, ако министрите и началниците вместо слама имаха мозък в главите си.

— Събитията се развиват много бързо — сдържано забеляза експертът.

— Бързо ли?... От два месеца наблюдаваме как немците копаят до шосето окопи в тила ни... А сега в щаба пицят, че било трудно да се изтегли артилерията по кози пътеки... Искате ли да хапнете?

— Не, благодаря... Къде мога да намеря лекар?

Подпоручикът си отрязва нова филия кашкавал.

— Има един в лазарета на интендантството, но е много опак.

— Аз ще го доведа с кола.

— Ваша ли е тази кола?

— Не. На един грък.

Подпоручикът спря да дъвче и се замисли. Червендалестото му лице изрази смес от глупаво учудване и недоволство.

— Добре си служвате вие, търговците!... — произнесе той след малко. — Ние теглим кайша, а вие се побратимявате с гърците и печелите милиончета... Оня ден осъдиха на смърт един подофицер, задето не се съпротивявал, когато партизаните му взели оръжието... Право ли е това?

Костов погледна мрачно подпоручика и не отговори.

Стори му се безнадеждно, че този човек, по всички изгледи, не бе комунист, а разсъждаваше като тях. И тогава той съзна, че *хаосът* започваше.

След половин час Костов намери лекаря при дивизионния склад на интендантството и го помоли да дойде с колата на Кондоянис в хотела. Но лекарят отказа категорично. Няма време да се занимава с цивилни сега. Той бе нервен младеж с мургаво лице и с малко разстроен от бъркотията израз. В лазарета правеха последни приготовления за изтегляне в България. Пред склада на интендантството чакаше дълга върволица от камиони, натоварени с материали, които не трябваше да се изоставят в ръцете на гърците или немците. Всички бяха много разтревожени от бързото изтегляне на дивизията в Халкидика, която оставяше солунските части на произвола на съдбата.

Костов се разсърди от отказа на лекаря и показа документа, който задължаваше военните власти да му дават съдействие. Лекарят го прочете и каза гневно:

— Плюя вече на тия бумаги.

— Но вие не можете да плюете върху човешкия си дълг — горчиво произнесе експертът.

— Така е писано и в Евангелието — гневно избухна лекарят. — Но не разбирам защо ме осъдиха на цяла година затвор, когато един мръсник донесе, че съм превързвал ранени партизани.

Костов не отговори и отново почувствува ледения дъх на хаоса.

— Ще дойдете ли? — попита той след малко.

— Да, ще дойда!... — сърдито каза лекарят. — Вие умеете да спекулирате с човешкия дълг.

Той даде някакви нареждания на санитарите си и седна в колата. Но отиването при болния се забави още с половин час, тъй като по пътя за хотела бе даден сигнал за въздушна тревога. Докато сирените виеха зловещо, грамадни тълпи от гърци напускаха панически пристанищния квартал. Старите разнебитени трамваи дрънкаха и летяха шумно към края на града. Амбулантните продавачи зарязваха сергиите си по тротоарите. Майки и деца бягаха към високата част на града, а старците, които не можеха да тичат, заставаха с примирено

спокойствие под еркерите на зданията. Всичко това се стори на Костов потискащо и страшно. Той си спомни, че от няколко дни гръцките емисии на радио Лондон предупреждаваха жителите на Пирея и Солун да бягат при въздушна тревога от пристанищните квартали.

Шофьорът изкара колата въвн от града. След половин час бе даден отбой. Нямаше никакво нападение. Колата остави лекаря и Костов пред хотела.

Двамата мъже влязоха вътре, ядосани от бавенето. Зданието изглеждаше безлюдно и запуснато. От зеещите врати на стаята лъхаше миризма на пот, на ботуши и нафталин. Стъпките на Костов и лекаря отекваха злокобно в неприятната тишина. Експертът съобрази, че домакинът и часовият на хотела трябва да бяха избягали през време на тревогата в близкото немско скривалище.

Борис лежеше неподвижно в задушната стая, завит с войнишко одеяло. Той се намираше в същото положение, в което го бе оставил Костов. Лицето му изглеждаше мъртвешки бледно, а косата му лъщеше — мокра и слепена от пот. С помощта на експерта лекарят разтвори ризата му и допря ухо до сърцето му.

— Кома!... — произнесе той сухо, като извади спринцовка от чантата си.

— Какво значи това? — попита експертът.

— Безсъзнание при остра инфекциозна болест... Предполагам, че е тропична малария... От Кавала ли идете?

— Да, от Кавала.

— А хинин вземаше ли?

— Не. Но пие много.

— Прекалено?

— Да, прекалено.

Лекарят се усмихна хладно.

— Тъкмо това е усложнило състоянието му — каза той. — Ще му направя инжекция с кардиазол.

— Как трябва да постъпим с него?

— Най-добре е да го пренесете веднага в Кавала или да го оставите тук на немските лекари. За милионерите се грижат навсякъде добре.

Лекарят заби иглата в ръката на Борис.

— Сърцето му прилича на бракувана помпа — рече той след малко, като остави спринцовката и запали цигара.

— Предпочитам да го пренеса в Кавала — каза Костов. — Жена му е лекарка.

— Знам — неочаквано заяви лекарят.

— Познавате ли я?

— Чувал съм за нея. Тя е известна в нашето съсловие с това, че настани всичките си приятели от студентските години в София.

— Това е качество!... — опита се да я защити експертът.

— Да — каза лекарят. — Десетина франтове и негодници направиха кариера с нейна помощ.

Той сложи на Борис втора инжекция и последният бавно почна да идва на себе си. Дихателните движения на гърдите му станаха видими, синкавият цвят на лицето му изчезна. След отбоя на сирените улицата се беше оживила и звъntenето на един трамвай го накара да отвори очи. Но това бяха две мътни, кървясали, диви очи. Той издаде задавено хъркане, а после от устата му се отрониха несвързани думи.

— Машините!... — Бълнуваше той. — Вие изнудвате... Искам цялата стойност във франкове...

Лекарят се усмихна:

— Гешефт пред смъртта!... — замислено произнесе той.

Очите на болния се втрениха в лицето му и в тях се изписа постепенно нарастващ ужас.

— Това е Стефан!... — внезапно изкрещя Борис. — Стефан!... Махай се отпреде ми, гад!...

Той се изправи внезапно, после ръката му улови пепелницата върху нощното шкафче и я запрати с всички сили върху призрака. Тенекиената пепелница удари лекаря в гърдите и падна на пода. Борис не викаше, а издаваше някакъв отчаян прегракнал рев:

— Не съм виновен!... Не!... Не!...

Призракът изчезна, но вместо него се появиха други. А после Борис усети изведнъж миризма на бензин. Тая миризма го пренесе в бездната на времето, върна го към дните на голямата тютюнева стачка. И тогава той видя склада на „Никотиана“ в родния си град, а на тротоара пред склада лежеше трупът на мършав и бедно облечен младеж, огрят от лунната светлина. Върху шията на младежа зееше рана от куршум и на две крачки от него се търкаляше кутия с бензин.

А-ха, ето откъде идеше миризмата на бензин!... Саботьор!... Ще подпалваш тютюна ми, а?... По две хиляди лева и бутилка ракия на пазачите!...

Болният почна да се киска зловещо и заговори с властната самоувереност, която притежаваше преди десет години:

— Инспекторе, вдигнете трупа веднага!... Няма да допусна никакъв следовател и глупави истории по съдилищата... В противен случай ще се оплача от вас на министъра.

Костов скочи от стола и го улови за раменете.

— Мълчете!... — прошепна експертът с ужас. — Мълчете!...

— Как така?... — озъби се Борис. — Аз не плащам данъци, за да издържам полиция от поплювковци!... Или сме държава с частна собственост, или...

Костов запуши устата му с ръката си.

— Оставете!... — рече лекарят. — Оставете го да приказва!... Нямам намерение да запомням нищо.

— Това са глупости!... — смутолеви експертът. — Няма нищо вярно.

— Сигурно — каза лекарят.

Той стоеше до другото легло, за да не го гледа Борис, и пълнеше спокойно запалката си от едно стъкло с бензин, забравено от предишния обитател на стаята. Костов седна безпомощно на мястото си. Борис продължаваше да бълнува. Той говореше сега за някакви шмекерии на Торосян и за боклуците, които арменецът продавал на френската режия. Монолозите му ставаха постепенно по-къси и по-редки, докато най-сетне изтощението го накара да заспи.

— Кой е този Стефан? — попита лекарят.

— Брат му — неохотно отговори експертът.

— Защо се бои от него?

— Семейни трагедии!... — Костов обърса потта от лицето си, след това погледна лекаря и добави троснато: — Вие почвате да ме разпитвате като комисар.

— Не, не съм станал още комисар. — Лекарят се намръщи. — Не ме интересува нищо... Главата ми е препълнена от трагедии, така че не искам да научавам нови... Какво възнамерявате да правите с този човек?

— Каквото ме посъветвахте. Да го пренеса в Кавала.

— Не зная дали влакът между Порой и Солун се движи още... Имате ли превозно средство?

— Да. Един грък обеща да ни услужи с колата си. В противен случай ще извикам моята от Кавала.

— Всичко това трябва да стане най-късно до утре сутринта.

— Едва ли ще успеем... Болният трябва да дойде в съзнание и да подпише един договор.

— Пак гешефти!... — Лекарят се изсмя. — Вие сякаш бълнувате повече от болния. Не знаете ли какво е положението тук?

— Зная — измънка експертът. — Съветският съюз ни е обявил война.

— Да, война!... Но това е най-безопасната от всички изненади, които могат да ви се случат сега... По-важно е, че след няколко часа могат да почнат военни действия между нас и германците... Ясно ли ви е?... Друг е въпросът, ако сте решили да останете при тях.

— При кого? — попита експертът.

— При немците — враждебно повтори лекарят.

— Нямам такова намерение — сърдито отговори Костов и върху лицето му се изписа гняв. — Аз искам да се върна в Кавала и оттам в България.

— Добре — каза лекарят. — Следобед ще мина да видя болния, а довечера ще изпратя една камионетка с въоръжени войници да ви вземе оттук... Повече нищо не мога да направя за вас.

И той излезе от стаята.

Борис прекара следобед особено зле. Треската му не минаваше, а лицето му бе добило отново синкавия глинест цвят. И тогава, в горещината и задушната влага, която изпълваше стаята, Костов съзна, че шефът му щеше да умре. Той седна до него и почна да слага на челото му кърпи, намокрени с вода и оцет, който домакинът на хотела бе намерил отнякъде. Борис изпадаше ту в пълно безсъзнание, ту в бълнуване и борба с кошмарните призраци. И в тишината на пустия изоставен хотел на Костов се стори, че Борис му разправяше последните дванадесет години от мрачната история на „Никотиана“. Бълнуването на болния го караше да си спомня политически съвещания, търговски преговори, карета за покер с продажни

журналисти. В съзнанието на експерта оживяваха неприятни лакейски учтивости към току-що пристигналия в България фон Гайер и срамните пиршества с леки жени, устройвани за Лихтенфелд, в които трябваше да се спечелят симпатиите на барона към „Никотиана“ или да се изтръгнат няколко думи за възможните намерения на шефа му.

Костов не можа да издържи и излезе от стаята. Той отиде на един от задните балкони, откъдето се виждаше заливът, вцепенен под същото огнено слънце и неумолимо синьо небе, както морето при Кавала. До кея се издигаше Бялата кула, а до вълнолома стърчеха печално останките на потопен от бомби кораб.

Когато експертът се върна в стаята, самоуверените монолози на Борис бяха сторили отново място на кошмари. Болният се мятеше в леглото си, стенеше и се мъчеше да прогони страшните призраци, които го нападаха неспирно и сякаш му повтаряха: „Ти свършваш, Борис Морев!... Ти ще умреш тук или най-много в Кавала, заедно с твоя свят, който също загива!... Ти напускаш живота озлобен и безпомощен като звяр, попаднал в капан. Капанът бе твоята алчност, а мъката, която изпитваш сега, е страшното отмъщение на живота, задето изтръгна от себе си всичко човешко. Ти се превърна в безумна машина за печелене на пари, отмина любовта, не позна дори насладите, които можеше да ти създаде твоето огромно богатство. Ти приличаш сега на болен и уплашен злодей, който очаква възмездие за злодеянията си. Нервите ти са изтощени от напрежение, черният ти дроб е затвърдял и просмукан от алкохол, кръвта ти е отровена от маларията на тази гореща и нездрава страна, в която дойде да спечелиш още пари, безполезни, ненужни пари... А заедно със себе си ти увлече и други хора. Ти ги подлуди със своята жажда за печелене на пари, опропасти достойнството им, замеси ги в своите престъпления... Те също пропуснаха живота си като тебе.“

— Костов!...

Експертът стреснато повдигна глава. Болният беше дошел на себе си и го гледаше с мътните си, кървясали, подкопани от сърдечната слабост очи.

— Какво има?... — попита Костов. — По-добре ли сте сега?

— По-добре... Кондоянис дойде ли?

— Не, няма го още.

— Трябва да подпиша договора на всяка цена... Видяхте ли как принудих тая гръцка хиена да ми плати всичко във франкове, а?... — От гърдите на болния се изтръгна хъркане, подобно на смях. — Ако съм зле, кажете на лекаря да ми направи инжекция... Къде е тоя тип?

— Отиде си.

— Повикайте го отново и му кажете да не мърда оттук.

— Не мога да му кажа това... Той е военен.

— Та що като е военен?... — В гласа на болния прозвуча учудване. — Предупредете го, че се касае за директора на „Никотиана“... И внимавайте с чековете, Костов!... Подписа на Карствен, нали?

— Не се безпокойте.

— Студено ми е... Завийте ме.

Експертът хвърли върху болния едно одеяло от другото легло.

— Още!... — произнесе Борис. — Какво каза оня мошеник?

— Кой мошеник?

— Лекарят.

— Мисли, че имате тропична малария.

— Всички военни са каналии!... Внушете му, че се касае за мене... Обещайте му солидно възнаграждение, ако остане тук до идването на Кондоянис... Завийте ме още!...

Експертът струпа върху болния всички одеяла, които можа да намери в стаята. Борис почна да трепери и зъзне, но този път без бълнуване. След малко той се изпоти и Костов му помогна да се преоблече. Дългият пристъп на треската беше най-сетне преминал. Неусетно Борис заспа. Експертът отново седна до него и зачака Кондоянис, но гъркът не идваше.

Вместо него дойде военният лекар, придружен от нисък тантурест мъж с червеникава брада и кръстове на пагоните. Костов позна веднага, че новодошлият бе военен свещеник.

— Доведох ви помощник — каза лекарят. — Той се отегчава при нас, а тука може да бъде полезен... В Евангелието е писано да помагаме на болните, нали, отче?

— Щом заповядвате!... — мрачно отвърна свещеникът.

— Заповядват капитанът и Светото писание. — Лекарят извади от чантата си нови ампули. — А капитанът нямаше да ви нахока така,

ако не всявахте паника между войниците... Как е болният? — обърна се той към Костов.

Експертът му описа състоянието на Борис през последните часове. Лекарят поклати глава.

— Кръвната натривка е положителна за тропична малария и положението му е сериозно — каза той. — Намерихте ли кола?

— Не — отговори Костов. — Трябва да изляза и да потърся гърка.

— Добре. През това време отецът ще стои при болния.

Свещеникът не отговори. Той приседна до леглото, като остави куфарчето си до стената и се загледа начумерено във върховете на ботушите си. Лекарят събуди Борис и му направи инжекция с плазмохин. Генералният директор на „Никотиана“ се опита да бъде любезен.

— Костов, спомняте ли си?... Татко Пиер се отплащаше на лекарите си както трябва... Така мисля да постъпя и аз. Как е името ви, докторе?

Лекарят се изсмя тихо.

— Не се шегувам, докторе!... — Болният извади от джоба си чекова книжка и надраска някаква цифра. — Заповядайте!... Това е само аванс.

Лекарят продължаваше да се смее и отблъсна полека ръката му.

— После!... — каза той. — Нека ви излекувам.

— Вземете, не се стеснявайте!... — щедро настоя Борис.

Той се опита да пъхне чека в ръката му, но не можа. Чекът се хлъзна и падна на пода. Лекарят не го дори погледна. Борис замълча. Усилието, с което говореше, го бе изтощило. Виеше му се свят, предметите в стаята изглеждаха разводнени, а разговорът между присъстващите сякаш идеше от много далеч. Борис се унесе и заспа отново.

Докато лекарят беше в стаята, мобилизираният свещеник хвърляше непрестанно враждебни и подозрителни погледи към него, а след излизането му се прекръсти и рече:

— Ще ни изколят тия гадове... Господи, спаси дечицата ми.

— Кой ще ни изколи? — сърдито попита експертът.

— Ако не гърците, комунистите!... — отговори свещеникът и червеникавата му брада затрепера от вълнение. — Тоя човек готви бунт в интендантството.

— Бунт ли?... — мрачно произнесе Костов. Той запали цигара и попита с резигнация: — Защо му е да се бунтува?

— Защото е комунист!... По цял ден снове между войниците и прави шушу-мушу с тях... Съветският съюз това, Германия онова... А от снощи се хвали открито, че е комунист.

— Вие от що се боите? — Експертът облече самото си с намерение да иде у Кондоянис.

— Ако решат да избиват, ще почнат с мене... Вчера един ми се закани, уж на шега... Господи, смили се над дечицата ми, не ги оставяй сирачета!...

Костов се изсмя. Свещеникът го погледна обидено, но не се разсърди.

— Вие къде отивате? — попита той и на лицето му се изписа тревога.

— Имам работа в града. — Експертът си спомни, че все още не беше купил нищо за Аликс. — Трябва да намеря един човек и да направя някои покупки... Има ли кукли по магазините?

— Кукли?... Не, не съм виждал... Защо ви са кукли сега?

— Подарък — сухо отвърна Костов.

— Да. — Свещеникът въздъхна тъжно. — Вие, богатите, можете да си позволите това... Аз търсих за моите деца кундури, но не намерих никакви... С какво ще ги купите? — попита той и грубото му червено лице се оживи от внезапен интерес.

— С български пари.

— Никой не ги приема сега... Но аз мога да ви услужа с ултрасептил.

— Защо ми е ултрасептил? — попита експертът.

— С него можете да купите всичко... Донесох го от България и тук върви като злато.

— Значи, вие пренасяте контрабандно лекарства против венерически болести?

— Господ ще ми прости. — От гърдите на свещеника се изтръгна въздишка на разкаяние. — Когато се връщах от отпуска, един фелдшер ме излъга, та купих десет туби, за да ги продам тук...

Сиромах човек съм, исках да купя на децата си кундури... А сега не зная какво да правя с хапчетата. Половината си заплата дадох за тях.

Свещеникът се загледа тъжно пред себе си, потресен от несполучливата сделка.

— А какво мислехте да ги правите, когато ги купувахте? — съчувствено попита експертът.

— Щях да ги дам на един подофицер от моето село и да разделим печалбата. Той е хитър човек, мушка се навсякъде... Но когато дойдох тук, полкът беше заминал, а да предлагам хапчетата сам, не позволява санът ми.

Свещеникът подсмръкна тихо. Костов щеше да се изсмее, но после съзна, че тази нелепа случка бе само част от лудостта на света, който се разпадаше и който с еднаква сила унижаваше и корумпираше хората навсякъде.

— Мислех да ги предложа на доктора от интендантството — рече свещеникът. — Но нали е комунист... Ще ме съсипе от подигравки.

— Дайте хапчетата на мене — произнесе Костов. — Ще ги купя аз.

Експертът излезе от хотела, след като употреби доста усилия да избие от главата на свещеника мисълта, че комунистите щяха да почнат революцията с клане на попове. Но отецът в униформа се боеше не по-малко и от гърците, така че Костов трябваше да го убеди и в солидните връзки, които имаше с Кондоянис. Но ако той неук селски свещеник изпитваше ужас от сриването на стария свят, какво трябваше да кажат Борис и Костов?

Експертът тръгна по многолюдната улица, сред гръцка тълпа, която издаваше повишеното си настроение с висок говор и смехове. Познатите места събудиха в паметта му рояк от спомени. Той бе роден в Солун и познаваше града от далечното време на детинството си. В неделни дни баща му, търговец на вълна и кашкавал, отвеждаше цялото семейство на черква, а после даваше на децата пари да си купят мекици. Незабравими дни, които бяха научили Костов на благочинно държане в обществото и му дадоха чувството за социалните привилегии на богатството!... Той познаваше Солун от ученическите

години на френския лицей, когато български анархисти копаеха тунел под улицата, за да вдигнат във въздуха Отоманската банка. Колко странно вълнение събуждаха у него тия мъже, които лягаха върху бомбите и се оставяха да бъдат разкъсани от тях, за да убедят европейските дипломати, че атентатът не е дело на вулгарни и подкупени агенти!... Той познаваше Солун от дните на Хуриета, когато турски и български демократи се прегръщаха по митингите и вярваха, че свалянето на кървавия султан ще докара справедливост в една империя, която почиваше върху непокътната феодална собственост. Колко наивна бе цялата история с Хуриета!... През тези дни Костов се пенеше по митингите с червената вратовръзка на социалдемократ, с рошава коса и небрежно измачкан редингот на квадратчета. Той произнасяше речи на гръцки, турски и български, а сериозните господа с фесове и златни верижки на жилетките, които търгуваха с тютюн и наблюдаваха митингите от луксозните кафенета, му се смееха добродушно и снисходително... Той познаваше Солун от дните на първата си любов, когато бе влюбен в една гръцка девойка и мислеше да се ожени за нея. Колко наивен бе по отношение на жените тогава!... Девойката беше образована и красива, но до Костов стигнаха слухове, че баща ѝ нямаше никакви доходи, а накитите и роклите ѝ се плащаха от един стар всеизвестен развратник. Той познаваше Солун и от дните, когато постъпи на служба в българското консулство и една вечер гуля с татко Пиер в някакъв луксозен кафе-шантан на Атина. Колко мръсно бе започнала историята на „Никотиана“!... Проектът за нея се роди всред тютюнев дим, изпарения на шампанско и оргия с пияни жени. При такива обстоятелства главата на обикновен човек не може да измисли нищо, но мозъкът на татко Пиер роди „Никотиана“.

Колко чудни и странно приятни изглеждаха тия дни в далечината на спомените!... Сега градът се беше променил до неузнаваемост, но обликът му сякаш запазваше още следи от миналото. Същата гореща влага, която лъхаше от морето, същият широк булевард край пристанището, същото медночервено небе при залеза, върху което се очертаваше грамадният силует на Бялата кула!... И същите отпуснати и красиви южни лица с жълтеникав оттенък, който се дължеше на нездравия климат, на едва забележимата изроденост, на сифилиса, туберкулозата и маларията, които ги разяждаха отвътре. Но във формите на живота имаше промени. Конските трамваи бяха станали

електрически, вместо файтони сновяха моторни коли. Покрай пристанищния булевард се издигаха грамадни модерни хотели, хората бяха станали по-многобройни, а контрастът между богатството и мизерията по-остър. Пред хотелите имаше подвижни телени мрежи, а на входовете им стоеха разкрячени немски часови с охранени печални и студени лица. Италиански пленници от корпуса на Бадолио пренасяха чували, германски подофицер се връщаше от плажа с велосипед, возейки на рамката му полугола уличница в трико. Щабна кола отвеждайте немски генерал във вилата му извън града. Съдържанието на живота си оставаше същото, само формите му бяха станали по-корумпирани и по-жестоки. На мястото на стария ленив господар, който колеше с ятаган, бе дошел друг, който се ограждаше с телени мрежи и срещу един убит от засада свой войник застрелваше заложници. Имаше нещо прокълнато в този град. Имаше нещо тъпо, жестоко, противно на човешкия разум в този свят на господари и роби, нещо безумно и ненаситно, което поглъщаше хората, смазваше устрема, убиваше радостта, подиграваше се на благородното и забравяше подвига. Защо революционерите от 1903 година копаха два месеца тунел под земята и после легнаха върху бомбите? Този червендалест фелдфебел, който довечера ще отиде в немския публичен дом, дори не подозираше жертвата им. Защо Костов бе тичал и държал пламенни речи през дните на Хуриета? Само възрастни хора си спомняха за него, а Ирина и Борис го смесваха невежо с Хатишерифа. Защо Костов бе похабил толкова сили, толкова способности, толкова ловкост и красноречие за печалбите на „Никотиана“? Татко Пиер бе умрял отдавна и никой не си спомняше вече за него. Борис се мяташе и бълнуваше в огъня на треската, а правителството на Отечествения фронт щеше да потърси рано или късно сметка за грабителството му. От „Никотиана“ щеше да остане само споменът за великолепието на господарите ѝ и нищетата на работниците ѝ, само мрачната история за потушаването на голямата стачка, само имена, които у едни щяха да будят мъст, у други презрение, а у трети — тиха носталгия.

Имена, имена!... Те дефилираха през паметта на Костов като тъжни, безмълвни сенки. Колко призрачна му се струваше сега самата „Никотиана“!... Тя приличаше на далечните спомени от миналото, които събуждат само печал.

Костов продължаваше да върви по главната улица, потиснат от горестни образи. Някой го потупа по рамото. Експертът бързо повдигна глава и видя Малони. Черната подстригана брада на италианеца му се стори още по-неприятна от сутринта.

— Какво става? — попита експертът. — Защо не идва Кондоянис?

— Арестуваха го — с фалшиво негодуване отвърна италианецът.

— Кога? — Експертът бе поразен, но само от съжалението, че сделката пропадеше.

— Веднага щом се разделихме... Вие имахте ли неприятности с германците?

— Не — отвърна Костов. — Никакви неприятности.

— Би трябвало да му кажете после това... Той си въобрази, че аз съм издал сделката, и ме обиди. Ако бях направил това, немците щяха да арестуват и вас, особено сега, когато сте пред война с тях.

Експертът не отговори, но в паметта му изпъкна покерът у Торосян, през време на който нокътят на Малони оставяше знаци върху картите.

— Не намирате ли, че това е несправедливо? — рече италианецът.

— Кое? — попита Костов.

— Да ме обвинява в издайничество.

Експертът отново замълча с досада. Малони почака малко, после добави:

— Вероятно е задържан по линията на шпионажа... Той финансира бели отряди, които помагат на германците, но същевременно поддържа връзки с английски агенти в Атина.

— Какво ще правим сега? — произнесе Костов.

— Най-добре е да почакаме още няколко дни... Вероятно ще го освободят.

— Ние не можем да чакаме повече!... — Експертът погледна Малони с ненавист. — Шефът е болен, а руските войски са вече на Дунава.

— Не се смущавайте от това!... Немците подготвят с новите си оръжия колосална контраофанзива на изток. Преди малко говорих с един полковник, който иде от генералния щаб.

Костов махна с ръка презрително. Той не вярваше вече в нищо и почувствува гняв от напразното идване в Солун. Но все пак заслужаваше да се изчака още няколко дни. Така или инак Кондоянис щеше да се измъкне с помощта на банкерите си в Атина, а подписването на договора, дори с такъв мошеник като Малони, спасяваше тютюнците на „Никотиана“ в Беломорието поне юридически. Да, трябваше да се изчака още!... Нима можеха да се захвърлят така бързо тютюнците на „Никотиана“ в хаоса? Експертът усети загриженост, но не за Борис, не за Ирина, а за „Никотиана“. Това, що изпитваше, бе странно чувство на вяръност към „Никотиана“, която в продължение на тридесет години бе разлагала характера му с безчинствата си и насищала живота му с наслади. Но не беше само чувството на вяръност. Тази „Никотиана“ сега можеше да извърши единственото нравствено дело в съществуването си — да осигури бъдещето на Аликс, да превърне едно болно дете на невежеството и бедността в културен човек. Мисълта на Костов се върна отново при Аликс. Сега всичко, що вършеше, добиваше нравствена стойност само чрез Аликс. Ако „Никотиана“ успееше да продаде тютюнците си в Беломорието на Кондоянис, пет на сто от стойността им в чужда валута принадлежеше на Костов. В съзнанието на експерта изпъкна комфортен и тих швейцарски пансион, в който щеше да прекара старините си заедно с Аликс.

— Имате ли тук връзки с немците? — внезапно попита той.

— Да — отговори италианецът. — Нуждаете ли се от нещо?

— Искам да говоря по телефона с Кавала, а българските централи са вдигнати.

— Ще се опитам да ви услужа. — Лицето на Малони не изрази голяма охота. — Навярно искате да съобщите за болестта на шефа си?

— Да — рече експертът. — Трябва да осведомя съпругата му.

Малони го поведе към едно от немските военни учреждения по крайбрежния булевард. Телефонната връзка с Кавала през немски централи бе доста трудна задача, но италианецът я изпълни с помощта на някакъв документ, който показваше специалните му привилегии пред германците. Малони сякаш не искаше да крие вече това и дръзката му брада раздразни отново експерта. Беше явно, че италианецът е негодник на служба в Гестапото. И все пак той държеше

за сделката, защото щеше да вземе проценти от нея. Само страхът от германците го беше направил издайник.

— Заповядайте!... — рече Малони, като успя да се свърже с дома на Костов в Кавала, и му подаде слушалката. — Говорете на немски и само за болния.

Експертът взе слушалката с надежда да чуе гласа на Ирина, но вместо нея се обади Виктор Ефимич. Руснакът съобщи, че госпожата не била в къщи и се канела да тръгне на другия ден за Солун, обезпокоена от болестта на съпруга си. Аликс била все така, а положението — общо взето спокойно. Някои чиновници опаковали багажите си и ги изпращали с камиони в България. Дали бельото, което Виктор Ефимич поставил в куфарите на господата, щяло да стигне за цялото им пътуване? Възмутен немски глас изруга и прекъсна разговора. Експертът едва успя да каже, че ще останат в Солун още няколко дни.

Когато излязоха навън, слънцето бе залязло. На запад се наслаяваше прозрачна виолетова мъгла, а по небето летяха гларуси. До вълнолома тъмнееха зловещо останките на разбития от бомбите параход.

Италианецът попита:

— Къде отивате сега?

— Мисля да обиколя пазара... Искам да купя някои дреболии. Не сте ли виждали по магазините кукли?

— Не, не зная... Не съм обръщал внимание на това. — Малони запали цигара и се усмихна презрительно. — Защо ви са кукли?

— Искам да занеса подарък на едно болно дете.

Но италианецът мислеше за друго и не чу.

— Ще направите ли постъпки да освободят Кондоянис? — попита той.

— Предполагам, че за това ще се погрижат хората му в Атина.

— Няма да успеят. — Малони стана нервен изведнъж. — Слушайте!... Трябва да се предложи нещо тук... Внушете на хората му да предложат нещо тук!... Или на тази проклета Дитрих, която сега е в Атина!... Разбирате ме, нали?

— Не съвсем. — Експертът се престори умело на глупак.

— Освобождението на Кондоянис зависи от тук — точно поясни италианецът. — Трябва да се предложи рушвет.

Гласът му бе станал съвсем тих.

— Рушвет ли?... — Експертът шепнеше също. — Но това е Гестапото.

— Та що като е Гестапото?... — Думите на Малони звучаха под сурдинка. — Сега те мислят само за кожата си и за това как да се запасят с чужда валута... За нищо друго!...

Костов се изсмя горчиво. В началото на войната фон Гайер го бе заразил малко с идеята за свръхчовека и осъществяването на немския дух. А сега свръхчовеците са боеха като джебчии и търсеха чрез агентите си рушвет. Малони се изсмя също, но студено и безсърдечно.

— Това е положението!... — цинично заяви той. — Каквото и да мислите за мене, аз имам повече интерес от сделката с Кондоянис.

Като се раздели с Малони, Костов отиде у нотариуса. Той искаше да обсъди с него предложението на италианеца и да види какво става с нещата, които бе поръчал за Аликс. Нотариусът обаче не беше в къщи. Вместо него се показва жена му — почтена и спретната гъркиня. Предупредена от мъжа си, тя очакваше идването на експерта и го покани да влезе вътре. След късо колебание Костов ѝ разправи за разговора с Малони. Гъркинята се изплаши много.

— Това е страшно!... — рече тя. — Вие нямате никаква представа как действува Гестапото... Може би е уловка, за да вземат мъжа ми като заложник. Най-добре е да нямате никакво вземане-даване с тях.

Експертът я успокои, като каза, че хората на Кондоянис ще направят предложението на немците сами. После тя му показва нещата, които бе купила за Аликс. Костов ги плати с няколко златни монети. Гъркинята направи с молив точна сметка и върна една лира и няколко милиона драхми. Костов ѝ благодари. Понеже приближаваше полицейският час, а нотариуса все още го нямаше, той стана да си върви, като обеща да дойде на другия ден.

На връщане в хотела той не срещна по улицата нито един българин в униформа. Гръцкият говор — някога приятен и близък — сега му се струваше чужд. От каските и лицата на немците лъхаше заплашителна студенина. Продавачите спущаха бързо ролетките на магазините си. Наближаваше враждебна и несигурна нощ, в която

натрапниците очакваха изстрели от засада. Костов изпита угризение, задето бе съобщил на Ирина, че Борис е болен. Тя щеше да дойде и да се изложи безполезно на опасности не от привързаност към Борис, а от абстрактно и показно чувство на дълг, което пазеше още под кората на егоизма си. Експертът реши да влезе още веднъж във връзка по телефона с нея и да предотврати заминаването ѝ.

Пред хотела пак нямаше часови, защото войниците, които обслужваха караула, се бяха прибрали от съседното здание в интендантството. Но в малкия хол до стълбите седяха мобилизираният свещеник, подпоручикът-домакин и някакъв офицерски кандидат с ордени на гърдите. Тримата имаха омърлушен вид. На масата, до мазната книга, в която домакинът записваше имената на квартируващите, стоеше бутилка с ракия. Костов се тръшна на мушаменото канапе до тях. Страхът да не закъснее след полицейския час го бе накарал да бърза, а това му докара лек пристъп от гръдната жаба. Той постави под езика си хапче нитроглицерин и попита отпаднало:

— Как е болният?

— Спи — отговори свещеникът. — Но по едно време викаше и бълнуваше много... Изглежда, че тоя човек е с нечиста съвест.

— А вашата чиста ли е?... — Експертът му показва сърдито една от тубите с ултрасептил, после се обърна към домакина: — Има ли новини?

— Колкото искате!... — горчиво отвърна подпоручикът. — Руските войски навлизат вече в България, а немците се оттеглят към Скопие... Тази сутрин е образувано правителство на Отечествения фронт.

— Откъде научихте?

— Съобщиха по радиото.

— Това е добре — успокои се експертът. — В него сигурно влизат земеделци и радикали.

— Надявайте се на радикалите!... — саркастично произнесе домакинът. — Вас не са ви карали да гоните партизани, та ви е лесно... Печелехте си милиончета вие... А ние, мижитурките, пукахме ли, пукахме по шумкарите... Защо не свалиш тия медали бе, тулум? — обърна се той внезапно към офицерския кандидат.

— Няма да ги сваля — мрачно заяви кандидатът.

Той бе висок младеж с бледо лице и модно подстригани мустачки. От джоба на ризата му се подаваше стило — личен спомен от негово величество за караул в двореца.

— Който вади нож, от нож умира — философски забеляза свещеникът.

— Трай, попе!... — сгълча го домакинът. — Ти разбра, че няма да те заколят и веднага премина към новата власт.

— Аз съм от народа — отвърна свещеникът. — И мисля за дечицата си.

— Искате ли ракия? — обърна се домакинът към Костов.

— Не, благодаря... — отказа експертът. — Но бих желал да говоря още веднъж по телефона с Кавала.

— Безнадеждна работа — домакинът изцеди последните капки ракия от стъклото в чашата си. — Нашите линии са вдигнати отдавна.

— Знам, но не можем ли да опитаме чрез някоя немска централа?

— Германците вече не ни бръснат за нищо. Отношенията са доста обтегнати.

— Вие бихте могли да опитате от „библиотеката“ — глухо посъветва офицерският кандидат.

— Коя библиотека? — попита експертът.

— Вертепът!... — възмутено обясни свещеникът. — Тук наричат „библиотека“ немския публичен дом за офицери... Но няма да ви пуснат, защото сте цивилен.

— Не се бъркай, попе!... — каза домакинът. — Инак ще обадим на попадията, че си проучил как се влиза.

Подпоручикът избухна с неприятен пиянски смях.

— Това е без значение — обърна се той след малко към Костов. — Вие можете да влезете и цивилен... Стори ми се, че имате открит лист от немския щаб в Кавала, нали?

— Да — отговори експертът.

— Тогава всичко е наред... Този лист важи и за „библиотеката“. След вечеря ще отидем там.

— Мислите ли, че мога да говоря по телефона? — неохотно попита Костов.

— Сигурен съм — отговори офицерският кандидат. — Ще намерим някой германец да ни послужи. Аз имам познати между тях.

Домакинът на хотела изпържи кашкавал и покани гостите си да вечерят с него. Той направи това, блазнейки се от мисълта, че Костов щеше да се отплати с щедра поръчка на вино в „библиотеката“. Офицерският кандидат и свещеникът се наядоха лакомо, а Костов нямаше апетит и хапна съвсем малко. Тревожното чувство за разруха и неизвестност го бе обзело напълно. И сега сред целия хаос от страхове почна да доминира внезапно безпокойството за Ирина. Ако не успееше да я предупреди по телефона, тя щеше да тръгне сутринта за Солун и да се изложи на всички опасности, с които бе свързано пътуването. Експертът откри с удивление, че съдбата на тази жена го вълнуваше още. Тя бе станала част от „Никотиана“, както татко Пиер, както Борис, както меланхоличния бисерен образ на Мария.

Докато другите вечеряха, експертът отиде в стаята на болния и се загледа в лицето му. Борис лежеше неподвижен и блед, в полукоматозно състояние. Мократа му коса бе овлажнила кирливия калъф на възглавницата. Костов докосна ръката си до челото му. То бе горещо и влажно. „Значи е жив“ — облекчено помисли експертът. Той изпита усещането, че заедно с Борис живееше и „Никотиана“. После той чу гласа на подпоручика, който го викаше да излязат.

Тримата тръгнаха по затъмнените улици към пристанищния квартал. Върху черното небе трепкаха ярки звезди. Бе топло и неимоверно задушно. От време на време светваха сините фарове на закъсняла моторна кола. Подпоручикът разправяше неприятната история за един немски майор, убит от засада предишната нощ. Безлюдната улица повтаряше думите му с мрачно ехо. Костов забеляза, под светлината на звездите, че подпоручикът вървеше с ръка в джоба си, стискайки пистолета си. Най-сетне те стигнаха до голямо триетажно здание, пред входа на което мъждееше синя електрическа крушка. Лампата осветяваше малка табелка, върху която експертът прочете съвсем приличния надпис: Deutsches Hotel für reisende Offizieren. Подпоручикът отвори вратата и влезе пръв. Тримата се озоваха в малко преддверие, от което една широка стълба водеше към втория етаж. В подножието на стълбата имаше масичка, а до нея, върху плюшено кресло, дремеше някакъв немски фелдфебел с плешиво теме и очила. Германецът провери внимателно открития лист на Костов, а към подпоручика и офицерския кандидат хвърли само разсеян поглед. Очевидно той ги познаваше като редовни посетители на заведението.

Гардеробът бе на втория етаж. При него стоеше дебела, възрастна, неприятно гримирана жена. Офицерският кандидат подаде фуражката си небрежно и я попита на завален гръцки език:

— Тук ли е капитан Вебер?

Жената кимна с глава и посочи навътре.

— Намерих познат, който ще ви услуги — рече офицерският кандидат.

— Благодаря — отговори експертът.

Младежът остана да вчесва кестенявата си коса пред огледалото, а Костов и подпоручикът влязоха вътре. Заведението приличаше на обикновен бар. Край стените имаше маси, по-голямата част от които бяха заети от посетители, а в средата — паркет за танцуване. По масите седяха момичета с начервени устни и дълги вечерни рокли. Подпоручикът поздрави няколко от тях. Девойките се поклониха любезно, но отговориха с неприлични български псувни. Подпоручикът погледна Костов и се ухили.

— Момичетата не са виновни — обясни той. — Те мислят, че думите означават любезен български поздрав, с който ни пожелават да се забавляваме добре.

— Кой ги е научил на това? — мрачно попита експертът.

— Нашите шегобийци — отговори подпоручикът.

И той се захили пак, възхитен от остроумието на шегобийците.

Костов и подпоручикът седнаха на една маса. Гръцкият келнер донесе картата за напитките. Експертът поръча шампанско. Офицерският кандидат бе сресал косата си и разговаряше до една компания от германци с някакъв дълъг и тънък като върлина немски офицер, вероятно капитан Вебер. На Костов се стори, че разговорът им продължи много по-дълго, отколкото бе необходимо за телефонната връзка с Кавала. Немецът почерпи офицерския кандидат с коняк, а после двамата отидоха при бармана и си поръчаха коктейли, които изпиха на крак с пиянския ритуал на брудершафта. Немската компания почна да ръкопляска одобрително.

— Каква служба изпълнява вашият познат? — попита експертът.

— Офицер за свръзка при щаба на немската дивизия.

— А какво означава брудершафтът?

— Струва ми се, че е решил да не се връща в България.

— Значи, дезертира?

— Не му остава нищо друго. — Подпоручикът се намръщи. — Той е участвувал в наказателни акции срещу партизаните.

По тялото на Костов минаха тръпки. И макар да имаше сравнително чиста съвест, той наведе глава и се замисли върху избледнелите епизоди на голямата тютюнева стачка. Подпоручикът също наведе глава и сякаш се замисли на свой ред върху някакъв смущаващ епизод от службата си. И едва ли имаше човек в този бар, който бе дошел в него за удоволствие, а не за да потисне мъката си от нещо с алкохол и разврат.

В това време келнерът донесе шампанското и напълни чашите. Костов и подпоручикът се чукнаха мълчаливо. Те отпиха от виното и запалиха цигари. Погледите им заскитаха с досада из ъглите на тъжния бар. Въздухът му бе наситен с тютюнев дим, с изпарения на вино, с дъх на парфюм и с някаква особена, противно сладникава миризма, която сякаш идеше от телата на жените в публичния дом. От време на време те ставаха и отиваха с някой от посетителите към спалните на третия етаж, където продаваха любовта си по нормирани от немското комендантство цени.

Бе часът, в който радио Белград предаваше песенчицата за немския войник и уличното момиче до казармения фенер. Бе часът, в който милиони прости германски мъже мислеха за семейните си огнища и проклинаха света, който им бе оставил само тъжното удоволствие на разврата...

Бе часът на Лили Марлен, когато Костов се обади по телефона от печалния бар в Солун, а Ирина и фон Гайер пушеха заедно след вечеря в Кавала. Те се бяха изолирали съзнателно от приближаващия тътнеж на бурята, която идеше да помете света на „Никотиана“ и на Немския папиросен концерн.

Когато тя остави слушалката, лицето ѝ бе изопнато. В него прозираше гордостта на жената отпреди десет години, която не познаваше компромисите и подлостта. Тази гордост бе върнала юношеския ѝ чар, бе прочистила погледа ѝ от мътилката, на сметките и алчността. И тогава фон Гайер съзна изведнъж защо го вълнуваше тази жена. Стори му се, че у нея имаше нещо, което животът никога нямаше да ѝ отнеме. Тя мразеше Борис и всяка друга на нейно място в тоя

момент не би помислила за него. Ала това значеше да се превърне в дрипа, да не се различава по нищо от моралната нищета на жените, които продаваха тялото си за пари. А тя не искаше да се превърне в дрипа. И с това последно, практически безполезно решение тя спасяваше достойнството си пред себе си.

Фон Гайер извади открития лист, който бе взел за нея от Фришмут.

— Пътят минава през зони, в които върлуват партизански отряди — рече бившият летец.

А тя отговори:

— Зная.

— С какво ще пътувате?

— С колата на Костов.

— Намерихте ли шофьор?

— Не. Ще карам сама.

От гласа ѝ бяха изчезнали напевната мекота, разглезените нотки на жена-паразит. И тогава фон Гайер съзна пак, че обичаше тази жена заради нейната жизненост, заради уменията ѝ да не се продава напълно, да спасява винаги част от достойнството и гордостта си. Ала той не съзна, че това не изкупваше пороците и паденията ѝ досега и че мислеше така, защото бе покварен като нея.

Бе полунощ. Зад мрежата на отворената врата към терасата беснееше оргията на комарите. Светлината на петромаксовата лампа почна да отслабва и стана жълтеникава. Върху лицето на Ирина се появи слаба усмивка. Това означаваше преминаване в спалнята ѝ. Фон Гайер трепна. Пред него стоеше отново прогнилата от наслади жена-паразит. „Мъртва като мене“ — помисли той горчиво, като си спомни мръсното ѝ приключение в Тасос и начина, по който я бе купил преди пет години. Той затвори очи, сякаш искаше да запази далечния образ на жената, непокварена от тютюна. А после намери сила и рече:

— Трябва да си отивам.

— Защо?

Тя го погледна малко разгневено.

— Имам работа с Фришмут.

— Каква работа посред нощ?

— Трябва да взема пасаван — излъга той. — Мисля да използвам колата на Костов и да пътувам с вас... Имам работа в Солун.

Той отправи към нея тежкия си оловен поглед. Обзе го желание да ѝ каже, че светът му и Германия загиваха, че оставаше само тя. Но после той си спомни безобразното ѝ поведение на острова и гордостта го накара да замълчи. На излизане той целуна ръката ѝ с обикновената си ледена вежливост.

Х

И тук, в южните планини, където въздухът бе сух и се затопляше веднага след изгрев-слънце, ревматичните болки в краката изтръгнаха рано Варвара от съня. Тя се събуди призори и погледна часовника си. Бе четири и половина — удобно време да постави в ред външността си преди ставането на другите. Тя се раздвижи, стенойки глухо от болките, след това дръпна одеялото, просмукано от утрешната роса, и се изправи бързо. Погледът ѝ обхвана гледката, с която бе свикнала от три години насам. В малката падина между скали и папрати спяха въоръжени до зъби мъже. Между дрехите и платницата им лъщеше синкавият метал на оръжието. Дори когато спяха, тия мъже запазваха суровата си готовност да почнат веднага бой. Почернелите им и брадясали лица бяха застинали в мрачна решителност, жилестите им ръце стискаха оръжията, сякаш допирът до хладния метал беше необходимо условие за съня им.

До тъмния гъсталак от папрати, малко настрана от другите, спеше Динко. Едрите му гърди, препасани с ремъците на бинокъла и целулоидната чанта с карти, се повдигаха и снишаваха равномерно, като че спеше у дома си. Под белезникавото сияние на зората лицето му изглеждаше необикновено красиво. Дори през време на сън от този човек лъхаше мъжеството на борбата и великолепието на живота.

Варвара почувствува смущение и целомъдрено наведе глава. Хрумна ѝ нелепата мисъл, че някои от мъжете бяха будни и наблюдаваха иронично копнежа, с който гледаше Динко. Всичко, което изпитваше в този момент, ѝ се стори тъжно и смешно.

Сиянието на зората се сипеше бързо, прогонваше нощните сенки и багреше пейзажа с нежното многоцветие на деня. Небето доби теменужен оттенък, месецът стана постепенно пепелносив. Вече личеха съвсем ясно лишеите по скалите и сините месести плодове на хвойните. В дълбокия овраг, който се спускаше надолу към долината, тъмнееха папрати, а по откритите места, които след малко щяха да бъдат огрети от слънцето, бяха разцъфнали първите есенни планински цветя. Въздухът беше прохладен, но лишен от усойната влага и

студените алпийски поляни в Пирин. Близостта на морето го насищаше с някаква особена, вълнуваща и радостна топлина, която галеше като мечтата за мирен и свободен живот.

Варвара стегна дрехите си — риза и панталони със спортна кройка, подарени от гръцките партизани. С това тя счете тоалета си за привършен, тъй като за миене не можеше да става и дума. Местността беше безводна и всеки трябваше да разчита само на водата, която носеше в матерката си. Видът на Варвара не бе съвсем лош — поне толкова лош, колкото можеше да се очаква при суровата обстановка, която не даваше възможност дори за най-елементарни грижи за външността. Но тя го прецени субективно за лош. „Сигурно приличам на вещица“ — помисли тя горчиво, като си спомни, че в последното сражение бе загубила гребена си. След това окачи автомата на рамото си и тръгна към постовете.

Вървейки безшумно по росната трева, тя стигна до един от секретните постове. В един гъсталак от хвойнови храсти се бе сгушил дребен брадясал мъж. От храстите се подаваше едва-едва само главата му с нахлупен каскет, под който стърчеше дълга, нестригана от месеци коса. Мъжът бе зает с нещо и само от време на време поглеждаше надолу към урвата, обраснала с рядка и мършава иглолистна гора. Варвара се приближи до него незабелязано.

— Какво правиш? — строго извика тя.

Мъжът трепна и мушна бързо нещо в храстите. Той кърпеше дрехата си. Миг след това, с невероятна котешка бързина, той грабна автомата, който бе оставил до себе си.

— Ай гиди лоша жена!... — стреснато произнесе мъжът. — Рибите ке те ядат!... Ме уплаши, мари!...

— Ти си на пост, а пък се занимаваш с друго.

— Шчо?... — Ляте я погледна враждебно. — Очите ли ти вадам со иглата?

— Когато си на пост, нищо друго!... Разбра ли? — сърдито кресна Варвара.

Ляте се усмихна снизходително, като сериозен мъж, който не обръща внимание на женските глупости.

— Шчо чинам друго? — попита той миролюбиво.

— Кърпиш се.

— И-и-и!... Па ке се кърпам, зашто да не се кърпам... Али гол да одам и децата да се смеят.

И македонецът посочи убедително горната си дреха — остатък от цивилно сако с крџпки от стражарски мундир. „Децата“ бяха останалите мъже в отряда. Ляте ги наричаше тџй, понеже бе най-възрастният след Шишко.

— Ке даеш малце тутун?

Той погледна Варвара накриво, сякаш последната бе длџжна да се реабилитира за упрека, който му направи.

— Нямам тютюн — троснато отговори Варвара.

Тя отмина към другия пост, потисната от държането на Ляте, Все не успяваше да овладее този човек. Някакъв вътрешен глас ѝ каза с упрек: „Той ти се изплџзва, защото му се сърдиш... А ти му се сърдиш, защото ти липсва тџрпение да преодолееш неговата опџрничавост, неговата простота, неговото примитивно съзнание, лишено от способност да възприема бџрзо силогизмите на политическата просвета. Много пџти ти си готова да помислиш, че този човек е способен да извърши предателство, а всџщност знаеш, че семейството му е изстребено от монархофашистите, че той е почти герой... Да, ти губиш тџрпението си, ти си страшно уморена от непрестанното люшкане между живота и смџртта. Този живот те изчерпа, превџрна те в спривава и повехнала жена тџкмо сега, когато приближава победата, когато искаш да бџдеш свежа и привлекателна, когато почна да копнееш за малко любов. Ти пожертвува всички за партията, но пропусна радостите в живота си. Партизанският живот изисква невероятно напрежение, сврџхчовешко отричане на индивида от себе си. Ти ги даваш още, но вече само с разума си. Оттук произлизат твоят конфликт, твоята нервност, твоята неспособност да приемеш великата двойственост в нещата и хората, която движи развитието им. Оттук произлиза твоята несправедлива вискателност към Ляте, към Мичкин, към всички тия прости, полуграмотни мъже в отряда, които те дразнят с човешките си недостатџци и които мразят фашизма не по-малко от тебе... Но още малко, Варвара!... Тежкото мина. Вџорџжи се с тџрпение, изтрай последните дни!... Двадесет години ти служиш на партията и нищо пропуснато в живота ти не може да се сравни с радостта, която изпитваш от нейната победа, от нейната признателност!... Ти си изпитвала това много пџти, нали?... Спомни

си стария свят!... Някога ти беше разглежено момиченце, което се радваше на играчки и панделки. Някога баща ти събираше зестра, за да те омъжи за аптекар. По глупавата тарифа на евреите от твоя кръг един аптекар струваше двеста хиляди лева. И понеже баща ти не можа да събере тези пари, не успя да те омъжи за аптекар. Но ти бе страшно огорчена от това, възмутена до дъното на душата си от този дребен, нищожен, търгуващ с всичко еврейски свят. После баща ти умря, семейството остана на улицата, търгащите престанаха да се интересуват за тебе. Нима можеше да намериш любов и щастие в този свят?... Не, нищо не си пропуснала всъщност!... А животът, който водиш сега, лишенията, които понасяш, страхът и надеждата, между които се люшкаш, са наситени с красотата и великолепието на борбата, които виждаш у Динко, с великия патос на партията, която движи света напред!...“

Варвара се спря. Планинският склон се спускаше стръмно към широка зелена равнина, зад която синееше морето, забулено в прозрачна и сребриста мъгла. Равнината изглеждаше съвсем близка, но всъщност бе далеко и ниско, тъй че в нея едва се забелязваха тъмните петна на вековни маслинови дървета, насипът на железопътната линия и светлата лента на шосето, което вървеше успоредно с него. А в това време изгря слънцето и всички подробности на пейзажа станаха по-ясни. Под полегатите му лъчи зеленината на папратите и тревата доби свеж цвят, както в ранна пролет, а съседните върхове изглеждаха като изрязани с нож върху дълбоката кобалтова синевина на небето. Наоколо бе топло и тихо — тъй тихо, щото се чуваха дори далечните сподавени шумове, които идеха от равнината.

И тогава Варвара забеляза, че човекът, който стоеше на пост към равнината, бе младият фелдфебел-школник, постъпил в отряда преди няколко дни. Той беше избягал от своето бронирано отделение с два автомата и точни сведения за разположението на частите от окупационния български корпус в Гърция. Той бе тънко и русо хлапе, което не внушаваше на Варвара особено доверие. Носеше подковани обувки, къси панталонки и риза с пагони — лятната униформа на корпуса. Малкото кепе, килнато назад върху светлата коса, засилваше още повече хлапашкия му вид.

Варвара отиде при него. Младежът свали веднага от очите си бинокъла, с който разглеждаше равнината, и поздрави с вдигнат

юмрук. Това се стори на Варвара превзето и смешно. Веднага се познаваше, че това хлапе е новак и само от няколко дни в отряда.

— Как се казвахте? — небрежно попита тя. — Все забравям вашето име.

— Данкин — отговори младежът.

— Как? — Варвара извърна глава, за да чуе по-добре, и направи гримаса.

Младежът повтори името си, като я гледаше почтително.

— Що за име?

— Фамилно. Така се казва и баща ми.

— Откъде сте?

— От селото на командира... Не знаете ли?

— Не. Аз не присъствувах на приемането ви в отряда. — Варвара усети оживление. — Защо избягахте чак сега?

— Имах партийна заповед да организирам в частта си ядра.

— Успяхте ли?

— Да.

Малките сини очици на младежа гледаха засмяно и проникателно. Той имаше съвсем детинест вид, но Варвара почувствува към него уважение.

— Какво гледаш с бинокъла? — попита тя, като му проговори на „ти“.

— По шосето се разминават немски и български колони.

— Хайде де!... — Варвара се разсмя и взе бинокъла от ръцете му. — Та няма виждаш дали са немски или български?

— Влекачите на оръдията личат ясно. Колоните, които отиват към Серес, са български, а тези с обратна посока — немски.

— Откъде заключаваш това?

— Близко е до ума... Преди няколко дни между офицерите в корпуса се говореше, че нашето командване е започнало да изтегля войските си от фланга на Солун и немците заемат мястото им със свои части от Серес и Кавала.

— Това е добре!... — Варвара въртеше винта на бинокъла. — Да, влекачите и оръдията се виждат наистина!... — После тя свали бинокъла от очите си и попита живо: — Какво ще правим днес?

— Мисля, че ще нападнем тази гара, ако командирът и политкомисарят се разберат.

— Коя гара?

Младежът посочи на изток към Порой. Далечно, в прозрачните и сребристи изпарения на равнината, до тъмното петно на една горичка и в подножието на равнината се очертаваха като кубчета, подобни на зарове, постройките на някаква гара.

— Да, тази гара!... — Варвара усети изведнъж неприятна сухост в гърлото си. — Там немците имат големи складове... А какво?... Ще се разберат ли командирът и Шишко?

— Надявам се... Вчера определиха по картата маршрута на отряда. Ти какво мислиш за Шишко?

— Мисля, че прилича на тиква, забита върху две колчета.

Младежът се изсмя високо и жизнерадостно така, както можеха да се смеят само безгрижни момчета.

— Вярно!... — каза той.

— Но не мисли, че Шишко е само това — продължи Варвара. — Той е наш другар от 1923 г. и един от водачите на голямата тютюнева стачка.

— А защо са го направили политкомисар, когато не знае да чете дори карта?

Варвара погледна младежа и справедливостта я накара да каже:

— Това е клюка... Истината е, че Шишко изкара при майора курс по топография и сега може да си служи с военните карти.

— И ти ли си от тези, които не обичат командира? — внезапно попита младежът.

— Не, аз съм от тези, които го обичат... — Върху лицето на Варвара се появи бледа руменина. — Но командирът има известни недостатъци.

— Какви?

— Той е сприхав и обича да решава всичко сам.

Данкин не възрази нищо. Варвара попита:

— А ти какво мислиш за него?

— Аз го познавам и обичам отдавна... Той ме създаде като комунист.

Настъпи мълчание. Младежът произнесе неопределено:

— Всичко това няма голямо значение сега.

— Кое?

— Разправията между Динко и политкомисаря... След няколко дни борбата свършва и ще вземем властта.

— Не е точно така, но партията ще я оправи.

Варвара усети отново, че в синевината и топлия въздух плуваше нещо радостно и възбуждащо, за което отбягваше да мисли досега. То приличаше на радостта през ранна пролет, когато отиваше да се разходи в Борисовата градина и от лехите лъхаше дъх на влажна пръст, а южният вятър огъваше неразлистените клони на дърветата. Тя съзна: усещането идеше от приближаването на победата. Но след всички ужаси и лишения, които беше преживяла досега, идеята за победата се въплоти изведнъж в комплекс от тъпи и прозаични образи: тя си представи баня, сапун и чисти дрехи, а после се видя в прилична рокля и добра прическа на партийно събрание, в което трябваше да направи доклад. Всичко това я накара да се разсмее нервно.

— Защо се смееш? — попита младежът учудено.

— На себе си — отговори тя. — Ти какво ще правиш, когато вземем властта?

— Каквото ми заповяда партията.

— А аз ще се облека... Първото нещо, което ще направя, е да се измия и облека... И тогава няма да приличам на чума!... Комунистите трябва да обичат живота... А човек обича живота, когато е приятен на хората, спретнат и чист.

— Да не би да мислиш, че сега си неприятна на хората? — с упрек попита младежът. — За тебе говорят много добри неща.

— Аз съм неприятна на себе си — отговори Варвара. — Мислиш ли, че толкова скоро ще вземем властта?

— Уверен съм!... Днес ще водим последното сражение. И вероятно само с немци.

Варвара трепна. Думата „сражение“ я накара да усети отново познатата сухост в гърлото си. Това усещане идеше от представата за барутния дим, за трясъка на автоматите, за свистенето на куршумите, за тъпия ужас, който изпитваше от смъртта или от зверските мъчения, ако попаднеш жива в ръцете на врага.

— Ти вземал ли си участие в сражение досега? — внезапно попита тя.

— Не — отговори младежът.

— А не се ли боиш?

— Не. — Гласът на фелдфебел-школника бе съвсем ясен. Варвара се усмихна.

— Така разправят всички новаци — рече тя. — Но когато сражението започне, става страшно... Мирише на барут, всред дима на оръжията не виждаш нищо... Чуваш само гърмежите и не знаеш какво става, не знаеш дали няма да те заобиколят и къде да отстъпиш... И тогава, помни, трябва да мислиш само за партията, да не забравяш никога, че си комунист... Но отначало това е страшно!... Понякога нервите не издържат. Обзема те желание да викнеш, че се предаваш. И това е най-страшното!... Запомни, това е най-страшното!... Предаването означава сигурна смърт и адски мъчения.

Младежът я гледаше снизходително, е едва забележима усмивка.

— Ти, изглежда, съвсем не се боиш? — рече тя одобрително. А младежът отговори:

— Конспиративната работа в казармата беше по-опасна.

Отрядът прекара целия ден на почивка, скрит в боровата гора на склона, който се спускаше към равнината и от който единствено можеше да дойде неприятел. Но партизаните вече знаеха, че този неприятел бе изчерпал своята агресивност. От няколко дни българските военни части не предприемаха никакви акции, а германците се оттегляха бързо към Солун и Скопие. Борбата навлизаше в последната си, решителна фаза. Ала въпреки това в отряда царуваше известна потискаща нервност. Предстоящото нападение върху гарата събуждаше мрачния спомен от миналата година. Хората се бяха отдали на подготовка за акцията, но вършеха това някак вяло и неохотно. Мъчно бе да се биеш, да умреш накрая, когато победата се усмихваше и събуждаше жадния копнеж за домашното огнище.

Едни от партизаните се бръснеха и кърпеха, други почистваха оръжието си, а трети си правеха цървули от изсъхналата кожа на един заклан преди две седмици вол. Командирът изглеждаше леден и затворен в себе си. Шишко чакаше някакви пратеници от червения гръцки отряд, който действуваше по тия места. Варвара сновеше неспокойно, сякаш не можеше да си намери място. Мичкин се бе уединил на сянка и дялаше с ножа си клечки. Той правеше това, когато

бе много нервен. Няколко души почнаха да шушукат, като изразиха съмнение дали нападението бе заповядано от щаба, или представляваше хрумване на Динко. Те се успокоиха и престанаха да мърморят едва когато разбраха, че нападението се подготвяше с пълното съгласие на политкомисаря. Само настроението на Ляте не се промени. Той изяде цялата си дневна дажба от хляб и сирене наведнъж, изгледа завистливо цигарата, която пушеше Мичкин, хвърли враждебно око към Варвара и легна да спи, несмуцаван от алтернативата за живот или смърт.

Настъпиха мъртвите часове на деня, слънчевият пек и сънливото спокойствие на планината, нарушавано само от граченето на лешояди или тихото, едва доловимо шумолене на боровете.

Варвара легна върху меката иглолистна настилка, загледана в малките късове от синьо небе, които прозираха между клоните им. До ушите ѝ стигна спокойно бърбене и когато се послуша, тя съзна, че това бе разговорът между неколцина другари, които бяха седнали на десетина метра под нея, но така, че тя не можеше да ги види, а чуваше само гласовете им. Единият от тях бе по-образован — някакъв техник, избягал от авиацията — и обясняваше на останалите основните черти на марксистическия диалектически метод. Обясненията му не бяха блестящи, но в тях прозираше трогателно желание да просвети другарите си. Тя съзна, че трябваше да слезе веднага и да се намеси в беседата търпеливо, като довърши с прости и разбираеми думи онова, което техникът от авиацията не можеше да обясни. Но тя остана да лежи, загледана в синьото небе. Мисълта за Динко и за всичко, което тъй безнадеждно изпитваше към него, парализираше волята ѝ. После тя чу как някой от съседния овраг извика името ѝ. Тя стана неохотно, изпълнена с досада от това, че имаха нужда от нея.

В оврага бяха Шишко, няколко от четните командири и двама съвсем непознати мъже — единият с гладко избръснато лице и подстригани руси мустачки, а другият мургав и чернокос. Непознатите носеха почти еднакво облекло — дълги панталони и английски якета от зеленикаво сукно. Чернокосият поздрави с вдигане на свит юмрук, а русият едва мръдна ръка към челото си. Движението му приличаше на военен поздрав, на небрежно и малко високомерно отдаване на чест. Варвара се сети веднага. Това бяха пратениците, които Шишко чакаше

от червения гръцки отряд. Вероятно носеха сведения и предложение да съдействуват при акцията върху гарата.

В това време отнякъде се появи и Динко. Той се ръкува сухо с новодошлите и ги покани да седнат на един повален от бурите смърч, но те не направиха това.

Варвара хвърли напрегнат поглед към Шишко. Лицето на водача от голямата тютюнева стачка бе спокойно и равнодушно, с плешиво теме, с много бръчки, с увиснали и посивели мустаци. Трудно можеше да се каже как този затлъстял възрастен човек успяваше да се справи с поста си. Той дишаше тежко, задушен от горещината и астмата си. Носеше широк голф, който едва побираше големия му корем, стегнат с офицерски колан. Върху колана висеше дългобоен револвер, а през рамото му бяха преметнати, както у Динко, автомат и целулоидна чанта с книга. Той щеше да изглежда тромав и смешен, ако миналото и възрастта му не вдъхваха веднага някаква особена почит. Дори дванадесет години след голямата тютюнева стачка, дори след всичко, което бе преживял оттогава насам, единственото му око продължаваше да гледа ведро, без скритата суровост, която натрупваше страданието, без вътрешните конфликти, които измъчваха Варвара. Когато я видя, Шишко рече:

— Повикахме те да ни превеждаш... Другарят е капитан Джинс, инструктор от английската армия при гръцкия отряд, с който ще действувате заедно.

Варвара изтърва, без да иска:

— Не бързай да го наричаш другар.

Шишко я погледна и отговори спокойно:

— Сега не е време да казваш това... Ние не знаем дали тези хора не разбират наистина български.

Варвара почервения от срам. Осени я превъзходството на човека с душевно равновесие, който имаше зад себе си двадесет години борба и предвиждаше всички възможности. Тя погледна англичанина. Безцветните очи на последния останаха съвсем неподвижни и равнодушни. Варвара размени с него няколко фрази на немски и френски. Установиха се да говорят на немски. Англичанинът извади тефтерче с бележник. Настъпи мълчание.

Той почна бавно, с равен глас, като описа накратко положението по фронтовете. Варвара превеждаше думите му с досада. В тях нямаше

нищо повече от онова, което съобщаваше радиото. Втората част от речта му съдържаше пожелание да се забравят политическите разногласия до смазването на общия враг. Варвара превеждаше, мислейки вътрешно: „Не са те избрали съвсем сполучливо... Ти си въобразяваш, че ние сме глупци, но продължавай!...“ Британецът сякаш разбра това и се намръщи.

— Има ли някой да възрази нещо? — попита той след малко.

— Има!... — обади се Шишко. — Ние и нашите другари от ЕАМ не можем да постигнем съгласие с гръцките националистически отряди, които получават помощ едновременно от германци и англичани.

Капитан Джинс се усмихна. Очевидно храбрият български командир смесвал гръцките националисти с действително фашистки отряди, поддържани от германците. Но разясняването на това не влизало в неговата задача. Той бил натоварен от английското командование в Близкия изток да дава само технически съвети на партизаните в борбата с общия неприятел. Биха ли желали господата да бъдат запознати с подробности за един обект, добити от английското разузнаване, както и с плана за ефикасното му нападение?

Почти всички от „господата“, макар и неуки в по-голямата си част, имаха чувство за хумор и се усмихнаха любезно. Англичанинът погледна с мрачно предчувствие суровите им, почернели и небръснати лица. Направи му тягостно впечатление обстоятелството, че точно зад него стоеха два особено свирепи субекта, в окаяни дрехи, но с превъзходно въоръжение.

— Ние ще бъдем благодарни да чуем вашите сведения — каза Варвара със своя акцент на еврейка от немски произход.

Капитан Джинс извади от чантата си малка военна карта, а в това време Шишко направи знак на хората от отряда, които се бяха събрали наоколо, да се отдалечат. В групата останаха само Динко, Шишко, Варвара, командирите на четите, капитан Джинс и гъркът, който го придружаваше. Двата партизани, които стоеха зад англичанина, се дръпнаха също, но само на няколко крачки. Шишко се наведе компетентно над картата, с очевидното желание да покаже, че все пак разбира нещо от нея.

Капитан Джинс говори близо половин час. Докато превеждаше, Варвара почувствува пак сухота в гърлото си. Проектът за нападението

на гарата надминаваше най-големите акции, в които отрядът беше участвувал досега, но капитан Джинс го развиваше така спокойно, сякаш правеше упражнение по решаване на тактически задачи.

— Гарата се охранява от немски пионери — каза той, като запали цигара. — Естествено те са въоръжени много добре, но духът им е понижен... Повечето представляват непълноценни бойци, излезли от болниците на Източния фронт. Наистина те имат радиопредавател и могат да извикат помощ от Солун. Но както казах, железопътният мост, който се намира на два километра от гарата, ще бъде вдигнат във въздуха, а на шосето можем да поставим прикритие. Местността предлага удобна позиция... Достатъчни са десетина хладнокръвни мъже.

— От колко души се охранява гарата? — попита Шишко.

— Не повече от тридесетина — каза англичанинът.

Стори му се, че лицето на Шишко някак умишлено плитко се стараеше да прикрие недоверието си към него. Капитан Джинс помисли: „Този човек е много хитър. Иска да зная, че не може да ми вярва... А щом е така, аз сигурно ще се опитам да спечеля доверието му с някои точни факти... Той желае просто да ме изстиска като лимон.“

— Това е много важно — каза Шишко. — А къде ще действа гръцкият отряд?

— Той ще поддържа фланга ви от югоизток. Немците още не са се изтеглили напълно от Серес.

— Значи, за моста и шосето за Солун трябва да се погрижим ние?... Така ли?

Англичанинът смукна от цигарата си и кимна с глава.

— Вашият отряд е по-голям — излъга той.

Настъпи мълчание. Шишко погледна картата и съзна горчиво, че идеше унизителният момент в живота му — противен момент, в който постът го задължаваше да прикрива незнанието си и да симулира познания по топография. Елементарните указания, получени от майора, бяха съвсем недостатъчни да се ориентира по картата и да каже възраженията си, основавайки се на нея. Единственото му око се загледа безпомощно в бъркотията от хоризонтали и топографически знаци. Никога Шишко не бе съзнавал по-тъжно огромното предимство, което систематично придобитите знания дават на човека. Той

познаваше другари със средно образование, които веднага се справяха с картите. А Шишко беше завършил само четвърто отделение, зрителната му памет нямаше навика да запомва топографическите знаци, умът му не можеше да си представи релефа на местността по забърканата паяжина на хоризонталите. Той се изчерви. Обзе го срам, по челото му избиха ситни капчици пот. Стори му се, че Динко го гледаше студено и злобно, сякаш искаше да каже: „Не извъртай, другарю комисар!... Партията ти даде голям пост. Докажи, че го заслужаваш.“ Шишко съзна веднага, че можеше да се измъкне от положението, като чисто и просто не възразеше нищо на англичанина. Така щеше да се спаси пред Динко и подчинените си от унижение. Ако това беше подла работа. Шишко съзна ясно, че това щеше да бъде съвсем подла работа, защото ако не възразеше и поемеше ангажименти за действие, излагаше на опасност отряда. И Шишко предпочете да унижи своето политкомисарско достойнство.

— Хей, младок!... — викна той на Данкин, който зяпаше отдалеч. — Ти школьник ли беше?... Ела да разчетеш тая пущина.

Шишко посочи картата.

— А мене неграмотен ли ме смяташ? — мрачно попита Динко.

— Не знам, братко!... Много се караме... — добродушно въздъхна Шишко. — Все ми се чини, че не искаш да ми помагаш.

— Аз съм *задължен* да ти помагам — горчиво забеляза Динко.

— Тъкмо за това!... Прощавай!... Аз съм прост човек и не мога да се меря с учените... Каквото искам от тебе, иска го партията.

Динко почувствува внезапно вълнение. Стори му се, че то идеше от миналото на този човек, от загубеното му око и от нещо невидимо, което борбата създава само у комунистите, излезли от низините. И тогава той съзна, че това нещо бе себеотрицанието.

Фелдфебел-школьникът дотърча с късите си панталонки и с автомат, който се мяташе на рамото му.

— Заповядайте, другарю политкомисар!... — рече Данкин. Шишко се бе вече разкаял, че го повика, и направи гримаса на затруднение, но после съобрази изведнъж:

— Ти Данкин ли беше?... Гледай и се учи!... Другарят командир ще направи по картата тактически разбор на задачата.

Фелдфебел-школьникът се ухили доволно, поласкан от вниманието, с което го удостояваше политкомисарят.

Динко се наведе над английската карта. В продължение на десетина секунди остриите му сини очи се движеха върху нея с мълчаливо напрежение, а зад гърба му, скромно и почитателно, надничаше Данкин. После Динко постави показалеца си върху картата и всички чуха гласа му, мек и другарски, сякаш говореше само на Шишко:

— Тук е гарата... При нея шосето се отделя от железопътната линия и заобикаля една могила, върху билото на която можем да заемем позиция...

— На какво разстояние от гарата? — попита Шишко.

— На километър и нещо.

— Далечно е!... — Шишко се намръщи загрижено. — Тия, които ще пазят шосето, няма да се оттеглят лесно в случай на нужда и могат да бъдат обходени.

— Същото важи и за моста... Освен това пространството между изходната позиция и могилата може да бъде обстрелвано от гарата... Значи, оттеглянето на хората от шосето трябва да стане преди разсъмване.

— Така!... — Шишко разсъждаваше напрегнато. — Но сражението с охраната на гарата и бензиновия склад може да трае дълго. Ние трябва да го прекъснем, щом настъпи денят. И ако дотогава не успеем да запалим бензина, всички жертви ще отидат напразно.

В очите на Динко блесна студен пламък.

— В такъв случай сражението трябва да продължи и хората, които пазят шосето, ще бъдат пожертвувани — спокойно произнесе той.

— Това не е много лесно сега. — Гласът на Шишко стана тих. — Мъчно се умира накрая.

Динко не отговори.

— Гърците могат да заемат шосето — каза той след малко.

— Не!... — Шишко поклати глава. — Фланговете трябва да бъдат осигурени от наши хора.

Те размениха полугласно още няколко мисли.

— Какво казват господата? — попита англичанинът.

— Обсъждат предложението ви — преведе Варвара.

— Кажете им, че не разполагаме с време... Нападението трябва да стане довечера.

Капитан Джинс запали угасналата си цигара и съзна, че направи това с нервен жест, който не убегна от погледа на Динко. Тихият разговор между командира и политкомисаря го изпълваше с предусещане на опасност. „Това е от страх — съзна той засрамено. — Мене ме е страх от тези хора.“ И за да върне хладнокръвието си, почна да мисли за съветите на инструктора от Лондонското училище за специални задачи в Близкия изток.

— Приемаме предложението ви — внезапно заяви Шишко. Варвара преведе думите му и капитан Джинс отдъхна с облекчение. Осени го мисълта, че бе извършил подвиг от стила на Лауренс. Той си представи как след няколко месеца, в уютната обстановка на един лондонски клуб, щеше да разкаже на другарите си от специалното училище за Близкия изток своето най-опасно приключение на Балканите: как дръзко се бе промъкнал в оперативната зона на българските партизани, как бе разговарял с водачите им и накарал един комунистически отряд да нападне бензиновия склад на германците, и как после, когато този отряд се оттегляше, е бил унищожен в засада от гръцките патриоти. Но мигновено разсеян от успеха си, капитан Джинс не забеляза знака, който Шишко отправи към двамата въоръжени до зъби мъже, стоящи на две крачки от групата.

Всичко се разви така неочаквано, щото капитан Джинс не успя да заеме дори позата на хладнокръвие, която трябваше да отличава един англичанин от примитивните субекти в Близкия изток. В следващия миг, блед като парафин и с разкривено от изненада лице, капитан Джинс съзнаваше, че един от мрачните типове с твърде леко движение извиваше ръцете му назад, а другият — безцеремонно и бързо — откачваше автомата от рамото му. После капитан Джинс видя, за половин или четвърт секунда, ужаса, който се бе изписал и върху лицето на гърка, а също и това как последният, обхванат от паника, направи грешката да побегне надолу по урвата. Англичанинът чу сухия трясък на един автомат, в чийто екот заглъхна хриптящ и пронизващ вик на същество, което загиваше. А после настъпи глуха тишина, в която капитан Джинс чу шумоленето на боровете и си представи внезапно как майка му получава писмо, в което Военното министерство ѝ съобщава скръбно за смъртта на сина ѝ нейде в Балканите. Тя бе самотна стара жена. Той я обичаше и затова сега си спомни за нея, а не за момичето, с което бе флиртувал последното

мирновременен лятото в Брайтон, или за метресата, която поддържаше в Кайро. Но като помисли за майка си — и това бе навик от детинство, — капитан Джинс усети внезапно, че самообладанието му се възвръща. Той се превърна отново в приличен британец.

— Как?... — попита той възмутено и строго, като погледна Динко, чийто автомат още димеше. — С какво право извършихте това убийство?

Но никой не разбра какво питаше. Варвара бе потресена и не можеше да превежда. Динко спокойно отгърси една от празните лъскави гилзички, която бе отскочила върху ръкава на ризата му.

— Обясни на тоя глупак, че ние не сме говеда — обърна се той към Варвара.

Но еврейката все още трепереше и не можеше да приказва. Тя видя как двама от хората на Динко влачеха трупа на убития гърк.

— Диша още... — рече единият от тях. — Ще го разпитвате ли?

— Не — отговори Шишко. — Няма нужда.

Мъжете, които влачеха агонизиращия, отместиха и хвърлиха трупа му настрана. Гъркът хриптеше все още и от устата му излизаше кървава пяна, а отзад върху ризата му се виждаше права линия от тъмни петна, които растяха и се сливаха бързо едно с друго. После изведнъж ръцете и краката му се изпънаха и затрепераха. Гъркът издъхна.

Капитан Джинс чу отново шумоленето на боровете. „Край — помисли той. — Работата не успя... Старият дебелак се преструваше на наивен и ме надхитри, като ме накара да дойда повторно тук. А този тип изглежда образован, щом може да си служи с картата. На всеки случай той е хладнокръвен, има бързи рефлексии и владее чудесно оръжието си. Ако беше на мястото на гърка, не би се поддавал на паниката му.“ Капитан Джинс чу пак глухото и тъжно шумолене на боровете, а мисълта му продължи: „Харесват ми такива типове!... Човек може да ги срещне навсякъде, у всички народи и всъщност те са, които създават драмата на живота!... Да, харесва ми дори този астматичен дебелак с едно око, който едва се крепи на краката си!... Но ти не можа да свършиш никаква работа, капитан Майк Джинс!... Ти си едно некадърно и дръзко момче, което пожела да блесне с подвизи, макар да те предупредиха, че планът ти е рискован и работата с български комунисти свършва винаги тъй... А на всичко отгоре ти не

мога да овладееш нервите си и се изплаши като жена. Да видим как ще се държиш по-нататък.“

Капитан Джинс помисли отново за майка си и усети пак прилив на сила, на хладна и твърда решителност да се държи безупречно. Това бе рефлекс от детинство, някаква вътрешна дисциплина, създадена търпеливо от майка му, дъщеря на пастор и вдовица на полковник, умрял в Индия. Той погледна Варвара и попита сухо:

— Ще превеждате ли?

— Да — отговори Варвара.

Гласът ѝ бе все още разстроен. Тя протегна ръка към Шишко и произнесе глухо:

— Дай ми малко вода!...

Шишко ѝ подаде манерката си.

— Попитай го какъв е този човек — рече той.

— Грък — лаконично отговори капитан Джинс.

— Защо побягна?

— Вероятно е провокатор и фашист.

— Откъде го познавате?

— От един гръцки отряд.

— Какъв отряд?

— Комунистически — спокойно излъга капитан Джинс.

Но Шишко бе минал през много полицейски следствия и познаваше основно техниката на разпита.

— Къде действа този отряд? — попита той, като избърса с ръка потното си чело.

— Не мога да ви кажа — отговори капитан Джинс. — Това е военна тайна на английското командване.

— Щом сте дошли при нас, вие сте уверен, че сме комунисти... В такъв случай тайната е без значение.

Варвара преведе думите на Шишко, но англичанинът поклати глава отрицателно.

Шишко рече:

— Отказът да говорите не е във ваш интерес и отегчава положението ви... Ние ще ви третираме като неприятел.

Капитан Джинс ги погледна с леко вълнение. Той очакваше тъкмо този момент, за да опита последния си шанс — изправяне на противника пред неизвестност.

— Отрядът действа в Круша планина — каза той.

— Познавате ли командира му?

— Познавам го.

— От колко време?

Капитан Джинс забави малко отговора си. „Този тип има таланта на следовател“ — неспокойно помисли той. А после каза:

— От една седмица.

— Бихте ли могли да ни кажете някои подробности за него?

— Мога — рече англичанинът. — Казва се Зафирис. Металороботник и доброволец от испанската война... Говори отлично испански и френски.

— Точно така!... — Единственото око на Шишко светна мрачно.

— Но Зафирис и отрядът му бяха заобиколени и избити от бели андарты преди два месеца.

Капитан Джинс се усмихна. Той се радваше на самообладанието си като красива и суетна жена пред огледало. Шишко седна уморено върху поваления смърч. Разпитването на англичанина го бе изпотило. Вместо него пред пленника застана Динко — грамаден, едър, широкоплещест, с две глави по-висок от британеца.

— Вие ще бъдете разстрелян след малко — хладно произнесе той, като гледаше пленника в очите. — Но може би ще ни кажете нещо, което може да ви спаси.

Варвара преведе думите му с треперящ глас.

Дясната половина от лицето на капитан Джинс трепна нервно. Той чу отново шепота на боровете, тих и привлечен като въздишка на стара жена. Така шумолеха понякога от морския вятър боровете в гробището на родния му град.

— Нас ни изпращат да ви помагаме, а вие ни разстрелвате — внезапно произнесе капитан Джинс.

— По-добре е да не ни помагате — на своя отговорност вметна Варвара.

— Фашистите убиха поручик Томпсън, а вие ще убиете мене.

— Има голяма разлика между поручик Томпсън и вас.

— И двамата сме от английската армия.

— Какво приказва? — попита Динко.

— Софизми — отговори Варвара.

Динко махна с ръка. По-нататъшното разпитване на пленника ставаше безпредметно. Той кимна с глава към хората, които бяха обезоръжили англичанина. Един от тях улови капитан Джинс за лакътя и го поведе след себе си. Пленникът чу отново предсмъртния шепот на боровете.

— Стой!... — внезапно заповяда Шишко. — Ние ще го запазим до нападението.

— Безполезно!... — рече Динко.

— Не!... Той може да размисли и да ни предупреди, ако е подготвил някаква изненада. Варвара, обясни му това!...

Човекът, който отвеждаше англичанина, се спря и зачака, гледайки въпросително.

— Има ли да добавите нещо? — попита еврейката, като се стараеше да предаде на гласа си спокоен тон.

— Не — отговори капитан Джинс.

— Размислете добре!... — Гласът на Варвара потрепера. — Ние ще извършим нападението, защото така е заповядано от нашия щаб... Но ако попаднем в засада, ще бъдете застрелян веднага. Може би английското командване ще съжалява за вас... Може би не е толкова голям подвиг да устроите засада на хора, които се борят за свободата си... Може би има друг човешки критерий за честта...

Полъхна вятър и боровете зашумяха пак. Варвара чакаше. Капитан Джинс продължаваше да мисли за майка си и да се възхищава от хладнокръвието си. Той погледна Варвара и каза още веднъж:

— Нямам да добавя нищо.

От равнината и долините запълзяха виолетови сенки и зеленината на боровете гори потъмня, а над тях пламнаха с оранжева светлина скалистите зъбери на планински вериги, чийто лабиринт се губеше далеко на север. После слънцето залезе, зъберите угаснаха и над планините остана само мека, пепелна светлина, която бавно отстъпваше място на вечерния здрач.

Когато стана съвсем тъмно и на небосвода затрепкаха звезди, отрядът потегли към изходната позиция в равнината — малката широколистна горичка, която се виждаше през деня като тъмно петно в полите на планината. Хората вървяха мълчаливо един зад друг — в

походен строй и бойна готовност. Така всеки от тях можеше да залегне и да открие веднага отбранителен огън. Но вървенето в тъмнината под слабата светлина на звездите бе трудно и бавно. Краката се подхлъзваха, а тежко натоварените тела губеха равновесие. От време на време се чуваше глух шум от спъване или падане на изтърван предмет, ядосано пъшкане, тиха псувня. Избягал от военно летище механик вървеше превит под тежестта на картечница „Брен“. Зад него пристъпваше селски учител и носеше сандъче с патрони. Мършав тютюнорботник кашляше сухо и се потеше под товара на пушката и ръчните бомби. Колоната слизаше бавно по планинския склон. Светлините на гарата престанаха да трептят. Въздухът стана по-топъл, но някак тежък, наситен с дъх на миазми от блата и мочурища.

От челната група, в която вървяха водачът и командирите, се чу изсвирване. Изсвирването се повтори три или четири пъти от съседните групи, които се спускаха успоредно към дъбовата горичка над гарата. Това бе знак за почивка. Стотина мъже се натръшкаха уморено върху топлата камениста земя, обраснала с изгоряла трева.

Капитан Джинс, с вързани отзад ръце, приседна също. Той бе поверен на Ляте. Понеже и двамата знаеха гръцки, британецът се мъчеше упорито да го предразположи към разговор. Но Ляте отговаряше надменно и лаконично. Той знаеше, че капитан Джинс бе извънредно виновен и екзекуцията му зависеше от дребни формалности.

Когато приседнаха да починат, в главата на капитан Джинс почнаха да се въртят отчаяно смели мисли. Тъмнината, дребният ръст на Ляте, големите разстояния между хората го подканяха към действие. Ако съумееше да освободи ръцете си и да пипне оръжието на тази малка маймуна!... Един скок в непрогледния мрак на урвата, която се простираше отляво, и той щеше да бъде спасен. Не биха губили време да го преследват в тъмнината. До мъжете, които вървяха пред него и зад него, имаше не по-малко от десет метра. Значи, оставаше само Ляте.

Капитан Джинс попита тихо:

— Ще отвържеш ли ръцете ми да запуша?

Ляте отговори, като цъкна еднократно с езика си. Капитан Джинс знаеше, че в Ориента това означаваше категоричен и хладен отказ.

— Забранено е да се пуши в поход — добави след малко Ляте.

— Тогава бутни възела по-нагоре!... Въжето ожули китките ми.

Това бе вярно. Ляте прекалено усърдно бе стегнал с въжето ръцете на пленника, но не счете за нужно да отговори. Има ли смисъл да се грижиш за ръцете си, когато след малко ще бъдеш разстрелян?

— Тебе те е страх да не избягам, нали? — глухо изпъшка капитан Джинс.

— Вярно — потвърди Ляте. — Ако избягаш, отиде главата ми.

Ляте се надяваше, че това изявление щеше да сложи край на безполезния разговор, но капитан Джинс продължи отново:

— А защо не избягаш и ти с мене?

— Какво?... — рече Ляте.

Англичанинът повтори трескаво, почти шепнешком:

— Защо не избягаш и ти с мене?... Ще получиш пет хиляди лири.

Настъпи мълчание, в което се чуваха само неясните, сподавени шумове, които идеха от равнината.

— Знаеш ли какво значат пет хиляди лири? — попита капитан Джинс.

Ляте не знаеше това, но знаеше, че една тъмна сила бе изтребила мъжете от цялото му семейство.

— Трай, куче!... — изръмжа той. — Щом искаш да бягаш, ти си наистина фашист...

После той подсвирна тихо. От тъмнината изникна човек.

— Какво има, Ляте? — попита човекът.

— Ке го утѐпам да ми е мирна гла'ата.

— Предлага ли ти нещо?

Македонецът отговори мрачно:

— Рушвет.

Човекът остана няколко секунди неподвижен.

— Не бързай!... — каза той след малко. — Ще попитам политкомисаря.

Той изчезна в тъмнината, а когато се върна, запали фенерчето си и освети с него една малка бележка. Ляте беше учил само до второ отделение. Но той успя да разчете върху хартията думата „смърт“, надраскана от Шишко.

Капитан Джинс разбра всичко и с последни усилия се мъчеше да запази хладнокръвието, на което го бяха учили в къщи, в колежа и в

школата за специални задачи в Близкия изток. Но когато Ляте насочи автомата си в него, англичанинът нададе изведнъж вик на ужас, на дива пронизваща истерия.

Ляте изпусва и го смълча с няколко изстрели в главата.

В тихата звездна нощ партизаните приближиха гарата, разпределиха се на групи и заеха изходни позиции в рядката широколистна гора на терасовидното възвишение, с което планинският склон преминаваше в равнината. Сърцата им биеха напрегнато, устните им разменяха с полугласен шепот къси изречения, пръстите им опипваха за последен път автоматите, пълнителите и бомбите. Бе настъпил най-мъчителният момент преди сражението, в който храбрите изпитваха мрачно спокойствие, а страхливите се отдаваха на дребнави оплаквания.

Варвара, чийто ум бе храбър, а сърцето страхливо, бе застанала до края на гората и гледаше втренчено пред себе си. Оттук се виждаха светлините на гарата и по-голямата част от равнината. Просторът и бледите звезди събуждаха в душата ѝ чувство за безконечност, а трепкащите светлини на гарата — остър и болезнен копнеж към живота. Двете чувства създаваха трагичен конфликт, от който съзнанието ѝ напразно се опитваше да се отърве. Безкрайността ѝ внушаваше патоса на борбата, а копнежът ѝ за живот се сгъстяваше в малодушно отвращение към риска, към сражението, към смъртта и към всичко, което можеше да превърне Динко и нея в небитие.

В откритото място пред гарата тя видя призрачните сенки на десетина мъже — командири на чети, които оглеждаха местността и получаваха от Динко последни нареждания. Командирите се отдалечаваха един по един и се връщаха при хората си, скрити в гората или някой овраг по склона на планината. Най-после на откритото място останаха само две сенки: едната висока и стройна, другата ниска и безформена. Двете сенки стиснаха ръцете си. И ако Варвара беше до тях, щеше да чуе последните думи на двама мъже, които характеристиките разделяха, а партията обединяваше. Единият бе млад, но сприхав и мрачен, а другият бе възрастен, но спокоен и мъдър. И възрастният каза на младия:

— Тази акция ще бъде последната, но най-тежката от всички, които сме водили досега... Прощавай, ако не се видим.

А младият отговори сухо и равнодушно:

— Надявам се да се видиме.

Варвара не чу това, но ако го бе чула, щеше да ѝ се стори, че Шишко бе младият, а Динко — възрастният. И тогава тя щеше да съзнае пак онова, което бе усещала много пъти досега: че истински комунист е само оня, който обича живота и хората.

Ала сега тя не мислеше за това и гледаше неверния мрак в равнината, сред който бяха скрити телените мрежи и картечните гнезда на укрепения бензинов склад. Тя гледаше също и светлините на гарата и чуваше свистенето на маневрения локомотив, който извличаше вагоните-цистерни от глухите линии и композираше влак. Германците бързаха да извозят бензина си. Моторните помпи работеха непрекъснато и пълнеха нови цистерни. Тук имаше стотици хиляди литри бензин, които врагът щеше да брани с бясна упоритост, с нокти и зъби, защото този бензин беше кръвта на танковете и на моторите му. Страхливото сърце на Варвара се свиваше от ужас, но храбрият ѝ мозък разбираше значението на акцията и обхващаше подробностите ѝ. Тя знаеше, че една група трябваше да вдигне железопътния мост във въздуха, друга — да пази шосето от Солун, трета — да охранява посоката за оттеглянето, а ядрото — вече значително намалено — да атакува гарата и бензиновия склад. Предстоеха редица схватки със секретните постове и часовите, които немците бяха поставили около железопътния мост и гарата. А после идеше ред на трудното и бавно напредване към бензиновия склад под смъртоносния огън на автоматични оръжия. И от само себе си се разбираше, че най-малко една четвърт от мъжете, които сега стоеха в горичката и чакаха знака за тръгване, щяха да паднат в това сражение и че те съзнаваха повече или по-малко това, като всеки от тях се надяваше да не бъде между убитите. И съвсем естествено бе също тъй, че суровият партизански закон продължаваше да бъде в сила, че малодушното отстъпление без заповед се наказваше със смърт и че ранените, ако не можеха да се движат, трябваше да се застрелят сами, за да не паднат живи в ръцете на неприятеля. А най-чудното и може би най-великото се криеше в силата на идеята, която бе накарала тия мъже да се подчинят доброволно на всичко това.

Чу се проточено изсвирване — сигнал за тръгване, който се предаде и повтори още няколко пъти от водачите на далечните групи. Сърцето на Варвара заби силно, гърлото ѝ пресъхна, но мозъкът ѝ продължаваше да работи ясно.

— Ставай!... — изкомандува Мичкин на своята чета от петнадесет души.

В тази чета влизаха Варвара и Ляте. Групата трябваше да се разположи в застава при могилата до шосето за Солун — най-безопасното от всички действия в началото. Но групата носеше големи рискове при неблагоприятно развитие на акцията. Пътят ѝ за отстъпление в планината се удължаваше много, а фланговете ѝ можеха да бъдат обходени. Мичкин съзнаваше това и бе в лошо настроение.

— След мене!... — заповяда той дрезгаво, като тръгна надолу с ръка, опряна на автомата си.

Мъжете, които командуваше, го последваха на равни интервали от време. Така се образува отново дълга върволица, която се проточи по склона на терасовидното възвишение. В опашката ѝ вървеше Варвара.

XI

Тя знаеше, че ядрото на отряда се движеше вляво от групата на Мичкин и че долу в равнината сигурно щеше да види мъжа, който сега изпълваше с копнеж цялото ѝ уморено и повехнало същество. Тя знаеше също, че преди сражението нямаше нищо по-студено и позатворено от този мъж и че на опита ѝ да заприказва той щеше да отговори с обидна гримаса на досада, защото сърцето му бе останало при жената от другия свят. Но тя искаше да се бие до него и в това решение намери изход от конфликта, който я измъчваше преди малко. В него се сливаха устремът към звездите и копнежът към живот, идеята, за която се бореше, и любовта, за която мечтаеше. Това решение бе като синтез на всичко, което я бе вълнувало досега, на всичко, което можеше да очаква от съдбата си. В него имаше и радост, и тиха печал, и нежност, и страст, и възбуда, и примирение пред смъртта, и надежда за живот... Всички тия чувства се преливаха едно в друго, създаваха някакво чудно усещане, че живееше пълно. И тогава ѝ се стори, че никога досега не бе влизала в сражение с по-ясен ум и по-храбро сърце и че никога досега, отивайки към смъртта, стъпките ѝ не са били по-леки под тежестта на автомата и пакета на мизерното войнишко одеяло, с което се завиваше нощем. Когато слязоха в равнината и го видя, тя остави групата си и се затича към него, лека и бърза като в ония дни, когато не бе повехнала четиридесетгодишна жена, а младо момиче, което чакаше любовта.

Бе изгряла късна луна, която заливаше равнината, овразите и маслиновите дървета с белезникава фосфорна светлина. Тя различи фигурата му в дългата верига от мъже, които крачеха бавно един зад друг, под тежестта на оръжието и багажа си, и пресичаха посоката, в която се движеха хората на Мичкин. Той носеше на рамото си една лека картучница, която бе взел, за да облекчи уморения човек, който вървеше пред него, а с другата ръка държеше автомата си.

— Какво има? — попита той тихо, понеже съществуваше вече опасност от секретните постове на немците.

А тя отговори:

— Искам да бъда в твоята група.

Тя погледна жадно лицето му — загоряло от слънцето, небръснато и обрасло с руси закъдрени косми. Гърдите му бяха препасани от ремъци и ленти с патрони, а на пояса му висяха бомби. И тогава пак ѝ се стори, че в едрата фигура с широки рамене и мускулести ръце имаше нещо великолепно и мрачно като стихията на планината. В него сякаш бе концентрирано мъжеството на целия отряд. Суровите му и тъжни очи светеха в нощта като очи на тигър. И навярно този поглед щеше да я накара да дойде на себе си и да не му каже нищо, ако в този момент умът ѝ не работеше по-ясно от друг път и не бе съзнала, че светът, срещу който се бореха, оскърбяваше и нанасяше рани на хората по най-различен начин. Враждебният свят бе оскърбил и него, като му бе отнел жената, която Варвара видя с Павел в Чамкория и която сега трябва да бе метреса или законна съпруга на генералния директор на „Никотиана“. А това отнемане представляваше рана, която можеше да трае цял живот и причиняваше дефекти в характера му. Оттук идваха пристъпите на неговата стихийност, която излизаше извън пътя, определен от партията, и която не му позволяваше да се издигне повече от отряден командир, държан под постоянна опека. Защото през ситото на партията можеха да минат само уравновесени и хармонични хора и всеки оставаше на онова място, което способностите и характерът определяха заедно. Ала това прибавяше нова болка в старата му рана.

Но като съзна това в тази лунна нощ пред незнайното и смъртта, Варвара почувствува, че този мъж бе самотен и измъчен от противоречия като нея. Суровият закон на партията му отказваше мястото, което способностите му заслужаваха. Оттук идваха неговата студенина, неговата затвореност, неговата неприветливост. Това бе чуден, великолепен мъж, на когото животът бе отказал любовта и успеха. И тогава Варвара почувствува още по-силна обич към него.

Тя помисли за всичко това в късия миг, след като отговори защо бе дошла при него. Реакцията му бе точно такава, каквато очакваше: под лунната светлина, която огряваше лицето му, той се намръщи.

— Добре си при Мичкин!... — отговори той, като помисли, че желанието ѝ бе проява на малодушие. — Хората му ще охраняват шосето и вероятно няма да водят сражение.

А тя рече:

— Аз искам да бъда там, където има сражение... Искам да бъда до тебе.

Двамата вървяха успоредно един до друг и говореха толкова тихо, щото едва чуваха думите си. Той пристъпваше бавно, като тежковъоръжен гладиатор, който излиза на арената, а тя подтичваше леко и пъргаво. Вълнението бе разхубавило безцветното ѝ повехнало лице.

Той се усмихна и каза разсеяно, мислейки за съвсем други неща:

— Значи си решила да бъдеш храбра!...

А след това погледът му, напрегнат и остър, обхвана самотната могила, която се издигаше над равнината и на която немците може би бяха поставили секретен пост. Оттам очакваше да изтреци първият отбранителен изстрел. Но могилата бе доста далеч от гарата и той се успокои, като само направи знак на хората си да вървят по-бързо. Мисълта му отново се върна при Варвара.

— Ти можеш да се проявиш и в групата на Мичкин, ако немците получат помощ от Порой.

В гласа му прозвуча иронията, с която я бе отблъсквал толкова пъти. Но сега тази ирония се удави в ликуващата ѝ, наситена със себеотрицание любов, която потискаше всички рефлексии на гордостта.

Тя каза:

— Не!... Аз просто искам да бъда до тебе... Ще се бия, ще стрелям добре...

Гласът му отново стана язвителен.

— Така ли?... Но ти обикновено заравяш главата си в пръстта и стреляш във въздуха.

— О, не говори така!... Сега ще бъде съвсем друго... Сега ще се бия като тебе, спокойно и смело.

— Наистина ли? — Той се изсмя.

— Да, наистина!... — Гласът ѝ бе трескав и сякаш излизаше от дълбините на душата ѝ. — Защото те обичам...

Той не чу. Очите му, с пламък на дебнеш тигър, отново обхванаха равнината. Усамотената могила стоеше безмълвна, но на двеста метра зад нея тъмнееше сянката на голямо и подозрително маслиново дърво, от която също можеше да изтреци изстрел. Ако станеше това, нападението загубваше изненадата — една от главните предпоставки за успех. Около половин минута той вървеше, гледайки втренчено

само дървото, без да вижда или чува Варвара. След още половин минута той се успокои пак. Немците не бяха поставили секретен пост и при това дърво.

— Какво каза?... — попита той.

А тя продължаваше да шепне за любовта си с безкраен, трескав копнеж:

— Аз зная... Това е съвсем безнадеждно... недопустимо... Аз съм грозна и повехнала жена, а ти цъфтиш... но това, което изпитвам, запълня целия ми живот... прави ме по-добра... вдъхва ми смелост... Разбираш ли?... Това ме кара да умра за партията без мъка... без съжаление, че съм пропуснала нещо в живота си...

Той я слушаше слисан. А после помисли сурово: „Смахната жена.“ И това го накара да попита с неочаквана грубост:

— Какво искаш от мене?

— О, не говори с такъв тон!... — каза тя умолително. — Не искам нищо... Нищо освен това, да се бия до тебе... Сражението ще бъде тежко.

— Говориш глупости!... — Нейният задушен глас го раздразни. — Върни се веднага в групата ни Мичкин.

— Няма да се върна — горчиво произнесе тя. — Ти не трябва да ми говориш така... Ти нямаш право да ме мразиш, защото не искам нищо от тебе.

Той си спомни внезапно за Ирина и съзна колко мъчителна ставаше понякога любовта. А после обхвана отново с поглед равнината и престана да слуша Варвара, защото нито за миг, докато разговаряше с нея, не го напускаше остро чувство на отговорност към другарите му, които след малко щяха да влязат в сражение. Но равнината, залята с лунна светлина, продължаваше да бъде безмълвна и спокойна, и от неверните сенки в нея не изтрещяваше още никакъв изстрел. Партизаните крачеха към обекта на нападението като дълга върволица от призрачни сенки. Хората на Мичкин се отдалечаваха бързо към шосето, което заобикаляше южния склон на могилата, а някъде вдясно изчезваше групата, която водеше Шишко. Така!... Изходните позиции се заемаха благополучно. Немците още не бяха открили нападателите. Динко отдъхна и мисълта му се върна отново към дребната и повехнала жена, която крачеше до него. Той чу гласа ѝ, сега болезнен и стенещ.

— Нима съм толкова противна?... Нима дори не можеш да ме търпиш?

Той помисли с досада: „Тази жена е напълно побъркана.“ А после съзна, че преди сражението не трябваше да я огорчава и каза меко:

— Откъде си въобразяваш това?... Аз те уважавам и ценя... Но върни се веднага в групата на Мичкин.

— Няма да се върна — упорито отказа тя.

А той се ядоса и викна гневно:

— Тогава заповядавам!... Веднага при Мичкин!...

Тя го погледна поразено и тъжно, а после, без да каже нищо, се затича да стигне хората на Мичкин, които изчезваха зад могилата в лунната светлина. А докато тичаше, пакетът на одеялото, с което се завиваше нощем и което бе привързано с канап за раменете ѝ, се мяташе върху гърба ѝ. Той проследи тичащата ѝ фигура с поглед, а после си спомни деня, в който тя бе дошла за първи път в лагера със смешния никелиран револвер-играчка, окачен като часовник на шията ѝ. Тя бе търпяла глад, студ, мъки, свръхчовешки изпитания, бе се люшкала като всички между живота и смъртта. И подобно на всеки друг можеше да бъде убита сега. А когато съзна всичко това, той изпита съчувствие към нея и помисли с угризение: „Бедната жена!...“ Но мисълта му веднага отскочи от нея.

Далече, някъде вдясно, екна изстрел от карабина. Минноподдривната група, която отиваше да хвърли във въздуха железопътния мост, се бе натъкнала на секретен пост. Последваха още няколко изстрели, дадени с тревожно темпо, а после от мястото, откъдето се чува, се издигна червена ракета. Немската застава, която пазеше моста, успя да даде тревожен сигнал. Затракаха автомати, чиито гърмежи, идещи от далечината, наподобяваха пращане на искри от огън. Десният фланг на отряда започваше бой.

Динко подаде леката картечница на човека, който вървеше пред него. Гласът му прокълтя:

— Бегом напред!... Не залягай без нужда!...

Призрачните сенки на партизаните се понесоха към смъртта.

Могилата бе висока около тридесет метра и представляваше самотен блок, откъснат от планинския масив като малко островче в

равнината. Асфалтираното шосе правеше около нея лек завой, отклоняваше се от железопътната линия и вземаше посока на юг, за да почне да се изкачва след това, образувайки серпантини, по склона на другата планина, която затваряше равнината от югозапад. До този склон нямаше повече от два километра. Той бе съвсем гол и под лунната светлина извивките на шосето личеха ясно, така че Мичкин щеше да забележи навреме, ако оттам се зададеше противник. Вдясно оставаше железопътната гара с бензиновия склад, а наляво се простираше разширяваща се като фуния равнина, в която имаше български гарнизони. Командирите на последните обаче нямаха вече никакво желание да се бият с партизаните, а още по-малко — да помагат на немците. От лявата страна на могилата, зад шосето, имаше тресавище, което осигуряваше фланга. Пространството между гарата и могилата бе около триста метра, съвсем равно и лишено от каквито и да било прикрития. То можеше да се пази отлично с леката картечница „Брен“. Изобщо позицията изглеждаше много добра, а рискът на защитниците ѝ съвсем малък, тъй като нямаше да вземат участие във фронталната атака на гарата. Но въпреки това Мичкин си остана намръщен и мрачен. Угнетяваше го голямото разстояние до планината, която си оставаше единственият път за отстъпление, а също и мисълта, че тресавището, което пазеше левия му фланг, все пак можеше да бъде обходено.

Мичкин бе артилерийски фелдфебел от Първата световна война, но действията на отряда го бяха направили майстор и в техниката на пехотния бой. Той избра умело върху билото на могилата позиция за леката картечница „Брен“, а после заповяда на хората си да изкопаят по различни места малки окопчета с оглед на най-лошата възможност — ако могилата се превърне в таралежово гнездо.

Едва след като позицията бе напълно готова, той съзна, че сражението при гарата вече бушуваше в пълен разгар. Трясъкът на пушките и пращенето на автоматите се пресичаше от урагани на картечна стрелба, които спираха на неравни интервали, сякаш картечниците искаха да поемат дъха си и почваха пак с нова, още по-голяма ожесточеност. От време на време въздухът потреперваше от глухите детонации на бомбите, след които настъпваше внезапна и странна тишина. Над полесражението се бе разстлал облак от дим, който се увеличаваше и сгъстяваше постепенно, скривайки

очертанията на гарата и вагоните. Под лунната светлина този облак добиваше зловещ, млечнозеленикав оттенък и хората от могилата наблюдаваха със затаен дъх как другарите им от равнината изчезваха със скокове и прибежки в непрозрачната му пелена. В тихата и безветрена нощ облакът приличаше на гигантска подкова, чиито краища се удължаваха бавно, докато най-сетне се съединиха и образуваха около района на гарата затворена елипса. Очевидно фронталното напредване бе трудно и партизаните разгъваха фланговете си, търсейки уязвимо място. Особено честа бе стрелбата около линията, на която бяха гарирани цистерните с бензин и към която Динко съсредоточаваше главното си усилие, докато една част от хората на Шишко напредваха към склада, а друга държеше под огъня си помещението на пионерния взвод, стараяйки се да не позволи на войниците му да излязат от него. Ала все пак часовете на немците бяха дали тревогата навреме. Част от войниците бяха успели да заемат удобни позиции в района на гарата, които осигуряваха ефикасна отбрана на склада и особено на цистерните, пълни с бензин.

След като се ориентира по стрелбата за всичко това, Мичкин разбра, че сражението щеше да бъде тежко и продължително. Същото съзнаха и другарите му. Долу бушуваше малък ад, който сега ги оставяше настрана, но положението щеше да стане същото и върху могилата, ако на немците пристигнеше помощ. И затова сега те гледаха повече към невярната далечина, в която се губеше светлата лента на шосето, отколкото към гарата, при която се сражаваха другарите им. Но далечината оставаше безлюдна и спокойна. Мичкин направи опит да повдигне духа на хората си.

— Е, Ляте?... Как ти се струва? — попита той.

— Детинска работа — флегматично отвърна македонецът.

Опитът на македонските междуособици го беше научил, че кръвопролитността на едно сражение не се измерваше винаги по шума на оръжията, които участвуват в него.

— Но ако беше там, нямаше да мислиш така — каза Мичкин.

— Море, доле са по-арно — рече Ляте.

Той лежеше върху тревата и се помъчи да скрие мъждукащия огън на цигарата, която държеше между пръстите си. Настъпи мълчание. Отговорът на Ляте подеждва тягостно, защото изрази мисълта на цялата група. Всички съзнаха, че ако настъпеше

усложнение, тия, които се сражаваха долу, оставаха с по-голяма свобода на действие. Зад тях се простираше широк тил и свободни флангове.

— Откъде намери цигари? — строго попита Мичкин.

— Шчо?... — Гласът на Ляте прозвуча гузно. — Ми ги даде чо'екот!...

— Кой човек?

— Кой?... Ингилизинот...

Македонецът посочи неопределено към планината, в която бе застрелял капитан Джинс. От всичко, което намери и прибра от джобовете му, той не предаде само цигарите.

— Кога ти ги даде? — попита Мичкин. — След като го уби ли?

— Бога ми!... — рече македонецът.

Той се надигна и доста неохотно почна да черпи другарите си с цигари „Честерфилд“, гледайки с явно съжаление намаляващия им брой в пакета.

А долу сражението продължаваше да бушува с неотслабваща сила и макар от размяната на първите изстрели да бе изминал вече цял час, нямаше още никакви признаци за разрешението му в полза на нападателите. Още в началото му маневреният локомотив успя да прикрие влака с бензиновите цистерни между редиците от товарни вагони, а войниците, които излязоха от помещението на пионерния взвод, издигнаха между линиите барикади от обърнати вагонетки, траверси, бурета с доматино пюре и всичко друго, което в бързината им беше попаднало под ръка. Провирането между колелата на вагоните бе невъзможно, тъй като немците стреляха в тях и куршумите рикошираха със смъртоносно свистеше във всички посоки. Като единствен достъп до влака с цистерните оставаше перонът на гарата, ала последният още през първите минути на боя се беше превърнал в „ничия земя“, тъй като се обстрелваше едновременно от хората на Шишко и от немците, които останаха затворени в помещението на гарата и това на пионерния взвод. А от далечната, но честа стрелба в края на десния фланг можеше да се заключи, че минноподривната група, която трябваше да разруши железопътния мост, се беше натъкнала на силна съпротива от немците и че нейният „специалист“ още не бе свършил работата си.

Мичкин погледна часовника си. Минаваше полунощ, а все още не бе постигнато нищо. Той се утеши с мисълта, че решението щеше да дойде изведнъж, ако някой от вагоните, които горяха бавно и които другарите му бяха успели да запалят, съдържаше взривни материали и детонацията му засегнаше бензина. Тогава цялата редица от вагонцистерни щеше да се подпали като барутен фитил, а това означаваше край на сражението и на цялата акция изобщо. Но запалените вагони горяха бавно, с досадно пращане, което показваше, че съдържаша бъчви с доматиен пулп и мармалад или бали с тютюн — последните партиди на Немския папиросен концерн, които фон Гайер бе изпратил с военни камиони от Кавала.

Полъхна вятър, който отнесе част от дима. В равнината, огрята с тъжна и зеленикава лунна светлина, тъмнееха малки неподвижни петна — труповете на падналите в боя. Малко по-назад, в един от оразите на терасовидното възвишение, лежеше ранени, които санитарят превързваше. Потиснат от мисълта за жертвите, Мичкин се отдалечи върху западния склон на могилата и почна да наблюдава сражението. В това време към него се приближи Варвара. Еврейката имаше разсеян и погълнат от мислите си вид.

— Какво има? — попита Мичкин, като изпита усещането, че тя представляваше безполезен товар в групата.

— Искам разрешение да ида при командира — каза тя. — Ще се върна веднага.

— За какво ти е командирът?

— За да му кажа, че тука бездействуваме.

— Командирът си знае работата, проклета и опака жено!... — сърдито извика Мичкин. — Няма да мърдаш отгук без моя заповед.

Варвара се опита да възрази и между двамата щеше да избухне кавга, но в това време от южния склон на могилата се чу гласът на Данкин, който викаше:

— Внимание!... По шосето иде моторна кола.

По серпантините на шосето, което лъкатушеше върху склона на отсрещната планина, се хлъзгаше наистина една моторна кола. Но това бе цивилна кола. Мичкин разпозна веднага нейната безобидност по лимоненожълтите фарове. Шофьорът не бе счел за уместно да ги угаси

и вероятно още не подозираше, че в зоната, в която трябваше да мине, имаше сражение. След като се увери напълно, че колата, която идеше, бе цивилна, а не военна, Мичкин реши да не безпокои командира и заповяда на фелдфебел-школника Данкин да образува с няколко души застава от двете страни на шосето и да я спре с предупредителен изстрел във въздуха, ако в нея нямаше германци в униформа.

Внезапно колата спря и фаровете ѝ угаснаха. Хората, които пътуваха в нея, бяха забелязали сражението и се колебаеха дали да продължат. Колата бе слязла вече в равнината, но до нея имаше повече от километър и половина, така че единственото, което оставаше, бе да се чака приближаването ѝ или да не се предприема нищо, ако се върнеше обратно. Но след малко колата отново тръгна напред, вече с угасени фарове, за да не привлича вниманието. Някаква важна причина караше хората в нея да продължат пътя си на всяка цена. Шофьорът усили скоростта. Колата се движеше бързо, като удължена сянка по правото асфалтирано шосе, огрято с лунна светлина. Мичкин видя, че тя представляваше голям аеродинамичен модел с подвижен покрив, който в топлата нощ пътуващите бяха свалили.

Фелдфебел-школникът — Мичкин разпозна силуета му по късите панталонки — излезе от канавката и застана с автомат в ръка по средата на шосето. Въпреки безобидния вид на колата, постъпката му бе крайно момчешка и лекомислена.

— Залягай, магаре!... — прегракнало изруга Мичкин.

Но колата бе вече спряла и Данкин тръгна към нея с готов за стрелба автомат. След малко от канавките изскочиха и другарите му. От пътниците в колата не последва никаква реакция. От задното ѝ място слезе някакъв мъж, а от предното — още един. Всичко това ставаше на около петдесет метра от подножието на могилата. Данкин се обърна назад и викна високо:

— Цивилни!...

— Провери за оръжие и ги докарай тук — заповяда Мичкин.

В колата седяха още две фигури. След малко едната от тях слезе и всички видяха с учудване, че това бе жена, а другата продължаваше да седи неподвижно на мястото си. Гласът на Данкин доложи отново:

— Карат мъртвец!...

— Мъртвец ли?...

Това бе доста потискащо дори за партизанските нерви. Мичкин тръгна надолу, последван от Варвара и още няколко души. Когато стигнаха до колата, Данкин и другарите му тършуваха из джобовете на пътниците за оръжие. Само един от двамата мъже — нисък, широкоплещест и куц — носеше пистолет, който предаде сам. От неподвижната фигура, загърната в одеяло, която седеше върху задното място, се разнасяше миризма на труп. Всичко това се стори на партизаните зловещо и странно. То бе напълно различно от ужасите, с които бяха свикнали досега.

Лицата на мъжете, които слязоха от колата, издаваха смущение и мрачна загриженост. Главата на жената бе омотана в траурен воал. Мичкин си спомни веднага, че бе виждал тия мъже много пъти в Чамкория и че единият от тях представляваше рядка плячка в ръцете на партизаните. Той струваше колкото пет генерали в немската войска. А нещо особено във фигурата и стойката на жената, чието лице не можеше да види още, му напомни за лекарката, която в снежната виелица срещу Нова година се бе съгласила да отиде при болното дете на сина му. Все по-ясно си спомняше Мичкин за фигурата и лицето ѝ. И между хората, които я заобикаляха през новогодишната вечер, бяха именно тия мъже. Ниският имаше навик да се разтрива сутрин със сняг, а високият — със сребърнобяла коса — пръскаше луди пари за угощения. И двамата бяха от враждебния свят. Но присъствието на мъртвеца и на жената в траур налагаше известна почтителност. Мичкин попита:

— Вие какви сте?

А високият с бялата коса отговори:

— Чиновници от тютюнева фирма.

— А жената? — От учтивост Мичкин без малко щеше да каже „госпожата“.

— Тя е вдовица на мъртвия.

Настъпи мълчание, в което всички съзнаха, че имат пред себе си врагове. Това личеше по скъпата кола, по елегантните дрехи и по отговора на задържаните. Но в този момент партизаните виждаха и жената в траур.

— Пусни ги да продължат!... — съчувствено забеляза някой.

А Мичкин отговори насмешливо:

— Хайде де!... Големи християни взехте да ставате.

Той знаеше, че нито можеше, нито трябваше да изпусне жив от ръцете си niskия мъж.

— Какво мислите да правите с нас? — попита високият мъж с бялата коса.

— Ще видим — отговори Мичкин, гледайки втренчено свастиката върху ревера на фон Гайер. — Този човек германец ли е?

— Да, германец е — отговори Костов. — Обикновен, търговски служащ.

— А тази значка?

— Задължават ги, нали знаете... — невинно произнесе експертът.

Някой се изсмя тихо и сдържано. В настъпилото мълчание Мичкин заповяда:

— Предайте личните си и служебни книжа.

Клепачите на експерта замигаха бързо и неспокойно, а лицето на фон Гайер остана неподвижно като маска. Двамата извадиха и подадоха портфейлите си. Ирина направи същото с личната си карта.

— Прегледай документите и докладвай — каза Мичкин на фелдфебел-школника. А после се обърна към Варвара: — Ти претърси колата.

Варвара се качи в автомобила, правейки гримаси от противната миризма на трупа. В колата нямаше нищо друго освен мъртвеца, два малки кожени куфара, един голям пакет и шлиферите на хората, които пътуваха с нея. Куфарите не съдържаха нищо особено, а в пакета имаше една голяма кукла, рокличка и детски обувки. Варвара провери грижливо всички ниши и празнини в колата, където можеха да се скрият документи. Не намери нищо. От своя страна Данкин претърси основно джобовете на мъртвеца и задържаните, като взе всички книжа, които намери в тях. Цялата група остави колата на шосето и по заповед на Мичкин се отправи към западния склон на могилата, където нямаше опасност от заблудени куршуми. В това време от далечината долетя силен тътнеж, който разтърси въздуха на околността. Минноподривната група бе хвърлила най-сетне моста във въздуха. Докато отиваха към могилата, задържаните почнаха да говорят помежду си на немски. Жената каза:

— Все пак не са толкова страшни, колкото очаквах... Дори показват известна почит към траура и смъртта.

— Обикновени разбойници — презрително измърмори фон Гайер.

А Варвара чу думите му и отговори на немски:

— Разбойникът сте вие, господине!

Ирина и Костов замръзнаха от ужас, а фон Гайер попита спокойно:

— Вие еврейка ли сте?

— Да — мрачно отговори Варвара.

— Познах ви по акцента.

Настъпи късо мълчание, в което Ирина успя да прошепне:

— Вие сте полудял... Тия хора няма да ни сторят нищо, ако не ги обиждате и се държите човешки.

А фон Гайер отговори:

— На вас, естествено...

После запали цигара и съзна, че минутите му бяха преброени. Но той не се развълнува от това, а почувствува само злоба и печал на разбойник, изправен пред бесилка. Просветлението му в Тасос отново бе потънало в мрак. Неизмеримата и безчовечна заблуда за превъзходството на немския дух замъгляваше разума му дори в този момент. Нищо не го вълнуваше сега. Нищо освен това, да покаже студената си омраза към врага.

Данкин клекна върху тревата и почна да прелиства и да чете документите под светлината на електрическото фенерче, което бе окачил на ризата си. Когато ги прегледа и се изправи, Ирина потрепера.

— Какво намери? — попита Мичкин.

Лицето на Данкин бе станало враждебно и хладно.

— Германецът е директор на Немския папиросен концерн за Югоизточна Европа — каза той. — Мъртвецът е главен директор на „Никотиана“, а другият мъж — главен експерт на фирмата...

— Значи, всички са главни!... — сурово подхвърли някой.

Последва смях, след който настъпи мълчание. Всички съзнаха, че смехът бе оскърбил жената в траур. Мичкин я гледаше разстроено, сякаш съжаляваше, че и тя бе попаднала в ръцете му. Угнетяваше го присъствието на тази жена, която в снежната нощ се бе съгласила да отиде при болното дете на сина му. Без нея въпросът с германеца щеше

да се ликвидира бързо и лесно. А Данкин сякаш разбра мисълта му и каза внезапно:

— Ние можем да задържим само германеца.

— Да, другите могат да продължат!... — Мичкин се улови веднага за тази формула. — Вървете си!... — обърна се той с облекчение към Костов и жената.

Но Ирина произнесе твърдо:

— Ние няма да мръднем без него оттук.

За миг вниманието на всички бе отвлечено от картечната стрелба на сражението, което се водеше зад могилата. Тракането на картечниците се бе засилило, достигна някакъв пароксизъм и се заглуши изведнъж от последователни детонации, които разтърсиха дори въздуха зад могилата. Мичкин и хората му разбраха, че другарите им се хвърлят в отчаян пристъп с бомби, а немците ги посрещат с ураган от картечна стрелба. После настъпи неочаквана тишина, в която се чуваха само изолирани изстрели с автомати, сякаш внезапно усилие бе изтощило едновременно и двете страни.

Сърцето на Варвара се сви болезнено. Тя знаеше, че пристъпите с бомби се заповядваха и повеждаха винаги от Динко. В тази атака имаше някаква свирепа безогледност, която довеждаше до разбиването на противника, но струваше скъпо. Мичкин също разбра, че това бе нападение, поведено от Динко, и се послуша да отчете резултата му. От полесражението долиташе само рядка стрелба с автомати, която показваше, че или немските картечни гнезда бяха разбити, или партизаните бяха дали много жертви. Но експлозиите от цистерните, които Мичкин очакваше, не се чува. Вместо тях последва особено пращане, сякаш избухваха детски бомбички. Хората на Динко бяха успели да запалят вагон с патрони.

Докато Мичкин се чудеше как да постъпи с пленниците, Варвара разглеждаше последните с отенък на мрачно злорадство и търсеше думи, с които можеше да ги уязви сполучливо. Но атаката с бомбите отклони внезапно вниманието ѝ от тях. Миг след това тя свали автомата от рамото си и хукна към гарата.

— Стой тука, жено!... — извика Мичкин след нея. — Къде отиваш без заповед?

Тя се обърна и отговори пресипнало:

— Отивам да видя какво става долу.

И пак се затича с развята коса и с автомат, който държеше пред себе си.

„Побъркана жена“ — помисли Мичкин, но не се разсърди, защото тя щеше да му донесе сведения за боя. Той погледна Ирина и си спомни за думите, които последната бе казала преди малко. Това бяха смели, изненадващи думи. Тя дръпна воала от лицето си и Мичкин видя жената, чиято постъпка го бе възхитила: една необикновено красива жена с гладко матово лице, с овално чело, с тъмни очи и леки трапчинки на бузите, една жена без име, която човек не можеше да забрави никога, една жена без възраст и грижи, чиято красота можеше да паразитствува и добие такава степен на съвършенство само в безделието на враждебния свят, срещу който Мичкин се бореше. Той изпитваше леко физическо отвращение към жените на този свят. Мичкин не харесваше удължените линии на тънките им и сухи тела. Те му се струваха изродени и някак противни. Ала тази жена бе съвсем друго. В нея имаше нещо яко и пълнокръвно, което сякаш идеше от жените на народа, от майката или бабите ѝ, работили на нивата, доили крави и тъкали домашно сукно от груба вълна. Тя приличаше на узряла праскова, на тежък клас, гален от вятъра преди жътва. Мичкин съзна, че усещането за всичко това идеше от нейната физическа здравина, от заобленото лице, от силния таз и яката конструкция на бедрата. Ала то идеше много повече от постъпката ѝ някога, когато тя отиде да спаси в снежната виелица болното от пневмония дете на сина му, а също и от това, че сега се застъпваше за германеца, който я придружаваше. Мичкин съзна, че в тази жена имаше вътрешни качества, които не му позволяваха да постъпи с нея грубо. У него отново настъпи смущение, което сега граничеше с пълна безпомощност и го накара да се засрами. Партийният комитет на отряда го бе направил отговорник на петнадесет души. Тази длъжност предполагаше твърдост и бързи решения, а той се мотаеше и чудеше как да постъпи не с някое трудно положение в боя, а просто с една жена. И срамът му веднага се превърна в твърдост.

— Докторке!... — каза той мрачно, понеже не знаеше името ѝ.
— Отдалечи се веднага оттука.

— Значи, ти ме познаваш? — произнесе тя учудено.

— Да, познавам те!... — рече Мичкин. — Една вечер, срещу Нова година, ти се съ согласи да газиш снега и да дойдеш при болното дете на сина ми... Аз не очаквах да направиш това заради нас... някакви колибари.

Ирина сви разсеяно веждите си, сякаш търсеше случката, изчезнала в мъглата на безброй разкъсани спомени от пиршества в Чамкория.

— Да, спомням си!... — каза тя със слаба усмивка. — И като благодарност за това искаш да задържиш спътника ми.

— Аз трябва... длъжен съм да го задържа, докторке... Този човек се търси от всички отряди.

— Какво ще правите с него?

— Той е осъден.

В очите на Ирина светна пламък.

— Кой ви даде право да го съдите? — остро попита тя.

А Мичкин отговори:

— Народът.

— Кой народ?... Кога ви упълномощи?

— Когато натрапниците почнаха да се гаврят с него... Когато този човек им заповядваше да режат глави и палят домове.

От гърдите на няколко души се изтръгна мрачно ръмжене, което накара Ирина да потрепера. Но тя пак не загуби присъствие на духа и с някаква отчаяна решителност продължи да брани живота на фон Гайер.

— Та нима този човек е заповядвал това? — глухо произнесе тя.

А Мичкин рече:

— Не се прави на глупава, докторке!... Този човек определяше цените на тютюна и позлатяваше ръцете на палачите... Ти знаеш много добре това.

Ирина съзна, че в тоя отговор имаше нещо неописуемо вярно и страшно. Тя потрепера, но пак не загуби присъствие на духа.

— Тогава вие би трябвало да съдите и мъртвеца в колата, и експерта, и мене... — каза тя. — Ние приемахме пари от този германец, за да плащаме данъци на държавата и надници на работниците... Значи, вината е обща, а да накажеш всички със смърт, дори когато са виновни, е жестоко и немислимо... Представете си, че

този човек е бил принуден да постъпва така по необходимост като покойния ми съпруг, като експерта и мене...

— Мъртвецът ще отговаря пред Бога — отвърна Мичкин. — Вие пред съвестта си, а този човек пред нас.

— Какъв Бог, другарю командир? — иронично попита някой.

— Трай!... — смълча го Мичкин. — Такава е думата.

— Той не е убил никого!... — извика Ирина.

— Но заповядва и плаща на убийците — отговори Мичкин. — Неговото престъпление е най-грозното... И ние осъдихме него, за да простим на по-малко виновните.

Ирина съзна, че фон Гайер слушаше разговора и разбираше достатъчно български, за да вникне в съдържанието му. Но той не измени с нищо дръзката поза на човек, който пушеше с удоволствие, след като бе държал три часа кормилото на колата в ръцете си. А на Ирина дойде на ум, че сега той не можеше да бъде друг и че мъжеството бе единственото, което му оставаше в тоя час на разруха и гибел. Тя искаше да извика отчаяно: „Този човек дойде в Солун заради мене!...“ Но не направи това, защото съзна, че аргументът ѝ щеше да бъде смешен и че имаше много виновни, ала най-виновен от всички си оставаше пак фон Гайер.

Търпението на Мичкин почна да се изчерпва.

— Отведете тази жена настрана — заповяда той.

Но не беше лесно да изтласкаш една жена, особено когато носеше траур и трупът на мъжа ѝ лежеше в колата до шосето, увит като пакет с одеяло. Думите на Мичкин като че попаднаха в безлюдно пространство и никой не се зае да изпълни заповедта му.

— Какво гледате?... — изруга той сърдито. — Басма ли ще им цепим?

Двама от мъжете, които стоеха най-близо до Ирина, я уловиха за лактите и поведоха към шосето, а Костов тръгна след тях. Експертът се бе сгърчил под пристъпа на гърдната жаба, предизвикан от вълнението.

— Костов!... — извика тя. — Легнете на тревата и сложете в устата си хапче.

— Какво го караш?... Да се трови ли? — попита един от мъжете.

— Не — отговори тя бързо. — Карам го да вземе лекарство.

После направи усилие да се освободи, като съзна, че това щеше да отложи смъртта на фон Гайер с още няколко минути. Но тогава я обзе чувство на виновност. Тя принадлежеше също към света на германеца. И също като Борис се интересуваше алчно от размера на контингентите, които Немският папиросен концерн възлагаше на „Никотиана“. И също като фон Гайер следеше с тревога дали Червената армия нямаше да изпревари английската на Балканите. И също като двамата питаше министрите как отива борбата с партизаните, а когато ѝ казваха, че срещу нелегалните се вземаха драконови мерки, изпитваше смътно и жестоко доволство. Като съзна всичко това, тя усети слабост и престана да се съпротивява. Мъжете я пуснаха веднага.

В това време от другата страна на могилата се чува глухи, тичащи по тревата стъпки. Върху склона изникна Варвара. Косата ѝ беше разчорлена, а лицето разкривено от израз на ужас и мъка, който привлече вниманието на всички. Тя се наведе изведнъж, сякаш смазана под тежестта на новината, която носеше, и простена хрипливо:

— Командирът е тежко ранен... падна... убиха го...

Настъпи безмълвна тревога, в която партизаните сякаш забравиха заловените и се струпаха около Варвара. Фон Гайер съобрази равнодушно, че ако не беше куц, имаше шанс да изтича бързо в колата и да побегне с нея. Но инстинктът му към живот бе вече угаснал, а в душата му плуваше само мъгла от тъмни, варварски времена. Ирина използва залисията между партизаните и се приближи до него.

— Бандити!... — произнесе той небрежно.

А тя каза:

— Не, това не, са бандити!... Това са хора, които ще разрушат до основи нашия свят... защото живяхме безумно.

После улови ръката му и добави тихо:

— Прости ми!... Това нямаше да се случи, ако не беше дошел в Солун с мене...

А той отговори с мрачната твърдост на човек, който бе приел вече смъртта си.

— Не съжалявам за нищо.

В това време Варвара седна на земята и почна да хълца тихо.

— Кажи!... — попита Мичкин, като я разтърси за рамото. — Убиха ли го или е само ранен?

След още няколко въпроса, на които Варвара отговори несвързано, Мичкин разбра, че Динко е ранен в корема при нападението с бомбите. Няколко души бяха успели да го измъкнат назад. Тихата паника, която настъпи от вестта на Варвара, премина бързо. Някои предположиха, че командирът е само леко ранен. Но Мичкин не даде ухо на този слух и потиснато наведе глава: той знаеше, че сега отрядът всъщност нямаше командир. Шишко бе храбър, но не познаваше тънкостта на военните работи. Само Динко можеше да се справи бързо с бойната обстановка и ако настъпеше обрат, да оттегли хората правилно. Групите бяха разположени така, че преждевременното оттегляне на някои от тях излагаше на опасност останалите. А от всички групи най-изложената бе тази на Мичкин.

Той се върна отново при пленниците, гледайки замислено към отсрещната планина, в която се губеха серпантините на шосето. Далечината бе все още безмълвна и спокойна. Нямаше никакъв признак на враг. Ала абсурдно бе да се мисли, че немците не са съобщили по безжичния си предавател за бедственото положение, в което се намираха. Мичкин се помъчи да остане спокоен. Най-важното в момента бе новината, която донесе Варвара. Трябваше да се направи нещо за Динко. Отрядът нямаше лекар. За единствения санитар, който обслужваше ранените, някой бе съобщил, че е убит още в началото на боя. И макар животът на Динко да не можеше да се повери на всеки, а още по-малко на хора от враждебния свят, Мичкин се обърна към Ирина и рече:

— Докторке, нашият командир е ранен... Иди да го видиш.

А Ирина видя в това слаба надежда за спасяването на фон Гайер и отговори:

— Ще го направя, ако пуснеш този човек.

Мичкин я погледна изненадан от условието ѝ. Очите му станаха изведнъж присвити и зли. Той помисли: „И тя е като всички, които живеят по вилите... Върши нещо, ако очаква полза от услугата си.“

— Ние няма да освободим този човек, дори ако ти откажеш да помогнеш и нашият командир умре — каза той.

Ирина потрепера отново, защото ѝ се стори, че у тия хора имаше нещо, на което немската идея за свръхчовека бе само карикатурно и

смешно подражание.

— Значи, отказваш да помогнеш на един ранен!... — изруга Мичкин. — Птю!...

Той се изплю възмутено настрана. Ирина се изчерви. Думите на Мичкин я удариха болезнено.

— Не отказвам, глупако!... — озъби се тя. — Но и аз искам да спася един човешки живот... Къде е вашият проклет командир?

Мичкин почувствува пак, че у тази жена имаше нещо безстрашно, което го караше да я уважава. А озъбването ѝ, с риск да го разсърди, бе доказателство, че ако тя направеше нещо за командира, щеше да го направи както трябва, без подлата мисъл да влоши състоянието му.

— Върви!... — рече той, като посочи Варвара. — Тази жена ще те заведе.

Варвара продължаваше да седи на тревата и да хлипа с пресекнат плач и неравно, отсечено дишане, при което раменете и краката ѝ потреперваха конвулсивно. Ирина разбра, че това бе признак на съвършено разстроени нерви и че мястото на тази жена не бе тук, в партизанския отряд, където човек преживяваше всеки ден по някакъв ужас.

— Жената е ранена!... — произнесе Ирина, като забеляза внезапно по голия лакът на Варвара струя кръв.

— Да, ранена е!... — Мичкин също видя кръвта, която под лунната светлина изглеждаше черна. — Но това е дребна работа... Ще я превържеш после.

Ирина повдигна ръката на еврейката. Мишницата ѝ бе леко одраскана от куршум, разкъсал малките клонове на една повърхностна вена. Но Варвара не усещаше раната и продължаваше да хлипа с предишния нервен плач.

Мичкин махна с ръка и заповяда на един от мъжете да отведе Ирина до превързочния пункт.

Мичкин погледна към планината, по която лъкатушеха серпантините на шосето, разсеян внезапно от един особен шум. Този шум бе далечен, монотонен и глух. Мичкин се опита да си втълпи, че шумът беше въображаем, но след малко се увери в неговата

действителност. Това бе шум от мотори. Може би ескадрила от самолети летеше нейде в нощта. Ала в бученето на самолетни мотори имаше нещо вълнообразно и пеещо, което липсваше тук. Това, що долиташе сега, бе по-скоро шум от машини, които пъплеха по земята. Мичкин се послуша пак. Бученето долетя отново — бездушно и механично. И тогава Мичкин разбра, че това, що чуваше, бе задавен хор от бумтенето на много моторни коли, които изкачваха стръмнината. Те щяха да се покажат скоро по серпантините на шосето върху отсрещния склон. После Мичкин съзна, че всичко това бе неизбежно и не можеше да не стане, щом като немците бяха складирали в тая гара няколко хиляди тона бензин и сражението продължаваше толкова дълго.

— Отведи докторката до превързочния пункт и се върни веднага!... — заповяда той на човека, който трябваше да придружи Ирина, а на Данкин рече: — Минирай шосето и камуфлирай настилката му много добре.

А на останалите каза:

— Момчета!... На немците идва помощ... Ние не трябва да мръднем оттук, докато нашите другари не се оттеглят от моста и гарата.

Но по далечния шум на моторните коли партизаните бяха разбрали вече това и всеки знаеше, че предстоеше бой. Защото другарите им, които се сражаваха при гарата, нямаше да се оттеглят, преди да запалят бензина, а немците веднага щяха да се нахвърлят върху могилата, от която партизаните можеха да бъдат обстрелвани с картечен огън във фланг и в тил.

Докато Данкин с няколко души поставяше мини върху шосето, Ирина крачеше бързо зад човека, който трябваше да я отведе до превързочния пункт. Тя видя запалените вагони и сенките на мъжете, които от време на време се мяркаха върху светлото зарево на пожара. Тя видя дори святкането на изстрелите и чу свистенето на заблудени куршуми, които стигаха до оврага, в който се намираше превързочният пункт. Навярно един от тези куршуми бе ранил Варвара. Съзнавайки опасността, Ирина почна да тича, но спря изведнъж. Дойде ѝ на ум, че човекът, който вървеше пред нея, щеше да се засмее, а това ѝ се стори обидно. Човекът забеляза паниката ѝ, но не се засмя. Той бе нисък, широкоплещест, с окъсани дрехи и в тоя момент мислеше за глухото

бучене на моторните коли в планината. Двамата минаха през стърнище от ожъната нива, до което достигаше разределеният дим на сражението, наситен с миризма на барут, на бавно горящите вагони с тютюн при гарата.

Над главите им извири вихър от картечни куршуми. Ирина се сниши инстинктивно. И тогава ѝ се стори, че тази нощ всичко, което преживяваше в нея, бе изкупление за десет години, прекарани в леност, безделие и наслади. Изкупление бе смъртта на Борис, поразен в няколко дни от тропична малария в изоставения и мръсен военен хотел, по чиито стени пъплека дървеници. Изкупление бе съдбата на фон Гайер, който чакаше наказанието си с безжизнено равнодушни очи. Изкупление бе болестта на Костов, който се търкаляше на тревата с хапче от нитроглицерин под езика си. Най-сетне изкупление бе и това, че сега Ирина отиваше да превърже по заповед ранения командир на хората, които разрушаваха света на „Никотиана“.

Стърнището свърши и се превърна в слаб наклон, който се спускаше към брега на оврага. Самият овраг бе плитък, широк, изпълнен с пясък и камъни, влачени през поройни дъждове в равнината. По посока към планината той се стесняваше, а бреговете му ставаха високи и стръмни. Ирина и човекът, който я водеше, тръгнаха по него. Сега те се намираха в естествен окоп, който ги пазеше от куршумите и в който шумът на сражението долиташе притъпено и глухо, сякаш идеше отдалеч.

— Има ли още много? — попита тя.

Обувките ѝ се бяха напълнили с пясък и тръни.

— Ето ги пред нас!... — отговори човекът.

Зад оголените от пороя корени на едно изсъхнало дърво, смоковница или маслина, където водната стихия през дъждовни дни бе струпала грамада от камъни, брегът на оврага правеше заоблена чупка. Когато отминаха чупката, Ирина видя изведнъж десетина мъже, натъркаляни върху пясъка. Луната ги огряваше тъжно.

Значи, това бе превързочният пункт на партизаните!... Сърцето на Ирина се сви болезнено. Някои от ранените лежеха съвсем неподвижно като безжизнени трупове, други бяха облегли гърбовете си върху стръмния бряг на оврага, а трети се превързваха сами или помагаха в това на другарите си. Един млад човек с бинтована глава, който бе по-леко ранен и заместваше убития санитар, сновеше между

ранените и поднасяше към устните им с тенекиено канче вода, която бе донесъл с кофа от близката полупресъхнала и нечиста река. Върху пясъка се търкаляха две санитарни чанти, от които бяха извадени и последните бинтове. Някои от ранените бяха съдрали ризите си, за да се превържат с парцалите им. Миришеше на йодоформ, старомодно лекарство, което влизаше още в инвентара на полковите амбулатории и което партизаните бяха навярно пленили от някоя разбита войскова или жандармерийска част. Убитият санитар имаше известни зачатъчни познания по хирургия, тъй като на една кърпа, която бе преценил за чиста, лежеха наредени инструментите му — сонда, ножици и хемостатични пинсети. До кърпата стоеше емайлирана паница с жълт разтвор от риванол, в който дезинфекцираше инструментите.

Сърцето на Ирина се сви още по-силно. Имаше нещо пронизващо в тази санитарна нищета, в олющената паница с риванол, в инструментите, поставени на нечистата кърпа, и в желанието на убития санитар да си послужи все пак с тях. Имаше нещо зловещо и тъжно в тия ранени мъже, които щяха да умрат сами под безнадеждната и печална лунна светлина, на това място, в тая чужда земя. Ирина почувствува тих ужас.

— Къде е командирът? — попита мъжът, който я доведе.

Човекът с бинтованата глава не отговори, а само посочи една тъмнееща маса, просната върху пясъка. Ирина се отправи към нея. Лунната светлина падаше в лицето на Динко. И тогава тя го позна.

В първия миг тя почувствува слабост, сякаш краката ѝ се подкосиха и не можеха да се държат, а след това почна да трепери внезапно, но не от смущение, нито от страх, нито от радост, че го виждаше тук и че той можеше да спаси живота на фон Гайер и да им помогне да се измъкнат по-скоро от това място. Тя не затрепера нито от жалост към него, нито от това, че бе потресена, задето го виждаше смъртно ранен в този зловещ пущинак. Тя затрепера от някакво друго, неописуемо и дълбоко вълнение, което идеше от миналото, от топлите дни на есента, когато се връщаше от лозето с кошница грозде и вечер помагаше на баща си да откачат тютюневите низи, които през зимата щяха да продадат на „Никотиана“. Това вълнение идеше от ведрите и спокойни дни преди да срещне Борис, преди гладните стачници да

убият с тояги баща ѝ, преди да стане метреса и законна съпруга на злодея, чийто труп сега пренасяха като досаден багаж от Солун в Кавала. Това вълнение бликаше от чистотата на дните в малката варосана стаичка с отворен прозорец, от който долиташе неспирното шумолене на реката и който засенчваха листата на стария орех, от дните, изчезнали като сън, от душевния мир, чийто спомен събуждаше винаги горест и сладостна мъка в душата ѝ. Защото той бе прекарал десет години у тях и бе свидетел на тия ведри, спокойни и чисти дни, познаваше като нея варосаната стаичка, сенчестия орех и шумоленето на реката.

Но колко несправедливо и студено се отнасяше тя към него!... Дразнеха я големите му загрубели от полската работа ръце, дебелите шаячни дрехи, цървулите, този постоянен израз на недоволен и разбунтуван ратай, който блясваше в очите му при всеки разговор с баща ѝ. Дразнеше я мрачният пламък на любовта му, дълбока като мъката и гореща като пръстта на червените пясъчливи хълмове, по които растеше тютюн. И всичко това тя си спомни сега изведнъж, като гледаше лицето му, облято в студена пот и изкривено от ужасните болки в корема. Но в това лице нямаше вече израза на недоволен и потиснат ратай. Дори сгърчено от непоносимите болки, които му причиняваха раните, то бе властно, мъжествено и красиво.

Мисълта, че бе доведена да помогне, я накара да дойде на себе си, събуди рефлекс на хладнокръвието, с което се бе научила да приема всичко.

— Значи, ти си това!... — произнесе тя, като коленичи и се наведе над него. — Някой ми казваше, че си хванал гората, но аз не се изненадах от постъпката ти. Чуваш ли ме?... Отвори си очите!...

Той повдигна бавно клепачите си, но не я позна, защото лицето ѝ се намираше в сянка. Гласът му произнесе хрипливо:

— Кой е?... Какво искате?... Никакво отстъпление без заповед на Шишко!...

А мъжът, който беше довел Ирина, рече:

— Това е лекарка, другарю командир!... Спряхме я в една кола на шосето.

Той поклати глава, сякаш съзнаваше, че помощта бе напълно излишна. Очите му пак се отвориха — студени, замрежени и безразлични към всичко, което не бе във връзка с боя.

— Наистина ли не ме познаваш!?... — произнесе тя горчиво, като сложи ръката си върху студеното му и мокро чело. — Ще бъде страшно, ако си толкова зле!...

После тя викна на човека, който я бе довел от могилата:

— Подай ми санитарните чанти!... Подай ми и тази ужасна паница с риванол!...

— Кое? — попита човекът.

— Паницата с жълтия разтвор... Трябва да си изплакна първо ръцете.

Тя прегледа бързо чантите и намери в едната спринцовка и ампули с камфорово масло.

— Това е добре — каза тя. — Но от марля и бинтове няма нито следа... Това ли е вашето санитарно снабдяване?

— Това е всичко — мрачно отговори човекът. А после той си спомни заповедта на Мичкин да се върне веднага и добави тихо: — Докторке, аз си отивам... Ако има нещо, ще ти помогне този човек.

Той посочи мъжа с бинтованата глава, който чуваше всичко, но не можеше да говори и бе застанал като послушен помощник до Ирина.

Тя повдигна ризата на Динко и я спусна веднага, смразена от ужас.

— Така!... — произнесе тя механично, сякаш говореше само на себе си. — Коремът ти е надупчен като решето... Дори най-добрият хирург не може да те спаси... Но отвори си очите най-сетне!... Така!... Още ли не ме познаваш?...

Тя говореше нервно, задъхано и в този безпомощен поток от думи намираще изход от страшната вътрешна слабост, която я караше да се разхълца и запищи истерично. Но тя устоя на тази слабост, присъща на женската психика, защото нервите ѝ бяха здрави.

Той отвори очите си, но те бяха пак замрежени, студени и равнодушни — очи на човек, който съзнаваше, че около тялото му се бяха увили ръцете на смъртта.

— Още не ме познаваш!... — простена тя пак. А след това се обърна към човека с бинтованата глава: — Подай ми спринцовката и ампулите... Животът му може да се продължи с още няколко минути... Така!... А после ще видя тебе и другите...

Докато пълнеше спринцовката с камфорово масло, тя чу слабо шумолене и когато повдигна очи, видя, че Динко с внезапно усилие се бе повдигнал на лактите си и я гледаше втренчено. Това бе изумен поглед на човек, който виждаше далечно и сладостно видение. Но усилието го бе изтощило и той рухна с глух стон, без да каже нищо.

— Значи, най-сетне ме позна!... — Тя се засмя нервно и механично, а от очите ѝ внезапно затекоха сълзи. — Не мърдай!... Не се движи!... Тази игла е запушена... Подай ми друга, човече... Бързо!...

Човекът с бинтованата глава извади от металическата кутия нова игла, а Ирина я постави на спринцовката, като изсмука грижливо от ампулата последната капка масло.

— Страшно е всичко, което става тази нощ!... Дай си ръката и не обръщай внимание на състоянието ми... — Тя избърса с горната част на дланта си сълзите, които продължаваха да бликат от очите ѝ. — Тази инжекция ще те подкрепи... Господи, какви мускули!... Да, в гимназията на лоста и паралелката ти правеше чудеса... И по математика и физика беше пръв, но латинският не ти вървеше много... Спомняш ли си, а?...

А като направи инжекцията и съвсем безполезно изтри с памук, натопен в спирт, мястото, където бе забила иглата, тя се разхлипа изведнъж, защото в спомена от миналото имаше нещо горестно и пронизващо. После тя чу гласа му — задушен и пресипнал, но все пак познат:

— Как попадна... тук?

А тя отговори:

— Мъжът ми се помина в Солун... Пренасяхме с кола тялото му в Кавала и твоите хора ни задържаха...

— Помина ли се?... — Той замълча и върху лицето му се появи слабо учудване, сякаш се питаше защо тази новина сега не му доставяше никаква радост. — От що? — произнесе той равнодушно.

— От малария, а може би от пиенето... Водеше нездрав и безсмислен живот.

— Да, напълно безсмислен... — немощно потвърди той. — Но ти трябва да продължиш... Белите андартти могат да ни нападнат в тил... Ти трябва да се измъкнеш оттук, преди да е станало това.

— Не, аз няма да се отделя от тебе сега... Няма да оставя да помислиш, че съм както по-рано... надута глупачка, която се срамува от роднините си...

Сълзите продължаваха да бликат неудържимо от очите ѝ.

— Сама ли пътуваш? — попита той.

— Не. В колата са главният ни експерт и директорът на Немския папиросен концерн... Слушай!... Ето че искам да те използвам пак...

— Тя се разсмя изведнъж, през сълзите си, в някакъв пристъп на жестока ирония към себе си. — Не, нищо.

— Какво искаш? — попита той.

— Вероятно твоите хора ще убият този човек... Но той тръгна с колата от Солун само заради мене.

— Кой е този човек?

— Фон Гайер, директорът на Немския папиросен концерн... — Сълзите ѝ пресекнаха изведнъж. Тя добави страхливо и гузно: — Не можеш ли да го спасиш?

Последва мълчание, в което той напрегна паметта си, а после се усмихна горчиво:

— О, фон Гайер!... Знаем... — Той щеше да каже „твоят любовник“, но замълча. — Заради тебе той даваше големите контингенти на „Никотиана“, нали?

— Не говори сега така!... — простена тя като животно, ударено с пръчка. — Заповядай на хората си да не го убиват!...

Той помисли малко и каза:

— Не!... Аз не мога... нямам право да им заповядвам това.

— Направи го заради мене.

— Не!... Аз не мога да го направя дори заради тебе.

— Няма да ти струва нищо.

— О, не разбираш!... Това ще ми струва верността към партията, на която принадлежа... Това ще бъде подлост към тия, които остават да се борят след мене... Сега ме разбираш, нали?

Тя се разхлипа отново, но не за Динко, не за фон Гайер или за себе си, а само от ужаса, с който бе наситена тази нощ. А той съзна това и рече спокойно:

— Всичко тече... Хората загиват, а животът ще продължи... ще стане по-добър...

— Наистина ли?... — с тъжно съмнение попита тя.

А той се усмихна и отговори:

— Да.

Усилието да приказва бе изразходвало малкия запас от сили, който му оставаше, а действието на камфоровото масло, макар и да подкрепяше сърцето, не можеше да компенсира бавното изтичане на кръвта от страшните рани в корема. Той се отпусна, като простена глухо, и лицето му се обля отново в студена, предсмъртна пот. Тя съзна, че му оставаха само няколко мига живот. И тогава престана да хлипа и постави едната си ръка върху сърцето му, а другата върху челото му. Някакво особено чувство пред смъртта, дълбока и могъща като самия живот, потисна изведнъж пристъпа на истерията ѝ. Само сълзите ѝ продължаваха да бликат неспирно, неудържимо и капеха върху шията и гърдите му, а после внезапно престанаха и те. Сега тя изпитваше безбрежна печал, но същевременно и някакво примирение, в което плуваха ослепително ярки спомени от детинството, от тихото и лъчисто многоцветие на есента през гроздобера в малкия град, от варосаната стаичка, от сенчестия орех, от шумоленето на пенливата река и прозрачната синкава мъгла, която сутрин забулваше двора. И всред всички тия лъчезарни символи на душевния мир от миналото изпъкваше образът на детето, момчето, мъжа, който сега умираше в ръцете ѝ. Все по-бавни и по-слаби ставаха ударите на сърцето му. Два немощни удара настъпиха много бързо един след друг, но тя ги отчете поотделно. Последва пауза, а след нея като последен напън на живота още един удар, малко по-силен от тия, които замираха. После настъпиха безредни, чести, едва доловими спазми на отделни фибри, които още живееха — сърцето мъждееше като угасваща свещ, — а най-сетне престанаха и те. Настъпи смъртта. Тя остана да държи половин минута това сърце, гледайки празния стъклен блясък на сините очи, които бе оживявало. Наоколо бе съвсем тихо, а в далечината ехтеше сражението. Лунната светлина бе добила едва доловим пепелносив тон.

Ирина се изправи с изопнато, сухо и втвърдено лице. Гласът ѝ произнесе с хладна печал:

— Момчета, вашият командир умря.

Последва мълчание, в което се чуваше само екотът на сражението. Някой попита:

— Роднини ли сте?

А тя отговори:
— Да. Той ми е братовчед.

XII

Докато Данкин разбиваше с кирка настилката на шосето и поставяше мини, които след това замаскирваше грижливо с блокове от разкъртения китон, глухото бучене на моторните коли се бе усилило до такава степен, щото Мичкин очакваше появата им всеки момент. Но те все още не се показваха върху серпантините на шосето и Мичкин взе да става нервен.

— По-скоро, момчета!... — викна той на Данкин, като отиде да види как вървеше минирането на шосето. — Работиш бавно.

Но Данкин изпълняваше задачата си, оставайки спокоен и внимателен — такъв, какъвто трябваше да бъде човек, когато работеше с мини. Опасността от предстоящия бой му се виждаше шега пред риска, на който се бе излагал в казармата. Той повдигна глава, без да каже нещо, и продължи да заравя мините.

На връщане към могилата Мичкин мина покрай трупа на Гайер, който бе убит преди малко от Ляте или от някой друг. Германецът лежеше по очите си с разперени ръце, а върху тила му зееше огнестрелна рана. Мичкин не се разстрои от трупа му, тъй като германецът бе отдавна осъден на смърт, а езекутирането му се налагаше от всички гледища и при всички мислими обстоятелства. Той бе просто много виновен човек, който трябваше да се убие в борбата непременно като германците, които след малко щяха да се нахвърлят върху могилата и да паднат от първите изстрели.

В това време Костов седеше на тревата върху западния склон на могилата и стискаше глава между дланите на ръцете си. Минавайки край него, Мичкин попита:

— Какво?... По-добре ли ви е сега?

— По-добре — глухо отговори експертът. — Мина ми.

— От какво страдате?

— От гръдна жаба.

— Лошо!... — Мичкин съчувствено поклати глава. — Баща ми страдаше от същото... Но не е умирачка, ако се пазите от тревоги.

Той съзна изведнъж безсмислицата на пожеланието си и добави глухо:

— Вие можете да си вървите... Свободен сте.

— Чакам докторката — отговори Костов.

— Ей сега ще изпратя да я повикат... Добре е да тръгнете по-скоро. След малко ще водим сражение.

Мичкин повика двама души, като им заповяда да се осведомят за състоянието на командира, да доведат Ирина и да вземат със себе си всички оръжия, с които ранените не можеха да си служат.

Сражението при гарата бе стихнало и сякаш замръзна в някаква мъртва фаза, която не можеше да докара никакво разрешение. Немците преминаваха към пълна отбрана. Чуваха се само изолирани гърмежи с пушки и от време на време — урагани от стрелба с картечници и автомати, която немците развихряха при всеки опит на партизаните да се доближат до бензина. Кръвопролитният пристъп с бомбите, а може би и липсата на Динко, понижаваха духа на отряда. Пожарът между вагоните се бе разраснал и заревото му хвърляше върху могилата кървавочервени блясъци, ала цистерните си оставаха незасегнати.

Мичкин прати човек да влезе във връзка с Шишко и да поиска по-нататъшни заповеди. След това се изкачи на могилата и погледна мрачно към планината. По серпантините на шосето се спускаше дълга колона от моторни коли. Мичкин ги преброи. Бяха двадесет и една. Те се движеха стремглаво, без оглед на риска да се обърнат при завоите на шосето. Командирът на колоната бе забелязал критичното положение при гарата, пожара и възможността да спаси цистерните, които още не бяха започнали да избухват. В колите имаше най-малко двеста души с пехотни оръдия и минохвъргачки. Невъзможно бе да идват само с картечници и автомати. Мичкин знаеше, че след половин час върху могилата щеше да се изсипе адски огън от мини и че той, заедно със своите петнадесет души и една лека картечница, щеше да бъде пометен, унищожен и раздробен на късове от месо и разбит метал. Съпротивата беше безнадеждна, но те трябваше да останат върху могилата докрай. Защо?... Защото, докато немците се ориентират и съсредоточат огъня върху могилата, хората на Мичкин щяха да пазят левия фланг на Шишко, който се биеше при гарата. А през това време ядрото на отряда щеше да направи последен отчаян опит да подпали цистерните или да се оттегли към планината. И в единия, и в другия

случай групата на Мичкин играеше ролята на пожертвуван ариергард. Значи, оставането на могилата имаше смисъл, но хората върху нея щяха да бъдат избити до крак. И всичко това тъкмо сега, в последното сражение, когато Червената армия навлизаше в България и партизанските отряди щяха да слязат триумфално в градове и села!

Мичкин изпъшка глухо, но през главата му не мина дори сянка от намерение да отстъпи без заповед или да изклинчи по какъвто и да било начин. Не че Мичкин бе някакъв герой, че живееше с мистично чувство на дълг, или че през Първата световна война не би се опитал да побегне, ако се намираще в сегашното положение. И не че в тоя момент мислеше какво ще стане с Шишко и с този или онзи от другарите му, ако се оттеглеше от позицията върху могилата и така спасеше кожата си, откривайки фланга им. И не че Мичкин бе някакъв особено храбър и дълбок човек, надъхан с омраза към света, който загиваше. Но Мичкин усети внезапно зад гърба си партията. Той я усети като нещо реално и живо, като някакъв разум, който не му заповядваше, а само показваше, че *трябваше* да остане върху могилата. И това, което го караше да се съгласи с партията, съвсем не бе страхът от неумолимите ѝ санкции, а ясното и сигурно чувство, че тя бе мозъкът на борбата, която се водеше, че без нея тази борба нямаше да има никакъв резултат и никакъв смисъл и че само тя можеше да съгласува придобивките от отделните жертви на всички и да изкове от тях победата срещу стария свят, който бе убил сина му, който режеше главите и палеше домовете на селяните.

И така Мичкин съзна, че оставането върху могилата бе пълно със смисъл и че заслужаваше да умре на нея заради партията, която го бе приела в редовете си и му бе дала доверието си да командува петнадесет души. И всичко, което Мичкин усещаше в този момент, оправдаваше напълно това доверие, ала не можа да удържи внезапния поток от псувни, които отпрати по адрес на Шишко, не зачитайки нито политкомисарския му авторитет, нито това, че старият тютюноработник командуваше вече цялата акция. Мичкин псуваше и ругаеше, а когато правеше това, всички знаеха, че положението е почти безизходно.

Сега Мичкин псуваше високо и гневно бавността на Шишко, наричаше го тулум, старо магаре и схванат дъртак. Той твърдеше, че няколкото подпалени вагони с мармалад и тютюн не могат да

оправдаят смъртта на тридесет души, паднали досега, и че не могло да се очаква друго, когато щабът поставял за политкомисари некадърници като Шишко. А хората на Мичкин слушаха и мълчеха. Те знаеха, че Мичкин е разгневен и говори така с риск да бъде изключен от партията тъкмо защото бе решил да умре върху позицията и че щеше да застреля без колебание всеки, който се опиташе да отстъпи или мръдне от нея. И понеже бе решил да умре, не го беше грижа дали Шишко после щеше да го даде, или не в партиен съд за уронване на авторитета му.

Но ругатните на Мичкин затихнаха изведнъж. Докато колоната от немските моторни коли се нижеше все още по безкрайните серпантини на шосето, стрелбата при гарата се усили. Тя се усили бавно, постепенно, от всички страни, по целия огнен полукръг, който обхващаше бензиновите цистерни, но не можеше да се приближи до тях. Все по-честа ставаше стрелбата на немските картечници и сега хората от могилата доловиха, че в нея имаше нещо забъркано, нервно, което след това премина в смущение, а после в истерия и паника. Всички картечници и разполагаеми оръжия на немците сега трещяха без паузи. И всред тази непрекъсната, безредна и паническа стрелба долетяха отново глухи тътнежи на бомби. Мичкин съзна, че Шишко провеждаше концентрично нападение към цистерните. Ала това нападение се отличаваше твърде много от предишното. В него липсваше бесният, нетърпелив устрем на Динко, който повеждаше хората без оглед на жертвите. Шишко го бе подготвил бавно, систематично. Той навярно бе заповядал на хората да пълзят по корем часове наред и напредвайки сантиметър по сантиметър, да стигнат до удобни позиции, от които бомбите можеха да уязвят картечните гнезда на противника. Трясъкът на бомбите се засили на свой ред и отслаби внезапно картечната стрелба. Миг след това от зеленикавия облак и пушеците, които забулваха гарата, се издигна висок яркожълт огнен фонтан, последван от масивна експлозия и плътна въздушна вълна. След половин минута се издигна още един фонтан, после втори, трети... Вагоните-цистерни започнаха да избухват един след друг, изригвайки гейзери от горящ бензин, който забули всичко с огромни черни кълба от дим. А през този дим огнените езици изглеждаха тъмночервени и багреха равнината с кърваво сияние.

— Свършено е, момчета!... — радостно извика Мичкин. — Нашите запалиха бензина... Тоя старец го бива понякога!...

Никой не отговори. Всички гледаха втренчено страхотната картина на експлозиите. Вече не се чуваше никаква стрелба. Върху светлия фон на заревото, между кълбата от черен и непрозрачен дим се мяркаха човешки фигури, които бягаха да се спасяват от пламъците.

Мичкин погледна отново към посоката, от която идеше неприятелят. Моторизираната колона се бе спуснала вече съвсем ниско, почти в подножието на планината. Данкин бе заредил последната мина върху шосето и тичаше към могилата. Малко по-насам, в лимузината с лимоненожълти фарове се качваха бързо лекарката и високият мъж с бялата коса, който я придружаваше. Двата седнаха отпред, на шофьорското място, а зад тях, увит в одеяло, безмълвен и страшен, продължаваше да стърчи мъртвецът. Мъжът с бялата коса подкара колата бързо и нервно, сякаш искаше да избяга по-скоро от това ужасно място. Сега колата потегляше с един пътник по-малко и неговият труп, с рана в тила, се търкаляше до канавката на шосето. Всичко това Мичкин видя само в няколко мига, под яркия блясък на една от експлозиите. После блясъкът изчезна и остана само лунната светлина, която сега изглеждаше мрачна и недостатъчна като светлина от кандило след угасването на електрическа лампа.

Мичкин усети, че някой го дърпаше за лакътя. Бе един от хората на Шишко, запотен и почернял от саждите на пожара.

— Другарю Мичкин!... Писмена заповед от политкомисаря... Разпиши се.

Мичкин взе хартията и се разписа с химически молив под светлината на електрическото си фенерче. Заповедта гласеше: „Задържай могилата до сигнал с червена ракета. Ние започваме оттеглянето. Шишко.“ Тя бе написана с несигурния и разкривен почерк на човек, завършил само четвърто отделение, ала бе ясна и ведра като всичко у Шишко. Мичкин върна заповедта и попита мрачно:

— Как е командирът?

— За Шишко ли питаш?... Здрав и читав, нищо му няма!... — възбудено отговори човекът.

— За вашия командир питам, дяволе!... — избухна Мичкин.

— Не зная... — Човекът го погледна уплашено. — Видях само когато го изнасяха назад...

Появата на моторизираната колона и разпоредбите, свързани с това, бяха погълнали изцяло вниманието на Мичкин. Ирина се качи много бързо в колата и той нема време да я разпита за състоянието на Динко.

— Къде е ранен командирът? — попита Мичкин.

— В корема... Цялата му риза беше в кръв.

— Кажи на Шишко да приготвят носилка от клони за него... И да не бави много сигнала с ракетата.

— Ще кажа — отговори човекът и хукна в посоката, от която беше дошел.

Мичкин пак погледна към планината. Намалвайки бързината си, немските коли се нижеха бавно през завоя на последната серпантина, който трябва да бе особено остър и стръмен. Мичкин съзна една грешка. Имаше достатъчно време, ако се беше сетил по-рано, да минират някой от завоите. „Ех, че съм схванат!...“ — изскимтя той, като удари гневно с юмрук по бедрото си и си представи какво щеше да стане, ако една от тия бързо каращи коли хвъркнеше по наклона във въздуха... Поне пет от ония, които вървяха след нея, щяха да се наблъскат една върху друга. Мичкин отново почна да ругае, но сега вече своята недосетливост. Той се успокои, когато съзна, че Данкин бе поставил мини в шахматен ред по шосето и странично от него. Всичко това щеше да обърка и забави немците и да отложи атаката им върху могилата поне с четвърт час.

Някой отново извика Мичкин по име. Бившият млекар се обърна и видя Ляте, когото бе изпратил заедно с един друг мъж да донесат оръжията и патроните на ранените, негодни да вземат по-нататъшно участие в боя.

— Командирот е умрел от раните... — скръбно събщи македонецът. — Еве му книгите и шмайзерот.

Ляте подаде на Мичкин целулоидната чанта с карти, автомата и дългобойния пистолет на Динко. Мичкин праметна чантата с книгата и картите през рамо, като изпита суеверно предчувствие, че носенето на предмети от убит човек докарва нещастие. Последва мрачно и тъжно мълчание, което изрази по-силно от всичко почитта към убития

командир. А в това време на гарата избухна последната цистерна и горящият фонтан от бензин освети с ярка жълто-червена светлина намръщените и сурови лица на партизаните. През кълбата от черен дим се виждаха силуети на хора, превити под тежестта на картечници и сандъчета с патрони. По полето към склона на планината се движеха също малки групи от хора. Отрядът се оттегляше.

— Другари, кой ще вземе оръжието на командира? — попита Мичкин. Един от мъжете пое мълчаливо автомата, а друг пистолета. Останалите си разделиха патроните.

— А какво ще правим с Варвара? — рече някой.

— Къде е тя? — попита Мичкин.

— Седи до канавката на шосето... Мълчи и не отговаря никому... Изглежда като побъркана.

— Превързаха ли я?

— Да, докторката превърза и нея... Раната ѝ е лека.

— Отведете я до превързочния пункт... Другарите, които минават оттам, ще се погрижат за нея.

— Не иска да мръдне оттук.

— Оставете я тогава.

Мичкин погледна отново към шосето. Моторните коли се спущаха вече в равнината, изчезвайки в малката падина, където шосето правеше вероятно нови завои. Но след тази падина то се насочваше към могилата право като стрела. Сега бученето на моторите се чуваше особено силно. То бе напрегнато, злобно, яростно. Бензинът беше изгорял, но командирът на колоната бързаше поне да отмъсти за него. А Мичкин повтаряше на ума си, мислейки за мините, които Данкин беше поставил на шосето: „Елате, кучи синове, елате!... Ще видите какво ви чака след малко... А докато пригответе минохвъргачките си, ние ще се оттеглим.“

Но вниманието му се погълна изведнъж от неочаквана стрелба, която се разрази по склона на планината. Стрелбата идеше точно от посоката, в която се оттегляха първите групи на отряда. Миг след това в светлото небе се издигна зелена ракета. Някой изруга тихо. Зелената ракета бе сигнал за неприятел в тила. Мичкин изруга на свой ред, но запази хладнокръвие и каза успокоително:

— Всички по местата си!... Това е засада от бели андартти... обикновени паликарета... Другарите ще ги прогонят лесно.

Но Мичкин знаеше, че тия паликарега бяха отлично въоръжени бандити, които получаваха от гръцките тютюнотърговци пари, от англичаните — оръжие, а от немците — дажби. Това бяха най-покварените и жестоки негодници, които човешката съвест познаваше, защото служеха с еднакво усърдие на трите страни. След комунистите те мразеха най-много българите, а хората, на които устройваха засада сега, бяха едновременно комунисти и българи.

Стрелбата се разгърна бързо на широк фронт. В безредните групи от хора, които се оттегляха от гарата, настъпи смущение. Някои се върнаха назад, други тръгнаха успоредно на планината, с намерение да обходят фланга на нападателите, а трети залегнаха и откриха огън срещу тях. Под лунната светлина, която бе започнала вече да избледнява, Мичкин и другарите му видяха как тъмните и наведени сенки на партизаните прибягваха в овразите и се подслоняваха в тях. В настъпилата бъркотия се чуваше гласът на Шишко, който трябва да бе някъде наблизко, викаше гневно и се стараеше да организира отстъпващите, изпращайки заповеди по куриерите си. Той трябва да бе успял вече в това, защото безредната маса, която се оттегляше от гарата, се раздели на три групи и всяка от тях се разгъна в боен ред, с големи разстояния между хората, така че огънят на андартите ставаше вече неефикасен.

Мичкин не преставаше да гледа към шосето. Бученето на моторите бе станало още по-силно, но колите не се виждаха, скрити в падината. Когато се обърна назад, стрелбата на гръците намаляваше бързо. Те бяха забелязали обходното движение, насочено към фланговете им, и се стараеха да го избягнат, като се прегрупирваха и разтягаха фронта си. Маневрата на Шишко бе сполучлива. Той превръщаше засадата в подвижен бой, в който белите андартти, като всички наемници, нямаше да проявят достатъчно смелост. Ала той изискваше ново, свръхчовешко усилие от партизаните, съсипани физически от дългия преход до гарата и сражението през цялата нощ. Но все пак те щяха да се измъкнат как да е и в тоя момент Мичкин не мислеше за тях, а за своята позиция върху могилата, която се превръщаше в безнадеждно таралежово гнездо между белите андартти, които щяха да се спуснат от планината, немците при гарата и тия, които идеха с моторните коли по шосето.

И така Мичкин усети отново приближаването на смъртта и съзна, че оставането върху могилата е свързано с неминуема гибел, ала у него пак не се появи мисъл да изклинчи. Оставаше само един много малък шанс за спасяване: ако червената ракета се издигнеше към небето преди немците да заспят могилата с минохвъргачен огън и ако групата успееше да пробие обръча на андартите, който щеше да се стегне около нея след оттеглянето на Шишко. Ала за такъв изход нямаше почти никаква вероятност, тъй като маневрата на Шишко започваше едва сега и могилата трябваше да пази тила му. Мичкин съзна, че тоя път беше обречен с хората си на гибел.

Докато бившият млекар разсъждаваше мрачно върху всичко това, Ляте и няколко души, които бяха залегнали в окопчетата, откриха стрелба към гарата. Група немци, излезли от помещението на пионерния взвод след оттеглянето на Шишко, тичаха с картечница към могилата. Като мислеха, че партизаните се оттегляха без прикритие, те искаха да поставят картечницата върху могилата и да ги обстрелват в тил. Стрелбата на Ляте и на другарите му ги върна веднага зад гъстия и непроницаем дим, който обвиваше гарата. Един от тях се захлупи върху очите си и остана да лежи неподвижно.

В това време Мичкин чу познато пъхтене на човек, страдащ от задух, и се обърна назад. По склона на могилата се катереше Шишко, а зад него вървеше Варвара, подкрепяйки един възрастен мъж, който влачеше ранения си крак и стенойки глухо, се опираше на пушката си. Шишко се клатушкаше като мех, а лицето и голото му теме лъщяха от пот. Когато стигна до Мичкин, той се спря и дишайки тежко, остана така почти цяла минута. Задухът му пречеше да говори. Мичкин съобрази, че този дебел, мъчно подвижен човек щеше да се измъкне трудно от подвижния бой с андартите. Докато се мъчеше да уравни дишането си, Шишко правеше знаци с ръка, които нито Мичкин, нито другарите му можаха да разберат. Но човекът, който беше ранен в крака, ги забеляза и обясни:

— Той казва да вървите... Ние ще прикриваме оттеглянето ви.

— Що?... — рече Мичкин.

— Заповядва да се оттеглите — повтори човекът.

— Как да се оттеглиме?... А вие?

— Нашата е свършена... Ние ще браним могилата.

Той посочи крака си, а после каза на Данкин:

— Момче, имаш ли бинт?... Не?... Тогава отвлечи ме до картеницата, защото тази жена е слаба като клечка и не може да направи това.

— Та само ти ли ще прикриваш оттеглянето? — попита Мичкин.

— Аз и политкомисарят — отговори човекът. — Той също не може да се измъкне през гърците с астмата и тоя дебел корем... Прощавай, другарю политкомисар... Коремът ти е дебел, но сърцето мъжко... Не се сърдиш, нали?

Мичкин не изпита радостта, която трябваше да го обземе от внезапния обрат на събитията. Той се обърна към Шишко и попита мрачно:

— Верно ли е това?

— Верно е, Мичкин!... — Астматичният пристъп и кашлицата на Шишко бяха най-сетне преминали. — Трябват ми само няколко доброволци да задържим могилата, докато другите се оттеглят.

Мичкин погледна слисано дебелия стар човек. В същия миг бученето на моторизираната колона се засили изведнъж. Колите бяха излезли от падината и летяха към могилата. Но Мичкин не обърна внимание на това. Той гледаше само чудния блясък в единственото око на Шишко. Така светеха очите на Мичкиновия син при последното свиждане преди екзекуцията. Така светеха очите на Динко, когато влизаше в бой. Така светеха очите на всички комунисти, които в тежък и безнадежден момент трябваше да направят нещо за партията. В съзнанието на млекаря от Чам Кория настъпи хаос, всред който мощният му инстинкт за живот се бореше с блясъка в околото на Шишко, с бученето на моторизираната колона и със спомена за обесения син. Все по-силен, все по-ярък, горестен и вълнуващ ставаше този спомен. И тогава Мичкин извика с усещането, че се подчиняваше на обесения си син:

— Момчета, аз оставам при политкомисаря!... Има ли доброволци с мене?

Последва мълчание. Моторите на немските коли виеха зловещо и пронизително. От време на време между черните кълба дим, които забулваха гарата, се промъкваха огромни огнени езици и огряваха лицата на партизаните с призрачна жълто-червена светлина.

— Никой ли няма, баби такива?... — гневно изруга Мичкин. — Значи, командвал съм гащници и страхливци?

— Аз!... — обади се Данкин.

— Няма да останеш, хлапе!... — каза Шишко. — Ти имаш военно образование и можеш да служиш още четиресет години на партията.

— Аз!... — пресипнало произнесе Варвара.

Шишко се поколеба.

— Ти си учена и умееш да агитираш... Партията ще те използва по-добре другаде.

Пак настъпи тежко, напрегнато мълчание, в което бученето на немските коли ставаше все по-близо.

— Няма ли други?... — Мичкин се приготви да избълва водопад от гневни псувни.

Той искаше да прибегне към заповед, но не направи още това, защото само хора, които доброволно приемаха смъртта, можеха да свършат работа в такъв момент.

Обадиха се още двама души — невзрачни, неуки и неизвестни хора, у които Мичкин никога не бе подозирал героичен устрем и готовност да се пожертвуват. Те бяха свити, не взимаха думата по събранията, не умееха да предвиждат или командуват и затова оставаха винаги в сянка. Те можеха да дадат на партията само кръвта си. Ала с това сега те се издигнаха над всички, които имаха дарби и приказваха много.

— Трябва още един!... — сурово произнесе Мичкин.

Пак настъпи мълчание, в което се чуваше само пращенето на пожара при гарата и воят на немските коли, които носеха със себе си минохвъргачките и смъртта. Погледът на Мичкин бе добил зловец блясък и се движеше изпитателно от човек на човек. Вече имаше нужда от заповед. Очите на Мичкин се опряха на Ляте.

— Арно, и аз ке умрам!... — горчиво произнесе македонецът. А след това попита: — Ке даете ли на жѐната пенсия?

Никой не отговори, защото немските коли бяха вече съвсем близо. Шумът на моторите им се бе превърнал в яростен вой — безсилен и злобен, тъй като пристигаха късно и бензинът вече гореше. Нямаше време за губене. Мичкин извика:

— Момчета, оттегляйте се!... Доброволците по местата си!...

Мичкин легна по корем зад картечницата, а до него се сви Ляте и му подаде лента с патрони. Шишко и раненият мъж се изтегнаха с автоматите си в окопчетата към пространството между гарата и могилата, а двамата доброволци от групата на Мичкин залегнаха с пушки към шосето. От превързочния пункт се довлякоха още няколко ранени, които не можеха да водят подвижен бой и предпочитаха да умрат върху могилата. Докато те се наместваха в окопчетата и стенеха тихо, хората на Мичкин се изнизаха един по един. Те направиха това мълчаливо и бързо. Последен се оттегли Данкин. Преди да се спусне по склона на могилата, той отиде при Шишко и попита:

— Имате ли нареждания, другарю политкомисар?

А Шишко отговори:

— Никакви, момче!... Кажете на другарите, че изпълнихме задачата и умряхме за партията... Взе ли всички книжа?

— Взех — отвърна Данкин.

— Върви тогава!... Движете се по оврага и прикривайте фланговете си.

Няколко секунди Данкин остана с разтворени очи, сякаш едва в последния момент бе поразен от всичко, което ставаше през тази нощ. Той видя ранените, които се наместваха в окопчетата, видя изопнатото и гневно лице на Мичкин, видя плешивото, запотено и лъснато като билиардна топка теме на Шишко, видя и лицето на Ляте, обърнато към шосето и замръзнало в смешна маймунска гримаса. И тогава Данкин съзна, че ненапразно бе излагал живота си на смъртна опасност, когато изнасяше оръжие от складовете на казармата, и че навсякъде имаше комунисти, готови да умрат като него. А после той чу гласа на Шишко, който викаше пресипнало:

— Оттегляй се, момче!... Какво чакаш?

Повечето от мъжете, които останаха върху могилата, съзнаха неминуемата си гибел и разбраха, че драмата щеше да свърши, когато немците обсипеха позицията им с огъня на минохвъргачките си. Но в душата на Мичкин все още продължаваше да блещука вълнуващ и страстен копнеж за живот, който се дължеше на надеждата, че сигналят на червената ракета щеше да им позволи да се оттеглят преди огъня на мините. Надеждата го правеше нервен. Докато гледаше

приближаването на моторизираната колона, той ругаеше злобно и тихо като всяка първобитна душа, изправена пред смъртта. Той се обръщаше от време на време назад и напомняше за ракетата на един от ранените, който бе загубил много кръв, не можеше да си служи с оръжието и лежеше обърнат към планината.

Немските коли бяха вече на петстотин метра от могилата. Внезапно колоната спря. Мичкин съзна, че немците от гарата бяха предупредили по някакъв начин тия, които идеха по шосето, за неприятеля върху могилата. От колоната се отделиха две коли, които тръгнаха бавно напред, вероятно с разузнавателна цел.

— Никаква стрелба!... — заповяда Шишко.

Първата кола мина безнаказано през мястото, където Данкин бе поставил най-далечната мина, и спря неочаквано. Може би шофьорът бе забелязал съмнителните разкъртвания върху китона на шосето. Давайки обратен ход, той се опита да се дръпне назад и тогава попадна на мината, която беше отминал. Хората от могилата видяха жълтеникавия блясък на експлозията и суматохата, която настъпи около нея. От колите на цялата колона наскочаха немци и шосето заприлича на мравуняк от фигурите им. По-голямата част от тях се запътиха по равнината към гарата, а други тръгнаха към тресавището, мислейки, че последното бе малко и можеше да се обходи бързо.

— Сега е време да ги насолим с картечницата — обади се някой.

— Не още!... — повторно заповяда Шишко. — Така ще ги накараме да мислят, че на могилата няма никой... Ако някой гръмне, ще ги предупредим да ни атакуват веднага с мини.

От окопчето вляво се разнесе хихикане. Човекът, който бе ранен в крака и дойде с Варвара, се смееше мрачно.

— Да не мислиш, че те ще се приближат, преди да ни обсипят с мини? — рече той.

— Да — отвърна Шишко. — Но те не знаят точно къде сме... върху билото или склоновете на могилата. Това ще ги спре да изразходват много мини... И после трудно ще допуснат, че сме решили да оставим таралежова позиция.

Мъжете се умълчаха. От равнината долитаха съскането на пожара при гарата и немски команди.

— Разбрахте ли ме? — попита Шишко.

— Да — отговори Мичкин, когато отлагането на сражението, макар и с няколко минути, изпълваше с надежда.

Той се обърна назад и надеждата му стана по-голяма. Подвижният бой с андартите в полите на планината се отдалечаваше и заглъхваше. Само вдясно се чуваше близка и честа стрелба. Групата на Данкин водеше сражение с разпръснати остатъци от гръцки отряд. Положението бе такова, че вече можеше да се мисли дори за оттеглянето на мъчноподвижния и болен от задух Шишко. Но защо се бавеше още тая проклета червена ракета? Месецът бе започнал да избледнява, а на изток, зад огромния и тъмен колос на планината, се разрастваше бавно сиянието на сребриста зора. Безоблачното небе приличаше на кристалночист свод от стъкло.

Мичкин бе селянин, бе израснал всред природата, бе виждал хиляди пъти как нощта умира, звездите бледнеят и се ражда денят, но никога зората не му се бе виждала тъй свежа и хубава, както сега. Той се обърна към ранения, който лежеше зад него изнемощял от кръвоизлива си, и го попита с несъзнателен егоизъм:

— Гледаш ли за ракетата?

Раненият също наблюдаваше зората и отговори печално:

— Гледам, братко... Когато я видя, ще ти кажа.

А Мичкин помисли сурово: „Ти може би ще умреш, преди да я видиш, и аз няма да узная, че е даден знак за оттегляне... И тогава аз ще умра като тебе и няма да видя вече нито жена си, нито дома си, нито слънцето.“

Докато мислеше за жена си, дома си и слънцето, Мичкин усети, че към могилата приближаваше нещо, което летеше и цепеше въздуха с ниско басово виене. Бившият млекар се залепи мигновено в земята. Същото направиха и останалите. На двадесет метра зад могилата падна мина. Топлата вълна на експлозията облъхна всички и ги накара да се сгушат още по-плътно в окопчетата.

— Почват!... — прегракнало каза някой.

— Минохвъргачката е до канавката на шосето — обади се друг.
— Можем да я прогоним.

— Никой няма да стреля! — категорично заповяда Шишко.

Стрелбата вдясно се засили. Групата на Данкин, която се оттегляше късно без поддръжка във фланговете, правеше усилие да се измъкне от гърците. Мичкин съзна, че ако и тази група успееше да се

измъкне от засадата, червената ракета щеше да се издигне в небето. Падна втора мина, сега вече пред могилата. Немците се прицелваха. Мичкин си спомни, че те изобщо не бяха бързи артилеристи. Докато обсипеха билото на могилата с ефикасен огън, щяха да минат още няколко минути. Мичкин пак се обърна назад. Стори му се, че стрелбата, която идеше от оврага, се приближаваше към могилата. Хората на Данкин не можеха да пробият засадата на андартите и се връщаха назад, с намерение да се пръснат и подирят спасение в равнината. Ако се оттеглеше от могилата, Мичкин бе решил да направи същото, но в посока на разрушения мост, където му се струваше, че нямаше нито немци, нито андартти.

Паднаха още няколко мини, две от които избухнаха точно върху билото на могилата, но на голямо разстояние една от друга и не засегнаха никого. Мичкин бавно подаде глава от окопчето си. Немците бяха поставили минохвъргачките си без никакво прикритие и точно в средата на разстоянието между шосето и гарата. Пехотинците им все още не се решаваха да преминат масово това разстояние. Сега вече и на Мичкин се стори, че трябваше да се стреля, но Шишко пак повтори заповедта си никой да не открива огън.

В това време Мичкин чу отново басово виене и пак се притисна в земята. Той затвори очи и в продължение на няколко секунди престана да мисли за каквото и да било. Мините паднаха почти едновременно върху различни места на могилата. След оглушителния трясък, който последва, Мичкин усети върху гърба и главата си падащи буци от пръст, а върху врата му плесна нещо топло и лепкаво. После настъпи тишина, в която се чу гласът на Шишко:

— Има ли засегнати?

Отговориха всички с изключение на човека, който лежеше вдясно, на три или четири метра от Мичкин. Това бе един от тихите и невзрачни мъже, които останаха на могилата доброволно и можеха да предложат на партията само кръвта си. Мичкин се повдигна на лакътя си и погледна към окопчето му. На мястото на плиткото продълговато окопче сега зееше неправилна яма, а в нея стърчеха само останки от човек — някаква ужасна половина на гръден кош без глава и ръце, разкъсана до неузнаваемост и потънала в кръв. Мичкин видя това и веднага се залепи в земята, очаквайки втори залп.

— Не може така... Трябва да стреляме — обади се глас.

А Шишко отговори пак:

— Не още... Когато заповядам.

Мичкин разбра: Шишко искаше да създаде у немците впечатление, че върху могилата нямаше хора. Тогава те щяха да тръгнат масово през откритата равнина, която отделяше гарата от шосето. Те съзнаваха нуждата да направят час по-скоро това, за да помогнат на другарите си от гарата, които се мъчеха да спасят от пожара каквото можеха. Ала ако се приближеха по откритата равнина към гарата или могилата, те представляваха отлична цел за картечницата. Шишко дебнеше именно този момент и търпението му късаше нервите на немския командир.

Мичкин продължаваше да очаква втори залп, но такъв не последва. Може би немците предположиха, че върху могилата нямаше неприятел или ако имаше — беше избит. Минохвъргачките им стоеха открито в полето и никой не стреляше върху тях. Групата от немските пехотинци, която се бе отделила от шосето, запъпли отново към гарата, а част от тях, с картечници и сандъчета с патрони, се отправиха тичешком към могилата. Мичкин отдъхна пак: бяха спечелени отново няколко минути живот. Стрелбата в полите на планината заглъхна напълно, а групата на Данкин бе изчезнала в равнината. Тресавището я прикриваше от немците, които бяха дошли по шосето.

Мичкин съзна, че задържането на могилата вече нямаше никакъв смисъл. Сега, сега трябваше да се появи червената ракета!... Сега или никога!... Защото още в първата минута, след като откриеха огън по приближаващите немци, върху могилата щеше да се изсипе отново адски залп от мини. Нима трябваше да се чака изобщо червената ракета? Мичкин се извърна наляво и видя лицето на Шишко. Единственото око на водача от голямата тютюнева стачка го гледаше също. И това око бе както винаги живо, блестящо, ведро. В него нямаше ни мрачния огън на Динко, ни ледената студенина на Лукан, от която Мичкин бе потреперал веднъж в щаба. Това око бе човечно, топло, съчувствено. То различаваше безсмисления героизъм от справедливото и разумното, долавяше жаждата за живот върху лицето на Мичкин, виждаше преброените мигове, в които последният все още можеше да се спаси, преди немските мини да забушуват отново върху могилата. И тогава Шишко рече:

— Върви, Мичкин!... И Ляте, и другият... Няма нужда да чакате сигнала... Другарите се оттеглиха.

— А ти?... — трескаво попита Мичкин.

— Аз ще остана тук... Стар съм, не мога да тичам.

Разстоянието между тичащите немци и могилата намаляваше бързо. Миговете летяха.

— Прощавай тогава!... Ние те оставяме... Прощавайте всички...

Мичкин говореше бързо и гузно, сякаш бе виновен, задето се възползваше веднага от думите на Шишко.

— Прощавайте, другари!... — каза той още веднъж.

Сърцето му биеше лудо.

Той пропъзля по корем до задния склон на могилата, влачейки оръжието си, спусна се бързо надолу и хукна към разрушения мост. След него изтичаха Ляте и другият човек.

На могилата останаха само Шишко, човекът, който бе дошел с помощта на Варвара, и още двама души, които след заповедта на политкомисаря се бяха довели по някакъв начин от превързочния пункт. Но тия двама души не бяха превързани и лежеха почти напълно обезкървени, така че Шишко не можеше да разчита на тях.

Настъпваха последните мигове на живота. И тогава Шишко съзна, че партията му казваше: „Браво, старче, ти удържа!... Ти удържа като в тесняшките дни, когато нещата не ти бяха ясни, но ходеше по митингите и загуби окото си... Ти удържа както през дните на голямата стачка, когато тютюневите господари разиграваха стачния комитет и се опитаха да те подкупят, а след безуспешния опит да направят това полицията те смаза от бой... Ти удържа както в годините на своя нелегален и партизански живот, когато в часовете на смъртна опасност, на глад и ледени нощи пак не падаше духом... И сега, в последното сражение, ти пак удържа, но вече ще умреш, защото си стар и немощен, защото умът ти работи малко бавно... Да, умът ти работи бавничко и не може да схване като Динковия много неща наведнъж... Динко предвиждаше този край, ако сражението не свърши до полунощ. И не се знае дали ако ти бе извършил втора стремителна атака с бомби и отрядът се оттегли навреме, нямаше да паднат по-малко хора, отколкото сега, отколкото при бавната атака и разтакането, към което

прибягна ти. Качествата у хората са различни. Това, което притежава един, липсва у друг. Но ти даваше, каквото можеше, и понеже го даваше от сърце, партията ти благодари. А сега внимавай в последните мигове, старче!... Немците приближават.“

Шишко почака, стискайки зъби зад картечницата, оставена от Мичкин. Немците крачеха бегом към могилата с пълна увереност, че върху нея нямаше никой. Шишко различи ясно лицата им, охранени и гладки лица на млади мъже, които след четвърт час щяха да доубият с ритници и приклади ранените партизани, останали в превързочния пункт. Шишко почувствува омраза към тях — не защото бяха немци и щяха да го убият, а затова, че се гавреха с ранените и разстрелваха цивилни заложници. Той не почна да стреля дори когато стигнаха на петдесет метра от могилата. Още малко, мръсни кучета, още малко!... После Шишко се прицели добре и рамото му почна да подскача от ударите на картечницата. Десетина души от немците се повалиха наведнъж wśród стонове и ругатни. Останалите побягнаха и се хвърлиха в канавките на шосето. Веднага след това Шишко пренесе картечния огън във фланга на групата, която отиваше от шосето към гарата. Той стреля непрекъснато почти половин минута, докато картечницата направи засечка. В настъпилата тишина се чуваше яростен немски глас, който викаше пресипнало:

— Feuer!... Feuer!...

Можеха да се използват още няколко мига. С бързо движение Шишко хвърли автомата си назад, а после, без да става, даде тласък на тялото си и дебелото му туловище почна да се търкаля като бъчва по стръмния заден склон на могилата. Когато се озова в подножието ѝ, той бе издраскан и задъхан, но се усмихваше самодоволно, както в дните на своята младост. Някога, преди четиридесет години, в тесняшкия клуб той бе член на гимнастическа група и в неделни дни караше другарите си да разбиват с чук върху гърдите му каменни плочи. Този номер предизвикваше у образованите другари гримаса на недоволство, но докарваше възторг у неуките работници. Сега мускулите на Шишко не бяха отслабнали много. Само астматичните му дробове, отровени от тютюневия прах, не работеха както трябва.

Като преодоля задуха си, Шишко почна да пълзи към канавката на шосето, влачейки автомата след себе си, а в това време върху могилата се изсипа адска градушка от мини. Той стигна до канавката и

залегна в нея, а после видя как от билото на могилата изригваха гейзери от пръст и по равнината, между шосето и гарата, прибягваха немски войници. От новата си позиция Шишко можеше да стреля върху тях, но се въздържа пак. Той изкопа с ножа си върху брега на канавката малка площадка, опря лактите си в нея и зачака отново. През паузите от минните детонации от планината не идеше никаква стрелба. Шишко съзна, че другарите му се бяха оттеглили и защитата на могилата ставаше безпредметна. Тава го накара да открие стрелба върху немците, които под защитата на минния огън се мислеха прикрити от неприятеля върху могилата и отиваха към гарата. Но той успя да изстреля само един пълнител. Нещо твърдо и тежко падна като камък в краката му. Когато се обърна назад, той видя зад гърба си няколко немски войници, които веднага залегнаха. След две секунди хвърлената бомба избухна.

Шишко не усети нищо. Той загина леко, без мъка и горчивина.

Когато немците се изкачиха на могилата, намериха върху нея само късове от човешко месо. Дори трупът на фон Гайер до канавката на шосето бе станал неузнаваем от минния огън и немците го помислиха за убит партизанин. Две санитарни линейки се отделиха от колоната и запълзяха нагоре по серпантините на шосето в посоката, от която бяха дошли. От запалените цистерни при гарата се издигаха все още гъсти черни кълба от дим, които се разстилаха над околността като грамаден траурен облак. Могилата приличаше на купчина от бързо нахвърляна пръст. Но тук-таме между ямите, изровени от мините, бяха оцелели стръкове мак и равнец. Върху могилата се изкачи бавно немски офицер с голобрадо лице и зачервени от безсъние очи. Той прекрачи равнодушно обезобразените остатъци от човешки тела, после запали цигара и се загледа в горящите цистерни при гарата. Погледът му бе студен, печален и зъл.

А на изток сред розово сияние и кристалночиста синевина изгряваше денят.

XIII

Когато Ирина и Костов наближиха Кавала, видяха също тази синевина, но денят не можа да разсее ужаса от изтеклата нощ. По хълмистата равнина стърчеха тъжно маслинови дървета и остатъци от древни развалини, мяркаха се блата, обраснали с тръстика, гръцки селяни беряха тютюн.

Светът на „Никотиана“ и Немския папиросен концерн се бе разпукал на отделни блокове и два от тях — завчера Борис, тази нощ фон Гайер — се бяха отърколили в пропастта, оставяйки зад себе си усещане на виновност и печал. „Никотиана“ бе стигнала до своя неизбежен гибелен край. Нямахше да има вече надлъгване при покупките, неприятности с манипулацията, сплетни около продажбите. Името на „Никотиана“ се превръщаше в празна дума, а главният ѝ експерт с всичката си елегантност, блясък и лукс — в безлично конте, в излишен, неправещ никому впечатление човек. Едва сега Костов разбра защо се бе грижил така несъзнателно и предано до последния миг за Борис, защо бе желал подписването на договора с Кондоянис, защо бе потресен от убийството на фон Гайер. Без „Никотиана“ той губеше почвата под краката си, нямаше кого да подкупва, увещава или заплашва с нейната мощ. Експертът се усещаше смазан и унижен, като заедно с това изпитваше злобата на всички, които трябваше да си отидат със стария свят. Нямахше никакви изгледи, никаква морална опора за нов живот. Ала дори всред тази пустота полъхна надежда.

Костов помисли за Аликс. Да, оставаше Аликс!... Детето с ръждивочервената коса продължаваше да упражнява чудотворно въздействие. Експертът усети внезапно същата ведрина, която бе изпитал след завеждането на Аликс у Кристало и благополучния изход на преговорите за нея с Херакли. Оставаше Аликс, диво, изсъхнало цветче, откъснато от скалите на Тасос, което запълваше пустотата, зееща след разрухата. И снобът, фантастът на модата видя пак детето в рамките на загиващия свят, представи си отново Аликс в своя мухлясал „Юнион“, облечена в бледожълта вечерна рокля. Той не

съзна, че отглеждайки дивото цветче, искаше да създаде човек, подобен на себе си.

Остър звук на огъната ламарина прекъсна мислите му. Калникът на колата бе закачил при един от завоите скала или дърво. Експертът съзна, че нещо в дясната му ръка не беше в ред. Той я усещаше като протеза, окачена върху рамото му, като чуждо тяло, което не се подчинява веднага и бързо на волята му. Той си спомни механизмите на артериосклерозата. „Слаб удар — помисли той. — Тази нощ трябва да съм получил от тревогата слаб удар.“ Някаква мъничка артерийка се бе пукнала в мозъка му и излятата кръв натискаше върху моторния център, който движи ръката. Той съзна, че карането в това състояние бе опасно и спря колата.

— Моля ви да ме заместите!... — обърна се той към Ирина. — С дясната ми ръка е станало нещо.

А тя отговори:

— Да, забелязах.

Те размениха местата си, без да поглеждат към пакета върху задното седалище и без да приказват, защото всичко, върху което в този момент можеха да мислят или приказват, бе еднакво потискащо за двамата.

Тя седна зад кормилото и подкара колата предпазливо и бавно, защото моторът на последната бе много силен и тя се боеше, че нямаше да го овладее. А в това време изгря слънцето и тя съзна неприятно, че щяха да пристигнат в Кавала тъкмо през най-голямото оживление по крайбрежната улица, когато безделниците отиваха на плажа. Но това не бе толкова неприятно, колкото скръбния вид, под който трябваше да крие досадата си от тютюневите чакали, които щяха да се изредят пред трупа на умрелия лъв. Тя очакваше съболезнования, защото не знаеше, че от два дни в Кавала владееше паника и че тютюневите чакали бяха побягнали първи, а след тях бягаха и слугите им, отнасяйки с държавни камиони семействата си, покъщнината и всичко, което бяха успели да заграбят през дните на своето властване.

Сега тя искаше да бъде оставена на спокойствие, да не мисли и върши нищо, защото ужасът на нощта я беше превърнал във вкочанен труп, подобен на оня, който седеше зад тях. Сега тя искаше да се уедини в мълчанието и боровете на Чамкория, под небето с хладни

звезди и да чака равнодушно всичко, което щеше да се случи по-нататък. Защото, каквото и да станеше, тя бе неуязвима. Физическата разруха на стария свят не я засягаше, а новият — не я плашеше. Тя притежаваше влогове в чужбина, които никой не можеше да ѝ отнеме, а през тази нощ се увери, че комунистите не отмъщаваха на жени. Ала тя усещаше, че не можеше да се спаси от нещо друго, което бе пострашно от отнемането на богатството и отмъщението на гладните. И това бе нейната собствена вътрешна разруха. Това бе пепелта от всичко, което бе преживяла досега, и от ужаса на тази нощ, който се бе превърнал изведнъж в мрачна апатия, така че тя не мислеше вече нито за сърцето, което престана да тупти в ръцете ѝ, нито за възмездието, което се изсипа върху фон Гайер, нито за олющената паница с риванол и ранените партизани, които превърза с дрипи и които щяха да бъдат доубити от немците. Сега тя бе напълно изчерпан, студен, безжизнен човек.

И затова тя караше съвсем механично и постепенно засили скоростта на колата, като престана да се бои, че можеше да направи грешка с кормилото. А пакетът, поставен на задното седалище, се люшкаше безпомощно и се наклоняваше бавно на едната си страна. Най-после той се катурна и удари с тъп звук във вратичката на колата, като остана в легнало положение. Сега той приличаше на обикновен багаж. Но Ирина и Костов не забелязаха това.

Те пристигнаха в Кавала към десет часа и сега им се стори, че имаше нещо безмилостно в тоя град от бели къщи, нещо мъртвешко в липсата на зеленина, нещо пронизващо в синевината и слънцето му, под което хората изгаряха в гибелна страст за разбогатяване, и в тихото отчаяние на глада.

Главната улица бе пълна с гърци, които въпреки жегата сновяха и разговаряха възбудено, сякаш обсъждаха събитие, което бе нарушило безнадеждното всекидневие на живота им.

Немският папиросен концерн, „Никотиана“ и всички тютюневи фирми, които под една или друга форма работеха за концерна, бяха внезапно затворили складовете си, изхвърляха хиляди полугладни, изтощени от работа същества. Но макар и лишени от жалката надница, тия хора изглеждаха радостни и оживени. От уста на уста се носеше слух, който ги изпълваше със смътна надежда. И това, което изпитваха, не бе обикновеният шовинизъм на безделниците по кафенетата, на

търговците от черната борса и чиновниците от гръцките тютюневи фирми, които чакаха десант или при всяка англо-американска победа се обличаха празнично, а нещо друго, което бе по-вълнуващо и засягаше само смазаните от мизерия хора. Това бе надеждата, упованието и радостта, които събуждаше напредването на огромната и могъща армия от север.

И затова тия хора сега гледаха небрежно не само колата на главния експерт на „Никотиана“, но и главния експерт на Кондоянис, който влезе в една бръснарница и с нечувана дързост нарече българите говеда. Той направи това при входа и в присъствието на двама български моряци, които седяха пред огледалата с пистолети на пояса и сапунисани лица. Но моряците не разбираха гръцки и го погледнаха презрително, раздразнени само от високия му глас.

Ирина даваше нервни сигнали с клаксона, ядосана от бавността, с която навалицата отваряше път на колата. Ала тълпата от тютюноработници вече намираше, че господарите трябваше да бъдат малко по-търпеливи. Работниците се смееха високо и дръзко. Каква е тази противна воня?... Колата смърди ужасно!...

И тогава Костов чу един от тълпата, който казваше на другите:

— Трябва да карат умряло куче.

— Куче ли?... Та защо ще го карат в колата?

А другият отговори:

— Защото те гледат кучетата си като хора, а нас като кучета...

Лихтенфелд вика за своето куче лекар и го храни с бял хляб и месо.

Докато експертът и Виктор Ефимич пренасяха трупа на Борис, Ирина каза с мрачна досада:

— Костов, ще се погрижите за погребението, нали?... Аз не мога да понасям никакви посещения и никакви хора.

А експертът се чувстваше от горещината много зле и отговори троснато:

— Ще се погрижа за него, след като свърша по-важни неща... Трябва да видя първо Аликс... Трябва да съобщя в немското комендантство за фон Гайер... Това е много неприятна история... Вероятно ще ни разпитват, а могат и да ни задържат.

— Мислите ли?... — Тя съзна равнодушно, че трупът не можеше да стои повече незаровен. — Тогава уредете въпроса с Фришмут!... Поискайте от него да не ни безпокоят и се обърнете към някое погребално бюро.

Той се ядоса от нахалството ѝ — да разсъждава по стария начин и да мисли, че все още можеше да разполага с хората, включително и с Фришмут, както намереше за добре. Но макар и раздразнен от егоизма ѝ, той не отговори, защото гореше от нетърпение да види Аликс.

На стълбите на втория етаж го посрещна Кристало, която бе видяла от прозореца пристигането им. Гъркинята се кръстеше и вайкаше, разстроена от трупа, който Виктор Ефимич нареждаше върху едно канапе в хола. Но едновременно с това тя оправяше с кокетството от минали времена лимбите на сложната си прическа.

— Как е детето?... — попита Костов задъхано. Кристало отговори:

— Зле!... Докторът казва, че си отива... Господи, как ми е мъчно за вас!... Вие имате толкова милостиво сърце...

Гъркинята се разхълца, но без сълзи, макар да съчувствуваше искрено. Вертепите на Пирея, където бе преживяла всички степени на човешкото унижение, я бяха отвикнали от плача. Тя плачеше истински само в минути на истерия.

Костов отиде в стаята на Аликс, последван от Кристало. Детето лежеше върху широко дървено кресло с красива резба. На нощното шкафче Кристало беше поставила букетче от карамфили. Под белите, ослепително чисти завивки Аликс приличаше на мъничък скелет, обвит в саван. За пет дни черноводната треска бе стопила телцето ѝ, бе оставила върху него само жълтеникава кожа, опъната върху костите. Ръцете ѝ приличаха на изсъхнали вейки, а течната синевина на очите ѝ, хлътнали дълбоко в орбитите си, бе потъмняла. Костов допря ръката си до челото ѝ — горещо и сухо като напечен от слънцето камък. Аликс дишаше ускорено и тежко, гледайки втренчено пред себе си. В погледа ѝ нямаше вече мисъл. Сега той отразяваше само страдание — бездънния ужас от болките в главата и нажежените шипове, които треската забиваше в мозъка ѝ. Може би тя се измъчваше от кошмари. Може би морските звезди, с които бе играла на плажа, добиваха великански размери и я обхващаха с раменете си, настръхнали от бодли. Може би виждаше октоподи и сепии, които я уплитаха с

пипалата си. Ала тя не можеше да издаде дори вик на ужас, защото силите ѝ бяха изчерпани, а тялото ѝ едва задържаше живота.

И тогава Костов разбра, че Аликс щеше да умре. И тогава той съзна, че напразно я бе довел от колибата на Херакли в тази къща, че напразно бе обикалял магазините на Солун да ѝ купи кукла, дрешки и обувки и че никога нямаше да я види пораснала, с вечерна рокля от бледожълта коприна и хубава прическа на ръждивочервената ѝ коса.

До леглото стоеше някакъв гръцки лекар в старомодно и овехтяло сако, с дълго лице, побеляла коса и пенсне, прикрепено върху ревера на сакото с черен кордон. Костов го погледна с несъзнат израз на досада и упрек, сякаш искаше да му каже: „Плащам богато... Защо не я спасиш?“ А гръцкият лекар, който бе прекарал цялата нощ до леглото на Аликс, сякаш почувствува несправедливия упрек и отговори със скръбно достойнство:

— Направих всичко възможно, господине!... Преливах ѝ кръв... И немските колеги, които повикахте, одобриха това...

Експертът не отговори. Настъпи мълчание, в което се чуваше само бумтенето на моторницата, която извършваше седмичния рейс между Тасос и Кавала. През отворения прозорец се виждаха улицата и градината, а до самия перваз — няколко олеандри с розови цветове. Виктор Ефимич бе закарал лимузината до входа на гаража и гледаше потресен смачкания ѝ калник. А над всичко сияеше лъчезарно и синьо небе.

Лекарят каза:

— Като нея има хиляди гръцки деца.

Той произнесе думите глухо и полугласно, сякаш това бе протест, който напираше в съвестта му и не можеше да задържи, но от друга страна — беше от естество да му навреди. Клепките му замигаха бързо, тревожно. Ала за негова изненада Костов потвърди с дрезгав глас:

— Да, немската окупация причини големи поражения у вас. Това бе достатъчно. Учтивият грък не желаше повече и добави тихо:

— Нали, господине?... Войната е страшно бедствие.

Експертът попита:

— Кога ще умре?

— Довечера или през нощта... Когато температурата ѝ почне да спада, а пулсът се ускори.

— Тогава, докторе, останете при нея... Моля ви. — На Костов се стори, че собственият му глас идеше някъде отдалеч. — Жената ще ви помага... Можете да се храните с нас... Аз съм зает и трябва да се погрижа за много неща. Долу има мъртвец.

— Видях!... — отговори гъркът. — Бъдете напълно спокоен, господине.

— Благодаря ви.

Костов излезе, а лекарят съзна, че мекостта на този българин не идеше от обрата на войната, нито от страх пред гръцкото отмъщение, а от нещо друго, дълбоко и безнадеждно, което го разкъсваше отвътре. И старомодно облеченият лекар, фин и чувствителен, се досети какво можеше да бъде това.

— Има ли семейство този човек? — попита той след излизането на Костов.

— Сам е като кукувица — отговори Кристало. — Искаше да осинови и отгледа детето.

Експертът имаше намерение да уреди първо неприятната работа с немското комендантство, откъдето сигурно щяха да искат дълго и подробно осветление за обстоятелствата, при които бе убит фон Гайер. Той потърси по телефона Фришмут в щаба на дивизията, но оттам не му отговори никой. Тогава той реши да отиде в комендантството сам, но веднага си спомни, че Ирина считаше уреждането на погребения за мъжка работа. Тя бе влязла в банята, от която се чуваше свистене на душ и плискане на вода, а после вероятно щеше да се наспи и почине хубаво, по неизменния навик, с който се грижеше за красотата и здравето си. Експертът бе до такава степен възмутен от поведението ѝ, щото за първи път я нарече в ума си с един епитет, който всъщност тя не заслужаваше. Защото с това поведение тя отмъщаваше несъзнателно само на света, който я бе покварил и унищожил.

Вонята от трупа изпълваше цялата къща, така че отлагането на погребението ставаше немислимо. Виктор Ефимич се разхождаше из къщата с моравочервено лице, негоден за каквато и да било организаторска работа. В отсъствието на Костов той бе изпил невероятно количество алкохол и сега, напълно вцепенен, посрещаше безразлично както ругатните на господаря си, така и всички възможни опасности, които можеха да изникнат през следващите двадесет и четири часа от напредването на Червената армия, от гнева на гърците

или от бунта на войниците в българската казарма. Той се чул летящи слухове за всичко това, но намираще коментирането им за излишно и безполезно. Ако революцията избухнеше веднъж, тя се развиваше от само себе си и нищо не можеше да я спре. Никой не знаеше по-добре това от Виктор Ефимич, хорунжий от Врангеловата армия. И затова той гледаше на събитията през опита си на Първата световна война и резигнацията на алкохола, макар да му бе съвсем неизвестно как щяха да постъпят болшевиките (или българските комунисти — все едно) с руснаците, които имаха нансенови паспорти.

Костов ругаеше гневно:

— Превърнал си се в търтей!... Не си способен за нищо друго, освен да пиеш... Ало!... — Експертът правеше безуспешни опити да се свърже по телефона с общината. — Друг на твое място би свършил всички работи, по които трябва да тичам аз... Ало, ало!...

— Аз приготвих багажа — смутолеви Виктор Ефимич през мъглата на алкохола.

— Какъв багаж?... Ало!...

— Бельото, костюмите, обувките ви...

— Закъде, пиан дъртако?...

— За София... Всички бягат... В града не е останал нито един търговец.

— Какво?... Централа, що за безобразие!... Дайте ми общината!...

— В общината няма да намерите никой — флегматично осведоми Виктор Ефимич. — Кметът и чиновниците избягаха снощи.

Коленете на експерта се подкосиха леко.

— Невъзможно!... Кой ти каза това?

— Така разправят всички — отвърна руснакът. — И гърците се готвят за погром... А в казармата се очаква комунистически бунт.

Костов остави слушалката и погледна критично слугата си. Вцепененото моравочервено лице на Виктор Ефимич изразяваше тъпа резигнация и печал.

— Свършено е!... — каза руснакът, позирайки глупаво с хладнокръвието си. — Когато армията почне да се бунтува, свършено е... Ще бъдем изправени пред пушките на червените... Разстрелване в конвейер...

Костов съзна, че Виктор Ефимич бе невероятно пиян и мигновеното смущение, което почувствува от думите му, се превърна в смях. Ала този смях бе остър и нервен. Експертът каза:

— Слушай, глупако!... Ти си последната отрепка, за която ще помислят червените... А сега върви да търсиш поп и ковчег!...

— Какво?...

На Виктор Ефимич се стори, че гласът на експерта идеше от някакъв далечен, но неприятно действителен свят, за който все пак трябваше да държи сметка. Ушите му свиреха и бучеха, сякаш слушаше хор от параходни сирени, но този хор беше сподавен и му действуваше приспивателно. Виктор Ефимич изпитваше тиха, сладостна печал, а по тялото му се разливаше неизразимо приятният гъдел на пиянството.

— Поп и ковчег!... — натъртено повтори Костов. — Грехота е... Трябва да погребем по някакъв начин мъртвеца.

Виктор Ефимич разбра смътно, че става дума за излизане от къщи, а това му се стори отвратително в тая жега.

— Казват, че гърците хвърлят камъни по българите — опита се да изклинчи той.

— Няма нищо подобно. Преди малко минахме с колата по главната улица... Ти си ужасно страхлив.

Страхлив?... Не, Виктор Ефимич не бе страхлив. Той бе само скован от леност и движението в тропичната жега на улицата му се струваше убийствено и щеше да прекрати блажения гъдел от алкохола. Значи поп и ковчег!... Защо му са?... На това старо конте е хрумвало да погребва някого... Вероятно детето, но то е още живо. Гледай какъв ексцентричен субект!... Виктор Ефимич втренчи погледа си в стенния часовник на хола и от движенията на махалото му се зави свят. Какво се люлееше преди малко така?... А-ха, да... ръката на трупа, който пренесоха преди малко. Виктор Ефимич се сети, че генералният директор на фирмата беше умрял.

Той тръгна към вратата и в мъглата на алкохола си повтаряше: „Поп и ковчег!... Не трябва да забравям по никакъв начин това.“ После внезапно в главата му нахлу мисълта, че бе забравил да постави в куфарите две вратовръзки и чифт обувки, които подарят му си бе купил преди войната в Стокхолм.

А Костов гледаше провлачените му старчески стъпки и помисли с угризение: „Прекалено го ругах... И той е нещастна и самотна развалина като мене.“

Докато Ирина се къпеше, а Виктор Ефимич излизаше да търси ковчег, Костов реши да отиде в немското комендантство.

Историята с фон Гайер трябваше да се съобщи най-сетне на германците. На връщане експертът възнамеряваше да се отбие при командира на българската дружина в града и да поиска от него сведения за положението. Докато обмисляше какво да каже на немците, Костов се подкрепи с чашка коняк и не се ядоса никак от това, че Виктор Ефимич бе опустошил половината от бутилките „Метакса“. Конякът, сарделите, черният хайвер и разни други изискани неща, с които експертът на „Никотиана“ бе свикнал да смайва гостите си, не можеха да се пренесат вече в България. Същото можеше да се каже и за многобройните му костюми, вратовръзки, обувки, пижами и долни дрехи, които Виктор Ефимич бе опаковал грижливо в куфарите. Те щяха да останат подарък на гърците, тъй като лимузината — единственото превозно средство, с което разполагаха сега — не можеше да ги побере. Ала експертът не мислеше вече за тях.

Той седна в колата си и я подкара бавно към немското комендантство. Сега усещаше ръката си по-добре и държеше кормилото сигурно. Наближаваха пладне и часовете на пълно безветрие, когато небето добиваше пепелносив оттенък, а от голите хълмове струеше убийствена жегга. Лицето на експерта стана червено и се обля в пот. Площадът до пристанището гъмжеше от хора, но той не обърна внимание на това, а зави нагоре по крайбрежната улица, от двете страни на която се издигаха къщите на избягали гръцки милионери. В една от тях живееше Кондоянис. Когато мина край нея, Костов чу името си. Той спря колата и погледна към къщата. На верандата, по риза с къси ръкави, стоеше един от чиновниците на Кондоянис и възбудено махаше с ръка.

— Господине, какво правите?... — викаше чиновникът. — Вие постъпвате съвсем неразумно!...

Експертът повдигна рамене.

— Вкарайте колата в двора и елате веднага при нас — каза гъркът.

Костов остави колата на улицата и влезе в къщата. Лъхна го приятен хлад, дъх на чистота и благоухание на лаванда, идещо от жената, която стоеше в хола. Чиновникът — учтив и приличен млад човек — бе едно от доверените лица на Кондоянис и оженен за племенницата му, живееше при него.

— Къде отивахте? — тревожно попита гъркът.

— В немското комендантство — отвърна експертът.

— Господи!... Как ви е хрумнало това?... Сега не трябва да мърдате от къщи.

— Защо?

— Защото могат да ви убият... Немското комендантство вече не съществува... Германците се изтеглиха завчера, а сега на площада се събират работници... Очакват слизането на партизански отряд.

— Какъв отряд?

— Не зная, но боя се да не е червен.

— Няма значение!... — Костов махна с ръка и глътна от сиропа, който му поднесе жената.

После той им разправи накратко за арестуването на Кондоянис, смъртта на Борис и убийството на фон Гайер. Гъркът и жена му слушаха потресени. Жената ахкаше от ужас, а мъжът се разхождаше, пъшкаше глухо и гладеше нервно от време на време черната си коса.

— Значи, не подписахте договора? — попита той, когато Костов свърши.

— Не, не можахме... Арестуването попречи.

— Те ще го убият!... — изохка жената.

— Не, няма да му направят нищо — самоуверено произнесе гъркът. — Всичко произлиза от тия мръсници, баронът и госпожица Дитрих... Шефът трябваше да им подхвърли нещо. Два дена Лихтенфелд ясно намекваше за това.

— Да, Лихтенфелд и Дитрих са мръсни кучета. И Малони, вашият човек, излезе подлец... Той ги е осведомявал за всичко.

Настъпи мълчание, в което домакините се ослушаха неспокойно. По стълбите се качваше някой. Влезе плешив, чистичко облечен мъж, с повехнало маларично лице. Костов позна един от истифчиите в склада на Кондоянис.

— Какво става, Патрос?... — уплашено попита жената.

— Нищо!... — отговори истифчията. — Митингът се отлага за довечера. Изглежда, получено е съобщение, че отрядът ще закъснее.

— А какво приказват работниците? — Чиновникът на Кондоянис му наля мастика. — Имаше ли червени знамена?

— Не!... — отговори Патрос, като глътна мастиката и погледна Костов враждебно. — Нямаше червени знамена... Но имаше нещо лошо: български войници с червени ленти.

Той погледна експерта за втори път и добави сърдито:

— Вие, българите, идвате в Беломорието само за да ни създавате главоболия... Ако ЕАМ вземе властта в града, това ще се дължи само на вашата проклетата пехотна дружина!... Изглежда, че половината от войниците ѝ са били комунисти.

— Твърде е възможно — равнодушно отвърна Костов.

Домакините погледнаха истифчията недоволно, сякаш се боеха да не обиди госта им. Патрос бе заклет венизелист и мразеше българите, но в космополитния кръг на едрите тютюневи господари расовата омраза беше изключена. Настъпи мълчание, в което гостът и домакините пушеха с досада и поглеждаха от време на време към Патрос. Истифчията изпи мастиката и стана да си върви. Той съзна малко горчиво, че след като донесе резултата от разузнаването си, ставаше излишен. Пропастта между господарите и работника не можеше да се запълни с нищо.

— Искате ли да обядвате с нас? — попита чиновникът на Кондоянис след излизането на Патрос.

— Не, благодаря!... — отказа експертът. — Не мога да оставя госпожа Морева сама.

— Бедната жена!... — съчувствено произнесе домакинята. — Тя е толкова красива и умна!

— А какво ще правите вие? — попита гъркът.

Костов небрежно повдигна рамене:

— Мисля да се върна в България.

— Това е безумие!... — Маслиновите очи на гърка го погледнаха съчувствено. — В България навлизат съветски войски.

Последва мълчание.

— Останете при нас!... — каза след малко гъркът. — Вие знаете езика ни и сте много способен човек... Ще ви намерим добро място в

Атина. Кондоянис има отлично мнение, за вас.

Костов отговори:

— Няма смисъл.

— Помислете сериозно върху това!...

Експертът повтори пак:

— Не, няма никакъв смисъл... Благодаря ви много.

Той се изправи, целуна ръка на домакинята и се приготви да си върви. Младото семейство го изпрати до улицата. Когато Костов седна зад кормилото и запали мотора, жената попита:

— Вярно ли е, че ще осиновите едно сираче от Тасос?

— Да, мислех да направя това, но детето е болно и ще умре.

— Вие сте много милостив човек.

А Костов си спомни с болка малкото телце, изпито от треската, и произнесе горчиво:

— Госпожо, аз съм само безполезен човек.

Виктор Ефимич прекосяваше нажежения гранитен паваж на площада до пристанището и си повтаряше настойчиво през мъглата на пиянството: „Трябва да намеря поп и ковчег... Той е полудял... Къде мога да му намеря в тая жегга поп и ковчег?“ Но после той съзна изведнъж, че ако откриеше някъде поп, веднага щеше да намери и ковчег, тъй като свещениците и погребалните магазини бяха свързани професионално. Тази мисъл накара Виктор Ефимич да съсредоточи усилията си само върху първата половина на задачата. Той започна да се взира в тълпата, но поради жеггата, пиянството и кръвоносните смущения, които бяха настъпили в мозъка му, главите на хората му се виждаха двойни и даже четворни, така че той не можеше да различи с положителност дали носеха калимявки или обикновени шапки. А тълпата от гръцки работници и български войници с червени ленти също почна да се взира в моравото лице и елегантната фигура на Виктор Ефимич, който имаше навик да износва старите костюми на господаря си и сега бе облечен приблизително по екстравагантната мода от 1928 година — с гарсонетка, сако без талия и панталони с много широки крачоли. Но това облекло, макар и странно, нямаше да бъде предизвикателно, ако Виктор Ефимич се беше сетил да махне значката с пречупения кръст, която красеше петлицата на сакото му и

която той носеше не толкова от снобизъм да подчертае своята принадлежност към антикомунистическия свят, колкото от факта, че тя предразполагаше немските гости на господаря му към бакшиши. И най-малко сега, след славното изпиване на половин дузина бутилки коняк „Метакса“, Виктор Ефимич можеше да се сети, че бе забравил тази значка върху петлицата на сакото си. Ала да се разхождаш с нея между гладни гърци, които по разни причини не бяха получили от пет дни оскъдното си парче царевичен хляб, бе повече от предизвикателно. И само мисълта, че такъв дързък тип не можеше да не носи в джоба си пистолет, спираше гладните гърци да не се нахвърлят върху него.

Като поскита малко из площада и обиколи напразно римския акведукт, без да срещне никакъв поп, Виктор Ефимич усети, че от жегата почна да му става лошо. Виеше му се свят, минавачите плуваха в неприятна червеникава мъгла, а тротоарът, по който вървеше, се наклоняваше ту на една, ту на друга посока. В такива случаи Виктор Ефимич знаеше, че бе препоръчително да се пие веднага студена бира. Той седна на една от масите върху тротоара пред първия ресторант, който се изпречи пред очите му, и тогава видя, че по улицата минаваше поп.

Това бе нечист, сиромашки и гладен гръцки поп, с избеляло расо и мазна калимявка, който съвсем не подобаваше за погребението на господин генералния директор на „Никотиана“, ала все пак беше поп с външните атрибути на православието. За да не го изпусне, Виктор Ефимич изсвири и завика след него толкова силно, щото накара да се обърне не само свещеникът, но и всички минавачи по улицата. Попът озадачено тръгна към него.

— Седни да пиеш бира — свойски рече Виктор Ефимич. — Ужасна жегга, а?... Свободен ли си за едно погребение?

Но попът не разбираше български и гледаше мрачно с гладните си очи свастиката върху сакото на Виктор Ефимич.

— Какво ме зяпаш?... Пийнал съм малко и това е!... — После Виктор Ефимич се сети изведнъж. — Дяволе, ти не разбираш какво ти говоря!...

И за да каже какво иска, той направи цяла редица от движения, придружени с подходяща мимика, които изразяваха последователно умиране на човек, надгробно пеене, придружено с размахване на кадилница, и зариване на ковчег. Специални усилия употреби Виктор

Ефимич, за да покаже нуждата от ковчег, а необходимостта от бързото погребение на разложения труп изрази с гримаси, пъхтене и запушване на носа. И ако Виктор Ефимич не бе тъй пиян, щеше да разбере, че във всички тия смешни жестове и гримаси имаше нещо зловещо, с което животът си отмъщаваше дори върху трупа на генералния директор на „Никотиана“. Но гръцкият поп не беше пиян и разбра, че бе умрял някой от хората на голямата тютюнева фирма, чиито чиновници нахълтаха в града веднага след идването на българските войски. Защото този поп бе обикалял много пъти около пристанището да търси коричка хляб и неведнъж се бе промъквал в мрака да рови в сметта, в която Виктор Ефимич изхвърляше недоизядените остатъци от пиршествата на господарите си. И ровейки горчиво сметта, този служител на Христа бе постепенно престанал да вярва в Господ, в православието и в небесната правда, така че на всичко отгоре генералният директор на „Никотиана“ щеше да бъде погребан от един озлобен, отчаян, невярващ в нищо поп.

Ирина не бе толкова безскрупулна, колкото си въобразяваше Костов в умората, жегата и внезапната злоба, която го бе обзела от влизането ѝ в банята. Тя направи това съвсем механично, подчинявайки се на навика си като робот, и дори не помисли да закуси и да легне да спи, тъй като противната миризма на смъртта бе изпълнила цялата къща, а горещината ѝ действуваше мъчително. Но тя знаеше, че трябваше да остане в града още няколко часа, докато сухата земя погълнеше завинаги трупа на Борис и така заличеше всяка следа от него. С помощта на Кристало тя инсценира нещо подобно на почитта, която живите от незапомнени времена оказваха на мъртвите. Измиха и преоблякоха трупа (за тази отвратителна операция настоя Кристало), а после го поставиха в хола на партера върху една дълга маса, покрита с чаршаф, която измъкнаха от кухнята. Гъркинята намери от съседите восъчна свещ, която запали и постави до мъртвеца, а върху гърдите му сложи букет от олеандри и прецьфтели японски рози, набрани в градината. Докато вършеше усърдно всичко това, Кристало изпадна в пристъп на плач и така човек добиваше парадоксалното впечатление, че тя бе вдовицата на генералния

директор на „Никотиана“. А след като обстановката доби донякъде погребален вид, гъркинята седна до мъртвеца и почна да го оплаква.

Тя правеше това напевно и пронизително като всички прости гръцки жени, които от две хиляди години оплакваха по тия места мъртъвците си. Ирина се послуша в старинния мелодичен език, чиито неразбираеми срички се превръщаха от гласа на Кристало в истерично виене. Това бе вековната погребална истерия на сто поколения жени, които бяха оплаквали мъртвите си все по същия начин. Ала в гласа на гъркинята дращеа и други, болезнено-сладострастни нотки, които идеха от истерията, придобита във вертепите на Пирея, където пияни мъже бяха изтезавали някога тялото ѝ. Все по-остър и по-неприятен ставаше този глас. И тогава Ирина усети, че започваше да се заразява от истерията на гъркинята и че в самата нея имаше нещо, което наподобяваше миналото и настоящето на Кристало и което се дължеше на това, че в този свят жените под една или друга форма трябваше да продават телата си за пари. Тя стана от мястото си, улови Кристало за раменете и я разтърси, като се смееше остро и нервно.

— Млъкни най-сетне, вещице!... Излез веднага отук!... Махай се бързо!...

Кристало млъкна и побягна уплашено, защото ръцете на Ирина бяха силни като лапи на пантера. Тия ръце ѝ нанесоха в последния миг няколко удара, които приличаха на плесници от мъж. И чак когато се качи горе, Кристало съзна, че желанието ѝ да плаче и вие идеше както винаги от далечния спомен за вертепите на Пирея, когато пияниците я биеха с юмруци, а тя продължаваше да пици неистово дори след като преставаха да я бият. И оттам бе останал механизмът на съзнанието, чрез който намираше облекчение в плача от разбития си живот, от скуката си и от сплина на презирана сводница, на жена без семейство.

Когато Кристало се качи горе, Ирина помисли: „Всичко прилича на зловеща комедия... Тази истерична глупачка е просто за клиника.“ После тя се загледа в подпухналото лице на трупа, около което се въртяха мухи. Сега то представляваше безформена маса, прошарена от синкави и жълти петна. Между устните се подаваше върхът на подутия език, а набъбналите клепачи превръщаха очите в тесни цепки. Самото лице бе до такава степен лишено от израз, щото не будеше никакво съжаление. То бе просто лице на безличен, забравен човек, чиято смърт не вълнуваше никого и сега, в разрухата на света, щеше да мине

незабелязано като смъртта на кое да е куче. Защото всички, които можеха да се развълнуват от нея, с оглед на търговските и парични връзки, бяха напуснали града и мислеха за спасението си. От генералния директор на „Никотиана“, от собственика на петстотин милиона, от човека, който разоряваше фирми, смазваше стачки, посочваше министри и подкупваше вестници, бе останал само един вонящ, разлагащ се от бактерии труп.

Ирина продължаваше да гледа лицето му и мухите, които се въртяха около него. Дойде ѝ на ум, че след два дни и фон Гайер, ако не го заровеха или не изпратеха трупа му в Германия, щеше да има подобно безформено лице. Същата участ чакаше и лицето на Костов след година-две. А и лицето на самата Ирина нямаше да избегне тая съдба. Значи, животът беше нищожен миг, слаба искрица между мрака на раждането и смъртта. Но тогава защо го бяха осакатили нравствено? Коя тъмна сила, кой мрачен жребий бяха направили Борис тъй безмерно алчен и жаден за власт, Костов — толкова смешен молец на модата, и Ирина — толкова студена развратница? Това бе „Никотиана“!... Всичко започваше и свършваше с „Никотиана“, която осакатяваше характери, смазваше достойнства, подкупваше съвести, убиваше хора и заличаваше всичко това с дивидентите на акциите си. А тия дивиденти после се превръщаха в нови акции, които подкупваха нови съвести и под различна форма убиваха нови хора. И така „Никотиана“ приличаше на смъртоносна машина за печелене на пари, която унищожаваше хората. Тя убиваше не само работниците, но и господарите си. Съществуването ѝ бе станало неразумно, противочовешко. От нея оставаше грамадно богатство в недвижими имоти, тютюневи партии и банкови сметки, което трябваше да бъде поделено между единствените наследници, между вдовицата на стария Спиридонов и вдовицата на Борис Морев, между две бездетни, безчувствени, сковани от егоизъм жени — едната вдетинена и оглупяла, другата — пуста и безразлична към всичко. Имаше ли смисъл животът на тия жени?... Те щяха да пропилят това богатство с безскрупулни любовници в чужбина.

Но тогава защо татко Пиер преди тридесет години бе извършил търговския подвиг да изнесе българските тютюни в чужбина, защо Борис Морев беше изхабил живота си и умрял преждевременно, за да утрои богатството на „Никотиана“, защо Костов бе ставал любовник на

министерши, бе прахосвал безсънни ноци в игра на покер с продажни депутати и журналисти, защо едно човечно и топло момиче бе дало любовта си на фон Гайер срещу контингентите на Немския папиросен концерн? И защо един младеж бе оставен да умре от малария в затвора, защо полицейските агенти бяха разстреляли без съд част от водачите на голямата тютюнева стачка, защо един провинциален стражар бе убит с тояги и камъни от стачниците? Не, във всичко това имаше нещо чудовищно и безсмислено, което не можеше да се поправи по друг начин, освен по тоя, който Ирина видя през изтеклата нощ. А това означаваше рухване на „Никотиана“ и край на света, който я беше създал.

И тогава Ирина съзна, че този край бе вече дошел. Но тя не изпита нито съжаление за света, който загиваше, нито смътна надежда от новия, който идеше. В душата ѝ зееше бездна от равнодушие и нравствена пустота.

А в това време в хола влезе Костов и като видя мъртвеца, окичен с цветя, каза меко:

— Значи, вие сте наредили нещо... Това е добре.

— Нареди го Кристало — отговори Ирина. — Но аз я изгоних, защото виеше безобразно.

— Да, тя е плачлива.

— Направо истерична, ако позволите... Какво казаха немците?

— Тук няма вече немци... Те са заминали вчера. И стоенето в града е опасно. Ние трябва да тръгнем веднага след погребението.

— Да. — Ирина помисли за тишината и боровете в Чамкория.

— Върна ли се Виктор?

— Не.

— Тази пияна свиня е негодна за нищо... Едва ли ще намери ковчег.

Ирина не отговори. Спеше ѝ се. В съзнанието ѝ плуваха смътно пропити с печал образи от Чамкория. „Сега там е прохладно — мислеше тя. — И в ясни ноци над горите трептят ледени звезди, а сутрин въздухът мирише на смола.“

Костов разтвори шумно стъклените врати на верандата. Блесна синевината на залива и отвън като от парен котел нахлу гореща влага, която разреши малко противната миризма на трупа. Костов попита:

— Видяхте ли детето?

— Детето?... — Ирина го погледна разсеяно. — Какво дете?

— Аликс!...

— О, простете ми... Отивам да го видя сега.

Тя запали цигара и с лениви стъпки почна да се качва по стълбите към втория етаж. Костов остана при мъртвеца. В стаята на Аликс седяха гръцкият лекар и Кристало. Детето бе изпаднало в безсъзнание. Сега то лежеше съвсем неподвижно, не дишаше и не въртеше безумно потъмнелите си сапфирени очи. Пулсът му бе почти неосезаем. Ирина пусна горещата суха ръчица. Лекарят знаеше малко немски и обясни, че положението е безнадеждно.

— Да. — В гласа на Ирина липсваше всякакво вълнение. — Черноводната треска свършва винаги така.

Тя си спомни, че преди десет години бе работила с професора по вътрешна медицина именно върху такива усложнения на тропичната малария и че бе проучила основно цялата литература по въпроса на френски, немски и английски език. А после ѝ дойде на ум, че ако бе помислила достатъчно за Аликс, можеха да се опитат и други методи за спасяването ѝ, които дори немските военни лекари не знаеха. Но тя не изпита угризение от това, скована от леността и равнодушието към всичко, което я заобикаляше. Аликс щеше да умре. Сега бе късно и безполезно да се предприема каквото и да било.

Когато се върна долу, тя завари в хола Виктор Ефимич, който бе довел сиромашкия гръцки поп с кирливото расо и гладни очи. На улицата чакаше разнебитена катафалка с дръгливи коне, а до нея стоеха мършав, подобен на попа клисар и две момчета, от които едното държеше кръст, а другото — избеляла хоругва. След малко пристигна файтон с небоядисан и набързо скован ковчег. Попът и Виктор Ефимич не можаха да намерят по-добър, дори след като обиколиха няколко магазини и уверяваха настойчиво, че се касаеше за погребението на богат и знатен човек. Ковчегът бе скован от стари, полугнили, но наново рендосани дъски.

Когато пренасяха мъртвеца в катафалката, Ирина изпита облекчение, задето най-сетне щеше да се отърве от зловонния труп. А същото облекчение изпитаха Костов, Кристало и гръцкият лекар в стаята на Аликс, а може би и съседите, тъй като непоносимата миризма на трупа стигаше и до техните прозорци. Дори след своята

смърт генералният директор на „Никотиана“ продължаваше да трови въздуха на живите.

Погребалното шествие се отправи бавно към гробището. Най-напред тръгнаха двете деца, носещи кръста и хоругвата, зад тях свещеникът, размахвайки кадилницата и пеейки мрачно за мъртвеца, а после катафалката, теглена от дръгливите коне. След нея закрачиха Ирина и Костов. Експертът водеше вдовицата под ръка и бе поставил на ревера си само ивица креп, защото нямаше време да се преоблече в черен костюм. Най-отзад креташе вехтият файтон, който докара ковчега и в който сега седяха Виктор Ефимич и клисарят — единствената публика, която придружаваше останките на генералния директор на „Никотиана“. И в цялата процесия имаше нещо грозно и тъжно, което се засилваше от гъгнивото пеене на попа, от жегата, от праха и от лазурното небе, на което сияеше убийствено слънце. Погребалното шествие мина през площада — пуст и нажежен в тоя час на пълно безветрие, когато нито от морето, нито от сушата не полъхваше вятър. Магазините бяха затворени, а в сенките се изтягаха и прозяваха кучета. От време на време някой минувач прекосяваше улицата и се изгубваше бързо, сякаш се боеше от жегата, от пустотата или от нещо друго. Градът бе тих и в същото време тревожен. Само носовото пеене на попа и сребърният звън на кадилницата отекваха мрачно в тишината. Шествието отмина площада и зави по главната улица. И тук магазините бяха затворени, а от паважа и безлюдните тротоари се издигаха струи нажежен въздух. След малко от горния край на улицата се зададе български патрул от шестима войници с каски, с къси панталонки и червени ленти на ризите. В казармата беше извършен безкръвен бунт. Войниците просто бяха сменили началниците, но запазили дисциплината, а това показваше силата на партийните ядра, които действуваха в казармата. Те държеха властта, за да я предадат на червените гръцки отреди от ЕАМ, а не от фашистките банди, които се готвеха да избиват българи. И в това те намираха помощ от грамадната маса гръцки тютюноработници. Войниците бяха придружени от цивилен с каскет и червена лента — очевидно местен човек. Когато патрулът се изравни с катафалката, Костов попита:

— Какво става, момчета?

А един от войниците вдигна юмрука си и отговори:

— Смърт на фашизма!... Да живее народът!... Вие сте българи, нали?

— Да.

— А кой е умрелият?

— Един търговец.

— А вие какви сте?

— Негови близки.

— Добре!... — Гласът на войника не бе враждебен, но звучеше строго. — Погребете го по-скоро и тръгвайте за България.

— Има ли опасност от изстъпления? — попита експертът.

— Не. Но по пътя може да срещнете бели андартти... С какво ще пътувате?

— С лека кола.

— Привечер заминават два наши камиона от интендантството. Тръгнете с тях.

— Благодаря ти, юначе.

— Нищо, другарю.

Ирина и Костов се погледнаха мълчаливо. Отговорът прозвуча съвсем човечно, но чуждо и в него имаше нещо, което показваше разрухата на стария свят. Когато патрульът отмина, експертът рече:

— Ако не бяха те, гърците щяха да ни избият с камъни.

Никой не бе съчувствувал приживе на генералния директор на „Никотиана“ и никой не се развълнува от мизерията на погребението му. Една безразлична съпруга стоеше до гроба му, една истерична сводница се бе погаврила с плача си над трупа му, един пиян слуга му беше намерил ковчег и един озлобен от глад и невярващ в Христа гръцки поп щеше да го опее.

Сиромашкият поп съкрати церемонията, като извърши опелото до гроба, а не в черквата, която миришеше на мухъл и тамян. Той боледуваше от малария и докато пееше през носа на старинен гръцки език и размахваше кадилницата, усети приближаването на треската в изтощеното си от глад тяло и в същото време съзна, че близките на покойника се отегчаваха от жегата, от вонящия труп и от всички подробности, с които бе свързано опелото. Той съзна също така, че тази жена не скърбеше никак за смъртта на съпруга си, че мъжът с бялата коса мислеше неспокойно за хиляди други неща, но не и за мъртвеца, че пияният слуга с моравочервено лице се наклоняваше ту

на една, ту на друга страна и всеки момент можеше да падне на земята. Всичко това, заедно с тръпките на маларичната треска, размъти съзнанието на сиромашкия поп и го накара да изпита безумно злорадство към българите, които му се сториха единствена причина, задето гладуваше и нямаше пари да си купи хинин. Този поп нямаше достъп ни до черковните каси, ни до богати енориаши и през дните на глада бе намразил архиерейския наместник, който се хранеше с угоени пилета, а също и владиката, патриарха, Христос, небето, земята и целия свят. И затова, когато съзна, че никой не жалеше за мъртвеца, мършавото му и гладно лице се изопна ехидно, а в очите му блесна злорадство на антихрист.

Гробарите спуснаха ковчега и почнаха да го заравят. Все по-слаби ставаха ударите на падащата пръст. Най-сетне ямата се изравни. Южната крайбрежна земя бе погълнала равнодушно вонящия труп на генералния директор на „Никотиана“ заедно с греховете му, заедно с ужасната му самотност и безмерна алчност към пари и могъщество. Над него остана само купчина пръст, върху която гробарите забиха кръста. А на кръста експертът надраска с тебешир:

БОРИС МОРЕВ

1908–1944

После отегчената съпруга, отчаяният експерт, злорадият свещеник и пияният слуга седнаха във файтона, който ги чакаше пред входа на гробището. А в мъртвешката тишина над кипарисите и гробовете продължаваше да блести лазурно небе и да грее безмилостно слънце.

Когато файтонът почна да се клатушка по прашното шосе, което водеше към града, Костов се обърна към свещеника и му рече на гръцки:

— Аз написах върху кръста името с тебешир, но дъждът ще го измие.

— Бъдете спокойни!... — отговори попът. — Ще кажа да го напишат с блажна боя.

После изведнъж тялото му почна да зъзне от маларична треска, продълговатото му лице отново прие безумно ехиден израз, а в очите му се запали пак мрачният пламък на антихрист. Попът помисли: „Няма да погледна този гроб... И нито ще прочета заупокойна молитва върху него... И дъждът ще измие името му и от него няма да остане

никаква следа... Анатема на всички кучета, които докараха глада, разврата и болестите тук!...“

— Студено ли ви е, отче? — попита Костов.

— Болен съм от малария — отговори свещеникът.

— Ние мислехме да ви поканим на закуска.

— Ще дойда — каза свещеникът. — От три дни не съм ял.

И в същия миг той помисли за семейството си, което също не бе яло, и за голямата си дъщеря, която спеше с немски войници, за да донесе в къщи кораво парче хляб. После той си спомни, че ръцете, шията и лицето ѝ се бяха изринали с червени пъпки и че това бе признак на ужасната срамна болест. „Анатема, анатема на всички кучета, които докараха глада, разврата и болестите тук!... Нека червените сринат държавата, нека вземат угоените пилета на архиерейския наместник, нека бесят владици и патриарси по черквите!... И нека настъпи царството на дявола по земята!...“ А след това изведнъж попът дойде на себе си и си каза ужасено: „Господи, прости ми... Проклех името ти...“

Той се загърна в кирливото си, вехто, избеляло от слънцето расо и почна да зъзне.

— В този поп има нещо страшно, не намирате ли? — произнесе Ирина.

А експертът отговори разсеяно:

— Измъчен и гладен човек.

— Вие бихте могли да оставите провизиите си на него и на лекаря.

— Мисля да направя тъкмо това.

Когато стигнаха до площада, те видяха, че на него отново се събираха хора. От всички страни прииждаха безредни групи от гръцки работници, между които се мяркаха български пехотинци. Костов си спомни за отложения митинг. На пръв поглед от тълпата лъхаше възбуда и заплашителен хаос, но всъщност тя се подчиняваше на невидима дисциплина. Бе изникнала народна милиция: въоръжени гърци, подпомогнати от български патрул, сновяха между тълпата и даваха някакви обяснения, а тълпата ги акламираше бурно. Файтонът креташе в навалищата. Няколко души от последната изразиха протеста си, задето файтонът минаваше през площада.

— Ще ви вземат дяволите!... Връщайте се назад!...

— Не виждате ли, че тук има митинг?

— Мързи ги да вървят пеш.

— Смъкнете ги!... Този българин е главният експерт на „Никотиана“.

Двама души се приближиха заплашително към файтона, но бяха спрени от един въоръжен грък.

— Без изстъпления, другари!... Пуснете хората да вървят.

— Ние се връщаме от погребение — обясни Костов на гръцки.

Той си спомни, че преди няколко месеца въоръженият грък работеше като денкчия в склада на „Никотиана“. Гръкът работеше много добре и Костов го бе отървал от някаква разпрания с българските власти. И вероятно денкчията си спомняше с известна признателност за това.

— Още ли сте тука? — попита той бързо и тихо.

— Да — отговори експертът. — Погребахме шефа.

— Имате ли открити листове?

— Не.

— Вземете веднага и тръгвайте за България.

— Откъде да ги вземем? — попита експертът.

— От комендантството на ЕАМ.

— А дали ЕАМ ще ни ги даде?

Гръкът помисли малко и каза:

— Елате с мене!... Нашето комендантство е на две крачки оттука.

Костов слезе от файтона, като заръча на спътниците си да го чакат в къщи. После той си спомни името на гръка. Денкчията се казваше Леонидес. Двамата тръгнаха между навалищата към комендантството на ЕАМ. Последното се намираше в зданието на бившата българска община. Вървейки, експертът си мислеше: „Нашият свят рухва под ударите на хиляди хора... Напразно полицията убиваше, палеше, интернираше... Всичко е било против нас.“ После той чу гласа на Леонидес:

— Господине, вие ме отървахте от вашите джелати... И може би съзнавате, че сега ви се отплащам.

— Благодаря, Леонидес... Направих каквото можах.

— Не, не правехте винаги каквото можехте... Вие ме спасихте просто защото бях добър техник и от работата ми се ползваше

фирмата. Но веднъж ви чух, когато се възмущавахте публично, задето фурните не даваха на гърците хляб... Това ми хареса...

Гласът на Леонидес се удави в шума от навалищата, после Костов го чу пак:

— Аз бях научил малко български и разбрах разговора... Вие не плюхте на съвестта си, не поддържахте като някои от вашите българи, че гърците са кучета, които трябвало да се изморят от глад... затова ви помагам сега.

Костов не отговори. Гъркът разбута енергично с лакти тълпата, която се бе събрала пред комендантството на ЕАМ. Минаха през поста, на който Леонидес показва някакъв документ, и влязоха в коридора. Вътре бе прохладно и тихо. По-голямата част от милиционерите бяха отишли на митинг. Гъркът се спря за малко и довърши мисълта си, като говореше ниско и жестикулираше оживено:

— Между вас имаше една пасмина от противни типове... Вие самите ги наричахте ядно „парашутисти“, защото дойдоха първи, ожесточаваха населението с постъпките си и пречеха на вашата търговска машина да изсмуква спокойно печалбите си... Това бяха разни търговчета, кметове, адвокати, полицейски агенти, които с едната ръка държаха револвера и заплашваха, а другата протягаха за рушвет... Те избягаха първи... Ние ги мразим, но не толкова, колкото вас... Същинското зло идеше от вас... Простете, господине!... За колко души искате открити листове?

— За трима души... Вдовицата на шефа, слугата ми и аз. Костов извади бележника си и написа на гръцки трите имена.

— Почакайте малко.

Леонидес влезе в една стая, пред която стоеше на пост човек, въоръжен с автомат. Експертът помисли: „Този грък всъщност ме мрази... Тук могат да ме задържат и убият спокойно. Трябваше да отида в българското комендантство.“ А после си каза: „Все едно.“ След малко Леонидес излезе от стаята с трите открити листа.

— Заповядайте, господине.

Костов взе листовете.

— Можете да ги прочетете.

Документите бяха написани с пишещата машина на гръцки. Под текста на всеки от тях стоеше ясен печат на ЕАМ и груб, неуверен подпис на ръка, която още не бе свикнала да си служи свободно с

перото. Навярно тази ръка до вчера бе държала чук, стягала денкове или стреляла с автомат. Два от документите — тия за Ирина и Виктор Ефимич — бяха обикновени пропуски, а третият удостоверяваше, че лицето Стефан Костов, главен експерт на фирмата „Никотиана“, се е застъпвало пред българските власти за отговорен деятел на ЕАМ и няма никакви провинения спрямо гръцките власти. Във всичко това имаше известна невярност и поза на южняшко великодушие. Костов се развълнува.

— Този документ може да ви послужи и в България — каза гъркът.

— Да, може. Впрочем... едва ли. Моят живот свършва тук.

— Как така?

— Аз няма какво да правя в България.

— Значи, оставате тук?

— Не. Заминавам за България.

Гъркът гледаше, без да разбере нещо. Костов се усмихна тъжно и му подаде ръката си.

— Благодаря ти, Леонидес.

— Няма защо, господине. Ще ви придружа до входа, но няма да изляза с вас... Другарят Макронис иска да поговори с мене.

Когато слязоха долу, от улицата, по която се излизаше на шосето за Драма, се надигна врява и оживление. Чуха се викове, които се умножиха бързо и пренесоха в съседните улици и целия площад. След няколко минути десетки хиляди човешки гърла сляха гласовете си в могъщ, френетичен и продължителен вик. Човекът, който стоеше на пост пред комендантството на ЕАМ, сякаш забрави длъжността си и почна да вика също с бесен възторг:

— Идат!... Нашите партизани идат!...

Над хилядите работници, които изпълваха площада, се развяха червени знамена. Експертът тръгна към къщи. Горещината започваше да отслабва, а слънцето клонеше към запад. Кобалтовият цвят на небето стана по-ярък. От морето лъхаше лека прохлада.

Зад гръцкия партизански отряд, който влезе в града, се движеха бавно няколко български военни коли с червени знаменца. В една от тях седеше пълен човек с посивели мустаци, облечен в униформа,

която не му стоеше много добре. Новият мундир образуваше гънки върху раменете и гърдите му. Този човек бе генерал от българските въстанически войски и в момента мислеше за трудната реч, която трябваше да произнесе на площада след малко. Тълпата от гръцки работници поздрави и него. Няколко цветчета от олеандри и стръкове розмарин паднаха в ръцете му. Генералът ги поднесе замислено към носа си. В това време адютантът му се наведе към него и каза тихо:

— Ние им помогнахме да вземат властта, но дали ще я задържат?

А генералът отвърна:

— Те имат да преодоляват много трудности.

Аликс умря след залез-слънце, в часовете на прохладата, когато морето започваше да прилича на сплав от злато и сребро и от него полъхваше тих освежителен ветреца, към който от крайбрежието се присъединяваше дъх на водорасли и розмарин. Няколко минути след смъртта ѝ гръцкият лекар направи знак на Кристало да излязат от стаята. Костов остана с трупа на детето сам. И тогава му се стори, че вижда Аликс за първи път, че нямаше никакво отношение към съдбата ѝ и че всичко, което се опита да направи за нея, бе излишно и безполезно.

Той изпита потискащо усещане на нравствена пустота, в сред която изпъкваше грозната истина, че състраданието към това дете нямаше никакъв смисъл, ако не се проявеше и към съдбата на хиляди други болни и гладни като него деца. И докато гледаше в тъмнеещия здрач малкото личице, заобиколено с ръждивочервена коса, той помисли: „Може би тя нямаше да умре, ако ти не я бе завел у Кристало и ако последната не я бе натъпкала с хинин, от който се появи хемолитичната жълтеница... Може би щеше да бъде по-добре, ако ти не я бе откупил от дивия и самотен старец Херакли срещу половин дузина бутилки ракия и няколко хиляди лева... Това бе срамна сделка, в която ти използва своята опитност на търгаш. Кое човешко право ти позволи да купуваш деца от роднините им?... Ах, да... ти намери морално оправдание в довода да я изтръгнеш от глада и мизерията. Ала това не бе същинският мотив на постъпката ти. Ти искаше да вземеш и възпитаеш детето от егоизъм. Ти искаше да го направиш играчка и украшение на страстта си, на мухлясалия си и безполезен

живот. Тридесет години ти пръскаше милионите, които ти даваше «Никотиана», блестеше с елегантност, с американски коли и разсипничество... Спомняш ли си нощите в «Юнион», когато губеше равнодушно по тридесет хиляди лева на покер? С тая сума можеше да купиш дрешки на цяло сиропиталище... Спомняш ли си кабаретата, когато ставаше вулгарен и лепеше като пиян предприемач банкноти по хиляда лева върху челата на оркестрантите? За една вечер ти прахосваше годишния бюджет на цяло семейство... Спомняш ли си разходите за твоите банкети, за твоето облекло, за твоите прищевки... и как, преди да отидеш на бал, се въртеше с часове в новия си фрак пред огледалото... и как вдигаше скандал за една лошо изгладена риза... и как задиряше млади момичета... и как правеше любовни свиждания в апартамента си с министерши, а на другия ден отиваше с мъжете им на лов за пъстърви... О, твоето разсипничество, твоята суетност и твоите глупости нямаха край!... Но през това време не ти дойде на ум нито веднъж да изтръгнеш някого от мизерията или да го спасиш от падение... Ти вършеше само парадни постъпки, откупваше: предмети от благотворителния базар под височайшия патронаж на царицата, подаряваше купи за конните състезания, поемаше пътните разноски на някакви тъпи скиори за състезанията в Гармиш. И всичко това ти вършеше, защото се съобщаваше във вестниците и ласкаеше твоята суетност на светски фронт, на молец на модата... Само търговският ум и безскрупулната последователност, с която вършеше работата в «Никотиана», те спасяваха от това да бъдеш пълно нищожество. Вярно, богатството ти позволи лукса да останеш честен в търговския смисъл на думата. Ти не постъпи като повечето експерти, които окрадоха фирмите си, вземаха двойни комисиони и натрупаха капитал, с който почнаха самостоятелна работа. Ала каква полза от тази честност към татко Пиер или Борис Морев, когато ти бе главният посредник при подкупването на министри и държавни чиновници, при сриването на толкова човешки достойнства?... Вярно, ти избяга с любовницата си в Рилския манастир през дните на голямата стачка, за да не вземеш участие в жестокостите на смазването ѝ, но това не ти попречи да заблудиш стачния комитет, че господарите са наклонни към отстъпки. Ти излъга работниците да гладуват напразно петнадесет дни и да изхарчат последния си лев, за да влязат после като покорно стадо в складовете дори без ония малки придобивки, които им се обещаваха

в началото... А това бе подлост към хиляди човешки същества, които по осем часа на ден дишаха отровния прах на тютюна... Вярно, ти спаси няколко души от лапите на полицията, но ти правеше това повече от лична симпатия. На едного харесваше лицето, на друг обноските, на трети усмивката. Ти не бе достатъчно принципен, гражданската ти смелост се изчерпваше само пред министри, подкупени от «Никотиана», само пред полицейски инспектори, които трепереха от връзките ти с големци. Когато решаваше да бъдеш честен, ти се самоизлъгваше, защото ти липсваше смелост да се бориш срещу злото, което се коренеше в основите на твоя свят, почиващ върху бездушния и свиреп закон за печалбата. И затова всичките ти постъпки, които можеш да наречеш добри, са повърхностни, безполезни. Ти искаше само да приспиш съвестта си, само да маскираш злото, да скриеш от себе си, че си виновен също за престъпленията в този свят... А най-безполезна от всичките ти постъпки е историята с Аликс... Погледни трупчето на това дете, образ на хиляди гръцки деца, които измряха от хроничен глад и болести по същия начин!... Ти искаше с неговото осиновяване да наситиш суетното си тщеславие, да приспиш угризенията си, да се отървеш от кошмарния призрак на съзнанието, че сам представляваш колелце от машината, която докарва войните, глада и смъртта на децата. Да, ти си виновен почти наравно с другите, защото ти липсваше нравствена воля да се откажеш от лесния и приятен живот, да се опълчиш срещу злото. Никаква Аликс не може да изтрие тази виновност. Какво?... Плачеш ли?... Но това не са сълзи за Аликс!... Не залъгвай съвестта си с разкаяние, което не може да премахне вината на празния ти безполезен живот. Ти си просто стар, изхабен, никому ненужен човек, молец на модата, парцал на суетността. А такъв собствено си бил винаги. Сега ти плачеш от слабост за моралната безпътица на своя живот, за разрухата на своя свят. И това са жалки сълзи на безпомощност, които не могат да променят нищо. Излез веднага от стаята!... Не оскърбявай трупчето на детето с болнавата си чувствителност!... По-морално щеше да бъде, ако в дните на своята сила и разцвет бе помислил за децата на стачкуващите тютюноработници или ако през пищните банкети, които даваше на администратори и полковници, бе посъветвал последните да не прекъсват хлебните дажби на гръцкото население, или ако просто бе имал смелост да казваш истината

навсякъде. Но ти не правеше това, защото се боеше да не увредиш интересите на «Никотиана», която ти плащаше огромна заплата, дивиденди и годишно възнаграждение и защото Борис Морев, фон Гайер, министрите, генералите и цялата продажна и жестока управляваща клика щеше да те гледа накриво, а това бе катастрофа за твоя живот, твоя снобизъм и твоята суетност. Нравствената стойност на една постъпка се определя не от мотивите ѝ, а от съзнанието за последиците ѝ. Всичко останало е самоизмама и лицемерие. Ето това е равносметката на живота ти!... Единственото, което ти остава, е да признаеш истината. Хората умират, но животът продължава, върви напред, става все по-добър. Не гледай разрухата и хаоса, които идват сега. Те засягат само твоя тъп и ограничен свят!... Така!... Ти се успокой малко, нали?... А сега погали това клето и мършаво личице, тази мъничка мумия, тази ръждивочервена коса, на която наистина щеше да отива рокля от бледожълта коприна, ако твоят свят не уморяваше децата така жестоко от глад. Погали го и нищо повече!... Смъртта на Аликс е протест на хиляди гладни деца, за живота и храната на които се бият хората, които видя тази нощ.“

Здрачът в стаята се сгъстяваше и малката мумия придобиваше нереални, призрачни очертания. Някой почука на вратата. Костов каза „влез“. Бе гръцкият лекар.

— Господине — малко тревожно произнесе той. — Викат ви по телефона от казармата.

— Идвам — рече експертът.

Дойде му на ум, че това трябва да бе един от офицерите в българската казарма, при който Костов се отби след излизането си от комендантството на ЕАМ. Водени от разума на партията, войниците бяха върнали отново няколко офицери на командните им места. Един от тях съобщаваше на експерта, че два военни камиона заминават след половин час. Друг ешелон от моторни коли тръгваше в шест часа сутринта. Офицерът беше на мнение, че е по-добре да пътуват сутринта. Костов се съгласи.

— Някаква неприятност ли? — загрижено попита гръцкият лекар, когато Костов остави слушалката.

— Не, никаква.

— Ако ви заплашва нещо, мисля, че бих могъл да ви помогна... Познавам няколко души от ЕАМ.

— Не, не ме заплашва нищо. Благодаря.

Костов слезе в хола на първия етаж. До масата, от която бяха вдигнали мъртвеца, седеше гръцкият поп. След като треската му премина, той почна да яде лакомо сардели, печено и бял хляб. А после го заболя стомах и той се сви мълчаливо, мислейки за голямата си дъщеря, чието лице се бе изринало от пъпките на срамната болест. Дойде му на ум, че тя нямаше да се зарази от нея, ако гладът не я бе принудил да спи с немски войници и ако богатите не преяждаха тъй изобилно. А като съзна това, в очите му се появи отново пламък на антихрист.

Но дори след като сиромашкият гръцки поп бе преял, пак останаха много консерви, много бутилки и много килограми масло, захар и бяло брашно, които Костов разпредели между свещеника, Кристало и гръцкия лекар. Оставаха също и много куфари с елегантни дрехи, които не можеха да се отнесат с колата. Експертът помоли гръцкия лекар да бъдат предадени на някой приют за изоставени старци. После той заповяда на Виктор Ефимич да повика пълномощника на избягалия гръцки собственик, в чиято къща живееше. А когато пълномощникът дойде, — той живееше наблизко — Костов му рече:

— Господине, проверете по списъка всичко. Предавам ви къщата и мебелите в пълна изправност.

— Зная много добре това и няма да проверявам — отговори пълномощникът. — Вие сте честен човек... Но същото не мога да кажа и за полковника, който живееше отсреща и който откара мебелите на гръцкия собственик в България.

Експертът попита дрезгаво лекаря:

— Ще се погрижите ли за група на детето?

— Разбира се — отговори лекарят. — Говорих вече с отца. Експертът извади от джоба си изтъняла пачка банкноти и я подели между Кристало, лекаря и свещеника.

— Предполагам, че българските пари няма да се обезценят много — рече той. — Банката има покритие от злато.

— Много е, господине!... — почна да протестира лекарят. — Вие сте прекалено щедър.

Той се опита да върне част от парите, но Костов му рече:

— Печалбите на фирмата от ксантийския тютюн също не бяха малки... Ние заминаваме рано сутринта... Сбогом и лека нощ на всички.

Експертът се ръкува поотделно с всички и тръгна с провлечени стъпки към втория етаж. На площадката, където нямаше лампа, той усети ангинозната болка в сърцето и лявата си ръка, изпъшка глухо, прегърби се и постави в тъмнината под езика си хапче нитроглицерин. След него, когато останаха сами, Кристало произнесе:

— Този човек няма да свърши добре.

— Защо? — попита лекарят, като слагаше без радост грамадния хонорар в джоба си.

А Кристало отговори като древна пророчица:

— Не му се живее.

Те тръгнаха сутринта зад въоръжения български ешелон, който поддържаше снабдяването на гарнизона в Кавала и продължаваше да снове дори през тия дни между българска Македония и Беломорието. Ешелонът се състоеше от десетина моторни коли с флагчета и набързо нарисувани пролетарски емблеми. До шофьорите седяха войници, въоръжени с автомати и бомби, а върху платформата на първия камион имаше дори картечница. Войниците очакваха нападение от бели андарты, но по пътя срещаша само приятелски отряди от ЕАМ, които се прибираха в селищата и разменяха с българите поздравя. Зад военните камиони се хлъзгаше бавно лимузината с Костов, Ирина и Виктор Ефимич. Гръцките постове не искаха никакви обяснения от хората, които пътуваха в нея. Радостта от победата правеше пролетариите великодушни и не особено бдителни. Какви обяснения можеха да се искат от един грохнал мъж с парализирана ръка и някаква вдовица в траур? По дяволите!... Нека вървят. Червените гръцки постове махваха небрежно с ръка и жената с пусти очи и ледено лице подкарваше отново колата напред.

Но при старата българска граница те бяха подложени на основен разпит и тук експертът показва документа от Макронис.

— Къде отивате? — попита партизанинът, който проверяваше книгата им.

— Прибирам се в София.

— А не се ли боите? — Партизанинът се усмихна.

— Няма от що, другарю... Ние сме патриотични търговци.

— Разбира се!... Продължавайте.

Човекът бе доволен от отговора и документите. Той спазваше педантично директивата за Отечествения фронт. Искаше да внуши спокойствие дори на тия хора.

Колата продължи. Тя се бе отделила от военния ешелон и пътуваше сама, понеже тук се намираще вече в българска територия и нямаше опасност от нападение на бели андартти. Те бяха дошли в Беломорието през Рупел и Кресна, а се връщаха по долината на Места. След всеки отминат връх цветовете на юг бледнееха, въздухът ставаше по-хладен. За първи път от двадесет дни Ирина видя облаци. В съзнанието и изпъкнаха тишината, боровете и ледените звезди на Чамкория, а после разрушените къщи и посърналата зеленина на София. Обзе я носталгия към отлитащия блясък на юг. Между смокините и нарове на Тасос искаше да се върне в Чамкория, а тук почваше да копнее за острова. Но тя не съзна, че в тъгата, с която мислеше за цветовете на юг, а не за смъртта на Борис, на фон Гайер или на Динко, имаше нещо страшно, което показваше, че бе вече нравствен труп. А после мисълта ѝ, все тъй безстрастно и хладно, продължи: „Трябва да прибера някои бижута и ценни книжа от огнеупорната каса в Чамкория... Трябва да се погрижа и за паспорт... Това е доста трудно вече, но Павел ще го уреди.“ Веднага след това мисълта ѝ добави с циничен вътрешен смях: „Станахме патриотични търговци... Колко забавен е тоя Отечествен фронт!...“

Шосето почна да се катери по стръмнина. Тя смени скоростта и произнесе разсеяно:

— Не намираш ли, че Отечественият фронт е монтаж на англичаните?

— Не — сухо отговори експертът, разсърден от политическото ѝ невежество. — Англичаните и американците са против него.

— А какво представлява тогава?

— Тактика на комунистите.

— Нима англичаните и американците са толкова глупави да не я видят? — попита тя.

— Не зависи от тях.

— Кой го създаде тогава?

А експертът отговори:

— Комунистите и народът.

Той се опита да раздвижи болната си ръка, но не можа. Тя бе почти напълно парализирана. И съзнавайки разрухата на тялото си, той помисли пак: „Все едно.“

Колата минаваше през миньорски селища и тютюневи центрове, в които партизаните още не бяха влезли. Тук животът си течеше както преди. Нямаше още никакви лозунги и никакви емблеми на новата власт. Но гузни кметове и смутени полицаи питаха тревожно за новини. Какво казват немците в Беломорието? Вярно ли е, че новото фау прави страхотни поражения по съветските войски? Наистина ли се водят преговори за мир между англичани и немци? Има ли десант на съюзниците в Беломорието?

Но всичко това бе страшно потискащо, защото тия хора бяха продали съвестта и достойнството си срещу мизерна заплата. Безумният свят, който ги управляваше, им заповядваше да убиват срещу парче хляб. Настроението на Костов стана още по-мрачно от преди.

Те продължаваха с колата по планинското шосе, което се извиваше змиевидно над пропасти, катереше се по върхове, обрасли с вековни гори, или се спущаше в долове, чиято усойна влага ги облъхваше със студ и печал. От време на време слънцето изчезваше зад кълбести облаци, пейзажът ставаше мрачен, горите потъмняваха, а скалите и сипеите загубваха своята яркост. После то се показваше пак и цветовете добиваха отново прозрачния акварелен тон на есента. Минаха Предел, топъл, приятен и малко сладникав с боровите си гори и полянки, обрасли с късни цветя. Минаха малки селища, заети от новата власт и окичени с арки от зеленина, под които бяха минали триумфално партизански отряди.

Минаха и през родното градче на Борис, на Ирина, на Мария, на татко Пиер и на толкова още хора, които бяха умрели или бяха живи, но щяха да бъдат погълнати от разрухата. Тук татко Пиер бе положил основите на „Никотиана“, оттука излетяха за чужбина първите бали манипулиран тютюн, оттука започваше възходът на много амбиции и гибелта на много достойнства.

Шосето минаваше покрай гробищата — тиха и печална гора от кръстове, сред които стърчаха самотно паметници от мрамор. Белотата

им изпъкваше върху фона на ясното небе. Най-внушителен бе паметникът на старшията, убит през голямата тютюнева стачка. Ирина почувствува тъга и стеснение. Вдовицата на Чакъра бе построила тази паметник от парите, които ѝ пращаше Ирина. Той бе твърде разкошен за личността на Чакъра, не отговаряше никак на обществения му ранг. В него имаше нещо безвкусно и парвенюшко, което караше хората да се усмихват и да си припомнят семейните истории на собствениците на „Никотиана“.

Но в тоя момент никой не мислеше вече за „Никотиана“. Няколко дни след влизането на въстаниците в града гражданският живот се беше нормализирал. От балкона на околийското управление се вееха партийните знамена на Отечествения фронт. Във всички посоки сновяха военни коли с бивши партизани, които още не сваляха от гърдите си чантите, автоматите и ремъците с патрони. Познатите улици будеха спомени. Минаха покрай сладкарничката, в която Ирина някога се бе срещала с Борис. Сега витрината ѝ бе празна и посивяла. Вместо пасти, в нея стояха изложени тиквени семки. Пред съседната фурна чакаше опашка за хляб. Колко часове на радост, отчаяние, меланхолия и надежди, колко дни на блаженство и тревожни мечти, на самодоволство и угризения беше преживяла Ирина в това градче!... А сега всичко в душата ѝ бе потънало в бездна на мъртвешко равнодушие, на тиха, равна, убийствена печал.

До ушите на Ирина стигна гласът на Костов, дрезгав и немощен. Тя го понесе с известно усилие — като всичко наоколо. Експертът питаше:

— Няма ли да се отбием у родителите на Борис?

— Не.

— Поне у майка ви?

— Не, не мога сега.

Тя караше колата по главната улица и мислеше само за едно — да стигне по-скоро в Чамкория. Цялото ѝ същество бе потиснато от тъпота, от убийствена умора на духа, от върховно безразличие към всичко. Когато стигна до езерцето, където шосето се раздвояваше на две, тя зави към Чамкория. Костов не възрази. След като оставе Ирина в Чамкория, Виктор Ефимич щеше да го откара с колата до София. Експертът искаше да подреди книгата си, да унищожи някои документи.

Зад тях остана градчето, от което бе изникнала „Никотиана“. Те не узнаха какво бе станало в него.

Те не узнаха, че в градчето преди три дни бе влязъл партизански отряд, посрещнат с ликуване от хилядите работници, които манипулираха тютюна на „Никотиана“ и на паразитните немско-български фирми, работещи за Немския папиросен концерн.

Те не узнаха, че комитетът на Отечествения фронт бе поел властта спокойно и твърдо, опрян на работниците и този отряд.

Те не узнаха, че по главните улици бяха пристъпвали почернели, брадясали и окъсани мъже от бригадата на Павел Морев, а пред тях се бе изсипал килим от цветя, че бяха настъпили покъртващи сцени, че една възрастна майка се бе хвърлила в ръцете на синовете си — партизани, и умряла от сърдечен удар, че жени и мъже, братя и сестри, разделени от години, се бяха прегръщали и целували на улицата.

Те не узнаха, че заедно с отряда в града бе влязъл и щабът на партизанската бригада, че в къщата на бившия учител по латински се бе разиграла невиждана сцена, че комунистът Морев след двадесетгодишно отсъствие се бе изправил пред баща си и му бе казал „Добър ден, татко“, а Редингота бе отговорил на това като простак и се бе изхрачил в лицето му с думите: „Вън от къщата ми, нехранимайко!... Ти си човек без отечество... Аз имах само един син и това беше Борис“, че комунистът Морев се бе усмихнал на непоправимия си баща, бе поговорил нежно с майка си и бе излязъл от къщата, мърморейки съжалително: „Смахнат старец!... Мухлясала дрипа от миналото.“

Те не узнаха, че беднякът Стоичко Данкин от Средорек бе заплакал и почнал да заеква от вълнение, когато му съобщиха, че синът му е произведен в чин подполковник от народната армия, че след това беднякът Стоичко Данкин бе дошел в града да иска милост за Джони, обвинен и арестуван от съселяните си като народен враг, и че в градския комитет на Отечествения фронт му бяха дали веднага бележка за освобождаването на Джони, тъй като последният се бе изхитрил да влезе преди три дни в групата „Звено“.

Те не узнаха, че няколко офицери и полицейски чиновници се бяха самоубили, защо то върху съвестта им тежеха престъпления и

трябваше да отговарят пред народния съд, че агентът с подпухналото лице, който изтезаваше политическите арестанти, чупеше ръцете им и ги мъчеше с електрически ток, не бе имал сила да свърши със себе си и бе молил като влечуго за милост.

Те не узнаха, че десетина видни шмекери от града бяха станали за една нощ комунисти и земеделци, че Баташки бе сменил меката си шапка с каскет, обръщаше се към всички с „другарю“ и като признаваше разкаяно заблужденията си по отношение на германците, разправяше наляво и надясно кой какви партиди е продавал на Немския папиросен концерн.

Те не узнаха всичко това, както и много други по-големи и по-малки драми, които се бяха случили в града. Но и да бяха узнали, нямаше да се развълнуват, защото в изчерпаните им от живота сърца царуваше само печал и студенина.

XIV

Когато пристигнаха в Чамкория, Ирина остана във вилата, а Костов и Виктор Ефимич продължиха за София. Разделиха се с досада, симулирайки приятелски грижи един за друг. Ирина даде на Костов медицински съвети, които в сегашната бъркотия бяха неизпълними, а експертът се безпокоеше фалшиво за нейната безопасност в Чамкория. И всичко това бяха празни, механично изречени думи, които не значеха нищо. „Никотиана“ бе удавила отдавна в цинизъм и горчива ирония взаимното уважение през първите години на запознаването им. Сега тя бе за него само преуспяла светска уличница, а тя откриваше във всичките му постъпки признаци на старческо слабоумие. Банкетът на живота ги бе отегчил. От дванадесет години удоволствия бяха останали само ледена скука и чувство за празнота, която не можеше да се запълни с никаква цел, с никаква привързаност и никакво човешко вълнение. В разрухата на своя свят те оставаха като Борис — страхотно самотни. Когато автомобилът потегли, тя помисли съвсем равнодушно: „Не мога да разбера какво би могъл да прави в София сега.“ А после ѝ дойде на ум, че неговото положение би било още по-неестествено тук. Освен това той сигурно искаше да унищожи редица документи от тъмната история на „Никотиана“.

Тя прекара във вилата осем дни заедно с вярната прислужница, която някога се бе грижила за Мария, а сега пазеше бижутата и ценните книжа на Ирина в здрав кожен куфар, готова да отпътува всеки момент с нея. Тази прислужница бе вече повехнала стара мома с плоски гърди, жълтеникаво лице и редки черни косми на горната устна. Осемгодишното гледане на Мария я бе направило саможива и сега насочваше болезнено всичката си привързаност към Ирина. Тя си бе купила апартамент, но се отказа от мисълта да заживее с някой дребен чиновник. С напредъка на възрастта си мъжете бяха почнали да ѝ се струват противни.

Настъпиха дъждовните дни на есента, които в Чамкория бяха студени и тъжни. От ниското небе ръмеше монотонен и ситен дъжд, върху планинските склонове пълзяха мъгли, а под прозорците плачеха

водосточни тръби. Ирина изпадна в състояние на пълна летаргия. Вземаше сънотворни хапчета, спеше до късно през деня, а след това четеше детективски романи, които обсебваха съзнанието и притъпяваха мисълта. Така тя се спасяваше от пронизващия спомен за миналото и призрака на Мария, който витаеше още из стаите. Обед и вечер тя слизаше в трапезарията, за да хапне нещо с прислужницата. Последната вярваше в духове и разправяше спиритическите си наблюдения. Пианото на Мария започнало да свири една вечер само. Големият ѝ портрет се откачил и паднал с трясък, без да го пипа някой. Към полунощ могло да се чуе как стълбите скърцали. След това прислужницата разправяше за наредбите на Отечествения фронт и събитията в селището. Млекарят Мичкин, който преди три години избягал при шумкарите, сега се върнал от планината и станал големец. Отивал до града с „джип“ и всички милиционери му били подчинени. Тази сутрин арестували един полковник и един капитан и ги изпратили оковани с вериги в София. Полковникът и капитанът били обвинени в разстрелването на единадесет комунисти без съд. Пазачът на лесничейството се обесил, защото партизаните открили документи, че посочвал ятаците им на полицията. Изглеждало, че не всички комунисти са безбожници. Една бабичка видяла жената на Мичкин да влиза и да се кръсти в черквата.

Всичко това Ирина изслушваше отпуснато и лениво, а после се качваше горе и отново потъваше в летаргията си. Сред тази пълна отчужденост от света до нея долиташе само ехото от големите събития, които разтърсваха страната. Веднъж, когато закусваха, прислужницата ѝ каза тревожно:

— Описват вилите за настаняване на съветски войски... Нашата е определена за щаб.

— Ще идем в София — равнодушно отговори Ирина.

— А с какво ще идем?

Ирина се замисли. От колата и шофьора на Борис, които бяха останали в София, нямаше никаква следа. Предишния ден Костов, питайки по телефона за някакви книжа, бе съобщил, че и неговата кола е мобилизирана. Видните политически лица от миналия режим бяха арестувани и радиото изброяваше престъпленията им, а богатите собственици, обитаващи съседните вили, се спотайваха в миши дупки.

Ирина нямаше към кого да се обърне. За първи път след загиването на стария свят тя се препъна в развалините му.

— Кажи на Мичкин да дойде при мене — рече тя след малко.

— Мичкин!... — Прислужницата я погледна уплашено. — Но съседите казват, че е станал много лош човек... Той е комунист.

— Кажи му да дойде — повтори Ирина.

Тя се прибра в стаята си и отново потъна с тъп, механичен интерес в четенето на оставения детективски роман. Мръкваше се. Студен есенен вятър гонеше по склоновете на планината късове от млечно-бяла мъгла и свиреше през клоните на боровете в градината. От време на време преваляваше дъжд.

Ирина затвори книгата. Здравчът в стаята се бе сгъстил и поради повреда на електричеството не можеше вече да се чете. Но в полумрака от тъмните кътове, от мебелите, ламперията и тапетите изникваха спомени от миналото, призраците на баща ѝ, на Мария, на Борис, на фон Гайер и на някакъв безцветен младеж, застрелян от пазачите на „Никотиана“... Стана ѝ страшно, непоносимо. Тя скочи бързо и излезе от стаята. Прислужницата я чакаше за вечеря в трапезарията и под светлината на малка газена лампа четеше спиритическа книга.

Мичкин дойде на другия ден вечерта, измокрен от непрестанния дъжд и малко навъсен от подозрението, че Ирина го викаше за някакво ходатайство, което щеше да сблъска отново партийния дълг с почитта му към тази жена. Той бе напълнял, избръснат, с кожена полушубка и нов каскет. Отговорната длъжност и властта, получена от партията, му бяха причинили леко главозамайване, което се изразяваше в прекалена самоувереност по събранията и надута коректност към враждебната класа. Той бе уверен, че Ирина го викаше, за да спаси вилата си от реквизиране, и каза направо:

— Докторке, вилите трябват за войската... Не мога да направя нищо.

А тя се усмихна и рече:

— Седни да пиеш един коняк.

Мичкин отказа и се намръщи, при все че след дългото събрание, от което бе излязъл, му се пиеше много коняк. Съзнанието за

притежавана власт и мисълта, че сега можеше да разговаря с тази жена като равен, го накараха да изпита странно самодоволство. Пак му се стори, че у нея имаше някаква далечна и неуловима прилика с хубава жена от народа, с узрял житен клас, който се люлее от вятъра. Обзе го тревожно и парливо желание да ѝ помогне, като спаси от реквизиция вилата ѝ. Ала това желание се сблъска веднага с партийния дълг. Другарите му щяха да кажат: влизат му под кожата буржоазни жени. И това нямаше да бъде лъжа.

— Няма време за коняк, докторке!... — каза той изведнъж по-грубо и по-враждебно, отколкото искаше. — Това е!... Ще вземем вилата.

А тя произнесе:

— Аз съвсем не те повиках заради вилата.

— А за какво?

— За една друга услуга.

Мичкин се начумери пак.

— Ние се борихме, за да унищожиме фашизма, а не да вършим услуги на буржоазията.

Тя се изсмя студено и сухо.

— Какво искаш? — попита Мичкин.

А тя отговори:

— Нищо. Върви си. Извинявай, че ти загубих времето.

Вместо да си тръгне, Мичкин седна на креслото, като се почувствува унижен и смачкан. И това, което го смачка, бе споменът, че някога тази жена съблече вечерната си рокля и напусна веселието, за да отиде в снежната виелица при болното дете на сина му; и че той, Мичкин, поставен сега в положението да ѝ помогне, не постъпваше по същия начин. Но Мичкин веднага намери мъжествения изход от положението.

— Слушай, докторке!... — каза той, като сви грубите си юмруци и се наежи като бик. — Има неща, които не мога да извърша... Партията, съвестта, загиналите другари ми забраняват да ги извърша... Аз не мога да освободя вилата ти от реквизиране... Но има други неща, които мога да направя, дори ако хората започнат да приказват срещу мене... Ясно ли ти е? Кажете сега за какво ме повика?

Тя го погледна с изненада и помисли равнодушно: „У този човек има характер.“

— Искам да вляза във връзка по телефона с девер си — каза тя след малко.

— Девер ти?... — Мичкин направи гримаса на досада, задето го главоболеше с такава дреболия. — Кой е девер ти?

— Нима не знаеш? — в гласа на Ирина прозвуча известна надменност. — Вашият човек Павел Морев.

Мичкин я погледна втрещен.

— Значи, Борис Морев...

— Да, Борис Морев и Павел Морев са братя — каза тя бързо.

След продължително цъкане и припомняне на нощта, в която бе дошел да отведе Павел от вилата, Мичкин попита:

— А защо не му се обадиш ти?

— Защото не знам къде да го търся.

— Във Военното министерство... Там, разбира се, къде на друго място?... Дай сега един коняк.

Мичкин щурмува настойчиво няколко телефонни централи и като изреждаше не без известна важност всичките си партийни звания, успя да проникне по жиците до кабинета на другаря Морев. Той подаде веднага слушалката на Ирина. От другия край на жицата се чу зает и хладен глас.

— Тук е снаха ви!... — каза Ирина.

— Да?

— Вероятно си спомняте... Ние се видяхме веднъж...

— Да!... — Гласът я пресече неучтиво. — Какво искате?

Ирина почна да обяснява, че нямала никаква вест от шофьора си и колко трудно било да си купи билет за автомобилния рейс.

— Откъде се обаждате?

— От Чамкория, Боже мой...

— Утре ще ви изпратя колата си.

Тя чу неприятно тракане от затварянето на телефона и остана поразена със слушалка в ръка. Устните ѝ потрепераха от гняв.

— Какво?... — попита Мичкин. — Прекъснаха ли?

— Не — отговори тя. — Изглежда много зает.

Мичкин изпи коняка и каза загрижено:

— Сега кипи борбата срещу четвъртото постановление на Министерския съвет.

— Какво е това постановление? — попита тя разсеяно.

А Мичкин отговори:

— Да не търсим отговорности за избитите си другари.

На другия ден пред вилата спря мощна военна кола с червено флагче до единия фар. От нея слязоха шофьор в униформа и едър подофицер с партизанска значка. Мъжете огледаха вилата навъсено и позвъниха на главния вход. Ирина ги покани да закусят, но те отказаха. Няколко време. Другарят Морев заповядал да тръгнат веднага, тъй като колата му трябвала. „Ще приличам на арестувана — помисли Ирина. — Но това е по-добре, отколкото да се блъскам в автобуса.“ Гневът ѝ срещу Павел се засили.

Двете жени седнаха в колата. Прислужницата стисна куфарчето с бижутата между коленете си, а Ирина подаде ръка на Мичкин, който в това време минаваше по работа край вилата. Той ѝ каза, че последната ще бъде реквизирана утре. Ирина не съжаляваше — тя изобщо не бе изпитвала никога чувство на собственост върху тази вила, обитавана винаги от тъжния призрак на Мария. Веднага след заминаването ѝ Мичкин постави пред вилата пост.

Духаше пронизващ есенен вятър. Върху склоновете на планината пъплека хаотично мъгли. Бе студено и мрачно. От време на време, когато вятърът затихваше, преваляваше дъжд. Свита в астраганеното си манто, Ирина се опита да завърже разговор с партизанския подофицер, който изглеждаше по всичко да е телохранител на Павел, и му предложи ароматични експортни цигари. Човекът ги погледна равнодушно и вадейки кариока, отказа сухо:

— Пуша серт.

Той бе суров навъсен мъж с татуирани ръце — вероятно работник, обикалял света. Върху ръцете му освен татуирани фигури имаше и надписи. Ирина успя да прочете един от тях: „Bahia 1934.“ Тя помисли: „Романтика на скитащи бунтовници... Вероятно Павел е приобщил този тип към комунистическата идея някъде из Южна Америка.“ Тя се опита да изкопчи от него нещо за Павел, но не можа. Човекът отговаряше едносрично. Най-сетне тя загуби търпение и каза:

— Аз съм снаха на другаря Морев... Крила съм го във вилата си.

А човекът отвърна с непроницаемо равнодушие:

— Знам.

Тя млъкна унижено и не проговори повече. Бяха слезли в полето. Край тях по калното шосе прелитаха военни коли с американски, английски и съветски флагчета. Из пожълтелите стърнища грачеха печално ята от врани. Ирина палеше цигарите си една от друга, а прислужницата ѝ, стискайки конвулсивно куфарчето с бижутата, се бе унесла в дрямка.

Пристигнаха в София и спряха при Орловия мост. Руско момиче в ботушки, униформа и кепе направляваше движението при кръстопътя. По булевард „Евлоги Георгиев“ минаваше с трясък колона от съветски танкове. Паважът се люлееше. Никога Ирина не бе виждала по-грамадни и тежки танкове. Бронята им бе камуфлирана с тигрови петна, а от стоманените кули стърчеха цевите на оръдия и главите и раменете на мъже, чиито униформи бяха изцапани с кал и масло. През пролетта на 1941 година минаваха немски танкове, а глупците и уличниците им хвърляха цветя. Сега бе есен, валеше дъжд и минаваха съветски танкове, а работниците ги поздравяваха с вдигнат юмрук. Колелото на историята се бе завъртяло неумолимо на сто и осемдесет градуса, смазвайки света на „Никотиана“ и Немския папиросен концерн. Ирина помисли неволно за танковия поручик Ценкер. Споменът я накара да се изчерви унижено от срам.

Танковата колона отмина и съветското момиче даде знак на колите, които чакаха при моста. Когато автомобилът мина покрай момичето, Ирина го погледна отблизо. То бе стройно, русо, загоряло от слънцето, с чип нос и смеещи се кокетни очи. Момичето на свой ред хвърли поглед към красивата жена, която седеше в колата. Лицето му изрази любопитство, сякаш виждаше интересен звяр. Това момиче знаеше по слух, че някъде на запад има жени, които не вършат никаква работа и се грижат само за красотата си.

Ирина наведе глава, за да не гледа паважа, изровен от бомби, пречупените дървета, изгорелите и опушени къщи, чиито прозорци зееха като орбити на черепи. Мръкваше се. По тротоарите бързаха хора с раници. Тук-таме на големи разстояния светеха оскъдно електрически крушки. София бе смазана, разрушена, изгорена от бомбите. Никога тя не бе изглеждала по-грозна и по-печална от сега. Ирина съзна, че автомобилът вървеше по улица, която ѝ се струваше едновременно позната и непозната. На мястото, където очакваше да

види някоя къща, се намираше просто купчина от извити жезла и разпукан бетон.

Автомобилът спря. Какво е това?... А, да, тяхната къща!... Лявото крило, с тераса и зимна градина, бе разрушено от бомба — Ирина знаеше вече това, — но останалата ѝ част бе обитаема. През осветените прозорци на партера се виждаха пердета от брюкселска дантела и мебели от акажу. Пред входа стоеха на пост милиционер и войник, който изглеждаше малко особено — брадясал, възрастен, с наметнат шинел и червена петолъчна звезда на шапката. Това бе войник от въстаническата армия. Ирина го попита:

— Тук ли е другарят Морев?

Войникът се намръщи и отговори:

— Не зная.

Върху вратата на главния вход, през който някога минаваха дами с вечерни рокли и господа в смокинги, бе закована дъска с пролетарска емблема и груб надпис „Щаб на VIII гвардейска група“. Обширният хол с ламперия от акажу блестеше с мека светлина като на приемите, които генералният директор на „Никотиана“ даваше някога на министри, депутати и чужденци. Но сега килимите и паркетът бяха зацапани с кал. Миришеше на тютюн, ботуши и нафталин. Върху кабинета на Борис се мъдреше внушителен надпис „Началник-щаб“, а на малкото салонче до него стоеше „Адютант“. Вратата на това именно салонче бе отворена. Пред нея върху едно кресло дремеше човек с автомат, а отвътре се чуваше тракане на пишеща машина. Като видя Ирина и прислужницата ѝ, човекът с шмайзера се изправи бързо и почука с думите:

— Другарю подполковник!... Дойдоха.

От стаята излезе млад русичък офицер с нова и умело подбрана за тялото му униформа, която сякаш го атестираше с думите: „Аз съм бивш школьник и знам как да се облека.“ Офицерът имаше интеллигентно, но съвсем хлапашко лице. Ирина очакваше да удари петите си, ала офицерът не направи това и се представи сухо:

— Подполковник Данкин.

— Виждала съм ви някъде!... — Ирина направи усилие да задържи усмивката си, която причини явно неудоволствие на подполковника. После лицето ѝ стана мрачно и тя си спомни изведнъж: — В отряда, който ни задържа при гарата.

— Да. — Подполковник Данкин не направи никаква коментария и добави с хладен, служебен тон: — Другарят Морев телефонира да се настаните във втория етаж, от който задържа само една стая за себе си.

— Благодаря, господин подполковник.

— Моля ви да излизате през черния вход... Минаването през щаба е забранено.

— Както заповядате, господин подполковник.

Гласът на Ирина звучеше с дръзка, присмехулна условност.

Някой досетлив човек бе поставил пред стълбите за втория етаж изтривалка за крака, така че последните бяха почти съвсем чисти. Качвайки се по тях, Ирина се смееше вътрешно и мислеше: „Революционна армия!... Този подполковник няма повече от двадесет и пет години.“ А в това време подполковник Данкин, почервенял от гняв, сядаше отново пред пишещата машина, за да довърши една заповед по разпределението на минохвъргачки и противотанкови оръдия. Насмешливият глас на Ирина го засегна дълбоко. Мисълта му се мъчеше да я уязви на свой ред, но понеже бе твърде заета с минохвъргачките и оръдията, не можа да налучка сполучлив и същевременно оскърбителен епитет. Той я нарече само „буржоазна усойница“.

Докато Данкин уталожваше гнева си, Ирина се изкачи на втория етаж и почна да обикаля стаите, палейки лампите една след друга. Тук нищо не се бе променило от времето преди бомбардировките. Тя разгледа последователно целия етаж, изпитвайки странното усещане, че се връщаше в чужда къща. Хаосът на разместените мебели в първия етаж, калта по килимите и паркета, миризмата на ботуши и лош тютюн не я бяха разгневили никак. Още по-малко я вълнуваха разрушенията от бомбата, която бе сринала терасата и зимната градина. Стори й се, че никога не бе живяла и заповядвала в тази къща.

И тогава тя съзна, че това бе наистина чужда къща. Тя не принадлежеше нито на нея, нито на Борис, нито на Мария или татко Пиер, а на селяните, които под жаркото слънце беряха тютюна, и на работниците, които го обработваха в складовете. Ирина, Борис и татко Пиер бяха само грабители и авантюристи, които я бяха отнели от работниците и селяните. „Никотиана“ бе само сбирщина, шайка от такива авантюристи. Цялата й мрачна история, гибелта на много хора, безброй измами, подкупи и насилия доказваха това. Сега шайката се бе

разтурила, авантюристите загиваха или се лутаха безпомощно в хаоса на разрухата си. А измамените и ограбените си бяха върнали собствеността върху къщата, която бе строена с техния труд, с техните пари. И по своя угода те си бяха направили в нея щаб и бяха напоили първия ѝ етаж с миризма на ботуши и лош тютюн. Това бе простата истина!... Реалистичният, спокойният, силният ум на Ирина не се боеше да я признае и се примири веднага с нея без гняв и паника. Стотици разглезени жени в тоя момент се вдетиняваха, плачеха и припадаха, задето кални милиционерски ботуши газеха по килимите им и настаняваха в обширните им жилища бездомни. Те не можеха да разберат, че това бе неумолимото развитие на живота, че последният се състоеше от взаимно обусловени събития и че паразитното съществуване на един не можеше да не предизвика гневния бунт на други.

Ирина съзна, че всичко бе стигнало до своя естествен край и че трябваше да се махне отгук. Тя приличаше на авантюрист, изправен пред необходимостта да търси успеха си другаде. Ала някаква странна умора, някакво усещане за празнота, което омотаваше душата ѝ като паяжина, нещо равно, тихо и убийствено безнадеждно я мобилизираще и смразяваше. Разбира се, драмата на калните ботуши по персийския килим, експроприацията и разрухата на „Никотиана“ бяха все пак неприятни. Те я лишаваха от богатството, от властта и антуража на угодници, които ѝ се подчиняваха сляпо. И като всеки умен авантюрист тя бе предвидила този край и с парите, които имаше в чужбина, можеше да продължи същия живот. Но тя бе вече уморена, преситена до смърт от живота си!... Ако изпушиш три цигари наред, четвъртата ще ти се стори безвкусна. Ако прекараш две нощи в любов, третата ще те отегчи. А нейните цигари и нейната любов от десет години насам бяха едни и същи. Ритуалът на удоволствията ѝ не се променяше, сменяваха се само партньорите. Оттам идеше сплинът. Затова оставаше така безучастна към всичко. Затова бе така изчерпана, тъжна, студена, неспособна да се развълнува от нищо.

И тогава тя съзна, че в борбата си с живота бе излязла също като Борис само привидно и външно победителка, че този живот всъщност я бе проял и разрушил отвътре и че в душата ѝ не бе останало нито капчица радост, а само досада, печал и пепел от наслади. Това бе равносметката на живота ѝ, на победата ѝ в света на „Никотиана.“

Тя се загледа пред себе си неподвижно и втренчено, а после съзна изведнъж, че палейки лампите и обикаляйки безцелно етажа, бе стигнала до банята. До един от крановете стоеше обикновен сапун за пране, а върху столчето, в малкото преддверие за събличане, бе забравен изхабен и евтин пешкир. Ирина се сети, че това трябва да бяха вещи на „другаря Морев“, който навярно използваше с удоволствие банята след продължителния живот из скривалищата на партизанския щаб в планината. Стана и смешно, че той не се бе сетил да отвори шкафовете и да извади оттам тоалетен сапун, чиста хавлия или изгладена хубава кърпа. Може би той смяташе, че експроприацията не трябваше да се простира до личните вещи на брата и снаха му, та си бе послужил със сапуна и кърпата, които употребяваше в планината. А може би чисто и просто, улисан в работата си, той не се бе сетил да отвори шкафа.

Всичко това бяха смешни и произволни мисли по адрес на Павел, които в момента запълваха празнотата на вътрешната ѝ разруха. Обзе я любопитството да узнае в коя от стаите спеше той. Докато обикаляше етажа, някакво мрачно, почти физическо отвращение я бе задържало да не надникне само в стаята на Борис. Ала сега ѝ дойде на ум, че Павел трябва да бе избрал именно тази стая, тъй като последната се намираще най-близо до стълбите. Тя се отправи нетърпеливо към нея и се увери веднага в това. Стаята бе доста разхвърляна. На нощната масичка имаше автомат и чанта с патрони. Върху бюрото бяха разхвърляни разни съветски списания и няколко тома от съчиненията на Сталин. Леглото се намираще в безпорядък, а на кушетката, разхвърлени небрежно, лежеха панталони с червени лампаси и куртка с генералски пагони. Оръжието върху нощната масичка показваше, че другарят Морев все още не изключваше възможността да си послужи с него, ако на някой от подозрителните съюзници на Отечествения фронт му хрумнеше идеята за нощен преврат. От униформата можеше да се заключи, че притежателят ѝ имаше чин генерал-майор. Това се стори на Ирина твърде логично, като се вземеше предвид, че Данкин беше станал подполковник. А кой ли се радваше на ранг маршал? Не, не бяха създали още такава титла. Тя се разсмя изведнъж, но добродушно и весело, а не така, както можеше да се очаква от съпругата на генералния директор на „Никотиана“. Драмата на калните ботуши по персийския килим се бе превърнала за миг в нещо

парадоксално, но жизнерадостно, вълнуващо и човешко, което пропъди скуката ѝ. И това „нещо“ — то бе само зародиш на чувство — приличаше на лъч, който проникна внезапно в мрака на сплина ѝ. Стори ѝ се, че същата жизнерадост лъхаше от тромавия небръснат партизански войник, който стоеше на пост пред входа на къщата, от хлапашкото лице на подполковник Данкин и от генералската униформа на Павел, захвърлена небрежно върху кушетката. Тя съзна, че този зародиш на леко вълнение, който усещаше сега, идеше от оная нощ в Чамкория и не можеше да бъде изпитано от друга жена на стария свят. И тогава пак ѝ дойде на ум, че тя бе само случаен пришелец в света на „Никотиана“ и че разрухата на последната не я засягаше морално или физически.

Някакъв вроден инстинкт на жена, отдавна потисната от безделието и лукса, я накара да приведе стаята в ред. Тя оправи леглото, разтреби бюрото и сгъна грижливо куртката и панталоните с генералски лампаси. А докато правеше това, изпита усещане на отмора, сякаш грижата за стаята на Павел ѝ беше приятна. Но в този момент я стресна някакъв глас, който попита сурово:

— Кой ви разреши да влизате в стаята на генерала?

Тя повдигна глава и видя русото като царевичен кочан лице на Данкин. Подполковникът държеше в ръцете си кесия грозде, войнишки хляб и парче сирене. Малките му сини очи приличаха на мъниста и гледаха гневно.

— Та нима има нужда от разрешение? — попита Ирина. — Влязох, за да премахна безредието.

— Това не е ваша работа — остро каза подполковникът.

— Никой освен мене не може да влиза в стаята на генерала.

Той остави върху бюрото хляба, сиренето и гроздето, а после сърдито почна да търси нещо в джобовете си.

— На бюрото ли ще останат тия неща? — попита Ирина. Гневът и детинестото лице на подполковника я забавляваха. Данкин погледна строго усойницата и за да ѝ внуши респект към народната армия, заяви натъртено:

— Това е закуската на генерала.

— Да не се боите, че мога да я изям?

— Не, не се боя!... — Данкин на свой ред се опита да стане язвителен. — Вие никога не сте оставала гладна.

Той довърши обидата си, като отиде при бюрото и бутна средното му чекмедже отдолу, за да провери дали не е отключено. След това продължи да рови в джобовете си, но спря изведнъж, защото търсеше ключа от стаята и забеляза последния на вратата. С бързо движение, което трябваше да подчертае недоверието му, той го премести от вътрешната върху външната страна на ключалката и заповяда враждебно:

— Напуснете веднага стаята!...

— Да не подозирате, че ровя в чекмеджетата?

— Не е ваша работа какво подозирам.

Ирина се усмихна горчиво, но добродушно.

— Аз съм еднакво безразлична към новото и към старото — каза тя.

— Ние считаме условно такива хора за врагове.

— А не се ли опитвате да ги приобщите?

— Сега не разполагаме с време за това.

„Добре отговаряш — помисли Ирина. — От тебе ще стане генерал.“ И пак я облъхна нещо свежо, което идеше от мисълта за Павел и от лицето на Данкин. Тя излезе от стаята и дори не помисли да се разсърди.

Данкин заключи вратата, като постави ключа в джоба си, и почна да слиза по стълбите, правейки това важно и бавно, както подобаваше на подполковник. Но след като отмина завоя на стълбата, така че Ирина не можеше да го види, движенията му добиха гъвкавата и котешка еластичност на осемнадесетгодишно момче. Той се огледа гузно, сякаш се боеше, че някой можеше да бъде свидетел на удоволствието му, а после улови лакираните перила на стълбата и се плъзна по тях на корема си чак до долния им край. Той скочи върху паркета леко и пъргаво. Никой не го видя. Но и да го беше видял, щеше да се усмихне весело. Борбата и суровият живот бяха отказвали досега на ремсиста Данкин всякакво забавление и всякаква игра.

След като Данкин слезе долу, Ирина каза на прислужницата да приготви вечерята с продуктите, които бяха донесли от Чамкория. Тя очакваше, че през това време Павел щеше да дойде и се надяваше да вечерят заедно. Но Павел не дойде и тя се нахрани сама в малката

трапезария, където толкова пъти бе прекарвала с Борис потискащи часове на мълчание. Отново я обзеха досада и равнодушие. Какво можеше да очаква от Павел всъщност? Нищо освен хладина и враждебност, подобни на тези, които прояви Данкин.

Човекът с шмайзера, който стоеше на пост в хола на първия етаж, беше изтървал пред прислужницата, че генералът е останал на партийно събрание. На Ирина дойде на ум, че Павел, улисан от работата си, едва ли щеше да почувствува отново горчиво-сладостния вкус на онази нощ, когато мина нелегално през вилата в Чамкория. Вълнението, което изпитваше преди малко, угасна. Сплинът ѝ почна да се сгъстява отново — тежък и безнадежден като есента. В душата ѝ бавно проникваше тъпа, равномерна, потискаща болка, която изпълваше гърдите ѝ с олово. И това беше болката за пропуснатия живот, за изхабените чувства, за всичко, което бе отминато и вече не можеше да се върне.

След вечерята тя изпуши няколко цигари сама, а после накара прислужницата да занесе на Данкин и човека с шмайзера вечерята, която беше приготвена за Павел — омлет с пържени картофи и бутилка експортно вино. Данкин върна яденето с лъжата, че беше вечерял. Той не искаше да има никакво вземане-даване с буржоазията. Човекът с шмайзера се формализира по-малко и изяде омлета с удоволствие. Той бе гладувал повече от Данкин.

Ирина отиде в спалнята си, но не се съблече, а реши да почака още малко Павел. Тя го чакаше горчиво и безнадеждно, сякаш виждането с него беше последното, съмнително, ефикасно лекарство, което можеше да я извади от сплина. Опита се да чете, но не можа, а после, за да убие времето, почна да рови книжата си. Дойде ѝ на ум, че трябваше да унищожи по-голямата част от тях. Бе запазила глупаво купища от сладникави писма на любовници, с които прекарваше във Варна и Чамкория през дългите отсъствия на Борис в чужбина, портрети с глупави заклинания за вярност, снимки от компании на мъже в смокинги и жени във вечерни рокли. Писмата и портретите приличаха на филм, който документираше блестящата ѝ кариера на уличница в света на „Никотиана“. Защото, макар и да бе обичала Борис и после фон Гайер, от деня, в който „Никотиана“ бе получила по-

голямата част от контингентите на Немския папиросен концерн, тя продаваше любовта си и правеше това пресметливо, така че сега бе собственица на милиони в чужда валута. Много от авторите на писмата и лицата в снимките бяха провинени и сега щяха да бъдат съдени от Народния съд. Тя хвърляше равнодушно в камината документите от дружбата си с тях. В камината се образува куп от смачкани писма, снимки и портрети, които тя запали безжалостно. Лумнаха пламъци, хартията почна да се гърчи и гори, а заедно с нея се превръщаха в пепел и спомените. Но от писмата, снимките и портретите пак остана нещо и това бе пепелта, която задръстваше скарата, както пепелта от миналото и от всичко, което бе вършила досега, задръстваше душата ѝ.

Тя продължи да рови в ново чекмедже. Ето най-последно нещо здраво!... Дипломата от Медицинския факултет и удостоверението за завършена специализация по вътрешни болести. Документите бяха поставени в цилиндрична мукавена кутия, облепена с тъмнозелено платно. Тази диплома ѝ осигуряваше пълнокръвен и достоен живот, от който тя се отказа първо за Борис, а после за „Никотиана“. Ето писма от отхвърлени и забравени обожатели през студентските времена!... В тези писма имаше горещина, нежност и печал. Те бяха писани от интелигентни и непоқварени момчета, които създаваха бъдещето си с честен труд и не вървяха по лесните пътища на шмекерите. Ето портрета на професора по вътрешна медицина, подарен на Ирина с автограф!... Колко суров и жесток към студентите беше този човек!... Но под ледената си външност той таеше дълбоко и страстно чувство към Ирина, което тя долавяше в блясъка на очите и тембъра на гласа му, когато отиваше в дома му на чай. Той беше много богат стар ерген, мразеше комунистите и ревнуваше Ирина от всички млади мъже. Ирина почна да прекарва през паметта си спомените за тия дни, горестни и вълнуващи в пепелта на разрухата. Ала и в тях липсваше нещо. И те бяха опорочени от надменността и снобизма ѝ през тия години. Тя винаги пропускаше или опорочаваше нещо от живота си, а това ѝ бе попречило да изпита простата и естествена радост на младостта.

Ирина затвори мукавената кутия с дипломата и се изправи възбудено. Пред входа на улицата спря моторна кола. Погледна часовника си — минаваше полунощ. Най-сетне Павел се връщаше.

След малко тя чу гласа му, който сега ѝ се струваше съвсем непознат, и шум от отключването на врата. С него на втория етаж се бе качил и Данкин. Дватама разговаряха тихо. Вероятно подполковникът обясняваше защо бе заключил стаята и от гърдите на Павел се изтръгна разсеян смях. Тя почака малко, докато Данкин се върна долу, а после излезе от стаята си и почука на вратата на Павел. Гласът му отговори с известна досада:

— Влез!...

Той седеше зад бюрото, облечен в униформата на генерал-майор, с лентички на съветски ордени върху гърдите си. Униформата бе сполучливо избрана и още съвсем нова, така че придаваше на фигурата му, както у Данкин, по-скоро параден, отколкото бунтовнически вид. Но тя правеше да изпъква доброто му телосложение, здравето и физическата сила, които бе придобил през скитането си в Южна Америка, в испанската война и военната школа на Съветския съюз. Косата му беше още съвсем черна, гладка и вчесана назад. Високото чело и тъмните широко поставени очи издаваха, както през оная нощ, съчетание между интелект и воля, а в извивката на тънките устни имаше нещо чувствено, което намаляваше студенината им.

В първия миг тя изпита лекото и противно вълнение, което я обземаше винаги при виждането на красиви мъже, които ѝ харесваха физически. Ала почти веднага това вълнение се превърна или по-скоро съедини с горестния копнеж към недостижимото, към онова, което бе търсила винаги, но никога не бе могла да намери, и което бе почувствувала през нощта на нелегалната му поява и Чамкория. През късата секунда, в която гледаше втренчено лицето му, тя съзна изведнъж, че в душата ѝ бликна нещо необикновено, което не бе изпитвала ни към Борис, ни към фон Гайер, ни към който и да е от мъжете, които бе познавала досега. Под влиянието на това лице и на цялата личност, от която лъхаше одухотвореност и красота, тя усети, че се раждаше и почваше да живее отново. От сплина и равнодушието ѝ, от пепелта и утайките на душата ѝ изникваше ново чувство, не плахо и юношеско като онова, което изпита за първи път към Борис, а могъщо и зряло като пълния разцвет на тялото ѝ, като зноя на лятото, през което животът достига апогея на развитието си. Това бе чудно усещане на радост, което зовеше духа и тялото ѝ отново към живот и което я правеше лоялна и чиста както преди. И тогава ѝ се стори, че

миналото ѝ добиваше смисъл, че моралната ѝ разруха в света на „Никотиана“, компромисите и разтлението на духа ѝ бяха подготвили вълнението, което изпитваше сега. И тогава тя съзна, че мощното чувство, което се раждаше към този мъж, нямаше да се разгори така ослепително и нямаше да обхване душата ѝ толкова пълно, ако не бе изпила до дъно горчивата чаша на падението си и ако не бе стигнала до смъртната, убийствена скука, в която я задушаваше пепелта на досегашния ѝ живот.

Всичко това ѝ дойде на ум през късия миг, в който го гледаше, и всичко това намери израз в тъмната руменина, която се разля изведнъж по красивото ѝ, гладко като слонова кост лице. Очите ѝ добиха вълнуващ и топъл блясък, дишането ѝ стана по-бързо, устните ѝ замръзнаха в усмивка на копнеж, сякаш искаха да му кажат: „Аз те търсех цял живот!... Аз не можах да съзная това напълно в Чамкория, защото се задушавах от миналото си, защото виждах в тебе само утопичен бунтовник, който си въобразяваше, че може да разбие нашата власт и могъщество... Тогава аз изпитах само порочното вълнение от досега с тебе... А сега виждам, че ти си като скала, огрята от слънцето, в която мога да се спася.“ Тя продължаваше да го гледа втренчено, а очите ѝ, наситени с копнеж и надежда, сякаш добавяха: „Помогни ми, помогни ми да се спася!...“

Но от него — и това ѝ се стори страшно — сега се излъчваха затвореност и студенина. Тъмните му очи гледаха хладно и неподвижно. Това бе същият пронизващ, неумолим и аналитичен поглед, който имаше Борис през разцвета на силите си. Приликата между двамата братя се засили от неуловимия оттенък на враждебната ирония, който трептеше в погледа му и който ѝ се стори, че бе предизвикан от нейното вълнение. Но докато в очите на Борис оставаше винаги нещо мътно и вероломно, някаква утайка от безпричинна жестокост към хората, в погледа на Павел мътилката, жестокостта и вероломството липсваха. Той бе пронизващ, хладен, неотстъпчив и враждебен, ала не безчовечен както погледът на брата-грабител, който смазваше хората безмилостно.

Той остави пишещата машина, на която работеше, и стана бавно от мястото си. Поздравът му бе коректен, но издаде пълно равнодушие към появата ѝ, а това ѝ се стори обидно след начина, по който бяха разговаряли през оная нощ в Чамкория.

Той каза:

— Навярно искате да ми говорите нещо?

А тя отговори глухо:

— Да.

И веднага съзна, че искаше да прояви същото безразличие, но не можа. Студенината му я бе поразила. Рефлексът ѝ на светското самообладание не функционираше вече. Тя добави унижено, безпомощно:

— Бях приготвила вечеря за вас.

— Благодаря!... — В очите му трепна пак оттенък на враждебна ирония, която сега прозвуча и в гласа му. — Аз се храня в стола на министерството.

— Зает сте, нали? — попита тя, като успя да постави най-сетне върху лицето си маска на безразличие.

— Много — отговори той. — Идвам от събрание и трябва да приготвя веднага един доклад за утре сутринта.

Той не попита ни за това, как бе умрял брат му, нито дали е виждала майка му, а само каза:

— Мисля, че можем да поговорим утре следобед.

Тъмните му очи я погледнаха пак — аналитични, хладни, враждебни. В тях нямаше нито следа от златистите отражения, с които горяха в Чамкория. Дойде ѝ на ум, че неговото държане бе продължение от това на Данкин, сякаш една и съща причина определяше поведението на двамата. И тогава тя съзна, че пред нея стоеше не братът на мъжа ѝ, не човекът, в когото бе видяла недостижимия, неуловимия призрак от младостта си, а комунистически генерал.

Тя произнесе лека нощ и тръгна безшумно към вратата. А той не чу думите, които се отрониха от нея, и помисли, че тя си отиваше без поздрав, но остана съвсем равнодушен към това. Когато затваряше вратата, тя го зърна пак. Той се бе навел над бюрото и пръстите му удряха бързо по клавишите на машината.

Тя се прибра в стаята си и взе приспивателно, а на другия ден се събуди с натезжала глава и мрачно усещане за безизходност. От облачното небе ръмеше ситен есенен дъжд, който забулваше с

прозрачна пелена железносивия паваж и печалните хризантеми в градината. От първия етаж идеше смесена глъчка от тропот на ботуши, възбудени гласове и постоянно звънене на телефон. Пред пътната врата спираха и заминаваха непрестанно малки военни коли или мотоциклисти с къси кожухчета без ръкави, облечени върху шинелите. По желязната ограда на градината бяха навързани оседлани коне, чиито копита тъпчеха безжалостно лехите с цветя. От време на време зачервен от студената влага войник отвързваше някой кон и политаше с него неизвестно къде. В щаба на партизанската част кипеше трескава работа. И във всичко това имаше нещо, което показваше пълната, безвъзвратна разруха на стария свят.

Ирина спусна завесата на прозореца, отиде в трапезарията и закуси с няколко бисквити и чаша силно кафе. Постепенно главата ѝ се разведри. Обещанието на Павел да поговорят следобед ѝ вдъхна нов оптимизъм. Може би всичко трябваше да се обясни с неговата заетост. Може би нямаше време да си припомни оная нощ.

Докато сърбаше кафето и слушаше разсеяно донесенията на прислужницата за разни дребни неща, дойде ѝ на ум, че трябваше да унищожи и книгата, за които Костов я бе попитал миналата седмица по телефона в Чамкория. Тия книжа се намираха тук, в желязната каса, зазидана в стената под огледалото на тоалетната маса в нейната стая. Те съдържаха договорите и поверителната кореспонденция между „Никотиана“ и Немския папиросен концерн, излагащи разписки за подкупи на министри и служебни лица, цяла архива от изобличаващи документи, с които Борис превръщаше хората в послушни оръдия. Ала тия документи изобличаваха еднакво както продажните души на подкупените, така и оня, който ги подкупваше, за да уголемява печалбите си, за да разширява властта си, за да плаща капризите на красивата и развратна жена, която осигуряваше чрез фон Гайер контингентите на Немския папиросен концерн. И мислейки за това, тя потрепера. Тия документи слагаха позорен печат и върху нея. Тя бе вещ от инвентара на „Никотиана“, част от собствеността на Борис Морев. Но никой не бе видял и нямаше да види тия документи. Тя си спомни, че само Борис имаше достъп до касата и че той носеше ключа ѝ винаги у себе си. А сега този ключ бе у нея. Тя го извади от дрехите на трупа му, преди да тръгнат за Кавала.

Ирина се върна в стаята си и с помощта на прислужницата отмести тоалетната маса. Капакът на скривалището беше покрит с тапети и не се различаваше от стената. Но когато го дръпна, вратичката на касата се отвори сама. В продължение на няколко секунди Ирина гледаше втренчено, поразена от учудване и внезапна тревога. Касата бе почти празна. В нея имаше само две малки връзки с книжа, а добре познатите папки с договорите и поверителната кореспонденция липсваха. Някой бе отворил и взел книжата от касата, без да може да я затвори. Тя се успокои — може би Костов, който я питаше тъкмо за тези книжа. Ала после ѝ дойде на ум, че експертът нямаше достъп тук. Машинално тя протегна ръка и взе вързопчетата с книжата. Едното бе съвсем малко и върху него имаше прикрепена хартийка с надпис „анонимни писма“, докато другото бе означено като „сведения от детективското бюро“. И двете бележки бяха написани с почерка на Борис. Той имаше навика на дребнавите хора да квалифицира и поддържа книжата си като архивар. Но защо отдаваше такова голямо значение на писмата? Тя заповяда на прислужницата да излезе и бързо отвори първия плик. Той съдържаха само една къса бележка без подпис. Ирина я прочете. Бележката беше написана на пишеща машина и гласеше: „Господине, за всички почтени хора е ясно, че вие уреждате търговските работи на «Никотиана» с помощта на жена си, която понастоящем разделяте с фон Гайер. Тъй като мъжкото ви достойнство, изглежда, не съществува, аз апелирам към вашето благоразумие: мръсният начин, по който си осигурихте контингентите на Немския папиросен концерн, ще ви докара само омраза и презрение от страна на всички честни тютюнотърговци. Вие скоро ще се сблъскате с тях.“ Писмото носеше дата от 1942 година. Следващото писмо бе по-дълго, но наивно и доброжелателно. Авторът му трябва да бе някой оглупял възрастен съсед на вилата, която фон Гайер нае през лятото на 1941 година в околностите на Варна. Драскачът считаше Борис за почтен човек и с искрено възмущение го съветваше да обуздае съпругата си, която излагала морала на българската жена пред чужденците. Писмото издаваше старомодния стил и патриотизма на някой запасен генерал, който имаше дъщери за омъжване. Третото писмо бе съвсем вулгарно. То не съдържаха доброжелателство, упреци или възмущение, а само циничната наслада на простак, който се бе добрал до чужди тайни и подкрепяше това с очевидни факти. Бе

написано съвсем неграмотно и Ирина го захвърли. Авторите на останалите писма бяха вероятно озлобени жени, които осведомяваха Борис за случайните приключения на Ирина. Те съдържаха мръсни и преувеличени сведения за поведението ѝ в Чамкория. Напротив, докладите на частното детективско бюро се отличаваха със своята обективност.

Това бяха скъпо платени, но точни сведения, по които Ирина си припомни епизодите с безделници в Чамкория и един мичман от Варна. Докладите описваха педантично в колко часа и с какъв тоалет бе излязла от къщи, по колко време и къде бе прекарвала с партньора си. Не липсваха дори сведения за самите любовници. Тя откри с удивление, че мичманът имаше съпруга с две деца, която живееше в Русе, и че последната бе отправила оплакване до началството му, задето харчи по-голямата част от заплатата си във от къщи. Мичманът беше хубав и добродушен, но лекомислен мъж. За да не го оскърби, Ирина го бе оставила да плаща вечерите и шампанското по дансингите на Варна. Ала ако епизодът с мичмана беше донякъде романтичен, от останалите лъхаше само падение. Тя се изчерви. Защо Борис пазеше така ревниво тия документи? Може би за евентуален развод? Не, напротив. Тя съзна, че той просто искаше да ѝ отнеме възможността за развод и под заплахата на скандал да я държи като законна жена, като своя вещ, като единствено същество, което, макар и мразещо го до смърт, го спасяваше от кошмарната му самотност. Тя почувствува тиха печал и слабо съчувствие към вонящия труп, който бяха пренесли от Солун в Кавала.

Ирина постави бавно книгата в касата и затвори вратичката ѝ, питайки се напрегнато от кого са взети договорите и поверителната кореспонденция с Немския папиросен концерн. И тогава през главата ѝ мина страшната мисъл, че това трябва да бе направено от Павел.

Тази мисъл блесна у нея като светкавица и я остави смазана, поразена, унищожена пред празната каса. Да, Павел, никой друг!... Той имаше достатъчно лично и обществено право да прегледа книгата в касата и да вземе каквото му трябваше. Личното право произлизаше от това, че Борис му беше брат, а общественото — от властта, с която го беше облякъл народът. И навярно беше преровил и книгата ѝ в скрина

— цялата унижителна серия от писма и снимки на любовници, които я излагаха така глупаво. Но търсейки документи за мрачното минало на брат си, той бе оставил книгата на Ирина като безполезна и маловажна подробност. Той нямаше време да се занимава с похожденията на някаква уличница. За него бяха много по-важни престъпленията на „Никотиана“ срещу народа, документирани в договорите с Немския папиросен концерн. Но едновременно с тях той се бе осведомил неволно и за миналото на Ирина, за продажността ѝ, за подлостите ѝ, за любовниците, оргиите и безчинствата ѝ, за пороците и прахосничеството ѝ. И след всичко, което бе научил, от вълнението през нощта в Чамкория в душата му навярно не бе останало нищо.

Но тя пак се помъчи да отхвърли тази мисъл с предположението, че писмата бяха прибрани от Костов. Вероятността за това бе съвсем малка, ала тя се залови за нея отчаяно и веднага взе телефона. Обади се Виктор Ефимич, който съобщи лениво и несвързано, че господарят му не се чувства добре и работи в спалнята си. Ирина предупреди, че ще отиде веднага при него.

Тя излезе от къщи и по булеварда, осеян с бомбени ями, тръгна към жилището на Костов. По тротоара лежеха все още изпокъсани жици, тухли и късове от разбит бетон. Дъждът и оловното небе, от което се процеждаше мрачна, белезникава светлина, правеше гледката на разрушените къщи още по-безутешна. Тук-таме пред някоя врата стоеха милиционери или съветски войници с шмайзери. По булеварда прелитаха бързо мотоциклисти и военни коли с червени флагчета. От време на време минаваха групи от бедно облечени хора, които разговаряха оживено. Есента навяваше печал и студеният вятър ги караше да се загръщат в изтънелите дрехи, но лицата им бяха бодри и жизнерадостни. Тия хора се чувствуваха вече господари на себе си и понасяха продоволствените лишения търпеливо.

Ирина стигна до кооперативния дом, в който живееше експертът. По пътя тя мислеше непрестанно за изчезналите книжа. Някаква отчаяна надежда я караше да предполага, че щеше да спечели отново Павел. По-скоро, по-скоро да се увери, че книгата бяха взети от Костов.

Асансьорът работеше и тя се изкачи с него на втория етаж. Виктор Ефимич отвори вратата на апартамента чак след третото

позвъняване. Сега той бе пиян както никога, едва се държеше на краката си и лицето му имаше особен, тънморав оттенък, след който човек можеше да си представи само мъртвешката синевина на трупа. Ирина започна да му се кара:

— Това е безобразие и надминава всяка човешка граница!... Не ви ли е срам?... Бихте могли да пиете по-малко поне когато господарят ви е болен...

Но Виктор Ефимич не разбираше какво му говореха и гледаше вцепенено с мътните си очи. После той полуотвори бавно устата си, насочи към нея показалеца си и го сви изведнъж.

— Да, да!... — възмути се Ирина. — Не можете да говорите!... Виждам!... А това показва отвратителната ви подлост към господаря...

Виктор Ефимич продължаваше да я гледа с мътните си очи и повтори някак зловещо странния жест с показалеца на ръката си.

— Какво?... Гърлото ли го боли? — попита Ирина.

Вместо отговор от гърдите на Виктор Ефимич се изтръгна задавен, хрипящ звук, в който имаше тъга, безнадеждност и ридание.

— Къде е господарят ви?... — извика тя.

Виктор Ефимич повтори за трети път зловещия жест и посочи към спалнята. Ирина се втурна към полуотворената врата. В стаята царуваше полумрак, а на бюрото, пренесено от кабинета, светеше електрическа лампа с кремав абажур. Експертът седеше до бюрото с гръб към вратата, облечен в дълъг копринен халат. Въздухът в стаята бе наситен с тютюнев дим и благоухание на тежък парфюм, към което се примесваше лек противен дъх на старост, на възрастен човек. Стаята не бе проветрявана от вечерта. Лампата хвърляше върху мебелите слаба жълтеникава светлина. И под тая светлина на Ирина се стори, че с Костов не се бе случило нищо особено. Но после тя забеляза изведнъж, че тялото му бе неестествено наклонено напред.

— Костов!... — извика тя пресипнало.

Тялото на експерта остана неподвижно и не последва отговор. В глухата тишина на апартамента се чу само хрипящият, подобен на ридание звук, който се изтръгна от гърдите на Виктор Ефимич. Ирина съзна изведнъж, че руснакът плачеше. Тя се затича към Костов, наведе се и погледна лицето му. От устата на експерта се бе проточила струя съсирена кръв, а върху килима, до полите на копринения халат, лежеше пистолет. На бюрото имаше няколко писма.

Навярно всичко бе станало преди половин час и може би няколко минути след като Ирина се обади по телефона. Когато се върна в хола, тя видя, че Виктор Ефимич се бе тръснал на едно кресло и пиеше коняк. „Животно!... — помисли тя. — Ако не пиеше толкова, можеше да забележиш нещо и да го предотвратиш.“ Ала в същия миг ѝ дойде на ум, че Костов не искаше, нямаше за какво да живее повече. И тогава, като помисли неволно за себе си, почувствува студ. Може би и тя също нямаше вече за какво да живее.

Тя се прибра в къщи привечер, след продължителен разпит в милицията, където самоубийството на Костов и фирмата „Никотиана“ събудиха големи подозрения. За да не прекара нощта в участъка, тя прибягна до роднинството си с Павел и помоли началника да се обади по телефона в щаба на гвардейската част. Освободиха я под гаранцията на Данкин, който удостовери лаконично, че Ирина бе наистина снаха на другаря Морев и че не се е занимавала конкретно с фашистка дейност.

Отново заваля ситен дъжд, който забули редките улични лампи с пелена от мъгла. За първи път от десет години насам тя се прибираще в дъждовно време без кола и влагата щеше да развали прическата ѝ. „Ще трябва да ходя у фризьора пеш“ — помисли тя с досада, когато си спомни, че колата им бе вече реквизирана. „Както през студентските времена — продължи да мисли тя, — когато пестях от друго, за да си купя хубави обувки и чорапи.“ И в същия миг я осени свежестта на годините, когато дъждът и влагата на есента събуждаха вълнението от започването на учебната година в Медицинския факултет. А стори ѝ се, че подобно вълнение изпитваше и сега, когато видя осветените прозорци в стаята на Павел.

Тя се изкачи на втория етаж, преоблече се, поправи развалената си от влагата прическа и почука нерешително на вратата на Павел. Стори ѝ се, че равният му баритон отговори малко по-приветливо от снощи.

Но веднага щом я видя, лицето му се втвърди и тя съзна, че той очакваше да види Данкин или някой друг от своите помощници, а не нея. Той бе пак добре избръснат, с гладко вчесана назад коса, която разкриваше високото му чело и даваше особена твърдост на очите и

енергично стиснатите му устни. Носеше куртка със златни дъбови клончета на яката и дълги панталони с червени лампаси, под чиито маншети се подаваха черни, грижливо лъснати обувки — униформа за вечерен прием. Може би се готвеше да отиде в някоя от легаациите. Външността му изглеждаше безупречна и тя прецени това пак със светския навик да отличава стегнатите и енергични мъже от ленивите и отпуснатите. Но заедно с това тя изпита и някаква изненада, че в новия свят също можеше да става дума за еlegantност и красота. Скривайки удивлението си, тя попита:

— Може би отивате на прием?

Той се намръщи и отговори сухо:

— Зает съм в девет часа. — После погледна ръчния си часовник и добави равнодушно: — Имам време.

Тя приседна на едно кресло огорчена и раздразнена от безразличието му. После извади от малката си сребърна табакера цигара и зачака да ѝ поднесе огън, но понеже той не гледаше към нея, запали я нервно и бързо сама.

— Каква беше тази история с милицията? — попита той, като постави разсеяно в чекмеджето на бюрото си някакви книжа.

А тя отговори:

— Експертът на фирмата ни се самоуби.

— Вероятно се е почувствувал провинен.

— Не. Той просто нямаше за какво да живее.

Ирина му разправи с няколко думи за характера на експерта и епизода с Аликс. Той изслуша историята безстрастно и каза:

— Нямаше да му сторим нищо.

Настъпи мълчание. Есенният дъжд се беше засилил и ръмеше тъжно. От изопнатото му лице лъхаше безнадеждна, обезсърчаваща хладина. И тогава, губейки самообладанието си, тя попита бързо:

— Вие ли отворихте касата в моята спалня?

Той се усмихна внезапно и някак горчиво. После запали цигара и каза:

— Да.

— С какво право? — простена тя.

— С правото, което ми даде народът.

Тя намери сила да каже:

— Банално оправдание, което чувам навсякъде!... — А после добави: — Какво ви интересуваше?

— Миналото на брат ми.

Лицето му стана мрачно. Очите му гледаха остро, хладно, неумолимо. Сега в тях имаше пак нещо от погледа на Борис.

Тя попита:

— Унищожихте ли договорите и поверителната кореспонденция с Немския папиросен концерн?

А той отговори:

— Не. Предадох ги в Централния комитет на партията.

Сега той й се стори демоничен като самия Борис. Но в очите му нямаше тъжния и зъл блясък, който пламтеше в погледа на брат му.

— Тогава добре стана, че вашият брат умря... — каза тя.

— Не!... — Гласът му издаде мрачно вълнение. — Не е добре!...

Той трябваше да отговаря пред Народния съд.

— Нямаше ли да го спасите?

— Бих го обвинил най-страшно от всички. — Лицето му трепна от омраза, която не можеше да прикрие. — Заради Стефан и избитите работници през голямата тютюнева стачка.

— Но той ви помагаше... криеше, когато бяхте нелегален.

— Пресметливост на подлец... Вие сама ме предупредихте, че ако немците почнат да печелят, ще ме издаде без колебание.

Отново настъпи мълчание, в което дъждовните капки барабанеха по стъклата на прозорците като пръсти на мъртъвци. Есенната нощ бе черна и безнадеждна. Ирина потрепера.

— Всичко това е страшно... страшно... — прошепна тя.

А гласът му отговори твърдо:

— Да, страшно е, но животът върви напред.

Тя си спомни, че същото нещо бе казал и Динко, когато умираше. А същото казваха някога и бедните студенти в Медицинския факултет, когато отиваха на митинг, за да бъдат разгонени от стражарите с коне и гумени бичове. И същото, някак смътно и неуверено, се промъкваше в нейното съзнание сега, но без да я засяга и без да я ободрява. Тя се стресна внезапно от твърдия металически звук на запалката му и попита глухо:

— Прочетохте ли другите книжа?

Очите му издадоха мигновено колебание. Той отговори бързо и сухо:

— Частните писма на брат ми не ме интересуват.

— Тия книжа... засягат мене — каза тя.

— Не ги прочетох — отговори той.

Тя съзна, че той лъжеше от великодушие, от човечност, от желание да не я унижи, може би заради оная нощ, когато бяха разговаряли заедно и когато нещо неуловимо и сладостно бе докоснало и двамата.

— Това е невъзможно!... — В гласа ѝ прозвуча горчива ирония към лъжата му. — Невъзможно, разбира се... Вие просто лъжете, за да спасите достойнството ми... Вие знаете, че аз съм развратница... пропаднал човек... Фон Гайер даваше големите контингенти на „Никотиана“ заради мене... Живях и се прахосах безумно, а после почнах да върша глупости...

— Не знаех това — произнесе той хладно.

— Сега го узнахте.

— Не виждам защо.

Гласът му си оставаше равнодушен и сух, а това я пронизваше по-силно от всякакъв упрек. И тогава тя се разхлипа истерично, болезнено, както през крехките години на своето юношество, както през дните, когато „Никотиана“ ѝ бе отнела Борис. А сега нещо друго ѝ отнемаше Павел и това друго бе пак „Никотиана“, чийто мрачен призрак, символ на загиващ свят, беше помел и унищожил толкова хора. Тя усети, че мъката ѝ стигна до пароксизъм. После нададе слаб вик и за да потисне припадъка, захапа ръката си. След това го погледна унижено и засрамено. Той мълчеше и пушеше бавно. Нищо не бе разклатило равнодушието му.

Дойде ѝ на ум, че той сигурно бе виждал десетки честни мъже и жени, които се бореха и загиваха от студ, глад и рани в партизанските отряди и че патосът на техния живот бе далеч по-вълнуващ от драмата на някаква похабена светска развратница, която се разкайваше за миналото си. А към това равнодушие може би се прибавяше и лекото отвращение, което уравновесените и силни мъже изпитваха към всяка развратница. И тогава тя съзна, че никога нямаше да го спечели и че през оная нощ любовта бе само минала покрай тях, без да ги докосне. Нямаше какво повече да чака от този мъж, от живота, от бъдещето

си... Копнежът, надеждата, която блещукаше като спасителна светлина в съзнанието ѝ, угасна отново в мрачната сянка, която хвърляше миналото. Дори след като бе престанала да съществува, „Никотиана“ продължаваше да разделя хората.

Тя съзна смазана всичко това и стана да си върви, но той я спря неочаквано:

— Какво възнамерявате да правите? — попита той.

А тя отговори глухо:

— Не зная.

— Имате ли пари?

— Пари?...

Тя не разбираше нищо, гледаше като сомнамбул.

— Пари, естествено... На вас ви са нужни пари.

— Имам — отговори тя механично.

Тя имаше в чужбина големи авоари от мръсни, изстискани от Борис и фон Гайер пари. Но защо ѝ бяха сега тия пари? За да продължи паразитния си живот в някой швейцарски град, за да затъее окончателно, за да поддържа любовници като майката на Мария, когато застарее, когато тялото ѝ увехне, а порокът на сладострастието ѝ се превърне в болезнена извратеност. Сега тя бе готова да даде всички тия пари само за една топла дума от този мъж, само за това да не бе прочел анонимните писма и донесенията на частното детективско бюро. Той почна да ѝ говори нещо. Топли думи ли бяха това?... Не, те се отронваха хладно, с металния тембър на враждебност и скрито презрение. Той ѝ четеше сухо напътствие за обществения дълг, за труда, за възможността да стане фабрична лекарка.

Тя го прекъсна с думите:

— Можете ли да ми издействувате паспорт?

Той я погледна малко учудено, а после отговори:

— Не, не може да става и дума за това.

— Аз имам големи авоари в чужбина — похвали се тя. — И мога да ви се отплатя добре.

Той я погледна пак, но сега вече поразен и скандализиран. А тя, в пристъпа на безумието, което я беше обзело, следеше израза на лицето му. Така!... Нека се отврати от сребролюбие то ѝ до погнуса, нека се увери, че всичко е истина, нека види, че тя бе мръсен и жалък червей, който се гърчеше противно в развалините на стария загибащ свят!...

Така, така!... Тя започна да ругае партията и комунистите като простачка, като жена на полуграмотен и забогатял от войната бакал, комуто отнемат укритите стоки. А после продължи да го увещава пак за паспорт, питайки как можеше да изнесе бижутата си, предлагайки обидни и прости хитрости, които засягаха личното му достойнство и партийната чест. Ако той или някой негов другар отиват в чужбина... Как, не би ли могло?... При дипломатическите или служебни паспорти не проверяват багажа.

Отначало той я гледаше изумен, след това се разсмя, а после в очите му светна гняв.

— Спрете!... — каза той. — Вие не сте на себе си.

— Не. Всичко у мене е в ред.

— Говорите глупости!...

— Не, аз ви предлагам разумен гешефт.

Възмущението го завладя изведнъж.

— Излезте веднага от стаята ми! — заповяда той.

— Я гледай?... Та откога стаята стана ваша?

Той я погледна критично, сякаш се усъмни за миг в здравината на разума ѝ. А тя го дебнеше крадешком с трескавите си, разширени от нервния си припадък очи... Така, така!... Още малко и отвращението към нея щеше да стане пълно, още малко и той щеше да я презира като последната и безскрупулна уличница в рухващия свят. Това значеше облекчаваща безнадеждност, затваряне на пътя към този човек, край на всяка надежда, на всеки копнеж за живот!... А после забрава, небитие, безконечност, после време, материя и пространство, спокойствието на смъртта, в чийто мрак замираще трепетът на всеки живот... Към това спокойствие се стремеше тя сега, съзнателно, активно, към този мрак, в който днес, с един револверен изстрел, беше потънал Костов, изхабена и безполезна дрипа от миналото.

Ала в този миг тя съзна, че гневът от лицето му изчезваше, за да стори място на съсредоточена загриженост. Стори ѝ се невероятно — той бе уловил ръката ѝ, а в острите му пронизващи очи, които познаваха хората и умееха да използват всяко положение, светеше любопитство, някакъв план, чрез който искаше да узнае нещо. Какво, пак ли студено внимание към вдовицата на мъртвия омразен брат, пак ли ново, мъчително люшкане назад? Не, не ще го допусне!... И в

мъглата на мъката и разстроените си нерви тя чу гласа му, който питаше:

— Познавате ли госпожица Дитрих?

— Да!... — излъга тя безумно. — Канех я редовно на чай.

В очите му светна хитър, доволен блясък.

— Осведомявахте ли я за нещо? — продължи той.

— Да!... — извика тя яростно. — Осведомявах я за всичко!... За слуховете в двореца, за събранията на англофилите, за шиканиите на Борис с Отечествения фронт... За всичко, за всичко!...

— Знаехте ли каква беше госпожица Дитрих?

— Знаех... Агентка на Гестапото.

— А знаехте ли какво ще последва, ако вземем властта и разкрием това?

— Знаех... Арестувайте ме, предайте ме на Народния съд. Той се разсмя изведнъж, но не жестоко, а някак топло.

— Цялата архива на госпожица Дитрих е в наши ръце — каза той.

— Ето, видите ли?... — Обзе я пароксизмът на дива, болезнена наслада от това, че най-сетне беше успяла да го заблуди докрай. — Значи, имате доказателства... Арестувайте ме, какво чакате?

А той отговори:

— Да, но госпожица Дитрих отбелязва в докладите си, че вие сте й пречели ужасно... прогонвали сте я като чума от къщата си... Тя е подозирала хитростите на „Никотиана“ с Отечествения фронт и дори ви обвинява в посредничество... Разбира се, вие нямате никаква заслуга с това, но нямате и вина...

Тя го гледаше забъркано, втренчено, с полуотворени уста.

— Защо искате да ви намразя? — попита той внезапно.

А тя отговори като насън:

— О, не зная... Много съм зле.

И в същия миг загуби съзнание и политна в ръцете му.

А когато отвори очи, видя, че се намираше в леглото си, а до нея стояха Павел, прислужницата ѝ и подполковник Данкин с русото си, подобно на царевичен кочан лице. След малко отнякъде изникна друг човек, с униформа и кепе, върху което лъщеше червена звезда. Той

държеше спринцовка, която заби в ръката ѝ. После човекът остави спринцовката на масата и направи знак на всички да се отдалечат. Дойде ѝ на ум, че този човек трябва да бе лекарят на партизанската група, чийто щаб се намирал долу. Тя се досети за това по червената звезда и пагоните му на санитарен полковник. Той имаше загоряло, почти шоколаденотъмно лице с изпъкнали скули и полегати бадемови очи. Лицето му бе много типично и някак познато. Къде бе виждала този монголоид? Тя напрегна паметта си, но не можа да си спомни нищо и тогава реши, че това бе просто непознат лекар.

Тя прошепна:

— Какво става с мене?

А партизанският лекар отговори:

— Припадък от силно вълнение с нервна треска... Не се безпокойте. Ще мине.

— Сега съм по-добре — каза тя.

— Направих ви инжекция за сърцето, а след малко ще ви дам и успокоително... Опитайте се да заспите.

— Да, това е добре... Дайте ми саридон.

Но той ѝ даде друго лекарство, под формата на прах, който разбърка в чаша вода. В казармените аптеки липсваше саридон. След това той се обърна към останалите и каза:

— Тази жена има нужда от пълно спокойствие.

Прислужницата и Данкин излязоха. Лекарят погледна Ирина, след това Павел, а после, съобразявайки нещо, произнесе шепнешком:

— Никакъв разговор.

— Ясно, докторе... Тя е разстроена от събитията.

— Има защо. Най-добре е щом се поправи, да я изпратите при майка ѝ.

— Ще го направя веднага.

Лекарят излезе и Павел го изпрати до вратата, а после се върна и остана прав до Ирениното легло. Тя дишаше равномерно, с полузатворени, унесени в пространството очи. Той погледна замислено профила ѝ на одалиска. Линията на носа ѝ образуваше лека орлова чупка, устните ѝ бяха свити в спазма на горчицина. Синкавочерната ѝ коса бе гъста и мека като коприна, а от гърдите и раменете ѝ се излъчваше някаква магнетична сила, недостъпна за разума и стара като света. Павел усети тази вероломна сила и с леко усилие на волята

отклони погледа си от Ирина. Тя го бе развълнувала слабо само през оная нощ, преди една година, когато нервите му бяха изострени от нелегалния живот, от безсънните нощи, от всекидневния риск да попадне в ръцете на Гестапото или българската полиция. Тази жена бе просто отломък от старото, болна душа с хипертрофирана чувственост, унищожена воля и покварен ум. Тя бе осъдена на гибел, проядена безнадеждно от пороците и паразитния си живот. Нищо не можеше да я спаси. Сега тя будеше у него само съчувствие поради рефлекса да се самоунищожи — последен и благороден рефлекс на някога горда, здрава и силна душа, която светът на „Никотиана“ бе осакатил.

След няколко минути тя заспа. Преди да напусне стаята, Павел я погледна още веднъж. Сега, под кремовата светлина на нощната лампа, лицето ѝ изглеждаше призрачно красиво и сякаш носеше печата на неизбежна съдба, на близка гибел. Той излезе от стаята на пръсти.

Ирина остана сама. А навън бе есен и върху черните стъкла на прозореца дъждовните капки барабанеха като пръсти на мъртъвци.

Тя се събуди на другия ден към обед, затъпяла и безчувствена от силното приспивателно, което ѝ даде партизанският лекар и което бе предназначено не за жени, а за тежко ранени мъже, които умират в агония. Отдолу идеше познатият шум от щаба — звън на телефон, стъпки от подковани ботуши и бумтенето на автомобили и мотоциклети. От дантелената завеса на прозореца се процеждаше тъжната и белезникава светлина на дъждовния ден. Прислужницата донесе закуската в леглото ѝ, но тя не хапна нищо, защото ѝ се повдигаше от лекарството, което вероятно съдържаеше опиум. След малко дойде партизанският лекар със загоряло монголоидно лице и кепе с червена звезда. И когато го видя, пак ѝ се стори, че познаваше отнякъде този човек.

— Повръща ми се — каза тя.

— Това е от лекарството... Вие сте лекарка, нали?

А тя отвърна:

— Бях.

Той не отговори веднага. Може би не разбираше какво искаше да му каже, защото не познаваше миналото ѝ и не допускаше, че жена, завършила медицина, може да почне да търгува с тялото си, като стане

любовница на фон Гайер срещу контингентите на Немския папиросен концерн. И може би не знаеше, че дванадесет години духовна леност бяха затрили от паметта ѝ почти всички знания, необходими за практиката.

— Навярно женитбата ви е накарала да скъсате с медицината — произнесе той след малко.

Тя каза:

— Да.

— А сега ще трябва да възстановите знанията си... Трябват кадри да строим социализма.

— Това е невъзможно.

— Кое?

— Да възстановя знанията си.

— Защо?... — Той се въодушеви неочаквано. — Една година усилено четене и работа в клиниките е достатъчна.

— За мене е трудно.

— Аз самият постъпих така... В продължение на пет години не се занимавах с никаква медицина.

— Защо? — попита тя.

— Бях политически затворник.

„Така ли“ — помисли тя. А после се усмихна и му прости, задето ѝ бе дал приспивателно, от което ѝ се повръщаше.

— Къде е вашият генерал?

— Излезе преди малко и заповяда да му кажа по телефона как сте.

— Кажете му, че съм много добре.

— Не, няма да му кажа това.

— Защо?

— Защото не сте никак добре... Вие сте просто кълбо от възбудени нерви. И никакви драми днес.

— Драми ли?... Какви?

Тя почервения от срам при мисълта, че този човек знаеше или подозираше нещо от историята ѝ. А той забеляза това и рече:

— Просто ще вземате нещата от смешната им страна.

— Може би нямам чувство за хумор като вас.

— Това не пречи да излезете за малко от себе си... Инак припадъкът ви ще се повтори.

— Не мога — мрачно каза тя.

И като се учуди на признанието си, усети, че ръцете ѝ почнаха да треперят.

— Как да не можете?... Това е глезене.

— Глезене ли?

— Да, през времето на Шарко лекуваха такива пациенти с плесници.

— Може би имате намерение да приложите тази терапия и върху мене?... Ще бъде като приспивателното, от което ми се повръща.

Тя се разсмя и в същия миг почувствува, че ръцете ѝ престанаха да треперят. А след това помисли: „Този тип има право. Трябва да се смея.“

— Какъв беше вашият цяр? — попита тя.

— Опиум!... В чантата си няхах друго. Задигнах го от една селска аптека, докато отрядът водеше сражение с фашистите... Но утре всеки дружинен лекар от групата ни ще разполага с асортимент от най-модерни лекарства. И ако бяхте почакали с припадъка си, можех да ви предложа специалитети.

Тя се разсмя и помисли: „Значи, не си толкова бос... Аз помислих, че ми даде опиум от невежество.“ А после съзна, че в удължените му бадемовидни очи, които трябва да бе виждала някъде много пъти (защото събуждаха в паметта ѝ откъси от студентски спомени), имаше ведрина, която идеше от спокойствието и здравето на духа му. И тогава пак ѝ се стори, че този човек с груба външност бе всъщност фин и сърдечен и че го бе срещала някъде, но не бе имала време и възможност да го оцени. Това я накара да каже:

— Боря се с едно глупаво усещане... Не се ли познаваме отнякъде?

А той отговори шеговито, с известно колебание в гласа:

— Да, познаваме се... Ние сме от един курс.

— Така ли?... — Тя се смути, но без да знае защо.

Разединените от времето отломки от спомени се обединиха в цялостен образ.

— Спомням си, разбира се... — Тя му заговори веднага на „ти“.
— Наричаха те Чингис... Ти бе забележителен оратор и когато почваше да говориш, сбиването ставаше неизбежно... А чудното беше,

че понякога оставах да те слушам, въпреки убежденията си. Аз не обичах политиката.

— Да, ти беше политически неутрална.

— Но сега не ти се подмазвам.

— Не, ти не се подмазваше никому.

— Това не е съвсем вярно... — Тя замълча и склочи веждите си горчиво. А после попита: — Защо не ми се обади веднага?

— Защото не трябваше да се вълнуваш и разговаряш.

— Вероятно знаеш историята ми?

— Не, не зная нищо.

Тя съзна, че у него имаше вродена дискретност, някакво равновесие на духа, което не му позволяваше да човърка нравствените рани у хората. Присъствието му върна Ирина към свежите и напоени с ведрина спомени от университета. И тогава тя се видя отново в чистотата на своята младост, измъчена от постъпките на Борис, ала горда в съзнанието си за ненакърнено достойнство, за превъзходство и нравствена победа в живота. Тя съзна, че имаше един момент, в който се бе оттърсила от Борис, бе намерила пътя си и тръгнала по него с малката, ала свежа радост на доволен човек. А това бе пътят на труда и науката към безкрайния предел на човешкото знание, което я правеше спокойна и мъдра, така че патосът на живота протичаше като бавна, пълноводна река и дребните удоволствия след работа събуждаха жизнерадост, а не убийствена скука и сплин. Стори й се, че тия години бяха горестни и незабравими като варосаната стаичка, като сянката на ореха и шумоленето на реката в бащиния й дом. Тя си спомни сладостното чувство, което я обземаше при настъпването на пролетта — когато из въздуха се носеха незнайни благоухания, при идването на лятото — когато паважът излъчваше миризма на асфалт и бензин, при започването на есента — когато в хладното слънчево утро, забулено с прозрачна и синкава мъгла, бързаше да не пропусне трамвая за болницата. Тогава всяка форма, всеки звук и всеки цвят събуждаха някакво особено, утвърждаващо живота вълнение. А това вълнение идеше от целомъдрието и труда, от душевното равновесие и чувството за достойнство, които после светът на „Никотиана“ унищожи. Но те можеха да се запазят през целия й живот, ако не бе срещнала Борис. И сега, на тия години, след борбата с живота, тя щеше да бъде самодоволна или разочарована, цъфтяща или преждевременно

състарена, но запазена *вътрешно*, а не лакирана светска кукла, която будеше отвращение. За какво ѝ послужиха тия пари и този лукс, срещу които продаде достойнството си? За нищо. Новият свят ги презираше. За какво ѝ беше това красиво и запазено тяло, което всеки развратник пожелаваше, това гладко като слонова кост лице, без никаква бръчица и петно от годините? За нищо. Мъжът, когото тѣй жадно и несъзнателно бе търсила и най-после срещнала, не *можеше* да я обича. Цялата ѝ ценност на човешко същество бе прахосана. Всичката ѝ жизнена сила бе изчерпана. Оставаше само краят, към който прибягна Костов — единственият почтен край.

И тогава ръцете ѝ затрепераха отново, а Чингис забеляза това и рече:

— Не трябваше да ти се обаждам... Разговорът те измори. А тя отговори:

— Не, напротив... Ти ми показа нещо, което трябва да направя.

Тъмните му продълговати очи се втренчиха в лицето ѝ. Макар и прекрасно, то бе отпуснато и разстроено — лице на човек без цел, без надежда, без воля и жизненост, лице на жена с прокълнатата красота, върху което животът бе поставил вече печата на нервно разстройство, на тиха лудост, на неизбежна гибел.

— Какво трябва да направиш? — попита той неспокойно. А тя го заблуди умело с думите:

— Да се върна към медицината.

— Това е чудесно решение — каза той. — Но сега не мисли много за него.

Той се приготви да си върви и не напълно успокоен, постави върху яйцевидната си глава кепето с червена звезда.

— Къде отиваш? — попита тя изнурено.

Той се помъчи да я разсее, като каза в стила на годините от Медицинския факултет:

— Отивам при санитарния Далай-лама на армията... Искам да имам в частта си моторна кола с рентгенов апарат.

И макар да говореше шеговито, в гласа му прозвуча вълнение.

— Да, добре е да имаш това — каза тя, малко учудена, че човек можеше да се вълнува от моторна кола с рентгенов апарат.

Той я погледна отново, обезпокоен и замислен. В гласа ѝ долови равнодушие и отпадналост, трепет на мъчителна неврастения, някакво

отчаяние и някаква отчужденост, в които прозираше пак печатът на близка и неизбежна гибел. Тя бе осъдена душа, изхабено същество от стария свят, който загиваше.

А Чингис почувствува странна мъка от всичко това, защото си представи момичето преди дванадесет години. И когато излизаше, той каза:

— Ти трябва да направиш едно усилие и да се върнеш към *труда* и професията си... Това е единственият път да се излекуваш.

Тя отговори с изкуствен глас:

— Ще го направя, разбира се.

А после съзна, че това бе невъзможно и ръцете ѝ затрепераха отново.

Тя съзна *това* още по-ясно след няколко дни, въпреки грижите, с които Чингис я заобиколи. Той усвои навика да идва често у нея. Мъчеше се да я разсее, като ѝ разправяше анекдоти за коварните съюзници в Отечествения фронт и хамелеоните от Медицинския факултет. Той правеше това през късите вечерни часове, в които почиваше от трескавата работа около санитарната подготовка на частта си за фронта. Понякога при тях идваше да побъбри и Павел. Отношението на двамата мъже към нея бе твърде различно. Чингис не познаваше жената, която бе вилняла десет години между Немския папиросен концерн и „Никотиана“, а Павел я познаваше. Чингис виждаше у Ирина спомен от младините си, който го вълнуваше, а Павел — вдовицата на брат си, с която трябваше да се постъпва едновременно коректно и строго. Ирина усещаше горчиво тази разлика. Но за нея — потъващо в тиха лудост и неврастения същество — двамата мъже бяха незаменими. Те ѝ се струваха като последната опора, последната греда, за която се държеше. И затова приближаващият ден на тяхното заминаване за фронта я изпълваше с тъга и безнадеждност.

Чингис бе женен и една вечер Ирина настоя пред него да доведе съпругата си. И Чингис я доведе. Тя бе милосърдна сестра, партийка и ятачка на партизани — ни грозна, ни красива, природно интелигентна и здрава като скала жена, която с риск на живота си бе крила и превързвала нелегални. Контрастът между Ирина и нея бе

паразителен, а пропастта, която ги разделяше — бездънна. Те се държаха много любезно една към друга, но не можаха да се сприятелят.

На връщане към къщи жената на Чингис каза:

— Видях твоето чудо... Болна и негодна за нищо жена.

— Сърдиш ли се, че ходя у нея? — виновно попита Чингис.

— Не. Ти можеш да ходиш у нея колкото искаш... Това ѝ помага.

Чингис улови нежно жена си под ръка. Той я обичаше сдържано, без афекти, по особен начин — така както комунистите обичат верните си жени, с които са делили трудностите на борбата и рисковете пред смъртта. А тя имаше пълно доверие в него и чувство на такт, с което му прощаваше леките главозамайвания пред красиви жени. Като повървяха малко, тя произнесе:

— Мисля, че тази жена не е равнодушна към Павел.

— От какво заключаваш? — попита Чингис.

— От начина, по който го гледаше... Но и това няма да я спаси.

Павел не иска да ѝ даде нищо и тя го съзнава много добре.

Чингис остана поразен от острата наблюдателност на жена си.

— Да, така е!... — произнесе той след малко. — Но всичко е възможно... Животът и хората са безкрайно сложни.

— Така ти се струва. Тя е само сянка на жена.

— Да!... — съгласи се Чингис с известна печал. — И това ще я завлече.

— Човешки работи — произнесе жената.

И тя почна да мисли за програмата на утрешния ден: за опашките, готвенето, трите си деца и партийното събрание вечерта. А това я накара да почувствува равния и велик патос на всекидневието и любовта, която изпитваше към мъжа си. Тя се притисна на свой ред към ръката му.

Животът се успокои и Новият свят с бързи крачки тръгна напред. Циментът на комунистическата партия просмукваше и превръщаше Отечествения фронт в неразбиваем монолитен блок. Почваха реорганизация и строителство наред с тежкото напрежение, което изискваше фронтът. Бомбените ями изчезваха, улиците се почистваха от повалените стълбове, сринати тухли и разкъсани жици. По главните

артерии весело зазвънтяха трамваи, а на площадите гърмяха високоговорители, които съобщаваха за победи на фронта. Продоволствието в ограбената от немците страна бе лошо, липсваха обувки и дрехи, но народът не чувствуваше трагично това, защото бе опиянен от свободата си. По улиците продължаваха да минават съветски колони от моторизирана артилерия, танкове и катюши, поздравявани с нестихваща радост от бедно облечени хора.

До тръгването на новосформираната дивизия за фронта оставаше само една седмица и другарят генерал-майор Морев, който щеше да я командува, взе с големи угризения една нощ и половин ден отпуска. След като бе отказал да издействува на болната си снаха паспорт за чужбина, той искаше да я отведе при майка ѝ, както и да уреди някои неприятности в родния си град, причина на които бе дръзкото и реакционно поведение на баща му.

Ирина седна в колата, облечена в просто манто от червен плат и забрадка от сива коприна. Нещо бе подкопало неуязвимата ѝ досега красота. Лицето ѝ бе восъчнобледо, очите — хлътнали, погледът — угаснал. Тя не бе дори елегантна. Мантото и забрадката принадлежаха на прислужницата ѝ. Павел седна от лявата ѝ страна. Той бе в цивилен костюм, светло пардесю и каскет. Сега враговете се бяха свили в черупката си и генералът от съпротивата пътуваше без верния си телохранител. Той бе също малко отслабнал от денонощната работа в Централния комитет и Военното министерство.

Колата потегли, излезе на площада и зави по широкия булевард, огрян от меко есенно слънце. По небето се рееха бели разкъсани облачета, а къщите, паважът и пожълтелите кестени бяха забулени с лека, прозрачно-синкава мъгла, която стоеше още от сутринта.

В това време от долния край на булеварда с главоломна бързина и виещ мотор се зададе нисък „джип“. В няколко секунди джипът стигна до площада пред Народното събрание и без да намалява скоростта си, направи невероятен завой от сто и осемдесет градуса. После той тръгна бавно и спря пред една къща с желязна ограда. Неколцина пешеходци, които пресичаха булеварда, избягаха ужасени на тротоара. Цирковият номер доказа голямата стабилност на машината и пианото състояние на човека, който я управляваше. От джипа слязоха един кандилкащ се американски офицер и красива, но повехнала вече жена с мургаво бедуинско лице. Жената се смееше

високо, неприятно и малко изкуствено. Тя също беше пияна. Кандилкацията се офицер я улови под ръка — не от учтивост, а просто за да не падне сам.

Колата на генерала от съпротивата се изравни с тях и лицето на Зара замръзна от цинична изненада. После тя се разсмя пак и викна вулгарно:

— Значи, ти пак успя да се наредиш!...

Ирина равнодушно извърна глава. Тъжната компания остана назад. Павел попита:

— Откъде те познава тази жена?

— Това е Зара, за която си чувал от майка си... Служеше в търговското разузнаване на Борис. Беше приятелка на първата му жена.

— И сега разузнава за американците?

— Може би да.

— Прилича на уличница.

— Не я ругай, защото аз не съм по-добра от нея — каза Ирина. А после добави замислено: — Ти трябваше да ми издействуващ паспорт... Така нямаше да се червиш от мене... Може би и самата аз щях да се чувствавам по-добре.

А той отговори откровено и грубо:

— Да, в чужбина ти щеше да се чувствуваш по-добре.

— Защо не го направи? — тъжно попита тя.

— Има много причини за това. Изслушай ме и се опитай да разбереш!... Когато излизам от къщи и минавам покрай мъжете, които стоят на пост, усещам зад себе си мрачния им поглед. Те мислят: „Нашият генерал вечеря и развежда с колата си тази жена... Затова ли се бихме?“ Те са прости, сурови и честни хора, които не познават сложността на нашите чувства. Те няма да забравят никога избитите си другари, глада и лишенията в планината. Имам ли право да не държа сметка какво ще помислят за моите отношения с тебе?

Тя отговори:

— Не.

Колата бе излязла от града и приближаваше дефилето. По склоновете на Витоша, обагрени с петна от кармин, изпъкваша урви и сипеи, потънали във виолетови сенки или огрети от мекото есенно слънце.

Той продължи:

— Когато във връзка с паспорта отидеш при другаря Лукан Никодимов, комуто ще телефонирам да те приеме, той ще те покани учтиво да седнеш, но ще те измери с пронизващия си леден поглед от глава до пети... Този човек знае всичко за тебе. През ръцете му са минали документите за престъпленията на „Никотиана“ и Немския папиросен концерн. А през дълги години на нелегална дейност животът му е висял на косъм пред агентите на света, към който принадлежиш ти... Може би в този момент ще си спомни мъченията, на които е бил подложен в полицията, и зверски избитите си другари... Той ще изпълни хладно молбата ми да ти даде разрешение за паспорт... Но бих ли могъл да приема равнодушно онова, което ще помисли за мене?

А тя отговори пак:

— Не.

Колата навлезе в дефилето. От Витоша повя хладина. Той подзе отново с горчив, но спокоен глас:

— Представи си партийно събрание от мои другари... Някой става и пита какво означава покровителството на една жена, замесена в аферите на „Никотиана“ и Немския папиросен концерн. Аз давам някакви обяснения, след които настъпва мълчание... Да, тежко, оловно мълчание, което в събранията на нашата партия значи много. Някой не се опитва да ме опровергае или подкрепи, но мълчанието остава... Бих ли могъл да го понеса?

Тя попита внезапно с хрипкав глас:

— Защо ми говориш всичко това?

— За да ме намразиш — отговори той. — За да видиш, че нищо не мога или не искам да направя за тебе... Така ще ти стане по-леко.

— А спомняш ли се онази нощ?

— Коя нощ?

— В Чамкория. — Тя се разсмя механично и тихо. — Когато беше нелегален и отиваше в планината... Когато скъса телефонния шнур, за да не бъдеш издаден, и си позволи безпътството да побъбриш няколко часа с една жена от враждебния свят.

— Светът беше враждебен, но не и жената — каза той меко.

— Да, аз си въобразих, че ти може би усети това.

— А защо си само въобрази?

— Защото и тогава ни разделяше пропаст както сега.

— Да, тогава и двамата усетихме нещо особено... Тогава и двамата искахме да останем по-дълго един с друг... — Той добави съвсем тихо: — Въпреки пропастта.

— И това, което почувствахме, беше недостижимото, нали?

— Да, недостижимото засега... То бе някакъв порив у двама ни, някаква нова закономерност, която се породила от нашето сблъскване и почнала да действа изведнъж тъкмо защото умората и нощта ни бяха накарали да скъсаме за миг връзките с нашите светове... Разбираш ме, нали?... Това беше прекрасно, но противно на законите, които сега управляват действителността. И затова беше недостижимо. Но навярно така ще се обичат хората, когато изчезнат враждебните класи и светове...

Тя го погледна и попита със затаен дъх:

— Винаги ли си такъв мечтател?

А той отговори с усмивка:

— Всички комунисти са мечтатели... И както в приказката за вълшебния художник всичко, което рисуват, се появява в действителността... Само че те не рисуват никога уродливи или невъзможни физически същества, например центаври или сирени... Последните биха развалили действителността, не намираш ли?... Те просто не бива да съществуват.

— Да — съгласи се тя, като съзна горчиво намека на метафората му. А после добави с тъжен смях: — Ти беше центавърът, а аз сирената. Но ние трябва да запазим това.

— Кое?... — попита той разсеяно, сякаш внезапно бе почнал да мисли за друго.

— Това, което изпитахме тогава.

— Да!... — Мисълта му отново се върна към разговора. — И тъкмо затова не трябва да се виждаме повече.

А тя избухна горчиво и гневно:

— Не се бой!... Няма да увисна на шията ти.

— Не се боя, но го казвам за твое добро... — Гласът му изведнъж стана глух. — Това е единственият начин, по който мога да постъпя... Всичко друго би било измяна... — Той говореше с усилие и гласът му стана още по-задушен. — Измяна към моя свят, към моите другари, към всичко, за което се боря от двадесет години насам... И

ако аз извърша тази измяна, преставам да бъда морално комунист, губя личността си, преставам да бъда това, което те развълнува през онази нощ.

Настъпи мълчание. Тя произнесе тихо и отчаяно:

— Да.

А после стисна устните си и от очите ѝ почнаха да се търкалят едри сълзи на безмълвен плач, които той не видя, защото гледаше бялата лента на шосето и също се мъчеше да потисне болката, която пронизваше сърцето му. С тихо бумтене колата се хлъзгаше по лек наклон. Бяха преминали вододелната линия и пред тях се разстиляше просторът на юг, слънчев и син, сред който на хоризонта тъмнееше силуетът на гигантска верига от планини — бездна от стихии, в която доскоро действуваха отрядите на неговата бригада. И някъде сред тази верига се намираха усойни и непристъпни скали, в които бе свил гнездо партизанският щаб — четворка от безстрашни и силни мъже, свързани с вярно другарство и гранитната спойка на партията. Блаже бе умрял от пневмония в скривалището, а майорът загина от вражески куршум. А някъде още по-далеч, зад южните склонове на веригата и отвъд хоризонта започваше блатистата равнина, в която при подпалването на немските бензинови складове загинаха Динко и Шишко — най-добрите му хора, ноктите и зъбите на бригадата, които той изпращаше по всички места, където трябваше да се ухапе болезнено врагът, да се отблъсне или нанесе удар. И гледката на далечната и синя верига, от която идеше горестният спомен за усойното скривалище, за Динко, Шишко, Блаже и майора, за сраженията и за всичко, което бе преживял там, го накараха да съзнае, че жената, която седеше до него, го беше отклонила, но само за миг, от един друг живот, необятен и патетичен, в който се сливаха болките, надеждите и радостите на милиони хора, на цялото човечество. Сега тоя живот му се струваше като прекрасна, вълнуваща поема. Нима трябваше да му измени заради тази жена, отломка от стария свят, болно и загиващо същество, на което дори страданието бе просмукано от извратена чувственост!... Той почувствува към нея съжаление. А мъждеенето на оная нощ, през която му се стори, че тя го вълнуваше, се губеше в ослепителния блясък на поемата за сините планини, за партизанското скривалище, за епичната смърт на Динко и Шишко.

Той я погледна, видя сълзите ѝ, но пак не се развълнува, защото съзна, че тя плачеше всъщност за себе си. Колата приближаваше родния им град. Шосето криволичеше между ниски хълмове с червеникава песъчлива почва, покрити с лозя и стърнища от вече обран тютюн. Мекото слънце и многоцветието на есента навяваха печал. В продължение на повече от половин час двамата не размениха никаква дума. Той се облегна върху гърба на седалището и неусетно задряма, с полузатворени клепки, чиито дълги мигли замрежваха златистия блясък на зениците му. Денонощната работа го бе изтощила и организмът му жадуваше за сън. Тя го погледна тъжно, но без обида и гняв. В дрямката му имаше нещо свежо и юношеско, което идеше от чистата съвест, от мира в душата му. И тогава тя съзна, че този мъж, с осем години по-възрастен от нея, бе всъщност духовно и физически много по-млад от нея. Едно по-силно раздрусване на колата го стресна и клепките му замигаха безпомощно.

— Прости ми... — каза той. — Умирах за сън.

А тя се усмихна и нежно рече:

— Нищо. Опитай се да подремнеш пак.

Тя се попита тъжно защо не бе срещнала през оня далечен ден на гроздобера него, а не Борис. Защо животът бе толкова чуден, объркан и жесток? Или може би такъв бе само светът на „Никотиана“, а в бъдеще, когато изчезнат враждебните класи и светове, хората щяха да обладаят *недостижимото*, което сега ги мамеше, мъчеше и убиваше като гибелен мираж!... И ако беше така, новият свят трябваше да съществува. Но колко трудно бе да пожелаеш щастие другиму, когато никой не те обича, когато сам свършваш, потъваш, загиваш...

Колата приближи малка горичка от чинари, които есента беше обагрила със злато и пурпур. Зад горичката почваше градът. Тя произнесе тихо:

— Когато стигнем до езерото, кажи на шофьора да спре.

— Защо?

— Трябва да слеза... Ще си отида в къщи сама.

— Глупости!... Какво значи това?

— Не искам да мина през работническия квартал с тебе...

Виждали са ме много пъти с колата на Борис.

— Та какво от това?... Всичко е напълно естествено сега.

— Не, неудобно е дори за мене.

— Както обичаш.

Колата наближи горичката от чинари. Между стволовете им блесна металната повърхност на застояла вода, върху която плуваха водни лилии и пожълтели окапали листа. Върху брега на езерцето лежеше разбита и посивяла от слънцето лодка, а до нея стърчеха развалините на срутен и обрасъл с бурен павилион. Мястото навяваше тъга. Павел бутна по рамото шофьора и му каза да спре. Ирина слезе от колата с малко куфарче в ръка.

— Значи, няма да се видим повече?... — произнесе тя.

Той се почувствува разстроен и обхванат от внезапна печал, но отговори твърдо:

— Да.

Пръстите ѝ стиснаха конвулсивно ръката му и се опитаха да я задържат. Той изтръгна ръката си с пронизваща тъга, с усещането, че я тикаше към нещо, от което тя нямаше да се върне никога. С бързи крачки тя се отдалечи. А над горичката от чинари с пожълтели листа, над многоцветието и умиращата растителност грееше меко есенно слънце.

XV

През една майска нощ в Словакия Павел се събуди призори и съзна, че войната свършваше. Събуди го нещо неизвестно — може би приятен сън, чиито образи изчезнаха мигновено, може би далечната артилерийска стрелба или грохотът на колоната от съветски танкове, която мина през главната улица на селото. В артилерийската стрелба липсваше непрекъснатият тътнеж на ураганен огън, който подготвя масова атака. Това бяха отделни прицелвания с оръдия, насочени срещу немски гнезда, които се съпротивяваха безнадеждно. А съветските танкове преминаха с равномерно и тихо бучене като успокоени мамути, които отиват на водопой.

Павел се опита да заспи отново, но не можа. Усецането за края на войната стана пълно. През отворения прозорец идеше миризма на влажна пръст, благоухание на треви и песен на славеи. Някъде бръмчеше глухо самолет. От селището долиташе сподавена глъчка от човешки гласове, скърцане на коли, мучене на крави и цвилене на коне. Населението, прогонено от войната, се връщаше по домовете си. Животът надвиваше на смъртта и тръгваше отново напред. Слухът за капитулацията на немците бе обиколил вечерта дивизионните щабове, стигна до полковите, премина в дружинните и запъпли между войниците.

Павел се разсъни напълно. През отворения прозорец на селската къща се виждаше сребърнобелезникавият небосклон на изток. По него все още трептяха звезди. После на хоризонта се появи розова ивица, която се разрасна постепенно, доби оранжев оттенък и удави блясъка на звездите. Павел обичаше тия часове. Те бяха лишени от паразитните чувства и мисли, които тормозеха съзнанието му през останалата част на деня. През тях времето сякаш протичаше с обратен ход, така че в съзнанието му оживяваше миналото, а личността му го съзерцаваше удивено и добиваше сила за нов устрем напред. И сега времето пак потече с обратен ход. Той се видя отново в скривалището на партизанския щаб, където играеше на шах с врага и смъртта, после във военната школа на Съветския съюз, където бе изучил тънкостите на

тази игра, после в долината на Ебро, където повеждаше рота от испански работници в атака, после в галериите на Минас Хераес, където организира стачка между безропотния човешки добитък от индианци, метиси и негри, после в тъжните степи на Патагония, където студен антарктичен вятър свиреше покрай кулите на петролните кладенци, после в товарния параход, който го пренесе от Марсилия в Буенос Айрес, после в групата от трима нелегални, изтощени от глад младежи, които бягаха към границата.

Сиянието на зората се превърна в майско утро. Стаята се изпълни с ярка светлина и лъчите на слънцето огряха куртката му, окачена на стола. Върху нея лъщяха пагони на генерал-лейтенант и лентичките на нови съветски ордени. Той се усмихна доволно. Пагоните и ордените го радваха, макар да се преструваше на равнодушен към тях. Те бяха подарък от народа и от щастливата му пролетарска звезда, която го бе провела невредим през изпитания и опасности, в които три четвърти от другарите му загинаха. Те бяха част от поемата на пълнокръвния му динамичен живот, който не бе оставил зад себе си сенки на неудовлетвореност или печал. Понеже обичаше живота и животът го беше възнаградил.

Някой почука тихо. Вратата се откряна и зад нея се показва мургаво войнишко лице.

— Другарю генерал, часът е шест!...

— Ставам... — извика Павел.

След половин час, обръснат и свеж, той закусваше с офицерите от щаба си в малката селска гостилничка, приспособена за стол. Новината за капитулацията на немците бе потвърдена по телефона от щаба на армията.

Около тясната маса седяха десетина мъже в кафени походни униформи и една дребна, слаба жена с пагони на майор. Тя имаше умно лице, което човек, макар и повехнало, без колебание би нарекъл приятно. Тя изпълняваше неопределената функция на офицер за поръчки при политическото командване на армията, движеше се по целия фронт и произнасяше пред войниците хубави вълнуващи речи.

Повечето мъже в стола бяха офицери от бившата армия и показваха съответната изисканост в маниерите. Те имаха загладени лица, безупречно стегнати униформи и някакво особено чувство за генералщабно достойнство, което изразяваха в снизходителна

сдържаност и желание да не смесват преценките си с грубото въодушевление на партизаните, които нахълтаха с големи чинове в армията. В началото на войната те приеха своя командир с иронична почитателност и веднага се опитаха да му направят няколко дребни шиканийки. Но генералът от съпротивата показа, че не беше наклонен да се шегува. Той реагира бързо и строго. Двама от шмекерите той заплаши с военен съд, а на останалите внуши, че при опит да своеволничат ще докара един охранителен взвод от първите линии. Щабната машина заработи изведнъж бързо и точно. Недоволниците се подчиниха, но своето чувство на генералщабно достойнство те не загубиха и дори в тоя момент продължаваха да гледат насмешливо новите му пагони. Те мразеха военните му познания, добити в Съветския съюз, хладнокръвието и бързата му съобразителност, енергията и умението му да се справя с хората. Те се дразнеха от хубавата му спортна външност и съвършенството, с което говореше испански, френски и руски език. А същата неприязън изпитваха те и към жената-майор, която разпалваше войниците, и към подполковник Данкин, от очите на който не убягваше нищо, и към дивизионния лекар с продълговатите бадемовидни очи, който с еднакво умение можеше да изпълнява и функцията на политически командир. Те ненавиждаха и четиримата, защото виждаха, че това бяха комунисти от най-противния за тях вид — неумолими, настръхнали, бдителни.

Но всичко това те криеха доста умело под маската на съмнително приобщаване. Само един или двама от тях бяха заели честно отношение към новия свят и приемаха радостно доверието, с което ги удостояваха комунистите. Останалите разчитаха върху по-нататъшното развитие на събитията, върху стария опитен конспиратор, който дърпаше още конци във Военното министерство и след два преврата в миналото навярно замисляше трети. Те криеха тая надежда под бъркотия от прогресивни фрази и смешни съчетания от набързо усвоени марксихески термини. Павел сърбаше чая от липов цвят и с ведрото си чувство за хумор продължаваше да ги слуша и да се забавлява с тях. Той мислеше: „Не беше лесно да командуваш дивизия с щаб от такива шмекери... Аз се справих с тях, защото партията ме е научила да боравя с хората. Неколцина ми помагаха честно и са вече спечелени... А да печелиш хората е цяло изкуство.“ После той се

сепна изведнъж: „Внимавай да не станеш глупак... Внимавай кого ще предложиш за производство.“

Той изпи чая си и произнесе внезапно:

— Капитан Денев!...

— Заповядайте, господин генерал...

— Ще ме придружите в обиколка по сектора.

— Тъй вярно, господин генерал.

Павел стана и тръгна към вратата, последван от Варвара и капитан Денев. Останалите офицери се изправиха едновременно, удариха токовете си и застанаха мирно. Капитан Денев тръгна след Варвара под косите иронични погледи на другарите си. Той бе мършав кестеняв човек и минаваше за кариерист, понеже бе спечелил доверието на генерала.

Навън пред щабния стол чакаше мощна военна кола, зад която дойде охрана от мотоциклисти в каски. Павел ги погледна с досада. Нямаше вече нужда от тях. Под майското слънце, в синия простор, в благоуханието на цветя и треви се носеше мирът. Стръмните покриви на селските къщици, потънали в букети от зеленина, се очертаваха ярко върху фона на чистото небе. Фасадите и покривите им бяха обрасли със зелен мъх. Ливадите и хълмовете бяха също зелени. Всичко тук бе зелено и свежо. На отсрещния тротоар, задържана от войници, се вълнуваше тълпа от словашки селяни, която посрещна българския генерал с бурно ура. Тя го поздрави за победата и мира. Павел и Варвара отговориха с вдигане на юмрук — бойния поздрав на комунистите. От тълпата се отделиха две момиченца, синеоки и руси като куклички. Те поднесоха букети от рози. Варвара и Павел поеха усмихнати цветята, а след това целунаха двете деца и седнаха в колата. До шофьора се настани капитан Денев. Селяните продължаваха да викат ура.

Когато колата потегли, лицето на Павел стана отново хладно и сериозно както преди. Той се преструваше пак на равнодушен, макар че всичко, което видя, го гъделичкаше и ласкаеше приятно. Той не можеше да победи лекото опиянение от това, че щастливата му червена звезда се издигаше все по-високо, че бе произведен завчера генерал-лейтенант, че небето синееше, тревите благоухаеха и красиви словашки момичета хвърляха цветя в колата му. Той се радваше на победата, на девойките, на цветята, на пролетта. А Варвара, която

седеше до него, сякаш съзна това и помисли тъжно: „Този човек е неспособен да изпита печал... Може би е ужасно повърхностен.“ А след това се поправи: „Не, не е!... Той реагира на всичко, но е твърд като стомана и затова изглежда студен.“

Колата излезе от тесните улички на селото и Варвара погледна с пусти очи зелената равнина. Измъченото ѝ мозъчно същество напразно търсеше радост в цъфналия пейзаж. Преди няколко седмици тук бе преминал огненият валак на войната. От двете страни на шосето, до самите канавки или навътре в нивите, стърчеха зловещо опожарени танкове, влекачи с изкривени колела, разбити оръдия, пехотни бункери с телени мрежи около тях. Но всички тия останки на смъртта сега бяха покрити с килим от избуяла трева и полски макове, над който сияеше пролетта. Варвара пак се опита да намери в себе си някаква радост, но не можа. Всичко ѝ напомняше непрестанно последното сражение на отряда при гарата, всичко, по силата на контраста или приликата, я караше да мисли за пущинака, в който бе загинал един мъж. Тя виждаше още този мъж с очи и походка на тигър. Защо, защо не загина с него?... Тя си зададе меланхолично за хиляден път този въпрос, а после, както винаги, съзна безсмислицата му и стана отново уравновесена и твърда, но неспособна да изпита никаква радост. „Зле съм — спокойно помисли тя. — Нервите ми са много зле... Аз приличам на ранен, който ще умре след победата.“ И тогава тя съзна, че нервите ѝ бяха разбити от тригодишния живот в отряда, от гоненицата със смъртта, от глада и студа на партизанските нощи и от самотността на жена, която не можеше да забрави един мъртъв и обичан човек. Но над всичко, което изпитваше сега, владееше спокойствието и волята ѝ, която бе излязла от отряда закалена и твърда и която побеждаваше пристъпите на неврастенията ѝ. Тази воля извираше от вярата в бъдещето, от дълга към партията и към хиляди загинали комунисти. Тя не бе мръднала от своя пост.

Колата наближи първите линии и останките на смъртта ставаха все по-пресни. Табелки с надпис посочваха неизчистени минни полета. В една нива, забит почти отвесно в земята, стърчеше опожареният корпус на самолет. Някъде гниеше конски труп. А над всичко грееше майско слънце, пееха чучулиги и никнеха треви и цветя. Павел говореше нещо за края на войната, но Варвара не го слушаше и мислеше за друго. Тя го прекъсна внезапно:

— Доволен ли си от мене?

— Да, разбира се!... — Той я погледна учудено. — Защо питаш? Ти се държа тук в критичните моменти много добре.

— Както в отряда ли?

— Много по-добре.

— Значи, не съм вече баласт... с револвера-играчка, окачен на шията ми.

— Никой никъде не те е считал за баласт.

— Може би само Динко.

Той я погледна внимателно и по треперенето на мускулите върху лявата половина на лицето ѝ разбра колко зле бяха нервите ѝ. Пак Динко!... Тази умна жена бе непоправимо чувствителна и само работата можеше да я изтръгне от меланхоличния ѝ болезнен спомен за него. Може би тя щеше да бъде съвсем друга, ако този стихийен човек ѝ бе дал поне приятелството си... Ала тя и така беше добра. Пред офицерите в щаба тя показваше само непоклатимата си уравновесеност на комунист, а това я караше да прилича на тънък стоманен кинжал. Имаше ли значение какво преживяваше отвътре?

Павел съзна, че имаше. Тя се намираще пред прага на неврастенията и с последни сили стоеше на поста си. А после щеше да рухне изведнъж тихо, безславно, незабелязано, като неизвестен партизан, умрял в планината от студ или глад. И тогава дори другарите от отряда ѝ щяха да я забравят. Поемата на нейния живот бе героична, но тиха и скръбна.

Той я погледна внимателно пак и рече:

— Знаеш ли какво е решила да прави партията с тебе?

— Какво?

— Да те използва в чужбина.

— Все ми е едно. — Тя не изпита никакво вълнение, но след това помисли малко и добави: — Бих предпочела да работя по линията на профсъюзите.

— Не!... — каза той. — Ти си умна и твърда, а партията има нужда от такива хора в чужбина... Моята препоръка ще бъде също такава... Но преди това ти трябва да починеш... Лявата половина на лицето ти не е в ред.

— Да, мускулите играят... Дребна работа.

— Не е дребна работа... Ужасът беше твърде голям, а умът и тялото ти го усещаха двойно. Имаше много причини за това.

— Да — рече тя, като почувствува досада от разговора. По шосето се зададе дълга колона от немски пленници.

— Виж!... — каза тя. — Пленени фрицове.

Той се усмихна и я погледна изпитателно.

— Не те ли обзема желание да изпразниш един пълнител в тях?

— Не!... — каза тя. — Странното е, че не. Но ако не бях влязла в отряда, може би щях да изпитам такова желание... Страданието изостря борбата и движи света напред, като създава бунта на масите. Но едновременно с това то прави хората по-човечни... И това е откритие на евреин.

Павел я погледна критично. Нейният ум си оставаше винаги чудноват и склонен към контрапунктове, без да напуска реалността.

— Нагазваш в християнска етика — рече той, като помисли за умората на нервите ѝ.

— Съвсем не!... — Тя се усмихна, обзета от оживлението, в което винаги я докарваха споровете. — Това е вяра в човека... Това е благороден и прост механизъм на съзнанието, чрез който ние се издигаме над личното и увеличаваме масите... Съгласи се, че ще бъде абсурдно, ако някой луд евреин, следвайки думите на Мойсея, започне да разстрелва тая пленена сган... Половината от нея са работници и утре могат да се превъзпитат в комунисти.

— Да!... — Павел се усмихна. — Ти почваш да агитираш дори пред своя командир.

— А ти винаги си правиш експерименти с мене.

— Искам да видя състоянието на нервите ти.

— Бъди спокоен... Нервите ми са в ред. А ако се почувствувам негодна за работа, ще си тегля куршума.

Той я погледна и видя, че мускулите върху лявата половина на лицето ѝ трепереха пак. И тогава почувствува мъка, задето тя бе едновременно толкова героична и слаба. Слаба — поради своята чувствителност, и героична — със своето себеотрицание да служи на партията.

Автомобилът се изравни с колоната на немските пленници. Те вървяха бавно, с наведени лица, смазани под тежестта на умората и непрекъснатите сражения, обезоръжени, мрачни, окъсани, с избелели

от дъжда и слънцето униформи. Някои бяха ранени и превързани набързо с кървави бинтове. Имаше нещо потрисящо в израза на лицата им и това бе резигнацията, отчаянието, пълната безнадеждност на хора, които нямаше към какво да отидат и при какво да се върнат, защото бяха унищожили всичко пред себе си и зад себе си. Някои гледаха все още ожесточено и тъпо като зверове, попаднали в клопка, но имаше и тихи, скръбни, укротени човешки лица, които съзнаваха вече безумието на престъпленията си, отговорността за които почваше някъде отгоре, но стигаше и до тях. И някои от тези тихи и скръбни лица се повдигаха нагоре и гледаха с копнеж лазурния хоризонт, зеленината и цъфналите цветя, сякаш търсеха някакво усещане или някаква надежда, че животът можеше да почне отново, да победи отчаянието, разрухата и смъртта. Пленниците отминаха. Те бяха цяла рота или може би остатък от дружина, която се бе предала сутринта.

Шосето се издигаше нагоре с лек наклон и след малко колата стигна до билото на леко възвишение, от което се виждаха пехотни позиции. Павел извади бинокъла си и се загледа в тях. Тук-там в немските линии се вееха бели знамена, а българите, излезли от окопите си и събрани на групи, коментираха радостно мира. Зад една малка могила се виждаха група от танкове, които сякаш все още не вярваха на примирието и се спотайваха зад прикритието си. Наляво равнината преминаваше в хълмист терен, в чиито гънки се бе сгушил щаба̀т на един артилерийски полк. Колата се отби от асфалтираното шосе и по черен, изровен от танкове и влекачи, път тръгна към щаба̀, последвана от охраната на мотоциклистите. Павел искаше да поговори с полковия командир, а след това да обиколи с него позициите на батареите. Интересуваше го настроението на войниците. И пак някакво чувство на безоблачно щастие, на доволство от себе си, което идеше от победата, слънцето и цветята, го накара да си представи грейналите им от радост лица и поздравите, с които щяха да го посрещнат. Но капитан Денев го разочарова внезапно.

— Господин генерал... — каза той смутено. — Мостчето още не е в изправност.

Капитанът си спомни, че го бяха предупредили сутринта по телефона, но той беше забравил това.

— Пионерите спят ли? — попита генералът — Поправят го от снощи... Виновен съм, че пропуснах да ви кажа това.

— Тогава спрете колата!... Ние ще почакаме тук, а вие идете в щаба и докарайте полковника с мотоциклет. Вероятно мостчето ще издържи тежестта му... А на пионерния подпоручик кажете, че ако баба му можеше да носи пагони, бих предпочел да приема в дивизията си нея.

— Тъй вярно, господин генерал!... — облекчено отвърна капитан Денев, доволен, че гневът на генерала се изрази в безобидна шега.

Колата спря и капитанът слезе от нея, за да седне в коша на един мотоциклет от охраната. Той съзна, че у генерала имаше нещо подкупващо, ведро и слънчево, което приобщаваше хората към новия свят. Тревогата и чувството на несигурност, което капитанът изпитваше отначало към комунистите, се превръщаха неусетно в спокойна солидарност към тях. И докато мотоциклетът го возеше по неравния път, той почна да мисли за неверниците от щаба: „Те са мухлясали глупци!... Те не виждат колко силно и пълно със заложиби е новото, а забелязват само, че някой помощник-командир яде рибата с нож или е забравил да смени бялата якичка на куртката си.“

Павел и Варвара слязоха от колата и нагазиха в избуялата трева зад канавките на шосето. Полъхна вятър и донесе необятна вълна от цъфнали гори и поля. Над млечките и равнеца летяха пеперуди, а в синевината пееше чучулига. Мястото представляваше изоставена немска позиция. Пред билото на възвишението имаше окопи и разхвърлени каски и празни сандъчета от патрони, а от двете страни на шосето се виждаха заоблените и ниски куполи на бункери, с телени мрежи пред тях. Само преди една седмица по тия места се бяха развили яростни боеве, но и тук останките на смъртта бяха покрити с треви и цветя.

Павел седна върху разбитата стена на един от бункерите, а Варвара продължи да върви сама. Тя крачеше бавно, замислено, облечена в униформата си на жена-майор — кепе с червена звезда, пола-панталон и малки ботуши. На Павел се стори, че в дребната ѝ фигура сега имаше нещо женствено и това бе неочакваното движение, с което се наведе и почна да бере цветя. А после изведнъж тя се отказа от това и сякаш поразена от безсмислицата на заниманието си, хвърли откъснатите стръкове от макове и равнец. Тя бе отвикнала да бере цветя или може би не изпитваше вече никакво удоволствие от тях. Павел попита:

— Варвара, защо се отказа да набереш цветя?

А тя отговори горчиво и присмехулно:

— Защото няма кому да ги дам... Аз съм възрастна жена...

Остарях в планината.

— Глупости!... — извика той. — Животът е пред тебе.

А Варвара отговори бодро и твърдо:

— Само партията... Но това е достатъчно.

Тя продължи да крачи бавно напред, всред избуялата и висока трева, а после се спря и като извади бинокъла си, почна да гледа към пехотните позиции. Няколко секунди Павел мислеше за нейното печално и крехко същество, у което силният ум се съчетаваше с толкова чувствителност. Малката ѝ глава с високо чело и семитски черти сега му се стори почти красива. Тази повехнала жена нямаше да забрави никога Динко. Но безнадеждната любов, която бе изпитала към него, щеше да я привърже още по-здравомислено към борбата.

Той запали цигара и помисли: „Странно нещо!... Ние се отдаваме духом и телом на партията, но личният ни живот не престава... Впрочем това е напълно естествено, защото иначе щяхме да се превърнем в автомати и хората нямаше да ни следват... Всичкото е да съгласуваш личния си живот с онова, което изисква партията.“

И той се усмихна доволно, защото двадесет години го бе съгласувал. А Варвара също го бе съгласувала. И всичко, от което двамата се бяха отrekli или бяха пропуснали, ставаше поради жертвата им по-прекрасно и заедно с това, за което се бореха, ги включваше в епопеята на неспирния възход на живота.

Павел извади от джоба на куртката си писмата, които сутринта куриерът му бе подал. Имаше време да ги прочете, докато чакаше полковника. Едно от писмата бе надписано с красив почерк, който издаваше акуратност и трудолюбие. Павел го отдели от другите и разтвори веднага. То бе от адютанта му, подполковник Данкин, заминал в тила по работа. Писмото започваше така:

Уважаеми другарю генерал,

Първите пратки от лятно облекло за войниците тръгват тази вечер и ние ще ги получим по установения ред

от интендантския склад на армията. По въпроса за противотанковите снаряди генерал К. обеща пълна подкрепа, докато един тип, който случайно присъствуваше на разговора, забеляза, че сме ги изразходвали в много голямо количество. Изглежда, че в Министерството все още има офицери с дървени глави, които нямат представа за съвременната война. Настоях и върху нуждата от влекачи. За всичко това говорих, както ме посъветвахте, с оглед на всички дивизии, за да не ни упрекнат в използване на лични връзки.

На минаване през Х. се представих на командира на армията и съгласно Вашето нареждане го осведомих по въпросите от политически характер, които интересуват нашата дивизия и за които продължаваме да държим. Той разбра нуждата от бързото им решаване и Ви изпрати сърдечни поздрави.

Бързам да Ви съобщя и една скръбна новина. Вашата снаха се е самоубила преди няколко дни в дома на майка си. Оставила е две писма — едното до следователя, в което съобщава, че слага сама край на живота си с някакво силно лекарство, и друго — до майка си. Изглежда, че душата ѝ е била проядена от нещо, което не знаем.

Тъй като покойната е все пак Ваша роднина и Вие държехте за нея, приемете, другарю генерал, моите съболезнования.

С другарски поздрав Ваш
подполковник *Данкин*

Павел сгъна писмото и се загледа неподвижно пред себе си. Стори му се, че светлината на майския ден бе потъмняла. Тишината наоколо бе пронизваща и безмълвна като мълчанието на гробище с отдавна забравени мъртъвци, в което имената на умрелите събуждат все още образи. Той си спомни докосването на пръстите, които правеха последен, отчаян опит да задържат ръката му. Ала после той съзна, че Ирина трябваше да умре, да бъде забравена заедно с „Никотиана“. Последната фибра на тялото ѝ, последното кътче на душата ѝ бяха

просмукани от отровата на „Никотиана“. Тя бе само труп, остатък, сянка от жена, която искаше да се спаси, като отрови и него. Той я съжаляваше, но не скърбеше за нея. Тя бе жена, купена и стъпкана от търгащите, нищо повече... В тиранията на олигархите и борбата срещу техния свят имаше много по-драматични неща.

Той запали цигара и се загледа в далечината. Майският ден продължаваше да сияе над цъфнали гори и поля. Спомни си Балатонските боеве, а после в съзнанието му изпъкнаха скривалището на партизанския щаб, епопеята в сините планини и образите на Динко, Шишко, майора, Блаже... И тогава той съзна, че всичко, което ставаше, не можеше да бъде друго и че хората се бореха, страдаха и умираха, а животът вървеше неспирно напред.

ТОНЧО ЖЕЧЕВ ПРЕПРОЧИТАЙКИ „ТЮТЮН“

Трудно ми е да повярвам, но, изглежда, Издателският комплекс „Труд“ е на път да осъществи отколешната мечта на рано починалия забележителен критик Кръстьо Куюмджиев за едно академично издание на романа „Тютюн“ от Димитър Димов. При това Куюмджиев с помощта на съпругата си Здравка Куюмджиева беше напълно подготвил още преди десетина години това издание. Само прословутата някога издателска инертност и страхове да не би да стане нещо попречиха то да види бял свят. Съгласно замисъла на Куюмджиев първият том трябваше да обхване автентичното издание на романа така, както е излязъл в първото си издание през 1951 г., т.е. това, което сега с тоя том читателите имат в ръка. Във втория том трябваше да влязат добавките, които Димов беше принуден да направи за второто, поправките към третото и обширен коментар на тия добавки и поправки, както и историята на романа, на неговите обсъждания, на прототиповете, всички необходими бележки за неговите приключения и утвърждаване в нашето общество и критиката. С други думи — надявам се — благородният замисъл на Издателския комплекс „Труд“ ще има своето продължение и ние ще видим и подготвения втори том. Така нашата читающа публика и литературознание ще разполагат с напълно надеждно издание на един от забележителните романи в историята на българската литература.

Иначе е напълно ясно, че в случая с „Тютюн“ ние имаме онова, което Томас Ман наричаше „романа на един роман“. Историята и приключенията на „Тютюн“ сред читателите и нашата критика са вече част от романа, в редица отношения не по-малко занимателни и поучителни от самия него. За разлика от автентичния текст на „Тютюн“ този роман продължава да се пише и днес, тук няма нищо академично, нищо от хладината на музеите, тук всичко е живо и трепти, възторзите отново се преплитат с резки отрицания. Главната част, частта до определен исторически момент от тоя „роман на романа“ е написана от

Куюмджиев — от момента през 1951 г., когато той е изтърван от Димов и заживява самостоятелен живот, независим от волята на автора, докъм средата на осемдесетте години. Този „роман“ не е завършен, той продължава да се „пише“ и очевидно приключенията му в нашите бурни дни, във времето на нова трескава преоценка на всички ценности, ще съставят едни от най-интересните му нови страници.

За добро или зло (нека Бог ни съди), нашето и най-малко още едно поколение живяхме своя мисловен живот под могъщите интелектуални излъчвания на тоя роман. От момента, когато го прочетох на един дъх в един търновски хотел през късната дъждовна есен на 1951 г., и до днес, в разво време и с различен житейски и интелектуален опит, той занимава моето, а и не само моето, съзнание, поражда мъчителни и трудни въпроси. Тъй или иначе, той стана част от нашата духовна биография и би било греховно да се отнесем лекомислено към него, към въпросите, които пораждаше и поражда. Преди всичко как стана така, че големият роман на това време, което сриваше и усвояваше новата естетика, унилата и отчайващо елементарна поетика на социалистическия реализъм, изведнъж се появи не от страната на победителите, на пролетарските творци, а беше написан от един чудат интелектуалец, някакъв си ветеринарен доктор, известен с ексцентричния си интерес към всичко болно, психологически усложнено, поклонник на булевардните истории, популярни през тридесетте години, космополит по дух, почти с нищо несвързан с българските борби, странно отчужден от българската действителност! Възможно ли е без да се спазва нито едно от правилата за избор на сюжет, за изграждане на герои, които тогава се насаждаха, да се създаде нещо толкова внушително и въздействащо? Възможно ли е при тая наша слаба романова почва и традиция, свързани предимно с бита, със селските приключения, с националните борби, изведнъж да се прехвърлим върху приключенията на безродните, несвързаните с никакъв бит и национални особености отчуждени герои на съвременния град и бизнес? Какви са тия могъщи тласъци, които получи епическият монументализъм и скоро след „Тютюн“ се появяват знаменитата трилогия на Талев, безкрайната поредица на Караславов, а към романа се насочва и ненадминатият миниатюрист Емилиян Станев? И т.н., и т.н. Въпроси много.

Може би се лъжа, но ми се струва, че днешните читатели и новата критика с по-голяма увереност и леснина ще намерят отговора на всички тия мъчителни въпроси, които „Тютюн“ породил и поражда. Дори мисля, че най-после и техните въпроси, и техните отговори ще бъдат по-зрели, житейски и интелектуално по-мъдри. В дните на кардинално разместване на социалните и човешките пластове, които днес отново преживяваме, можем по-отчетливо да усетим атмосферата и духа на обратното разместване и разбъркване на пластове около и след девети септември 1944 година, когато се е замислял и писал „Тютюн“. Не се иска кой знае какво въображение, за да си представим потреса на чувствителни и склонни към преувеличения мислители и художници като Димов, когато виждат на всяка крачка довчерашните господари на живота, богаташи, хайлайфни лъвове и лъвици, изнежени дъщери и синове, разглезени съпруги и т.н. стъпкани от историята, смъкнати в праха и калта, безпомощни и обеднели. При това техният живот и съдба са решени не тук, не в България, не по линията на естественото биологическо или социално израждане или прераждане, а отвън, от могъщите течения на историята, която някъде отдалеч и независимо от нас диктува, разгръща борба на сили, които са ни неподвластни и ни най-малко не зависят от нас, носят тъмен и заплашителен лик и смисъл. Хазайка на Димов в Пловдив, където се намира по това време, е Марена Колушева, прототип на Ирина, довчерашна светска лъвица, жена на богат търговец и индустриалец, станала заводска лекарка, за да издържа семейството си. Само ако можете да си представите тесните стаички, мизерни в сравнение с довчерашния разкош, в който се разказва една от **историите** на семейството, някой детайл от преобръщането, от съдбата на тия хора, ще почувствате духа, в който е заченат и роден „Тютюн“, а заедно с това и новосъбуденият дух на монументалната проза, на изкуството на романа. И ще разберем онова, което Димов за собствено учудване казва в едно писмо: „... боя се, че развитието на фабулата и характерите в «Тютюн» **СЕ РАЗРАСТВА ТВЪРДЕ МНОГО И СТАНА НЯКАК ФАНТАСТИЧНО**“ (подчертаното от мен).

Свидетелите на днешното разместване на социалните и човешките пластове, същите, които се наместваха като че за хилядолетие преди близо половин век, могат, струва ми се, да разберат най-добре, че илюзиите на историята или още по-точно историческите

илюзии са питателната среда на монументалното изкуство на романа. Някога Балзак кръсти един от романите си „Изгубени илюзии“ и това бяха илюзиите на Френската революция. Загубени, намерени, възвърнати илюзии, това са варианти на заглавия, на серии романи на всички народи, където се разказва за едно и също — за магистралните им преживелици по техния път в историята. И силата, и слабостта на „Тютюн“ трябва да се търсят в необикновения потрес на Димов как историята изведнъж е разсякла гордиевите възли на живота, всички проклетни, довчера неразрешими въпроси на човека! При това той се е поддал на илюзията, че това разсичане, тая развързка, тая катастрофа са окончателни и безвъзвратни, присъдата е последна и необжалвана. В края на краищата той е син на своето време. Неговото оправдание пред вечността и съвестта е, че ако не беше такъв, какъвто беше, нямаше да има и „Тютюн“.

Някога нарекох „Тютюн“ интелектуално продължение на Народния съд. Не виждам основания да се отказвам от това определение. Целият въпрос е как се разбира то. Възможно ли е изобщо да не се асоциира с оня „народен съд“, в който имаше и толкова произволи, и толкова отмъстителност, и толкова много национален нихилизъм. Ставаше дума всъщност за „народен съд“ и присъда във висш смисъл над онези, които след ужасите на гражданската война от 1923 не намериха друг път освен на новото ожесточение, не намериха път за национално помирение, не търсиха упорито път за окончателното ни утвърждаване на позицията на неутралитета в сблъсъка на големите сили, които щяха да решат съдбата ни. Ставаше дума за безумствата и безотговорността на управляващите, които пак ни подготвиха най-нещастна участ. Ставаше дума за народен съд над отровения свят на „Никотиана“, над тая демонична лудница. Димов повярва, нещо повече, той свидетелства за моралната санкция, която събитията носеха. Същевременно той се поддаде на илюзията на историята, илюзията на големите превратни събития в живота на народите, че тяхната присъда е окончателна, не подлежи на обжалване, единствено възможна и справедлива.

Сега няколко най-характерни момента от биографията на автора и неговия роман, крайно важни и необходими за осветлението на

съдбата им в историята и настоящето на нашата литература.

Димитър Димов е роден на 25 юни 1909 година и е един от тези български писатели, за които родното място — Ловеч — вече няма значение. Още с раждането той е оразличен от традиционните наши писатели, за които сякаш всичко започва и свършва с родното място. Роден в Ловеч, израснал в Дупница, той като че е предопределен да разказва за безродните, безпочвените, пришълците, маргиналните и случайно издигналите се, отчуждените един от друг. Димов е единственият син на Веса Харизанова, близка родственица на Яне Сандански и Иван Харизанов, една екзалтирана провинциалистка, живееща повече в света на романите, отколкото на действителността. Бащата на Димов загива в най-катастрофалната за България Междусъюзническа война през 1913 г. и той израства като сирак, издържан от втория си баща, сякаш отново да почувства студенината, враждебността на света, неприютността и самотата, пълното нарушаване на хармонията в човешките отношения. Погледнато откъм тази страна, за нас ще стане ясен изпълненият с напрежение и враждебност свят на романиста Димов, където дори и братята са съперници, не се обичат, всички са чужди на всички, далечни и непонятни.

В разгара на войната, през 1943 година, прекосявайки разорена и димяща от бомбардировките Европа, Димитър Димов отива на специализация за една година в Испания и това се оказва от особено, в някои отношения решаващо, значение за неговия беден на външни събития, но богат на интелектуални преживявания дух. И без това той е лелеел една детска и юношеска мечта — да отиде в Южна Америка, в пампасите, и затова е почнал да следва ветеринарна медицина. В неговия вътрешен свят винаги е преобладавал острият вкус към екзотичното, южното, изключителното, към полярните и гибелни страсти, към смъртта и разрухата. Димов сякаш не е дете на нашия умерен юг, а на студения и непристъпен север. Необикновена е неговата любов към спиритуалните блаженства, към изгарящите без остатък страсти, към необикновените приключения, към всичко болезнено и катастрофично. Тъкмо пребиваването в Испания го сродява с испанската култура, с онези игри и мистерии на смъртта, за които ни говори Лорка. Това оставя своите следи не само в

забележителния му роман из испанската гражданска война „Осъдени души“, но и в „Тютюн“.

През трагичната и повратна за България 1944 г. Димов се завръща у нас и оттук насетне неговият живот и неговата биография са тъй тясно преплетени с биографията на романа „Тютюн“, че не може да се разказва за едното, без да се споменава за другото.

След смъртта на Димитър Димов в неговите архиви беше открит ненаименуван и недовършен откъс от роман, който някои изследователи не без основания виждат като „първи вариант“ на „Тютюн“. Този откъс е писан очевидно преди „Осъдени души“ (1945), той е връстник на решителните събития за страната през 1944 година. В него виждаме Димов в процес на подготовка към една по-голяма тема, в процес на избистряне на един по-грандиозен и свързан с българската действителност замисъл. Тук откриваме вече размишления върху съдбата на бъдещите герои на този роман. Така например бащата на героинята Адриана, една изтънчена и необикновена — както винаги у Димов — дегенератка, се чуди: „Откъде е дошло това разкапване у нея?“ Въпросът на бащата прелива в авторската реч: „Дали покварата ѝ не се коренеше в кръвта на прадедите, които отначало бяха търгували с гайтани, след това лихварствали, а после основали предачни и тъкачни фабрики... Не, в нея имаше нещо ново, придобито, поквара, която липсваше на прадедите ѝ.“ С други думи, започнало е търсенето на историята на едно заболяване. Друг е въпросът, че постепенно, под могъщите сияния на събитията, на пожарите от войната и революциите, не без влиянието и на установяващата се нова официална идеология, центърът на тежестта, акцентите в проблема за израждането се изместват от биологията и психологията към социологията, към социалните и политическите причини. Важното е, че тук тонът и проблемът на романиста Димов са съзвучни с най-големите романисти на века, на Голсуърти, на Томас Ман, на Вале Инклан, на тяхната неизменна проблематика, свързана с израждането, с жизнения и културния декаданс, довел до тоталитарните идеологии и общества.

Със сигурност може да се каже, че след „Осъдени души“ Димов усилено е работел върху новия роман, и през следващата година в „Литературен фронт“ се появява откъс със заглавие „Тютюневият склад“ (28 септември 1946 г.). От публикацията личи, че по това време

се е оформил основният сюжет, че образът на Борис Морев е владеел въображението на автора и очевидно следващите пет-шест години са били години на напрегната работа върху романа. Към средата на 1951 година „Тютюн“ е бил готов и предаден в издателството, а към края на същата година — в ръцете на читателите. Мога да свидетелствам, че светкавична мълва за изключително четиво обиколи тогава читающата публика, някой нарочно го представяше за пикантно, което правеше извънредно впечатление, особено на фона на изпосталялата, монотонна, скучна проза на това време. Във всеки случай поне сред читателите успехът на романа беше грамаден, фантастичен.

Тук непреднамерено, допълнително се създаде крайно интригуваща ситуация. Ха сега да видим какво ще каже критиката! Какво ще кажат официалните инстанции и идеолози! Всичко в „Тютюн“ беше против правилата за изкуство, които те прокламираха. Очакваше се сблъсък, драматична колизия, катастрофа, всеки чувстваше, че те са неизбежни. Въпросът беше как ще се развият събитията.

Нещата се развиха неочаквано бързо. Всичко започна с обсъждането на романа в секцията на белетристите при Съюза на българските писатели на 8 февруари 1952 година, продължило три дни. Пантелей Зарев и Емил Петров изнасят основните доклади, изказват се 23 души. В обсъждането преобладава пълното отрицание на романа, но има и одобрение, и резервирано приемане. Протоколът от дискусията си остава и до днес важен документ за общественото и литературното мислене на това време, свидетелство за нашия идеологически и литературен живот през периода, който наричаме „култ към личността“. Накрая Димитър Димов се защитава от критиките, рязко и доста самоуверено отговаря на всички бележки. Освен писателското самочувствие, самоувереността на Димов в тия трудни и мрачни времена, когато при идеологически обвинения се чакаше само разоръжаваща самокритика, роля е играло и едно друго обстоятелство. Той е носел в джоба си поздравително писмо от върховния авторитет и жрец на онова време, от самия Вълко Червенков, с висока оценка за романа. Предполагам, че само вродена деликатност му е попречила да го прочете. Тогава изцяло щеше да се повтори ситуацията с обсъждането на романа „Буря“ на Иля Еренбург в редакцията на „Правда“. При това обсъждане, където Еренбург чува чудовищни

квалификации за себе си и романа си, той се държи необикновено спокойно, дори насмешливо. Когато накрая взема думата, казва, че е получил извънредно много читателски писма със свършено противоположни оценки и ще им прочете само едно. И той прочита писма от Сталин с одобрителна оценка за романа. Повтори се класическата няма сцена от финала на безсмъртната комедия на Гогол „Ревизор“. Лично аз не изключвам този случай да е подсказал поведението на Вълко Червенков. И той навярно е съжалявал, че Димов не е последвал примера на Еренбург.

Обсъждането на романа слага началото на вестникарска кампания в типичния за онова време стил. На 6 март „Литературен фронт“ публикува доклада на Зарев под заглавие „За пълна победа над антиреалистичните влияния“. Още в следващия брой обаче личи, че е настъпила суматохата. Редакцията на вестника се е оказала неинформирана за височайшите мнения и съображения по този роман. Тук е публикувана статията на Никола Фурнаджиев със също характерното за тия времена заглавие „Една вредна критика за романа «Тютюн»“. Объркването в редакцията, която винаги държеше да е рупор на най-правилните мнения на височайшето ръководство, личи от бележката към статията на Фурнаджиев: „Редакцията не споделя мнението на П. Зарев за романа «Тютюн»... Груба грешка е поместването на статията без изрична бележка в този смисъл.“ Не е трудно да се досети човек защо такава бележка липсва в предишния брой — в редакцията просто още не са знаели за присъдата на Вълко Червенков.

Тъй или иначе, безпощадният механизъм на „пролетарската диктатура“ в литературата е вече задействан. Три дни след паническата бележка на литературния вестник, на 16 март в боя се включва тежката артилерия на командния партийен печат. Във в. „Работническо дело“ се появява знаменитата статия със заплашително заглавие „За романа «Тютюн» и неговите злополучни критици“. Тук „Тютюн“ без уговорки е наречен „гордост на нашата литература“, „радостна победа на автора и на българската литература“. Целият смазващ удар на партийната мисъл е стоварен върху критиката и критиците — „не по разума си усърдни и претенциозни“.

Днес, четиридесет години след случилото се, може спокойно да се каже, че в тоя нерицарски двубой и двете страни загубиха,

претърпяха поражение. Ако не звучи преувеличено, бих казал катастрофа. Новата самоуверена критика, която си беше поставила задача из основи да преобрази националната литература, катастрофира още при първата си среща с първото голямо явление в нея. Това трябваше да се очаква, след като знаем мъртвите, безжизнени схеми и постулати на социалистическия класицизъм (ще е по-точно така да се каже, а не реализъм), който тази критика изповядваше. По ирония на съдбата това поражение на мъртвородената естетика беше нанесено от роман, който в най-горния си първи пласт поддържаше идеята за моралната справедливост на историческата развръзка. Освен трагично платно за гибелта на цял един свят този роман беше и плах опит да се проникне в света на неговите гробокопачи. И ако тая критика не беше освен всичко друго и тъпа, тя можеше да се опита да подхване и развие удобните ѝ мотиви.

От друга страна, най-тежкият удар срещу догматизма и схематизма, срещу тъпата самоувереност на тая критика дойде отвътре. Не от някакви си буржоазни или вражи станове, а от самото партийно ръководство, от нейния идол, от партийния печат, при това на общия им скудоумен език. Едни схеми и елементарни литературни представи бяха противопоставени на други схеми и елементарни литературни представи. Това беше най-болното, най-абсурдното, ужасното в ситуацията за тогавашната усърдна критика.

От друга страна, понесеният към върховете на литературната класика роман, олигавен от официозната риторика, загуби не по-малко. За критиката, за свободните интерпретации, за обществената мисъл, чрез които живее и функционира всяко литературно произведение, той стана безинтересен, нещо като препариран експонат от музей, свещена крава на неидентифицирана религия. Някакво музейно мълчание твърдо се установи около романа в продължение на десетилетия, сякаш колкото привлекателен беше той за читателите и публиката, толкова неинтересен ставаше за литературната мисъл. Имаше само един опит да се наруши табуто и това беше статията на Емил Манов пак в „Литфронт“ година след катастрофата „За някои недостатъци на «Тютюн»“. Но това беше просто рефлекс на инат, на литературно инатчийство — е да, вие утвърдихте романа, но аз въпреки това не съм съгласен, заявявам своеволие, не мисля като вас. Може да се каже — това беше повече демонстрация на смелост, отколкото самата смелост.

Защото в тая статия всичко е пак на читателско равнище — приемам или не приемам романа. Тук няма нови аргументи за отхвърлянето му от приведените в дискусиата. Забелязал съм дори, че и до днес има читатели и интелектуалци, които са силно резервирани към романа тъкмо от чувство за вътрешна съпротива, с оглед начина, по който той беше наложен в нашата литература.

Критиката взе своя реванш за случая „Тютюн“ по най-неочакван, бих казал, зловреден начин. Тя — и отрицаващата, и утвърждаващата — почти в един глас твърдеше, че романът има нужда от преработка, че в него са преувеличени мястото и ролята на буржоазния свят, а не е отделено подобаващо място на борците за нов свят, на комунистите и работническата класа. И това единодушие, което се подхвана и от модните тогава читателски обсъждания, наложиха на Димитър Димов да преработи своя роман, да включи във втората редакция допълнително още около 250 машинописни страници, да развие цяла втора, паралелна на линията Борис—Ирина сюжетна линия Павел—Лиля. В края на краищата да развали произведението. Само допреди няколко години издателствата не даваха и дума да се издума за показване пред новата читателска публика първата, всъщност може да се каже, автентична редакция, макар че в някои страни превеждаха „Тютюн“ в неговото първо издание.

Сега нека се спрем на някои особености на сюжета и композицията на романа „Тютюн“.

Зърното, от което пониква огромната конструкция на „Тютюн“, очевидно трябва да се търси в намерението на автора да пресъздаде историята на три поколения тютюнотърговци у нас, среда, сравнително добре позната му покрай втория му баща, известен тютюнев експерт. За тези си намерения Димов е разказвал на своя приятел от Испания, българския дипломат и преводач на „Дон Кихот“ Тодор Нейков. Първоначалните намерения са били да се започне от турско време, с поколението, близко до възрожденските традиции, до моралните максими на българския еснаф, поколение, което носи старинното благолепие, достойнство, порядъчност на отминалите времена. След това да се надникне във фазата на паразитиране върху натрупаното от предците, за да се стигне до най-важното —

интензивната деградация, благодарение на която тъкмо тази просперираща среда става притегателен център за пройдохи и парвенюта, които ще внесат безскрупулна енергия сред гаснещите родове. Очевидно под влиянието на главоломните събития, на неочакваните исторически развръзки, а с течение на времето и на марксистическите теории за историческия процес, които Димов прегръща като неофит, този замисъл се стеснява откъм исторически обхват, а разширява и задълбочава откъм философско-моралистична страна.

Димов се отказва от дългата предистория, за да навлезе стремително в най-новата история, да започне направо от двадесетте години на века и да побърза да концентрира вниманието си на последното поколение, на финала на трагедията, като само намекне предисторията. Това е наложило освобождаването на постройката на романа от всичко описателно-историческо, от елементите на традиционния семеен роман и е прехвърлило акцентите върху морално-философската проблематика на българския живот и на човешката история изобщо. От тази гледна точка епизодичните роли на фигури като татко Пиер, бащата на Мария, и самата тя, които осигуряват кариерата на случайния пройдоха Борис Морев в тоя свят, имат изключителна структуроопределяща роля и смисъл в произведението. Бих казал дори, че те са натоварени със значение и смисъл, които едва понасят в рамките на сюжета. В него им е определена тежест, която надхвърля отделеното им внимание. Татко Пиер, отчасти и Барутчиев, трябва да поемат цялата ненаписана, имплицитно загатната предистория на романа, да съберат в тесните рамки, които са им определени, и достолепието на старите търговци, и рентиерските навици, и бонвиванството, и старинното достойнство, и безгрижното пилеене на натрупаното, и порядъчното водене на играта, и историческата недалновидност и безотговорност.

Трябва да се предполага, че също под влиянието на хода на историята и новите идеи Димов изоставя далеч по-характерния за него интерес към проблемите на биологическото израждане и недвусмислено почва да подчертава, дори да пресилва факторите на социално израждане, на моралното и политическото дегенератство. В този план дори толкова удобният за третиране образ на Мария е взет в нов ракурс — прекъсната е възможността за биологическо продължение на рода, родът е обезроден, биологически

безперспективен. И същата тази Мария, която би трябвало да осигури биологичната приемственост, вместо дете въвежда в рода олицетворението на безродните — Борис Морев, който по волята на съдбата ще поеме кормилото на „Никотиана“, за да я превърне в пиратски кораб, отправил се към сигурна катастрофа. Завръзката на романа, която очевидно е в случайната, но белязана с някакъв димовски демонизъм среща на Мария с Борис, и навремето, и днес предизвиква снизходителни усмивки — явно е колко голяма дан плаща Димов на булевардното четиво от тридесетте години, колко холивудски маниер има в тая внезапна поява на демона-съблазнител. Ако ефектната, чисто филмова поява на Борис в света на „Никотиана“ съсредоточеше творческия интерес на Димов върху себе си, то навярно щяхме да имаме някакво повторение на предишните два романа — „Поручик Бенц“ (1938) и „Осъдени души“ (1945). Новото при „Тютюн“, исторически съдържателното е, че тази ефектна поява на централния герой само слага началото на една история, на изграждането на цялостната образна система на романа. Оттук насетне предстои да се появят Ирина, Костов, Фон Гайер, Шишко, Спасуна, Варвара, Ешкенази и т.н., които ще понесат и онагледят цялата философска и нравствена проблематика на произведението. В известен смисъл може да се каже, че завръзката на „Тютюн“ служи само колкото да се прехвърлим към истинския сюжет, а той е романът между Борис и Ирина, към трагичната история на една любов с нещастен край. Но и това ще бъде вярно само в определени граници, защото тази нещастна любов далеч не изчерпва сюжета на романа, тя е само една от основните сюжетни линии.

Работата е в това, че съгласно своя творчески натюрел и непобедими вътрешни предразположения Димитър Димов структурира своя голям роман на графичния принцип на контраста. Това е слепващата материя и енергийният източник на цялостната постройка, която се придържа върху необичаен, черно-бял, на пръв поглед напълно чужд на прозаичното изкуство принцип на противопоставянията. Готов съм дори да допусна, че има нещо книжно, съчинено, предпоставено в изграждането на цял един свят върху тоя принцип, но за мене е безспорен факт, че в суровия морален свят на Димов, в неговото моралистично съзнание това е бил принципът, който е трябвало да обединява и обяснява тоя непомерно

разраснал се материал, тоя безкрайно объркай и преплетен свят. При това Димитър Димов за пръв път в нашата проза и по-специално в романа прокарва един цялостен, някъде обединяващ, другаде опростяващ, но всепроникващ последователно проведен принцип на романова конструкция. Принципът на контраста, на който е построен „Тютюн“, е прокаран в цялата система — замисъл, сюжет, фабула, герои и т.н. При това най-често високите трагични тонове се пародират до най-ниски и пошли звуци, всеки възвишен образ има паднал двойник, възвишената ситуация, своята карикатура и т.н. Най-често това е в скритата тъкан на романа, но Димов обикновено не се въздържа и в някой момент сам издава кое на кое и кой на кого прилича.

На равнището на образите в романа Ирина постепенно, след своята трагична история, заприличва на продажната и лекомислена любовница на татко Пиер — Зара, дори на професионалната проститутка Кристало, и това е текстуално изречено от автора. Могъщата акула в тоя свят на тютюневия бизнес Борис Морев в хода на безбройните си мащабни операции бавно, но сигурно се уподобява на дребния мошеник и джебчия Бимби. Това е пак изрично загатнато към края. Всъщност превъплъщенията са характерни за всички герои на романа, всеки е даден в някаква морална съпоставка, която оголва същността на явлението. Всички се движат и развиват в ненатраплив, но очевиден паралелизъм с друг, с някаква своя сянка, със свой морален двойник, своя карикатура, който се явява нещо като обратното общо, обратното също нещо.

На равнището на сюжета нещата стоят пак така — най-общо залязващият свят на „Никотиана“ полярно е противопоставен на изгряващия нов свят на комунистическата партия, на работническата класа. На разкошния и празен живот е противопоставена суровата и жертвена борба, приключенията във вилите и дворците — на живота в бордеите и земянките, и т.н., и т.н.

Ето защо от многото възможни варианти за преработка и допълнение на романа под идеологическия натиск над автора през 1952 година, под натиска на критиката и читателите Димов избра тоя, който последователно спазваше принципа на контраста и полярното противопоставяне, заложен в първия вариант. Във втората редакция той просто доведе до възможната крайна граница същия принцип, като

разработи до съответния пропорционален обем линията на Лила—Павел, която трябваше да се превърне в добродетелен сюжетен антипод на порочната линия Борис—Ирина. Друг, отделен въпрос е доколко самият Димов е съзнавал скритата ирония, заложена в основите на собствения му художествен принцип, как и доколко съзнателно е търсил това парадоксално „огледално“ противопоставяне, което в крайния си резултат довежда до обратното също. По-вероятно е грандиозната шега тук да е резултат на неумолимата художествена логика на всяко значително произведение, която естествено довежда до пародия и карикатура дори собствените си съчинени, нагласени, книжни построения...

Сега остава да кажем нещо за някои от героите и стилистиката на „Тютюн“.

За Борис Морев вече неведнъж и по разни поводи говорихме. При него творческото въображение на Димов е завладяно от възможностите, които новият тютюнев бизнес е открил за главоломна кариера, за настаняването на безродни и безотговорни, несвързани с никакви морални скрупули субекти на върха на икономическата власт в страната, все неща, подсказани му от реалната история на тогавашни тютюневи бизнесмени. В обичайния си прозаичен маниер за Димов не е трудно да демонизира тази фигура, да направи от нея могъщ пират, господар след Бога, отчужден и отчуждаващ се от всичко човешко, неспособен да остане верен дори на единствената си любов, впрегнал и любовта си в своя бизнес, стигнал до самото дъно на моралното падение. Той не е обвързан с нищо — във война с братята си, с баща си, с конкурентите, няма семейство, роден град, продава родината си с лекота, както и Ирина на чужденците. Около него е пустиня. Борис е зряло създание на творческото въображение на Димов с неговия болезнен интерес към катастрофичните характери, към безродните и безскрупулните, познати още от „Поручик Бенц“ и „Осъдени души“, творческо продължение и приземяване на образи като Хиршфогел и Отец Ередия. Той е ницшеанец, без да е чел Ницше, бестия, изпълнен от воля за власт, отвъд доброто и злото. Един наш критик с основание се питаше — всъщност човек ли е Борис Морев? На тоя въпрос трябва да се отговори положително. Още по-точно така —

доколкото са човеци и хора мономаните на една страст като героите на Балзак, манаците на едно влечение, доколкото в някои човешки характери се кондензира извънмерна енергия, те излъчват невероятно привличане, което вкарва в орбитата им дори родени за светлина образи като Ирина. При това Димов съзнава своята слабост, някъде безпомощност в психологията и своята сила в типологията. Борис е образ-идея, еднолинейно изсечен, монолитен, без психологически детайли, той не е част от общност, подробност от голяма фреска, а мотор на действието. Той живее благодарение на остротата и напрежението на жизнените ситуации, които създава, на лъвските скокове от една ситуация в друга, на бруталността и енергията си. От гледна точка на човешките психологически мотиви в поведението му той ни изправя пред Нищото. Но в света на „Никотиана“ той е Всичко!

По-особен е случаят с изграждането образа на Ирина, най-зрялото постижение на художника Димов в един изначален негов интерес към този тип фатални жени, „жени с минало“, самки, които бъркат мъжките карти в покера на живота. Ирина безспорно е посестрима на Елена Петрашева от „Поручик Бенц“, на Фани Хорн от „Осъдени души“. Но колко повече зрялост, художествена внушителност, житейска правда, колко многоцветни жизнени краски са добавили животът и опитът, за да се получи този нов и толкова убедителен образ в нашата нова романистика! Ирина е продължение на оня тип жени, от които са Елена и Хорн, от типа „осъдени души“, жертва на своята страст. И тя извървява своя предопределен път от невинно момиче до куртизанка и продажна жена. Но заедно с това тя е вече свързана с историята, нейната собствена история е предопределена не от фаталните черти на характера, а от голямата история на едно време. Отпаднала е обичайната за Димов сатанинска гримировка, демонична маска на този тип жени. Ирина е станала човешки убедителна, художествено многозначна и привлекателна. Нейната трагедия ни завладява, тя не е само лична, тя става жертва на другите, на цяла обществена система, тя попада в една безизходица, която смътно усещаме като съдба на доброто и красивото в този свят. Едва при Ирина ние забелязваме, че Димов сякаш против волята си се освобождава от постоянната аналитична хладност при анализа на този тип жени, появяват се меки и топли тонове в рисунъка. При Ирина Димов е сякаш като древния съдия, който трябвало да осъди Ирина, но

тя смъкнала наметалото си и той разбрал, че красотата е по-силна от закона, неподвластна на неговата санкция.

В „Тютюн“ Димов създаде един от най-сполучливите, от духовно гледище най-любопитни, образи на чужденец в нашата литература. Това е образът на Фон Гайер, представителят на прочутата германска тютюнева фирма у нас преди и по време на Втората световна война. С този образ Димитър Димов даде свой оригинален отговор на въпроса, който измъчва световната романистика и мисъл на века — как стана така, че диво и варварско движение като фашизма се разви най-широко и зловредно в страната на музиката и философията — Германия. Образът на Фон Гайер е съзвучен с големите въпроси, които Томас Ман постави още в края на войната в знаменитата си реч в САЩ „Германия и германците“. Чрез тънко анализаторско изкуство, пак не толкова в сферата на индивидуалната психология, колкото в сферата на типологията, Димов разкрива по свой маниер родството на естетизма и жестокостта, асоциалния характер на чистите философски спекулации, връзката между музикалната отвлеченост и склонността към сляпо подчинение и т.н.

Богата е галерията от герои и образи в „Тютюн“, тук нямаме възможност да се спираме на други. Искам само да обърна внимание на читателите върху една рядка особеност на Димитър Димов като романист, на една особеност, за която, ако не държим сметка, трудно ще вникнем в света на неговите герои в романа. Работата е там, че стихията на романиста Димов е в улавянето на видовия белег на героя, свойствата на типа, психологията му, свойствата на неговия характер. Необикновено новото, може би в такъв мащаб за пръв път у нас толкова успешно постигнато у Димов, е философският и моралистичен подход и патос дори към изобразяването на героите в романа. За тях той знае винаги повече като тип хора, като човешки категории, отколкото като индивидуалности, личности и характери с определена психология. Той тръгва от общото към частното, подхожда дедуктивно, много често просто онагледява своите виждания за човешките съдби и характери. За него е чуждо реалистическото изкуство на прозата, когато авторът е едновременно и адвокат, и прокурор на своите герои, толстоевското изкуство на романа. Той не би могъл да се изненада от поведението на своите герои, те са му покорни, тяхната съдба е предопределена от принадлежността им към определена категория.

Той е анализатор и саркастичен обвинител на техните грехове и пороци, разпоредител с тяхната участ. Между другото този подход и вложеният в тази проза интелектуализъм бяха една от причините за разминаването на изкуството на Димов с критиката, израснала почти изцяло върху друга прозаична традиция, привикнала с традиционните похвати на реалистичната проза.

С Димов в нашия национален роман започна колебливо, но все пак на равнопоставена основа да се утвърждава един, бих го нарекъл романтичен, подход към сюжети, композиция, герои и характери в романа. Цялата постройка на „Тютюн“, неговата стилистика са белязани с романтично уголемяване, с фатални ситуации и герои, с едно съзнателно опоектизиране и преувеличаване, присъщи на романтичната проза. Като цяло постройката на „Тютюн“ напомня за Валхала, за залеза на Боговете. Прозаичното буржоазно предприятие „Никотиана“ е съзнателно демонизирано, още от името си то пръска отрови във въздуха, навсякъде край себе си, изпуска смъртоносни изпарения. Това е нещо като омагьосаното място в романтичните приказки, където се върти Светивитиевото хоро на историята и човешките съдби.

Романтичното морализаторство или морализиращият романтизъм на Димовата проза са проникнали във всяка фибра на големия роман. Това е новото, което в такива мащаби и толкова успешно Димитър Димов внесе в езика на нашата литература, в романистиката ни. Той разшири хоризонтите на нашата белетристика, тук сме, не в оценъчен смисъл, отвъд Вазов, Захари Стоянов, Елин Пелин, Йовков, макар и пак в България, и пак на български език. Така трябва да се разбира и оценката на Емилиян Станев, който през последното десетилетие на живота си се измъчваше от проблемите на националния роман. Не друг, а той нарече „Тютюн“ „начало на летоислението на нашия роман“. С него, твърдеше Куюмджиев, „българският роман чества своето пълнолетие“.

Ние сме ужасяващо невнимателни, неделикатни, скъперници на жестове към живите един към друг приживе. Днес, когато след „Тютюн“ препрочетох и книгата на моя забравен приятел Кръстьо Куюмджиев за Димитър Димов, издадена през 1987 година, не мога да

си простя, че не съм намерил време, място, подходящ момент да му кажа, да напиша колко прекрасна, проницателна, блестяща книга е написал той. Въпреки данъка, който е платил като всички ни навремето на някои задължителни идеологически ритуални клетви, постановки, декларации. Рядко за голям наш писател може да се намери така достойна, задълбочена, преизпълнена с родство по избор монография. И ще завърша с това, с което почнах. Ако издателският замисъл на „Труд“ се увенчае с пълен успех, читателите ще имат не само един от най-добрите и знаменити български романи, но с втория том — и едни от най-блестящите, достойни за „Тютюн“ и Димов критически коментари.

Юли 1992 г.

Тончо Жечев

Това е т.нар. Първа редакция на романа „Тютюн“ — автентичната нецензурирана версия.

Издание:

Димитър Димов. Тютюн

Издателски комплекс „Труд“

Президент: Тошо Тошев

Редактор: Райчо Радулов

Художник: Александър Стефанов

Технически редактор: Асен Павлов

Коректор: Румяна Стефанова

Формат 60×90/16

Издателски коли 38,5

Цена 39 лв. — мека подвързия

50 лв. — твърда подвързия

Печат „Полиграфически комбинат“

Спонсор „Балканкар“

Изданието е препоръчано от Министерството на образованието и науката с протокол №3 от 28.07.1992 г.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.